

Purchased for the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
from the
KATHLEEN MADILL BEQUEST

254

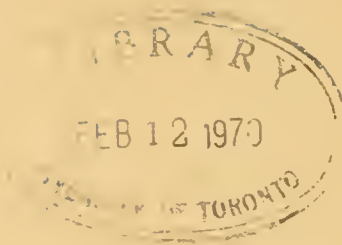
Zolnai, Gyula

Nyelvemlékeink a Könyvnyomtatás
Koráig.

Budapest

Magyar Tudományos Akadémia

1894

Z

115

H8Z7

E L Ő S Z Ó.

A Magyar Tudományos Akadémia, 1892. deczember 19-iki összes ülésen, a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztésére, elhatározta, hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fönmaradt fontosabb emlékeit teljesen hű photographiai hasonmásokkal, mutatványokkal, nyelvi es történeti magyarázatokkal közrebocsátja. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és egyes házakbéli királyok korában; s másfelől módot nyujt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában fölhasználhassák.

Előfizetési felhívásunkban (Akadémiai Értesítő IV. évf. 48. l.) mintegy húsz régi nyelvemlek fölvételeit ígértük; de a teljesség és a nyelvemlékek változatosságára való tekintet is szükségessé tette az eredetileg elgondolt terjedelem megnagyobbítását. Csakis a kitűzött czélt tartván, szem előtt, huszonhat nyelvemlékről készítettünk fenykepi hasonmásokat, n. m. a következőkről:

Halotti Beszéd (a XIII. száz. harmadik tizedéből).

Konigsbergi Töredék (a XIV. századból).

Beszérezeti Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).

Schláglé Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).

Ehrenfeld-Codex (a XV. sz. második negyedéből).

Bécsi Codex (a XV. sz. második feleből).

Müncheni Codex (1466-ből).

Németújvári Glosszák (1470-ből).

Szabács Viadala (1476-ből).

Vér András menedéklevele (1493-ból).

Guary-Codex (a XVI. sz. elejéről).

Peer-Codex (a XVI. sz. elejéről).

Nádor-Codex (1508-ből).

Margit-Legend (1510-ből).

Dóczy Ferencz kötelezvénye (1511-ből).

Czech-Codex (1513-ből).

- Drágffy Mária kelenyge-lajstroma* (1516-ból).
Jordánszky-Codex (1516—19-ből).
Emlékdal Matyás király halálára (a XVI. sz. első negyedéből).
Kesslerő Mihály békelerde (1523-ból).
Vitkovics-Codex (1525-ből).
Thurzó Elek szerelmes levele (1525-ből).
Érdy-Codex (1526—27-ből).
Drágffy János testamentoma (1526-ból).
Kazinczy-Codex (1526—27-ből).
Érsekújvári Codex (1529—1531-ből).

Mindegyiknek nemcsak palaeographiai, hanem a régi kiejtés szerinti olvasása is közölve van, s a fordításoknál, a mennyiben az eredeti ismeretes, a latin szöveg is mellékelve, s mindenik fölvilágosítva számos nyelvi és történeti megjegyzessel.

Az ú. n. *Sajószentpéteri Végzést* e gyűjteményből ki kellett hagynunk; mert az állítólagos eredeti szöveg, a melyről 1837-ben Jászay Pál a Régi Magyar Nyelvmélekek II. kötetében közölt hasonmás-t készíttette, minden bizonynyal XVII. századi átirat.

E munka szerkesztésére s a bevezető fejezetek, valamint a kísérő jegyzetek megírására a Nyelvtudományi Bizottság ZOLNAI GYULA tanár urat, a kiadás gondozására pedig a főtitkári hivatalt kérte föl.

Budapest 1894. november 15-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

ELSŐ RÉSZ.
NYELVEMLEKEINKRŐL ÁLTALÁBAN.

ELSŐ FEJEZET.

A nyelvemlékek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén.

A régi korok emlékei között alig van nagyobb fontosságú azon maradványoknál, melyek valamely nemzet nyelvenek őrizték meg hajdani állapotát. A nyelvnek e régi emlékei, a *nyelvemlékek*, irodalom- és művelődéstörténeti, sőt általános történelmi beesükön kívül első sorban mint olyanok, mint a nyelv régibb állapotának maradványai bírnak a tudomány előtt fontossággal.

A nyelv folyton változó, örökké fejlődő nyilatkozása az emberi szellemnek, a melyben gondolkodásunk módja, világnézetünk, nemzeti sajátságaink, műveltségünk állapota kifejezésre talál, a melyben lelkünk tükröződik. A nyelv fejlődésének történetéből tehát az emberi lélek, az emberi gondolkodás és észjárás történetét is kiolvashatjuk. Hogy megérthessük nyelvünknek s ezzel együtt gondolkodásunk módjának, eszünk járásának mai állapotát és sajátságait, ismerünk kell e nyelv, ez észjárás egész fejlődését, legrégebb nyomaitól fokozatos fejlődésén keresztül napjainkig. Csak arról lehet teljes ismeretünk, a minek keletkezéséről és fejlődéséről is fogalmunk van. Ezért nyelvemlékek nélkül valamely nyelv mivoltát, szerkezetének, alakjainak, szavainak és szólásainak eredetét tökéletesen meg nem ismerhetjük. Mennél gazdagabb valamely nyelv régi emlékekben, s mennél regibb korokból mutathat föl ilyen emlékeket: annál biztosabban rajzolhatja meg a tudomány e nyelv fejlődése képét, annál világosabban magyarázhatja meg egyes sajátságait. Alig van e tekintetben szerenesébb nyelv a francziánál. Nemesak hogy igen régi emlékekkel dicselkedhetik, melyekből az alakok átváltozása úgyszólván lépésről-lépésre kísérhető, hanem megvan, a latin szellem írott műveiben, az a nyelv is, a melyből eredetét vette: a rómaiak nyelve. Ezért van az, hogy a franczia nyelv fejlődésének történetében, vagyis e nyelv történeti nyelvtanában jelentékenyen csekélyebb a száma a megoldatlan kérdéseknek.¹

¹ Az ugor nyelvek közül a magyarnak vannak legrégebb emlékei, melyek, min látni fogjuk, a XIII. századig (Halotti Beszéd) mennek vissza. A finnek legrégebb nyelvemléke Agricola püspöknek kézikönyve és missaléja 1516-ból (l. *Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. köt. 435. l.). Az altáji népek nyelvemlékei között pedig általában legrégebbek ama török nyelvű (az ujurhoz legközelebb álló) VIII. századi föliatok, melyeket részint az Orkhon, részint a Jeniszej folyó mellett fedeztek föl s melyeknek megfejtése csak a legutóbbi időben sikerült (l. ugyanott XXIV. k. 1—5. l. és *Akadémiai Értesítő* 1894. évfoly. 138. s. köv. ll.).

Hogy valamely nyelv szavainak, alakjainak, szerkezeteinek és szólásainak eredetét megismerhessük, vissza kell mennünk e nyelv legrégebb nyomaihoz, legelső fönmaradt nyilatkozásaihoz; mert mennél régebb korokhoz juthatunk vissza, annál közelebb értünk a teljesen meg nem közelíthető eredet forrásához. Ez okból, az alakok és sajátságoknak főképp eredetére nézve, legfontosabbak a legrégebb emlékek. Mikor nyelvhasználatról van szó, mikor a rokon nyelvek szavait és szerkezetét vetjük egybe: múlhatatlanul a legrégebb maradványok nyelvét kell elővennünk, mert ez áll legközelebb az egymástól elszakadt nyelvek közös ősalakjához. De fontos minden kornak minden maradványa, mert a nyelv szót, alakot és sajátságát minden korban teremthet, s mert csak az összes emlékek történeti egymásutánjából ismerhetjük meg a nyelv egész történetét. Sokszor alig kell egyéb, mint egymás mellé állítani valamely szónak vagy kifejezésnek fönmaradt történeti változatait: s előttünk a fejlődés világos képe, az eredet biztos magyarázata.

Mennyire fontosak a nyelvemlékek a nyelvbúvárlat minden kérdésére nézve, néhány példa eléggé meg fogja bizonyítani.

Nehezen adhatnók okát nyelvemlékeink nélkül ama hangtani jelenségnek például, hogy *é* hangzós töveink egy része e hangot a tárgyrag, a személyragok s a képzők előtt nyílt *e*-vel cseréli föl, míg a többiek az *é*-t minden alakban következetesen megtartják: *kéz*: *kezet kezem kezéd kezek kezes*, ellenben *méz*: *mézet mézem mézed mézek mézes* stb. Némely pontosabb helyesírású emlékeink megadják e kérdésre a kellő feleletet. A Bécsi és a Münchener Codex például a *kéz* és hasonló szók *é*-jét *è*-vel, a *méz*-ét s rokonaiét *é* betűvel jelöli. Amaz a rövid és hosszú nyílt *e*-nek (*e* és *é*), ez a rövid zárt *è*-nek s a hosszú *é*-nek rendes jele eme codexekben. Ugyane szokat némely régebb nyomtatott emlékeinkben, pl. a XVI. századbeli Heltai Gáspárnál és Dávid Ferencznel, *e*-vel és *é*-vel találjuk megkülönböztetve, s *e*-jük a Bécsi és Münchener Codex *é*-jének felel meg. Világos tehát, hogy e különböző módon viselkedő *é* hangzós szokat régebben kétféle hosszú hanggal ejtették, és pedig, a mint nem volt nehéz megállapítani, a *kéz*: *kezet*-félétet hosszú nyílt *è*-vel (*kéz*, régi írással *kèz* és *kèz*), a *méz*: *mézet*-félétet ellenben a ma is divatos hosszú *é*-vel (írva *mèz* és *mèz*).* Amazoknak nyílt *é*-je később a ragok és képzők előtt rövid nyílt *e*-re változott, ragtalan alakjukban s bizonyos ragok előtt ellenben *é*-vel cserélődött föl (*kéz*, *kézen*, *kézből* stb.). Viszont a régi zárt *é*, a mennyiben néha megrövidül, szintén zárt *è*-nek ad helyet; így *élég*: *èlèget*, *lélék*: *lèlkém*, *szép*: *szèbb* (ebből *szèp-b*).

Hogy ragjaink egy része nem ős eredetű, vagyis nem ugor örökség, hanem nyelvünknek későbbi, különvált korszakában keletkeztek, világosan mutatják legrégebb emlékeink. A Halotti Beszéd a *-tól*, *-nek* és *-ért* ragokat egy pár helyen még külön szónak írja és sor végéről minden választójel nélkül viszi át a következő sorba. Ugyan e nyelvemlékünk a *-ből* ragot *belől*, a *-be* ragot pedig *belé* és *beli* alakban tartotta fön; sőt ez utóbbit mélyhangú szokon találjuk ilyen

* L. BUDENZ JÓZSEF: A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*, azaz *é* és *è*-ről, *Magy. Nyelvész.* V. 389. SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 14. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 7.

alakkal, holott ma hasonló esetben *-ba* a hangzása. Mindez világos bizonyossága annak, hogy a *-ből* és *-be* ragok nem egyebek, mint ama határozószók, melyeket ma leginkább személyragozva használunk: *belőlem, belőled, belém, beléd* stb. Az eredeti *-belől* és *-belé* ragok később megrövidültek s mélyhangú szóknál az illeszkedésen is keresztül mentek.

Összehasonlító nyelvészetünk halhatatlan mestere, Budenz József már régen kimutatta, hogy a *-ság -ség* képző eredetileg egy önálló magashangú szó volt: **ség*, mely a finn *sää* (ejsd *szv*) 'idő, időjárás' szóval azonos és ennek hangtanilag épen olyan mása, mint a *jég* a finn *jää*-nek.¹ Budenz e nézetének történeti igazolása végett még nem tudott egyébre hivatkozni, mint a XV. századi Bécsi és Müncheni Codex efféle alakjaira: *magasségő, gazdagségő*, azaz *magas ség-ű, gazdag ség-ű* (am. magasságos, nagyon magas; gazdagságos, nagyon gazdag). S ime a nem sokkal halála után közzé került Besztercezi Szójegyzékben, mely ama két codexet több mint egy negyed századdal megelőzi, a *-ság -ség* képző, egy példa (*rokonsag*) kivételével, csak magashangú *-ség* és *ség* alakban fordul elő mélyhangú szóknál is, sőt legtöbbször még egybe sincs írva alapszavával: *ag sīg* 'aggság', *aggsīg* 'aggság', *alath sēg* 'alattság', *alattsīg* 'alattság', *ember sīg* 'emberség', *nemsēth sīg* 'nemzetség' stb. Külön szónak írja a *-ság -ség* képzőt egy párszor a legutóbb felfedezett Schlägli Szójegyzék is s a mit eddig figyelemre nem méltattak, a Königsbergi Töredék is e kifejezésében: *scuz segne* 'szűz ségnek', azaz szüzeségnek, a mi most már az előbb említett két nyelvemlék adatai után nem lehet pusztán írásbeli különösség. A *-ség* képző eme példája ékesen szóló bizonyossága a nyelvtudomány biztos módszerének is, melynek előre következtetett alakjait később napfényre jutó nyelvemlékek ily meglepően igazolják.

A vonatkozó mondatokat bevezető névmások (*a ki, a mi, a hol* stb.) eredetére nézve szintén nyelvemlékeink mutatnak útbaigazító nyomokat. Legrégibb emlékeinkben egyszerű *ki, mi, hol* stb. névmások állanak az ily mondatok élén. Később *az ki, az mi* stb. tűnnek elő, a melyekből a mai *a ki, a mi* stb. névmások keletkeztek. De nyelvemlékeinkben még több oly összetett mondatot találunk, a melyekben az *az ki, az mi*-féle névmások első eleme a főmondat alanyának is tekinthető, ilyféleképpen mint pl. «*az szamvetesnec rövid és hasznos vta auagy módgya, melyből igen könnyen meg tanólhattya az ki számuetesnec dolgaiban foglalatos akar lenni*» (Magyar Arithmetika 1591-ből, A2.). Tehát az *az* eredetileg mutató névmás volt, s később a vonatkozó mondat kezdő névmásával (*ki, mi* stb.) egybekapcsolódott s a két szó egységes vonatkozó névmássá vált.²

Szavaink jelentésének fejlődését, némely mai különösebb használatukat nyelvemlékeink nélkül meg nem magyarázhatnók. Nyelvemlékeink ismerete nélkül például visszatetszőnek találjuk az Angyali Üdvözlötnek itt-ott, öregek ajkán, ma is hallható eme kifejezését: «*te vagy áldott az asszonyi állatok között*», a mi egyébiránt ez imádságon kívül is ismeretes kifejezésmód.³ Nyelv-

¹ Vö. *Nyelvtud. Közlemények* XV. 401.

² L. *Mondattani bírárlatok* (e könyv szerzőjétől), 51. s köv. 11.

³ Pl. «Szép állat az asszonyi állat, Szép és veszedelmes» (PETŐFI: *Az örült*).

emlékeink fölvilágosítanak róla, hogy régen az *állat* szónak tágabb körű s ennél fogva magasabb jelentése is volt, mint a mit ma értünk rajta. Egyebek közt egyszerűen „lényt, dolgot” jelentett. A Debreczeni Codexben pl. azt olvassuk: «Isten nagy tiszta állat»; Heltai Gáspár Bibliájában: «Minemű állat és ki légyen az igaz isten»; másutt meg ugyan ő nála: «Jó állat a só», stb. Később a szónak jelentése megszűkölt s ma csak „animal, thier” értelemmel használjuk.

Szavaink eredetét a nyelvmélekek alakjain keresztül nyomozhatjuk ki legbiztosabban. E nyomok, mint már mondtuk, sokszor oly világosak, oly határozott irányúak és oly messze menők, hogy visszavezetnek bennünket egészen a szók eredeti forrásaihoz. A *hébe hóba* „olykor” szónak eredete például egyszerre világos lesz előttünk, mihelyt nyelvmélekeink adatait meghallgatjuk. Egy XVI. századi írónál, Ádámi Jánosnál azt olvassuk: «Télben, Nyárban, Hében, Hoban, hidegben, Készec szolgálmi egymásnac mindenben.» Kétségtelen hogy a «hében. hóban» kifejezés nem egyéb mint: *hévben* (azaz *hőben*) és *hóban* „melegben, hidegben”, szóval „mindenkor, bármikor”. Ma azonban „olykor, néha” jelentéssel használjuk. ép úgy mint a *koronként* szónak is régen „mindig” (vagyis „minden korban”) volt az értelme (vö. *naponként* annyi mint „mindennap”) s ma szintén csak néhát, olykort jelent.¹

Utbaigazítanak nyelvmélekeink a mai nyelvjárások szavainak és sajtátságainak magyarázatában is.

A göcseji nyelvjárásban például a több. 1. személyű birtokosrag *-ank -enk*: *házank, kertenk*, e helyett *háunk, kertünk*. E föltűnő nyílt magánhangzót a tulajdonképi rag (*-nk*) előtt csak nyelvmélekeink segítségével lehet megmagyaráznunk; a mai köznyelvi alakból kiindulva nem adhatnók helyes megfejtését. Tudjuk pedig, hogy a régi nyelv az ily személyragos szókat *-onk -önk* és *-enk* végzetűnek mutatja: *házonk, kertönk* és *kertönk*. Midőn tehát a göcseji nyelvjárás e régi ejtéssel (*o* és *ö*) szemben nyílt *a* és *e* kötőhangzót használ, magánhangzóinknak amaz általános fejlődését követte csupán, mely szerint ejtésük egy fokkal nyiltabbá lett. (L. a következő fejezetben.)

Hogy tájszavaink egy részét a nyelvmélekek ismerete nélkül szintén alig fejthetnők meg, azt bizonyítani sem kell. Nyelvjárásaink tudvalevőleg a nyelv-sajtátságok mellett számos régi szót is megőriztek, melyek a köznyelvben már elavúltak és ismeretlenek. E tekintetben nyelvjárásaink valóságos élő nyelvmélekek s a régi nyelv megértesét is viszont megkönnyítik. Elég lesz egyszerűen fölemlitenünk néhányat ama tájszók közül, melyek csak a legutóbbi időben kerültek napfényre, meglepő igazolására régi emlékeink ritkaságainak. Ilyenek: *érad* (idő, időszak), *gyappanik* (gyullad), *kisálkodik* (czivódik, ingerkedik), *lolu*, *lolva* és *lolja* (sonka), *kótoq* (régen *koltoq*, annyi mint „zörög”), *lérél* (régen *lérél*, am. van, szokott lenni) stb. stb.² És hogy nyelvjárásaink behatóbb tanulmányozása minő meglepő fölfedezésekre vezethet a régi nyelv szavait és

¹ L. *Magy. Nyelvőr* XXI. 99.

² L. e ritkaságokról SIMONYI ZSIGMOND: «Ritka szók és szólások» *Magy. Nyelvőr* XVII. 8. és *A magyar nyelv*, I. 192. s köv. ll.; továbbá e könyv szerzőjétől: «Visszaigazított sajtóhibák» *Nyelvőr* XIV. 365. és «Népnyelv és nyelvtörténet», no. XXI. 6.

szóhasználatait illetőleg, csak egy legújabb példára hivatkozunk, Balassa József búvárkodására a szlavóniai magyarok közt, kiknek nyelvéből egyebek közt néhány olyan szót is följegyezhetett, a melyekről régi nyelvemlékeinkben is csak egy-két adat tesz tanúságot. Ilyenek *bese* am. kánya, *ere* gyeplő, *zele* him.¹

Nyelvjárásaink története szempontjából is fontosak nyelvemlékeink. Látni fogjuk, hogy egyes emlékeink batározott nyelvjárási sajátságokat mutatnak s hogy például bangbéli tekintetben egy részük *ö-ző*, más részük *ë-ző* nyelvjárás jelleget viseli. Érdekes továbbá tudnunk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok minő korig vezethetők vissza; egészen újabb fejlemények-e, vagy megtalálhatók-e már századok előtt is. Azt már tudjuk például, hogy az úgynevezett *ízés* (*szíp*, *níz* e h. *szép*, *néz* stb.) a tiszavidéki beszédnek már a XVI. század elején kifejelett vonása volt. Bizonyágot tesz erről az 1508-ban készült Döbrentei-Codex leírója, «Bereg vármegyei Halabori faluból nemzett Bertalan pap», ki könyve másolásában sok szót ösztönszerűleg *i-s* alakkal irt át, a maga nyelvjárása szerint. És csak nem rég adtak ki a Nemzeti Múzeum kéziratai közül egy 1681-ből való labanczverset, melyben már ilyen ismert nyelvjárási sajátságokat találunk, mint *barátyo* barátja, *diktálnok* diktálnak, *üldöztö* üldözte, *belüle* belőle, *élnyi* élni stb.² Az *üldöztö*-féle alakok előfordulnak már a Bécsi és Münchener Codexben is s általában azt tapasztaljuk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok nagy részt igen régi eredetűek. Azonban a mi a nyelvemlékek nyelvjárásait illeti, e kérdés terén még igen habozók és tévedezők a kutatások.

Hogy a nyelvhasználatra nézve mennyire fontosak különösen legrégebbi emlékeink, alig kell hosszabban bizonyítani. Nyelvünk legrégebbi állapotát legelső nyelvemlékeink őrizték meg s e legrégebbi állapot áll legközelebb a fejlődésnek ama pontjához, a melyen nyelvünk rokonaitól elszakadt volt. Ha például a legtöbb mássalhangzós végű névszónkat a megfelelő ugor szókkal egybevetjük, ezeket amazoknál egy-egy magánhangzóval hosszabbnak találjuk. A *hal* neve finnül *kala*, a *tél* cseremiszül *tele*, a *fül* (régen *fil*) mordvinul *pile* stb. De tudjuk, hogy a Névtelen Jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvemlékünket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót egy-egy szóvégi hangzóval teljesebb alakban őriztek meg. Például e szót *hadút* egy 1055-iki oklevél így írja: *hodu rtu* azaz *hodu-útu*. Anonymusnál pedig az *álm* szó még *almu* azaz *álm* stb. E legrégebbi adatok tehát szótöveinket még ama teljesebb alakban tartották fenn, a melylyel nyelvünk őket az ugor őskorból öröksegül hozta. És hasonlóképp áll a dolog a nyelvtani alakokkal, a képzőkkel és ragokkal is. Hogy csak egy példát említsünk, az igeragozás több. 1. személyű ragja, valamint az azonos hangzású birtokos személyrag ma tulajdonképp csak *-nk* (*adu-nk*, *kérü-nk*, *házu-nk*, *ösü nk*), de a Halotti Beszéd korában még *-muk*- és *-mük*-nek hangzott, tehát csaknem egészen úgy, a mint a lapp nyelvnek egyik nyelvjárása ma is mutatja, az úgynevezett finnmarki lapp, a hol e ragot *-mek* alakban használják.³

¹ L. Akadémiai Értesítő 1893. évf. 611. 612. l. Vö. még *Magy. Nyelvőr* XXII. 497.

² L. SZEREMLEY BARNA közlését. *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 323—329.

³ L. BUDENZ hagyatékában. *Ugor alaktan* 59. §., *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 430. 431.

Némely ugor nyelvi szónak magyar másait már csakis nyelvemlékeinkben találjuk meg, mai nyelvünk előtt vagy teljesen ismeretlenek, vagy csak némely nyelvjárásokban és származékszókban maradtak fenn. Így a finn *kisa* szónak (olv. *kiszá*, annyi mint játék, táncz, lárma, tombolás) ma nem találjuk mását a köznyelvben; de legrégebb magyar bibliánkban, a Müncheni Codexben még előfordul ez a főnév *késa* s azt teszi 'lázadás'. Származékaiban (*kisál*, *kisálkodik* stb.) más emlékek is megőrizték e szót, sőt a *kisálkodik* ige több vidéken, a *kisál* pedig Csémen (Komárom m.) napjainkig fennmaradt.¹

Azonban még az idegen nyelvek bűváira nézve is fontosak olykor a magyar nyelvemlékek. Valamint nem ritka dolog, hogy egyik-másik idegen származású szavunk eredetére a ránk hatással volt nyelveknek valami régi emléke vezet,² úgy viszont az az eset is előfordult már, hogy velünk érintkező nyelvek némely szavuknak eredetét régi nyelvemlékeink szavaiban találták meg. A sárosmegyei tótok pl. a falut *valal*-nak nevezik, s e szót hasztalan iparkodnánk a szlávtság szókineséből megmagyarázni. Nyelvünk sem ismer ma hasonló főnevet, melyből a tót *ezót* származtatni lehetne. Ellenben régi nyelvemlékeink szeltében használnak egy *valál* főnevet, mely 'birtokot, helységet, falut' jelentett s mely *Volál* alakban ma is megvan még néhány erdélyi falu nevében. A *valál* szó nyelvünkéből már világosan meg is magyarázható; a *vall* (régen am. birni) igéből származik ugyanis (*vall-ál*), olyan képzéssel, mint *halni*-ből *halál*, *fon*-ból *fonál* stb. és hosszú *ll*-je ugyanazon rövidüléssel ment keresztül, mint a régi *hallad* és *szallad* szóké, a melyeket ma *halad* és *szalad*-nak ejtünk.³

A nyelv történeti buvárlására nézve ennyire fontosak lévén nyelvemlékeink, önként következik, hogy tanulmányozásuk minden nyelvészeti kutatásnak multhatatlan föltétele. Szükség van nyelvemlékeink alapos és teljes feldolgozására. Ez oly feladat, melyhez mennél több munkaerő kívánatos. E könyv előtt épen az a fő czél lebeg, hogy nyelvi erekyeink iránt szélesebb körben érdeket keltvén, tanulmányozásukra kedvet ébresztszen s ekként megnyerjen oly tehetségeket, a melyek különben ez irányban értéktelenül vesznének el. Azért föladata megadni ama legszükségesebb útbaigazításokat, melyek ismerete nélkül nyelvemlékeink tanulmányozásához hozzá nem foghatni.

Mert nyelvemlékeink tanulmányozásában jóformán még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Alig van egy-két nyelvemlékünkéről beható tanulmányunk s ezek is részben rendszertelenek és hibákkal telik. Sőt van több nyelvemlékünk, a melyeknek őrzésük helye ismeretes és hozzáférhető s mégis mind e mai napig kiadatlanok. Ezekre a maguk helyén külön is felhívjuk az olvasó figyelmét. Teljesen földolgozatlan még ama becses anyag, a melyet Árpád-kori s későbbi latin okleveleink rejtenek magukban. E hiány annyival érezhetőbb, minthogy az oklevelek magyar szavait, épen alkalmas munkaerők híján, a

¹ L. *Magyar Nyelvőr* XIV. 367. és XXIII. 79.

² Az *érsék* szó eredetét megmagyarázó szláv szóra pl. csak nem rég bukkant rá ÁSBÓTH OSZKÁR egy XV. századi cseh-morva kéziratban. (L. *Hunfalvy-Album* 1. l.)

³ L. BUDENZ cikkét, *Magy. Nyelvőr* III. 291. és SZARVAS GÁBORÉ-t a *vallal* mellék-lakról, no. XXI. 28.

Nyelvtörténeti Szótár sem használhatta föl. Valóban itt volna ideje, hogy — mint a *Történelmi Társaság*-ban¹ Sasinek már megpendítette — okleveleink magyar szavairól külön glosszáriumot készítsünk.

Némely nyelvemlékünkénél, mint a rendkívül fontos Ehrenfeld-Codexnél, az eredetiül szolgált latin munkának kiadása is kívánatos volna. E nyelvemléknél e kívánság annyival okadatoltabb, mert a fordítás gyarlóságával fogva eredetije nélkül számtalan helyen meg sem érthető. Néhány nyelvemlékünknek kiadása is átvizsgálendő, mert első közlőjük és ismertetőjük több helyet megfejtetlen hagyott, másokat meg hibás olvasással adott közzé. Ezt a Németújvári Glosszákrol s a nem rég fölfedezett Besztercei Szójegyzékről mondhatjuk. Nem teljesen megbízható a magyar szók olvasása ama régebbi oklevélkiadásokban sem, melyekhez Czinár Mór és Kovács Nándor különben becses indexeket készítettek.

Nem sorolhatunk itt föl minden részletes tennivalót, nem hívhatjuk föl a figyelmet a nyelvtörténeti kutatás minden egyes függő kérdésére. Csak egyet emelünk ki, a mely irányban eddigelé úgyszólván semmi munkát nem történt, a magyar helyesírás eredetének és fejlődésének történetét. Mert orthographiánknak még csak a kulcsa van eddig megtalálva: az, hogy az írást-olvasást velencei származású olasz papoktól tanultuk.² Azonban írásunk minden egyes sajátja még e kulcsesal sincs föltárva, a fejlődés története pedig teljesen ismeretlen.

Könyvünk abban fogja legnagyobb érdemét találni, ha e föladatok végzéséhez elméket mozdít, ha alkalmas tehetségeket nyerhet meg ily nemzeti érdekű munkára.

¹ 1893-diki évf. 1. l.

² L. VOLF György akadémiai értekezését: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?* Budapest, 1885. (*Értekezések a nyelv- és széptud. osztály köréből* XII. k. 6. sz.)

MÁSODIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink olvasása.

Nyelvemlékeink megértéséhez és czélszerű hasznosításához első föltétel helyes olvasásuk. Nem palæographiai olvasásukról, kibetűzésükről szólunk, hiszen ez önmagából folyó alapkövetelmény, a mit nem is hagyott még senki figyelmen kívül. Nyelvészeti olvasásukat értjük, azt t. i., hogyan kell az írott szót nyelvemlékeink korának kiejtéséhez híven olvasnunk. E helyes olvasás ép oly fontos, mint természetes követelmény. Avagy nem forgatja e ki sokszor a legesekélyebb kiejtésbeli különbség is a szót a maga eredeti mivoltából? Gondolnánk-e várni vagy derült égre például, ha ‚var‘, ‚dérült eg‘ hangzanék fülünkbe. Bizony épen így nem ismernének rá elnyugodott őseink a maguk *lők, kezzelék* (levék, közülük) szavaira, ha hallanák a mai iskolákban közönséges ejtésmodot: *lok, kezzelék*¹ s több effélet. Irodalomtörténeti chrestomathiáink, sőt Szilády Áronnak különben kitűnő kiadása, a *Régi Magyar Költők Tára* kötetei is telvék ilyenemű hibákkal, őseink kiejtésének szándéktalan meghamisításával. Mindjárt az első költői maradvány, a *Pannóniai Ének* ismeretes kezdő sorát ekként hangoztatja a *Költők Tára: Emlékezzünk régiekrel*, holott nyelvtörténetileg megállapítható kiejtése a maga korában csak ez lehetett: *Emlékezzünk régiekrél*. De nem igazíthatunk helyre egyenkint minden ilyen tévedést, hisz a lehető pontos olvasással és megokoló jegyzetekkel kísért szemelvények a könyv használójának elegendő okulást nyújthatnak s alább a nyelvemlékek olvasására nézve néhány általános elvet és útbaigazítást is megkísértünk. Azonban fölemlítünk még egyet a közkeletű hibás olvasatok közül, a melyet az tesz érdekessé s egyszersmind örökké hagyományossá, hogy egy nagy drámairónktól ered, a *Bánk bán* szerzőjétől, ki e maradandó becsű tragédiájával egy elferdített névnek is életet adott: a *Petur* névnek.² E név semmi egyéb, mint *Péter*, a melyet régi okleveleink, a honnan Katona József vette, a maguk helyesírása szerint *Petur*-nak írtak, azonban *Pétör*-t akartak vele kifejezni s Katonánál a betűszerinti olvasás folytán mélyhangú név lett belőle (*Peturnak, Peturon* II. felvonás, stb.).³

¹ L. BEÖTHY ZSOLT: *A magy. nemzeti irodalom történeti ismertetése* (6. kiad.) I. 272, 202.

² ARANY JÁNOS Bánk-bán tanulmányaiiban már pláne *Petúr*-nak írja (I. ARANY JÁNOS *Összes Munkái*, V. köt.)

³ Hasonló betűszerinti olvasás KATONÁNÁL a *„Sepüsi föld“* is (II. felv. *Petur* beszédjében), e h. *szepüsi* v. *szepösi*, azaz *szepesi*.

Hogy mennyire fontos a nyelvmélekbeli szók egykor ejtésének pontos megállapítása, azt a hangtani, alaktani és szófejtő kutatások számtalan tanulságos példával igazolják. Hogy csak az imént idézett alakok mellett maradjunk, mily téveteget magyarázatot kellene például kiszelnünk, ha a mai *lerék*-nek a régi ejtésben *lök*, a *-ról* ragnak *rel*, a *közülük*-nek *kezzelék* hangzását fogadnók el; holott a *lök*, *-rel*, *kézzelök* ejtés fölvetelével ez alakok minden ízéről pontosan számot adhatunk s a történeti fejlődés biztos útján kísérhetjük el őket mai hangzásukig. A *lök* a *lenni* (töve szerint *lér-*) igének olyan múltalakja, mint a ma is használatos *lön* és *lönök*. Ez utóbbit még teljesebb *lérének* alakkal is használjuk, a mi mindjárt útbaigazítást is ad alakjaink magyarázatához. Valamint *lönök* annyi mint *lérének*, épúgy *lön* és *lök* is régibb **lérén* és *lérék*-ből vannak összevonódva.

Emezt ma is használják, amaz nem fordul elő, de biztosan kikövetkeztethető a többi személyalakok s a jelen idő alakjainak mintájára:

<i>lészö-k</i>	<i>léré-k</i>	<i>lök</i>
<i>lészö-l</i>	<i>léré-l</i>	<i>löl</i> ¹
<i>lészö-n</i>	(* <i>léré-n</i>)	<i>lön</i> stb.

A *-rel* ragról és a *kézzelök* ejtésről alább szólunk, s hasonló példákat idézhetnénk fölös számmal a szófejtés tanulságai közül is.

Most már az a kérdés: mik a régi ejtésmód megállapításának forrásai?

Első sorban maguk a nyelvmélek. És e tekintetben nyelvméleink egymásról kölesönösen adnak fölvilágosítást. A mit egyikből tökéletlen vagy következtelen helyesírása miatt meg nem állapíthatunk, meghatározhatjuk a másiktól, a mely a kérdéses szó és alak felől biztos utasítást adhat. Ennek fogva a régi ejtés megállapításához mennél szélesebb körű s mennél alaposabb nyelvtörténeti ismeret szükséges.

E föltétellel szorosan összefügg a helyes ejtés másik forrása: a magyar hangfejlődés története. Nyelvészetünk a szók hangbeli alakjának történeti fejlődéséről — a nyelvmélek korától kezdődőleg — meglehetősen világos képet szerzett, egyes részletekre nézve pedig az elérhető legnagyobb biztossáig is eljutott már. Ez eredmények fölhasználásával már legtöbb esetben biztosan megállapíthatjuk ezen vagy azon alaknak ejtése módját.

Legelső teendők azonban minden egyes emlékek írásmódjával, orthographiájával jönni tisztába, a mennyiben sokszor a nyelvmélek önmagukból adnak kulesot egyik-másik szó helyes ejtéséhez.

Segítségünkre jönnek — mint már fentebb megjegyeztük — a mai nyelvjárások is, a melyeknek megőrzött eredetiségei, sőt általában ejtési és alaktani sajátosságai is útbaigazítók, irányadók voltak már nem egy kérdéses esetben.

Végül a szófejtés eredményei s a rokon nyelvek vallomásai is számbaveendő tényezők, s csak mindezen segédeszközök és források együttes figyelembevételével juthatunk a régi ejtés legvalószínűbb megállapításához.

¹ Ez, valamint a több. sz. *lönök* és *lötök* is mind előfordulnak nyelvméleinkben.

Hogy minden eszközünk daczára számos kétség marad még fönnyel emlékeink olvasása terén, az a kérdés természetéből könnyen érthető. Legnagyobb bizonytalanságot a nyelvfejlődés ingadozó, átmenetes természete okoz. Tudjuk, hogy a régi alak sok ideig együtt él még az újjal, küzd lételeért, míg végre kénytelen ez elől teljesen kiszorulni. De azt is tudjuk, hogy e fejlődés nem minden vidéken megy egyszerre végbe. Némely sajtáságot egyik-másik nyelvjárásunk ma is azon a fokon mutat, a melyen a köznyelv csak nyelvemlékeink korában ismerte. A göcseji nyelvjárás némely ragot ma is illeszkedés nélkül használ, mint legelső nyelvemlékünk. S minthogy az új alakok és sajtáságok teljes kifejlődésének idejét pontosan meg nem állapíthatjuk, számos alak olvasásában nem juthatunk határozott eredményre. Nem ismerjük biztosan nyelvemlékeink nyelvjárását sem, a mi némi tekintetben segítségünkre lehetne, s ha ismernők is, miből következtethetnők, hogy ezen vagy azon tájnyelvi sajtáság ebben vagy abban a korban már ki volt-e fejlődve. Csak egy ilyen nyílt kérdésnek tekinthető esetet említünk föl. A *Halotti Beszéd* írásmódja rövid és hosszú magánhangzó közt nem tesz különbséget. De még némely későbbi emlékeinkben is azt látjuk, hogy pl. az alanyi ragozású elbeszélő múlt 3. személye kétős *aa* és *ee*-vel van írva (*maradaa* marada, *felelee* felele) s a többi személyalakok mai napig is megtartották az időképző e hosszú hangzóját (*felelek*, *felelél*, *maradánk*, *maradátok*). Nagy a valószínűsége tehát, de biztossággal még sem állíthatjuk, hogy a HB. *vola* (vala) és *engede* igealakjai péld. szintén hosszú véghanggal (*volá*, *engedé*) olvasandók. Ugyanezt mondhatjuk a HB. olvasásában föltételezett többi hosszú hangzóról is. Nem állíthatjuk a hosszanejtést teljes biztossággal, mert nem lehetetlen, hogy a HB. nyelvjárása már nem ismerte azt, noha ama későbbi emlékek nyelvjárása továbbig is megőrizte.

E nehézségek daczára a fönt elősorolt források és segédeszközök nagyjában lehetővé teszik, hogy nyelvemlékeink ejtését — némelyekét s főképp az újabbakét a legnagyobb biztossággal is — megállapíthassuk. Hogy a régi nyelv iránt érdeklődők e tekintetben a legszükségesebb tudnivalók felől tájékozva lehessenek, kifejtünk itt néhány fontosabb általános elvet és adunk néhány útmutatást a részletekre nézve.

Minő elveket tartunk tehát szem előtt nyelvemlékeink olvasásában?

Fő elvünk az legyen, hogy a nyelvemlékek szavait és alakjait úgy ejtsük ki, a mint a maguk korában a megállapítható legnagyobb valószínűséggel ejtették. Ne vigyük bele tehát a régi írott szóba *a priori*, minden körültekintés nélkül mai ejtésünket. Hiszen lehet-e józanul föltennünk, hogy mikor régibb századok embere a maga szavait a maga kiejtése szerint papírra vetette, azt az ejtést akarta volna betűkbe foglalni, a melyet ma használunk, a melyet előre nem is képzelhetett? Pedig e hibával, főképp történetbúvárainknál, olykor még ma is találkozunk.

Ne is olvassuk a betűket — betűről-betűre — azon érték szerint, a melylyel manap divatoznak. Hanem vegyük tekintetbe, hogy az írásmód, a betűk és kapcsolataik jelentése az idők folyamán nem egy változást is szenvedhetett. Olvassuk tehát őket olyan érték szerint, a minővel a maguk korában bírniok kellett.

Tartsuk szem előtt, hogy némely betűket, különösen a magánhangzókat, az orthographia kezdetlegesebb korában egymás mellett többféle hangnak a kifejezésére is használhatták s hogy e lehető jelentéseik közül esetenként azt kell választanunk, a melyet a nyelvtörténeti ismeretek javasolnak.

Végül általában arra is legyünk figyelemmel, hogy a hangok ejtésének időtartamát emlékeink számtalanszor jelöletlen hagyják, hogy tehát a magán- és mássalhangzók rövidségét vagy hosszúságát a nyelvemléken kívül álló forrásokból kell megállapítanunk.

Ez általános elvek mellett különösen a magánhangzók olvasásában szorulunk néhány szintén általánosabb érvényű útbaigazításra. Magánhangzóinknak pedig nemesak rövidsége és hosszúsága, hanem hangszíne vagyis nyíltsága és zártsága is pontosan megállapítandó a régi olvasásban. Hogy ez utóbbi tekintetben is minden csekély tévedés már megmásítná a régi ejtési módot, alig kell bizonyítani.

Az egyes betűk és betűkapcsolatok értékéről — mind a magán-, mind a mássalhangzók kifejezését illetően — alább le az olvasó némi összefoglaló általános tájékozást, a bemutatandó egyes maradványok előtt pedig mind-egyiknek orthographiájából megemlítve veszi a nevezetesebb sajátosságokat.

Itt a magánhangzók olvasásának említett két pontjára, az időmérték és hangszín megállapítására, főképp a magyar hangfejlődés történetéből merített tanulságok alapján adunk útmutatásokat. Ki kell tehát térnünk előbb néhány biztosabb észleletre, melyet magánhangzóink fejlődése terén a nyelvtörténeti kutatás már megállapíthatott.

Szóljunk előbb azon szabályszerűségről, melyet magánhangzóink hangszínbeli fejlődésén észlelhetünk nyelvünk történeti korszakában.

Mindenekelőtt egy általános s mai nyelvünkben is következetes hangbéli szabályszerűséget kell észrevennünk, a mely a történeti fejlődés vizsgálatában is biztos útmutatónk lesz. E szabályszerűség a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődése a nyelvállás* és időmérték változásaiban, a mit különösen képzőinkben és ragjainkban tapasztalunk a legszembeszökőbb pontossággal. A felső nyelvállású mélyhangnak hasonló nyelvállású hang felel meg a képző magashangú alakjában: a középső nyelvállásúval szemben középső nyelvállású, az alsó nyelvállásúval szemben pedig alsó nyelvállású hang mutatkozik. Csak egymás mellé kell állítanunk néhány képzőnknek és ragunknak magas- és mélyhangú alakját, s azonnal láthatjuk e pontos szabályszerűséget:

-gat	-dokol	-at	-alom	-tok	-nak	-hoz	-tól v. -tul
-get	{	-ct	-elem	{	-nek	{	-tól v. -tül stb.
	-dököl			-ték	-höz	-höz	
				-tök	-höz		

Pl. *irogat* — *kérget*, *haldokol* — *érdékel* — *öldököl*, *állat* — *élet*, *hatalom* — *félelem*, *várnak* — *kérnek*, *vártok* — *kérték* — *ültök*, *falhoz* — *kerthöz* — *földhöz*, *faltól* — *földtől* stb.

* Vö. BALASSA JÓZSEF: *A fonetika elemei*, 39. l.

És e szabályszerűség uralkodó vonása volt magánhangzóinknak a nyelvtörténet egész folyamán át. Pontos helyesírású emlékeink bizonyosságot tesznek róla, hogy a képzők és ragok magas- és mélyhangú alakjai régebbi időben is párhuzamosan feleltek meg egymásnak s párhuzamosan is fejlődtek előbbre. E fontos észleletet mármost mindig szemünk előtt kell tartanunk, valahányszor oly magashangú képző vagy rag alakját kell a régiségben megállapítanunk, a melynek hangzóját a szóban levő nyelvemlék nem különböztette meg pontosan más hasonló magas hangoktól.

Ez általános hangtörténeti jelenség után lássuk, minő irányokat mutat magánhangzóink fejlődése a nyelvtörténet folyamán.

A fejlődés két iránya tűnik itt mindenekelőtt szemünkbe: a rövid magánhangzók fokozatos nyiltabbá válása vagyis a nyelv állásának alacsonyodása, s másrészt a magashangok törekvése az ajakos (labialis) ejtés vagyis az úgynevezett ajakhangzók¹ felé. Ha például a Halotti Beszéd vagy az Árpád-kori oklevelek szavait a mai ejtéssel egybehasonlítjuk, azt találjuk, hogy akkor még *pur* volt, a mi most *por*, *nop* volt a *nap*, *iggy* volt az *égy* (egy), *Lindra* volt a zalamegyei *Lendra* folyó² stb. Másrészt még codexünk korában is *kild* volt a *küld*, *sziz* volt a *szüz*, *zeld* volt a *zöld*, *erē* volt az *erő* stb. Azonban már e két utóbbi fajta példákban, minthogy emlékeink valamennyit egyszerűen *e* betűvel írják, más úton kellett a régi ejtés minő voltára reájönnünk. Itt részint némely máig fönmaradt régies alakok, részint a magashangok fonetikai minősége vezettek rá ama minden kétségen felül álló föltevésre, hogy a mai *ö* és *ő* hangoknak is csak a megfelelő nyelvállású zárt *ē* és *é* hangok felelhetek meg a régiek ejtésében. Az *elő* és *előbb* mellett még ma is megvan a régi *elē* és *elēbb* ejtés; az *idő* szót, mely régente évet is jelentett, még mai nap is régi *é* hangzós alakjával használjuk e határozószóban: *idén* am. ez évben stb. Hogy az *ö* is előbbi zárt (s nem nyílt) e helyébe lépett, bizonyítják olyan ejtésváltozatok, mint *esend* és *esond*, *fēl* és *fōl*, *fēdez* és *fōdöz*; *nēztök*, *kērtök* és *fōztök*, *ültök*³ stb.; továbbá némely régies alak a népnyelvben, mint pl. a *köt* igének zárt *ē*-s alakja a *főkötő* szóban: *fikētő* és *fikētő*⁴; általában pedig bizonyítja az a tapasztalat, hogy az úgynevezett *özö* nyelvjárások mindig köznyelvi zárt *ē* helyén mutatják a maguk ajakhangú, *ö* hangzós ejtesmódját.

Viszont a főtebb idézett zártabb ejtésű példák (*pur*, *nop*, *iggy*) alapján, a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődésénél fogva arra az eredményre jutunk, hogy a HBeszéd és az oklevelek korában, mint a mai *u*-nak *o*, úgy az *ö*-nek is — a mennyiben már ajakhangú ejtés található — szintén zártabb *ü* hangzó felelt meg, s hogy ennél fogva az orthographiailag kettős (*ü*, *ö*) értékű *u*

¹ Vö. BALASSA JÓZSEF: *A fonetika elemei*. 40. l.

² Az eredeti írásmód szerint *Lyndua* egy 1239-iki oklevélben (l. JERNY JÁNOS: *Magyar Nyelvtudományok*, I. 85). A *pur*, *nop* és *iggy* (írva: *iq*) a HBeszédben fordulnak elő. E hangfejlődés bővebb tárgyalását l. SIMONYI ZSIGMOND dolgozatában: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*.

³ Régebben az efféle ige alakok is *e*-vel voltak: *fōztök*, *ültök*.

⁴ Mezőtúron, *M. Nyelvtör* VIII. 359, 443, IX. 179.

betűt ily szókban habozás nélkül *ü*-nek kell olvasnunk. Tehát *urding* a HBe-szédben annyi mint *ürding*, mert ma *ördög*-nek mondjuk: *euzicum* meg *küzükün*, mert ma *közükön*-nek hangzik stb. S az-analogia biztos útmutatásával kiterjeszthetjük ez észleletet még egy hangra, melyet nyelvemlékeink pontosan nem jelölnek, a mai nyílt *e*-nek megfelelő zárt *e*-re is, s ezzel a hanggal olvashatjuk legrégebb emlékeink azon szótagjait is, melyekben ma nyílt *e* hangzik s melyekben eredetibb hosszú hangzó fölvétele nem volna megokolható.

Ennélfogva rövid magánhangzóink nyiltabbá fejlődéséről a következő táblázat adhat áttekintést:

	Régi	Mai
I.	<i>u</i>	<i>o</i>
	<i>o</i>	<i>a</i>
	<i>i</i>	<i>é</i>
	<i>ë</i>	<i>e</i>
	<i>ü</i>	<i>ö</i>

Magashangú rövid és hosszú magánhangzóink másik irányu fejlődését, az ajakhanggá változást pedig ilyen képen foglalhatjuk össze:

	Régi	Mai
II.	<i>i</i>	<i>ü</i>
	<i>í</i>	<i>ű</i>
	<i>ë</i>	<i>ö</i>
	<i>é</i>	<i>ő</i>

Míg rövid magánhangzóink az alacsonyabb nyelvállású ejtés vagyis a nyíltság felé hajlanak a történeti fejlődésben, addig a hosszú hangzókat ellenkező irányban a magasabb nyelvállás felé vagyis a zártabb ejtéshez látjuk törekedni. Különösen szórégi hangzókban, képzőkön és ragokon tapasztaljuk e fejlődést, de tőszótagokban sem ismeretlen. A mai *-ül* igeképző pl. régebb emlékeinkben *-ól*-nak van írva, a mit a későbbi, nyomtatott emlékek pontosabb helyesírása (*-öl*) alapján s a képző eredeténél fogva is csak hosszú *ó*-val olvashatunk: *fördöl—fördül*, *tanól—tanül* stb. A pontosabb orthographiájú írott nyelvemlékekből pedig, melyek az *ö* és *ü* (illetőleg *ő* és *ű*) hangokat egymástól megkülönböztetik, így a Bécsi és a Münchener Codexből azt tanuljuk, hogy e képzőnek magashangú alakja is hasonló hangszínbeli különbséggel *-öl*-nek hangzott; tehát *kerül* régen *keröl* volt, *szépül—szépöl*, *erősül—erösöl* stb. Így az *-ü* *-ű* melléknévképzőt is régen *-ó* *-ő*-nek ejtették: *lábó—lábü*, *kező—kezü* stb. E változással lett az aránylag nem rég elavult *tő* alakból *tü* (acus) s ez úton terjed a régebb s irodalmilag még hagyományos *-ból* *-bül*, *-ról* *-rül* helyett a *-bül* *-bül*, *-rül* *-rül*, sőt rövidülve *-bul* *-bül*, *-rul* *-rül* ejtés. Hasonló változás a régi *é*-nek *í*-vé fejlődése is, a mely némely nyelvjárásokban aztán nagyobb mér-

teket is öltött s kiválóan jellemző sajáttság lett.¹ Köznyelvi *i* hangzós szavaink és alakjaink közül ily eredetűek: *iz* — régen *éz*, *iny* — régen *ény*; *tauít*, *fordít* — *tanét*, *fordét*; *szerint*, a melyben az *i* már meg is rövidült — régen, sőt még ma is *szerént* stb. stb. Ugyane zártabbá fejlődésnek egyik jelensége az is, hogy a régi hosszú nyílt *é* helyét *é* váltotta föl az oly szókban mint *kéz*, *tél*, *jég* stb., melyeket ma *kéz*, *tél* és *jég*-nek mondunk, a mint már föntebb fejtegettük.² Hosszú magánhangzóink e zártabbá fejlődését tehát a következőképpen foglalhatjuk:

	Régi	Mai
III.	ó	ú
	é	í
	ő	ű
	ê	é

Szemben a rövid magánhangzóknak föntebb tárgyalt nyiltabbá fejlődésével néhány esetben az ellenkező irányú változásra is mutat példát nyelvünk története. E jelenség azonban csaknem kivételnélkül szóvégen, ragokban mutatkozik. A többes első személy ragja ma *-unk* és *-juk* az alanyi, illetőleg tárgyias ragozásban. Ezeket régebben *-onk*, *-jok* alakkal találjuk. Ennélfogva ugyanazon korban a megfelelő magashangú ragokat is *ö*-vel kell olvasnunk: *-önk*, *-jök* és *-ök*. Pl. *adonk*—*aduunk*, *kérönk*—*kériünk*; *adjok*—*adjuk*, *kérjök*—*kérjük*; *adtok*—*adtuk*, *kértök*—*kértük*. Ugyane változással lett a régi *váras*-ból *város*, a *csillag*, *pillag*-féle igékből *csillog*, *pillog* stb. Ez utóbbi adatok alapján tehát ugyanazon korokban a mai *lebég*, *keserég* s egyéb hasonló magashangú igék is *lebeg* és *kesereg*-nek hangozhattak. Töszótagban ilyen fejlődés a régi *mënd*-nek *münd*-re változása.

Rövid magánhangzóink e zártabbá fejlődését ekként foglalhatjuk össze:

	Régi	Mai
IV.	<i>a</i>	<i>o</i>
	<i>o</i>	<i>u</i>
	<i>e</i>	<i>é</i>
	<i>ë</i>	<i>í</i>
	<i>ö</i>	<i>ű</i>

Vannak végre esetek, melyekben magas hangzóink a fejlődésnek két különböző irányán mentek keresztül: a nyiltabbá váláson s egyúttal az ajakhanggá változáson. E kettős fejlődés pedig két egymással ellentétes sorrendben

¹ Különösen a debreczeni és szatmármegyei nyelvjárásban (vö. BALASSA JÓZSEF: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése*, 66. l.).

² L. 4. l.

történt: némely alakokban a nyiltabbá válás ment végbe előbb s aztán következett az ajakhangú ejtés föllépése; másokban viszont az ajakhangú ejtés fejlődött ki először s aztán lett zártabbá a magánhangzó. Az előbbi jelenség példajaként a köznyelvből a *köz* és *sötét* szavakat említhetjük. Ezek megelőzőleg *köz*-nek és *sötét*-nek hangzottak, sőt az utóbbi alak még ma is egészen közönséges. Azonban legrégebben *i* hanggal ejtették őket: *kiz* és *sítét*,¹ a mint hogy emezt ma is több helyen *sítét*-nek és *sítul*-nek mondják.² Nyelvjárásokban, melyek a zárt *ē*-t *ö*-vel cserélik föl, e jelenség még több példában igazolható, a mennyiben ezek a köznyelvnek régibb *i*-ből származott zárt *ē*-s szavaiban is (minők *hēgy*, *mēgy*, a *még* igekötő stb.) ajakhangot, *ö*-t ejtenek. Az ellenkező sorrendű fejlődésre főkép ama képzők és ragok magashangú alakjai szolgáltatnak példákat, a melyeknek mélyhangú párjaiban föntebb a zártabbá válás tüneményet láttuk (l. a III. és IV. sz. táblákat az eléjük bocsátott fejtegetéssel). Így pl. az *-ül*-*ül* igeképzőnek legrégebben *-il* volt a magashangú alakja, később ajakhangú ejtést vett föl (*-öl*) s aztán zártabbá lett (*-ül*). Az igeragozás több. első személyében is a magashangú igéket *-enk* végzettel találjuk régibb emlékeinkben, a mit a mélyhangú *-onk* s a későbbi kifejlődött magashangú *-önk* alapján csakis zárt *ö*-vel (*-enk*) olvashatunk.³ E kettős és ellentétes sorrendű fejlődést ekként szemléltethetjük:

V.	Régebbi	Későbbi	Mai	VI.	Régebbi	Későbbi	Mai
	<i>i</i>	<i>ē</i>	<i>ö</i>		<i>ē</i>	<i>ö</i>	<i>ü</i>
					<i>é</i>	<i>ő</i>	<i>ű</i>

E hangfejlődések ismerete nyelvemlékeink olvasásában számtalan elterjedt tévedéstől visszatarthat bennünket. Hogy mégis néhány részletre nézve is tájékozást nyerjenek, a kik nyelvemlékeink iránt érdeklődnek, felsorolunk egy pár utasítást, a miben legnagyobb a szükség, a régi szók magánhangzóinak olvasását illetőleg.

1. Az *e* betűt azon szótokban, a melyeket ma a tárgyrag, a személyragok és a képzők előtt nyílt *e*-vel, a többi alakokban pedig *ē*-vel ejtünk, ez utóbbiakban régibb nyelvemlékeinkben hosszú nyílt *ē*-vel olvashatjuk. Tehát pl. *kez*, *kezben*, *közep* stb. így olvashatók: *kēz*, *kēzben*, *kōzēp*, am. *kez*, *kezben*, *közep* stb. (Vö. fönt 4. l.)

2. Zárt *ē*-vel kell olvasnunk régi nyelvemlékeinknek ama tőszótagjait, kötőhangzóit és képzőit, a melyek azóta magánhangzójukat a köznyelvben rövid *o*-re változtatták. Ilyen szók pl. *zeld*, *feld*, *kez* olv. *zeld*, *feld*, *kēz*, ma *zöld*,

¹ Vö. *Kéth-you-kyzi* azaz *Két-jou-kizi* (egy 1246-iki oklevélben), annyi mint „két folyó köze” (l. *Magy. Nyelvrör* VII. 219), továbbá *Kyzép* (olv. *kizép*) *Korompa* (1256-ból l. JERNEY: *Nyelvtudományok*, I. 80) am. Közép-Korompa. A *sítét* alakot l. a *Nyelvtört. Szótárban*.

² Pl. *sítét*-nek ejtik Nógrádban (l. *Nyelvrör* VI. 85). Borsodban (uo. IX. 332), *sítét*-nek Pécskán (Arad m., uo. VII. 122). Bánffy-Hunyadon (uo. X. 21), stb.

³ L. mindezen fejlődésekre több példát s bővebb magyarázatot a Némethújvári Glosszákról irt nyelvemlék-tanulmányunkban (*Magy. Nyelvrör* XIV. köt. 203. 252. és köv. ll.).

föld, koz stb. Ezeknek kötőhangzójuk is zárt *ē*-vel olvasandó, valamint más hasonló szóké is, tehát: *kezett* (*kezet, kezeth* stb.), olv. *kēzett*, am. között; *kelez*, olv. *kēlez*, am. kötöz stb. Képzőben: *düheskedik*, olv. *dühēskedik*, am. dühōskodik stb. (Vö. fönt 15. l.)

3. Zárt *ē*-t kell olvasnunk azon régi alakokban is, a melyeket későbbi emlékeinkben *ō* hanggal találunk, ma pedig *ü*-vel ejtünk. Ezt a magashangú *-ünk* és *-ük, -jük* személyragokban tapasztaljuk. Tehát pl. *feletenk*, a mely am. fölöttünk, így olvasandó: *fēlēttenk*. Hasonlókép: *bennék*, olv. *bennēk*, am. bennük; *verjék*, olv. *verjēk*, am. verjük stb. (Vö. fönt 17. l.)

4. Zárt *ē*-vel (illetőleg *é*-vel) olvashatjuk a mai *-it* képzős igéknek régi *-ejt* (*-eyt, eyth* stb.) végű alakjait; tehát pl. *taneyt*, olv. *tanējt* (vagy *tanējt*), am. tanít stb.

5. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk nyelvemlékeink *e*-jét általában azon szótökben, ragokban és képzőkben, a melyekben ma hosszú *s* esetleg már megrövidült *i*-t ejtünk. Tehát pl. az *ez, ezellen* szókat, melyek annyit tesznek mint *iz, izellen* (v. *izellen*), így olvassuk: *éz, ézellen* stb. Hasonlókép *-ént*-nek olvassuk a mai *-int* ragot, *-ég*-nek a mai *-iy*-et; pl. *zerent*, olv. *zērēnt*, am. szerint; *valteg*, olv. *vālētēg*, am. váltig stb. Az *-ent*, ha a mai *-int* igeképzőt jelenti, szintén *-ént*-nek olvasandó, pl. *legyenth*, olv. *legyēnt*, am. *legyint* stb. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk a nyelvemlékeinkben közönségesen *-et*-tel írt igéket, a mely végzetben a mai *-it* képző régebb alakja mutatkozik; tehát *tanet, fordet* olv. *tanēt, fordēt*, am. tanít, fordít stb. Ugyanezen igéknek *-ehék, -chen, -chetek* stb. végződésű fölszólító alakjaiban is hosszú *é*-nek olvassuk a *h* előtti betűt; tehát pl. *ephehek, epchen, epchetek*, a mik azt teszik *éputsek, éputsen, éputsetek*, így olvasandók: *épēhek, épēhen, épēhetek* stb.

6. Hosszú *é*-t olvassunk azon szókban és alakokban, melyeknek régi *ē*-jével szemben ma hosszú *ō* hangot találunk. Tehát pl. *zele*, ha szőlőt jelent, *szēlē*-nek; *ten, len*, ha azt teszik *tōn, lōn, tēn* és *lēn*-nek; *elet* v. *elēth*, ha am. előttt, *elēt*-nek; *ele, ege*, ha azt teszik *elō, égō, élē, égē*-nek; a *-rel, -tel* és *-bel* ragok (ma *-röl, -töl, -böl*) *-rēl, -tēl* és *-bēl*-nek olvasandók. (Vö. fönt 15. l.)

7. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk a magashangú igék tárgyrag zású feltételes módjának teljesebb *-neje* (*-neje, -neic*) végződésében a *-je* személyrag előtti magánhangzót. Tehát *megmenteneje* pl. így olvasandó *mēgmentenēje*, am. megmentené stb. (Vö. menteném, mentenél stb.)

8. Hosszú *é*-vel olvassuk azon tőszótagokat, képzőket és ragokat is, a melyeknek régi hangzójával szemben később *ō*-t s ma *é : ō : ü* fejlődés útján *ü* hangot találunk. Tehát pl. a régi *zenni* ige, melyet később az első szótagban *ō* hanggal írtak s ma *szünni*-nek ejtünk, ama régebb emlékeinkben *szēnni*-nek olvasandó. Így a *zerne*-t, mely ma *szörnyűt, szērnyē*-nek, *fel hithe*-t, mely félhítőt (schismaticus) jelent, *fēlhütē*-nek, a régi *kivel*-t (ma *kívül*) *kivēl* v. *kivēl*-nek olvassuk stb. (Vö. fönt 17. l.)

9. Hosszú *ó, ō*-vel kell olvasnunk a mai *-it* képzős igéknek régi *-ohak, -ohék, -ohon, -ohon* stb. végződésű fölszólító alakjait (vö. az *-ehék, -chen* stb. végzettel, az 5. pont alatt). Tehát pl. *tanohon* olv. *tanōhon*, *ekosghon* olv. *ekōsōhōn*, azaz tanítson, ékesítsen stb.

10. Hosszú *ó* *ö*-vel olvasandók a mai *-ü* *-ű* képzőnek, valamint az *-ül* *-ül* ige képzőnek és névragnak régi *o*, *o* (*ew* stb.)-vel irt alakjai, pl. *lubo* olv. *lubo*, am. lábú; *fejew* olv. *fejő*, am. fejű; *fordol*, *kerol*, olv. *fordól*, *keröl*, am. fordúl, kerül; *santaol*, *rendegehól*, olv. *sántaól*, *rendégöl*, am. sántaúl, vendégül stb.

Főntebb már megjegyeztük, hogy a nyelvfejlődés ingadozó voltánál fogva és mert nyelvemlekeink nyelvjárását pontosan meg nem határozhatjuk, több szó és alak olvasására nézve eldönthetetlen kétségek is maradnak fenn. Hogy az alábbi szemelvények olvasásában előzetes mentségünk legyen és a magyarázatokban fölös ismétléseknek elejét vegyük, megemlítünk itt néhányat a leggyakrabban előkerülő kétes olvasású szók és alakok közül.

A magánhangzók közül nem tudni pl., melyik nyelvemlek nyelvjárása ejtette még hosszan, melyiké már röviden a *mér*, *nyér*, *rét*, *széd* illetőleg *mer* (andere), *nyer*, *ret*, *szed* igeiket; melyik ejtett *kivül*-t, melyik *kivül*-t, melyik *mégyén*, *lészén*, *vele*, *nekém*, melyik *mögyen*, *leszen*, *vele*, *nekem* alakokat; a jövő idő jelét melyik mondotta *-ánd* *-énd*-nek, melyik *-and* *-end*-nek; az ingadozó ejtesű *e* hangzóban melyik ejtett nyíltat (*e*), melyik zártat (*è*) bizonyos esetekben, különösen kötőhangzóknál. A mássalhangzóknál biztosan nem tudhatni, melyik emlékünk írója mondott pl. *királ*-t, melyiké *király*-t; melyiké *erössen*-t, melyiké esetleg *erösen*-t; hol volt még meg az eredetibb *mikoronn*, s hol uralkodott már az újabb *mikoron* ejtés, stb. Ép így nem tudhatjuk pontosan, mikor, melyik nyelvemlékünknél kezdődik az újabbszerű *jobb*, *szébb* ejtés a régi *jóbb*, *szébb* alakok után; mikor lép föl a rövid *a*, *e* az eredeti hosszú *á*, *é* után, vagy hogy melyik nyelvemlékünk ejtett még hosszú nyílt *è*-t azon tőalakokban, a melyekben ma *é* és rövid nyílt *e* váltakoznak (pl. a *kéz*: *kezet*-ben), stb.

E kétségek terén részint a valószínűség szerint kellett az olvasásban eljárunk, részint egyszerűen a mai alakot vettük föl, mint közömbös kíségetőt.

A következő két táblában befejezésül megkísértjük összefoglalni nyelvünk hangjainak leggyakrabban előforduló régibb jelölésmódjait, másrészt a mai értékűtől eltérőleg alkalmazott betűknek s a betűkapcsolatoknak leggyakoribb jelenségeit, megjegyezvén, hogy mivel orthographiánk története még kinyomozatlan, a hangjelöléseknek, valamint a betűk és betűkapcsolatok értékenek csoportosításában pontos történeti egymásutánt nem adhatunk.

A föl nem vett hangok illetőleg betűk jelölés és érték tekintetében megjegyeztek a maiakkal.

I. Hangjaink régi jelölésmódjai.

Hang	Régi jelölésmódjai	Hang	Régi jelölésmódjai
á	a, aa, ^a á, ^á á, ^ä ä	m	m, ⁻ , ⁻ (pl. nē v. nē=nem)
cz	c, cz, ch, chy	n	n, ⁻ , ⁻ (pl. seki v. sēki = senki)
cs	s, se, ch, cz, e, x, L, < (Sándor-Cod.), é, chy, chi, chj	ny	n, nh? (HB.), ni, ny, n ⁱ , n ^ü , n ^ü , n ^ü , n ^ü , in
e	e, è, e	ó	o, oo, ^o o, ^o o
ë	e, è	ö, ö	u, v, eu, ev, ew, e ^w , ^w w, ^w w, w, eo, eo, eó, o, ó, ^o o, o, o, ^o o (Batthyány-Cod.), ^o o (=ö, Krisztina-Leg.)
ê	e, è, e		s
é	e, è, ee, e, ^e e, ^e e	sz	s, c, se, z, sz, z, z ^s , (z, z = ssz hang)
f	f, ff, ph	ty	th, thy, tthy, thi, ch, chi, chy, ti, t ⁱ , ty, t, t', gy, t', t'
g	g, g, g', gh	u, ú	u, v, w, u'
gy	g, g, g', g, g', g'', gi, gj, gy, gi, gh, ghy, il	ü, ü	u, v, w, iu, iv, ú, v, w, y, w, v, v, u, v, w, u', v', w', v, w, w, ev, eu, en, ev, ew, o, o, ó, ^u y, yw
h	h, ch		v
i	i, y, y, y, j	z	z, s, sz
j	i, j, y, y, y', h, ih, yh, hy, (pl. z'=zj), (pl. r''=rj), (pl. z=zj; g=gj)	zs	s, z
k	c, k, ch, kh, qu		
l	l, l'		
ly	l, ly, li, li, l', l', l', yl, il		

II. Régi betűink és jelentéseik.

Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke	Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke	Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke
a	a, á, á, á	ghy	gy	qu	k
á	á	gi, g ⁱ	gy, gj	s	s, sz, zs, z
à	á	gj	gy, gj	sc	sz, s, cs
â	á	gy	gy, ty	sch	s
aa	á	h	h, ch, (néha más-salhangzó-nyújtást jelent)	sz	sz, z
c	cz, cs, k			t, t', t''	ty
é	cs	hy	j	th	ty, t
ch	cz, cs, ch, h, k, ty	i	i, j	thi	ty
		ih	j	thy	ty
chi	cs, ty	il	ly	ti, t ⁱ	ty
chj	cs	in	ny	tthy	ty
chy	cs, ty	iu, iv	ü, ú	u, v	u, ú, ü, ú, v, ö, ő
cz	cz, cs	j	i, j	û, v', ú, v', u', v', v', v', y	ü, ü
L és <	cs	l	l, ly		
d	gy, dj	l'	ly, l	u'	u, ú
e	e, ë, è, é	l, l''	ly	ÿ	ü, ü
é	ë, é	li, l ⁱ	ly	w	v, ü, ú, ö, ő, (vu-vü-, pl. <i>zawnk</i> szavunk, <i>new</i> nevü)
è	e, è	n	u, ny		
ê	e, è, é.	û, ú, n', ù, n''	ny		
ë	é	nh?	ny		
ê	é	ni, n ⁱ	ny	w', w', w'	ü, ü
ee	é	o	o, ó, ö, ő		
eo, eo, eó	ö, ő	ô	ó	w', w'	ü, ú, ö, ő
eu, ev	ö, ó, ü, ú	ö	ó	w̃	ü, ü
eu, ev	ü, ú	ó	ö, ó, ü, ú	x	ks, cs
ew	ö, ó, ü, ú	o	ö, ó, ü, ú	y, y', y'	i, j
eŵ	ö, ő	ó	ö, ó	yh	j
g	g, gy	ö	ü, ú	yl	ly
g̃	gy, gj	ø	ö, ő	yw	ü, ü
g', g'	gy, g	o	ö, ő	z	z, sz, s, zs
g'', g''	gy	ö	ö	z̃	sz, ssz
gh	g, gy	ph	p, f	zs	sz

HARMADIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

Bár a nyelvemlékek fogalma nincs ezen vagy azon korszakhoz kötve s a legújabb kor nyelvbeli nyilatkozásain kívül minden régi irat és könyv már nyelvemlék számba jön a nyelvész előtt: mégis kétségtelen, hogy legnagyobb fontosságuknál fogva az *επιγραφαι* azon írott maradványokat foglalhatjuk e név alá, melyek a hitujítás és könyvnyomtatás elterjedése előtt készültek, tehát politikai történetünkben keletkezésük szerint körülbelül a mohácsi vész idejéig sorakoznak.

Könyvünk sem akar a nyelvemlékek e legfontosabb korszakán túl terjeszkedni, azonban igyekszik ez időbeli határon belül rövid tájékozást adni összes hiteles nyelvemlékeinkről, a melyek t. i. az első magyar nyomtatott könyv, Komjáthi Benedeknek *Szent Pál Lerelei fordítása* (1533.) előtt keletkeztek, akár eredeti alakjukban maradtak fön, akár e koron belül készült másolatban. Nem szólnunk tehát olyan emlékekről, minő például a maga nemében eredete szerint legrégebb korú *Pannóniai Ének*, minthogy ez csak XVIII. századi másolatban maradt fön,¹ vagy a milyen egy Nagy Lajos korából való eskümintá és Hunyadi János esküje, melyeket mind csak későbbi, korszakunkon innen eső följegyzések őriztek meg.² A codexeket kivéve, tizenhatodik századi írott emlé-

¹ L. *Régi Magyar Költők Tára*, I. köt.

² L. DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, IIb. 336. 355. és SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv*, I. 162. — Hasonló okokból maradtak ki könyvünkben még a következő nyelvemlékek: 1. *Balladatörredék a XIV. századból II. Károly király megöléséről*, melyet Liszti János veszprémi püspöknek a XVI. század második feléből eredő följegyzése tartott fön (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 22). — 2. *Belkeny Péter záloglevele* állítólag 1452-ből, a melynek hitelességéhez kétség fér (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359. és IIIb. 138). — 3. *Pesti gyerkek utcai éneke Mátyásnak királylyá választásáról* 1458-ból, mely csak Székely István Krónikájában (1559.) maradt följegyezve (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 23). — 4. *Népeinek töredéke* 1463-ból, melyet a költő Zrínyi Miklós (XVII. száz.) jegyzet föl (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 23). — 5. *Albert tihanyi apát levélkéje* 1486-ból, melyet csak egy múlt századi följegyzés alapján ismerünk (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359). — 6. *Sajószentpéteriek végzése borak árulása felől* 1503-ból. E nyelvemléket, melynek eredetijét azóta megtalálni sem tudják, előbb 1403-ból származottnak tartották, azonban írásának jellege s részben nyelvének sajáttságai alapján még 1503-ig se vihetjük vissza s valószínűleg a XVI. század második feléből vagy éppen végéről keltezhető; tartalmilag lehet valamely valóban régebb eredeti végzésnek másolata. (Közölve *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 1—3. 1. Tanulmányt írt róla FOGARASI JÁNOS, *Nyelvtud. Közlemények* III. 190—209. Koráról szól MÁTYÁS FLÓRIÁN *Magyar nyelvritkaságok* ez. ezik-

keinket sem soroljuk föl egyenkint Komjáthig, minthogy e századból már nagyobb számmal maradtak kisebb és nagyobb, jelentősebb és kevésbé jelentős kéziratok; de utalunk legalább kiadásaira. Legrészletesebben a legfontosabbakat, a XV. század végéig menő emlékeket ismertetjük, külön híva fel a figyelmet közülük azokra, a melyek még nincsenek közé téve.

Tekintsünk tehát végig a megjelölt határok és kiszabott korlátok között ama körülbelül félezred évnyi idő emlékein, a mely a magyar kereszténység kezdetétől a könyvnyomtatás koráig lefolyt, s kísértsük meg őket némileg csoportosítani.

a) Nyelvelméleink kereszténységünk első két századából.

Tulajdonképeni legrégibb nyelvelméünk, a *Halotti Beszéd* a XIII. század első negyedéből származik ugyan, mindazonáltal őseink nyelve nem benne nyilatkozik meg először. Már a XI. és XII. század *latin okleveleiben* számos magyar tulajdonnévvel és köznévvvel találkozunk, melyekben szavaink legrégibb alakja és jelentése van megőrizve. Határleíró oklevelekben gyakran kerülnek elő különféle helynevek, utak, vizek, fák s egyebek nevei, melyek részint minden magyarázat nélkül, részint latin fordítással vannak a latin mondatba beleszöve. Például: «Prima meta incipit a *cuffer* (olv. „kútfő”) . . . Inde (radit) ad *kueshyg* (olv. „küeshigy” vagyis köveshegy) . . . Inde ad *keures bocor* (olv. „körös bokor” v. i. körös bokor) . . . Inde ad *loracol* (am. lóakol) . . . Uadit ad *hygh holm* (olv. „hígyholm”, am. hegyhalom)» egy 1193-iki eredeti oklevélből. «Et ibi stat meta lapidea que (am. quae) *Baluan* (v. i. bálvány) uocatur» egy 1109-iki eredeti oklevélből.¹

Végrendeletekben, inventáriumokban, számadásokban másféle szókat találunk, melyek leginkább a gazdaságra, háztartásra vonatkoznak. Pl.: «*Tres carratas liquorum que vocantur culfa*» azaz *ölfá* stb.² S ilyen oklevelekkel és iratokkal a későbbi századokban is találkozunk, a melyekből már összefüggő nyelvelméek is maradtak fenn. Mint már könyvünk első fejezetében mondtuk, igen kívánatos volna ez elszórt nyelvmaradványokat mielőbb összegyűjteni és hozzáférhető közkincesé tenni.

Kiadások és közlések. Használható, de távolról sem teljes és nem is minden tekintetben megbízható gyűjteményt bírunk e XI—XII. századi magyar nyelvmaradványokból a következő munkákban és közlésekben: JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvkincesek Árpádék korszakából.* (Pest, 1854.) I. és II. köt. Az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvelméekből a tulajdonnevek és köznévek betűrendes összeállítása és magyarázata.— CZINÁR MÓR: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betűrendű Tárgymutatója.* (Pest, 1866.) Tárgymutató Fejér György *Codex Diplomaticus Hungariae* cz. 40 kötetes oklevél-gyűjteményéhez, s benne számtalan magyar tulajdonnév és köznévv van összegyűjtve az

kében, ugyanott IV. 196—199. és HUNFALVY PÁL *Hegyaljai oklevelek* cz. cikkében, ugyanott VI. 328. s köv. ll.)

¹ Mindkét idézetet az *Országos Levéltár Diplomatikai Osztályában* (27. illetőleg 11. sz. a.) őrzött eredeti oklevelekből SZAMOTA ISTVÁN volt szíves velünk közölni.

² L. SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* I. 152.

Árpádok kora utáni oklevelekből is. — KOVÁCS NÁNDOR: *Betűrendes Névmutató Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmánytárához* (Budapest, 1889.). Az előbbihez teljesen hasonló munka, a mely azonban csupán Árpád-kori adatokat tartalmaz. — ORTVAY TIVADAR: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig* (Budapest, 1882.), I. és II. köt. Számos régi adat a hely-, illetőleg víznevekről. — PESTY FRIGYES: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* (Budapest, 1888.). A helynevek történeti és nyelvi magyarázata, számos régi adattal. — KUBINYI FERENCZ: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynévei.* (Budapest, 1892.) I. k. I. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynévek betűrendes gyűjteménye és magyarázata. — Kisebb közlések: PESTY FRIGYES: *Okiratheli személynévek* (*Magyar Nyelvőr* V. 509—511). Kisebb részben Árpád-kori adatok is. — NAGY GYULA: *Okiratheli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516. I. VIII. 548. l.) — KUBINYI FERENCZ: *Magyar keresztnevek* (*Magyar Nyelvőr* XVIII. 86—89. l.). A latin keresztnevek megghonosított alakjainak összeállítása Árpád- és Anjoukori oklevelekből.

Repertorium. SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.). I. 151, 152. E munkában ama nyelvtörténeti tanulságokat is fejtegetve találja az olvasó, a melyeket e szétszórt szavakból meríthetett a tudomány. — BEÖTHY ZSOLT: *A magyar irodalom története. Képes díszmunka a névelt közönség számára.* 74. s köv. II. (Legrégibb nyelvemlékeink ez fejezet SIMONYI ZSIGMONDTÓL.) — SASINEK F.: *Glossarium, Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. l. A latin oklevelekben előforduló nem latin szónak, köztük több magyar szónak is, magyarázata.

b) Nyelvemlékeink a XIII. és XIV. századból.

E két század a latin okleveleken és iratokon kívül már két, szövegre terjedő emléket is felmutat. Ezek a

1. *Halotti Beszéd*, a XIII. század harmadik évtizedéből. (L. a szemelvények közt, I. fejezet.) És a

2. *Königsbergi Töredék*, a XIV. századból. (L. a szemelvények közt, II. fejezet.)*)

A szöveg nélküli, pusztán egyes szókra terjedő maradványok közül külön említésre méltó a VÁRADI REGESTROM és a NÉVTELEN JEGYZŐ (ANONYMUS) krónikája, mindkettő a XIII. századból. A *Váradai Regestrom* istenitéletek jegyzőkönyve Sz. László sírjánál 1209 és 1235 között kelt ítéletekről, melyeket, azóta elveszett eredeti okiratokból, Fráter György nyomtatott ki 1550-ben Kolozsvárt. A *Névtelen Jegyző* egyik Béla királyunknak jegyzője volt; krónikája, a *Gesta Hungarorum*, írásából ítélve, a XIII. század végéről, vagy a következőnek első feléből származik.

Kiadások és közlések. E korból okiratheli maradványok a következő művekben és közlésekben találhatók, ú. m. CZINÁR MÓR, ORTVAY TIVADAR és PESTY FRIGYES idézett műveiben (l. az előbbi szakasznál), továbbá a következő kisebb közlésekben: PESTY FRIGYES: *Okiratheli személynévek* (l. az előbbi szakasznál). NAGY GYULA: *Okiratheli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VI. 35. 78. 168. és VIII. 78. 548). — KUBINYI FERENCZ id. munkája és közleménye (l. az előbbi szakasznál). — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek* (*Magyar Nyelvőr* XVI. 131). — A VÁRADI REGESTROM kiadásai: *Ritvs explorandae veritatis stb. Colosvarijs 1550.* (FRÁTER GYÖRGY-féle kiadás.) BÉL MÁTYÁS: *Adparatus ad historiam Hungariae. Posonii 1735.* ENDLICHER ISTVÁN: *Rerum Hung. Monumenta Arpadiana. St.-Gallen 1849.* — A NÉVTELEN JEGYZŐ legkitünőbb kiadásai: *Béla király Névtelen Jegyző*

*) A szemelvények közé fölvetett nyelvemlékek kiadásai és irodalmuk repertoriuma is az illető fejezetek végén keresendő.

jének könyve a magyarok viselt dolgairól. (A bécsi cs. kir. udv. könyvtárban levő kézirat hasonmás.) Budapest, M. T. Akadémia, 1892. Hozzá két melléklet: I. a kézirat palaeographiai olvasása Fejérpataky Lászlótól. II. Anonymus fordítása Szabó Károlytól. (A codex első lapjának hasonmását I. BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében és a Pallus Nagy Levéltárában is, Anonymus* alatt.)

Repertorium. VAJDA GYULA: *A Váradí Registrum. 1209—1235.* (Budapest, Athenaeum, 1880.) — SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv.* I. 152. s köv. ll. — BEÖTHY ZSOLT: *A magy. irodalomtörténet. Képes díszmunka a nyelv közönség számára.* I. k. 74—78. 1. *Legrégibb nyelvelméleink* ez. fejezet SIMONYI ZSIGMONDTÓL. — JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvelmélesek Árpádék korszakából.* I. k. előszó. — FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, a Névtelen Jegyző olvasásához írt előszavában (l. a Kiadások közt). — MARCZALI HENRIK: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában* (Budapest 1880), 65. s köv. ll. UGYANAZ: *Béla király jegyzője, Egyetemes Philologiai Közöny* I 357—371.

c) XV. századi nyelvelmélek.

A XV. század nyelvelmélekben már meglehetősen gazdag s csak a legutóbbi időben is három igen fontos maradvány került e korból napfényre (a 3. 4. és 5. alatti). E századi emlékeink időrendben a következők:

3. *Besztercei Szójegyzék*, a XV. század első negyedéből. (L. a szemelvények között, III. fejezet.)

4. *Schlägli Szójegyzék*, 1400—1410 közötti időből. (L. a szemelvények közt III. fejezet.)

5. *Schlägli Glosszák*, 1420—1433 közötti időből. A schlägli (Felső-Ausztria) premontréi kolostornak egy *Hortularium* nevű codexében, mely nem egyéb, mint latin szótár latin magyarázatokkal, néhány szó után a megfelelő magyar kifejezés is oda van vetve (*glosszák*). A codex, két latin megjegyzéséből következtetve, 1420 és 1433 között készült. E magyar glosszákat tartalmazó *Hortularium* nevű codexszel volt eredetileg egybekötve a Schlägli Szójegyzék (l. 4. alatt), melyet azóta elkülönítettek tőle.

Kiadva az előbbivel együtt SZAMOTA ISTVÁN-tól. (L. ott.)

Repertorium. *A schlägli latin-magyar nyelvelmélek* (főtitkári jelentés). *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 638—639. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A schlägli szójegyzék*, *Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474. — SZAMOTA ISTVÁN bevezetése a *Schlägli Magyar Szójegyzék* kiadásához. (L. e fejezet végén, a kiadások között.)

6. *Ehrenfeld-Codex*, a XV. század első feléből. (L. a szemelvények közt IV. fejezet.)

7. *Kolozsvári polgárok lajstroma*, 1453-ból. Az akkori kolozsvári magyar polgárság névlajstroma, melynek vezetékneveiben számos magyar névszó van megőrizve. Nagyajtai Kovács István hagyományából a *kolozsvári unitárius főiskola* könyvtárában.

Közölve SZABÓ KÁROLYTÓL, *A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból* cím alatt, *Történelmi Tár* 1882. évf. 525—541. és 729—745. l.

Repertorium. *A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban*, *Századok* 1882. évf. 71. l.

8. *Magyar szilkozáds,* az 1458-ból való *Dubniczi Krónikában.* E szilkozádsal rontottak a *Dubniczi Krónika* 82b. lapja szerint Nagy Lajos magyar gyalogjai az 1353-iki hadjáratban a bajorokra. A Krónika maga, melyet a *Nemzeti Múzeum (Cod. Lat. 165. alatt)* őriz, egy 1370 előtti eredeti után készült.

Közölve MARCZALI HENRIKTŐL *Magyar Nyelvőr* VI. 81. (A második és harmadik szó helyesen így olvasandó: *Kurvanewfya*.)

9. *Bécsi Codex,* a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

10. *Müncheni Codex,* 1466-ból. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

11. *Apor-Codex,* a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt V. fejezet.)*

12. *Uszió a XV. század második feléből.* A legrégebbi fönmaradt magyar eszió, az *Akadémiái Könyvtár* egy 1462-iki latin codexének (L. *Cod. 4-edről 12. sz. alatt*) 123. és 124. lapján.

Kiadva mai helyesírással és magyarázatokkal SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* II. k. 367—368. l. (jegyz. 487—488. l.).

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban* (4. kiad. Budapest, 1878.) 39. l.

13. *Németújvári Glosszák,* 1470-ből. (L. a szemelvények közt, VI. fejezet.)

14. *Budapesti Glosszák,* az előbbivel körülbelül azonos időből. Szövegközi, sorközi és lapszéli magyar értelmezések (glosszák) az *Egyetemi Könyvtárnak* egy latin prédikációkat tartalmazó XV. századi codexében (*Cod. Lat. Saec. XV. N°. 98.*). Kiadása Szilády Árontól jelenleg készülöben.

Repertorium. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A német-újvári ferenczrendi zárda könyvtára* (Budapest, 1882.), 14. l. és *Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 111. l. — Röviden ismertetve még, néhány szó és kifejezés közlésével, *Századok* 1880. évf. 525—526. l.

15. *Birk-Codex,* 1474-ből. (L. a szemelvények közt VII. fejezet.)

16. *Szabács Viadala,* 1476-ból. (L. a szemelvények közt, VIII. fejezet.)

17. *Köszönlő* 1485-ből. Egy Paksy Lajostól és Enyinghy Török Imrétől 1485-ben Kállay Jánoshoz írt latin levélnek két sornyi magyar záradéka, mely versnek mutatkozik. Csontos János fedezte föl 1876-ban a Kállay-család levéltárában, mely jelenleg a *Nemz. Múzeumban* van letéve.

Közölve betűszerint: *Századok* 1877. évf. 94. l. és *Magyar Nyelvőr* VI. 110., a hol NAGY GYULA és SZARVAS GÁBOR kísérik egyes magyarázatokkal. Mint vers kiadva és tárgyalva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 199. és 373.

* A TOLDYTÓL *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 100. lapján idézett s elveszettnek hitt *Aranyosi Gellértü János codex* 1469-ből, mint Csontos János kimutatta, nem magyar, hanem latin kézirat; csupán ennyi magyar megjegyzés van benne: *hamar Jambor Ember.* (L. *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 69—83. l.)

18. *Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya*, 1475—1487 közötti időből. A *pécsi püspöki könyvtárnak* egy XV. századi codexében (*Dobai Sámuel-féle codex*), melyet a benne előforduló följegyzések szerint 1475—1487 között irt Nyirkállai Tamás, Mátyás király jegyzője. Kivánatos volna e glosszák újabb átvizsgálása és kiadása, mert első közlőjük néhol úgy látszik nem betűszerint közli s nem is tette közzé valamennyit.

Közelve KOVACHICH GYÖRGY *Formulae solennes styli* (Pest, 1799.) cz. munkájában. A verses jogi szabály kiadva és magyarázva még SZILÁDY ÁROSTÓL. *Régi Magyar Költők nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, Tára I. 28. és 300.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A Nyir Kállói Tamás Stylináriumban előjövő Magyar Szavak, Tulom. Gyűjt.* 1835. évf. V. 101—102. — TOLDY FERENCZ: *A magy.* 1862.), II. 101. 124.

19. *Bagonyai ráolvasások*, 1488-ból. (L. a szemelvények közt IX. fejezet.)

20. *Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Butthyány Boldizsár miséskönyvében*, 1489-ből. A *Magyar Nemzeti Múzeum* tulajdonát tevő Batthyány Boldizsár-féle 1489-iki Missaléban (*386. Quart. Hung.*), melyet Fánecs Antal irt; elején egy egészen magyar nyelven irt naptár áll s magában a miséskönyvben több lapszéli magyar jegyzet van. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlék.

Repertorium. *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 24. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 101.

21. *Mátészalkai Zalka László glosszái*, 1489—90-ből. Az *esztergomi főgyházmegyei könyvtárnak* egy papir-keziratában, melyet Mátészalkai Zalka László, a később Mohácsnál 1526-ban elesett esztergomi érsek, sárospataki tanuló korában másolt. Műveltségtörténeti szempontból is fontos emlék, mert magában foglalja nagy részét a sárospataki iskola akkori tanításanyagának. Theodolus (v. Theodorus) Eklogájánál sorközi magyar értelmezések vannak a codexben, melyek nemcsak szótári, hanem phraseologiai becsesel is bírnak. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlék.

Repertorium. LÁNYI KÁROLY: *Magy. Kath. Clerus érdemei* (Pozsony, 1848.) I. k. 155. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 101. és 125. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 19. l.

22. *Sivalomének Both János veszedelmén*, 1490 előtről, Egy hét versszakra terjedő ének; «eredetije, vagy közelkorú másolata Pesten a *Kaposmérői Mércy nemzetség levéltárában*». Innen másolta le s adta ki Döbrentei Gábor. A szerző neve *Gregori(us)*, Gergely deák, a versfejekből tűnik ki.

Kiadva DÖBRENTEI GÁBORTÓL. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 39. l. (a példányok egy részéből nyomtatói tévedés folytán hiányzik s teljesen más közlemény áll e lapou helyette); jegyzetek hozzá uo. 362.; továbbá SZILÁDY ÁRONTÓL *Régi Magyar Költők Tára*. 28. (jegyz. 302.).

23. *Vér András menedéklevele*, 1493-ból. (L. a szemelvények közt, X. fejezet.)

24. *Festetich-Codex*, a XV. század végéről, 1493 körül. Egy Kimizsi Pálné Magyar Benigna számára készült, gazdagon díszített, zsolozsmás könyv, igen szép gót írással hártýára írva. A legfényesebb magyar kézirat, mely a középkorból ránk maradt. A *keszthelyi Festetich-könyvtár* tulajdona. Korát a 177. lapon kezdődő *Paal uram betegsegerewl zerzet Imaadsaag* árulja el. Minthogy ugyanis Kimizsi Pál 1494-ben május 3-án halt meg, a codexnek valamivel ez előtt kellett készülnie. Némi jelentektelen kivétellel egészben egy kéz írása s mint íráshibáiból látszik, másolat. A benne előforduló zsoldárok minden régi zsoldárfordításunktól elütnek és így figyelmet érdemelnek.

Kiadva és bibliographiailag leírva VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* XIII. köt. — Másolata hasonmásokkal RÓMER FLORISTÓL az Akadémia könyvtárában *M. Cod. S-r. 4. szám* alatt. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. köt. 189—190., 191—194., 195. és 219. ll. (XXXVII. XXXVIII. XL—XLII. XLVII. LXII. sz. a.). Díszes 2-ik lapjának hasonmását I. BEŐTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* (II. köt.), s színezetlen rajzban a *Könyvkiállítási Kalauzban*.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 24. l.

25. *Temesvári Pelbárt glosszái*, a XV. század végéről s a XVI. elejéről. Temesvári Pelbártnak, a híres Mátyás-kori egyházi szónoknak és írónak latin nyelvű munkáiban, melyek már nyomtatva jelentek meg, több magyar szó fordul elő elszórtan, melyeket a latin szók után ilyen megjegyzésekkel vetett a szerző: *ulgo, apud nos* stb.

Közölve s magyarázattal kísérvé SZILÁDY ÁRON *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest, 1880.) cz. művében, 67—73. l. (E szók nagyobb része tulajdonkép már a XVI. század első éveibe esik, mert az *Aurum Rosarium* második részét, a melyben előfordúlnak, Pelbárt 1503-ban fejezte be s 1504-ben került ki a sajtó alól.)

26. *Orrosi rendelvény mellbaj ellen*, írásából ítelve a XV. század végéről, vagy a XVI. elejéről. A legrégebb magyar orvosi rendelvény. Eredetije Nagy Gábor egykori pesti ügyvéd tulajdona volt. Jelenleg a *Nemzeti Múzeumban* őrzik (S98. *Fol. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva NAGY GÁBORTÓL: *Tudományos Gyűjtemény* 1835. VII. 33—34. l., DÖBRENTÉI GÁBORTÓL: *Régi Magyar Nyelvmélekek* IIb. 4. és leghívebben GÉRESI KÁLMÁNTÓL *Nyelvtörténeti apróság* cz. alatt, némely magyarázatokkal *Magy. Nyelvőr* II. 68. (Mindeddig kellő alap nélkül 1416 előtről valónak tekintették e nyelvméleket.)

27. *Piry-hártýa*, a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről. Egy hártýára írt, négy lapnyi codex-töredék, mely Krisztus halálának szükséges voltáról való beszélgetést tartalmaz. *Piry Czírjék* ferenczrendi szerzetes ajándékából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona.

Közölve és ismertette TOLDY FERENCZTŐL, *Magyar Acalemiai Értesítő* 1850. évf. 89—91. l. — L. még TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 80. l.

28. *Göttweigi Töredék*, a XV. század végéről. Egy 9 sorra terjedő imádság-töredék Szűz Máriához, melyet egy XV. századi latin kéziratban Rómer Flóris fedezett föl. A codex a *göttweigi benczés kolostor* (Alsó-Ausztria) tulajdona.

Közlő RÓMER FLÓRIS *Könyvtári burárlataim Altenburgban és Göttweigban* cz. cikkében, *Magyar Könyvszemle* 1881. évf. 106—107. l.

Repertorium. Rövid ismertetése VOLF Györgytől *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l. (Wolf a XVI. század első negyedéből valónak mondja.)

Az itt felsorolt nyelvelmékeken kívül egyes szókat tevő adatok a XV. századból még a következő művekben és közlésekben találhatók :

CZINÁR MÓR id. munk. (l. az első szakasznál). — PESTY FRIGYES: *Okiratheli személynevek*, *Magyar Nyelvtör* V. 509—511. — NAGY GYULA: *Okiratheli magyar szavak* ugyanott VI. 35. 78. 168. és VIII. 548. — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek*, ugyanott XVI. 361.

d) XVI. századi írott nyelvelmékek a könyvnyomtatás elterjedéseig.

A XVI. század elejéről az első fönmaradt magyar nyomtatott könyv, *Konjáthi Szent Pálfordítása* megjelenéseig is (1533.) a nyelvelmékeknek egész halmazával bírunk. Ezek részint codexek, részint kisebbiratok: levelek, okiratok, verses maradványok stb. Ez utóbbiakat, minthogy számuk nagy, s nyelvük a codexekével általánosságban megegyezik, egyenkint mind nem ismertethetjük, csupán utalunk kiadásaikra, melyekben a kutatók számára hozzáférhetővé vannak téve. Külön csoportba foglaljuk tehát előbb a codexeket, rövid ismertetés kíséretében, s aztán egyszerűen felsoroljuk egyéb e korból való emlékeinknek közléseit. A szemelvények közt azonban az utóbbiakból is talál mutatványokat az érdeklődő.

α) XVI. századi codexeink.

E századi codexeink közül a pontosabban megállapítható keletűek időrendben így következnek :

29. *Winkler-Codex*, 1506-ból. Kis nyolczadrét alakú, elején-végén csonka papiros-codex. Csekely kivétellel egy kéz munkája. Írása éve 1506, mely négyszer is világosan ki van téve benne. Tartalma: naptár, énekek, imádságok, tautítások, elmelkedések, a passió (egyező a Nádor Codexbelivel), evangéliomi darabok és apáczákhöz intézett beszédek. Nevét egykori birtokosától, *Winkler Mihály* néhai pécsi kanonoktól kapta, kinek ajándékából jelenleg az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 2.* jelzet alatt).

Kiadva a DÖBRENTAI GÁBOR-féle *Régi Magyar Nyelvelmékek* IV. köt. 2. darabjában, melyet Döbrentei Gábor rendezett volt sajtó alá és nyomtatott ki *Egyházi Vegyeskönyv* czímmel 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg, VOLF Györgytől átnézve s előszóval ellátva. E kiadás végéhez szójegyzők s néhány latinizmus és egyéb nyelvsajátság

összeállítása van csatolva. — Második kiadása és rövid ismertetése VOLF Györgytől *Nyelvenléktár*, II. k. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 161, 162—174., 194. és 220. II. Kettőt közöl TOLDY is alábbi művében, I. 283—286. — Egy lap hasonmását I. HORVÁTH ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. k.

Repertorium. HORVÁTH ISTVÁN: *A' Pesti Pö Oskola Könyvtárának 1506-ik évi Inádságos Könyve, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. k. 113—119. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzéum részéről rendezett Könyvtárállításhoz* (Budapest, 1882.) 25. l.

30. *Nádor-Codex*, 1508-ból. (L. a szemelvények közt, XIII. fejezet.)

31. *Döbrentei-Codex*, 1508-ból. (L. a szemelvények közt, XIV. fejezet.)

32. *Példák Könyve*, 1510-ből. Kis negyedréte alakú papiros-codex. Három kéz írása, melyek közül az első, a Cornides-Codexszel való egybevetés alapján, Ráskay Lea nyulakszigeti dömés apáczáának bizonyul. A másik két kéz írása szintén női írás, s valószínűleg szintén nyulakszigeti dömés apáczáké, de a leírók neve ismeretlen. Ráskay Lea a maga részének készülése évét (1510) a 28. lapon szavakkal mondja meg. E codex ama terjedelmes régi kéziratnak egy része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfélekép elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnél, 67. alatt). A Példák Könyve részei ez együttes kéziratban eredetileg úgy következtek egymásra, hogy a mostani 1—68. lap hátul, a hatodik helyen, a mostani 69—86. lap pedig elöl, az ötödik helyen állt. Tartalma: *erkölcsei példák*. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 3.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvenléktár* VIII. k. Az első lap hasonmása megjelent BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében* I. k. 112. l. és HORVÁTH CYRILL *Codexirodalunk példái és a Példák Könyve cz. értekezése mellett* (*Bajai kat. főgimnáziumi értesítő*, 1891/92.).

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 84. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvtárállításhoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvenléktár* VII. k. XXXVI. l. — HORVÁTH CYRILL: *Codexirodalunk példái s a Példák Könyve.* (*Bajai kat. főgimnáziumi értesítő*, 1891/92. Ismertetve *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 118.)

33. *Szent Margit élete (Margit-Legenda)*, 1510-ből. (L. a szemelvények közt, XV. fejezet.)

34. *Nagyszombati Codex*, 1512. és 1513-ból. Nagy nyolezadréte alakú papiros-codex. Egy kéz írása, ismeretlen leírótól. Írása ideje, mint a 158. és 304. lapokon olvasható, 1513. és 1512. Tartalma valláserkölcsei elmélkedések és imádságok. Előbb az esztergomi káptalan *nagyszombati könyvtárában* őrizték, a honnan nevét is veszi. Jelenleg *Esztergomban van a főegyházmegyei könyvtárban*.

Kiadva rövid ismertetéssel KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvenléktár* III. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 85. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 26. l.

35. *Czech-Codex*, 1513-ból. (L. a szemelvények közt, XVII. fejezet.)

36. *Lobkowitz-Codex*, 1514-ből. Nyolczadret alakú papiros-codex. Három kéz írása. Leirói, valamint megrendelője is, valószínűleg- klarissza apácák voltak. Korát (1514.) a 244. lap mondja meg. Tartalma: imádságok, vallásos elmélkedések, példák és legendák. A mint íráshibáiból világosan látszik, másolat. A *Lobkowitz hercegi család vaudnitz-i* (Csehország) *könyvtarának* tulajdona, a hol Csontos János fedezte föl 1878-ban.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* XIV. k. — A 31. 244. és 309. l. hasonmásait l. *Magyar Könyvszemle* 1879. évf., a 309. lapét egyszersmind BEÖTHY ZSOLT: *Képes irodalomtörténetében* is I. k. 104. l.

Repertorium. Első ismertetője a fölfedező CSONTOSI JÁNOS, *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 189—207. l. mutatóványokkal és az említett lapoknak hasonmásaival. Rövid ismertetés *Egyet. Philologiai Közöny* IV. 109. — HOEVÁTH CYRILL: *Codex tanulmányok.* (I. *Bod-codex, Lobkowitz-codex.*) *Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

37. *Cornides-Codex*, 1514—19. közti időből. Kis negyedret alakú papiros-codex. Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margit-sziget) dömés apáca keze írása, ki a Margit-Legendát, a Példák Könyve első felet, a Dömonkos-Codexet és Horvát-Codexet is másolta. A másolás évei szavakkal vannak az illető helyeken följegyezve: 1514, 1515, 1517, 1518, 1519; a 368. l. alján pedig a másoló magát is megnevezi. Tartalma: prédikációk és legendák. A codex tulajdonkép nem önálló könyv, hanem első és harmadik része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi mi okbul, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfelkép elkeresztelt. (Vö. Sándor-Codex, 67. alatt). Nevét *Cornides Daniél* jeles múlt századi történettudós s «a régi magyar irodalom egyik első nyomozója» emlékezetére nyerte. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 4.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* VII. k. — Verses részletei kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁBONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 190—191. és 218—219. II. (XXXIX. és LXI. sz. a.) — A codex négy utolsó sorának hasonmását lásd BEÖTHY ZSOLT: *Képes irodalomtörténet* I. 134.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 27. l.

38. *Gömöry-Codex*, 1516-ból. Tizenketted rétű papiros-codex. Ma alakjában 9 kéz írása. (Ezek közül az első csak a czimlapot írta, a XVI. század végén; a harmadiknak írása a 4. l. tanúsága szerint 1555-ből való; a hetedik kéz csak egy latin bejegyzést írt, mely 1575-ből valónak mondja magát.) Legnagyobb részét egy betegeskedeséről több helyen panaszkodó,* Katalin nevű apáca írta, egy részét pedig Tetemi Pál vázsonyi vikárius; a többi leirók neve ismeretlen. Minthogy a java rész Katalin apáca írása, ki saját vallomása szerint (58. l.) 1516-ban fogott munkájához, a fönt említett későbbi eredetű részek pedig

* *Igen faj tejem* (73. l.), *Igen betek valek* (173. l. alján, piros betűkkel), *lyzon Igen betek valek* (289. l. alján, hasonló módon).

tulajdonkép nem tartoztak a könyv eredeti testehez, a codex igazi korául az 1516. évet kell tekintenünk. Tartalma: imádságok. Nevét *Gömörly Károly* egykori pesti gyógyszerészről veszi, kinek ajándékából 1821 óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtáré (18. *Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvtremléktár* XI. k. — *Igen szép Imádságok szent leleknek* című verses darabja kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Bécsi Magyar Költők Tára* I. 217. — Az 59. lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett a *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. X. kötetében.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nemzeti Múzeumnak 1516-dik évi Imádságos Könyve. Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. X. k. 101—105. l. — TOLDY FERENCZ *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.). II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 27. l.

39. *Jordánszky-Codex*, 1516. és 1519-ből. (L. a szemelvények közt, XIX. fejezet. Vö. *Csemez-Töredék* és *Jankovich-Töredék*, 41. és 42. alatt.)

40. *Domonkos-Codex*, 1517-ből. Nyolezadrétű papiros-codex. Egy kéz írása, Ráskay Lea nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáézáké, ki a Margit-Legendát, a Példák Könyve egy részét, a Cornides-Codexet és a Horvát-Codexet is másolta. Kora, mely a 265. lapon van szóval följegyezve: 1517. Tartalma *Szent Domonkos* élete és esodatételei. Innen neve. A *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona (143. *Oct. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertve KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvtremléktár* III. k. — Részleteket mai helyesírással és nyelvi jegyzetekkel közölt belőle TOLDY FERENCZ *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. kötetében, 153. s köv. II. — Egy lapnyi hasonmás HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett. *Tudom. Gyűjtemény* 1836. évf. V. kötet. A 265. l. végső sorainak hasonmását l. BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet* I. 135.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szent Domonkos Élete 1516-dik évből, Tudományos Gyűjtemény* 1836. évf. V. k. 112—115. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 87. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel). — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 28. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel.) — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvtremléktár* VII. k. XXXIX. l.

41. *Csemez-Töredék*, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nél, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

42. *Jankovich-Töredék*, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nél, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

43. *Lányi-Codex*, 1519-ből. Kis nyolezadrét alakú, elején és végén esonka papiros codex. Három kéz írása, melyek közül csak a harmadikénak neve ismeretes, ki a 414. lapon nevezi meg magát. Ez Kálmánesev László pap, ki a másik két leíróval együtt valószínűleg Ferencz-rendi szerzetes volt s a könyvet alkalmasint klarissza-apáézák számára készítettek. Készülése éve (1519.) ugyanazon lapon van számmal följegyezve. Tartalma: apáézák ordináriuma. Másolat. Először *Lányi Károly* tett róla említést, s innen neve. Az ő ajándékából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona. (*M. Cod. kis 8-r. II.* jelzet alatt.)

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL. Nyelvelméltár VII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 87. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 28. l.

44. Debreczeni Codex, 1519-ből. Nyolczadrétű, több helyen csonka papiros-codex. Hat kéz írása, melyek közül az ötödik a Nádor-Codex (1508) és Simor-Codex leirójáéval egyezik. E leirók neve ismeretlen. A codexben igen sok későbbi, XVII. századi bejegyzés is van. Készülése évét (1519) a negyedik kéz egy helyéből (529. l.) lehet kikövetkeztetni. Tartalma: prédikációk, legendák (köztük a prózai Katalin-legenda), erkölestánító példák, vallásos oktatások és Krisztus kinszenvedése. Az egész codex latinból való fordításnak és másolatnak látszik. A *debreczeni református kollégium* könyvtáráé; innen neve.

Kiadva és behatóan ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL. Nyelvelméltár XI. k. — Az első kéz legendáriumát ismertető bevezetéssel és rövid szótárral kiadta TOLDY FERENCZ, *Régi Magyar Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.); a negyedik kéz prózai Katalin-legendáját ismertető bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel ugyanő *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest, 1855.), 201—256. l.; továbbá ugyanő az ötödik kéz Passióját bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel *Régi Magyar Passió rajzokkal* (Pest, 1856.), 239—258. l., egy beszédet Szűz Máriának szeplőtelen fogantatásáról (a codex 21—26. l.) nyelvi jegyzetekkel *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hit szent beszélben* (Pest, 1855.) cz. munkájában 37—40. l., s végül Sz. Dorottya életét hasonlóképen *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 149—152. l. (valamennyi idézett Toldy-féle kiadás a mai helyesírással). — Az első lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudományos Gyűjtemény* 1836. VII. k.

Repertorium. Első ismertetője WESZPRÉMI ISTVÁN (kiről a Weszprémi-Codex neve származik), *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* cz. munkájának 1781-ben megjelent részében: *Centuria altera. Pars posterior.* 192—197. l. — További ismertetői: PODHRADCZYK JÓZSEF, *Tudományos Gyűjtemény* 1832. III. k. 82—86. l.; HORVÁT ISTVÁN (az első lap hasonmásával), ugyanott 1836. VII. k. 102—104. l. — Továbbá l. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 29. l. — VOLF GYÖRGY: *A Debreczeni Codex. Budenz-Album* (Budapest, 1884.), 125—137. l. — Legendáiról l. BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a magy. irodalomban* (Budapest, 1886.), I. 21.

45. Pozsonyi Codex, 1520-ból. Egyetlen codex, mely a Nyelvelméltárban csak másolat alapján volt kiadható, az eredetinek ugyanis az 1837-ben történt lemásolás óta nyoma veszett. E másolat, mely mint Volf György nem alaptalanul sejtí, csupán nagyjában mondható hűnek, az Akadémia kéziratárában van (*M. Cod. 4-adrét II. sz. alatt*), kétlapnyi hasonmással. A könyv Toldy szerint tizenketted rétű papiros-codex; Volf a hasonmások alapján nyolczadrétűnek gondolja. Ugyancsak szerinte három kez írása. A leirók közül csak az elsőnek ismeretes a neve, ki magát Mihály deáknak mondja. Írása ideje (1520) két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok s néhány fő ünnepre való evangéliomi szakasz. Több helyről összemásolt compilációnak látszik és tartalma nagyrészt megegyezik a Gyöngyösi és Thewrewk-Codexével. Apácák számára készült. A *pozsonyi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé.

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL. Nyelvelméltár XIII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180. — SCHMIDT GYÖZÖ: *A Pöszonyi Codex nyelvi sajátosságai.* *Nyelvtud. Közlemények* XXIV. 59—70. és 211—217.

46. *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról (Apostolok Méltósága)*, 1521-ből. Kis negyedréti papiros-codex. Egy kéz írása, valószínűleg egy nyulakszigeti (margitszigeti) dömés apáczaé, kinek neve azonban ismeretlen. Készülése éve (1521) az utolsó lapon van számmal följegyezve. Tartalma: egy predikáció az *apostolok méltóságáról*. Eredetileg ama nagyobb régi kézirat negyedik része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években öt részre szakított s ötfelkép elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnél, 67. alatt). Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 5.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvmléktár* VIII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 29. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvmléktár* VII. k. XXXVI. l.

47. *Horvát-Codex*, 1522-ből. Nagy nyolezadretű papiros-codex. Egészben egy kéz írása illetőleg másolata, RÁSKAY LEA nyulakszigeti (ma Margitsziget) dömés apáczaé, ki a Margit-Legendát, a Cornides-Codexet, Domonkos-Codexet és a Példák Könyve első felét is másolta. Írása évét (1522) a 220. lapon mondja meg, valamint másutt arra is utal, hogy a könyvnek nem maga, hanem más a szerzője. Tartalma: Isten fiának testfelvétele, Szűz Máriának halála és Sz. Bernát mondásai a szerzetes életéről. Latinból való fordítás. Toldy Ferencz nevezte el *Horvát Istranról*, «a régi magyar irodalom iránti érdemeiért». A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (336. *Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvmléktár* VI. k. — Az első lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtemény* 1836. évf. VIII. k.

Repertorium. RÉVAL MIKLÓS: *Antiqu. Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 27—28. l. «Sacri Sermones MSS. de B. V. Maria» stb. czím alatt. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 29. l. — HORVÁT ISTVÁN: *Elmélkedések Szűz Máriáról és Sz. Bernádról Szorai a szerzetes Életről*, *Tudományos Gyűjtemény* 1836. évf. VIII. 109—111. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvmléktár* VII. k. XXXIX. l.

48. *Keszthelyi Codex*, 1522-ből. Negyedréti alakú, teljesen hiánytalan papiros-codex. Pár későbbi eredetű lap kivételével egy kéz írása, Velikei Gergelyé, ki a 450. lapon levő följegyzés szerint 1522-ben Lékán (Vas m.) készítette. Tartalma: a zsoltárok, néhány hymnus és imádság. A zsoltárfordítás, valamint a *Te Deum laudamus* kezdetű hymnus s néhány imádság azonosak a Kulcsár-Codexbeliekkel (1539); a mi azonban a Keszthelyi Codex 413. lapján túl következik, az a Kulcsár-Codexben nincs meg. Mindkét codex egy közös eredetiből való másolatnak látszik, a mely alkalmasint maga is csak másolat volt. A zsoltárfordítás sok tekintetben emlékeztet a Döbrentei-Codex zsoltáraitra. A *keszthelyi Festetich-féle könyvtár* tulajdona.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* XIII. k. — Mutatványokat adott belőle TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 146. és 194. — Négy verses darabja kiadva és magyarázva SZILÁDY ARONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* I. 194., 220—223. l. (XLIII. és LXVIII—LXX. sz. alatt.)

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Welikei Gergelynek Magyar Zsoltár Könyvre, Tulom. Gyűjtem.* 1836. évf. VIII. 111. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 29. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180.

49. *Vitkovics-Codex*, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIII. fejezet.)

50. *Miskolczi Töredék (Miskolczi Codex)*, 1525-ből. A kis nyolczadrét alakú, papirosra írt Vitkovics Codexnek (1525) egy külön fölfedezett s 1882-ben, a könyvkiállítás alkalmával, ismertté vált 12 lapnyi töredéke. Helye a Vitkovics-Codex 72. és 73. lapja között van, a hol eddig csak két levélnyi (4 lap) lézag volt megállapítva. Írója és kora ennelfogva a Vitkovics-Codexével azonos és tartalma is (új szerzetesek regulája) beleillik e codex eddigi lézagába. Szeremley József ref. lelkész ajándekából a *miskolczi ref. lyceum* könyvtáráé.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* XIII. k.

Repertorium. *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 30. l. *Miskolczi Codex* czím alatt, néhány hibás adattal.

51. *Teleki-Codex*, 1525—1531-ből. Kis nyolczadrétű, több helyen csonka papiros-codex. Magában, a későbbi XVI. és XVII. századi bejegyzéseket nem számítva, négy kéz írása. Az első három kéztől eredő rész valószínűleg marosvásárhelyi klarissza-apácák műve, kiknek neve azonban ismeretlen. A negyedik leíró Sepsiszentgyörgyi Ferencz fráter, Ferencz-rendi szerzetes, ki magát a könyv végén megnevezi. Készülese évei: 1525, 1526, 1530, 1531, melyek a codexben föl vannak jegyezve. Tartalma: legendák, elmélkedések, erkölcsstanító példák, imádságok és szerzetesi regulák. Az egész latinból való fordításnak, illetőleg átdolgozásnak látszik és másolat. A *marosvásárhelyi Teleki-könyvtár* tulajdona (374^c szám alatt) s azonos a Toldytól úgynevezett *Aranka-Codex*-szel, melyet mint ilyent sikertelenül nyomoztak.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* XII. k.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szettek Életeiről Magyar Kéziratok, Tulom. Gyűjtem.* 1836. évf. XI. 93—94. — TOLDY FERENCZ: *A magyar nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 94. Az Aranka-Codexről ugyanott II. 100. — BALASSA JÓZSEF: *Codexünk és a nyelvjáráskok, Hunfaly-Album* 7. l. A eodex nyelvjárásáról szól.

52. *Érdy-Codex*, 1526. és 1527-ből. (L. a szemelvények közt, XXV. fejezet.)

53. *Kuzinczy-Codex*, az 1526, 1527. és 1541. évekből. (L. a szemelvények közt, XXVII. fejezet.)

54. *Érsekújvári Codex*, 1530—31-ből. (L. a szemelvények közt, XXVIII. fejezet.)

55. Tihunyi Codex, 1530, 1531. és 1532-ből. Kis nyolczadretű papiros-codex. Egy kéz művenek és másolatnak tekinthető. Leírója ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki valószínűleg klarissza-apáczák számára készítette. Készült az 1530, 1531. és 1532. években, a mint az író több helyen följegyzi. Tartalmát nagyobbára prédikációk teszik, s az egész könyv latinból való fordításnak látszik. A *Tihunyi apátság* könyvtáré; innen neve.

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* VI. k. — Két prédikációt (a codex 60—117. l.) mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel TOLDY FERENCZ is kiadott belőle *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház két szent beszédében* (Pest, 1855.) cz. munkájában, 3—34. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l.

56. Theurewk-Codex, 1531-ből. Tizenkettedretű papiros-codex. Hat kéz írása; közte nemelyek már XVII. századbeliek. Leírói mind ismeretlenek. Készülésének éve 1531, mely két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok. Nevezetes darabjai a Peer-Codexben is előforduló *Vásárhelyi András éneke a Szűz Mariához*, s a Czech-Codexben is meglevő *Szent Bernát hymnusa*. Nevét *Ponori Theurewk Józsefről* viseli, ki először adott róla hírt. Az érsek-újvári ferencziek adományából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. kis 8-r. 17. jelzet alatt*).

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* II. k. — Verses részei: *Vásárhelyi András éneke* és *Szent Bernát hymnusa* magyarázatokkal kiadva SZILÁDY ÁRONTól, *Régi Magy. Költők Tára* I. 206. és 208. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l.

57. Kriza-Codex, 1532-ből. Tizenhatodret alakú kis hártya-codex, meglehetősen ügyesen rajzolt és csinosan festett kezdőbetűkkel és ezírfázatokkal. Az első lap kivételével egy kéz írása, Garay Pál dömés szerzetesé, ki az utolsó lapon olvasható följegyzés szerint 1532-ben írta. Tartalma: imádságok. Nevét *Kriza Jánosról* veszi, mert az ő eszközlésére jutott az *Akadémiai Könyvtár* birtokába. (*M. Cod. kis 8-r. 14. alatt*.)

Kiadva és röviden ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* II. k. — Colophonjának hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében*, I. k. 133. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 97. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 32. l.

58. Kulcsár-Codex, 1539-ből. Kis negyedret alakú papiros-codex. Egy kéz írása, Pápai Pál szerzetesé, ki az utolsó két sorban nevét s a másolás évét is (1539) följegyezte. Tartalma: a zsoltárok fordítása, közben néhány egyéb darabbal (a Te Deum, az Athanasius-féle hitvallás, Deuteronomium 32. fejj., imádságok). A zsoltárok ugyanazon fordítás másolatának látszanak, mint az 1522-ből való Keszthelyi Codexéi. Egykori birtokosáról s első ismertetőjéről,

Kulcsár Istvánról kapta nevét. A *Nemzeti Múzeum* könyvtáráé (450. *Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvmléktár* VIII. k.

Repertorium. Első ismertetése KULCSÁR ISTVÁNTÓL. *Hasznos Mulatságok* 1817. évf. I. félév. 1. és 2. sz. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 32. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180.

59. *Batthyány-Codex*, 1541 és 1563 közötti időből. Irvétű, több helyen hézagos s végén csonka papiros-codex, izleses, néhol tulságos gazdagon díszített kezdőbetűkkel (*diszcodex*, mint Toldy mondja). Mind végig egy kéz írása. Leírója ismeretlen. Kora csupán tartalmából és egy idegen, de azon korbeli kéz bejegyzése (1563) alapján tehető az 1541 és 1563 közötti évekre. Tartalma szerint református rituális énekeskönyv, úgynevezett graduál, s nemcsak e nemben legrégebb, hanem egyáltalában a legrégebb magyar protestáns énekeskönyv. A Keserői Dajka János és Geleji Katona István szerkesztette *Öreg Graduál*-nak egyik, még pedig legrégebbi forrása. Gróf Batthyány Ignác szerzeményéből a *gyulafehérvári püspöki Batthyány-könyvtár* tulajdona.

Kiadva és behatóan ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvmléktár* XIV. k. — Két darab mai helyesírással kiadva TOLDY FERENCZTŐL. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 196.

Repertorium. TOLDY FERENCZ idézett műv. II. 99. és 117. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 32. l. — VOLF GYÖRGY: *A Batthyányi-Codex irodalomtörténeti és liturgiái fontossága. Egyetemes Philológiai Közöny* XIV. 174—192.

Pontosabban meg nem határozható korúak:

60. *Guary-Codex*, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények között, XI. fejezet.)

61. *Szent Krisztina élete (Krisztina-Legenda)*, a XVI. század elejéről. Negyedretű, végén csonka papiros-codex, eredeti ezimlappal, a mi codexeknél szokatlan. Egeszen egy kéz írása, leírója azonban ismeretlen. Kora nincs foljegyvezve; ismertetőinek egyező véleménye szerint a XVI. század elejéről való. Tartalmát czime mutatja. Említést érdemel különös helyesírása. E codex ugyanis a hosszú magánhangzóknak a rövidektől való megkülönböztetésére a kettőzésen (aa, ee) s az egymás fölé való íráson kívül (â ê) egy fölül alkalmazott ^v jegyet is használ, még pedig az *ó* és *ö* hangoknál is. A hosszú *ó* tehát e nyelvemlékben *ô*, az *ö* pedig *ö* betűvel van kifejezve. Ezen kívül a *j* és *h* hangokat úgy fejezi ki, hogy a *g*, *l*, *n*, *t* betűk mellé fölül jobbra egy apró *i*-t ír. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (403. *Quart Hung.* jelzet alatt).

* E codex, valamint a következő tulajdonkép már túl esik a szorosabb értelemben vett s könyvünkbe is fölvehető nyelvemlékek korán: de minthogy a Nyelvemléktárba is föl vannak véve, röviden ezeket is ismertetjük.

Kiadva ismertetéssel VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* VII. k. — Első kiadása, mai helyesírással, ismertető bevezetéssel és rövid szótárral TOLDY FERENCZTŐL, *Régi Magy. Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.)

Repertorium. Első ismertetője RÉVAI MIKLÓS, *Antiquitates Litteraturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 28. l. és *Magyar Litteratura, Tudományos Gyűjtemény* 1838. II. k. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 27. lap.

62. Peer-Codex, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények közt, XII. fejezet.)

63. Simor-Codex, a XVI. század elejéről. Kis nyolczadretű hártya-codexnek 7 levélnyi töredéke. Egy kéz írása, mely azonosnak látszik a Nádor-Codex ismeretlen leírójáéval. Kora sokkal sem előbbi sem későbbi nem lehet, mint e keltezett codexé (1508). Tartalma: részletek assisi Sz. Ferencz életéből. *Simor János* volt biboros primás, lihetőleg bajnai pap korában, kapta egy paraszt embertől Eppel esztergommegyei faluban; innen neve. Az ő ajándékából a *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*15. Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* VII. k.

Repertorium. Ismertette MÁTRAY GÁBOR, *Magy. Acad. Értésítő* 1850-ről, 8—10. l. és *Új Magyar Múzeum* 1850—51. II. k. VIII—X. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 26. l.

64. Virginia-Codex, a XVI. század elejéről. Negyedretű papiros-codex, mely több kéz írásának látszik; közte jóval későbbi folyóírás is. Leírója egy ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki klarissza-apáczák számára készítette. Kora nincs följegyezve, azonban a XVI. század elejére tehető. Tartalma: assisi Sz. Ferencz élete, vallásos oktatások és apáczáknak való regula. 1844-ben fedezték föl a tiszalöki plébánián, honnan *Dessuffy Virginia* grófné küldte be az Akadémiának s innen kapta nevét. Az *Akadémiái Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 24.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvmléktár* III. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 27. l.

65. Bod-Codex, a XVI. század első negyedéből. Kis negyedretű alakú papiros-codex. Egy kéz írása, egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé. E codex is része volt ama nagyobb codexnek, mely ma öt részre van darabolva. (L. a Sándor-Codexnél, 67. alatt.) Kora szintén a XVI. sz. első negyedére tehető. Tartalma két vallásos elmélkedés, példákkal. «Régi irodalmunk érdemes bajnoka», *Bod Péter* nevérol Toldy Ferencz nevezte el. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 7.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* II. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához*

lúdshoz (Budapest, 1882.), 30. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelv-
emléktár* VII. k. XXXVI. l. — HORVÁTH CYRILL: *Codex-tanulmányok. I. Bod-codex, Lob-
kowitz Codex, Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

66. *Gyöngyösi Codex*, valószínűleg a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvények közt, XX. fejezet.)

67. *Sándor-Codex*, XVI. század első negyedéből. Kis negyedréti alakú papiros-codex. Leírója egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dómés apáca. Tartalma: erkölcstanító példák. Toldytól kapta nevét *Sándor Istrán* jeles bibliographus és szótáríró emlékezetére. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 6.* jelzet alatt). Kora magából pontosan nem volna megállapítható; azonban Volf György kiderítette, hogy e codex nem egyéb mint befejező része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötféleképp elkeresztelt. E részek így következtek egymás után: *Cornides-Codex* (egy része), *Bod-Codex*, *Cornides-Codex* (másik része), *Könyv-
vecske a szent apostoloknak méltóságáról, Példak Könyve* és *Sándor-Codex*. A Bod-Codex és Sándor-Codex nem árulják el keletkezésük évét; minthogy azonban a többi részek írása a bennük levő évszámok szerint 1510 és 1521 közé esik, a befejező Sándor-Codex írása ideje sem eshetik túl, legrosszabb esetben sem, az 1530-dik éven.

Kiadva és röviden ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* II. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nyelv. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmű. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállítás-
hoz* (Budapest, 1882.), 30. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelv-
emléktár* VII. k. XXXVI. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv*, I. 179. — MUNÉACS
BERNÁT: *Nyelvemléktanulmányok. III. Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben*
Magy. Nyelvőr IX. k. 300. és 345. l. és *Tanulmányok az egyetemi Magyar Nyelvtani Társ-
saság köréből* (kiadta Simonyi Zsigmond) I. 16—31.

68. *Weszprémi-Codex*, a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvények közt, XXII. fejezet.)

β) Egyéb emlékeink a XVI. század első harmadából.

A főntebb elsorolt codexeken és codextöredékeken kívül a XVI. század első harmadából, vagyis a könyvnyomtatás elterjedéseig menő időszakból, még a következő nyelvemlékeink vannak.

69. *Ének a kereszthez*, 1500—1505-ből. Négy soros versszak melyet a kaposmérői Mérey nemzetség levéltárában (Budapesten) találtak, latin eredetijével együtt.

Kiadva DÖBRENTEI GÁBORTÓL, *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 7. és SZILÁDY ÁRON
től *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

70. *Vér András záloglevele*, 1504-ből. Írása azonos a szintén Vér Andrástól származó 1493-iki menedéklevélével. (Vö. fönt 23. alatt, és a szemelvények közt, X. fejezet.)

Közölve SZILÁGYI SÁNDORTÓL, *Századok* 1872-iki évf. 478. l.

71. *Virágének 1505-ből.* Rövidke népdal (*Supra agnó* kezdettel), melyet *Körmöczbánya* városa 1505. évi jegyzőkönyvének címlapján Križko Pál fedezett föl.

Közölve, az eredeti hasonmásával, a fölfedezőtől, *Századok*, 1876. évf. 328. l. — Kiadva és magyarázva még SZILÁDY ARONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

Repertorium. SZILÁDY ÁRON fejtegetései, *Századok* 1876. évf. 330—337. l. — BEÖTHY ZSOLT: *Supra agnó, Egyetemes Philologiai Közöny* I. k. 142. l.

72. *Csizió a XVI. század elejéről.* Magyar esizió, mely a *Peer-Codex* (l. fönt 62. alatt és a szemelvények közt, XII. fejez.) része volt, de a *Nemz. Múzeumban* elkülönítették tőle és *Imakönyv és Cisiokalendáriom* címmel 16. *Duod. Hung.* jelzet alatt katalogizálták.

Közölve HEINRICH GUSZTÁVTÓL, *Egyetemes Philologiai Közöny* IV. 141—142. — Kiadta SZILÁDY ÁRON is *Versbe szelett naptár* címmel, *Régi Magyar Költők Tára* I. 223—224. — Az imádságokat a csizió nélkül közli VOLF GYÖRGY, *Nyelvemléktár* II. k. előszó VIII—XI. l.

Repertorium. HEINRICH GUSZTÁV: *A Peer-Codexbeli csizióhoz. Egyetemes Philologiai Közöny* IV. 287.

73. *Babonás lóorvoslás, a XVI. század elejéről.* A Jankovich Miklós birtokában volt eredetiből leírta Révai Miklós; tőle ered a kor megállapítása is.

Közölve Révai Miklósnak latin nyelven írt megjegyzéseivel együtt, HORVÁT ISTVÁNTÓL *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. 112—113.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862), II. 102.

74. *Orvosi jegyzet, a XVI. század elejéről.* Az *Egyetemi Könyvtár* egy colligatumában talált magyar bejegyzes.

Közölve idősb SZINNYEI JÓZSEFTÓL, *Magyar Nyelvőr* VIII. 169.¹

75. *Szegedi Balázs jegyzetei, a XVI. század elejéről.* Temesvári Pelbárt *Sermones de Tempore* cz. munkájának egy 1498-iki kiadású s az *Egyetemi Könyvtár* birtokában levő példányán, a címlapon néhány szónyi magyar jegyzet olvasható a könyv egykori tulajdonosától, *Frater Blasilius de Zeghedinotól, a XVI. század elejéről.*

Közölve SZILÁDY ARONTÓL, *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest. 1880.) 66. lap.²

76. *Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez, 1510-ből.*

Közölve HORVÁT ISTVÁNTÓL, *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. IX. 34. hason-

¹ Ugyanazon colligatumban egy későbbi, de még a XVI. század első feléből való *orvosi jegyzet* is található (közölve ugyanott). Szintén a XVI. század első feléből való a Nemzeti Múzeumnak egy latin könyvében talált azon magyar *orvosi rendelvény* is, melyet CSONTOSI JÁNOS közölt, *Magyar Nyelvőr* VIII. 214.

² Temesvári Pelbárt magyar szavait a XVI. század elejéről l. fönt 25. alatt.

mással; és GÉRESI KÁLMÁNTÓL, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 71—72. l. szintén hasonmással.

77. *Dóczy Ferencz kötelezvénye*, 1511-ből. (L. a szemelvények közt, XVI. fejezet.)

78. *Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz*, 1512-ből.

Közölve GÉRESI KÁLMÁNTÓL, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 86. l. teljes hasonmással.

79. *Beriszló Péter éneke (Cantio Petri Berizlo)*, 1515-ből. Egy teljes eredeti szövegében csak 1888 óta ismert, 17 versszakra terjedő költemény Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán haláláról («veszedelméről»), melyet az utolsó szak vallomása szerint Szabadkai Mihály szerzett 1515-ben. Minthogy Beriszló püspök 1520-ban halt meg, az ének szerzésének idejéről pedig határozottan az 1515. év van megnevezve, azt lehet következtetni, hogy Szabadkai Mihály jóltevőjének e megsiratását állhir alapján írta. A költemény Jankovich Miklós tulajdona volt, de elveszett s hosszú ideig csak a Toldy Ferencztől másolat alapján közzétett két utolsó versszaka volt ismeretes, míg előbb, 1879-ben, az egésznek teljes másolata, majd 1888-ban Schrauf Károly fölfedezésére teljes eredetije is megkerült s a fölfedező birtokában van.

Közölve egész szövege szerint, azonban csak a másolat alapján. SZILÁDY ARONTÓL, jegyzetekkel, *Századok* 1879. évf. 336—344. l. és *Régi Magyar Költők Tára* II. 365—367. (jegyz. 482—487.) l.; régebben is ismert két utolsó versszaka pedig szintén jegyzetekkel ugyanő tőle ugyanott I. 204. (illet. 376. l.) — Első lapjának hasonmását l. *Egyetemes Philológiai Közlöny* XII. 531.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. költészet története* (2. kiad. Pest, 1867.) 89. l. — ABEL JENŐ: *Beriszló Péter énekéhez.* *Egyetemes Philológiai Közlöny* XII. 529—534. lap (helyreigazítja az eredeti alapján a másolaton nyugvó Szilády-féle kiadás hibáit).

80. *Drágffy Mária kelengyéjének lajstroma*, 1516-ból. (L. a szemelvények közt, XVIII. fejezet.)

81. *Ráolvasások 1516-ból.* Két, 1516-ból keltezett magyar ráolvasás, melyeket az *Egyetemi Könyvtárnak* egy 1512-ben nyomtatott *Postilla Guillermi Super Epistolas et Evangelia* stb. cz. könyveben több XVI. századi magyar bejegyzés között találtak.

Közölve *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 122. l.

82. *Bodó Ferencz végrendelete*, 1517-ből.

Közölve BARABÁS S.-TÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 558—560. l.

83. *Magyar följegyzések 1517-ből*, Kassa városa levéltárában.

Közölve Sz. S.-TÓL *Történelmi Tár* 1888. évf. 597. l.

84. *Kessereu Mihály és huga Krisztina békelevele*, 1523-ből. (L. a szemelvények közt, XXI. fejezet.)

85. *Geszthy László éneke*, 1525-ből. Egy, valószínűleg 16 versszakra terjedt éneknek 6 versszaknyi befejező töredéke, melyet 1877-ben

Nagy Imre fedezett föl. Szerzője, az utolsó versszak vallomása szerint, Geszthly László; készülése éve, ugyanazon versszak szerint, 1525. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (1317. *Quart. Hung.* jelzet alatt).

Közölve betű szerint *Magyar Könyvszende* 1877. évf. 72. l. «1525-ben készült magyar költemény» czímmel. — Magyarázatokkal kiadva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 205.

86. *Magyar levél* 1525-ből, Kassa városa levéltárában.

Közölve ifj. KEMÉNY LAJOSTÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

87. *Thurzó Elek szerelmes levele*, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIV. fejezet.)

88. *Drágffy János végrendelete*, 1526-ból. (L. a szemelvények közt, XXVI. fejezet.)

89. *Puthnoky Imre levele Rákóczy Ferenczhez*, 1527-ből.

Közölve THALY KÁLMÁNTÓL, *Századok* 1874. évf. 347—348. l.

90. *Magyar levél* 1528-ból, Kassa városa levéltárában.

Közölve ifj. KEMÉNY LAJOSTÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

91. *Laus Sancti Nicolai pontificis, Péchy Ferencztől*, 1529-ből, Verses maradvány.

Kiadva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* II. 6—10. (jegyz. 373. l.)

92. *Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz*, 1530-ból.

Közölve Thaly Kálmántól, *Századok* 1874. évf. 348—349. l.

93. *Landorfejrwar el wezesse*, a XVI. század 30-as éveiből. A *Nemzeti Múzeumnak* egy irodalomtörténeti szempontból is becses kézirati emléke (*Fol. Hung.* 96. jelzet alatt), mely Nándorfehérvárnak a törököktől való elfoglalását (1521.) írja le s valószínűleg Zay Ferencztől, az 1530—1540. közötti évekből származik. (Kezdő szavai: *Az Landor fejrwar el wezessenek oka e woth es Igy esseth.*) Kívánatos volna pontos, betűhöz hű kiadása.

Kiadva mai helyesírással SZALAY LÁSZLÓTÓL, *Monumenta Hungariae Historica. Irók.* III. 123—185. — Első lapjának hasonmását I. BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet* I. k. és THALLÓCZY LAJOS munkájában: *Csömöri Zay Ferencz* (Budapest, 1885.)

Repertorium. THALLÓCZY LAJOS id. munk. 75. l.

E nyelvemlekeken kívül a XVI. század első harmadából való maradványokat találni még a következő gyűjteményes munkákban :

DÖBRENTEI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. köt. 8—29. l. — *Magyar Leveles Tár* I. köt. 1—6. l. hasonmásokkal, és II. köt. 1—5. l. — BR. RADVÁNSZKY BÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* II. k. 3—6. l.

Egyes szókra vonatkozó adatokat pedig a következő közlésekben :

IESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynevek, Magyar Nyelvőr* V. 509—511. — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek, nyanyott XVI.* 131.

Nyelvemlék-kiadások.

A kutatónak könnyebb tájékozódása czéljából lajstromba foglaljuk itt a) a nyelvemlékeinket tartalmazó gyűjteményes munkákat, b) a külön nyelvemlék-kiadásokat, c) azon műveket és közleményeket, melyek a régi nyelv ismeretéhez a XVI. század első harmadáig anyagot tartalmaznak.

A) Gyűjteményes munkák.

Nyelvemléktár. Régi Magyar Codexek. Kiadja a M. Tul. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. I—XIV. kötet. (Budapest 1874—1890.) Legmegbízhatóbb nyelvemlék-kiadások. Pontosán, betűhöz híven közlik a nyelvemlékek szövegét s az eléjük írt bevezetésekben ismertetik a codexek alakját, helyesírását, tartalmát és történetét. A KOMÁROMY LAJOS- és KIRÁLY PÁLTÓL közzétett III. köteten kívül az egész gyűjtemény VOLF GYÖRGY munkája, ki nagy szolgálatot tett vele a tudománynak. Az egyes kötetek tartalma a következő:

I. kötet (1874.): *Bécsi Codex. Müncheni Codex.*

II. k. (1874.): *Hétszprémi Codex. Peer-Codex. Winkler-Codex. Sándor-Codex. Gyöngyösi Codex. Theureck-Codex. Kríza-Codex. Bod-Codex.*

III. k. (1874.): *Nagyszombati Codex. Szent Domonkos élete [Domonkos-Codex]¹ Virginia-Codex.*

IV—V. k. (1876.): *Érdy-Codex.*

VI. k. (1877.): *Tihanyi Codex. Kazinczy-Codex. Horvát-Codex.*

VII. k. (1878:1881.)²: *Elorcsfeld-Codex. Simor-Codex. Cornides-Codex. Szent Krisztina élete [Krisztina-Legendá]. Vtkovics-Codex. Lángi-Codex.* Az Ehrenfeld-Codex mellett egy lapnyi hasonmás.

VIII. k. (1879:1881.): *Szent Murgit élete [Murgit-Legendá]. Példák Könyve. Könyveske a szent apostoloknak méltóságáról [Apostolok Méltósága]. Apoc-Codex. Kulesár-Codex.*

IX—X. k. (1888.): *Érsekújvári Codex.*

XI. k. (1882:1884.): *Debreczeni Codex. Gömörj-Codex.*

XII. k. (1884.): *Döbrentei-Codex. Teleki-Codex.*

XIII. k. (1885.): *Festetics-Codex. Pozsonyi Codex. Keszthelyi Codex. Miskolczi Töredék.*

XIV. k. (1890.): *Lobkowitz-Codex. Batthyány-Codex. Czech-Codex.*

Régi Magyar Nyelvemlékek. Kiadta a Magyar Tudós Társaság Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelése alatt. I—IV. kötet. (Buda, 1838—1846.) V. kötet, Toldy Ferencz és Volf Györgytől. (Budapest, 1888.) E gyűjtemény IV. kötetének második darabját (IVb.) még DÖBRENTAI GÁBOR nyomatta ugyan ki 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg VOLF GYÖRGY összevetésével és előszavával. A gyűjtemény folytatását DÖBRENTAI GÁBOR halála után TOLDY FERENCZ vette át, ki az V. kötet anyagát sajtó alá rendezte és ki is nyomatta; azonban kiadást e kötet is csak 1888-ban ért. VOLF GYÖRGY gondozása alatt, ki a Jordánszky-Codexnek már kinyomott szövegét (Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész) az eredetivel összevetette, a Csemez-Töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta. Az egyes kötetek tartalma:

I. k. (1838.): *Temetési beszéd és könyörgés [Halotti Beszéd]. Ó testamentomi néhány könyv [Bécsi Codex].* A szöveget bő bevezetés előzi meg; a Halotti Beszédhez hasonmás és részletes nyelvi magyarázatok, a Bécsi Codexhez a betűk alakjairól s egy lapról hasonmás, végéhez pedig szójegyzék van csatolva, melyet néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetése követ.

¹ A rekeszbe tett név a Nyelvtörténeti Szótárban használt elnevezés.

² E kettős évszámoknál az első a címlapon álló évet, a második az előszó keltét, a kötet tulajdonképi megjelenése idejét jelenti.

II. k. (1840.): 1) *Kinizsy Pálné Magyar Bónigna imádságos könyre, 1513-ból* [Czech-Codex]. Bevezetéssel, szójegyzékkel, néhány nyelvi észrevétellel s a betűk és négy lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárgyú régi magyar iratok 1342—1599*. Régi esküminták, hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, versek stb. Előszóval, jegyzetekkel és néhány hasonmással.

III. k. (1842.): 1) *Tatrosi másolat 1466-ból* [Müncheni Codex]. Bevezetéssel, a nyelvsajátságok fejtegetésével, szójegyzékkel s a betűk és a 15. lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárgyú régi magyar iratok 1540—1600*. Hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, jegyzetekkel.

IV. k.: *Első darab* (1846.): *Góry Codex* [Guary-Codex]. Részletes bevezetéssel, szójegyzékkel s néhány nyelvi észrevétellel. *Második darab* (1888.): *Egyházi vegyes könyre* [Winkler-Codex]. VOLF GYÖRGY előszavával és igazításaival s DÖBRENTÉITŐL ÍRT szójegyzékkel és nyelvi észrevételekkel.

V. k. (TOLDY FERENCZ és VOLF GYÖRGYTŐL 1888.): *A Jordánszky-Codex bibliafordítása* [Csemez-Töredék, Jankovich-Töredék, Jordánszky-Codex]. Részletesen ismertető előszóval és igazításokkal VOLF GYÖRGYTŐL, ki a Csemez-Töredéket nyomatta eléje a TOLDYTŐL kinyomatott Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész elé.

Magyar Leveles Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. I. kötet (1861.): *Négy száz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Közli Szalay Ágoston*. Betűszerinti kiadás, a tulajdonnevek s az elavult és ritkább szók és szólásformák jegyzékével, kilencz könyvatos hasonmással. — II. kötet (1879.): *Magyar helygek levelei. 499 darab. 1515—1709. Közli Deák Farkas*. A tulajdonnevek s néhány ritkább szó és közmondás összeállításával. E kötet nem tartja meg a levelek eredeti helyesírását.

Régi Magyar Költők Tára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. I—V. kötet. (Budapest. 1877—1886.) E SZILÁDY ÁRONTÓL szerkesztett gyűjtemény a költői maradványokat mai helyesírással közli s minden kötet végén nyelvi és irodalomtörténeti magyarázatokat ad, az előbbiekhöz szómutatót is csatolván. Az egyes kötetek tartalma: I. k. (1877.): *Középkori költői maradványok*. Nagyjórészt codexünk verses maradványai; azonfelül a Pannóniai Ének, Szabács Viadala stb. — II. k. (1880.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1527—1546*. Az első két közlemény még a Komjáthi előtti korból való Végén pedig néhány pótlék az I. kötethez: két verses maradvány az Apor-Codexből, Beriszló Péter énekének teljes szövege s a XV. század második feléből való magyar csizó «Versebe szedett naptár» cz. alatt. — III. k. (1881.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1555*. Tinódi Sebestyén összes művei. — IV. k. (1883.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1575*. Nagybánkai Mátyás, Siklósi Mihály, Battyáni Orbán, Tolnai György három névtelen és Ilosvai Selymes Péter művei. — V. k. (1886.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1547—1560*. Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály.

Ezek mellé lehet soroznunk TOLDY FERENCZNEK következő kiadványait:

Alexandriai Szent Katalin verses legendája ugyanazon szentnek két kisebb prózai életével együtt. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1855.) Az Érsekújvári Codex verses Katalin-legendájának s a Debreczeni és Érdy-Codexbeli prózai Katalin-legendáknak kiadása, mai helyesírással, a verses Katalin-Legendá első lapjának hasonmásával; pótléknul Sz. Katalin élete Telegdi Miklós Prédikációinak III. kötetéből.

Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédében. Régi codexekből, részben nyomtatványból, nyelvjegyzetekkel Toldy Ferenc által. Kiadta a Szent-István-Társulat. (Pest, 1855.) Szent beszédek a Tihanyi, Debreczeni és Érdy-Codexből és Telegdi Miklós prédikációiból, mai helyesírással.

Régi Magyar Passió rajzokkal. Alulékul a középkori magyar irodalom és rajzművészet ismeretéhez. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1856.) Passiók a Döbrentei-, Érsekújvári és Debreczeni Codexekből, mai helyesírással, az Érsekújvári Codex néhány rajzának hasonmásával.

Régi Magyar Legendák Tára. Régi codexekből, bevezetésekkel és szótárakkal kiadja Toldy Ferenc. V. kötet. A Debreceni Legendás Könyv a Krisztina-Legendával együtt.

(Pest, 1858.) Az egész Krisztina-Legendának s a Debreczeni Codex legendáinak kiadása mai helyesírással. E Legenda-Tárból több kötet nem jelent meg.

B) Külön nyelvelmélek-kiadások:

Nádor-Codex. *A pesti egyetemi könyvtár eredetiből bevezetéssel és szótárral kiadta Toldy Ferenc. (Buda, 1857.)*

Az Ehrenfeld Codex. *A legrégibb magyar könyv ismertetése és hű lenyomata. Közléteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával Különnyomat a Nyelvelméltár VII. kötetéből. (Budapest, 1881.)*

A német-újvári ferenczrendi zárda könyvtára. *Ismerteti: Fejérfpataký László. Különnyomat a Magyar Könyvszemléből (Budapest, 1883.)* A németújvári Ferencz-rendi kolostor kéziratai és nyomtatványainak ismertetése után ismerteti és betűszerint közli a Németújvári Glosszáknak nevezett nyelvelméket. Eredetileg a *Magyar Könyvszemle* 1883. évfolyamában, vagyis VIII. kötetében jelent meg, 100—134. l.

A Besztercei Szószedbet. *Latin-magyar nyelvelmélek a XI. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmző jegyzetekkel kísérte és teljes szónemutatókat készített hozzá Földy Henrik. A nyelvelmélek hasonmásával. (Budapest, 1892.)* A nyelv- és széptudományi akadémiái értekezések XVI. kötetének I. száma. A nyelvelmélek leírását és történetét tartalmazó bevezetéssel.

A Schlágl Magyar Szójegyzék a XI. század első negyedéből. *Az eredeti kéziratból közölte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szomota István. A szójegyzék fényképével. (Budapest, 1894.)* Magában foglalja a Schlágl Glosszákat is, vagyis az úgynevezett Hortulariumban előforduló magyar szokat.

Béla király Névtelen Jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. *(A bécsi cs. kir. udvari könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest. A Magyar Tudom. Akadémia Könyvkiadó Hivatalának bizománya. 1892.* Anonymusnak e teljes fényképi hasonmásához két melléklet van csatolva: I. melléklet: a kézirat paleographiai olvasása FEJÉRFPATAKY LÁSZLÓTÓL. II. melléklet: Anonymusnak SZABÓ KÁROLY-féle fordítása, FEJÉRFPATAKY LÁSZLÓTÓL javított kiadásban. (A codex első lapjának hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében*, I. köt. s a *Pallas Nagy Lexikonában* is, Anonymus alatt.)

A Táradi Regestrom kiadásai: Első kiadása 1550-ben jelent meg Kolozsvárt Heltai Gáspár nyomtatásában MARTINUZZI GYÖRGY nagyváradi püspök megbízásából *Ritrs explorandae veritatis* cím alatt. Ujra kiadta BÉL MÁTYÁS *Adparatus ad historiam Hungariae* (Pozsony, 1735.) és ENDLICHER ISTVÁN: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* (Szent-Gallen, 1849.) ez. munkájában, 640. s köv. ll. (L. SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11.)

Ide sorozhatjuk TOLDY FERENCZnek következő kiadványait, melyek egyes codexekből nagyobb összefüggő részleteket közölnek:

Magyarországi Szent Erzsébet legendája. *(Pest, Szent-István-Társulat, 1857.)* Az Érdy-Codex Erzsébet-legendájának nagy díszszel kiállított, a betűk alakját utánzó képes kiadása: a szövegnek paleographiai közlése és olvasása, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel TOLDY FERENCZTŐL. Végén «Magyarországi Szent Erzsébet élete» DANIELIK JÁNOSTÓL.

Magyar szentek legendái a carthausi névtentől. *Az eredeti codexből, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel Toldy Ferencz által. (Pest, Szent-István-Társulat, 1859.)* Sz. István, Sz. Endre, Sz. Gellért, Sz. László, Sz. Erzsébet és Demete Sz. Pál legendái az Érdy-Codexből, mai helyesírással.

C) Becses nyelvtörténeti anyagot találunk a magyar könyvnyomtatás koráig a következő művekben és közleményekben:

JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvelmélesek Árpádék korszakából. I. II. kötet. (Pest, 1854.)* Az I. kötet az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvelmélekből s tulajdonneveket és közneveket betűrendben összeállítja s olykor magyarázza. A II. kötet két I. Endre korabelinek tartott imádság magyarázatával foglalkozik (hasonmásukat is bemutatva), a melyek azonban Literáti Nemes Sámuel gyártmányainak bizonyultak. (Vö. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban*, 4. kiad. Budapest, 1878. 27. l.)

CZINÁR MÓR: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betürendű Tárgymutatója.* (Pest, 1866.) A Fejér György készítette *Codex Diplomaticus Hungaricus* című 60 kötetes oklevélgyűjteménynek anyagát foglalja e munka betürendbe és benne számos régi magyar tulajdon- és köznévet találhatók.

KOVÁCS NÁNDOR: *Betürendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmánytárhoz.* (Budapest, 1889.) Az előbbihez teljesen hasonló munka.

ORTVAY TIVADAR: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I. és II. kötet.* (Budapest, 1882.) Sok régi adat található benne hely- illetőleg vízneveinkről.

PESTY FRIGYES: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvtörténeti tekintetben. I. köt.* (Budapest, 1888.) Több kötetű mű. A helynevek magyarázataival, valamint a benne fölhasznált adatoknál fogva nyelvtörténeti szempontból is becses munka. (Ismeretve HUNFALVY PÁLTÓL, *Századok* 1888. évf. 448—462. l.)

KUBINYI FERENCZ munkája (l. a Repertoriumban, alább.)

CsÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet.* (Budapest, 1890.) Sok becses adat található benne régi helyneveinkről.

BR. RADVÁNSZKY DÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* (Budapest, 1879.) A munka II. és III. kötetű adatgyűjtemény, azonban csupán a II. k. 3—6. lapjain vannak Komjáthi előtti nyelvmélek-közlések.

SZILÁDY ÁRON: *Temesvári Pellárt élete és munkái.* (Budapest, 1880.) Tárgyalja Pellártnak codexeinkhez való viszonyát is, s e mellett a munkáiban szétszórtan található magyar szókat is közli (l. a nyelvmélek lajstromában 25. alatt) s ugyanitt teszi közzé Szegedi Balásznak a XVI. század elejéről származó jegyzeteit is (l. uo. 75. alatt). Függelékül mutatóványok a verses Katalin-Legendának megfelelő latin szövegből.

Kisebb anyaggyűjtő közlemények:

PESTY FRIGYES: *Okirattal szemlények. Magy. Nyelvről* V. 509—511. — NAGY GYULA: *Okirattal magyar szavak.* ugyanott VI. 35. 78. 168.; VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516.; VIII. 78. 548. — DEÁK FARKAS: *Személy és egyéb nevek.* ugyanott XVI. 131. — KUBINYI FERENCZ: *Magyar keresztnévek.* ugyanott XVIII. 86—89. — SASINEK F.: *Glossarium. Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. l. A latin oklevelekben előforduló nem latin szók, köztük több magyar szónak is magyarázata.

Repertorium.

Nyelvméleinkkel általánosságban foglalkozó művek és értekezések.*

FÉVAL, NICOLAUS: *Antiquitates Literariae Hungaricae. Volumen I.* (Pest, 1803.) Több nyelvméleknek rövid ismertetése után kimerítően foglalkozik a Halotti Beszéd magyarázatával. Fontos munka a nyelvészet történetében, mint a nyelvtörténeti módszer megalapítója. Ez első kötetén kívül több nem jelent meg.

HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól.* Régi nyelvméleinket ismertető nagyobb cikksorozat, számos hasonmással a *Tudományos Gyűjtemény*-ben: 1835. évf. I. k. 101—119.; II. 109—121.; III. 99—109.; V. 83—108.; VI. 110—119.; VII. 84—92.; VIII. 21—27.; IX. 33—35.; X. 104—105.; és 1836. évf. III. 113—117.; V. 112—115.; VI. 118—119.; VII. 102—104.; VIII. 109—111.; IX. 107—110.; X. 106—108.; XI. 91—94.; XII. 77—79. l.

TOLDY FERENCZ: *A magyar nemzeti irodalom története.* (Harmadik, javított, kiadás. Pest, 1862.) A II. köt. 77—102. lapjain a codexek és kisebb frott maradványok ismertetése.

Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához. (Budapest, 1882.) A 23—33. lapokon, *Magyar nyelven írt kéziratok mint nyelvmélek* ez. fejezetben VOLF GYÖRGY röviden ismerteti az akkoriban kiállított nyelvméleket.

SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv.* (Budapest, 1889.) Az I. kötet 3. fejezete

* Az egyes nyelvmélekre vonatkozó külön irodalmat l. az illető emlékek ismertetései, illetőleg a belőlük adott szemelvények után.

(«Nyelvtörténet és nyelvelmékek» 113—186. l.) behatóan foglalkozik a nyelvelmékek fontosságával; tárgyalja az Árpád-kori latin oklevelek, Anonymus és a Várad Regestrom magyar szavait; részletesebben foglalkozik a Halotti Beszéddel, az Ehrenfeld-, Bécsi, Münchei és Apor-Codexekkel, a Németújvári Glosszákkal s röviden ismerteti a többi emlékeket is. A fejezetet bő irodalmi tájékozás zárja be.

SIMONYI ZSIGMOND: *Legrégibb nyelvelmékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet a BEÖTHY ZSOLT-féle *Képes Irodalomtörténetben* I. 74—78. — Ugyanő tőle *A kódexek mint nyelvelmékek*, ugyanott I. 126—136.

SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvelmékek olvasásáról, fő tekintettel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első fotóinkográfiajával.** (Budapest, 1880.) E füzet a *Magyar Nyelvtörben* megjelenő következő cikkek lenyomata: *A régi nyelvelmékek olvasásáról*, VIII. 481, IX. 3. 53. 102. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátosságai* IX. 145.

VOLF GYÖRGY: *Az egyszerű sziszegő hangok jelölése a régi magyar orthographiában. Nyelvtudományi Közlemények* XIX. 58.

SIMONYI ZSIGMOND: *Magyar nyelvelmékek. Budapesti Szemle* XLX. k. (1879.) 195—207. lap.

V.: *Magyar nyelvelmékek. Budapesti Szemle* XXI. k. (1879.) 184—198. l. A Nyelvelméktár bírálata. — VOLF GYÖRGY: *Válasz a Nyelvelméktár ügyében*, ugyanott 411—425. l. — GYULAI PÁL megjegyzései, ugyanott 425—431. l. — V.: *A Nyelvelméktár ügyében. Észrevételek Volf György válaszára*, ugyanott XXII. k. (1880.) 186—191. l. — VOLF GYÖRGY: *Mégis a Nyelvelméktár*, ugyanott 399—404. l.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvtudomány. II. füzet. (Pécs, 1863.)* A Halotti Beszéd s egyéb nyelvelmékek egyes kifejezéseit magyarázza.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvrithaságok. Nyelvtudományi Közlemények*. IV. 188—208. Régi szók magyarázatával s a Sajószentpéteri Végzés korával foglalkozik.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Régi magyar családi és időnevezetek. Nyelvtud. Közlem.* III. 321.

FÁBIÁN ISTVÁN: *A magyar családnevek*, ugyanott 389.

KÜBINYI FERENCZ: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynevei.* (Budapest, 1892.) I. k. 1. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynevek betűrendes gyűjteménye és magyarázata. (Ismertette NAGY GÉZÁTÓL, *Turul* X. k. 95—100. l.) — UGYANAZ: *A régi magyarok személynevei*, *Turul* III. k. 172—180. l.

NAGY GÉZA: *Árpád-kori személyneveink és az Ost nemzetség eredete. Turul* IX. k. 49—57. és 112—130. l. — PÓR ANTAL: *Válasz Nagy Géza értekezésére*, ugyanott 179—188 l.

BALASSA JÓZSEF: *Codexeink és a nyelvjárások. Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 5—11. l. A codekek nyelvjárási sajátosságaival s főkép az Ehrenfeld- s a Bécsi, Münchei és Apor-Codexek nyelvjáráásával foglalkozik. — Némely nyelvelmékeink nyelvjáráására nézve l. még DÖBRENTÉI GÁBOR: *Régi Magy. Nyelvelmékek* IVa. köt. XXXV. l.

Nyelvelmékeinkkel foglalkoznak még, bár inkább irodalomtörténeti és æsthetikai szempontból, a következő munkák és értekezések:

BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* (Budapest, 1886.) Az I. kötet I. fejezete («Legendák és példák» 3—49. l.) a legendákat és példákat tartalmazó codexekkel mint szépprózai termékekkel foglalkozik, tárgyalván egyúttal forrásaikat is.

HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig. Külön lenyomat u Katholikus Szemle* V. kötetéből. (Budapest, 1891.) Behatóan foglalkozik a főt említett szempontok szerint legrégebb irodalmunknak csaknem valamennyi termékével, különösen a codekek tartalmával és forrásaival. — Hasonló tárgyúak ugyane szerzőnek következő dolgozatai: *Pomerius.* (Budapest, 1894.) Temesvári Pelbárt életét tárgyalja és viszonyát codexeinkhez. A 79—91. lapokon kimutatja, hogy több codexünknek Pelbárt minő helyei szolgál-

* E hasonmásba egy hiba csúszott: a 18. sor első szavából (Es) a kezdő E betű hiányzik.

tak forrásul. — *Temesvári Pélbárt és beszédei*, Pátkötetek az Egyetemes Philologiai Köz-
lönyhöz. I. k. 145—233. l. — *Pélbárt és Codercünk*, *Budapesti Szemle* (1891.) LXV. k.
382—400.; LXVI. 21—43. — *Egy ismeretlen magyar codex nyomai*, *Irodalomtörténeti*
Közlemények I. 363—372. — *Codexirodalmunk példái s a Példák Könyve*, *Bajai ciszter-*
csita rendi főgimnázium 1891/92. értesítője, a Példák Könyve egy lapjának hasonmásá-
val. (L. ismertetését *Irodalomtört. Közlemények* III. 118.) — *Codex tanulmányok. I. Bod-*
codex, Lobkowitz-codex. II. A tizenegyezer szűz legendája, *Irodalomtört. Közlemények* IV.
60—68. — *Középkori költészetünk. I. Legendák és egyházi énekek. II. Világi költészet*, a
BEÖTHY ZSOLT-féle *Képes Irodalomtörténet*-ben I. 111—125. l.

MÁSODIK RÉSZ.

SZEMELVÉNYEK RÉGI NYELVEMLÉKEINKBŐL.

ELSŐ FEJEZET.

Legrégibb nyelvemlékünk. A Halotti Beszéd.

Legrégibb összefüggő szövegű nyelvemlekünk az ugynevezett HALOTTI BESZÉD ÉS KÖNYÖRGÉS, melyet közönségesen csak HALOTTI BESZÉDnek hívunk. E nagy fontosságú első tulajdonképeni nyelvemlékünk egy régi latin könyvben maradt fenn, melyet a XII. század végén kezdtek írni s 1228 előtt végeztek be, s melyet fölfedezőjéről, Pray György múlt századi jeles történetirőről, Toldy után *Pray-codexnek* nevezünk. E codex, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (*Quart. Hung. 387.* jelzet alatt), a magyarországi középkori könyvirás és könyvfestésnek is legrégibb ismert emléke s az egyedüli magyarországi misés-könyv, mely az Árpád-korból reánk maradt. Eredetileg a pozsonymegyei deákii vagy taksonyi egyház¹ tulajdona lehetett s misés-könyvön kívül egyházi rendszabályokat, naptárt, rövid egyházi krónikát, halotti szertartásokat stb. tartalmaz. Az utóbbiak között, a codex 154. levelen olvasható a nevezetes magyar nyelvmaradvány, a mi Halotti Beszédünk, melynek kora a ma uralkodó nézet szerint a XIII. század harmadik évtizedére tehető.² Szerzőjéről és keletkezése helyéről biztosat nem mondhatunk.

Először Pray György, a codex fölfedezője, szólt róla 1770-ben *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* című munkájában (249. l.), néhány sornyi mutatóványt közölve belőle. Azóta a HBeszéddel foglalkozó művek es cikkek egész irodalomná szaporodtak,³ oly munka azonban, mely e nyelvemléket a nyelvtudomány mai színvonalán rendszeresen és kimerítően tárgyalná, eddigelé még csak a kívánságok közé tartozik.

Nyelvemlékünk, mint hű fenyképi másolata mutatja, úgynevezett rideg gót betűkkel van írva, mely írásmódban a betűk nyomtatásszerűen, kapcsolás nélkül vetődtek egymás mellé. Két kidiszített vörös kezdő betűje (*Laliatuc*, az 1. sorban, és *Scerlemej*, a 27-ikben) mindjárt elárulja, hogy az emlék tartalma

¹ Az előbbi nézet mellett BÉKÉSSY EMIL foglal állást (l. *Függelék* 1877. évf. 321. l.), az utóbbi PAULER GYULA tartja valószínűbbnek (*A magy. nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I. 463. 662).

² Vö. *Kalauz az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 7. l.

³ L. a fejezet végén lévő repertoriumot.

tulajdonkép két részre oszlik: a szorosabb értelemben vett *Halotti Beszédre* (1—26. sor) és a *Könyörgésre* (27—32. sor).

Amaz, a *Beszéd*, első szónoki emlékünk, mely, akár eredeti, akár fordítmány, mint prózai mű is igen figyelemre méltó. Az előbbi esetet téve föl, mondatainak velős rövidsége, világossága, gondolatainak egyszerű és mégis megható volta nem esekély szónoki tehetséget sugározhat elénk. Mint egy irodalomtörténet-bűvárunk mondja: a Halotti Beszéd mai kiejtés szerint elmondva, jelenleg sem lenne egy-egy koporsónál hatástalan darab.¹

Ha fordításnak tekintjük, föléje emelkedik Beszédünk a későbbi, XV—XVI. századi fordítói munkálatoknak, melyeket codexeink tartottak fenn. Az egész műben nem találunk nagyobb számú kirívóbb idegenszerűséget,² s egészében azt mondhatjuk, hogy ha lebegett is a szónok előtt idegen szövegű beszédminta, általában népe nyelvének szellemében adott gondolatainak kifejezést. Eredetisége felől, illetőleg valamely eredetihez való viszonyának mivoltáról, csak annyit mondhatunk, hogy a codexben nyelvemlékünk után olvasható latin halotti elmélkedés csupán egyes gondolatokban, de nem egész szerkezetében és szövegében egyezik magyar Halotti Beszédünkkel. A fényképi hasonmás alján olvasható pár sornyi latin szövegből is fogalmat szerezhethünk az elmélkedés és Beszédünk közötti eme tartalmi és alaki viszony felől. Megtaláljuk itt a Halotti Beszéd e mondatát: „mennyi malasztban teremté eleve mi ősünket Ádámot”, ilyen formában: *quanta gratia dominus deus gratificauerat primum adam patrem nostrum*. Valamint a kezdő mondatot is: „látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk,” ilyképen: *ecce fratres uidetis oculis uestris*. Azonban e latin szövegrészlet is egészében véve különbözik Beszédünknek kezdetétől. A latin elmélkedés további részében pedig, a codex következő lapján, még ilyen egyezésekkel sem találkozunk.

A *Könyörgés* már határozottan fordításuak bizonyul. Ily könyörgéseknek a katolikus egyház szertartásaiban meghatározott hivatalos szövegük van, s előre is elvárható, hogy nemzeti nyelven való imádkozásukban is ragaszkodtak legyen papjaink eme szertartásos szövegekhez. Már Révai Miklós, nyelvemlékünknék első magyarázója, idézi e latin halotti könyörgésnek egy szövegét, melyet egy XIV. századi nürnbergi codexből jegyzett ki, s ekként hangzik:

«Oremus, fratres charissimi! pro spiritu chari nostri, quem Dominus de laqueo huius seculi liberare dignatus est, cuius corpuseulum hodie sepulturae traditur: vt eum pietas Domini in sinu Abrahae, Isaac, et Jacob, collocare dignetur; vt, cum dies iudicii aduenerit, inter Sanctos, et Electos suos, eum in parte dextra collocandum resuscitari faciat.»³

Azonban a *Könyörgés* latin eredetije megvan magában a nyelvemleket tartalmazó codexben is, s itt a nürnbergi szövegtől csupán annyiban különbözik, hogy a *liberare* szó helyett *vocare*, *pietas Domini* helyett *pietas Domini*

¹ HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.) 23. l.

² Idegen és pedig latin mintára inkább csak a következő helyek vallanak: *munda néki élnie* monda, hogy éljen; *mundóa néki, mérett nüm énnék* megmondá neki, miért ne eg;ék; *kinek odutt hotolm* kinek adatott hatalom.

³ L. NICOLAUS RÉVAI: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Festini, 18(3.) 42. l.

immensa és *sinu* helyett *sinum* olvasható.¹ Világos tehát, hogy a nürnbergi változat valamivel pontosabban felel meg magyar Könyörgésünk szövegének, s világos az is, hogy a Könyörgés némely kifejezéseiben mindkét latin változattól különbözik.

A Halotti Beszéd mint nyelvemlék a nyelvújárlatnak csaknem minden ágára nézve nagybecsű anyagot tartalmaz.

Helyesírása általában megegyezik a krónikásainkban és okleveleinkben mutatkozó általános Árpád-kori magyar írásmóddal. Írásmódjának legnagyobb gyengéje a magánhangzók kifejezésében mutatkozik, hiánya pedig abban, hogy e hangok hosszúságát egyáltalában nem jelöli.²

Az *a* betű tehát a HBeszédben hol rövid zárt *a*-t (idegen szókban, mint *paradisum*, *archangel*, esetleg nyíltat is), hol hosszú nyílt *á*-t (esetleg zárt *á*-t) jelenthet. Mint könyvünk általános részében (2. fej. 12. és 19. l.) kifejtettük, az *a* és *se* hangok pontos ejtését általában, s így a HBeszédben sem lehet mindig biztosan megállapítanunk. Az *e* betű a mai négyféle *e* hangnak valamennyijét jelentheti emlékünkből: *e*, *ē*, *ē*, *ē*. Az *i*-nek magánhangzói (*i*) és mássalhangzói (*j*) értéke van, mint a latin írásmódban. A *latiatue*, *zocoztia*-féle alakokban valószínűleg a jésítést (*ty*) fejezi ki (láttyátok, szakasztya). Ezt kell következtetnünk a *d* tövű igék főszólító alakjaiból, melyeket nyelvemlékünk *dj* helyett *gy*-t jelentő *g*-vel ír (*oggun* aggyon, adjon stb.); ámbár az sem volna hihetetlen, hogy e korban a tárgyaz ragozás *j*-je — mint általában egyéb képző- és ragolemek is — a kiejtésben még nem forrt annyira össze a törvégi mássalhangzóval, hogy tehát a *t* és *j* hangok az ily alakokban két szótagba estek: *lát-játuk*, *szokoszt-ja* (vö. *helhezie*, *ilezie*). Az *o* csak *o* hangot, rövidet és hosszát, jelöl a HBeszédben. Az *u* a latin írásmódnak megfelelőleg hol *u* és *ú* hangzót, hol mássalhangzót, *r*-t jelent. Ezenkívül azonban a latin és olasz kiejtésből hiányzó *ü* (*ö*!) hangot is rendszeresen ezzel fejezi ki nyelvemlékünk: *urdung* „ürdűng“ ördög stb.

Ugyane ezélokra szolgál a HBeszédben az *u*-val palaeographiailag rokon *v* betű is, noha természetesen legtöbbször *v* a jelentése. Pl. *u*-t jelent ezekben: *ozre* „ozuk“ azok, *irtua* jutva; *ü*-t: *tumetive* „tümetjük“ tenetjük, és a *-tól* ragban: *gimilce trl* „így, két szónak írva „gyimilesétül“ gyümölesétől, *ildetuitrl* „ildetüitül“ stb. Budenz nézete szerint *ü* hangot jelent a *miv*, *tiv*, *iv* (mi, ti, ő) alakok *iv*-je is (vö. *sciulhessen* szülhessen, a Königsbergi Töredékben).³

A *v* betű megkettőzéséből származott a *w*. E betűnek kis alakja a HBeszédben mindenütt úgy van írva, hogy mindkét *r*-je külön világosan kivehető; néhol (mint a 9. sor *rrl* szavában és a 32. sorban *rrt*) a szokottnál is messzebb áll a két betű egymástól. Nagy betűben egyszer fordul elő a *w*, a 16. sor *Wimagguc* alakjában, de itt a két betűelem egymást keresztező kapcsolatot alkot. Ez

¹ Vö. DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, I. köt. XCIX. l.

² Csak e két héber szóban találunk kettős *aa*-t: *abraam* és *ysaac*; de ezekben a Vulgata írásmódja (*Abraham*, *Isaac*) tükröződik.

³ L. Az *Ugor Nyelvek Összehasonlító Alaktanához*, *Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 390.

utóbbi esetben *v* hangot, az *wl* v. *vrl*-ban (9. s.) s a *künzotriatwl* ragjában (24. s.) valószínűleg hosszú *ú*-t, a többi alakokban pedig (*w*, *wt* és a magashangú *twl* ragban) bizonyára hosszú *ű* hangot akar jelenteni. Az *w* és *wt* névmásalakokban a második *r* mássalhangzót is jelenthet (*ür*, *ür'*), erre mutat valószínűleg a 29. sorbeli *urt* változat, melynek szintén 'öt, eum' az értelme (vö. *ör-é*).

Az *ev* és *eu* kapcsolatok valószínűleg hosszú *ő* hangot jelentenek (*lern* lön 12, *tünnucebelerl* tömlőczéből 28, *felert* felől 32; *cleut* előtt 22).

Az *y* ritkán fordul elő; *i* hangot jelent az *ysa* (2. 6. 15. s.; egyszer *isa* 14), *ysaac* Izsák, *feleym*, *bratym* és *encye* ('énnék' 6) szókban; az egyetlen *menyi* alakban pedig (am. 'mennyi' 2. s.) az *ny* hang jésítését fejezi ki, a *m*ⁱ annyival föltünőbb, mert ezen kívül a jés hangok megkülönböztetésére semmi jelet nem találunk alkalmazva.¹

A mássalhangzók közül a következők jelölismódját kell megjegyeznünk.

A *cz* hangot egyszerű *c*-vel írja nyelvemlékünk, ez egy szóban, melyben előfordul: *tünnucebelerl* tömlőczéből (28). A *c* betűt különben a *cs* és *k* hangok kifejezésére is használja.

A *cs* hang kifejezésében a HB. igen ingadozó. A *bocsát* igében egyszer *se*-vel (*bulseassa* bocásassa), egyszer meg puszta *s*-sel írja (*bulsassa*); a *gyümölcs* szóban kétszer *c*-vel: (*gimilcietul* gyümölcsöktől, *gimilce trl* gyümölcsötől), különben pedig szintén egyszerű *s*-sel (*gimilsben*, *gimilsnec*, *gimilstwi*) jelöli.² A *keassatuc* alakban is valószínűleg hosszú *cs* olvasandó: 'kéácsátuk'. (A *zoboducha* alakban a *ch* alig jelenthet *cs* hangot.)

A *gy* hangot mindig egyszerű *g*-vel találjuk jelölve, a *g* hangtól való minden megkülönböztetés nélkül, pl. *kegilmet* kegyelmét stb. A hosszan ejtett *gy* (*ggy*) mindig gondosan meg van az egyszerűtől különböztetve, kettőztetés által (*gg*): *igg* 'egygy', *oggun* 'aggyon', *uim igguc* 'imágygyuk', *uimaggonoc* 'imágygyanak' stb.³ Mint az utóbbi igei példák mutatják, nyelvemlékünk fonetikai írásmódot követ (*odjun*, *vimádjuk* helyett).

Az *ly* hangra nézve mindenekelőtt azt kellene tudnunk, vajjon *ly*-ező vagy *l*-ező nyelvjárást beszélt-e nyelvemlékünk írója. Ez azonban el nem dönthető, tehát az *ly* hang jelöléséről csak föltételelesen lehet szólanunk, midőn megjegyezzük, hogy az *l*-től nincsen semmivel sem megkülönböztetve: *vel* oly, *helhezic* helyhezze.

Az *ny* hangot is rendesen egyszerű *n* fejezi ki: *nugulmabeli* nyugalmába.

¹ A 25. sor *munhi uruzaqbele* kifejezésének első szavában nem bizonyos, mi czélja van a *h*-nak; a szó különben *menny*-et vagy *mennyi*-t jelent.

² A *gimils* szó véghangja egyébiránt *s* is lehet. Vö. csagatáj *jemis*, kazáni tatár *jimes*, altaji tatár *jimis* (l. *Nyelvtudom. Közlemények* XVIII. 109).

³ Érdekes, hogy míg a 15. sorbeli *egy* szót, mert magánhangzó előtt áll, kettős *gy*-vel írja (*igg ember*) nyelvemlékünk, addig az 5. sorban egyszerű *ig*-et találunk, mert, utána mássalhangzós kezdetű szó következvén, a *gy* hosszúsága a kiejtésben valóban elmosódik (*ig fa* egy fa). Az *orga* alak is emélfogva talán *orggyá*-nak olvasandó s nem *orggyá*-nak (*oudja*), mert ez esetben a *gy* hosszúsága meg volna jelölve.

Azonban a ‚mennyi‘ szóban föltünőleg *ny*-t találunk: *mennyi*; a ‚mennyei‘ vagy ‚menny‘-ben pedig *nh* kapcsolatot: *munhi uruzagbele* mennyországba.¹

A *ty* hang csak ragozásban fordul elő s mindig *ti*-vel van írva, a mi azonban *t+j* hangsoportot is jelenthet, mint föntebb az *i* betűnél megjegyeztük.

Az *s* hang következetesen *f* (= *s*)-sel van írva, s hosszú ejtését a *t* végű igék fölszólító alakjában mindig megjelöli nyelvemlékünk (*bulsassa*, *bulsassa*, *iorgossun*, *vezesse*). Ugyane betű egyébként, mint láttuk, a *cs* hang kifejezésére is szolgál.

Az *sz* hangot legtöbbször *z*-vel írja a HBeszéd. Ezen kívül a mai *sz* (*ʃ*) kapcsolatot, továbbá az *sc*-t s egyszer, a *malaszt* szóban, a *t* betűvel való ligatúrában (*lt*) pusztá *s* et használ kifejezésére. (Minden egyéb helyen *s* hangot jelent e ligatúrában levő *f* is: *ifjen*, *tejtet*. A *szakasztja* szóban pedig nincs e ligatúra alkalmazva, hanem a *t* előtt is *z* jelöli a sziszegőt.)

A *z* hang, mint ma, kivétel nélkül *z* betűvel van írva.

A *zs* hang előfordulását nem lehet biztosan megállapítani a HBeszédben. Az egyetlen *Izsák* szóban fordulna elő (*ysaac*), de azon korban valószínűleg még *s* hanggal ejtették e bibliai nevet.

A mássalhangzókra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek hosszúságát a HBeszéd csaknem kivétel nélkül megjelöli: *vezesse*, *rimagyc* imágygyuk stb.

Részletes és pontos leírást adtunk ezekben első nyelvemlékünk orthographiájáról. Egy részt, mert azt tartjuk, hogy minden nyelvemlék megértéséhez első teendők a helyesírásnak lehető legpontosabb megállapítása; e nélkül lehetetlen olvasnunk és magyaráznunk őket s az olvasás kérdése épen a HBeszédben egyike a legfontosabb kérdéseknek. Más részt első összefüggő nyelvemlékünk orthographiájában a magyar helyesírás bölesőkoráról nyerünk úgyszólván teljes képet, a melylyel többi emlékeink írásmódját könnyebb és tanulságosabb lesz egybevetnünk.²

A Halotti Beszéd nevezetesebb nyelvi sajátságait röviden a következőkbe foglalhatjuk.

1. Hangtani tekintetben legszembeszökőbb elterése a HBeszédnek, a miben az Árpád-kori oklevelek magyar szavaival megegyezik, hogy a rövid magánhangzókat a mai ejtésnél egy fokkal zártabbnak mutatja. Példák: *pur* por, *pucul* pokol; *oz az*, *birsagnop* birságnap; *ijg egy*, *mige* még; *urdung* ördög, *cuzicun* közükön, *num* nem, *vermut* vermét stb. E megfelelésekből bátran következtethetjük, hogy a mai nyílt *e*-nek is, a hol nyelvtörténeti okokból hosszú hangzót nem kell föltennünk, szintén zártabb hang, *ě* felelhet meg a

¹ Vö. föntebb az *y* betűnél tett észrevételünkkel.

² Ez egybevetésekre s általában nyelvemlékeink írásmódjának gondos megállapítására annyival nagyobb a szükség, mivel — mint az általános részben (9. l.) megjegyeztük — orthographiánknek eddigelé csak kulcsa van megtalálva; minden részletének magyarázatát, kifejlődése teljes történetének megírását tudományunk első teendői közé kell számítanunk.

HBeszédben. Tehát pl. az *isten*, *mennyi* stb. szavakban a HBeszéd *e* betűje valószínűleg *é*-nek olvasandó.

2. A HBeszéd korában számos magánhangzót bizonyára hosszúnak tettek, noha a megfelelő mai alakokban rövid hangzóval találkozunk. Nyelvemlékünknek e tekintetben tökéletlen írásmódja nem nyújthat ugyan maga bizonyítékokat e magánhangzók hosszúságára, azonban részint az oklevelek, részint a jóval későbbi codexek orthographiája, továbbá némely mai nyelvjárási adatok s a szóalakok egy részében még a köznyelvben is megőrzött hosszúság, valamint az összehasonlító nyelvvizsgálat eredményei e hosszú magánhangzók fölvételére följogosíthatnak. Így pl. a HBeszédbeli *fa* valószínűleg hosszú *á*-val olvasandó, mert még ma is minden ragos és képzős alakban *fá*-a töve: *fút*, *fűs* stb. Az alanyi ragozású *engede* alak végső *e*-je is hosszúnak ejtendő: *engédé*, mert valamennyi többi személyalakban ma is hosszú ez a hangzó: *engedék*, *engedél* stb., s mert a Jordánszky-, Tihanyi és Érdy-Codexek az elbeszélő múltnak 3. szem. alakját még kettős *aa*, *ee*-vel írják: *félelee* felele, *maradaa* marada stb.¹ Azonban mint hogy e hosszú magánhangzók mégis csak föltételesek s a nyelvfejlődés egyenetlen és ingadozó voltánál fogva nincs kizárva a lehetőség, hogy a HBeszéd nyelvjárása a XIII. század elején ilyen ejtésüket már nem ismerte²: ezélszerűbbnek tartottuk e tekintetben az olvasást illetőleg a mai ejtésmód mellett megmaradni.

3. A HBeszéd megőrzött eredetiségei között szokás említeni a nyelvünköl azóta kiveszett *eh* hangot: *eholtat* holtát, *eharmul* ,hármul‘ háromszor, *ehomur* hamú, *ozchuz* ,azhoz‘ alhoz. Ez a *eh* hang az épen idézett példákban átmenetül szolgált volna az eredeti ugor *k* és a mai *h* közt. Azonban, hogy valósággal *eh* hangot akart volna-e a HBeszéd írója ez alakokban kifejezni, az nézetünk szerint nem áll minden kétségen felül.

4. Nehány szóban és alakban megőrzött a HBeszéd egy azóta elveszett *r* hangot is, úgymint az *imád*³ szó elején (*uimaggue*, *uimadsague* stb.; az Ehrenfeld-Codexben is *rymad*), a *hamú*, *kescerü* és *jó* szók alanyesetében s az utóbbinak ragos alakjában is (*chomur*, *kescerur*, *ior* és *iorben*), a folyó melléknevi igenévben (*iarov* járó, *uolor*⁴ való, *terumtere* ,térümtév-e‘ teremője) s talán az *urt* ,üvt‘ öt névmásalakban (vö. *ör-é*). A *kínzotriatul* (,kínzotujátúl‘ kínzatától), *intetrince* (,intetüinek‘ intésének) és *ildetuitel* (,ildetüitül‘ üldözötétől) alakokban pedig egy elveszett *u*, *ü* (*ú*, *ü?*) magánhangzót tartott meg.

5. Hangtani szempontból említésre méltók még a HBeszédben az idegen szók. Azon idegen szavaink ugyanis, melyeket a magyar nyelv csak e hazába költözésünk után fogadott be szókincsébe, melyek tehát a HBeszéd korában

¹ L. ez Arpád-kori hosszú magánhangzókról SIMONYI ZSIGMOND értekezését: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 10. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 5.

² Vö. föntebb (12. l.) tett észrevételünkkel.

³ A *rixe* alakra nézve nem bizonyos, hogy a mai *íze* szóval volna azonos, mint hogy a *rixe* ,aqua‘ szónak ,nedv, succus‘ jelentése is volt a régiségben; azonfölül az *íz* szó a rokon nyelvekben is kezdő *r* nélkül fordul elő.

⁴ L. ezekről SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.

még egészen új jövevények voltak, nyelvemlékünkben még részint eredeti idegen alakjukban, részint igen csekély változással fordulnak elő. Így: *bratym* barátim (vö. ószlovén *bratü*), *milostben* malasztban (vö. ószlov. *milostü*), *timnucelclerl* tömlőczéből (vö. ószlov. *timnica*), *angeleut* angyalokat, *archangelt*, arkangyalt (vö. olasz *angelo*, *arcangelo*, isztriai ejtés szerint *angyel*, *arkangyel*). Az *angyel*, *arkangyel* és *milost* szókban tehát a magánhangzók illeszkedését még nem hajtotta végre a magyar ejtés; a *brát*-ban pedig még megtúrta a szó elején az idegen mássalhangzócsoportot.

6. Már a szótöveket nem őrizte meg a HBeszéd oly teljes alakjukkal, mint az oklevelek. A tövégi magánhangzót a ragtalan alakban — a mi az okleveleknek oly nevezetes régisége — itt egyetlen példában sem találjuk meg. Azonban ragos és képzős alakokban előfordul még néhányszor a teljesebb tö: *halalut* halált, *rezet* részt, *odutta* adta, *meret* 'mérött' m(i)ert, *uruzagbele* országba.

7. A ragozás terén több nagy fontosságú tanulságot meríthetünk a HBeszéd alakjaiból. Nevezetesen azon névragjaink, melyeket a magyar nyelv a többi ugor nyelvektől való elszakadása után egyes névutókból alkotott meg, a HBeszédben részint még külön szóként szerepelnek az író nyelvtudata előtt, részint eredeti hangrendjüket még megőrizve, illeszkedés nélkül járulnak a töhöz. A *-tól*, *-nek* és *-ért* ragokat például a következő helyeken világosan külön szóknak írja nyelvemlékünk: *gimilce trl* gyümölcsétől (5. sor), *muga nec* magának (11. s.), *lelic ert* lélekért (16. s.), *likli ert* lelkéért (27. s.). Nem véletlen dolga az sem, hogy az egész emlékből csupán egy szó van sorvégen a szótő közepén elválasztva: *ui-madsagucmia* imádságuk miatt (22—23. s.), s ez a szótválasztás a ma is használt választójellel meg is van jelölve; másutt ellenben csak a ragot viszi át az író a következő sorba, de minden választójel nélkül: *gimils trl* gyümölestől (67. s.) és *isten trl* istentől (78. s.).

8. Nem illeszkednek még a HBeszédben a *-nek*, *-ben* és *-be* ragok: *halal-nec* halálnak, *iorben* jóban, *vilagbele* világba stb. A *-ből* rag véletlenül csak magashangú szóban kerül elő: *timnucelclerl*, de bizonyára szintén illeszkedés nélkül járult a töhöz a nyelvemlek korában.

9. A *-be* és *-ből* ragok egyszersmind eredeti teljesebb alakjukat is megőrizték a HBeszédben: *vilagbele* világba, *uruzagbele* országba, *nyugulmabeli* nyugalomába; *timnucelclerl* tömlőczéből. E ragok ugyanis tudvalevőleg ama határozószókból lettek, melyeket személyre vonatkoztatva ma is így mondunk: *belé-m*, *belé-d*, *belől-em*, *belől-ed* stb.; valamint a *-ben* rag is nem egyéb mint a *benn* határozószó, mely a *benn-em*, *benn-ed* stb. alakokban is mutatkozik.

10. A *-hoz* rag *-chuz* alakban fordul elő: *ozchuz* abhoz, *uromchuz* (e h. *uromchuz*) urunkhoz, s ez az alak kezdő *ch*-jával még közelebb áll a hasonló jelentésű osztják *χοζα* (olv. *chozja*) viszonyzóhoz (pl. *Ivan χοζα* annyi mint *Ivánhoz*).

11. A *-vel* ragot, sajtószertőleg, *-hel* alakban találjuk a HBeszéd ez alakjában: *kegyilmehel* kegyelmével, egy példában pedig a kezdő mássalhangzó nélkül: *halalual* halálával. A *zumtuchel*-ben a *h* vagy a *k* hang megkettőzését

akarja jelenteni, vagy csupán arra való, hogy a *e* betűnek *ez* vagy *es* ejtésétől az olvasót visszatartsa. A *kegilmchel* alakban a *h* a *r* kiesése miatti hiatus betöltésére szolgál.¹

12. A birtokos személyragok közül említésre méltó a több. 1. személyű rag (-*nk*), melyet a HBeszédben egyszer egész szótagot tevő alakkal találunk: *isemucut* (olv. *isë-mük-üt*) ösünket; az *úr* szón ellenben már csak -*mk* alakban fordul elő: *urome* urunk, *womchuz* (e h. *uromc-chuz*) urunkhoz.

13. Az igeragozás terén szintén több fontos és érdekes alakkal találkozunk. Az alanyi ragozás több. 1. személyű ragja, a birtokos személyraghoz hasonlóan, megtartotta egész szótagot tevő alakját: *uogmuc*, *uogmuc*, *uogymuk* vagyunk, *uimaggomuc*, *vimádjomuk* imádjunk. Az utóbbi alak egyszersmind világossá teszi, hogyan léphetett az eredeti -*muk* helyébe később -*unk* végzet. E végzetben ugyanis az *u* nem a raghoz tartozik s nem is a -*muk* magánhangzójának átvetéséből magyarázandó, hanem a teljesebb tőnek véghangzója ez, az úgynevezett kötőhangzó, úgyhogy a mai *ragyunk* egy régibb **uogyo-muk* alakból keletkezett (vö. *vimádjó-muk*), ilyen átmenetben: *uogyonk* — *uogyonk* — *ragyonk* — *ragyunk*.

14. Megőrizte a HBeszéd az ikés ragozás -*ik* ragját a föltételes módban is teljes alakjában: *eneyc* ,ënné-ik' ennék. Azonban a hasonló végződésű elbeszélő multban már csak a mai -*ék* végzetet találjuk: *erec* evék, *horogurec* harag(u)vék. Ha az *ey* írás kettőshangzót (*éⁱ*, *eⁱ*) jelent, az *i* kapcsoló hang akkor is az -*ik* magánhangzójának a maradványául tekintendő.

15. Az egyes sz. 3. személyragot a tárgyias ragozású elbeszélő alakban még mindenütt megtaláljuk a HBeszédben, azonban a mai *j* helyett *r* hanggal. Ma így ragozunk: *ret-é-m*, *ret-é-d*, *ret-é*, a 3. személyű alakon tehát a múlt jelen, az *é*-n kívül egyéb elemet nem találunk; a személyre mutató ragnak, a melynek a jelen idejű alakok (*vár-ja*, *kér-i*) analógiája szerint -*je* (vagy *i*) alakban kellene jelentkeznie, a tárgyias ragozású elbeszélő multban nincsen nyoma, csupán az mutat egykori ottlétére, hogy az időképző *é*-je nem rövidült *e*-re, mint az alanyi ragozásban (*ret-é-k*, *ret-é l*, *ret-e*). A HBeszédnek azonban épen egyik nevezetes eredetisége, hogy ezt a tárgyias személyragot valamennyi elbeszélő alakján megőrizte; és pedig teljesebb alakban a *reteve*, *reteve* 'veté, feledere', *feledere* 'feledéve' feledé, *terumtere* 'tërümtéve' teremté s a mélyhangú *hadlana* 'hadláva' hallá szóban; hangösszevonással a *mundoa* 'mundóa' mondá és *tilutoa* 'tilutóa' tiltá alakokban. Maga a *r* hang nyilván csak a HBeszéd sajátja², mert a tárgyias személyragnak mindig *j* a más-salhangzója (*várja*, *várjuk*, *kérjük* stb.); azonban megmagyarázható a nyelvhasonlítás segítségével, a melynek eredményei szerint e ragnak eredetileg *l* hangja volt, ebből pedig a magyar hangfejlődésben *j* is, *r* is

¹ Vö. SZINNYEI JÓZSEF fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.

² SZINNYEI JÓZSEF szerint a HB. ez alakjait eredetileg **hadlá-ja*, **feledé-je* előzték meg, melyekből a *j* kiesett (**hadláa*, **feledéé*) s aztán a támadt hiatus *r*-vel töltött be (l. *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.). E nézetnek csak az szól ellene, hogy a mélyhangú -*áva* végzet (**mundáva*), ha a *r* ilyen újabbszerű fejlődmény. alig vonódott volna össze -*óu*-ra: *mundoa*.

származhatik. A *mundoa* ,mündóa' és *tilutoa* ,tilutóa' alakokban az eredeti *-áva* végzet (vö. *hadlaava*) *óa*-ra, vagyis az *úr* hangpár *ó*-vá vonódott össze.

16. A fölszólító mód *j* képzőjét megőrizte még a HBeszéd a sziszegő tövek után is: *helhezic* ,hélhéz-je' helyezze, *ilezie* ,ilész-je' éleszsze, a mely eredetiség jóval későbbi emlékeinkben is megtalálható még.

17. A fölszólító módra nézve még egy fontos adata van HBeszédnek: *zoboducha* szabadítsa. Minthogy hasonló *-it* végű igék későbbi nyelvemlékeinkben is még *h*-val alkotják fölszólító módjukat (*tauohon*, e. h. *tanitsou* stb.), azt kell következtetnünk, hogy a HBeszéd idézett alakjában a *ch* a már tárgyalt *ch* (*ç*) hangot jelenti. Az alak így olvasandó: *szobodűçza* (azaz *szobodűchcha*). S e sajtáságos fölszólító alakról, valamint a későbbi nyelvemlékek *hás* fölszólító módjáról legvalószínűbb magyarázatot a jeles finn tudós, Setälä adott. Szerinte a kérdéses igék *t* véghangja után a fölszólító mód *j*-je (ugor *k*, *y*) zöngétlen palatalis spiransnak (*ç*) hangzott: **tauójtçon*.¹ E *tç* hangkapcsolatból némely nyelvjárásokban *cs* lett: *tanóicsou* — *tanicsou*, más nyelvjárásokban pedig hasonulás útján kettős *çç* keletkezett: *tanóççon*, a miből *tanóççon* és *tanóçon* származott. Föltehetjük a *tanóççon* ejtést is, s ezt kell látnunk a *zoboducha* azaz *szobodűchcha* alakban, míg viszont az egyszerű *tanóçon* ejtést a későbbi *tanohon* írásmód alatt kereshetjük.²

18. A képzőkben tapasztalható sajtáságok legnagyobb részt ama hangbeli eredetiségben állnak, a melyről már szólottunk. Így pl. a ható képző *ch* hanggal (*mulchotia* mülhatja), a miveltető képző *-tot* alakkal (*iochtotnia* iktatnia), a melléknévi igenévképző teljesebb rés alakkal (*uolor*, *iuror* való, járó) fordul elő. Ezeknél fontosabbak a következő sajtáságok.

19. Az *-at* *-et* főnévképzőt teljesebb *-otu* *-ötü* (vagy *-ötr*) alakkal tartotta fenn a HBeszéd e három szóban: *kinzotriatul* kinzatától, *intetrinec* ,intetének' intésének, *ildetuittel* üld(öz)etetől. Az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy ez az elveszett *u*, *ü* illetőleg *v* volt tulajdonképen a főnévképző elem s az előtte levő *-at* *-et* eredetileg mozzanatos igeképzői szerepet vitt. Máig e teljesebb alak csak a *hütes* szóban maradt fenn (vö. *hit*, *hütes*). Hogy a mélyhangú *kinzotriatul* adatban a *r*-t magánhangzónak (*u*) s nem *v*-nek kell olvasnunk, azt az utána következő személyragnak *j*és alakjából (*-iatul* ,*-játul*') következtethetjük. Ha ugyanis a képző *v*-nek hangzott volna, a személyragos alaknak *kinzotrá*-nak kellene lenni, a mennyiben a 3. szem. birtokos személyragnak *j*-je a legregibb nyelvemlékekben csak magánhangzós végű töveknél tapasztalható. A magashangú adatokban ennek alapján szintén *ü*-t veszünk föl, de ezek az alak természeténél fogva *v*-vel is olvashatók.

20. Az *-alom* *-elöm* főnévképző a HBeszédben járulékhangzó nélküli *-olm* alakkal fordul elő e szóban: *hotolm* hatalom, melyet ragok és képzők előtt ma

¹ SETÄLÄ a képző magánhangzóját rövid *o*-val írja, de eredeténél fogva valószínűbb a hosszú ejtés.

² L. SETÄLÄ EMIL: *Zur Geschichte der Tempus und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* (Helsingfors, 1886.) 142. l. Vö. SZINNYEI JÓZSEF ismertetésében, *Nyelvtud. Közlem.* XXIII. 463.

is puszta *lm* mássalhangzókkal ejtünk (vö. *hatalmat*, *hatalmas* stb.) A Névtelen jegyző az ily nominativusokat még *u ü* véghangzós alakokkal tartotta fenn: *almu* álom, *zrelanu* szerelem. A *hotolm*-on kívül e képző még a továbbképzett *scerelmes* szóban fordul elő, az *l* előtt a szabályosan megfelelő *ě* hangzóval, továbbá három ragos alakban, a melyeknél azonban az *l* előtti magánhangzó még zártabbnak mutatkozik: *nyugalmabeli* nyugalomába, *kegilmel*, *kegilmehel* kegyelmét, kegyelmével.

21. A HBeszéd *tilurt* alakjának a mai szóhasználat szerint *tiltott* felel meg; ez azonban alaktanilag nem azonos régi *tilurt* igenévvel. Későbbi emlékeink ugyanis még főtartották a *til-t* ige tövének néhány olyan visszaható értelmű származékát, melyekből egy régi **tiloszik* (*sz* nélküli tö: *tilor-*) ige létezésére kell következtetnünk, úgymint: *tilorék* (Nádor-Codex 155), *tiloggyál* (Döbrentei-Codex 154b) stb. Ezek az alakok úgy viszonylanak a föltételezett *tiloszik*-hoz, mint a mai *alurék*, *aluggyék*¹ az *aluszik*-hoz, *nyug(o)rék*, *nyugoggyék*¹ a *nyug(o)szik*-hoz, vagy mint a *hirék*, *higgyek*² a *hisz*-hez. Ennek a *tilor-*, *tilosz-ik* (régebben bizonyára **tilur-*, **tilur-szik*) igének az igenévét láthatjuk a HBeszéd *tilurt*-jában, melyben a *r* még nem adott helyet a pótló nyujtásos hosszú *-tt*-nek (vö. *hisz*, *hir-*: *hitt*; *vész*, *vír-*: *vitt*). Ugyanezt a **tilur-* ige-tövet őrizte meg a HBeszéd a míveltető *tilt* igének eme teljesebb alakjában is: *tilutoa* tiltá. Ez a *tilut* pedig a mai *tilt* helyett olyan bővebb alak mint az *alszik* mai *alt(at)*³ míveltetőjének régibb *alut* változata (I. Nyelvtörténeti Szótár).

22. Még említésre méltó e két képzős ige: *zoboducha* szabadítsa és *kegyig-gen* 'kégyidjén' kegyelmezzen. Az előbbi az *-it* képzőnek **-újt* alakjára enged következtetni, a melyet a későbbi emlékekben *-ojt* alakkal találunk. (Vö. fentebb 17.) A másik egy *kégyid-üi* igére mutat vissza, mely kellőleg niúsen eddig megmagyarázva; alapszavából való a *kégyilm* főnév is, hasonlóképen *i* hanggal az *-lm* képző előtt.

23. Mondattani tekintetben megemlítjük a következő sajtáságokat. Az *eszik* és *él* igéket a HBeszéd *-tól* ragos eredethatározóval kapcsolja: *erec oz tiltut gimils twl* évék a tiltott gyümölcsből; *mend paradissunben uolor gimil-cietul munda neki elnie* az egész paradicsomban való gyümölcsökből (v. gyümölcsökkel) monda neki hogy éljen. Az *-ül* ragot a mai *-szor* értelmében használja e szóban: *charmul* 'chármúl' háromszor.

24. Az *imád* ige-t tárgyatlan értelemmel használja a HBeszéd: *hug uimaggonoc erette* hogy imádjának érte. Előfordul e használatmód későbbi codexekben is, pl. «Imágotok az titöket haborgatokert es ellentöc patuareodok-ert» (Guary-Codex 41) vagyis imádkozatok a titeket háborgatókért és ellentek patvarkodókért. Ma ily esetben az igének visszaható alakját alkalmazzuk:

¹ Ezeket a mai helyesírás *aludjék*, *nyugodjék*-nak írja, mert a nyelvtudat hajlandó őket az *aludni*, *aludnám*, *nyugodni*, *nyugodnám* stb. alakokkal hozni eredeti kapcsolatba.

² Irásunk szerint egészen önkényes alapon: *higgyek*.

³ Ebben t. i. a míveltető képző megkettőződött. L. erről SMOXYI fejtegetését *Magy. Nyelvőr* XIV. 30, 31. és e könyv szerzőjének *Elemisméltölés a szóulakulásban cz.* értekezését, *Hunfalvy-Album* 53. s köv. ll.

„hogy imádkozzanak erette” stb.; a nepnyelv azonban nehol meg megőrizte a régies használatot az Angyali Üdvözlésben: «Asszonyunk szűz Mária, Istennek szent anyja, *imádj* erettünk bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámmen.»*

25. Az *is* kötőszó a HBeszédben még valószínűleg nem különült el alakilag sem a vele eredetileg azonos *és*-től; azért mindig a kapcsolt szó előtt áll az *és*-nek szórendje szerint: *hug es tir latiatic szumtuchel* a mint ti *is* látjátok szemetekkel. A *sem* kötőszót is ennélfogva, mely az *is* és *nem* szavak egybeolvadásából keletkezett, még *és nem* alakban találjuk a HBeszédben: *isa es num igg ember mulchotia ez vermut* bizony egy ember *sem* kerülheti el e vermet.

26. Szórend tekintetében jellemző még a *mind* szó viselkedése. Ezt mai nyelvünk csak határozónak használja, régen azonban melléknév volt s ugyanúgy használták mint ma a *minden* szót. Azonban személyragos főnév előtt megelőzte a birtokos névmást: *mend w foianec halalut evec* az ő egész fájának halált évék stb.

27. Egyes szók jelentésére nevezve is elteréseket találunk a mai használat s a HBeszéd nyelve között. Így a *birság* (ebben: *birságnop*), *fél*, *hiün* (*heon*), *itut* (ma *intés*) szavak jelentésében.

28. Nehány egészen kiveszett szót, illetőleg szóalakot is mutat a HBeszéd. Ezek: *fész*, *ildötr* (*ildötrütül*), *isa*, *jorgot*, *kégyiggyen*, *ünütt*.

Ezekre valamint minden itt elő nem sorolható részletbeli sajátságokra nevezve az alábbi jegyzetek adnak fölvilágosítást, melyeket a HBeszéd betűszerinti szövege s mai tudásunkkal megállapítható olvasása mellé magyarázattal csatolunk.

* Például Szentesen (l. *Magy. Nyelvrör* IX. 554).

A Halotti Beszéd betűszerinti szövege.

Latiatue feyleym zumtuchel *Sermo super sepulchrum*
 mie vogmuc. yfa pur ef chomuv uognuc. Menyi miloftben
 terumteve eleve mív ifemucut adamut. ef odutta vola neki
 paradifumut hazóá. Ef mend paradifumben uolov gimilciatul
 5 munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilee tvl. Ge
 munda neki meret nū eneye. yfa ki nopun emdul oz gimilf
 tvl. halalnec halalaal holz. Hadlana choltat terumteve iften
 tvl. ge fe'edeve. Engede urdung intetvinee. ef evec oz tiluvt
 gimilftvl. ef oz gimilfben halalut evec. Ef oz gimilfnec vvl
 10 keferuv uola vize. hug turehucut mige zocoztia vola.
 Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
 Horoguvec iften. ef veteve wt ez muncal vilagbele. ef levn
 halalnec ef puculnec feze. ef mend w nemenee. Kie ozve.
 miv vogmuc. Hug ef tiv latiatue fzumtuchel. ifa ef num
 15 igg ember mulhotia ez vermut. yfa mend ozchuz iarov
 vogmuc. Wimagguc urome iften kegilmel ez lelic ert. hug
 iorgoffun w neki. ef kegiggen. ef bulcaffa mend w bunet.
 Ef vimagguc fzen achfcin mariat. ef bovdug michael archangelt.
 ef mend angelcut. hug uimaggonoe erette. Ef uimagguc
 20 szent peter urot. kinee odut hotolm ovdonia. ef ketnie.
 hug ovga mend w bunet. Ef vimagguc mend szentucut.
 hug legenee neki feged urome feine eleut. hug iften iv ui-
 madfagucmia bulcaffa w bunet. Ef zoboducha wt urdung
 ildetuitvl. ef pucul kinzotvialvl. ef vezesse wt paradifū
 25 nugulnabeli. ef oggun neki munhi uruzagbele utot. ef
 mend iovben rezet. Ef keaffatue uromeluz charml. *Kirl.*
 Scerelmef bratym uinagg[uc]omuc ez feegin ember lilki ert
 kit vr ez nopun ez homul vilag timnucebelevl mente.
 kinee ez nopun teftet tumetive. Hug ur uvt kegilmehel
 30 abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birlfagnop
 i'vtua mend w szentii ef unuttei cuzicun iov
 felevl iochtotnia ilezie wt. Ef tiv bennetuc.

A magyar szöveg után következő latin rész, a lap alján, ekként olvasandó kis betűk a föloldott rövidítéseket jelentik):

Latitac feleym 7 untuchel **Sermo sup sepulchrum.**
 me vogimuc. ysa pur' es chomuy uogimuc. Menyi milostben
 terumteve deve miy isemacur adamit. es' oditura vola neki
 paradifumut hazoa. **F**s menk paradifumben uolov gumlacul
 munda neki elnie. **H**eon tilutoa wt ig' fa gumlee tvl. **G**r
 munda neki meret nū eneye. ysa ki nopun emdul oz gumlf
 tvl. halahet halalaalholz. **H**adlana chohtar terumteve isten
 tvl. ge feledeve. **E**ngede urdung intervinec. es' evce oz tiluyt
 gumlf tvl. es' oz gumlfben halahat evce. **E**s' oz gumlfnee vvl
 keseruy vola vize. hug turebucat miget 7 ooztia vola.
Nam heon muga nec. ge mend w foranec halahat evce.
Horogu vec isten. es' vetere wt ez mancas vilagbele. es' leyn
 halahet es' puculnec feze. es' mend w nemenee. **K**ic oz ve.
 miy vogimuc. **H**ug es' tiv latitac szuntuchel. isa es' num
 igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
 vogimuc. **V**imaggue uromc isten kegibnet ez lelic ert. hug
 iorgofun w neki. es' kegiggen. es' bulscassa mend w bunet.
Svimaggue szen achkan mariat. es' bovdug michael archangelt.
 es' mend ang. hug umaggonoc erette. **S**vimaggue
 szent petter uror. kinec odur hotolm ovdonia. es' ketnie.
 hug ovga mend w bunet. **S**vimaggue mend szentucur.
 hug legnec neki seged uromc scint cleat. hug isten i v u.
 madlaguema bulscassa w bunet. **E**s' 7 oboducha wt urdung
 ildetut tvl. es' pucul kinzotvial tvl. es' vez este wt paradisu
 ingulmabeli. es' oggun neki munhi uruzagbele utot. es'
 mend lovben rezet. **E**s' keastac uromchuz charmul. **K**irt.
Seeretmes bratym uimaggus^{omuc} ez soegin ember lilki ert.
Kic vrez nopun ez homus vilag tinnucebelevl memo.
 kinec ez nopun testet tumetive. hug ur uvt kegulnehel
 abram. ysaac. iacob. kebedeben helhezic. hug birsagnoy
 ivtva mend w szentii es' unutteri cuzicun ioy
 felevl iochtotma ilezic wt. **E**s' tiv bemetuc. clamate ui. **R**
Oprime nostris frs km dei ma. **H**ic faciat sacdos fmonc pto
 quanta gra dñi dñi gratificauerat pmum adam patre
 nr̄m. si diabolo suaderit dñi peccavit. quid sibi et oib' fiat
 posterus tē pmeruit. ecce frs iudexis oculis uestris

A Halotti Beszéd olvasása.

(Az elégett csillag azt jelenti, hogy a szó olvasása meg nem állapítható.)

Látjátuk feléim szümtükkel, [*Latin* ezim: Sermo super sepulcrum.]
 mik vogymuk! *Isa pur és chomuv vogymuk. Mënnyi milosztben
 tÛrÛmteve ëlève mü isëmüküt, Ádámüt, és odutta vola néki
 paradisumut házóá. És mënd paradisumben volov gyimilesiktül
 munda néki ëlnie; héón tilutóá üt iggy fa gyimilesé tül. Gye 5
 mündóá néki, mérëtt nüm ënnéik: *Isa ki nopun ëmdül oz gyimiles
 tül, halálnék haláláláal holsz. Hadláva choltát tÛrÛmteve Istën
 tül. gye felëdeve. Èngëde ürdüng intëtüinek és ëvëk oz tiluvt
 gyimilestül, és oz gyimilesben halálut ëvëk, és oz gyimilesnek ully
 késërüv vola víze, hury turehukat migé szokosztja vola. 10
 Nüm héón mugá nek, gye mënd ü fojánék halálut ëvëk.
 Horoguvék Istën, és vetëve üt ëz munkás világbelé, és lön
 halálnék és pukulnek fésze és mënd ü nëmënek. Kik ozuk,
 mü vogymuk, hury és tü látjátuk szümtükkel. *Isa és nüm
 iggy ëmbër mulchotja ëz vërmüt, *isa mënd ozehuz járov 15
 vogymuk. Vimádjuk uromk Istën këgyilmët ëz lelik ért, hury
 jorgossun ü néki és këgyiggyën és bulcsássá mënd ü bünët.
 És vimádjuk szënt achszin Máriát és boudug Micháël arkángyëlt
 és mënd angyëlküt, hury vimádjonok érëtte. És vimádjuk
 szënt Petër ürot, kinek odutt hotolm oudonia és këtnie, 20
 hury oudja mënd ü bünët. És vimádjuk mënd szëntüküt,
 hury légyënek néki sëgëd úromk szïne ëlött, hury Istën ü vi-
 mádságuk miá bulcsássá ü bünët. És szobodüchëha üt ürdüng
 ildëtüütül és pukul künzotujátül, és vëzësse üt páradisum
 nyugulmábeli, és odjun néki münyhi (münyyi) úruszágbelé ütöt és 25
 mënd jovben részët. És këássátuk uromkchuz chärmül: *Kyrie eleison*.
 Szërëlmës brátim, vimádjomuk ëz szëginy ëmbër lilki ért,
 kit Úr ëz nopun ëz homus világ timnüëcëbelöl mënte,
 kinek ëz nopun tÛstët tÛmëtjük; hury Úr üt këgyilméhel
 Ábrám, Izsák, Jákok këbëleben bëlhëzje, hury birságnop 30
 játvá mënd ü szëntii és *ünüttei küzikün jov
 felöl jochtotnia ilëszje üt és tü bennëtük.

Clamate III [am. ter] Optime noſtiff fratref kariffimi dei miferia. *Hic faciat
 facerdos fermonem populo* *) quanta gratia dominus deus gratificauerat primum
 adam patrem nostram. sed diabolus suadente dum peccauit. quid tibi et omnibus
 tuis posteritatis [így!] tunc promeruit. ecce fratres videtis oculis vestris.

* E vörössel írt szavak a szertartásra való utasítást foglalják magukban s tulaj-
 donkép szakaszczimnek tekintendők, ép úgy mint az 1. sorban *Sermo super sepulchrum*.

Jegyzetek.

(1. sor.) *feleym* olv. ‚feleim‘, am. felebarátim. A régi nyelv gyakran használja a *föl* szót ilyen értelemmel; később az idegen eredetű *barát* szóval egyesítve azt mondták: *fele-barátja*, s e harmadik személyragos alakból állt elő a mai *felebarát* nominativus. Az első szótag hosszú nyílt *e*-vel is olvasható, mert *e*-je helyett ma is nyílt *e* van a ragos és képzős származékokban (vö. az I. rész I. fejezetébeli fejtegetést, 4. l.). A második szótag magánhangzójának zárt hanggal való (*ö*) olvasását azon általános hangmegfelelés teszi okadatolttá, mely szerint rövid hangzóink a HBeszédben egy fokkal zártabbnak mutatkoznak (vö. bevez. 1.).

zumtuehel ‚szümtüekkel‘, am. szemetekkel. A mai *szem* a magyar magánhangzófejlődés főntebb tárgyalt menete szerint (l. 15. l.) régen **szüm*-nek hangozhatott; a HB. írójának nyelvjárása azonban, mely a magas hangok labialis ejtését kedvelte, ezen *i* helyett *ü* hangot ejtett. — A *-tük* személyrag szabályos megfelelője a mai *özö* vidékek *-tök* ragjának, épúgy mint a *-tuk* (*látjátuk*) a mai *-tok*-nak. (Vö. fönt, 15. l.) A rag maga e szóban mindig a teljesebb tőhöz járul: *szemetek*, de némely szónál ma is közönségesség az ilyen ragozásmód: *nagysájtok*, *kevélyséjték* stb. — A *ch* e szóban minden valószínűség szerint kettős *kk*-t jelent, bár a *-vel* ragot a HB. írója *v* helyett *h*-val írja ez alakban is: *kegilmehel* kegyelmével. (L. ezt.) — A rag magánhangzóját tulajdonképp hosszú nyílt *e*-vel olvashatónak (*-hél*); hosszú hanggal, mert ma is *vélem*, *véted* stb. hangzik a személyragos alakokban; nyílt hanggal pedig, mert rövidült alakja (*celem* stb.) ma is nyílt hangú s némely régi írónk helyesírása határozottan e nyílt *e*-vel (*e*) tartotta főnn.

(2. s.) *vogmuc* ‚vogyimuk‘, am. vagyunk. (L. bevez. 13.)

isa és *ysa*. Kihalt és ismeretlen eredetű szó; biztosan ejtését sem határozhatjuk meg. Jelentése ‚bizony‘ vagy ‚ugyanis‘, lat. *enim* (l. SZARVAS fejtegetését, *Magy. Nyelvtör* XVI. 217).

ehomuv olv. ‚chomuv‘, am. hamú. A *ch* hangról l. a bevezetést. A szóvégi *v* a régi teljesebb tőalak megőrzött mássalhangzója, a mely a ragos és képzős származékokban ma is előtűnik: *hamvat*, *hamvas*, valószínűleg ezek helyett **hamurat*, **hamuras*.

milostben ‚milosztben‘, am. malasztban. A *miloszt* alakról l. bevez. 5. A *-ben* ragot tulajdonképp szintén hosszú nyílt *e*-vel olvashatónak, minthogy a *bél* (*belet*, *belek* stb.) főnévből származik (**belen* v. **bél-n*; **benn*: *-ben*). SIMONYI *-ben* nek olvasta a mai nyílt hangnak egyszerűen megfelelő zárt hangzóval (A régi nyelvemlékek olvasásáról 27. l. és *Magy. Nyelvtör* IX. 148).

(3. s.) *terumteve* ‚terümtéve‘ am. terémté. A második szótag *ü*-je a mai *e*-hez úgy viszonylik, mint a fentebb (1.) tárgyalt *szüm* a *szüm*-hez. A tárgyas ragozású elbeszélő múlt 3. személye itt teljesebb alakban mutatkozik. (L. bevez. 15.) Az időképző *-te* szótag tulajdonképp hosszú nyílt *e*-vel volna olvasható.

eleve ‚élëve‘, am. eleve. Jelentése valószínűleg ‚először, kezdetben‘; tehát az egész mondat azt teszi: ‚mennyi malasztban terémté (Isten, e szó azonban kinaradt) kezdetben a mi ősinket, Adámot‘. Kitűnik ez a nyelvemlék alatt levő latin szöveg következő mondatából, a melyben nyilván mondatunknak eredetije látható: ‚quanta gratia dominus deus gratificauerat *primum* adam patrem nostrum‘. A végső magánhangzó talán még hosszú nyílt *e* volt a HBeszédben.

miv olv. ‚mü‘ (‚miv‘?), am. mi. A többes számú személyes névmások a HBeszédben *miv*, *tiv* és *iv*-nek vannak írva s ezekben eddig mind az *i*-t, mind a *v*-t külön ejtett hangoknak volt szokás tekinteni. Budenz figyelmeztetett először arra, a Königsbergi Töredék *sciudhessen* ‚szüdhessén‘ szava alapján, hogy az *iv*-et egyszerűen *ü* hangnak kell olvasnunk (l. fönt a bevez.). A *miv*-féle olvasást csupán az a körülmény ajánlhatná, hogy egyedül e három névmási többes alakban találjuk itt az *ü* hangot *iv* írással, holott másutt mindig *u*, *v* vagy *w*-vel fejezi ki azt a HBeszéd. Ez azonban merő véletlenség is lehet.

isemuent ‚isēmüküt‘, am. ősinket. A szó kezdő magánhangzója ilyen fejlődésmenet után jutott a mai *ö*-höz: *i-i-ö-ö*. Az utolsó változás, az *ö* megnyulása csak nem régen mehetett végbe, nyilván a hangsúlyos helyzet hatása alatt, mert még Aranytól is

előfordul a rövid *ösi* (e h. *ösi*) alak, a melyhez költönk a *Toldi Szerelme* Glossariumában ezt jegyzi meg: «a nép így, rövid *ö*-vel ejti». Megerősíti a költőnek e megfigyelését egy legutóbbi népryelvi közlemény is, a mely szerint Halason is mindig *ösi*-t mondanak és sohasem *ösi*-t (*Magy. Nyelvtör* XXIII. 1921. A tövégi hangzó, az *e* zártnak olvasandó, mert csak ennek léphetett helyébe, *ö-ö-ü* fejlődéssel, a mai *ü* hang: *ösünk*. Codexeink még *-onk -onk* végzettel mutatják az ily személyragos alakokat, melyeknek *o* ö kötőhangzója később zártabb *u* ü ejtésnek adott helyet. A birtokos személyragról (*-mük*) l. bev. 12. A tárgyrag előtti *ü* kötőhangzó pontos megfelelője a mai nyelvjárási *ö* hangzós ejtésnek: *münköt* minket (mélyhangú szóban pl. *házzodot*, Háromszékben. l. *Magyar Nyelvtészet* VI. 211, 212).

oduttu 'odutta', am. adta. Ma a teljesebb tőalak a múlt jele előtt az *ad* igében csupán az alanyi ragozású 3. személyű alakon tűnik elő: *adott*, de: *adtam*, *adtál* stb. Más igéken még ma is megtalálható. pl. *mondotta* és *mondta* stb. A végső hang talán még hosszúnak hangzott a HBeszéd nyelvjárárásában. mert némely személyalakban ma is *d* hangot ejtünk: *adtatok*, *alták*. (Vö. bevez. 2.)

volu 'vola', am. vala. Szintén még *volá*-nak is hangozhatott (vö. *valál*, *valánk*, *valátok*, *valának*).

neki 'néki' am. neki. Első szótagja talán hosszú nyílt *e*-vel hangozhatott (vö. *nékem* és *nekem* stb.). Az *i* is hosszúnak volna vehető (*néki*) mert nem egyéb mint a régi *-e* lativusi rag (vö. *föl*: *föl-e*: *köz*: *köz-e*). s nyilván azért tartotta meg a *neki* máig is az *i*-t s nem változtatta nyiltabb *e*-re, mert a HBeszéd korában még *i*-vel hangozott.

(1. s.) *paradisumut*. am. paradicsomot. A népryelv bizonyára már akkor is zárt *a*-t ejtett a két első szótagjában, a prédikáló pap azonban latinosan nyílt *a*-val *paradisum*-ot is mondhatott. Az *s* betű az olaszos latin ejtés *s* hangját jelenti (ma *sz*-nek, illetőleg *z*-nek ejtjük a latin olvasásban), a mely később *cs*-re változott, épúgy mint pl. a latin *globus* (ejtsd *glóbus*)-ból *golyóbis* és *golyóhics* lett. Az *-um* az acusatívus végzete, mert mint több más latin szót, ezt is acusatívusi alakkal vette át nyelvünk a latinból. (Lásd SZARVAS GÁBOR cikkét a *paradiesum* szóról, *Nyelvtör* VI. 387.)

házóá 'házóá', am. házává. A szabályos *ház-á-rá* alak helyett a HBeszéd itt dialektikus sajátást mutat, a mennyiben a személyrag *d*-ja *s* a rag *r* hangja hosszú *ó*-ba olvadt (vö. *mondóá*, *tilutóá*, l. bevez. 15).

mend 'mënd', am. mind. E szóban a HBeszéd a mainál nyiltabb rövid hangzót mutat. E jelenség azonban rokon az *-nk* rag előtti nyiltabb ejtéssel (régii *mondonk*, *kérünk*: ma *mondunk*, *kérünk*). A szó jelentése itt és a többi hasonló helyeken: 'egész' (vö. bevez. 26).

uolov 'volov', am. való. (L. bevez. 4.)

gimilicetul 'gyimilesiktül', am. gyümölcsöktől. Az első szótag *i*-je a köznyelvben nem vált nyiltabb ejtésűvé, csupán ajakhangzó, *ü* lett belőle; de vannak nyelvemlékeink, melyekben a nyiltabbá fejlődött ejtés is előtűnik (*gyimiles*, *gyimölcs*, l. *Nyelvtört. Szótár*). A második és harmadik szótag *i*-je kettős fejlődésen ment át: *i-e-ö*. A rag valószínűleg *-ül*-nek olvasandó, a mi a HBeszédnek ismét külön tájnyelvi sajátága, mert jóval későbbi emlékekben a rag magashangú alakja még *-tel*-nek hangzik s ezt az ejtést kétség kívül eredetibbnek kell tartanunk. A raghasználatra nézve (*gyimölcstől élni*) l. a bevez.

(5. s.) *munda* 'munda', am. monda. Itt az alanyi ragozású elbeszélő alak áll, melynek ragját a HBeszéd korában még valószínűleg hosszú *d*-vel (*mundá*) ejtették (vö. *mondál*, *mondánk*, *mondátok*, *mondának*). Az egész kifejezés: *munda neki élnie*, monda neki élnie' ma szokatlan mondat szerkezet volna, a mennyiben a főnévi igenév helyett főszólító mondatot használnánk: 'mondta neki, hogy éljen'. Latinosságának látszik.

elnie 'élnie'. Az *él* ige ugyan minden alakjában *e*-vel hangzik s a Bécsi és Müncheni Codex is zárt *e*-vel (a mely *é*-t és *é*-t jelent) jelöli, azonban mivel ilyen származékai is vannak: *elelel*, *eleség*, hosszú nyílt *i*-vel is olvashatók (*élni*). Az *e*-s olvasást az a tény ajánlja, hogy igénknek egy származéka *i*-vel fordul elő a HBeszédben: *ilezie* 'ilészje', azaz

óleszse. Az *e* személyrag a HBeszéd nyelvjárásában talán még hosszú *é*-nek (*élnié*) hangzott (vö. *kezté, kezével, kezének* stb.).

leon ,léón', tulajdonképp am. hiúm; jelentése: ,csupán', s ily használatnál csak a HBeszédben fordul elő. A *hiú* melléknévnek eredetibb alakját őrizte meg e szó. *-n* mólhatározó raggal. Első szótagja *é*-vel olvasandó, mert még KÁROLYI Bibliájában is *húság* (hiúság) fordul elő. Ez ejtés helyébe *é-é-i* fejlődéssel rövid *i* hang lépett. A tővégi *ú ü* hangzók egy része pedig rendszeren régibb *ó ö*-ből keletkezett, tehát a magánhangzó kiejtése ily esetekben zártabbá lett mint kezdetben volt. (Vö. I. r. 2. fejj. 15. l.)

tilutoa ,tilutóa', am. tiltá. (L. bevez. 15. 21.) Érdekes, hogy az ige egyszerűen, igeikötő nélkül áll, holott ma csak így mondhatók: *eltiltá*. A HBeszédben tényleg csak egyet találunk meg a mai igeikötők közül, a *meg*-et e kifejezésben: *turhucut miye zococtia rola* torkukat megszakasztja vala.

fa, vö. bevez. 2.

gimilce tul ,gyimilésé túl', am. gyümölcsétől. (L. bevez. 7.)

ge ,gye' (valószínűleg még hosszú hanggal ejtve), am. de. A *d* helyett álló *gy* palózos jésülésnek látszik. (Vö. BARTHA JÓZSEF: *A palóc nyelvjárás* 26. l.)

(6. s.) *mundoa* ,mundóa', am. mondá. (L. bevez. 15.)

meret ,mérétt', am. miért, mért. A kérdő névmás *i-je* ez alakban már a HBeszéd korában is kiesett; de viszont az *-ért* rag azzal a teljesebb alakjával mutatkozik benne, a melyet ma csak személyragozva használunk: *érttem, értted* stb. (de így is: *értem, érted* stb.).

nü olv. ,nüm', am. nēm. Az *ü* a népu nyelvben ma néha hallható *ö*-s ejtésnek pontos megfelelője. (Vö. bevez. 1.) E *nöm* alakot egy göceseji mesében olvassuk néhány-szor (l. *Magy. Nyelvr.* II. 370. 371), s azonfelül állandóan *nöm*-öt ír ama két régi levél, melyeket JÁSZAY PÁL közöl a Müncheni Codexről írt tanulmányában (*Régi Magyar Nyelvmélekek* III. köt. VIII. XIV. l.); ezekben a *semmi* (eredetileg **és-nem-mi*) szó is következetesen *sömmü*-nek van írva.

eneye ,énnéik', am. énnék. (L. bevez. 14.)

ki nopun, am. a mely napon. A *ki* névmásnak ily melléknévi használata más nyelvmélekekben is előfordul. Pl. *«Ki napoeban parantola egebé gylni ötétéhségenec menden sèrègét» in quibus diebus* (Bécsi Codex 15). *«Az ky leweleket be adot wala» a mely leveleket* (RMNyelvmélekek IIb. 151). A HBeszédben a vonatkozó névmás még mindig *a (az)* nélkül áll, a mi csak később tapadt a relativumhoz (l. *Mondattani búvárlatok* 54. lap).

emdül ,émdül', am. éendül. Az *eszik* igének jövő alakja, melyben a tő *é*-je a jövő képzőnek kezdő nyílt *é*-jével összeolvadt (tehát *évend* helyett). Az időképző *n* helyett *m*-et mutat, a mi eredetibbnek látszik s azt a nézetet támogatja, hogy *e* képző volta-képen nem egyűb, mint az *-amodik, -amodik* mozzanatos-gyakorító képzőbökör (l. SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. gyakorító és mozzanatos igék képzése* 26. l.). — Az utolsó szótag *ü*-je a mai *ö* hangzós ejtésnek (*éendül*) megfelelő zártabb hangzó.

oz gimils tul ,oz gyimiles túl', am. azon gyümölcsből. A HBeszédben az *oz (az)* még inkább mutató névmás mint névelő; mind a négy helyen, a hol előfordul (a 6. 8. és 9. sorban, ez utóbbi helyen kétszer), nehézség nélkül mutató névmással fordítható. A *-tól* ragnak a HBeszédben mutatkozó önálló voltára l. bevez. 7.

(7. s.) *halalnee* ,halálnék', am. halálnak. (L. az 5. sor *neki* alakjára tett megjegyzést és bevez. 8.)

halalaal ,haláláal', am. halálávál. Ez alakban a *-vel* rag *r*-je kiesett, s a hiatus nincs pótolva, mint az alábbi *kegilmehel*-ben. A *r* kiesése előfordul a *-rá -ré* ragban is a Bécsi Codexben, pl. *fiaid, semmié* fiairá, semmiré (vö. SIMONYI: *A magy. nyelv* II. 51). A rag magánhangzójának hosszúságára vö. *vétem vével* stb. A *halalnee halalaal holz* ,halálnak halálával halsz' kifejezés érdekes figura etymologica.

hadltau ,hadláva', am. hallá. A *dl* a közönséges *ll* helyett valószínűleg tájnyelvi sajáttság, a mint pl. a villát ma a palóczságban *ridld*-nak mondják (l. *Magy.*

Nyelvtör VIII. 566; IX. 478; XVIII. 459). Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben *vallany* (154. l.) e h. *vallani*. A tárgyas ragozás teljesebb alakjára nézve l. bevez. 15.

choltat 'eholtát', am. holtát, halálát. A *ch*-ről l. bevez. 3. A *hadlana choltat* 'hallá holtát' kifejezés annyi mint 'hallá halálát', azaz: hallá Istentől, hogy meg kell halnia. A *-t* képzős főnévnek e praegnans használata másutt is előfordul a régiségben, pl. a Münchener Codexben: *kollóltomat általlom* e h. restellem, hogy kolduljak; *ígyen akarom ő néki maradtát* e h. azt akarom, hogy ő így maradjon (l. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 160).

terumteve 'terümtéve', am. teremtője. Ez alak így elemzendő: *terümtév-e*. Az *-er* az igenévképzőnek régi teljesebb alakja (vö. *iaror, uolor*, l. bevez. 4.), az *e* pedig a 3. szem. birtokosragnak eredetibb *j* nélküli ejtése (vö. SZINYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvtör* XVII. 195).

terumteve isten tvl. E kifejezést ma így mondanók: 'teremtőjétől, Istentől, vagy 'teremtő Istenétől'. A HBeszéd e helyén a személyragos főnév egyszerű jelzőül van használva. Ilyen ma is: *fele királyságomat; lött egy nia verebet; java részben* stb.

(S. s.) *feledere* l. bevez. 15. Ma e helyen is inkább az igekötős *elfeled* et használók.

urdung 'ürdüng'. A mai *ördög* szónak eredeti teljesebb alakja, melyvel Arpad-kori sőt későbbi oklevelek tulajdonneveiben is találkozunk (*Urdung* családnév, *Urdung-malna* helynév, l. Nyelvtört. Szót.). A régi *n* megvan ma is az *ördöngös* szóban (e h. *ördögös*).

intetvinec 'intetüinek' (l. bevez. 4. és 19). Személyragját hosszú *i*-vel is olvashatók, a mennyiben a mai *e*-nek felel meg: *intetének, intésének*. Annyit jelent mint 'esabításának',

tilvrt, l. bevez. 21. Vö. «Parancholwan ewnekyk: hogy ne ennemek az *megh tylloth* gyemeleczbe» (Debreezeni Codex 509).

(9. s.) *ecee oz tilvrt gimilstvrl* évék a tiltott gyümölestől. (L. bevez. 23.)

halalut 'halálut'. A mai tárgyragos *halált*-nak teljesebb alakja, mely a tövégi magánhangzót (*u*) is megőrizte. Vö. alább *rezt* 'részt', ma *részt*, és a Königsb. Töredékben: *ozut*, ma *azt*; *lymut* 'binüt', ma *bünt*.

vl (*vrl*) 'ully', am. oly. E zárt magánhangzóval egyéb nyelvemlékekben is előfordul (l. Nyelvtört. Szót.). Mássalhangzója pedig tulajdonkép a mai kiejtésben is hosszúnak hangzik még s esupán a legújabb helyesírás vitte végbe rajta az egyszerűsítést.

(10. s.) *keserur* 'késürü', am. keserü. Minthogy a HBeszéd szóközépen a mássalhangzók hosszúságát rendszerint megjelöli (pl. *rezesse, úmagyuc* stb.), a *keseruc* alak valószínűleg rövid *s*-sel olvasandó, bár némely nyelvemlékeink két *s*-sel írják s e kettős *ss*-et a szófejtés is igazolja. A tö vége egybevethető a *keserr-es, kesere-ében* alakokkal (vö. fönt *chomuc*, 2. sor).

vize 'vize', valószínűleg am. vize. A *íz* szó itt 'nedv, succus' értelemmel volna használva, a mi a régi irodalomban nem ritkaság (l. Nyelvtört. Szót.). Ha a mai *íz* szóva-veszszük egynek, akkor olyan teljesebb alak volna, mint *rimád* a mai *imád*-dal szemben (vö. bevez. 4).

hug 'hugy', am. hogy. Hosszú magánhangzóval is olvasható, a mennyiben a megfelelő mutató névmások (*úgy, így*) hangzói ma is hosszúak. A zárt ejtés a *hogyan* változatban némely nyelvjárásokban ma is megvan: *hogyan* (l. pl. *Mátyusföld nyelvjárása* 57. l.)

turchucat 'turchukat', am. torkukat. E szóban a *ch* mai *k*-val áll szemben. Nem lehetetlen, hogy egyszerűen *k*-nak kell olvasni is (vö. *zumtuchel* = 'szümtükkal'); azonban lehetett e szóban a *ch* hang a HBeszédnek tájnyelvi sajátága is (vö. SIMONYI: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 22. l.).

mige zocoztia volu 'míg szokasztja vola', am. megszakasztja vala, azaz megszakasztotta. A *migé* szó a HBeszédnek egyetlen igekötője. Alakja a szóvégi *é* hanggal teljesebb a mainál, a mely *é* lativus rag s ma is megvan az igekötővel azonos *még-é-m, meg-é-d, még-é(je)* stb. személyragos határozószóban. A *méjütt* és *méjül* szókkal együtt a régi *még, mög* (a HB. ejtése szerint *mig*) főnévnek származéka, mely hátsó részt jelen-

tett (l. Nyelvtört. Szót.). Magát a *mégé* szót még személyragtalanul is használja a régi nyelv. Hátra, vissza, retro határozói értelemmel, pl.: «Ettől fogván ő tanjtványi közzöl sokak *monének mégé* [am. hátramenének, hátraállának] és immár nem járnak vada ő vele» (Münch. Codex 182). — *Megszakasztja vala* régi múlt alak, mely rendszerint folyó múltat fejez ki: itt egyszerűen elbeszélő múlt értelme van.

(11. s.) *muga nec* 'muga nek', am. magának. E szóban a HBeszéd a rendesnél is zártabb magánhangzót mutat, *u*-t a várható *o* helyett. (Vö. *Hegymagos* egy 1082-iki oklevélben, ma Hegymagas, falucska Zalában, l. JERNEY: *Magyar Nyelvkincs* I. 53. l.). A *-nek* ragra nézve l. bevez. 7. és 8.

menü w foianec. Ma ily szórenddel mondjuk: 'az ő egész fájának'. Ilyen még alább: *menü w nemene* ez ő egész nemének, *menü w bunet* az ő minden bűnét.

(12. s.) *vetere* 'vetéve', am. veté. Az első szótagot hosszú nyílt *e*-vel is olvashatnók, a mennyiben az ige *rét* alakkal ma is ismeretes (vö. «fényt a késő századokra *rét*» KÖLCSEY: *Zrínyi dala*). A teljesebb alakra nézve l. bevez. 15.

vilagbele 'világbelé', am. világba. Vö. fönt *milostben* (2. sor) és bevez. 9.

(13. s.) *feze* 'fésze', am. fészke. Valószínűleg a kicsinyítő alaknak látszó *fészek* alapszavát (*fész*) örizte meg itt a HBeszéd. Vö. finn *pesä*, mordvin *piza*, lapp *pesse*. (L. SIMONYI: *A magy. nyelvr* II. 205. és 112.) A szó használatához hasonló BALASSA BÁLINTnak következő helye: «Úristen hogy lehet Az kegyetlenségnek Ilyen nagy szépség *fészke*?» (*Esdeklés Juliához*).

Kie ozve. niv vogmuc. Kissé homályos hely. Kétféleképen magyarúztató, a szerint a mint a *kik* szót kérdő vagy vonatkozó névmásnak tekintjük. Az előbbi felfogás szerint a hely ezt tenné: «Kik azok? (t. i. kik tartoznak Adám fajúhoz?) Mi vagyunk azok!» A másik szerint, a mi kevésbbé valószínű: «A kik azok, mi (is azok) vagyunk.»

(14. s.) *Hug es tiv latiatuc*, am. a hogy (a mint) ti is látjátok. A vonatkozó névmásra vö. fönt *ki nopun* (6. sor). Az *is* szórendjére l. bevez. 25.

(14—15. s.) *es num igg ember mulehotia ez vermut*, am. egy ember sem kerülheti el e vermet. *Es num* am. *sem* (l. bevez. 25). A *milni* igének régebben 'praeterire, mellette elmenni' jelentése is volt s *el* igekötés alakját 'elkerülni' értelemmel áthatalog is használták. Pl. «Mikoron iesus menne Ierusalembe es *mlneick* samaria es galilea kozot» *transibat* per mediam Samariam et Galilaeam (Döbrentei Codex 371). «Nem *mula el* az isteni bozzu allast» nem *kerüle el* az isteni bosszúállást (Debreczeni Codex 78). Itt az egyszerű *mül* ige áll az utóbbi ('elkerülni') jelentéssel. — A *verem* szó 'sír' értelemmel másutt is előfordúl, pl. «az holtinak testet az *veremberl* ky hozvan» (Domonkos-Codex 69); «a serbe [olv. *sérbe*, e h. *sírba*] vitetöl a zoros *verembe*» (Nádor-Codex 315). A *vermut* alak tövégi hangzója (*u*) az *ö-ző* ejtés mai *ö-jének* megfelelő zártabb hang. (Vö. *szümtükkel*, *isémüküt* stb.)

ozehuz 'ozehuz', am. ahhoz. A mutató névmás *z*-je itt még hasonulás nélkül áll, mint a következő régi példákban is: *azrol* arról (Domonkos-Codex 14), *aznak* annak (Nagyszombati Codex 63) stb.

(15—16. s.) *menü ozehuz iarov vogmuc*, am. mind ahhoz járók vagyunk, mindnyájan sírba jutunk. A kiegészítő nincs többes számba téve, mint ma mondanók. Hasonló mondatok a népnyelvből: «hadd legyünk *okos és böles*» (KÁLMÁNY LAJOS: *Köszorúk az Alföld vadvirágjaiból* I. 171); «hogy ne legyünk *rongyos*» (*Magy. Nyelvtör* III. 31) «csak ugy leszünk *boldog*» (uo.) stb. (Vö. SIMONYI ezikkét, *Magy. Nyelvtör* IX. 227.)

(16. s.) *wimagguc*. 'imádjuk' am. imádjuk. A szókezdő *r*-re l. bevez. 4. Az *imál* igének jelentése a HBeszédben 'kér, könyörög', holott ma az imádás fogalmába nem foglaljuk be okvetlenül a kérés képzetét.

urome urunk. A birtekos személyrag itt már csak *-uk* és nem *-muk* (vö. *isemüküt* és az igeragban *roqymuk*).

kegilmet 'kégyelmét', am. kegyelmét. A mai nyílt *e*-vel szemben ez alaknak *i*-jét a denominalis *j* igeképző lappangásából magyarázza SIMONYI, *Magyar Nyelvtör* XIV. 26).

(17. s.) *iorgossun*. Egy kiveszett *jorgot* műveltető igének fölszóllító alakja; alap-szava (*jorg-*) ugyanaz, mint az *ügy-alom* főnévé. A két szó kezdete úgy viszonylik egymáshoz, mint a régi *jonkább* s a mai *inkább*, tovább *juhárfa* és *iharfa*, *juhász* és *ihász*. A *jorgot* és a fölvehető **jorgalom* közt pedig ugyanaz a viszony, mint az *alkot* és *alkalom* s a régi *nyugot* (am. nyugtat) és *nyugalom* közt.

kegiggen, I. bevez. 22.

bütsassa, 'bulesásssa', am. bocsásssa. Első szótagjának teljesebb alakja egybevethető a vele egy töről fakadt *búcsú* szónak *l*-es változataival: *bolcsu* (olv. 'bolcsó'), *bolcsu*, *bulcho*, *bulcsu* (I. Nyelvtört. Szótár).

(18. s.) *szén*, olv. *szént*, ma: szent. A *t* betűt bizonyára feledésből hagyta el az író.

achsein 'achszin', am. asszony. A szónak ez alakja föltűnően egybevág még eredetijével, az azonos jelentésű összetét. *ajsin* szóval (I. MUNKÁCSI BERNÁT cikkeit, *Ethnographia* V. 20. és 136. l.). Egy nyelvelmélünkkel egykorú latin oklevélben is előfordul «Villa *ohzynfolua*» azaz Asszonyfalva (I. Nyelvtört. Szótár).

boudug. Ez alak *boudug*-nak vagy *boudug*-nak olvasható, am. *boldog*. A codexek korában *bódog*-nak hangzott e melléknév s később első szótagjában *l*-lel gyarapodott. (Vö. SIMONYI: *A régi nyelvelmékek olvasásáról* 18. l.) Hasonló fejlődésen mentek keresztül a mai *Szolnok* és *Miskolc* helynevek is, melyeket a XIII. században még *Zounuk*, *Zounok*, *Miscoutz*, *Miskouch* alakokban találunk.

archangelt, olv. 'arkangyél't' vagy 'arkangyél't', am. arkangyalt. (I. bevez. 5.)

(19. s.) *angelvut* 'angyélkut' v. 'angyélkut', am. angyalokat. (I. bevez. 5.) Föltűnő a többesképzőnek a rövidebb töltöz való járulása, e h. *angyélkutat*. (Vö. *roygmunk* vagyunk.) A tárgyrag előtti *u* a mai tájnyelvi *anygalokat* ejtésnek felel meg.

uimaggonoc erette, am. imádkozzanak érette (I. bevez. 24).

(20. s.) *szent peter urot*, am. szent Péter urat. Az *úr* szó használata e helyen ma szokatlan volna. Vö. *Úr Isten*, *Krisztus urunk*. Régen ezt is mondták: «Romában meent *ur* papához» Rómába ment úr pápához (Érdy-Codex 52sb.).

kinee odut hotolm odonia es ketnie, am. kinek hatalom adatott oldania és kötnie. Az *odutt* szenvedő alaknak tekinthető s a jelen idő 3. személyében bizonyára **od-ik* azaz *adik*-nak hangzott. Ép így viszonylanak egymáshoz: *tör* és *török*, *hall* és *hallik* (I. BUDENZ: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* 105. l.) sőt Lozsádon, Hunyad megyében az egyetlen népies szenvedő alak, *születik* helyett is azt mondják: *szülük*, pl. «minden ember *szülük* valamire» (I. *Magy. Nyelvrör* XXII. 410). Az *odonia* alakra nézve a mai *old*-dal szemben I. a *boudug*-ra tett megjegyzést (18. s.).

(22. s.) *legence neki seged uromc seine eleut*. A *seged* szó régen segítséget jelentett s csak az újabb nyelvben lett metonymia útján személyt, segítőt jelentő névvé. Vö. olasz *podesta* polgármester = lat. *potestas* hatalom.

(22—23. s.) *iv uimadsaguemia*, am. az ő imádságuk miatt. Az *iv* alakról I. fönt a *mír* szónál (3. sor). *Miá* am. a mai *miatt*. Gyakori alak a régiségben, pl. «nem szólhatok á fuidlom *miá*» (MELIUS: *Jób* 14), stb. A mai népnyelv is ismeri még, pl. Nográd, Borsod. Fehér megyékben (de személyranggal *miattam* stb., míg régen így is: *miám*).

(23. s.) *zoboducha*, I. bevez. 17.

(24. s.) *ildetuitvl* 'ildétüitül', am. üldözésétől. A frequentatív képzésű *üld-öz* (régén *ild-öz*) igének tövéből, egy régi **ild-* igéből származik *-at -et* főnévképzővel, mely itt teljesebb alakban jelentkezik (I. bevez. 19).

kinzotviatvl, I. ugyanott.

(25. s.) *nyugulmabeli* 'nyugulmabeli', am. nyugalmába. Az *-lm* képző előtti hangnak feltűnő zártságát a mai *a*-val szemben az ige reflexív képzésű tövéből (**nyugusszik*, ma *nyugszik*) magyarázhatjuk. Ezért van, hogy a codexekben is még *nyugolm-* alakkal járatos a főnév, holott a többi hasonló képzések általában *-alom* mal végződnek. (I. SIMONYI fejtegetését, *Magyar Nyelvrör* XIV. 26.) — A *béli* ragról I. bevez. 9.

munhi uruzagbele, am. mennyországba. A *munhi uruzag* talán összetett szó, mint a mai *mennyország* s akkor az előtag *i*-jében a *tó* véghangja volna megőrizve;

vö. *mennye-i*, pedig pl. *hegy*: *hegy-i* stb. (I. SIMONYI: *A régi nyelvmélekek olvasásáról* 20. l.). Az *uruzag*-ban az *ország* szó teljesebb alakját láthatjuk, a képző előtt a tövégi magánhangzóval (vö. *ura-ság*, mely elemei szerint azonos vele, de más a jelentése); *uruzag* és *ország* pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint *aluszik* és *alszik*, vagy mint a HBeszédbeli *odutta* és *alta*; *tilutóa*: *tiltá*.

(26. s.) *iorben* 'jovben', am. jóban. A *jor*-ra nézve vö. valaminek a *jara*, *javat*, *javas* asszony, *javall* (l. bevez. 4). A *-ben* ragról l. bevez. 7.

rezet 'részt', am. részt. Codexeinkben is többször előfordul még e kötőhangzós tárgyragos alak (l. Nyelvtört. Szót.).

keassatue 'kéássátuk' vagy 'kéácsátuk', am. kiáltások. Ha hosszú *s*-sel olvassuk, az igét *kétt*-nak kell fölvennünk (vö. *lát*: *lássatok*), s akkor a mai *l*-es alak olyan bővülés volna mint *boldog* a régi *boldog*-gal szemben.

uromchuz, e helyett: *uromechuz*, olv. 'uromkelhuz', am. urunkhoz. Az *uromk* alakról l. föntebb 16. sor. A *-chuz*: *-hoz* ragról l. bevez. 10.

charmul 'chármúl', am. háromszor. Az *-ül* ragnak e számhatározói használata nem ritka a régiségben, pl. az Elrenfeld-Codexben *egyyl* (írva *eyyel*), azaz *együl*, am. *egyszer*; Zvonaricsnál *többit* am. *többször* stb. (I. SIMONYI: *Magyar határozók* I. 336).

(27. s.) *uimaggomue*, am. imádjunk, azaz imádkozzunk (vö. fönt *uimaggomoe* 19. sor). A rag alakjáról l. bevez. 13.

seegin 'széginy' v. 'szégin', am. szegény. A mai *é* helyetti *í* a HBeszéd tájnyelvi sajtásága.

(28. s.) *homus*, ma *hamis*. A mély hang az *s* előtt azóta *i*-re változott, mint nyelvjárásaink *kódis* és *lapis* szavaiban is, ezek h. *koldus*, *lapos*.

timnucebelevl, am. tömlöczéből. A *timnuc*-ről l. bevez. 5; a *helerl* ragról no. 9.

mente, ma igekötővel mondanók: *kimente*.

(29. s.) *tumetive*, olv. 'tümētjük'. Az első szótag *ü*-je a mai ejtésnek régibb *i*-ből való származására mutat, a melyet a HBeszéd nyelvjárása ajakhangzóval cserélt föl.

uvt, olv. 'üt' v. 'üvt', am. öt. Az többi esetben azon *v* volna megőrizve, mely ma is előtűnik az *-é* birtokképző előtt: *öré*. (Vö. bevez. 4.)

kegilmehel 'kégyilmével', am. kégyelmével. A *kegilm*-töröl l. fönt 16. sor. A *-vel* rag *-hel* változatát a kezdő *v* kieséséből magyarázhatjuk, a mit később a hiatus betöltésére *h* hang pótolta (vö. fönt *zantuchel*-nél, l. sor).

(30. s.) *kebeleben*, am. kebelében. A *ben* rag használatát *-be* helyett a *helyez* ige magyarázza meg, mely itt tulajdonképp *elhelyezni* értelemmel áll.

helhezie, olv. 'hellhézje', ma: helyezze. A *h* hangban a tulajdonképeni denominális igeképző van megőrizve, mely a mai igékben már nem található (*bot*: *botoz*, *hely*: *helyez* stb.). A fölszólitó mód eredetibb alakjáról l. bevez. 16.

(30—31. s.) *biragnop ítvra*, am. a birságnap eljutván, azaz: elérkezvén az ítélet napja. A nép ma is mondja még: *idő jutra*. (Vö. *idő múltva*, *egy év múltva* stb.) A *birság* szónak itteni jelentése (ítélet) más emlékeinkben nem fordul elő.

(31. s.) *szentii* 'szentii', am. szentjei. Az *i* hang (szentii) a mai *-je*-hez úgy viszonylik, mint *lilki ért* a *lelkeért*-hez. A régi nyelv egyébként a mai *-jai* *-jei* birtokosragok helyett egyszerű *-i*-t mutat, pl. *tagira* *tagjaira*, *szentidnek* *szentjeidnek* stb. (L. SZINNYEI: *A birt. személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 243.)

unuttei 'ünüttei', valószínűleg am. boldogultjai. A szó ma teljesen ismeretlen; azonban RÉVAY e század elején még azt írja: «Auditur apud nos quoque, licet rarius, in nonnullis tantum partibus, idem hoc vocabulum, significatione aliquantulum translata: *meynem önött*, non successit, non ex voto cessit» (*Antiquitates literaturae Hungaricae* 317. l.). RÉVAY-nak e halomása azóta nem nyert semmi megerősítést.

ucuzicun 'közükün', am. közükön, ma: között. *Szentjei közükön* olyan ragozásmód mint a régi, sőt nyelvjárásokban (pl. Székesfehérvárt) ma is hallható szerkezet: *a Péterék házuk* e h. *a Péterék háza* stb. A mai *-ük*-nek régibb *-ik* alakja van most is megőrizve az *egyik*, *melyik*, *negyedik*-féle szavakban, a melyek tulajdonképp azt teszik: *egyjük* azaz

„egyikük”, *melyjük* „melyikük”, *negyedjük* „negyedikük” stb. (vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 167).

(31—32. s.) *iov felevl* „jov felöl”, ma: jobb felöl. Régen a puszta *jó* melléknév is használatos volt „dextra” jelentéssel, pl. „*jo fele es bal fele*” a dextris et a sinistris (Döbrentei-Codex 304). A *ior* alakra l. fönt 26. sor.

(32. s.) *iochtotnia*, am. iktatnia. Később is még így találjuk ez igét: *ihtat* (Döbrentei-Codex 108, 392). A szókezdő *jo* és *i*-re nézve vö. fönt *iorgossun* (17. sor).

ilezie „lészje”, am. éleszsze. Az *é-i* változás a HBeszéd tájnyelvi sajátága (vö. fönt *széjín* e h. *szegény*. 27. sor). A fölszólító alakra l. bevez. 16. Az egész kifejezés (*ior felöl iochtotnia lészje üt*) értelme: „támaszsa föl őt, hogy jobb felöl iktassa”.

tiv bennetuc, am. tibenneteket. A *tir* alakról l. fönt *mir*-nél (3. sor). A *benneteket* névmás itt még eredeti tárgyrag nélküli alakjával fordul elő (l. *Szómagyarzatok* 4. l. és *Budenz-Album* 152. l.).

Repertorium.

A Halotti Beszéd legelső fölemlítője a fölfedező PRAY GYÖRGY volt, a ki *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.) cz. művében a 249. lapon szól róla először, néhány sort is közölvén belőle. — Az egész nyelvemléket először SAJNOVICS JÁNOS adta ki *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Nagy-szombati kiad. 1770.) cz. munkájában, 4—5. l., FALUDI FERENCZ olvasásával. — Utána KOLLER JÓZSEF: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum* (Pozaony, 1782.) I. k. 414. l. — Legbehatóbban RÉVAI MIKLÓS magyarázta *Antiquitates literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) cz. munkájában, mely csaknem teljesen a HBeszéd fejtegetésének van szentelve. (Vö. fönt, 46. l.)

Ezekén kívül a Halotti Beszéddel általánosságban a következő könyvek és értekezések foglalkoznak:

HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. I. k. 101—119., hasonmással. — NAGY GÁBOR: *A két legrégibb Magyar Halotti beszédről*, ugyanott 1836. évf. I. k. 120—125. l. — DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek* I. köt. (Buda, 1838.) A kötet első fele egészen a HBeszédnek van szentelve; részletesen elmondva a HBeszéd története s addigi irodalma, behatóan ismertette O. A.-tól (Oeskay Antal) a Pray-Codex, s magyarázva a nyelvemlékek nyelvi sajátágai; hasonmással. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. k. 93—119. l. — OSKAR BLOMSTEDT: *Halotti Beszéd, ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Japan kielissä* (Helsingfors, 1869.). Finn munka; címének értelme: A Halotti Beszéd s vele kapcsolatban összehasonlító nyomozások a magyar finn és lapp nyelvben. Benne a HBeszédnek olvasása BUDENZ JÓZSEF szerint. — BÉKESI EMIL: *A Halotti Beszéd kora és hazája, Figyelő* III. k. (1877.) 321—327. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, jötekinnttel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első fotocinkografiájával.** (Budapest, 1880.) Külön lenyomata a *Magyar Nyelvtörben* megjelent következő értekezéseknek: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*, VIII. k. 481. IX. k. 3. 53. 102. l. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátágai*, IX. k. 145. l. — UGYANAZ: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. k. 158—161. l. (Irodalmi tájékozás no. 183—184. l.) — UGYANAZ: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevétek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet BEÜTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében*, I. k. 74—78. l., a HBeszéd kitünő színnyomatú hasonmásával. — PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-kézi királyok alatt* (Budapest, 1893.) I. k. 463. és 662. l.

A Halotti Beszéd egyes szavaival és nyelvsajátágaival foglalkoznak a következő munkák, cikkek és értekezések: MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvtudomány* (2. füzet, Pécs, 1863.) A II. fejezet (36—57. l.) «Magyar ősnyelv-tanulmányok» cím alatt a HBeszéddel foglalkozik. — ERDÉLYI JÁNOS: *Fese, Budapesti Szemle* 1865. évf. III. k. 465—470. l. —

* E hasonmásnak egy hibájáról l. fönt 47. l.

HUNFALVY PÁL: *Féze*, *Nyelvtudományi Közlemények* IV. k. 443—449. l. — UGYANAZ: *Légi magyar szók*, ugyanott V. k. 246. s köv. ll. A czikknek III. fejezete (257—266. l.) a HBeszéd következő kifejezéseit tárgyalja: *odutta, vola, tilutoa, tilurt, gimils, odut hotolm*. — UGYANAZ: *Még egyszer 'féze'*, ugyanott VI. 238—245. l. — UGYANAZ: *Iktat = iochtat-e?* ugyanott VII. 254—259. l. — UGYANAZ: *Magyar mythologiai adatok és egyéb*, ugyanott XII. k. 81—86. l. A czikk 4. pontja a HBeszéd *elerc* szavával foglalkozik. — BUDENZ JÓZSEF: *Fogány szók. I. Elerc (clerc) 'isten'?* *Egyetemes Philologiai Közlemény* I. k. 145—150. l. — JANCsó BENEDEK: *Hogyan kell olvasni a Halotti Beszéd eh-ját?* *Középiskolai Szemle* 1882. évfolyam, 40—50. l. — NÉGYESY LÁSZLÓ: *Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből*, *Magyar Nyelvőr* XV. k. 198. és 245. l. Egyebek közt a Halotti Beszéd nyelvjárásával is foglalkozik. — KORDA IMRE: *Ysa, Magy. Nyelvőr* XVI. 175. — SZARVAS GÁBOR: *Ysa*, ugyanott 217. l. — VASVERŐ RAJMOND: *Felső nyelvdíltsú rövid magánhangzóink eredetéhez*, ugyanott XVII. 489. A HBeszéd egyes alakjainak kiejtését tárgyalja. — STEUER JÁNOS: *Még egyszer 'isten'*, ugyanott XVII. 536. — BALASSA JÓZSEF: *Az 'isten' szó i-je*, ugyanott XVIII. 27.

A *Pray-Code*-ről szólnak az idézett általános értekezések egy részén kívül: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Vallásirodalom az Árpádok alatt*, *Függetlő* III. k. (1877.) 93. s köv. ll. — FRANKÓI VILMOS: *A Pray-Code*, *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 275—278. — CSONTOSI JÁNOS: *Magyarországi Missale 1228 előtt, más néven Pray-code*, *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 7. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék.

A XIII. század első harmadából való Halotti Beszéd után két évszázadon keresztül más összefüggő nyelvemléket föl nem mutathatunk, mint ama rövid kézirat-töredéket, melyet a *königsbergi egyetemi könyvtárban* egy XIV. századbeli, theologiai tartalmú latin codexnek a szövege elé kötött pergamenlapján Dr. Zacher Gyula germanista 1862 végén vagy talán 1863 legelején fedezett föl, az ugynevezett KÖNIGSBERGI TÖREDÉKET. E nyelvemlékről a hirt Pott Ágoston hallei egyetemi tanár küldte meg Toldynak a hasonmással egyetemben s. ez az Akadémiában 1863. július 13-án szólt róla először, a róla ígért tanulmányt azonban nem készítette el. Mindeddig összesen 9 sor volt e nyelvemlékből ismeretes. Azonban a folyó évben könyvünk előkészítése alkalmával Szily Kálmán, az Akadémia főtitkára, könyvészeti és palæographiai fölvilágosításokat kérvén a fontos emlék felől a königsbergi egyetem könyvtár-igazgatóságától, innen Dr. Schwenke tanártól, a jelenlegi igazgatótól többek között azt az érdekes értesítést is nyerte, hogy a pergamenlapnak a kötésbe becsipetett részén, kissé kifeszítve, még több magyar szó is előtűnik, a melyek eddig láthatatlanok voltak. E hírre Szily Kálmán a könyvtártól a kötés följejtését kérte, valószínűnek tartván, hogy a könyvkötő a szétvagdalt pergamenlap többi darabjait is fölhasználta. E sejtelem nem is volt alaptalan, mert azóta a könyvből öt pergamenszalagot fejtettek ki s ezeken több világosan olvasható magyar szót lehetett fölfedezni. Így: *tahat* 'tahát' tehát, *scnt lelu* 'szent lélük' Szent Lélek, *ur istenne* 'ur Istennek, *aniahuz* 'anyjáhu'z' anyjához, *scuz maria* Szüz Mária, *vilag világ*, *ne legen* 'ne légyen', *ymaulsag* 'ymádság' imádság (vö. HB.), *bodug* 'bódug' boldog. Több helyen egész kifejezések is kivehetők, mint pl.: *ur . . . veled vagion* 'Úr véled vagy'ón', *aldut uoy* 'áldutt vagy'ó' áldott vagy, *es te mihudne* *gumulche* 'és te mihüdne'k gyümülce' és a te méhedne'k gyümülce (e három kifejezés nyilván az Angyali Üdvözlétből való), *tartia uleben* 'tartja ülében' tartja ölében, *pukulnac setit seje* 'pukulnac' s'etit sége' pokolnac' sötét-sége stb.

Világos, hogy e pergamenszalagokon valamikor összefüggő magyar szöveg, töredékes nyelvemlékünknek többi része foglalt helyet, a mit azonban ma már alig lehet teljesen rekonstruálni. Azonban nem lehetetlen, hogy magába a különben is magyarországi származású latin codexbe is kerülhetett valami

magyar szöveg, mint a Halotti Beszéd a Pray Codexbe, vagy legalább egyes szavak, glosszák, mint a schlägeli Hortulariumba s a Németújvári és Budapesti Glosszákat tartalmazó codexekbe. Mindenesetre igen kívánatos, a mit Szily Kálmán az Akadémiában indítványozott is, hogy a nevezetes codex alkalmas esere útján valamelyik hazai könyvtárunknak jusson mielőbb birtokába. Beható tanulmányozása csak így válhatik lehetségessé.

Maga a Königsbergi Töredék egyuttal legrégibb verses maradványunk, s egy Szűz Mária-ról szóló ének töredékének látszik, melynek ritmusa a betoldások rontásai daczára a három utolsó sorban még tisztán érezhető:

De ki légyen | néki atyja, || ozut nem tud | hotjuk.
 Ez oz Isten, | mint (öt) esmérjük, || kit szeplő nem | illethet;
 Mert ha Isten | ő nüm volna, || (ö) benne bínüt | lelhetnéink.

Helyesírása nagyjában megegyez a Halotti Beszédével. Sajátságai közül, a fő töredék alapján, megemlítjük a következőket.

Az *ü* hangot a rendes *u* és *r* betűkön kívül egy helyt (*sciulhessen* szülhessen) *iu*-val fejezi ki, mint a HBeszéd *ir*-vel a *miv*, *tiv*, *iv* szókban (l. fönt 64. l.), *w*-vel azonban soha sem írja; ez utóbbi betű itt csak *r* mássalhangzót jelent.

A *cs* hangot a KTöredék *ch*-val jelöli, a mi a HBeszédben ily értékkel nem fordul elő.

A *j*és hangok közül csak a *gy*, *ny* és *ty* fordul elő. A két elsőt a KTöredék pusztá *g*-vel és *n*-nel írja, az utolsót — a mennyiben mind a két betű külön nem hangoztatandó — *tí*-vel: *latiuc* látjuk, *tudhotiuc* tudhatjuk; kétségtelen a *ty* hang ebben: *atiu* atyja; a *fürisete* (olv. 'fürisztje') alakban pedig úgy látszik pusztá *t* fejezi ki e hangot.

Az *s* betűt egyszer szóvégén *s*-nek (*chudaltus*), különben mindig *j*-nek találjuk. Az egyszerű *s* betűvel mindig *s* hangot jelöl e nyelvemlék, kivéve a *t*-vel való ligatúrában, hol *sz*-et jelent, ez egy szóban: *tistan* (de: *ysten* isten, *s* viszont *fürisete* fürösztí). Az *sz* hangot e *tistan* szó kivételével *sc* jelöli: *scuz* szűz stb. A *z* betű pedig mindig *z* hangot jelent. (A *zs* hang nem fordul elő.)

A mássalhangzók hosszúsága itt is rendszeren jelölve van (kettőztetéssel, pl. *benue* stb.; kivétel: *lert wala* lett vala és *atiu attya* = *atyja*), a magánhangzóké azonban jelöletlen.

Ezeken kívül csak azt kell megjegyeznünk, hogy egy adatban a *h* betű *ch* hangot látszik jelenteni: *rohtone* 'rohtonk' rajtunk; hogy a *k* hangot a *ki* névmásban, nyilván a latin *qui* mintájára, *qu* fejezi ki (*qui*, *quit*) s hogy a *w* esupán *r* hangot jelöl.

Nyelvi tekintetben a Königsbergi Töredéknek jelentékenyen csekélyebb a nevezetessége mint a HBeszédnek; nyelve mindazonáltal átmeneti állapotánál fogva figyelemre méltó.

A zártabb magánhangzókat itt már részben a mai nyílt ejtés váltja föl. Pl. *wala* (holott a HBeszédben *rola*); *maradha* *ssun*, de *tudhotiuc*; *leunnae* és *wylagnoc*. Ennélfogva a megfelelő magashangú alakokban nem dönthetni el,

nyílt vagy zárt *e*-t *kell-e* olvasnunk: *leyessen* = *lējēssēn* v. *lējessēn* lehessen *seuz segnee* (így!) = *szűzségnek* v. *szűzségnek* stb. A Königsbergi Töredékben már kevésbbé valószínű a hosszú magánhangzó fölvétele azon alakokban, melyek a HBeszédben *e* hosszúságot még megőrizhettek (vö. a HB. bevezetésében, 2. pont). A *nem* tagadó szó hol *ē*-vel, hol *ū*-vel fordul elő. A *lelhetneyne* (lelhetnénk) alak végződésében valószínűleg kettőshangzót kell olvasni. A *h* helyett a hatóképzőben *j*-t mutat a *leyessen* (lehessen) alak. A *ch* hangot pedig csak a *rohtone* alakban találjuk meg (ma: *rajtunk*).

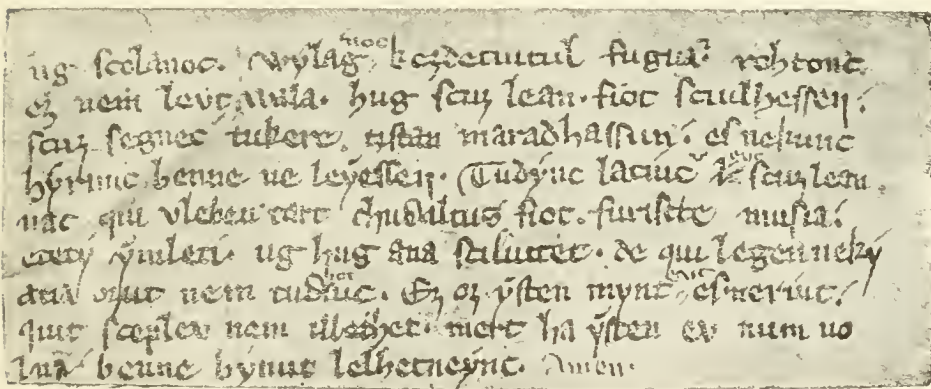
A szótövek teljesebb alakjai itt is megtalálhatók az *ozut* azt és *bynut* ,biniüt' bünt alakokban.

A névragozásban semmi említésre méltó sajátosság nincs; a *-nok* (*wylagnoc* világnak) kivételével mindenütt a mai alakokkal találkozunk. Az igeragozás esupán a *musia* ,musja' *j* hangjában (e l. *mossa*) mutat régiséget. Kétes a föltűnő *fürisete* (olv. *füriszte*?) alak.

A szóképzés terén a *kezetuitul* ,kezetüitül' *ū* (vagy *r*) hangja érdemel említést, mely a HBeszéd hasonló alakjait megerősíti: továbbá a *chudaltus* ,csudáltus' (csudálatos) alak és a *-ság -ség* képzőnek önálló volta a *seuz segnee* szűzségnek kifejezésben. (Vö. fönt, 5. lap.)

Mondattani tekintetben sines semmi figyelemre méltó eltérés. Elavúlt szava pedig esupán egy van: az *imlet* ige.

Nyelvemlékünk hasonmása betűszerinti olvasásával és kiejtésével együtt itt következik:

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK HASONMÁSA. (XIV. SZÁZAD.)

Eredetije a königsbergi egyetemi könyvtárban.

A K. Töredék betűszerinti szövege.

- 1 *ug scolānoc. Wylagnoc kezdetuitul
fugua. rohtone*
2 *ez nem levt wala. hug seuz leau.
fiot sciullhessen.*

Eredeti kiejtése.

- 1 *Úgy szólánok: Világnok kezdetüitül
fugva rohtonk*
2 *öz nēm lött wala, hugy szűz lēauy
fiot szűllhessēn.*

* Az apróbb betűvel szedett szók és szótagok utólagos beszúrások; az utolsó sorbeli *eu* a lapszélén, a többiek az illető szók fölé a sor között vannak beékelve.

3	scuz segnee tukere. tistan marad-	3	szűz ségnek tükere tisztán marad-
	hassun. es nekune		hassun, és nekünk
4	hyrunc benne ne leyessen. Tudyuc	4	hírünk benne ne léjessën. Tudjuk,
	latiuc ^{est} scuz lean		látjuk öt szűz leány-
5	nac qui vleben tart chudaltus fiot.	5	nak, ki ülében tart csudáltus fiot.
	furisete musia.		fűrisztje, musja
6	etety ymleti. ug hug ana sciluttet. de	6	éteti, imleti, úgy hugy anya szil-
	qui legen neky		lüttét; de ki légyën néki
7	atia ozut nem tudhotiuc. Ez oz ysten	7	atyja, ozut nem tudhotjuk. Èz oz
	mynt ^{est} esmeriuc.		Isten, mint öt ësmérjük,
8	quit sceplev nem illethet. mert ha	8	kit szeplő nem illethet; mert ha
	ysten ev num uo		Isteu ő nüm vol-
9	lna ^{eu} benne bynut lelhetneyne.	9	na, ő benne bínüt lélhetnéink.
	Amen.		Ámen.

Jegyzetek.

(1. s.) *kezdetuitul*, am. kezdetétől. Vö. a HBeszéd *kinzotriatul* stb. alakjaival (1. a HB. bevezetését, 19. alatt).

(1 — 2. s.) *rohtonc ez nem lev walu*. am. rajtunk ez nem történt, nem esett meg. Vö. «Szol azokrul, mellyec *letenee* Christson» arról, a mi Krisztussal történt (ZVONARICS: *Postilla* I. 175.) «Kimerénee látni, a mi *lött volna*» a mi történt (HELTAI: *Új Testam.* R1).

(2. s.) *fiot*, ‚fiat‘ és ‚fiót‘ (fiút)-nak olvasható. Az utóbbi olvasás azzal támo-gatható, hogy a mai -ú -ű melléknévképző s egyéb hasonló végződésű szavaink is ré-gebben -ó -ő-vel hangzottak. (Vö. fönt 19. l.)

(3. s.) *scuz segnee* ‚szűz ségnek‘ azaz szűzeségnek, ma: szűzességnek. A képző önálló voltáról lásd fönt 5. l.

(4. s.) *leyessen* ‚léjessën‘ v. ‚léjës-sën‘, am. lehessen. A képző *h-*ja helyett *j* hangot találunk, a mi tájnyelvi sajátságra mutat.

(5. s.) *chudaltus*, am. esodálatos. Az -at-et főnévképző rövidebb alakjával van e képzésben, mint a *jártas* (vö. *járatos*), *éltes* (vö. «vért s éltes áldozott neked» GARAY Kontájában), *győztes*, *nyertes* szavakban. (L. a képző e rövidebb alakjáról a *Defecti-vumok a magyar nyelvben* cz. értekezést. *Egyetemes Philologiai Közlöny* XV. 1053.)

furisete ‚fűrisztje‘ (?), am. fűrösztji. Az igeképző a mai ö-vel szemben i-t mutat, mint a HBeszéd *gyimiles-e* ma gyü-mölcs. (Vö. fönt 65. l.) A ragban föltünő az *e* a rendes *i* helyett (vö. *etety*, *ymleti*), s azért csak *-je*-nek olvasható, a miben a mélyhangú *-ja* ragnak pontos megfelelőjét láthatjuk.

(6. s.) *ymleti* ‚imleti‘. Kihalt szó, azon régi *imlik* igének műveltető alakja (*iml-et*), a melyből az *iml-ő* (tulajdonkép am. szopó, szopni való) melléknévi igenév is származik. A codexekben, sőt később is, *emlet* (olv. *emlet*) alakban még elég gyakori volt. Az *eml-ik* gyakorító származéka a szintén kiveszett régi *em-ik*-nek, melyet máig csak a *csescs-emő* szóban tartottunk fönn. (Vö. *Nyelvtört. Szótár.*)

ug hug, am. úgy hogy, vagyis: úgy, a hogyan; ma: úgy, mint.

(6—7. s.) *de qui legen neky atia, ozut nem tudhotiuc* am. de hogy ki az atyja, azt nem tudhatjuk. A *legyen* latinos módhasználat.

(9. s.) *lelhetneyne* ‚lélhetnéink‘ v. ‚lelhetnéink‘, am. lelhetnénk. Első szótagja hosszúságát a mai népnyelvi *lel* ejtéssel igazolhatjuk. Végzetében (*-nénk*) valószínűleg kettős hangzót ejtett az író, a miben tájnyelvi sajátságot láthatunk.

Repertorium.

A Königsbergi Töredéket először TOLDY FERENCZ közölte és magyarázta *Irodalom-történeti olvasókönyvében* (Pest, 1868.), I. k. 18. l. Utána az Ehrenfeld Adolftól készített heliogravüre alapján PONORI THEWREWEK EMIL adta olvasását, *Egyetemes Philologiai Közlöny* III. k. 401. l. és SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. 161—162. l.

Hasonmása először az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* cz. képes vállalatban jelent meg, a Magyarországról szóló rész III. kötetének 217. lapján s aztán BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 76. l.

A nyelvemlékről szó van a következő helyeken: *Budapesti Szemle* XVIII. k. (1863.) 129—130. l. — VOLF GYÖRGY: *Nyelvemléktár* VII. k. XXVII. l. jegyzetében. — SIMONYI ZSIGMOND: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 74—78. l. — NÉGYESY LÁSZLÓ: *Megértett kérdések a magyar vocalismus köréből, Magyar Nyelvőr* XV. k. 203. l. A Königsbergi Töredék özéséről szól. — SZILY KÁLMÁN: *A Königsbergi Töredékről, Akad. Értesítő* 1894. évf. 399—402. l.

Magát a latin codexet, melyhez a nyelvemlék hozzá van kötve, STEFFENHAGEN írta le 1864-ben az *Altpreussische Monatsschrift* I. kötetének 751. lapján. L. még SCHWENKE leírását SZILY KÁLMÁN id. czikkében, 100. l.

HARMADIK FEJEZET.

Szótárirodalmunk legelső zsengéi. A Beszterczei és Schlägli Szójegyzékek.

1. A Beszterczei Szójegyzék.

A Königsbergi Töredék után a következő, XV. század elejéig az oklevelek magyar szavain kívül ismét nem találunk magyar nyelvemléket. E század első negyede azonban két fontos szójegyzékkel gazdagítja nyelvtörténetünket, melyek csak a legutóbbi években kerültek napfényre, s melyeket a magyar szótárirodalom kezdetének tekinthetünk. Ezek: a BESZTERCZEI SZÓJEGYZÉK és a SCHLÄGLI SZÓJEGYZÉK.

A BESZTERCZEI SZÓJEGYZÉKET 1891-ben fődözte föl Berger Albert tanár a *beszterczenaszód-megyei leréltárban*, s jelenleg a megye ajándékából a *M. Tud. Akadémia* tulajdona.

Az egész emlék 10 negyedréti papirlevélből áll, melyből maga a szójegyzék a 16. lap első soráig terjed; a hátralevő rész tisztán latin szöveg. A Beszterczei Szójegyzék, mint neve mutatja, nem összefüggő nyelvemlek, hanem egyike ama latin-magyar kéziratos szójegyzékeknek, melyek középkori iskoláinkban forgalomban voltak s melyeket *nominal** vagy *nomenclator* néven neveztek. E szójegyzékekből fejlődtek ki legrégibb szótáraink. Szójegyzékünkben tehát, a Schlägliével egyetemben, egyszersmind legrégibb iskolai kézikönyveinket birjuk. A szók azonban itt még nem betűrendben, hanem fogalmak szerint vannak csoportosítva. Összesen 21 szó csoport van, s ezek a következők: 1. *a rilái* (1. lap), 2. *harczosok* (2. l.), 3. *földek* (3. l.), 4. *vizek és hajók* (uo.), 5. *halak* (4. l.), 6. *fürek* (uo.), 7. *házak* (6. l.), 8. *ruhák és dizek* (7. l.), 9. *posztók és erczek* (8. l.), 10. *szekerek* (9. l.), 11. *kutyák* (uo.), 12. *szőlők* (czím nélkül, uo.) 13. *gyümölcsök* (10. l.), 14. *fák* (uo.), 15. *lovak* (11. l.), 16. *barmok* (12. l.), 17. *vadállatok* (uo.), 18. *férgek* (13. l.), 19. *madarak* (14. l.), 20. *asztali eszközök* (15. l.), 21. *konyhaeszközök* (uo.).

Mind e szók akként vannak írva, hogy a nagyobb betűvel s fekete tintával egyfolytában írt latin szavak fölött azonos jellemű de kisebb és vörös betűkkel a megfelelő magyar szavak állanak. A 12. szócsoport kivételével mindegyik elé latinul a fogalomkör nevét is kiteszi az író, ilyenformán: *Nomina militum*, vagy *Sequantur nomina fructuum* stb.

* Így nevezi kéziratunkat maga az írója, illetőleg másolója a 16. lapon. (Idézve alább.)

A szójegyzék írója, helyesebben másolója — mert ennek bizonyul — bizonyos *Tótországi György*, ki magát a szótár záradékában ekként nevezi meg: «Explicit nominal per manus *Georgy De regno dicto Sclauonye.*» E György bizonyára vándortanító volt, a ki azonban mind a latin mind a magyar szavakban igen sok hibát ejtett. A legközelebbi eredeti pedig, melyből György tanító a maga szójegyzékét másolta, német ember munkája lehetett, a mint a némely fogalomesoportok után vetett német mondatföredékekből látszik.

Korát papirosának és írásának minőségéből Zsigmond király idejére s minden valószínűség szerint a XV. század első negyedére tehetni.

A Besztercezi Szójegyzeknek nyelvészeti becsén kívül műveltségtörténeti fontossága is van. Különösen fontosak a fegyverek elnevezései, a mennyiben a Zsigmond korabeli magyar fegyverzetről ennyire teljes és világos képet sehonnan sem szerezhettünk.¹

Nyelvi tekintetben szótári voltánál fogva főképp a szókinés, szavaink jelentéstörténete, továbbá a hangtan és szóképzés szempontjából nyújt a Besztercezi Szójegyzék becses adalékokat.

Számos ritka, sőt eddigelé egészen ismeretlen szót is találunk a jegyzékben, a mely azonban hibáinál fogva sok megfajthatetlen rejtvényt is ad a búvárlónak. Nem ismertük eddig a *hort* szót, mely agarat jelent, s az *athval*-t,² mely am. mostoha atya. Ritkább szavak: *egyeng*, am. testvér, egytestvér; *fiul* mostoha fiú²; *higy* fülönfüggő; *ágylep* ágynemű; *szalú* bárd; *rér* sógor stb.

Hangtan tekintetben még sok benne a zártabb ejtésű magánhangzó: *iszop* iszap, *sum* som, *lopus* lapos stb., épügy mint a HBeszédben és Königsbergi Töredékben. A szóvégi *ó* helyett, mint az Árpád-kori oklevelek, gyakran kettőshangzót mutat nyelvemlékünk: *thow* tó, *low* és *lou* ló, *aythou* ajtó stb. Ennélfogva lehetséges, hogy a megfelelő magashangú szók is hasonlókép kettőshangzóval ejtendők: *seprew* seprő, *menyekezer* menyekző stb. Előfordul még a Szójegyzékben egy pár ilyen alak is: *halm* (de mindjárt mellette *halom*), *therm* (és *terem*), mint a HBeszédben *hotolm* hatalom.

A szóképzés szempontjából legfontosabb a *-ság* *-ség* képzőnek illeszkedés nélküli *-ség*, *-síg* alakja és önálló szóként való viselkedése, a miről már az általános részben megemlékeztünk (l. fönt 5. l.). Viszont a *tur* és *szür* szavak arra mutatnak, hogy a mai *tarka* és *szürke* mellekneveinknek végzótagja tulajdonképp kicsinyítő képző; a Szójegyzék amaz alakjai tehát oly viszonyban vannak a mai *tarka* és *szürke* szavakkal, mint a HBeszéd *fész* főneve és a mai *fészek*.

Helyesírásából följegyezhetjük a következő említésre méltó sajátosságokat. A *cz* hangot a *c*-n kívül *ch*-val is írja e nyelvemlék: *capcha* és *capca* kapeza, *rach* rácz, *chimer* czimer. A *ch* egyebként a *cs* hang rendes jele benne (pl. *chap* csap); olykor azonban, mint az egyszerű *c*, *k* hangot is jelent:

¹ L. TAGÁNYI KÁROLY tanulmányát, *Századok* 1893. évf. 309. l.

² Az *athval* és *fiul* szók eredetéről igen valószínű magyarázatot adott legutóbb SZINYEI JÓZSEF, *Magyar Nyelvőr* XXIII. k. 145. s. köv. ll.

chouach kovács. Valamint e példában, úgy egyéb esetekben is gyakran szerepel a *h* fölös járuléklül. Igen gyakori a *th* az egyszerű *t* helyett, de olykor a *p* hangot is *ph* fejezi ki: *cheph* esép, *phoztou* posztó. A *ph*-t természetesen a latin írásmód szerint az *f* hang kifejezésére is használja szójegyzékünk: *saphran* sáfrán, *phathyal* fátyol. A sziszegő hangok közül az *s*-et a rendes *s* betűn kívül többször *z*-vel, néha pedig *sch*-val írja: *vizelew* viselő, *dedeuz* dédős; *farcusch* farkas, *schator* sátor. Az *sz*-et rendszeren *z*-vel, néha *s*-sel s a régies *sc*-vel jelöli. A *z* hang jele rendszeren *z*, rikán *s*. A jés hangok közül a *gy* t csaknem kivétel nélkül pusztá *g*-vel írja: az *ny*-et, *ly*-et és *ty*-t azonban (s főkép az utóbbit) már gyakran megkülönbözteti az egyszerű *n*, *l* és *t*-től. Az *ny*-et *ny*-nal, az *ly*-et *li*-vel és *ty*-t pedig *ti*, *ty*, *thi*, *thy* kapcsolatokkal, olykor pedig mint az egyszerű *t*-t, *th*-val jelöli. A massalhangzók hosszúságát csak ritkán fejezi ki, a magánhangzókét jelöletlen hagyja. A magánhangzók írásmódjából mint az eddigi emlékektől eltérőt, csupán az *ó* hangnak *eu*-vel való írását említhetjük: *belcheu* böleső stb. (épgy mint ma is a *Dessewffy* „Dezsőfi“ családnévben).

A hasonmásban Szójegyzékünk 7. lapját mutatjuk be, melyen — az első sort kivéve — a *ruhák* és *diszkek* fogalomesoportjába tartozó szavak állanak. E kis mutatóványból is elégge látható, mennyire tele van nyelvemlékünk hibákkal, úgy hogy miuttuk sok a meg nem fejthető szó, mind a latin mind a magyar részben. E homályos adatok egy részére nézve a gondosabb írású Schlägli Szójegyzék ad útmutatást és fölvilágosítást, a melyben a megfelelő szócsoport a 8. és 9. lapokon található.

Mutatóványunk betűszerinti olvasása, az eredeti lapsorait megtartva, a következő. (A latin szókban az apróbb betűk a föloldott rövidítéseket jelentik.)

A Besztercezi Szójegyzék 7. lapjának betűszerinti olvasása.

	<i>forbath</i>	<i>pahar</i>	<i>vycyq</i>	<i>cuppal</i>	<i>kenelew</i>
	ri _m	asitus	chyphus	vitru _m	cuppa reclinatorium
	Secuntar	nomina	vestium	et	ornamentorum
	<i>ay</i>	<i>ay</i>	<i>ay</i>	<i>kypru_m</i>	<i>ay</i> fel idem
	Lectus	eubile	grabatu _m	lectile	supellectile
	<i>ay</i> fel	<i>zency</i>	<i>laznak</i>	<i>nemes</i>	<i>nemezt</i>
	superlex	capete	lodex	filtru _m	filturum scal-
5	tru _m	<i>gyken</i> matta	<i>gyken</i> si storiu _m	<i>zapona</i> cortina	<i>parna</i> pluinar <i>parna hay</i> pluinariu _m
	<i>rankas</i>	<i>lclah</i>	<i>rankas</i>	<i>matraz</i>	<i>karpit</i>
	Ceruile	lintiame _n	cusin _{us}	matrozynu _m	carpoltios
	<i>homny</i>	<i>aylep</i>	<i>bibor</i>	<i>bereth</i>	<i>schathor</i>
	limbude	canapea	papilio	Tentoriu _m	kenthes dypolis ves-
	<i>ruha</i>	<i>metelt ruha</i>	idem	<i>kines</i>	
	tis	vestmentu _m	polimita	katabieta	spatulosus
	<i>fuselth</i>	<i>rokolya</i>	<i>kozorou</i>	<i>palast zel</i>	<i>enygal</i>
	timdata	irista	Crinale	frat _a	armilla negliciu _m
10	<i>phathyal</i>	<i>orchon</i>	<i>chepez</i>	idem chepez	<i>ca(r)roth</i> chepez
	fala meterela	fascia	vitta	mutrum	Aueupeta pi

forstus pashu vniog ruyue Eenederw

rius asicus hyphus vitus appa redinatorium

Serine nomia vestium r orna

ag ag ag bixam ag fel dem

Latus cubile orakatus lectile supellectile

ag fesei zencry lafnat nemes nyemest

Suplex capete lobey filitius filitius scal

gisen gysen sepona parna prana hay

tus marta storus torona pluuianna pluuianti

vanbas elas vanbas natay carpit

Lenule linciamē ausing matozimus carpolos

comny agter biber seresh schathor kelshes rusa

limbude canapea papilio tentorius dypolis ves

ura metel rusa dem elues

as vestimētus volumica katabicta spatulosus

fufelsh vbolha badorou palast zel enyui porino

timdata iusta lunale fraca armilla negligia

pharshul orison hepey idem hepey narsh vep

Falametezela fastica vicia nubius duacipeta pi

sony spueg idem aransonal arayha fel el bezentzen

lionus antea ciara nubius limbus axonile

arantzen hys feyer fel el feyer se fel el orikon ray

Spinio iauris gallerius maionius flamola dist

kezel misha zencs aran parva kymc altazor luy vyl

nale fusia axatrum auzifusia limba pidide

reces seporlah azoro veselsh hys kelcos rusa

Torques velum fertus serpata diuisilia bicota

ziron gony kelaheny feid gony sapzol ulashu

Timulla gēma Berulus pma schaphius rubina

seper g granatus paplou dem sepedu

Pomicaana apthicedum thozale culca linciam

unfi caly rusa faru sebenye thek fony

sub pellicau podus calceus citra albica ipedius

	<i>konth</i>	<i>syueg</i>	idem	<i>aran fonal</i>	<i>aranyas fedel</i>	<i>kozentheu</i>
	lionum	Mitra	ciara	nimbus	limilius	Monile
	<i>arantheu</i>	<i>hyg</i>	<i>feyer fedel</i>	<i>feyer fe fedel</i>	<i>orchon</i>	<i>hay</i>
	Spinter	inauris	gallerium	mauornum	flamiola	discer-
	<i>kethel</i>	<i>partha</i>	<i>zeues</i>	<i>aran partha</i>	<i>keznye akasztalou</i>	<i>ry hel</i>
	nale	fusia	Mataxium	aurifusia	lumula	perielidris
	<i>rezes</i>	<i>soporlach</i>	<i>kozoro</i>	<i>releth</i>	<i>hyg</i>	<i>beles ruha</i>
	Torques	velum	sertum	serpata	Aurifilia	subiecta
	<i>gyrow</i>	<i>geny</i>	<i>berla geny feier geny</i>	<i>saphol</i>	<i>rutthen</i>	
15	Annullus	gemma	berilus	perma	schaphirus	rubinus
	<i>soporlah</i>	<i>garnatus</i>	<i>paplon</i>	idem	<i>lepedeu</i>	
	Pemicascina	aphithedium	thorale	culeitra	lintiamen	
	<i>camza</i>	<i>tabyr ruha</i>	<i>zaru</i>	<i>zekernye</i>	<i>therek</i>	<i>few</i>
	subpellicium	podus	Calteus	citrta	albuca	praepedium.

Jegyzetek.

Itt következő jegyzeteink élén a magyar szót lehetőleg az eredeti kiejtés szerint, a latin szókat pedig — a mennyiben ismeretesek — rendes helyesírásukkal közöljük.

(1. sor.) Az első sor a 7. szócsoport (házak, házrészek, házi eszközök) befejezése. Az első négy betű (-rium) nem egyéb mint az előbbi lapon megkezdett *pecuarium* pohár szónak két utolsó szótagja. A többi itt előforduló latin és magyar szók a következők:

forbát — (asitus?) *cratus*. Eddig ismeretlen magyar szó, a mely azonban nyelvemlékünkben alább is előfordúl s megvan a Schlägli Szójegyzékben is *cratus* jelentéssel (1. a kiadásban 1122. sz. alatt). Minthogy itt a pohárnevek közt áll, TAGÁNYI véleménye szerint csalóka poharat jelent s az olasz *furbo* s talán *forbato* 'csaló' szóval volna összefüggésben. (Századok 1893. évf 321. l.) A latin szó *asitus* alig lehet egyéb mint a Schlägli Szójegyzékbeli *cratus* elferdítése, ez pedig a *crater*-nek középkori mellékalakja (DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*).

pahár — *scyphus*. Am. pohár. Ugyanezen alakkal s latin megfelelővel fordul elő a 10. lapon is. A Szójegyzék *chyphus* (az utóbbi helyen *chiphus*) szava a *scyphus* (gör. *σκόφος*) szó elrontása.

üveg (viveg?) — *vitrum*. Lehetséges, hogy *yueg* helyett írt *ryueg*-et a másoló tévedésből. A Schlägli Szójegyzékben *iveg* (a kiadásban 1123. sz. alatt).

kuppal? — *cuppa*. A *kuqa* szónak

ilyen *l* végű alakja ismeretlen; talán csak tollhiba. A kettős *p* a latin ejtésben is megvan (*cupi* és *cuppi*).

könyöklő — *reclinatorium*. Am. könyöklő, a min könyökölnék, pl. a korlát felső lapja, ablak párkánya. Vö. ARANYNÁL: «Könyöklön várnak az udvari cselédek» (*Mátyás anyja*).

(2. s.) *Sequuntur nomina vestium et ornamentorum*. Fejezet-cím. Az új szócsoport tartalma.

(3. s.) *ágy* — *lectus*.

ágy — *cubile*.

ágy — *grabatum*.

kis párna? — *lectile*. A magyar szóban *kypan* betűk állanak, az *a* és *n* között egy rövidítő jellel.

ágyfél? — *supellectile*. Annyi volna mint 'ágy föle'. Azonban nem lehetetlen, hogy *ay fedel*-ből van a szó elrontva, a mint a Schlägli Szójegyzék írja (1135. sz.), s a mint a következő szónál itt is találjuk. A latin szót DU CANGE csak *superlectile* alakban ismeri s így értelmezi: «stragulum, quod lecto insternitur, vel etiam id omne quo lectus instruitur». A magyar szó után *idem*-et írt az író, utalva az előbbi szóéhoz hasonló jelentésre.

(4. s.) *ágyfedél* — *superlex*. A latin szó a *supeller*-ből való etymologizálásnak látszik s ezért van *ágyfedél* lel fordítva.

szénycg — tapete. Am. szőnyeg, az ő hangnak megfelelő régibb *c*-vel (vö. fönt. 15. l.) A latin szó első betűje (*t*) helyett a másoló *c*-t írt, a mi — viszont is — egyike a legközönséesebb másolói tévedéseknek a régi iratokban. Érdekes ezekben s a következő szókban a szójegyzék tartalmának egyezése a Schlägliével.

lasnak v. *lazsnak* — lodix. A Nagy Szótár szerint a ma is élő *lasnak*, *lazsnak* szó „fürtös, gubás, kőcezes pokróczot” jelent. (Vö. Tájékoztató és Nyelvtört. Szótár.)

nemez — filtrum. Eddig csak a XVI. századtól kezdődő adatokból volt ismeretes.

nemez(t) — filt(um)rum. Fölösnek látszó ismétlés. Az első betű eredetileg *m*-nek volt írva, de harmadik szára utólag ki van törölve. A szóvégi *t*-nek alig van jelentősége. — Az utána következő *s* magyar jelentés nélkül álló latin *scaltrum* ismeretlen alak; azouban valószínűleg azonos a Schlägli Szójegyzék *sultrum*-ával (1139. sz.), a mely szintén nemezzel van fordítva, s mindkettő a *filtrum* elferdítésének látszik.

(5. s.) *gyíkény* — matta. Am. gyékény. Nyen alakkal előfordul más nyelvemlékben is. (L. Nyelvtört. Szótár.)

gyíkény — sistorium. A latin szó rendes alakja *storia* és *storea*. Azonban a középkori latinságban *sistorium* is előfordul (DU CANGE). A *si* szótag utólag van beszúrva. A Schlägli Szójegyzékben is *sistorium* (1141. sz.).

zápona — cortina. A Besztercei és Schlägli Szójegyzéken kívül sem a régiségben sem a mai nyelvben nem fordul elő. Nem egyéb mint az ószlovén *zapona* „kárpit” s a tőt *zápona* „kötény” szó. (Vö. ÁSBÓTH OSZKÁR ezikkét, Magyar Nyelvtört. XXII. 226.)

párna — pulvinar. A latin szó eredetileg még hibásabban *pluvianar*-nak volt írva.

párnahaj — pulvinarium.

(6. s.) *vánkas* — cervile? Am. vánkós. A latin szónak helyes alakja *cervical* v. *cervicarium* volna. A Schlägli Szójegyzék a megfelelő helyen tényleg *cervical*-t ír (1144. sz.).

lélah v. *léllah* — linteamen. E lepedőt, vitorlát, kárpitot jelentő régi szó a codexek korán túl ismeretlen. A német *leilach*, lepedő” szó átvétele.

vánkas — cusinus. A latin szó (igy

a Schlägli Szójegyzékben is, 1147. sz.) FRNÁLY szerint a francia *coussin* „vánkós” latinositásának látszik, a mit a középkorban magyar szókkal is megtettek (vö. *jobbágy* *jobbágyonis* jobbágy stb.).

mátrász v. *mátráz* — matrozynum? Am. mátráz. A latin alak másunnal ismeretlen s bizonyára a középkori *matracium*, *matratium* v. *materacium*, *materatium* (DU CANGE) elferdítése. (Vö. német *matratze*.) A Schlägli Szójegyzékben *matrasium* (1148. és 1189. sz.).

kárpit — carpoltios? A latin szónak tulajdonképi alakja *carpita*, a mely maga is az olaszból van véve. A Schlägli Szójegyzékbeli *tajoletus* (1150. sz.) szintén ismeretlen.

(7. s.) *honmi*? — limbude? A magyar szó határozottan *honny*-nak van írva, a mi azonban nem zárja ki, hogy az eredetiben *honny* lehetett legyen, a miut TAGÁNYI KÁROLY olvassa is (Századok. 1893. évf. 322. l.). Ez esetben *hon-mi* azaz *hol-mi*-nak magyarázhatnók. A *hol* névmásnak tényleg előfordul a régiségben *hon* alakja is (l. Nyelvtört. Szót.). A latin *limbude* szó ismeretlen. (Vö. *limbus*? Ez a középkori latinságban egyebek közt katonaköpenyeget, ruhaszegélyt és ruhát is jelentett, l. DU CANGE.)

ágylep (*agler*?) — canapea. Az *ágylep* (*aglep*) SIMONYI olvasása (Nyelvtud. Közlemények XXII. 525). E szó a régi nyelvben másutt nem fordul elő; azonban a székelyeknél ma is megvan és ágyneműt jelent (l. Magyar Nyelvtört. VI. 316). SZAMOTA ISTVÁN (a Schlägli Szójegyzék 1152. számához írt jegyzetében) megmarad FINÁLYNAK *agler* olvasása mellett, egy 1277-ből való oklevéll adattal (*agleria*) támogatva magyarázatát. A latin szó rendesen *canopeum*, *canopeum* és *canapeum* alakban fordul elő s eredetileg szunyoghálóat jelent. Belőle veszi eredetét a *kanapé* szó.

bíbor beret? — papilio. A második szó határozottan *bereth*-nek van írva; mivelta azonban nem tudható. A latin *papilio* pillangót és sátrat jelent. A Schlägli Szójegyzékben *pauilio* (azaz *pampilio*) áll, a mi szintén sátrat jelent, de följé csak a *bíbor* szó vajjegyezve.

sátor — tentorium.

köntös — diplois. Am. köntös. A latin szó el van ferdtve,

ruha — vestis,

(8. s.) *ruha* — vestimentum.

metélt ruha — polymita. A latin (illetőleg görög) *polymita* melléknév soknyüstöt (nyüst am. fonal), soknyüstösen szőtt dolgot jelent. (Vö. *Polymita vestis*: multivariique coloris filis et licis contexta et variegata. DU CANGE.) A *metélt* jelző talán e többféle színű fonal miatt van használva s annyit tesz mint 'csíkos'. — A következő latin *catabrita* szó a Schlägli Szójegyzékben *catabrita*-nak van írva. (Vö. *Mantellus catabritatus*. *Catabritatus*: ex albo et nigro vel etiam aliis coloribus alternatim distinctus. DU CANGE.)

köves (vagy *kües*?) — spatulosus. Am. köves. A latin *spatula*, a melyből a *spatulosus* származik, egyebek közt lapátalakú határkövet is jelent, s így a *köves* 'köves' ennek a fordítása volna. TAGÁNYI azt hiszi, hogy a *spatulosus* a *spatulum* elferdítése, a mely karpereczet jelent. Ezzel a *köves* (azaz drágaköves) szó meg volna egyeztethető. A *köves* szót tényleg használja a régi nyelv 'drágaköves' értelemben. Töszótagbeli magánhangzója — ha ugyan az *iu* a Königsbergi Töredék orthographiája szerint *ü*-nek nem olvasandó — úgy viszonylik a mai ó-lőz, mint pl. a régi *sít*t a mai *sötét* hez. *kizép* a *közép*-hez stb. (l. fönt, 17. l.)

(9. s.) *fuselth*? — eindatus. A latin *tindata* alak, valamint a Schlägli Szójegyzékbeli *tindata* is (1160. sz.) a *eindatus* szó elferdítése lehet, a mely fél selymes, igen vékony gyöcsöt jelent (vö. FINÁLYnál a kiadás 696. száma alatt). A *fuselth* nyanyitt *faselth*-nek van írva s nem egyéb mint a közép-földnémet *fazelt* 'zsebkendő' szó (vö. olasz *fazzoletto*).

rokolya — irista? Mint hogy a *rokolya* vászon szoknyát jelent (l. *Nagy Szótár*), a latin *irista* FINÁLY szerint talán az *instita* szó ('földros szegély, kötő, póla, heveder') eltorzítása lehet. A Schlägli Szójegyzékben *rusta* áll (1161. sz.), a mi szintén ismeretlen alak.

koszoró — erinale. Am. *koszorú*. A szó végi *ú*, illetőleg régibb *ó* helyett kettős-hangzó áll (l. *bovecz*).

palást-szél — forratura. A latin szó tulajdonképp *fratura*-nak van írva s a Schlägli Szójegyzékben is *faratura* áll (1165. sz.); mindkettő azonban nem egyéb mint *forratura* ('pellitium, quo vestis ornatur' DU CANGE).

öngváll — armilla. Am. öngváll. Az *armilla* tulajdonképp karpereczet, övet vagy általában karikát jelent. Az *öng*-nek *öng* alakja még csak az Ehrenfeld-Codexben fordul elő. A Schlägli Szójegyzékben *imegval* (1166. sz.).

poesnö? — neglicium. A latin szó ismeretlen. A *poelno* alakban TAGÁNYI szerint a cseh *poučnik* szónak a mása volna kerecsendő, a mely 'pókhálószerű finomsággal szót fátlyat' jelentett.

(10. s.) *fátyal* — falameterela? Am. fátlyol. A latin szó ismeretlen. (Talán e h. *phaleramentum*. am. 'ornatus mulierum' DU CANGE.) A Schlägli Szójegyzékben *flameola*, 1168. sz. (Vö. *flammeolum* DIEFENBACH *Norum Glossarium* szerint am. fátlyol. DU CANGE szerint: püspöksüveg, fejdísz, fejtakaró.)

orcson? *orton*? — fascia. A Schlägli Szójegyzékben *orton*-nak van írva, itt azonban két sorral alább is *orchon* áll s talán az *orcza* szóval függ össze. TAGÁNYI figyelmeztetése szerint ugyanis (*Századok* 1893. évf. 322. l.) a nők még a XVI. és XVII. században is *orczatarakó*-t viseltek. A *fasciva* íráshiba *fascia* 'szalag' helyett, a mint a Schlägli Szójegyzék írja is.

esepesz — vitta. A régiségben csak itt s a Schlägli Szójegyzékben kerül elő, azonban a székelvény ma is *esepesz* és *esepesz*-nek hívják a fejkötőt. A szó különben szláv eredetű. (L. SIMONYI, *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 525.)

esepesz — mutrum? A latin szó ismeretlen. A Schlägli Szójegyzékben *mucrum* és *mucrum* (1172. 1173. sz.). A magyar szó elé írt *idem* az előbbivel való azonos jelentésre utal.

varrott esepesz — aucupeta? A latin szó (így a Schlägli Szójegyzékben is, 1174. sz.) valószínűleg az *acu picta* kifejezés elferdítése, a mint a Schlägli Glosszáokban olvasható is (*acupicta*: *hymmel varrot*, 2162. sz.).

(11. s.) *konty* — pilionum? A latin szó ily alakban ismeretlen. A Schlägli Szójegyzékben *piliolum* áll (1175. sz.), s ez nem lehet egyéb mint a *pileus* kiesinyítője: *pileolus*.

süveg — mitra. Am. süveg, az *ü*-nek megfelelő régibb *i*-vel (vö. fönt, 15. l.), a mely alakkal általános régibb nyelvméleinkben; a Schlägli Szójegyzékben is *sineg* (1176. sz.). Az utána következő latin *tiara* szó *tiara* helyett áll közönséges másoló hibával.

arany fonál — nimbus. A latin szó FISÁLY szerint arany fonalból való fonadékot is jelentett a középkorban. Ugyane latin megfelelője van az *aran fonal*-nak a Schlägli Szójegyzékben is, csak hogy itt a *nimbus* szónak *limbus* változata áll, íráshibából *hinibus*-ra és *linibus*-ra ferditve (1178. 1179. sz.).

aranyas fedél — limbus. Am. aranyoi fedél, aranyos fejkötő. Az *aranyas* alak úgy viszonylik a mai *aranyos*-hoz, mint a régi *váras* a mai *város*-hoz. A latin szó nyelvemlékünkben *linibus*-ra van ferditve.

kössöntő v. *kössentyő* — mouile. Am. kösöntyű, nyakláncz. Ma már elavult szó, a mely régen igen közönséges volt. Lebetséges, hogy még *t*-vel *kössöntő* v. *kössöntő*-nek olvasandó. A Schlägli Szójegyzékben *kesente* (1180. sz.).

(12. s.) *arany tő* — spinter. Nem lehetetlen, hogy *arany* (*kössön*)*tő* helyett áll hibából. A Schlägli Szójegyzék a *spinter*-t a *mouile*-vel azonos jelentésűnek jelzi (1181. sz.).

higy — inauris. A fülbevalónak elavult régi neve, a mely a két Szójegyzéken kívül még csak a Bécsi Codexben fordul elő (vö. Schlägli Szójegyzék 1182. sz.).

fejér fedél — gallerium. Ugyane latin szó a Schlägli Szójegyzékben *játyol*, *féjfedél* azaz f. főfedéllel van fordítva (1183. sz.).

fejér félfedél — mavornum? Am. fehér főfedél. A *tő* szó itt azzal az eredetibb ejtéssel áll, a mely a *főkötő*-nek népies *fékötő* változatában mai napig is megmaradt (vö. fönt, 15. l.). A latin szó a Schlägli Szójegyzékben *moaricum*-nak van írva (1184. sz.), ez pedig valószínűleg nem egyéb mint *moarium*, francia *mohere*, *mouaire*, *moire* „ein festgeschlagener seidener oder halbseidener stoff“ (DIEZ).

orezon? *orton?* — flamiola? (Vö. fönt, 10. sor.) A latin szó talán a *flammeolum* v. *flameolum* szó elferditése, a mely püspöksüveget, fejdísz, fejtakarót jelent (DU CANGE; vö. a 10. sorbeli *fátyal*-hoz való jegyzetet).

hajkötél — discernale? Am. hajkötél. hajkötő. Az *e: ö* hangviszonyra nézve l. fönt, 15. l. A latin szó a Schlägli Szójegyzékben *discrimal*-nak van írva s mindkettő valószínűleg vagy a *discerniculum* (szórsíneg v. hajtű) vagy a *discriminale* (hajtű) szó elferditése.

(13. s.) *párta* — frisia? A szójegyzék la-

tin *fusia* alakja bizonyára *frisia* helyett áll. A Schlägli Szójegyzék ugyanazon magyar szó megfelelőjeül *fascia*-t ír (1186. sz.). A *frisia*-ra vö. *frisium*: limbus, fimbria, franczia *frange* (DU CANGE).

szűvés — mataxium? Am. szövés. A Schlägli Szójegyzékben a hely szavai között *matras* „matrasium“ áll (1189. sz.). A latin *matarium* azonban itt a *matara* v. *metava* selyemszövet szóval látszik összefüggésben lenni (vö. DU CANGE).

arany pártá — aurifrisia. A Schlägli Szójegyzékben *aranus parta* aurifica (1188. sz.). Mind az *aurifica* mind a szójegyzékünkbeli *aurifrisia* a középkori *aurifrisia* v. *aurifrigia* „aranyos rojt“ szónak elferditései (vö. DU CANGE).

kössöntő (?) *akasztaló* — lunula. Am. kösöntyű-akasztaló, kösöntyű-akasztó. A Schlägli Szójegyzékben *kesen kete* áll, valószínűleg *kesente kete* „kessenté-kété“ azaz kösöntyű-kötő helyett (1193. sz.). Vö. föntebb, 11. sor.

vijel (*vihel*?) — periclydes. A magyar szó eddig teljesen ismeretlen volt. Nem egyéb mint a németből átvett középkori esch szó *vijel* vagy *vijl* „apáczaftályol“ (I. TAGÁNYI *Századok* 1893. évf. 322. l.). A Schlägli Szójegyzékben (1194. sz.) ugyanazon latin szó a *fris* szóval van magyarra fordítva (l. ezt *Nyelvtört. Szótár*).

(14. s.) *rezes* — torques. Am. rezes (t. i. nyakláncz, nyakperez). A Schlägli Szójegyzékben ugyane latin szó *rez* „réz“zel van fordítva (1195. sz.).

soporlach — velum. Am. superlát, kárpit. A 16. sorban is előfordul *soporlah* alakkal, nem különben a Schlägli Szójegyzékben is (*soporlath* 1196. sz. és *soporlah* 1206. sz.) Elavult szó. (Vö. *Nyelvtört. Szótár*.)

koszoró — sertum. Am. koszorú.

redölt? — serpata? Am. redölt? A latin szó ismeretlen. Ugyanígy a Schlägli Szójegyzékben is, a magyar szó azonban *regleth*-nek van írva (1198. sz.).

higy — aurifilia? L. fönt, a 12. sornál. A latin szó ismeretlen.

béllés (?) *ruha* — subiecta. Am. bélléses v. belső ruha?

(15. s.) *gyűrő* — anulus. Am. gyűrű. A szó vége íráshibából van bizonyára *ow*-vel írva *ew* (ö) helyett.

gyöngy — gemma. Am. gyöngy.

bérlagyöngy — beryllus. A magyar szó

máshonnan ismeretlen, azonban nyilván összefügg a latin *beryllus*-sal, a mely egy indiai drágakőnek a neve.

fejér gyöngy — perna. A Schlägli Szójegyzékben is megvan (*feir gony* 1203. sz.) A latin *perna* egyebek közt egy kagyló nevét is jelenti.

safol v. *sáfol* — sapphirus. Am. zaфир. A Schlägli Szójegyzékben *saphel* (1204. sz.). Hasonló *l*-es alakokban (*sajill, sáily*) előfordul e drágakő neve egyebütt is a régi-ségben (l. *Nyelvtört. Szótár*).

ruben v. *rubin* (*rulten*?) — rubinus. (16. s.) *soporlah* v. *soporlach* — pemiascina? A latin szó ismeretlen. A magyarra nézve vö. föntebb 14. s.

gárnátus — epitogium. A latin *aphithedim* alak nivoltára a Schlägli Szójegyzék *epitodim*-a vezet rá (1207. sz.). A magyar *gárnátus* TAGÁNYI szerint a francia *garnache*-ből átvett régi német *garnatsch* v. *garnasch*-sal (felöltő, többnyire ujjak nélkül) függ össze (Századok 1893. évf. 322. l.). SZAMOTA régi oklevelekből egy latin *garnacia* alakot is idéz a Schlägli Szójegyzék kiadásában (1207. sz. alatt). Ugyan e Szójegyzékben a magyar szó *gernatus*-nak van írva.

paplon — thorale (torale). Am. paplan. A következő latin szó, *culeitra* is ugyanezen jelentésűnek van jelezve.

lepődő — linteamen. Ugyane latin szó fönt a 6. sorban *léllah*-hal volt magyarázva.

(17. s.) *kámzsa* — suppellecium. Ma is ismeretes szó. A Schlägli Szójegyzék a latin szónak *suporpellecium* változatát használja (1212. sz.).

tábir (v. *tabir*) *ruha* — podus? (poderis). Ez utóbbi latin szó bokáig érő hosszú papi öltönyt, *talárt* jelent. Ezzel függ-e össze a *tabir ruha*, avagy a köpeny jelentésű olasz *tabarro*-val (DIEZ), nem tudni. A Schlägli Szójegyzék különben ugyane latin szót *kabaricha*-val fordítja (1213. sz.; vö. hozzá SZAMOTA észrevételét és TAGÁNYI magyarázatát, Századok 1893. évf. 322. l.).

saru — calceus.

székérnye — ocrea. Elavúlt, eszmát, szárharisnyát stb. jelentő szó (l. *Nyelvtört. Szótár*.) Szláv eredetű (l. TAGÁNYI id. h.).

cserek — albuea? A magyar szó világosan *t*-vel van ugyan írva (*therék*), de ez egyszerű íráshiba *e* helyett. A szót TAGÁNYI a tót *čevik* (lábbeli)-ből származtatja (id. h.). Máshonnan eddig ismeretlen. (Vö. régi *eserje*?) A latin *albuea* bizonyára a ezipót, sarut jelentő *albutum* szó (DU CANGE) elferdítése.

fő — præpedium. Am. lábfej.

Kiadás. A Besztercei Szójegyzéket ismertető bevezetéssel, magyarázó jegyzetekkel, teljes latin és magyar szömutatókkal és az egész emlékek fényképi másolatával az Akadémia kiadásában FINÁLY HENRIK tette közzé, a következő ezim alatt: *A Besztercei Szószedat.* Latin-magyar nyelvmélek a XV. századból. (A nyelvmélek hasonmásával.) Budapest, 1892. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVI. k. 1. szám.)*

Repertorium. *A Besztercei Szójegyzék, Akadémiai Értesítő* 1892. évf. 659—662. l. — *A Besztercei Szójegyzék műveltség-történeti jelentősége*, ugyanott 1893. évf. 224—227. l. (Vö. még no. 1894. évf. 688. l.) — SIMONYI ZSIGMOND: *A Besztercei Szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 523—526. l. és XXIII. 230—231. l. — KALMÁR ELEK: *A Besztercei Szójegyzék*, ugyanott XXIII. 232—236. l. — MELICH JÁNOS: *A Besztercei Szójegyzék, Magyar Nyelvőr* XXII. 117—124. l. és 173—182. l. — PETTKÓ BÉLA: *A besztercei vocabularium, Századok* 1893. évf. 82—84. l. — TAGÁNYI KÁROLY: *A Besztercei Szószedat kultúrtörténeti jelentősége, Századok* 1893. évf. 305—327. l. Számos szónak műveltség-történeti és nyelvi magyarázata. — SIMONYI ZSIGMOND: *A kételek mint nyelvmélek*, BEÖTHY ZSOLT *Képcs Irodalomtörténetében* I. k. 126—128. l. (a Szójegyzék 8. lapjának hasonmásával). — Egyes szókról szólottak: PÖR ANTAL: *Az «ayancha» szó értelmezése, Századok* 1893. évf. 167. l. ZOLNAI GYULA: *Velez, Magy. Nyelvőr* XXII. 135. ÁSBÓTH OSZKÁR: *Zayona*, no. XXII. 226. SZINNYEI JÓZSEF: *Athual. filal*, no. XXIII. 145.

* Mi e kevésbé megfelelő nevet az általánosabban használt *Szójegyzék* elnevezéssel cseréltük föl.

2. A Schlägli Szójegyzék.

A Besztercei Szójegyzékkel körülbelül egykorú s vele nagyrészt tartalomilag is egyező az a másik nyelvemlékünk, melyet a *schlögli premontrei rendház könyvtárában* (Felső-Ausztria) Vielhaber Gottfried könyvtárnok 1890-ben fedezett föl s mely nálunk csak Szamota István múlt évi tanulmányútja óta lett ismeretessé.

E latin-magyar szójegyzék 14 negyedretű oldalou mintegy harmadfél ezer magyar szót tartalmaz s beosztására, valamint nagyrészt tartalmára nézve is, megegyezik a Besztercei Szójegyzékkel, azonban mind magyar mind latin írása és orthographiája hasonlíthatatlanul jobb emennél, s azért, mint látnk. ennek megértésére nézve is nagy szolgálatot tesz. A Besztercei Szójegyzékben elő nem forduló szócsoportjai a következők: *Isten* és a *világegyetem*, *időjárás*, *testrészek*, *lelki* és *testi tulajdonságok*, *egyházi* és *világi méltóságok*, *hangszerek* és *játékszerek*, *betegségek*, *mesterműszók*, *ügyek*, *melléknevek* és *számvnevek*. E mellett a többi fejezetei is terjedelmesebbek.

Szójegyzékünk eredetileg egy *Hortularium*-nak nevezett latin kéziratához volt csatolva, a mely nem egyéb mint latin szótár latin magyarizatokkal s itt-ott a megfelelő magyar kifejezések kitételével. (L. fönt 25. l. 5. alatt.) E *Hortularium* 1420 és 1433 közt készült, a hozzá kötött s tőle legújabbban elválasztott Szójegyzék azonban orthographiájánál fogva régiebbnek mutatkozik s kora valószínűleg az 1400. és 1410. évek közé tehető.

A rajta látható törlések, valamint íráshibái arra vallanak, hogy Szójegyzékünk is, mint a Besztercei Szójegyzék, másolat és nem eredeti szógyűjtemény.

Ez a nyelvemlék is igen becses adalékokkal gyarapítja régi szókincsünket. Mint egyik fontos nyelvi sajátosságát említhetjük, hogy a *-tyű -tyű* képző *-te*-vel van írva benne, a mi bizonyára *-té*-nek olvasandó; pl. *sorcante* 'sorkanté' sarkantyú, *pathtante* 'pattanté' pattantyú stb. Ez alakokat több mai népnyelvi adattal is igazolhatjuk; ilyenek: *csáгатé* e h. *csáгаттыú*, *esurgaté* eresz, e h. *esurgattyú* stb. A zárt magánhangzók e szójegyzékben is igen gyakoriak, pl. *harum* három, *orrus* orros, *habus* habos stb. A *-ság -ség* képző többször itt is külön szónak van írva. Általában pedig nemcsak tartalmára, hanem nyelvére nézve is megegyezik a Besztercei Szójegyzékkel.

Figyelemre méltók benne ama nem csekély számú kihalt szók, melyeknek helyét ma szláv eredetű szókkal pótoljuk. Ilyenek: *verő*, ma *kalapács*; *ágas* és *kőláb*, ma *oszlóp*; *álltetem*, ma *állkapeza* stb.

Hasonmásunk e szójegyzék 7. lapját mutatja be, mely a növények és lakóhelyek szócsoportját tartalmazza s melynek betű szerinti olvasása a következő.

*A Schlägli Szójegyzék 7. lapjának betűszerinti olvasása.**

zapora	fiv	zama(r)tuise	cecta	ezer	io	fiv	nadal	fiv	beruk	hasato	fiv	beruk
verbena		cartago	bleta	paliurus	calmandria	tenta	silio		cicota			
zanuth	kek	hagma	fog	hagma	par	monyaro	hagma		id(em)			
citisus		lactuca	cepe	aleum	porulus	porum	ascola		pastinaica			

* A kis betűvel szedett magyar szók sorában a föloldott rövidítések rekeszbe () vannak foglalva. A páros sorokban levő latin szók rövidítéseit a kisebb betűk jelzik.

Verbena ^{zama} cartago ^{bleca} palurus ^{calmadra} trita ^{silio} acota
 abius ^{laduca} cepe ^{alcium} porulo ^{porum} astola ^{pastindia}
 rapa ^{rapula} raphanus ^{tibulo} olis ^{aulis} pepo ^{dimmer}
 maerbita ^{radix} maguderis ^{nasturau} rosa ^{lilia} viola ^{arando}
 radoleo ^{uaga} alga ^{bilulus} smigus ^{luba} boleta ^{burto} luberto
 oemul ^{strigulis} areum ^{acuis} capeca ^{manptg} gelima
 palea ^{ppita} arisa ^{seromon} stipula ^{pmica} agricola ^{ex}
 colator ^{arator} creatu ^{burris} abicabulu ^{ancabulum}
 vomer ^{cultp} uiger ^{ager} semiator ^{sulcus} nouello ^{seges}
 semen ^{granu} messis ^{messor} fermetu ^{siligo} ammon ^{odeu}
 auenu ^{papulis} brasu ^{miliu} trimiliu ^{alphita} fallera
 canapus ^{simphorizator} limu ^{lens} cefatica ^{accysim}
 abulo ^{forulus} fabu ^{papauer} salumica ^{cultu} et multa
 casta ^{furca} palla ^{scoba} sapa ^{caustrum} metreta ^{mo}
 dous ^{gailea} tubulo ^{ebula} exta ^{extabulu} stimulus
 zizania ^{cophing} lucto ^{lutens} margiu
 vna ^{castrum} mureo ^{turreis} pallatu ^{aula} meia
 ballus ^{carcer} domig ^{domicta} ptoru ^{apoteca} cella
 ru ^{penis} glicu ^{pmuacru} camenata ^{camenum}
 soliu ^{camaca} latima ^{stuba} pscuca ^{balneu} finmuru

A SCHLÄGLI SZÓJEGYZÉK 7. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)
 Eredetije a schlägli premontrei rendház könyvtárában.

<i>repa</i>	<i>kis repa</i>	<i>reték</i>	<i>veres hagyma</i>	<i>cauzta</i>	id(em)	<i>dinne</i>	<i>ugu(r)ca</i>	<i>dinne</i>
<i>rappa</i>	<i>rapula</i>	<i>raphanus</i>	<i>tibulus</i>	<i>olis</i>	<i>caulis</i>	<i>pepo</i>	<i>cucumer</i>	
<i>thuk</i>	<i>geker</i>	<i>torsa</i>	<i>torma</i>	<i>rosa</i>	<i>liliu(m)</i>	<i>viola</i>	<i>vad</i>	
<i>cucurbita</i>	<i>radix</i>	<i>maguderis</i>	<i>nastrucium</i>	<i>rosa</i>	<i>liliu(m)</i>	<i>viola</i>	<i>arundo</i>	
<i>rosa riz</i>	<i>vas lapis</i>	<i>vas hapo(r)ya</i>	<i>gomba</i>	id(em)	<i>gilua</i>	<i>zeme(r)chek</i>		
5 <i>radoleo</i>	<i>iu</i>	<i>accus</i>	<i>alga</i>	<i>birulus</i>	<i>smigus</i>	<i>luba</i>	<i>boleta</i>	<i>burto</i>
	<i>luber</i>	<i>tuplo</i>						
<i>tepe(r)te</i>	<i>vacaro</i>	<i>zeure</i>	<i>asztag</i>	<i>kepe</i>	<i>kerte</i>	id(em)		
<i>cremium</i>	<i>strigilis</i>	<i>areum</i>	<i>aceruus</i>	<i>capecia</i>	<i>manipulus</i>	<i>gelima</i>		
<i>polwa</i>	<i>buzafew</i>	<i>eg zal</i>	<i>zalna</i>	<i>koro</i>	<i>zenge</i>	<i>zanto</i>		
<i>palea</i>	<i>spica</i>	<i>arisca</i>	<i>stramen</i>	<i>stipula</i>	<i>primicia</i>	<i>agricola</i>	<i>ex-</i>	
id(em)	id(em)	<i>eke</i>	<i>eke zaru</i>	<i>eke tarto</i>	id(em)			
<i>colator</i>	<i>arator</i>	<i>aratm</i>	<i>burris</i>	<i>aticabulum</i>	<i>ancabulum</i>			
<i>zanto</i>	<i>vas</i>	<i>hold</i>	<i>meze</i>	<i>mauete</i>	<i>barazda</i>	<i>ugar</i>	<i>retes</i>	
<i>vomer</i>	<i>cultm</i>	<i>iuger</i>	<i>ager</i>	<i>seminator</i>	<i>sulcus</i>	<i>nouellus</i>	<i>seges</i>	
<i>mag</i>	id(em)	<i>aratas</i>	<i>arato</i>	<i>gabona</i>	<i>ros</i>	id(em)	<i>arpa</i>	
10 <i>semen</i>	<i>granum</i>	<i>messis</i>	<i>messor</i>	<i>frumentum</i>	<i>siligo</i>	<i>annona</i>	<i>ordeum</i>	
<i>az</i>	<i>zab</i>	<i>zalad</i>	<i>kules</i>	<i>lukuth</i>	<i>po(r)ya</i>	<i>kuche</i>		
<i>auenum</i>	<i>papulis</i>	<i>brasiu(m)</i>	<i>miliu(m)</i>	<i>trimiliu(m)</i>	<i>alphita</i>	<i>fallera</i>		
<i>kender</i>	<i>chepes</i>	<i>len</i>	<i>lenche</i>	<i>vizi lenche</i>	<i>chicer</i>	<i>borso</i>		
<i>canapus</i>	<i>simphorizator</i>	<i>liu(m)</i>	<i>lens</i>	<i>cefatica</i>	<i>cicerpisum</i>			
<i>bagol</i>	<i>bo(r)so</i>	<i>bab hiuel</i>	<i>bab</i>	<i>mak</i>	<i>vad mak</i>	<i>miuelth</i>	<i>miueltelen</i>	
<i>citrus</i>	<i>forulus</i>	<i>fabum</i>	<i>papauer</i>	<i>salunica</i>	<i>cultum</i>	<i>et</i>	<i>inculta</i>	
<i>gereltye</i>	<i>villa</i>	<i>lapat</i>	<i>sepre</i>	<i>zapu</i>	<i>egca</i>	<i>merche</i>	<i>ako</i>	
<i>rastrum</i>	<i>furea</i>	<i>palla</i>	<i>scoba</i>	<i>sapo</i>	<i>canistrum</i>	<i>metreta</i>	<i>mo-</i>	
<i>gerla</i>	<i>kubel</i>	<i>chep</i>	id(em)	<i>chep hadaro</i>	<i>ezten</i>			
15 <i>dius</i>	<i>garlea</i>	<i>cubulus</i>	<i>tribula</i>	<i>exta</i>	<i>extabulum</i>	<i>stimulus</i>		
<i>concol</i>	<i>cosar</i>	<i>zel</i>						
<i>zizania</i>	<i>cophinus</i>	<i>luctus</i>	<i>lutens</i>	<i>margium</i>				
<i>rduar</i>	<i>var</i>	<i>kufal</i>	<i>toron</i>	<i>palota</i>	<i>terem</i>	<i>varfogy</i>		
<i>vria</i>	<i>castrum</i>	<i>murus</i>	<i>turris</i>	<i>pallacium</i>	<i>aula</i>	<i>menia</i>		
<i>plank</i>	<i>temelch</i>	<i>haz</i>	<i>kis haz</i>	<i>pituar</i>	<i>patica</i>	<i>pinche</i>		
<i>vallus</i>	<i>carcer</i>	<i>domus</i>	<i>domicula</i>	<i>pretorium</i>	<i>apoteca</i>	<i>cella-</i>		
<i>riu(m)</i>	<i>penche</i>	<i>torok</i>	<i>kiliuth</i>	id(em)	<i>kemenus</i>	<i>kemen</i>		
	<i>penus</i>	<i>glicium</i>	<i>promtuarium</i>	<i>camenata</i>	<i>camenum</i>			
<i>terem</i>	[arnik haz]*	<i>arnik haz</i>	<i>zoba</i>	<i>zegenhaz</i>	<i>ferdeu</i>	<i>kemen</i>		
20 <i>soliu(m)</i>	<i>camara</i>	<i>latrina</i>	<i>stuba</i>	<i>proseuca</i>	<i>balneu(m)</i>	<i>fumoriu(m)</i>		

Jegyzetek.

E lap tartalmának a Besztercei Szójegyzékben az 5. és 6. lapé felel meg, a mely-lyel nemcsak érdekes, hanem szükséges is egybevetnünk. A magyar szókat itt is, mint

* Utólag keresztülhúzva.

a Besztercei Szójegyzékben, az eredeti kiejtés szerint, a latin szokat pedig, a mennyiben ismeretesek, rendes írásmódjukkal és alakjukkal közöljük.

(1. sor.) *szapora-fü* — verbena. Am. szapora-fü. Közönséges növénynev a régi-ségben. A *für* régebb alakja a *fü* szó *für*-tővének (vö. *füvet*, *füvek* stb.). Előfordúl a Jordánszky-Codexben is (I. Nyelvtört. Szótár), sőt a szlavóniai nyelvjárásban ma is *fü*-et mondanak (I. Magy. Nyelvtör. XXIII. 215).

szamártü(v)isk — cartago? Am. számartövis. A latin alak ismeretlen. Bizonyára a *carduus* változata vagy elferdítése. Így a Besztercei Szójegyzékben is (a kiadás 402. száma alatt). A *tüisk* v. *türisk* (mert a régi írás két egymás után következő *u* v. *v* közül az egyiket gyakran elhagyja, tehát *tuisse* e helyett is állhat: *tuisse*) régi teljesebb alakja a *töris* szónak, a mint hogy továbbképezve még ma is sok helyen *töriskes*-t mondanak.

ezékla — bleta. A latin alak a közönséges *beta* szónak középkori változata (DIEFENBACH). A Beszt. Szójegyzékben *laboda*-val van fordítva (395. sz.).

ezérjőfiv — paliurus. Am. ezerjőfű.

nudályfiv — calmandria? Am. nádályfű. Közönséges fűnév a régiségben. (Vö. Nyelvtört. Szótár és Nagy Szótár.) A latin alak ismeretlen. (Vö. *calamenta*, *calmenta*? DIEFENBACH.)

bérük v. *börök* — cicuta. Am. bürok. A sor végén még egyszer előkerül *berük* alakban. A latin szó kezdőbetűje íráshibából *t*-nek van írva. A magyar alakra nézve vö. *berök* a Nyelvtört. Szótárban. A Beszt. Szójegyzékben *belend* azaz 'belénd' áll (406. sz.).

hasaló-fiv — silio. Ismeretlen magyar szó. A Beszt. Szójegyzékben is *hasalou fiv*. A *silio* szó az olaszban kecskerágót jelent.

bérük v. *börök* — cicota. Vö. föntebb. (2. s.) *zanut* — eytisus. Am. zanót. A Beszt. Szójegyzékben *zanot* (407. sz.).

kék — lactuca. Valószínűleg am. kék saláta. A főnév a Beszt. Szójegyzékben is kimaradt (408. sz.).

hagyma — cepe. A latin szó rendes alakja *cepa*. A Beszt. Szójegyzékben is *cepe* (409. sz.).

foghagyma — allium. Am. fokhagyma. *pár* — porrulus. Am. pár(hagyma). A következő latin szó, *porrum* itt magyarázat nélkül áll. A Beszt. Szójegyzékben *parayjal* van fordítva (411. sz.), bár tulajdonkép

szintén párhagymát jelent (FINÁLY: *A latin nyelv szótára*).

monyaró-hagyma — ascola. Am. mogyoró-hagyma. A latin alakra vö. *ascolinum* és *ascolonium* (DIEFENBACH). A *monyaró* a *mogyoró* szónak közönséges régi alakja (I. Nyelvtört. Szótár). A következő *pastinacea* azaz *pastinaca* szó fölött az *idem* arra utal, hogy magyarul is hasonlóképp nevezik, tehát am. *pasztinák*.

(3. s.) *répa* — rapa.

kis répa — rapula.

reték — raphanus.

vörös hagyma — cibulus. A szójegyzékben tulajdonkép *tibulus*-nak írva; a Beszt. Szójegyzékben *cibula* (413. sz.). Középkori latin szó. (Vö. német *zwiebel*.)

káposzta — olus. Am. káposzta. A szójegyzék magyar szavában a *p* íráshibából maradt ki. Hasonló hiba *olis* e h. *olus*. A következő *caulis* szó azonos jelentésűnek van jelezve.

dinnye — pepo.

ugurka-dinnye — cucumer. Am. ugorka. A Beszt. Szójegyzékben ugyane szó *gürög dinnye*-vel van fordítva (418. sz.).

(4. s.) *tök* — cucurbita.

gyökér — radix. Am. gyökér.

torsa v. *torzsa* — maguderis. A latin alak középkori (DIEFENBACH); vö. *magularis* (FINÁLY: *A latin nyelv szótára*).

forma — nastrucium. A latin szó rendes alakja *nasturtium*; azonban ez zsátsát jelent (DIEFENBACH, FINÁLY).

rósa v. *rózsa* — rosa.

lilium — lilium. Am. lilium.

viola — viola.

nád — arundo. A szójegyzékben a *v* másolói hiba *n* helyett. A Beszt. Szójegyzékben *nal* (428. sz.).

(5. s.) *rózsavíz* — radoleo? A latin szó bizonyára am. *rhodium oleum*.

sás — iuncus. A szójegyzék íráshibából *vas*-t ír.

lapis sás — alga. Am. lapos sás. A *lapis* a *lapos* szónak olyan változata, mint a mai *hamis* a régi (HB.) *homus*-nak, vagy a tájnyelvi *kólis* a közönséges *koldus*-nak. A Beszt. Szójegyzékben *tenyeri lopus* az (430. sz.).

háporja — biulus? A latin szó isme-

retlen. A magyar szó ily alakban csak egy helyről van idézve a Nyelvtört. Szótárban. Azonos vele a borsodmegyei *háportya*, mely békasást, békabuzogányt, vízi tövises disznót jelent (KASSAI: *Magyar Diák Szókönyv*).

gomba — smigus? A latin szó bizonyára a *fungus* elferdítése. A következő *luba* (a Beszt. Szójegyzékben *lupa*, 433. sz.) azonos jelentésűnek van jelezve.

gilva — boleta. A latin szó rendes alakja *boletus*, egy gombafaj neve. A magyar *gilva* máshonnan ismeretlen. (Vö. *gylyra-fű?* Nyelvtört. Szótár.)

szömöröcsék — burto. Am. szömöröcsök; egy gombafaj (I. *Nagy Szótár*). A latin szó ismeretlen. Mind a magyar mind a latin szó ugyanígy van a Beszt. Szójegyzékben is (435. sz.).

topló — tuber. Am. tapló. (A magyar szó itt kivételesen utána s nem föléje van írva a latinnak.) Az *u* hang föltűnő ugyan bent a mai *a*-val szemben, de nem kell okvetlenülül íráshibának nézniünk, mert előfordul *topló* alakkal is. Molnár Albertnél. Az *u* és *a* viszonyára vö. a HBesztéd *magjának* (am. *magának*) alakjával. (L. fönt, 68. l.) A Beszt. Szójegyzékben *taplow* (436. sz.).

(6. s.) *tőpérté* — cremium. Am. te-pertő. Tulajdonkép nem illik a szócsoportha. *lórakaró* — strigilis. Szintén nem illik a lap szavai közé.

szőrő — area. Am. szérű. Az első szótag *ö* hanggal más nyelvmélekben is előfordul (I. *Nyelvtört. Szótár*); a szóvégi *é* pedig a mai *ű*-vel szemben általában nem szokatlan a régiségben (vö. fönt, 17. l.), s maga a *szérű* szó is előkerül még *sziré*, *szüré* alakokkal (I. *Nyelvtört. Szótár*).

asztag — acervus.

kepe — capecia. Így a Beszt. Szójegyzékben is (441. sz.).

kéve — manipulus. A nyelvmélekbeli *kerte* alak minden bizonynyal íráshiba *keve* azaz 'kéve' helyett, a mint a Beszt. Szójegyzék írja is (442. sz.). A következő latin *gelina* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve (vö. Du CANGE).

(7. s.) *polyva* — palea.

búzfű — spica.

éggy szál — arista. A Beszt. Szójegyzékbeli *ed zar* is valószínűleg *éggy szár*-nak olvasandó (445. sz.).

szalma — stramen.

kóró — stipula. A Beszt. Szójegyzékben *theurek* azaz törek (417. sz.).

zsenge — primitia. Am. a gabona első termése.

szántó — agricola. A következő *excolator* és *arator* latin szók jelentése azonosnak van jelezve.

(8. s.) *eke* — aratrum.

ekeszaru (v. *-szaru*) — buris.

eketartó — aticabulum (BARTAL szerint e l. *stivabulum*). A következő *ancabulum* szó is ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

(9. s.) *szántóvas* — vomer. A Beszt. Szójegyzékben *lemes vas* azaz lemezvas (454. sz.). A következő *cultrum* szónak magyar jelentése nincs kitéve. A Beszt. Szójegyzékben *cultur* am. *chorozlanas* azaz csorozlya-vas (455. sz.).

hold — iuger(um).

mezé — ager. Am. mező.

magveté — seminator. Am. magvető. A *y* az *u* előtt íráshibából maradt ki. A Beszt. Szójegyzékben *maguethew* (458. sz.).

barázda — sulcus.

ugar — novellus.

vetés — seges.

(10. s.) *mag* — semen. A következő *granum* ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

aratás — messis.

arató — messor.

gabona — frumentum.

ros v. *rozs* — siligo. A latin szó a középkorban rozst jelentett (DIEFENBACH). A következő *annona* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

árpa — hordeum.

(11. s.) *asz* — avena. A Beszt. Szójegyzékben *ost* (valószínűleg *oz* helyett, 470. sz.). Máshonnan ismeretlen *szó*, a mely nyilván a szláváságból került hozzánk. Vö. tót *ores* v. *oros* zab.

zab — pabulum. A latin szónak tulajdonkép takarmány, eleség a jelentése s a magyar *zab* ezt az általánosabb jelentést a szláváságtól örökölte, a hol a *zob* még általában takarmányt is jelent.

szulad — brasium. Ma is használatos főnév (mesterségesen kicsiráztatott gabonát jelent, melynek levéből italt vagy bizonyos ételt készítenek, I. *Nagy Szótár*). A latin szó középkori (DIEFENBACH).

köles — milium.

lükött — trimilium. A népnyelvben ma

is élő neve egy kölesfajnak. (Vö. *lőköt*, köles. *Magy. Nyelvtör.* IV. 521.; *lőköt*, köles kása. no. III. 283.; SZINNYEI JÓZSEF *Magy. Tűjszótár*-ának adatai.) A Beszt. Szójegyzékben *liketh* azaz „likött” (473. sz.), a latin szó pedig *termilium*.

porga — alphita. A latin szó a középkorban a gabonának friss érett semeit vagy a megszáritott szemekből készült lisztet jelentette (DIEFENBACH, DU CANGE). A magyar szó szláv eredetű; vö. ószlovén *prga* am. novella tritici grana. Szatmár megyében ma is *pirgamálé*-nak nevezik az ily módon nyert kukoriczalisztet. (Vö. *pirgamálé* am. száritott éretlen málé, kukoricza, *Nyelvtud. Közlemények* II. 379.)

kölyű v. *kölyü* — fallera. A *kölyü* v. *kölyü* ma is élő szó; törő, zúzó készüléket, kézi malmot jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó értelmezése DU CANGE-nál egyszerűen „instrumentum rusticum”.

(12. s.) *kendőr* — cannabis.

csepés — symphorizator? BARTAL szerint a latin alak *stupanizator* helyett áll, a mely csepűcsinálót, csepűst jelent. A *csepű*: *csepű* viszonyára nézve vö. fent 17. l. az *é*: *ő*: *ü* hangfejlődésről.

len — linum.

lencse — lens.

vízi lencse — cefatica? A latin szó ismeretlen.

csicsér-borsó — cicer, pisum. Am. csicsér-borsó, csicséri borsó.

(13. s.) *bagoly-borsó* — citrullus. A latin szó középkori (DIEFENBACH).

babhüvely — forulus. Am. babhüvely. Az *i-ü* hang-megfelelésről l. fönt, 15. l. A latin szót l. DU CANGE-nál.

bab — faba.

mák — papaver.

vad mák — saluinea. A latin szó azonban másutt nem fordul elő ilyen jelentéssel.

mívelt, *míveltelen* — cultum et inculta. Am. mívelt és míveltelen, t. i. mák. A *míveltelen* alakra nézve vö. *fő-telen*. A két jelző az előttük álló két főnévre vonatkozik mintegy magyarázatul. Ezért a latin melléknevek közül is az első (*cultum*) a *papaver*-rel, a második (*inculta*) a *saluinea*-val van egyeztetve.

(14. s.) *gereblye* — rastrum.

villa — furca.

lapát — pala.

sépré — scopa. Am. seprő, söprű.

szapu — sapa. Ma is élő szó, mely gabonamérő facédényt jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó előfordul középkori latiu okleveleinkben (l. példákat SZAMOTA jegyzetében, 1020. sz. alatt).

vika — canistrum. Tulajdonképp am. kosár. Székesfehérvárt a *véka* szón ma is kosarat értenek. A Beszt. Szójegyzékben is *reka* ugyanazon jelentéssel (487. sz.).

méveze — metreta.

akó — modius.

(15. s.) *gërta* — garleta. Bizonyos gabonamérték. Előfordul ugyanígy a Beszt. Szójegyzékben (490. sz.), a Németújvári Glosszákbans a Bécsi és Döbrentei Codexekben, *girta* alakkal pedig a Münchener Codexben (l. *Nyelvtörténeti Szótár*). Olasz eredetű szó. A latin *garleta* előkerül középkori oklevelekben (l. FINÁLY észrevételét).

köbél — cubulus. Am. köböl. A Beszt. Szójegyzékben *kebel* azaz „kébél” (491. sz.).

csép — tribula. A latin alak középkori (DIEFENBACH); am. tribulum. A következő, ismeretlen művoltú *erta* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

cséphadaró — extabulum? Ma is így nevezik a csépnek forgékouy végeit, a melyekkel a szemet kiverik (l. *Nagy Szótár*). A latin alak BARTAL szerint *extribulum* helyett áll. Mind az *extabulum*, mind pedig az előbbi *erta* szó megvan ugyanazon jelentéssel a Beszt. Szójegyzékben is (492. 493. sz.).

észten — stimulus. Am. ösztön. A mai irodalmi nyelv csak átvitelesen használja (állati ösztön stb.), eredetileg azonban, mint e helyen is, bizonyos ingerlő szerszámot jelentett, az állatok ösztökélésére.

(16. s.) *konkoly* — zizania.

kosár — cophinus. A következő két latin szó jelentés nélkül áll és művoltuk is ismeretlen.

szél — marginum (am. margo).

(17. s.) *udvar* — curia. A latin szó kezdőbetűje nincs kiírva, a másoló ugyanis díszesebb betűt akart utólag az üresen hagyott helyre rajzolni, minthogy e szóval egy új fogalomcsoport (lakóhelyek) kezdődik. A *curia*-nak „udvar” jelentése középkori (l. DIEFENBACH).

vár — castrum.

kőfal — murus.

torony — turris. (E szó SZAMOTA kiadásában véletlenül kimaradt.)

palota — palatium.

terem — aula.

várfok — mœnia.

(18. s.) *plánk* — vallus. Am. palánk, erődítésül szolgáló ezölöpzet. A két alak úgy viszonylik egymáshoz, mint a latin *planta* és a magyar *palánta*.

tömlöcz — carcer. Am. tömlöcz. Ha nem tollhiba, hangátvetést mutat *tömlöcz* helyett.

ház — domus.

kis ház — domicula.

pítvar — prætorium.

patika — apotheca.

pince — cellarium.

(19. s.) *pénczetorok* — penus. Am. pincezetorok. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). A *pince* hasonló *pence* változattal előfordul MOLNÁR ALBERT-nél is (l. *Nyelvtört. Szótár*).

kilüt? — glicium. A magyar szó olvasása pontosan meg nem határozható. Jelentése: pince, éléskamra. A Beszt. Szójegyzékben *keléth* (511. sz.), E máshonnan ismeretlen *kelet* v. *kilüt* szó az ószláv *kljetj*-ből származik, mely ott házat, az új szlovénben pedig pinczét, kamrát jelent (l. TAGÁNYI magyarázatát, *Századok* 1893. évf. 321. l.). A latin *glicium* (*clicium*) is nyilván ennek a származéka (SZAMOTA, a kiadás 1049. sz. jegyzetében). A következő latin

promptuarium szó ugyanezen jelentésűnek van jelezve.

kéményös v. *kéményüs* — caminata. A középfőlnémet szó, a melylyel DIEFENBACH-nál a latin *caminata* értelmezve van, tűzhelylyel. kéménynyel ellátott szobát jelent. A magyar szó vége *-üs*-nek is olvasható, a mennyiben az *-s* képző előtt a mélyhangú szókban *u* hangot mutat nyelvelkünk (l. a bevezető ismertetést).

kémény — caminus.

(20. s.) *terem* — solium. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). Bizonyára belőle van elferdítve a Beszt. Szójegyzéknek hasonló jelentésű latin *sobam* alakja (512. sz.). A következő latin *camara* szó fölé *arnik ház* „árnyikház” volt eredetileg írva, de később keresztülhúzta az író.

árnyikház — latrina. Am. árnyékház, ma árnyékszék.

szba — stuba. A latin szó középkori, a német *stube* latinositása.

szegényház — prosencha. A latin szó PÁPAI PÁRIZ szerint kéregető koldusok szállítását jelenti. A Beszt. Szójegyzékben tévedésből *ferdő*-vel van értelmezve (516. sz.).

ferdő — balneum. Am. fürdő. Zárt *e*-vel még ma is járatos némely vidéken a *fürdik* ige: *férdni*, *férdő* stb.

kémény — fumorium.

Kiadás. SZAMOTA ISTVÁN: *A Schlägli Magyar Szójegyzék. A XI. század első negyedeiből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta.* — (*A szójegyzék fényképeivel.*) Budapest, M. T. Akadémia, 1894. A Hortulariumban előforduló magyar szavak is vele együtt vannak kiadva. A jegyzetekben SIMONYI ZSIGMONDTól is olvashatók észrevételek. A közlést teljes szövegű követi.

Repertorium. SZAMOTA ISTVÁN jelentése tanulmány-utjáról, *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 585—586. l. — *A schlägli latin-magyar nyelvelkék*, ugyanott 638—639. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A Schlägli szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474—475. l. — MELICH JÁNOS: *A schlägli magyar szójegyzék, Erdélyi Múzeum*, XI. k. (1894. évfolyam) 236. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Attual, fiál, Magyar Nyelvről* XXIII. 145. — BARTAL ANTAL: *A Schlägli szójegyzék* (bírálat), *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 245—249. — KALMÁR ELEK: *A Schlägli szójegyzék* (bírálat), ugyanott 249—255. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex.

A tulajdonképeni legrégibb magyar könyv s egyszersmind elbeszélő irodalmunknak is legrégibb terméke az EHRENFELD-CODEX. Egy esonkán fönmaradt, jelenben 162 lapra terjedő, kis negyedrét alakú papiros codex ez, melyet dr. *Ehrenfeld Adolf* béesi jogtanácsos hazánkfia 1851-ben Nyitrán, tanuló korában fedezett föl, midőn társai őt vele lezke előtt mulatsúgból vállon dobták. A codex jelenleg is az ő tulajdona s róla van elnevezve. Elejétől végig egy kéz írása. Készülése évét pontosan meg nem határozhatni, azonban írásából ítélve a XV. század első feléből, szorosabban második negyedéből származhatik. Nyelve még e kornál is jóval régiesebb. Tartalma Assisi Szent Ferencz élete, s mint a léptenyomon mutatkozó latinizmusokból s egyes félreértésekből látjuk, határozottan latinból való fordítás, s íráshibáiból kítetszőleg másolat. A latin Ferencz-legendának egy XVI. századi velencei kiadása, *Speculum vite beati Francisci et Sociorum eius* (1504-ből) két példányban máig fönmaradt: egyik példány a lipesei egyetemi könyvtár, a másik Ehrenfeld Adolf tulajdona. E latin legendával eodexünk tartalma nagyjában azonos, egy része pedig Szent Bonaventura *Vita beati Francisci*-jéből való s csak mintegy harmadfél lapnyi (87. és 153—154. l.) magyar szövegnek nem találták meg eddig latin eredetijét. E latin eredetinek ismerete a eodex megértéséhez, számos fordításbeli hibáinál fogva is, mulhatatlanul szükséges, azért kiadása a nyelvtudományra nézve kétségtelenül nyereség volna.

Az Ehrenfeld-Codex nyelve, régiességénél fogva, igen fontos. Legnevezetesebb sajátságait a következőkbe foglalhatjuk.

H a n g t a n i szempontból nevezetes a zártabb magánhangzók gyakori előfordulása, pl. *husszú* hosszú, *lábaihu* lábaihoz (mint a HBeszédben *ozchuz*) stb. Sőt megőrizte az Ehrenfeld-Codex számos alakban a szövegi magánhangzót is, a mit a HBeszéd nem mutat föl. Ilyenek: *olyu* (olv. *ollyu*) oly, *eze* (olv. *ezé*) ez, *ehsege* éhség, *mongyu* mondj; ragok előtt: *fferenczenek* Ferencznek, *zolgalatonak* szolgálatnak stb., a minöket a HBeszédben és KTöredékben is találtunk (*halalut*, *bymut*). Ide tartozik az Ehrenfeld-Codexnek ama külön sajátága, hogy a múlt jele előtt a tárgyatlan alakú 3. személyben, illetőleg a befejezett cselekvés igenevében teljesebb tőt mutat: *ronott* vont, *felelett* felelt, *nyomorólott* nyomorúlt stb.

Eredeti nyiltabb magánhangzót mutat a eodex az *onszol* unszol igében s a több. sz. 1. személy ragjában: *vagyonk* vagyunk, *mondonk* mondunk stb.

Nyiltabb hangú még az *-ül -ül* igeképző és a hasouló hangzású névragis, melyek *-ól -öl* alakkal fordulnak elő, sőt az utóbbi helyett *-el* sem ritka: *fordól, révésöl, repél* fordul, véresül, repül, *félöl* és *félél* fölül stb.

Megőrizte az Ehrenfeld-Codex az eredeti *m* hangot a következő szókban: *romt ront. hint hint, ezimterem ezinterem* (vö. *romlik, himlő*, népies latin *cimiterium*); továbbá a kezdő *r t a* *rimád* igében, mint a HBeszéd.

Az igeragozásban külön sajátága az Ehrenfeld-Codexnek, hogy a mélyhangú ikes igék az elbeszélő alak s a föltétes mód 3. személyben nem *-ék* hanem *-ák* raggal végződnek: *lakozák* e h. *lakoзык, laknák* laknék stb. Ejelenséget ma csak a gyermeknyelvben találjuk meg, természetesen nem a harmadik hanem az első személyben és csak a föltétes módban, mind az ikes mind az iktelen igéknel. Feltűnő igealakja az Ehrenfeld-Codexnek a *jutandana*, mely többször előfordul, továbbá az összetett igealaknak e kettős ragozása: *tudom valek* e h. *tudom vala*. Megemlítendő még a határozó igenévnek teljesebb *-rel* és *-vala* alakja is: *evrewluel* örülve, *nyluala* nyilván.

A névragozásban említést érdemel a *-ből* ragnak *-belől* és mélyhangú szókhoz illeszkedett *-balól* alakja; továbbá az *-ent* rag: *szája kedrent* szája kedve szerint, *istenent, világent* stb. (ma e rag a köznyelvben csak a *részint*, *szerint* és *alkalmasint* szókban van meg). A *-rel* rag teljesebb *-vala* alakkal is előfordul: *alamyznauala* alamizsnával stb., s r-je még többnyire meg van őrizve. Gyakran használja az Ehrenfeld-Codex a *-t* módhatározó ragot az *s* végű melléneveken, mint: *alázatost* alázatosan, *mélységést* mélységesen stb.; ma úgy szólván csak két ilyen határozó alakunk van a köznyelvben: *örömet* és *regyest*, melyekhez még a *képest* (elhhez képest stb.) névutót csatolhatjuk (e h. *kepcsen*).

Mondattani sajátágai közül megemlítjük e szerkezetet: *ez első tizenkettének egyyik* ez első tizenkettőnek egyike (90. l.), *barátoknak valamellyik* barátoknak valamelyike (119. l.). E régi kifejezésmód tulajdonkép azt teszi: „a tizenkettőnek egyjük”, „a barátoknak valamelyük”, s az *egyik, valamelyik -ik* ragja nem is egyéb mint a mai *-juk -jük* személyrag. A *kül, kivél, kívül* névutó ragtalan főnévhez járul még az Ehrenfeld-Codexben: *ajtó kül* ajtón kívül, *feld kivél* földön kívül. E szerkezet máig csak a *rendkivül* (azaz „renden kívül”) szóban maradt fenn és Vörösmarty *Szózatában*: «A nagy világon e kívül Ninesen számodra hely». A *nélkül* névutó az Ehrenfeld-Codexben a következő eredeti szerkezetet mutatja, pl.: *ezüstnek változásánál kül* vagyis „változásánál kívül”. E kifejezésmódból a *-nal* rag az eredeti *kül* névutóval egy szóba olvadt s külön névutóvá lett.*

Az Ehrenfeld-Codexnek szókinesé is igen fontos. Ugyanis számos kihalt szót találunk benne, a melyeket részben többi régibb emlékeink sem ismernek. Csak itt fordulnak elő: *hogyhana* miutba, *leuzat* és *lewzat* scandalum (egybetartozik a Németujvári Glosszik *lewsag* szavával és Temesvári Pelbárt *leubezes*-ével), *csittenet*, *csittchenet* hallgatás, *csittchenedni* elballgatni. Igen érdekes, hogy több mai idegen eredetű szavunk az Ehrenfeld-Codexben még ismeretlen s helyettük, mint a Schlägli Szójegyzékben is (l. fönt, 86. l.), a régi

* Vö. *Mondattani bírárlatok*, 7. l.

magyar kifejezések járatosak; így a *templom meg egyház*, a *puszta meg kietlen*, a *katona meg vitéz* stb.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *i* hangot rendszeren *y*-nal írja; az *ö* és *ü* közt nem tesz különbséget, a mennyiben mindkettőt rendszerint *ew*-vel jelöli; hogy mind a *cz* mind a *cs* hangot *cz*-vel fejezi ki s hogy az *f* betűt néha minden jelentőség nélkül megkettőzteti (*f̄erenez* Ferenez, *f̄farkas* farkas).

Szövegmutatványul a farkas megszelidítéséről szóló részt közöljük (a codex 146—153. lapjairól), hasonmásban pedig a 66. lapot mutatjuk be, minthogy a fölvetett szövegből facsimilét nem szerezhettünk.

1. A farkas megszelidítése.

(Ehrenfeld-Codex 146—153. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Az fordolt farkasrol: ky
bodog fereneznek myatta
fordola nagy zewledsegre

TÉwrtének nemy czudalatosság es tyztes emlekezésuel melto Eugubia varasaban mykoron meglen eluala zent Attya Mert vala Eugubia varasanak tartományaban egy [f] zernyw farkas testenek nagysagauul es gywlhewzesnek ehsegeuel kemenseges: ky nemczak baromy lelkeseket veztuualael De embereket es azonhokot es: megmaruala vgy hogy mend az polgarok tartanakuala azanna dewgben es felelemben hogy mend fegyuerkeduen mednek uala mykoron yamakuuala azuaras fewlden hogyhana kelleuolua men-

A szöveg eredeti kiejtése.

Az fordolt farkasról,¹ ki bódog Fereneznek miatta² fordóla nagy szöléd-ségre.³

Történek némi csudálatosság⁴ és tisztös⁵ emlékezésvel méltó⁶ Eugubia városában,⁷ mikoron⁸ méglen⁹ él vala szent attya.¹⁰ Mert vala Eugubia városának tartományában¹¹ égy szérnyü farkas testenek nagyságával és gyűlhözésnek éhségével¹² keménségös,¹³ ki némesak baromi lélkösököt¹⁴ veszt vala el, de embereket és asszonyokat¹⁵ és mégmar vala, úgyhogy mend az polgárok tartanak vala azamnyi¹⁶ dögben és félelemben, hogy mend fegyverködén mednek vala,¹⁷ mikoron járnak vala az város földén, hogyhana¹⁸ kellett volna men-

A mutatványnak megfelelő latin szöveg.

¹⁵⁵ De lupo redacto per beatum Franciscum in magnam mansuetudinem.

Accidit quoddam mirabile et celebri memoria dignum in ciuitate eugubidum adhuc sanctus Franciscus uideret. Erat namque in territorio ciuitatis eugubie quidam lupo terribilis magnitudine corporis et ferocissimus rabie famis. qui non solum animalia destruebat sed et homines et feminas devorabat: ita quod omnes cines in tanta peste ac terrore tenebat quod omnes ibant muniti cum egrediebantur terram: ac si deberent ad bella funesta procedere.

* A kettős függő vonal (||) után álló számok a codex lapszámjai; a függő vonalak tehát a codex eredeti lapjainak végét jelzik. A szögletes rekeszbe [] tett szók vagy betűk az eredetiben keresztül vannak húzva vagy feléjük írt pontokkal (l. a hasonmás) vannak törlendőknek jelezve. A kisebb betűk föloldott rövidítések, a ritkított szók pedig a codexben színes betűkkel vannak írva.

nyek ereshadra De maga fegyueresek sem arthatnakuala az mondot farkasnak fogay ellenn ky gonoz zerenczenek myatta elewllwlyual nem menekethetkuala fene gyewlhewtsegetewl Azert ezenne felelm mend meghata ewkewt : hogy valaky nagy elyg mer uala ky-menny az varasnak kapuya kewl Azert vr ysten akara meg yelenty ez felewl mondot polgaroknac || ¹⁴⁷ zent fferencz- nek zentséget Mykoron lakoznak vgyanottan meg muta'a czudalatos myuelkedetnek myatta Mert zent ferencz kewnycwrewluen raytok : zerze magat az mondot farkasnak eleybe menny Azt az polgarok meg ertuen mondnakuala neky Attyamfya ferencz az kapukewl ne menyé Mert az farkas ky ymmaran sok embereket megmart mendenestewlfoguan tegedet megewl De zent ferencz hyuen vr ieszus cristusba ky menden testy lelkeseknek vralkodoya nem payzual fegyuerkedet auagy pykonhokual De zent kerestnek yegyuel yegyzuen magat ky mene az kapon: [mend tarsaual menden byzodalmat vete vr istenbe kyk ewbenne hyendnek tezy ewkewt menden seregnelkewl nyomtatny es yartatny bazaliscoson es [Es] yaspiskyon nemezak farkason De es

niök erős hadra. De maga¹⁹ fegyverésék sém árthatnak vala az mondott farkasnak fogai ellenn; ²⁰ ki gonosz szerencsének miáttá elöllöli vala, ²¹ nem menekethetik vala ²² fene ²³ gyűllhőségétől. ²⁴ Azért ezennyé ²⁵ felelm ²⁶ mēnd meghatá ²⁷ ökö, hogy valakinagy elig ²⁸ mér vala kimēnni az városnak kapúja kül. ²⁹ Azért űr Isten akará megjelēnteni ³⁰ ez felölmondott polgároknak Szent Ferencznek szentségét, mikoron lakoznák ³¹ ugyanottan, megmutatá esudalatos mivelkedetnek miáttá. ³² Mert Szent Ferencz könyörölvén rajtok, szerze magát az mondott farkasnak eleibe mēnni. ³³ Azt az polgárok megértvén, mondnak vala ³⁴ néki: Attyámfia Ferencz, az kapú kül nē mēnjé, ³⁵ mert az farkas, ki immáran ³⁶ sok embereket megmart, mēndēnēstől fogván ³⁷ tēgēdēt megöl. De Szent Ferencz hívén űr Jēzus Krisztusba, ki mēndēn testi lēlkēsēknek ³⁸ uralkodója, nēm paizsval fegyverkedēt ³⁹ avagy pikonhokval, ⁴⁰ de szent kerēsztnak jegyvel jegyzvén ⁴¹ magát, kinnēne az kapón [mēnd] társával, mēndēn bizodalmat vete űr Istenbe. Kik öbenne hiendnek, tēszi ⁴² ökö mēndēn sereg nélkül ⁴³ nyomtatni és jártatni ⁴⁴ bazaliskoson ⁴⁵ es [és] jáspis-kijón, ⁴⁶ nēmcsak farkason, de es

Nec tamen sic armati valebant dicti lupi mortales dentes ac truculentam rabiem euadere. Qui eidem per infortunium obuabant. Verum tantus terror omnes inuasit, quod vix aliquis extra portam civitatis audebat exire. Volens autem deus notificare sanctitatem sancti Francisci ciuibus supradictis: cum sanctus moraretur ibidem ostendit per effectum mirabile. Nam sanctus Franciscus compatiens illis disposuit exire obuam dicto lupo. Cui ciues sentientes hoc. Frater Francisce ne portam exas: quia lupo qui iam multos homines deuorauit: penitus te occidet. Sanctus vero Franciscus sperans in domino iesu christo qui vniuerse carnis spiritibus dominatur. non clypeo protectus aut galea: sed signo sancte crucis se muniens exiuit portam cum socio totam fiduciam iactans in domino: qui credentes in eo facit sine lesione aliqua super basiliscum et aspidem ambulare et conculcare non solummodo lupum sed et

orozlanyon es sarkanyon Es ezkeppen cristusnak hywseges zolgaya fferencz Nem panczelual ewltewztetuen auagy tewruel nem yuet vyseluen auagy hady fegyuereket De zentseges hytnek vertuel keresztnek yegyuel jegyzettettuen Ragada vtat eleybe Es ew felelmnelk ||¹⁴⁸ ewl alhatatost kezde elmenny Es yme sokaknak latasara az helyekrewl kykre nezny felhaktakuala Az zewrnyew farcas mendenestewlfoguan zaya felnyttuan zent ferencz ellen futtuala: ky ellen zent fferencz vete keresztnek yegyett ewtewlees tarsatoles farkast meg ehnyettuen es fvtamasat meg tarta ysteny erewnek myatta: es kemenen meg nytot zayat belrekezte Es annakutanna hozza hyuan ewtett monda neky: yewy ydee Attyamfya ffarkas es cristusnak felewle paranezolo k neked hogy sem nekem sem egyebnek valakinek arez: Chuda: legottan kereszt leuen bel rekezte ew zewrnyew zayat: es az paranezolat leuen legottan magat feye haytuan leteryezte zent ferencznek labayhoz: farkasbalol lewn baran De ezkeppen fekewnek monda Attyamfya farkas te tewtell sok kart ez tartomanyban yzanyw gonoz tetelme ket tewkellel: Teremtettekét yrgal-

oroszlányon és sárkányon. És ezképpen Krisztusnak hívségös szolgája, Ferencz, nem pánczéval öltöztetvén avagy törvel, nem ivet viselvén avagy hadi fegyverékét, de szentségös hitnek vértével,⁴⁷ keresztnek jegyével jegyzettettvén,⁴⁸ ragadá utát eleibe és ő félelm nélkül állhatatost kezde elmenni. És ímé⁴⁹ sokaknak látására, az helyekről, kikre nézni félháltak vala, az szörnyő farkas mendenestől fogván szája félnyitván⁵⁰ Szent Ferencz ellenn fut vala, ki ellenn Szent Ferencz veté keresztnek jegyét, ő töle és,⁵¹ társától és farkast meg ehnyétvén,⁵² és futamását⁵³ megtartá⁵⁴ isteni erőnek miatta, és keményen⁵⁵ megnyitott száját belrekeszté.⁵⁶ És annakutánna hozzá híván ötét, monda néki: „Jőj ide,⁵⁷ attyámfia farkas, és Krisztusnak felőle⁵⁸ paranezolo kéd, hogy sém nekém sém egyebnek valakinek árts.⁵⁹ Csuda: legottan kereszt lévén,⁶⁰ belrekeszte ő szörnyő száját, és az paranezolat lévén,⁶⁰ legottan magát feje-hajtván leterjeszté Szent Ferencznek lábaihoz. Farkasbalól lön bárány. De ezképpen fekőnek⁶¹ monda: „Attyámfia farkas, te töttél sok kárt ez tartományban, iszanyú gonosz tetelme ket⁶² tökellőtél,⁶³ teremtettekét⁶⁴ irgal-

leonem et draconem. Et fidelissimus christi miles Franciscus non lorica succinctus nel gladio. non archum baiulans uel arma bellica: sed sento ||^{155b} sanctissime fidei signo munitus iter aliis dubium ipse carpere constanter incepit. Et ecce multis cernentibus de locis in quibus aspectandum ascenderant. Lupus ille terribilis contra sanctum Franciscum aperto totaliter ore eucurrit: contra quem sanetus Franciscus opposuit signum crucis et tam a se quam a socio virtute diuina lupum compescuit: et eursum retinuit ac os crudeliter apertum conclusit. Et advocans lupum illum ait. Ueni huc frater lupe: et ex parte iesu christi tibi præcipio quod nec mihi nec alteri noceas. mirabile dictu: statim facta cruce clausit os terribile. Et facto mandato statim se ad pedes sancti Francisci inclinavit. De lupo iam factus est agnus capite inclinato prostravit. Sic autem iacenti dixit sanctus Franciscus lupo. Frater lupe tu facis magna damna in partibus istis: et horrenda maleficia perpetrasti creaturas dei sine misé-

massagnalkewl elueztuen De nemezac
 oktalantermezeteket el neztettel es meg
 ewlel [ewl] es meg maral De es embe-
 reket ystennek zemelyere teremtet-
 ket Azert te melto uagy zewrnyew halal-
 ual mykeppen gonoz toluay gyol ||¹⁴⁹
 kos: kyert mend te ellened ewewlt-
 nek es zúgnak Es teneked mend ez
 varas ellensseged De Attyamfiam far-
 kas en akarok tekewzted es ez embe-
 rekkewzt bekeseget tenny. Vgyhogy te
 tewled touaba megne sertessenec Es
 teneked menden el mult vetkedett meg
 boczatyak vgyhogy sem ebek sem em-
 berek tuaba nem ewzewznek Es az
 farkas testenec es farkanac es fyleynek.
 es feynek haytasaua mutattyauala
 menden keppen fogadny azokat kyket
 zent ferencz monduala Es monda zent
 ferencz Attyamfiam farkas De hogy
 keltened ez bekeseget tenned. en fo-
 gadom te neked hogy addeglan adatok
 neked eleg elesetet. ez varasnak em-
 beri myatt myglen elz Vgyhogy touaba
 ehseget nem vallaz Mert en hyzem
 hogy te valamyt gonozol tewtel: te [h]
 ehsegednek gyewlhewzsegeert tewted:
 De en attyamfya farkas. myert en te-
 neked keresek yly kegyelmet akarom
 hogy fogagyad ennekem hogy sonha

masságnál kül⁶⁵ elvesztvén. De ném-
 csak oktalan természeteket elvesztettél
 és megölél és megmarál, de és embere-
 ket.⁶⁶ Istennek személyére teremtette-
 ket. Azért té méltó vagy szörnyő halál-
 val, miképpen gonosz tolvaj gyolkos.⁶⁷
 Kiért⁶⁸ mēnd té ellened üvöltnek és
 zúgnak, és té nekéd mēnd ez város
 ellenségéd. De attyámfiám⁶⁹ farkas,
 én akarok té közted és ez emberek közt
 békességét tenni, úgyhogy té töled to-
 vábbá még nē sértessenek, és té nekéd
 mēndēn elmúlt vétkédet megbocsátják,
 úgyhogy sēm öbēk sēm emberek to-
 vábbá⁷⁰ nēm öznek.⁷¹ És az farkas
 testének és farkának és fileinek és fei-
 nek⁷² hajtásával mutatja vala mēndēn-
 képpen fogadni⁷³ azokat, kiket Szent
 Ferencz mond vala. És monda Szent
 Ferencz: „Attyámfiám farkas, de hogy
 kell té nekéd ez békességét tennéd.⁷⁴ Én
 fogadom té nekéd, hogy addéglan ada-
 tok nekéd elég eleségét ez városnak em-
 bēri⁷⁵ miátt, miglen élsz, úgyhogy to-
 vábbá éhségét nēm vallasz;⁷⁶ mert én
 hiszēm, hogy té valamit gonoszól töt-
 tél,⁷⁷ té chségédnek gyűlöhségeért⁷⁸
 tötted. De én attyámfiám farkas. miért⁷⁹ én
 té nekéd keresēk illy kegyelmet, akarom,
 hogy fogadjad én nekēm, hogy sonha⁸⁰

ricordia destruendo. Non solum autem irrationabilia destruis: sed quod detestabi-
 lius est occidis et deuoras homines ad imaginem dei factos. Unde tu es dignus hor-
 renda morte mutilari tanquam prædo et pessimus homicida. propter quod clamant
 omnes contra te et murmurant: et est tibi tota ciuitas inimica. Sed frater lupe
 ego uolo inter te et homines istos facere pacem ita quod ipsi a te amplius non
 ledantur: et tibi omnem offensam præteritam dimittentes: nec canes nec homi-
 nes te amplius persequentur. Et lupus gestibus corporis et cauda et aurium et
 capitis inclinatione monstrabat illa: que sanctus dicebat omnimode acceptare.
 Et ait sanctus Franciscus. Frater lupe ex quo tibi pacem placet facere istam.
 Ego promitto tibi quod faciam tibi dari expensas continuas donec vixeris per
 homines ciuitatis istius: ita quod nunquam famem patieris amplius: quia ego
 scio quod quicquid mali facis: facis propter rabiem tue famis. Sed frater mi
 lupe ex quo ego acquiram tibi talem gratiam. Uolo quod promittas mihi

valamely lelkest meg ne serezh. auagy embert. sem valamely kart mendennemew al'atban tenny ne mery ffogadod ennekem vgy Es az farkas tettetes yegyvet kyt feye hay ||¹⁵⁰ tuan fogaduala tenny mend azt kyk neky paranczoltatnakuala Es zent ferencz monda Attyamfya en akarom hogy te agyad ennekem hitedet hogy byzuan lyhetnec annak kyt fogaez Es mykoron kiteryeztettenala zent ferencz kezét lytuetelert: az farkas fel emele elsew yob labat es zepen vete zent ferencznek kezebe az hogy yegyvet adhattyanuala Tehat zent ferencz monda Attyamfyay farkas en paranczoloz teuek vr yesus cristusnak neuebe hogy yewel uelem es ma semmyt ne ketelkegyel hogy meunyewukel ez bekeseget tenny vrnak neuebe Es az farkas legottan el megyeuuala zent ferencznek vtanna mykeppen zeled baran: kyt latuan az varasbelyek kezdenek ygen czudalkodnya Es az lyr legottan mend az varaszerte meg hyrhewuek Vgyhogy mend aggok es hewsek ferfyak es azony emberek nemesek es nemtelenek az varasnak vezayara gyewlekezenek: holot zent ferencz lakozykuala az farkasual De ez nepnek sokassaga

valamelly lélkést⁸¹ még nem sértsz. avagy embért, sém valami kárt mēndēnnēmő állatban⁸² tēnni nē mérj. Fogadod én nekēm úgy? És az farkas⁸³ tettetés⁸⁴ jegyét, kit feje hajtván fogad vala tēnni mēnd azt, kik néki parancsolatnak vala. És Szent Ferencz monda: „Attyámfia, én akarom, hogy tē adjad én nekēm hitédēt, hogy bízván lyhetnēk annak, kit fogadsz.”⁸⁵ És mikoron kiterjesztētte vala Szent Ferencz kezét⁸⁶ lytvételert, az farkas fēlemele első jobb lábát és szépen vetē Szent Ferencznek kezēbe, az hogy⁸⁷ jegyét adhatja vala. Tēhāt Szent Ferencz monda: „Attyámfia⁸⁸ farkas, én parancsolok tē nekēd⁸⁹ úr Jézus Krisztusnak nevébe, hogy jövel⁹⁰ vélem és ma sēmmit nē kétēlkēdjél, hogy mēnjöuk el ez bekessēgēt tēnni Úrnak nevébe.” És az farkas legottan elmēgyēu vala Szent Ferencznek utānna, mikēppen szēléd bárány. Kyt látván az várasbēliek, kezdenek igēn csudālkodnia.⁹¹ És az hír legottan mēnd az váras szērtē⁹² mēghīrhövék,⁹³ úgyhogy mēnd aggok és hősēk,⁹⁴ férflak és asszony-embērēk, nēmēsēk és nēmtelenēk az várasnak ueczājāra gyūlekēzēnek, holott⁹⁵ Szent Ferencz lakozykuala az farkasual. De ez népnek sokasága

quod ||¹⁵⁶ nunquam aliquod animal ledas uel hominem nec etiam damnium in cunctis rebus inferre praesumas: promittis mihi ita? Et lupus signum euidentis inclinato capite fecit quod promittebat facere illa que ei imponebantur. Et sanctus Franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod tu des mihi fidem ut possim confidenter credere quod promittis. Et cum extendisset sanctus Franciscus manum pro recipienda fide. Lupus etiam lenauit pedem anteriorem dextrum et blande posuit super manum sancti Francisci signo quo poterat fidem dando. Tunc sanctus Franciscus ait. Frater lupe praecipio tibi in nomine iesu christi quod uenias amodo mecum nihil dubitans: ut eamus ad faciendum pacem istam in nomine domini: et lupus obediens statim ibat cum sancto Francisco tanquam mansuetus agnus. Quod videntes illi de ciuitate ceperunt uehementer mirari: hec nouitas statim per totam insonuit ciuitatem: ita quod omnes tam senes quam iuuenes tam mulieres quam mares tam populares quam nobiles ad plateam

gyilekezuen: feltamada bodog ferencz
stewn czudalatos predicaciót mond-
uan: hogy lelkesek kewzybe ysten-
tewl bewnert boczattatnak ||¹⁵¹ ilyen
halalok es hogy vezedelmesb legyen
pocol tewzenek telhetetlen langa ky
val ewrewkewl ewrewke karhoztakot
marny hodnem mynt farkasnak gyewl-
hewtsege ky lelket megnem ewlhet
hanemzac testet Es mynt kel felny
embernek pocol kynyaba merewlestew:
haegy kewsded lelkes ezenne sokassa-
got yly felelemben es vezedelben tart-
uala Azert en dragolatosim fordolyatok
ystenhez es tegyetek penetenczet es a
farkastol meg zabadoyt tyteket vr ysten
ez vylagan es yewuendewn meg maro
pocolnak tewzetewl Es ez monduan:
monda: halgassatok en dragalatosim
ez farkas ky yt elewtetek al. fogada
ennekem es fogadasabalol hytet ada:
ty veletek bekesseget tenny Es sonha
meg nem sert tyteket valamiben ha
mynden napon fogattok neky adnya
eleg eledelt Es en az farkasert kezes-
lezek hogy bekesseguiek kewtelett crew-
sen meg tartya Tehat mend az gyewl-
tekeztek: nagy ewueltesuel fogadak:
egyetlenben eltetny az farkast: Es te

gyilekëzvén, feltámadá⁹⁶ bódog Ferencz
s tön csudálatos prédikációt,⁹⁷ mond-
ván: hogy lélkésék közibe Istentől bü-
nért bocsáttatnak ilyen halálók és hogy
veszédelmesb légyen pokol tüzének tel-
hetetlen lánga,⁹⁸ ki vall örököl öröké
kárhoztakot marni,⁹⁹ hodnëm mint¹⁰⁰
farkasnak gyűlhöttsége, ki lélkét mæg
nëm ölhet, hanëm csak testét: és mint
këll félni embernek pokol kinjába merő-
léstől, ha äggy küsded¹⁰¹ lélkës ezeny-
nyé sokaságot illy félelemben és veszé-
del(m)ben¹⁰² tart vala. Azért én drágo-
látosim, fordóljatok Istenhöz és tē-
gyeték penetenczét.¹⁰³ és a farkastól
mëgszabadojt¹⁰⁴ titékét úr Isten ez
világon¹⁰⁵ és jövendön mëgmaró pokol-
nak tüzétől. És ez mondván, mondá:¹⁰⁶
,Hallgassatok, én drágalátosim: Ez
farkas, ki itt elöttetek áll, fogadá én
nékëm és fogadásábalól¹⁰⁷ hitét ada, ti
véletek békességet tenni, és sonha mæg
nëm sért titékét valamiben, ha min-
dën napon fogadtok néki adnia¹⁰⁸
öleg eledelt. És én az farkasért kezes lé-
szék, hogy békességnek kötelét¹⁰⁹ erősen
mëgtartja. Tehát mënd az gyülekëz-
tek¹¹⁰ nagy üvöltéssel fogadák, äggyet-
lenben¹¹¹ éltetni az farkast. ,Es tē

ciuitatis simul conuenerunt ubi beatus franciscus morabatur cum lupo. Congre-
gata vero populi multitudine surgens beatus franciscus fecit praedicationem illis
mirabilem dicens inter alia. Quomodo propter peccata tales pestilentie a deo per-
mittuntur. Et quomodo sit periculosior flamma uorax gehenne que habet in eter-
num deorare damnatos quam rabies lupi qui non potest occidere nisi corpus. Et
quam sit pauendum in hiatus infernale demergi quando tantam multitudinem
vnum paruum animal in tanto pauore et periculo uos detinebat. Reuertimini
charissimi igitur ad dominum et facite penitentiam dignam: et a lupo liberabit
uos dominus in presenti et in futuro ab igne baratri deorantis. Et hys dictis
ait. Audite charissimi frater lupo qui hic coram uobis astat promisit mihi et
de promissione fidem exhibuit |^{156b} facere pacem uobiscum: et nunquam uos
in aliquo ledere. Si autem promittitis sibi omni die expensas necessarias exhi-
bere: et ego pro ipso lupo fide iubebo quod pactum pacto firmiter obseruabit.
Tunc omnes ibi congregati cum clamore ualido promiserunt lupum nutrire

attyámfa farkas fogadod tartany ez zegewdest ez polgaroknak hogy sem lelkest sem valamynemew ||¹⁵² állapot meg ne szerz Es az farkas yelentuen feyenek haytasauul testenek farkanak es fyleynek zep mutatasyual: magat yelennen mutattyauala az fogadast tartany Es zent ferencz monda Attyámfa farkas en akarom hogy nykeppen adad nekem hytedewt mykoron meglen valank az varasnac capuya kewl azonkeppen yt mynd ez nepnek elewte agyad nekem hytedet hogy ezeket tarzad es engem te erted kezesleuen el ne hagy Tehat az farkas yo laba fel emeluen ada hytytt zent ferencznek kezebe ew kezesenek: Mend ott alloknak elewte Es lewn oly czudalatosság es ewrewm zent ferencznek mynd yly aytatossagaert es czudanak vysagaert Es farkasnac es nepnek bekesegert hogy mend ewewltenek huygokra gyczerne es alduan vr iesus cristust: ky boczata nekyk bodog ferenczet es ewkewt ew erdelme myatt az kemen gonoz vadnak zayabalol meg zabadoyta Es yly zernyew halalbol bekesegbe es nywgodalomba vette Azert az naptolfoguan az farkas es az nep. zent ferencznek myatta zerzet bekesegert tar-

attyámfia farkas, fogadod tartani ez szegődést ez polgároknak, hogy sém lélkést, sém valaminemő állapot¹¹² még né sérts'. És az farkas jeléntvén fejének hajtásával, testének, farkának és fileinek szép mutatóásával, magát jelénen¹¹³ mutatja vala az fogadást tartani. És Szent Ferencz monda: ,Attyámfia farkas, én akarom, hogy miképpen adád nekém hitődöt,¹¹⁴ mikoron méglen valánk az várasnak kapúja kül, azonképpen itt mind ez népnek előtte adjad nekém hitédöt,¹¹⁴ hogy ezeket tartsad és engém, té értéd kezes lévén, el né hagyj'. Téhát az farkas jó lába¹¹⁵ fél-emelvén adá hitit Szent Ferencznek kezébe, ő kezesének, mēnd ott állóknak előtte. És lőn olly csudalatosság¹¹⁶ és öröm Szent Ferencznek mind illy ajtatósságáért és csudának újságáért, és farkasnak és népnek békesség(é)ért,¹¹⁷ hogy mēnd üvöltének húgyokra,¹¹⁸ gyicsérvén és áldván úr Jézus Krisztust, ki bocsátá¹²⁰ nekik bódog Ferenczét és ökök ő erdelme¹²¹ miátt az kemény gonosz vadnak szájábólól mēgszabadojtá, és illy szērnyő halálból békességbe és nyugodalomba vette. Azért az naptól fogván az farkas és az nép Szent Ferencznek miáttá szerzett békességét tar-

quotidie. Et sanctus franciscus coram omnibus dixit lupo. Et tu frater lupe promittis sernare pactum istis scilicet quod nec animal nec personam aliquam ledas. Et lupo insinuans cum inclinatione capitis et gestibus corporis et cauda et blandimentis se seruaturum pacta promissa omnibus euidenter monstrauit. Et sanctus franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod sicut tu dedisti de hoc mihi fidem cum extra portam essemus. Ita hic coram toto populo des mihi fidem quod ista seruabis: et me in fideiussione pro te facta minime derelinques. Tunc lupo leuato pede dextro dedit fidem in manu sancti Francisci fideiussoris sui coram cunctis astantibus. Et facta est tanta admiratio et gaudium omnium tam pro deuotione sancti francisci quam pro nouitate miraculi quam insuper pro pace lupi et populi: ut omnes clamarent ad sydera laudantes et benedicentes deum qui misit eis sanctum franciscum: et eos meritis ipsius de ore fere pessime liberauit; et de tam horrenda peste in pace reposuit et quiete. Ex illo ergo

tak: Es az farkas ket ezde eztendeig eluen az varas zerte aytora aytora megvenua ||¹⁵³ koldolny senkyt meg nem sertuala sem meg nem sertettetykuala valakytewl: tyztesen eltetuen es hogy czuda sonha sem egyeb ew ellene nem vgtuala Az vtan az farkas meg aguan meg hala Mert ez mondot farkasnac bekeseges es engedelmes bekesegen az polgarok ygen bankodanac: mert valamikor zent ferencznek vezayan yaruala zent ferencznek yozagat es czudalatos zentseget elmeyekbe hywyakuala iesos cristusnak gyczere-tyre amen:

ták. És az farkas két¹²³ esztendeig él-
vén, az váras szerte ajtóról ajtóra mé-
gyénvala koldolni; sénkit még nem
sért vala, sém még nem sértettetik vala
valakitől, tisztésen éltetvén.¹²³ És hogy
csuda: ¹²⁴sonha sém éggy eb¹²⁵ ő
ellenne nem ugat vala. Az után az far-
kas mēgaggván.¹²⁶ mēghala. Mert ez
mondott farkasnak bēkességēs es engē-
delmēs bēkességēn az polgárok igēn
bānkódānak, mert valamikor Szent
Ferencznek ucczājān jár vala, Szent
Ferencznek jóságát¹²⁷ es csudálatos
szentségét elmējēkbe hívják vala Jēzus
Krisztusnak gyicseretire. Ámēn.

die lupus populo populus lupus pacta per sanctum franciscum ordinata seruauit et lupus per duos annos viuens: et per ciuitatem ostiatim victimas neminem ledens: nec ipse lesus ab aliquo fuit curialiter enutritus. et quod mirum est nunquam latrabat canis aliquis contra eum. Tandem frater lupus seniens mortuus est. de cuius absentia ciues plurimum doluerunt: quia dicti lupi pacifica et benigna patientia quandocunque per ciuitatem pergebat sancti francisci virtutem et sanctitatem mirificam in memoriam reuocabant. Ad laudem domini nostri iesu christi.

Jegyzetek.*

1. *fordólt farkas.* am. megtért, meg-szelídült. Vö. ma is *Pál fordulása* am. Pál megtérése.

2. *Ferencznek miáttá,* ma: *Ferenc miatt.* A névutónak hasonló szerkezete többször olvasható régi emlékeinkben, az Ehrenfeld-Codexben pedig egészen közönséges. Ma is mondjuk: *ennek utána* e h. *ez után.* Vö. *imádva férőknak általa* (VÖRÖSMARTY: *Az úri hölgyhöz*). A *miatt* az Ehrenfeld-Codexben a mai *által*-nak felel meg. Második szótagja valószíűleg *á*-val olvasandó, mert a pontosabb helyesírású nyomtatványokban sok helyütt *miátt* alakot találunk (l. *Nyelvtört. Szótár*).

3. *szölédségre,* am. szelídségre. Az első

szótag *ö*-je a zárt *ē* helyett a codexíró nyelv-járásának sajátága. Az *é* a mai *é*-nek szabályszerű megfelelője (v. fönt, 16. l.).

4. *némi csudálatosság.* A *némi* szónak itt 'quoddam' jelentése van. mint a latin eredeti is mutatja. Ma ritkán használjuk; általánosabb használata csak a *-leg* ragos *némileg* szóban van, magábau pedig kezd 'egy kevés, csekély' jelentést venni föl; pl. *némi jutalom reményében* stb.

5. *tisztēs,* itt annyi mint 'celeber'.

6. *emlékezésvel méltó.* Ma a *méltó* mellett *-ra* *-re* ragot használunk. Itt nyilván a latin ablativusnak ügyetlen fordításából magyarázható.

7. *várasában* v. *várassában.* E régi

* Innen kezdve jegyzeteink czímzavában a régi szókat, a mennyiben megállapítható, kiejtésük szerint írjuk; az eredeti írásmódot csak ott tartjuk meg, a hol a kiejtés biztosan meg nem határozható, vagy a hol épen az orthographiára nézve kell észrevétele tennünk.

váras-ból (azaz ,várral ellátott hely') lett a mai város, a: o változással (l. fönt, 16. l.). Vár-ból város olyan mint ház-ból ház.

8. *mikoron* v. *mikoronn*, a *mikor* kötőszónak teljesebb alakja: *mi koron*, vagyis ,a mely időn, a mely időben'. (Vö. *midön*, ebből: *mi időn*.) A raguak kettős *nn* el való ejtését más nyelvenlékeknek pontosabb írása alapján tehetjük föl. (Vö. fönt 19. l.)

9. *méglen*, am. *míglén*. Vö. *holtomiáglan*. A *még* ugyanis nem egyéb mint a *mi* névmásnak *-ig* (régebben *-éig*) ragos alakja: **mi-éig*: *még*: *míg*.

10. *szent Attya*, ,szent attya', am. szent *atya*, t. i. Sz. Ferencz. Az *atya* szót úgy látszik hosszú *ty*-vel ejtette az író, mert állandó *ty*-nal írja. Harmadik személyraggal ma is *atya* azaz *atya*-nak ejtjük s az ilyen fogalmak épen 3. személyű raggal vannak leginkább használatban.

11. *tartományában*, am. határában, vidékén. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

12. *gyűllhewzesnek* ,*éhségével*, olv. ,gyűllhözésnek (v. gyűllhözésnek) éhségével'. A latin eredeti szerint (rabie famis) helyesebb volna: *éhségnek gyűllhözésével*. A szó e helyén kívül másutt nem fordul elő, azonban összefügg az alábbi *gyűllhewtseg* és *gyűllhewzseg* főnevekkel, melyek szintén csak az Ehrenfeld-Codex sajtójai.

13. *keménségés*. A lat. *ferocissimus*-t fordítja vele, a mint hogy általában ilyen *-ságos -sées* vagy *-ságú -ségű* melléknevekkel (*szépségű* stb.) adja vissza codexünk a felsőfokot, a melynek *lea*-gel szerkesztett kifejezőmódja csak később fejlődött ki.

14. *baromi lélkésékét*, am. állatokat. Magát a puszta *lelkes* szót is használja codexünk s egyéb codexek is ,állat' értelemmel, s nyilván a latin *animal* mintájára képeztek régi írónk, a mely hasonlókép a lelket jelentő *anima*-ból származik.

15. *aszonyokot*, am. asszonyokat. A tárgyrag előtti magánhangzónak e zártsága a több. számú és személyragos névszókou jellemző sajtósága az Ehrenfeld-Codexnek. Nyenek pl. *magamot*, *fiadot* stb. s alább *ököt* őket.

16. *azanna*, olv. ,azannya' v. ,azanná', akkora, anyyi. Voltaképen am. *az anyyi*. Az *anyya*-ban az eredeti *nyáj* szó (*az nyáj*) még egészen fölismerhető; később *anyyé* és *anyyi* lett belőle. Az egész szóban tehát a mutató névmás kétszer fordul elő (*az-az-*

nyáj). A Bécsi és Münchener Codexnek *n*-es írása, a hol pedig *n* és *ny* (ñ) meg vannak egymástól különböztetve, az *azanná* olvasást teszi ajánlatosabbá. (Vö. alább 114. l.)

17. *médnek vala*, am. mennek vala. Az Ehrenfeld-Codexnek egyik sajtósága a *megy* igének ez az alakja, mely valószínűleg *meynek*-ből származik *gy: d* változással, mint *vaygnak* helyett *vadnak*.

18. *hogyhana*, am. *mintha* (vö. bevez.). Alakjáról l. *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 30. és SIMONYI: *Magy. kötésszók* III. 148.

19. *de maga*, am. *de*, azonban. Régi nyelvünkben a *maga* ,azonban' jelentésű kötőszó is volt, a melyet *de*-vel kapcsolatban is használtak. (Vö. SIMONYI: *Kötésszók* I. 197.)

20. *ellenn*, am. *ellen*. A szóvégi kettős *nn* nem pusztán orthographiai fölösleg, a menyenyiben más emlékekben is előfordul (pl. a Némétújvári Glosszáknak 363. l.), s bizonyára eredetibb ejtismódot jelez. Egybevethető régi írónk *utánn* írásával, a melyet személyragozva ma is így ejtünk: *utánnam* stb. (Vö. *Magy. Nyelvtör.* XIV. 306.)

21. *előllöli vala* (az utolsó betű, a csak tolllábából maradhatott el), am. előlelte, előtalálta, találkozott vele. Előfordul még a Virginia-Codexben. A *lel* ige régebben s néhol ma is *lél*-nek hangzik s ez utóbbi ejtésnek tájnyelvi változata (*é: ő*) az Ehrenfeld-Codex *löl* alakja.

22. *menekéthetik vala*, am. menekedhetik vala. Az író a *d* helyett a kiejtést követve *t*-t írt.

23. *fene*. Itt melléknévül van használva ,vad, kegyetlen, iszonyú' jelentéssel, a mi igen közönséges régi emlékeinkben. E melléknévi használat maradványa a mai *fene gyerek* kifejezés.

24. *gyűllhewtsegetewl*, olv. gyűllhöttségétől v. gyűllhöttségétől, ugyanazon alapszóból, a melyből a föntebbi *gyűllhewzes* származik. Ha ez utóbbinak alapszava egy **gyűllhözszik* ige volt, akkor ehhez a *gyűllhöttség* úgy viszonylik, mint *nyugodtság* u *nyug(o)szik*-hoz.

25. *ezenne*, olv. ,ezenné' v. ,ezenné', am. ennyi (vö. fönt *azanna*).

26. *félelm*, am. félel'm. Vö. *hotolm* hatalom a HBeszédben.

27. *mégthatá*, am. megszállta. Ez igét ma hasonló kifejezésben nem használnók, noha mai jelentése sem egyéb voltaképen, mint ,megszáll, átjár'.

28. *nagy elig*, am. nagy alig, alig-alig. Az *elig* szót *alig* helyett használja ARANY JÁNOS is *Kereházában*: »Sötét az éj: *elig-elig* Hogy a vízfény fehérelik» (9. verssz.). A *nagy* melléknév használatára nézve vö. *nagy búsan*; »szarvát öklelőre *nagy*-le bocsátotta» (ARANY: *Toldi* IX. é.) stb.

29. *kapuja kül*, am. kapuján kívül (l. bevez.).

30. *mégjelēnteni*, am. megmutatni. Közönséges ily jelentéssel a régiségben.

31. *lakoznák*, am. lakoznék (l. bevez.). Az igemód használata itt, mint számos mellékmondatban, latinos és codexeinknek ez általános jellemző vonása.

32. *csudálatos mívelkedetnek mi-átta*, am. csudálatos *mívelkedet* (művelkedés) v. i. esodatétel által.

33. *szőrzé magát az mondott farkasnak eleibe menni*, am. elhatározta magában, hogy elébe megy a mondott farkasnak. A *szerez* ige hasonló jelentéssel többször is előfordul nyelvelmélkünkben. A főnévi igenév (*menni*) használata latinos (*ceire*). Az *eleibe* (e h. elejébe) a 3. szem. birtokosragnak régibb alakját mutatja, a melyet a népnyelvben ma is megtalálunk. (Vö. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról*. *Magy. Nyelvőr* XVII. 150—151. és 201.)

34. *mondnak vala*, am. szólnak vala. A *mond* igének e tárgyatlan használata ma is megvan az *úgy mond* kifejezésben. Vö. még: »*Monda* Hunor: itt leszálljunk. Megitasunk. meg is háljunk; *Monda* Magyar: virradattal Visszatérjünk a csapattal» (ARANY: *Rege a csoda-szarvarról*). Említésre méltó a *-nak* előtti csonka tö; ma a köznyelv *mondanak* alakot használ. de a népnyelvben megvan a *mondnak*, *monnak* ejtés is.

35. »*ne menye*» .nē mēnjē», am. ne menj. Teljesebb alak (l. bevez.). Az elveszett véghangzó bizonyára zártnak hangzott, mert ez könnyebben eltűnbetik, mint a nyílt e.

36. *immáran*, am. immár. Olyan megtoldott határozó alak, mint *mostan* (*most*), *mígen* (*míg*), *onnaton* (*onnat*, *onnan*) stb. (Vö. SIMONYI: *A magy. névragozás* 91. l.)

37. *mēndēnēstől fogván*, am. teljesen, egészen. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek s általában a régi nyelvnek (l. *Nyelvtört. Szótár*).

38. *testi lēlkēsēknek*, am. élőlényeknek. A *lēlkes*-ről l. föttebb (14. jegyz.).

39. *fegyverkedēt*. Ma *fegyverkezett*. *gondolkodik* és *gondolkozik*.

40. *píkonhokval*, a latinban *galea*. A *píkonhok* szó ezen kívül még csak a Besztercei és Schlägli Szójegyzékekben fordul elő *píkonhog* illetőleg *píconhog* alakkal s a sísaknak bizonyos nemét jelenti, melyet a németek *beckenhaube*-nak vagy *píckelhaube*-nak neveznek s a magyar szó nem is egyéb, mint az előbbinek átalakulása. A *beckenhaube* rajzát l. BOEHM *Handbuch der Waffenkunde* (Leipzig. 1890.) cz. művében. 34. l.

41. *jegyzvén*, ma segédhangzóval: *jegyēzvén*. A tö régi alakját mutatják még: *jegy-z-ó*, *jegy-z-et*, *jegy-z-ek* stb. E kifejezésben ma inkább a *jelöl* igét használnók.

42. *tész*i. Valószínűleg így, hosszú *é*-vel olvasandó a *tezy* alak. Vö. *tészen* még a későbbi emlékekben is.

43. *mēndēn sereg nélkül*. Érdekes példája a bevezetőleg említett fordítói félreértésnek. Az eredetinek *lesio* (írva *lesio*) szavát nyilván a *legió*-val tévesztette össze a fordító s azért használja az ide nem illő *sereg* szót. Az sem lehetetlen egyébiránt, hogy az eredeti magyar codexben e helyen a régi *sérés* (írva *seres*, am. *lesio*) főnév állott s ezt értette félre a másoló.

44. *tész*i ököt . . . nyomtatni és jár-tatni. Szolgai fordítás, latinizmus.

45. *bazaliskoson*, am. basiliscuson. A *basiliscus*-t a régiek kakas testű állatnak képelték, három csücsű kigyófarkkal, fején koronával s tekintetét halálosnak tartották. Ma a vastagnyelvű gyíkok egy nemét nevezik így.

46. *jáspiskijón*, tulajdonképp *áspiskión* azaz *áspiskigyón*. de előfordul ilyen jés kezdettel az Erdy-Codexben is: *iaspis kegyo* (640b). Az *áspis* (*Vipera aspis*) egyiptomi viperafaj, a szemüveges kigyók családjába tartozik. A nép ma is használja átvitt értelemben a megfélemltetlen emberekről, különösen aszszonyokról.

47. *vértével*, ma vértjével. A 3. személyű birtokosrag eredetileg *j* nélkül hangzott s e hangot csak később vette föl analogia útján (l. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 149).

48. *jegyzettettvén*, e h. *jegyestetvén*, am. jegyezve, megjelölve. A műveltető képző — ha ugyan nem tollhiba — fölös ismétléssel fordul elő e szóban, a mi régi íróinknál nem szokatlan. (Vö. *Hunfaly-Album* 70. l.)

49. *ímé*. Valószínűleg mindkét hangzója hosszú volt még a codex korában. A Debreczeni Codex pl. rendszeren *ímeh*-nek írja. Vö. még: «Az kit ígért, *ímé* vigre megadta fiát» (ERDŐSI SYLVESTER distichonjaiban).

50. *szája felnyitván*, am. száját felnyitván. A határozó igenévnek e régen közönséges szerkezete ma csak a *-va -re* képzős igenévvel fordul elő néhány kifejezésben: *szem-lesütve, térd-hajtra* stb.

51. *ő tőle és*. Ma a köznyelv hasonló esetben visszaható névmást használ: *magától is*. A népnyelv azonban még igen szereti ilyenkor is a közönséges személyesnévmás alkalmazását: *elvitte vele a fiát is* e h. *elvitte magával*.

52. *mégehnyétvén*. Ma hangáttetéssel *enyhít*-nek ejtjük ez igét. (Vö. *konyha* régen *kohnya* s az újszlovénben *kuhnja*.) Jelen-tése: megfékez, megszelidít.

53. *futamását*, am. futását. A *futamás* a régi *futamik* (ma csak *futamodik*) igének rendes *-ás* képzős származéka.

54. *mégtartá*, am. visszatartá. Vö. ma is *megfordúl* am. visszafordúl, *megjött a háborúból* visszajött stb.

55. *keményen*, am. kegyetlenül. Vö. «*Kemen* kegyetlen fejedelm» (Domonkos Codex 226). «Meg az vadaknal is vadab *kememb* te vagy» (BORNEMISZA: *Énekes könyv* 503).

56. *belrekeszté*, am. berekeszté. A *be* igekötőnek teljesebb alakját mutatja ez ige; eredetileg *belé* volt, mint a hasonlóképp rövidült *-be* rag is.

57. *idé*. Az *ide* szónak eredetibb alakja, melynek hosszú hangzója a középfokban ma is megvan: *ülébb*.

58. *Krisztusnak felőle*, am. Krisztus részéről, Kr. nevében.

59. *sém nekém sém egyébnek valakinek árts*. Latinizmus e h. *ne árts*. E helyett *egyébnek valakinek* ma így is mondhatjuk: *egyéb valakinek* (l. erről *Monlattani bírálatok* 20. l.).

60. *kérészt lévén . . . paranesolat lévén*. A latin *abl. absolutus*-ok fordításai.

61. *fekőnek*, am. fekrőnek. Vö. *fek-tet* söt *fek-et* (Nagybánya, Szatmár m.). Ez a *feket* műveltető alak a régiségben is gyakori (l. *Nyelvtört. Szótár*).

62. *tételemekét* am. tétémenyeket, tetteket. Képzése ugyanolyan, mint az *ór* igéből az *ótalom*-é. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő; azonban valószínűleg belőle rö-

vidült a Németújvári Glosszák *tétem* szava, mely amazzal oly viszonyban áll, mint a mai *érdem* s az Ehrenfeld-Codex *érdelm* alakja (l. alább).

63. *tökélléttél* am. cselekedtél. Ma a *tökél* ige csak az *eltökél* (v. i. elvégez magában) szóban s a *tökéletes* és *tökéletlen* melléknévekben van meg; ez utóbbiak pedig a latin *perfectus* és *imperfectus* régi fordításainak látszanak (vö. *perficere* megtenni).

64. *teremtéttékét*, am. teremtményeket. A tárgyrag előtt rendszeren nyílt *e* van ily esetekben, az Ehrenfeld-Codex nyelvjárása azonban valószínűleg zárt *é*-vel ejtette. (Vö. fönt *asszonyokat*, és alább *kárhoztakot*.)

65. *irgalmasságnál küll*, am. irgalmasság nélkül. A névtőről l. a bevez.

66. *és embérékét*, am. embereket is. Vö. a HBeszédben *es tiv* ti is.

67. *gyolkos*, am. gyilkos. Eredeti mélyhangú magánhangzóját a német szó magyarázza meg, a melyből származott (*dolch*) A *gyolkos* megvan még HELTAMál is s a Döbrentei-Codexben *gyalkos* változata is előkerül.

68. *kiért*, am. a miért. A *ki* névmást dolognévre vonatkoztatva a népnyelv még ma is használja.

69. *atyámfiam*, e h. atyámfia. Az alapszón levő *i*. személyű birtokosragot az analogiával magyarázhatjuk, a mennyiben a birtokos személy jele rendszerint a szó végén foglal helyet, pl. *naggyanyám* stb. Hasonló jelenség a népnyelvben: *a magam lovam* e h. *a magam lora*.

70. *továbbá*, am. többé. A *továbbá* szót ma csak felsorolásban használjuk.

71. «*ewzewznek*», tollhiba e h. *ewznek* «őznek' v. 'üznek', am. üznek. A hosszú *ő*-s olvasás is lehetséges, a mennyiben az *őz* alak másutt is előfordul a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

72. *feinek* v. *fejinek*, am. fejének. Vö. föntebb (33. jegyz.) *cleibe* s az alább közlendő mutatónyban (a 67. lapról): *deydit*, ideit, am. idejét, stb. A népies ejtésben ma is *fejüt* fejét, *idejibe* idejébe stb.

73. *mutatja vala . . . fogadni*. Latinizmus.

74. *de hogy küll tő nekéd ez békeségét tennéd*. E mondat értelme, illetőleg az előbbiekkal való összefüggése nem világos. A latin eredeti szerint azt kellene jelentenie: ,ennélfogva tetszik neked e békes-

ség megtétele.' A *kell* itt 'tetszik, placet' jelentésű, a mi a régi nyelvben közönséges.

75. *embéři*, am. emberei. A több birtokra vonatkozó birtokosragnak eredetibb alakja *i* (vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvtör. XVII. 242*).

76. *éhségét nem vallasz*. A *vall* igének e régebben közönséges használata ma csak a *kárt vallani* ('kárt szenvedni'), *kudarczot vallani* és *szégyent vallani* kifejezésekben maradt meg.

77. *valamit gonoszól töttél*. A *valami-t*, *quidquid*, a mi csak a *mi* jelentéssel is használta régi nyelvünk. Ma ily használata ismeretlen.

78. *gyeulhewzsegeert*, olv. gyülhöz-ségéért. Ugyanazon igének *-ség* képzős származéka, a melyből a föntebbi azonos jelentésű *gyulhewzes* származik (12. jegyz.). Vö. még *gyeulheutseg* (24. jegyz.).

79. *miért*. A *mert* kötőszónak eredeti teljes alakja. (Vö. SIMONYI: *A magyar kötőszók* III. 229.)

80. *sonha*. A *soha* szó régiebb alakja, a mely a *sem* és *ha* szók összetételéből származott. Vö. *sem-mi* és *sen-ki* azaz *sem-ki*.

81. *lélkést*, am. állatot. Vö. fönt *baromi lelkes* (14. jegyz.), *testi lelkes* (38. jegyz.).

82. *méndennémő állatban*. A *méndennémő* szóval a *cunctus*-t fordítja az író szolgálólag, a mennyiben nyelvünk itt istagadó névünást kíván: 'semmiféle dologban'. Az *állat* 'dolog, res' jelentéssel áll, a mi a régiségben közönséges. (Vö. fönt. 6. l.)

83. *az farkas . . . fogad vala tenni ménd azt*. Értelmetlen fordítás vagy hibás másolat. A latin szerint a *jegyet*, 'jegyet' után még egy igét várnának (*févít*).

84. *tettetés* v. *tetés*, am. evidens, látható. Közönséges szó a régi nyelvben.

85. *annak, kit fogadsz*, am. annak, a mit fogadsz. (Vö. fönt 68. jegyz.)

86. *kiterjesztette vala kezét*, am. ki nyújtotta kezét, hogy t. i. a farkastól biztosítást (hitet) nyerjen.

87. *az hogy*, am. a hogy, a hogyan. A vonatkozó névmás *a-ja* nem egyéb mint a mutató névmás *s* a régi nyelvben még teljes az alakjával járult az egyszerű relativum elé. Említésre méltó, hogy e codexben az *az*-zal bővült alak már mutatkozik. (Vö. HB. és KTör., 1. fönt, 5. l.)

88. *attyamfyay*. A szóvégi *y* csak toll-hiba lehet.

89. *tenek*, am. te néked. Hasonló alakok még: *ewnek*, 'őnek' illius (77. l.) és *tynek* 'tinek' vobis (145. l.). Azonban mindezek valószínűleg csak íráshibák *teneked*, *ewneky*, *tynektek* helyett, mert más példája is van annak, hogy a szó végéről egy-két betű az írónak tollában maradt, pl. szövegünkben *elcullewlyual* e h. *elcullewlyuala* (l. 21. jegyz.), *megyenua* e h. *megyenuala* (l. alább), s egybeült e névmásainkat is mindig mai alakjukban találjuk a codexben.

90. *yewel*, olv. jövel; am. jöjj el. Az *ew* arégi írásmódban sokszor rövidítésképen *euu* v. *ewu* (tehát *yewuel*) helyett áll. A *jövel* alakot olykor ma is használja az irodalom. Valószínűleg ebből származik: **jör(j) el*.

91. *kezdének igen esudálkodnia*, am. kezdének nagyon csudálkozni. Föltünő a többes számú alany mellett az igenévnék *-nia* végzete, a mely ma csak egy. 3. szem. alanyra vonatkozhatik. E sajátság azonban közönséges a régi nyelvben. sőt más (1. v. 2.) személyre való vonatkozással is használják a *-nia -nie* igenevet (vö. alább, 108. jegyz.). Példánk olyan jelenségnek is tekinthető, mint a HBeszédben *ozchuz járov voygmuk* e h. *járovk*, vagyis hogy az állítmány kiegészítő részeire a számbeli egyezés nincs átvive.

92. *ménd az város szerte*, am. egész város szerte, az egész városban, per totam civitatem. A *szerte* tulajdonképp annyi mint valaminek során (szerén) végig'. Hasonló kifejezések a régi nyelvben: *ez viláy szerte*, *ucczák szerte*, *nipek szerte* stb. (l. *Nyelvtör. Szótár*).

93. *méghírhövék* v. *méghírhüvék* (*az hír*), am. elhírhedett, elterjedt a hír. A kihalt *hírhüszik*, *hírhüszik* igének elbeszélő alakja. Vö. *nyugozsik*; *nyugovék*; *aluszik*; *aluvék*.

94. *hősök*, am. ifjak, a szónak régi jelentésével.

95. *holott*, am. a hol. Ma általánosan csak mint megengedő kötőszót használjuk, de régen közönséges volt kérdő és vonatkozó használata is. Vö. 'Belül, a kertben volna jobb nekem. *Holott* hü gond *s* szorgalmatos kezek Ápolgassanak és növeljenek' (TOMPA: *Az ibolya álmai*).

96. *föltámaula*, am. fölkelt, fölállt. Vö. 'Meg latogatot mynket [Isten], *fel tamadwan* a magassagból' (Jordánszky-Codex 521). 'Az nyavalyas ember fíel zókkolleek agyabol es nagy ywólttest kyaytast kezde

teenny wgy her az eghez wdwar mynd
ffel tamada. (Erdy-Codex 633b.).

97. *s tón csudálatos prédikációt*, am. s csudálatos prédikációt tartott. Vö. «*Tun* nagi ezodalatos *predicaciót*» (Virginia-Codex 75). «Ezután nagi zep *predicaciót tön* nekik» (Weszprémi-Codex 51), stb.

98. *lángja*, ma: lángja. A birtokosrag-nak *j* nélküli alakjára vö. fönt 47. jegyz. Codexünk azonban már a *j*-és alakot is ismeri, pl. alább *kynyaba* 'kínjába'.

99. *ki vall örökööl öröké kárhozta-kot marni*. A *vall marni* a latin *habere devorare* fordítása, a *vall* igének régi 'habere' jelentésével (l. *Nyelvtört. Szótár*). *Örökööl öröké* v. *örökké* am. *örökööl örökké*. Az *-öl* rag ugyanaz benne mint e honnan kérdésre felelő határozószóknak: *mell-öl. al-öl* stb.; *öröké* pedig olyan mint *sok-á*. *Kárhozta-kot* ma *kárhozottakat*, s ez éppen ellentéte az Ehrenfeld-Codex főtebb tárgyalt *ronott, felelött* (vont, felelt)-féle alakjainak (l. bevez.).

100. *hoduēm mint*, am. hogysen mint, mintsem. Maga *hodnem* am. *hogynem*, ugyanazon hangváltozással, mint a főtebbi *málnék* e h. *megynek* (17. jegyz.).

101. *küsded*, am. kisded. Tájnyelvi ejtés-mód, *i:ü* változással.

102. «*vezedelben*». Valószínűleg tollhiba *vezedelmében, veszedelmében* helyett. Am. *veszedelmében*.

103. *penetēnezét*, am. penitenciát. Olyan magyarosodott alakja a latin *poenitentia*-nak mint a régi *Veneceze* (Erdy-Codex 395b.; ma *Velenceze*) *Venetiá*-nak. Ilyen még *beste* (ma is a népnyelvben, l. SZINNYEI: *Magy. Tájéztár*) a lat. *bestia*-ból.

104. *męgszabadojt*, am. megszabadít. Az *-ít* képzős igék régi általános alakja *-őjt, -éjt, -őjt* vagy *-ojt -őjt, -éjt*, s valószínűleg az *-öl -ől* (ma *-ül -ül*) képzős visszaható igékből származtak *-t* műveltető képzővel, tehát *szabad: szabad-öl: szabad-öl t: szabadlőjt (szabadojt): szabadít*. (Vö. SIMONYI ZSIGMOND fejtegetését, *Magy. Nyelvtör.* XIV. 29. 30.)

105. «*vylagan*». Valószínűleg hiba *vylagon* 'világon' helyett.

106. *ez mondván: mondá*. Az *ez mondván* a *his dictis* fordítása; ma: *ezt* v. *ezeket mondván*. A szerkezetre nézve l. fönt *szája fejnyitván* (50. jegyz.)

107. *fogadásábólól*, am. fogadásábólól (lásd bevez.).

108. *fogadtok neki adnia*. A régi

nyelvben nem ritka a *-nia -nie* végű főnévi igenévnek ilyen, első és második személyre való vonatkoztatása, a mi némi kétséget támaszt: valóban személyrag-e az *-a -e* végzet. Azonban megmagyarázható a harmadik személyű alaknak analogikus elhatalmazásából.

109. *békességnek kötelét*, am. a békeség kötését, a békekötést. Ma a *kötél* szót csak tárgyi ('funis') értelemben használjuk, de régi elvont jelentésének maradványát láthatjuk a *köteles, kötelesség* és *kötelez* szavakban. A *békesség kötele* kifejezés előfordul másutt is a régi irodalomban (l. *Nyelvtört. Szótár*).

110. *gyülekeztek*, am. gyülekezettek. Vö. *kárhoztak* (99. jegyz.)

111. *ęgyjetlenben*. A latin mondatban *quotidie* van; azonban azt látszik jelenteni: együttesen, egyetemben, hasonlóképp. Előfordul még a codex 12. és 92. lapjain. A nép ma is használja: *ęgyjetlenben ecczer* egyetlen egyszer (Nagybánya, Szatmár m.; l. még SZINNYEI: *Magy. Tájéztár*).

112. *sēm lęlkęst sēm valaminēmő állatot*, am. sem állatot sem semminemű személyt. Érdekes ellentét a mai szóhasználattal, hogy éppen az *állat* szó jelenti a személyt s a *lęlkes* az állatot. A *valaminēmő* e h. áll: *semminēmő*. (Vö. fönt *męndēmēmő* 82. jegyz.)

113. *jęlęnnen*, am. világosan, láthatólag, evidenter. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek, s általában régi nyelvünknek.

114. *hitędęt* és *hitędęt*. Az ily hangbeli változatok arra látszanak mutatni, hogy az eredeti codex írója — mert emlékünknél csak másolat — és a fönmaradt kéziraté nem tartoztak ugyanazon nyelvjáráshoz.

115. *jó lába*, am. jobb lába. Vö. *iov felev* jobb felől (HBeszéd). «*Sem yora*, sem bal felee nemt erwńk» nec ad dextram nec ad sinistram (Jordánszky-Codex 161). «*Io fele es bal fele*» (Döbrentei-Codex 301), stb.

116. *csudálatosság*, am. csodálkozás. A főnévnek e jelentése másuttan nem ismeretes; a *Nyelvtört. Szótár* csak 'mirabilitas, wunderlichkeiten' értelmét idézi.

117. *Szent Ferencz nec mind illy ájtatosságúért és esudának újságáért és farkasnak és népnek békességéért*. Ma itt a második és harmadik okhatározó előtt is megismételjük a *mind* szót (*mind — mind*), úgy hogy valóságos kötőszó lett belőle. A régi nyelvben még sokszor csak

Szent Sebektől való zuda
Ene zudalatos ságnal legened 77
zent ferencnek zent sebý melkor:
regye az nemmenew esmeretes zudaban
yelenfegest mutatuan Nemmenew fia p
dualo featernek yilekzetben mex yla
az yilekzetben nemmenew predialo
stater by bodosz ferencet ez keppen yilekz
nala ev yonhaban hogy sem yastan do
tett latoya sem bezedben hallanya sem
szueben bybegynala zent sebetnek hely
uel ekeffoztnek lenye 77xet myforon
emondot barat latoznak begyekt eluev ez
mondot quentben: bynek ebellez hazaban
meg yitabualat zent ferencet ev zent
sebetnek helyuel: bytatten sequel es yilekz
sequel yndolatott 77x feater el mene by
tton 77 es az zent atyianak zent sebý be
lyot kesyuel eluakara vgy hogy mende
nestewlyoguan m semmy meg non yele
nnek 77c masod napon myforon azon sta
ter colne az aztalnal: neze zent ferenc
nek keperet es tata ot al az helyeken by
ab sebetekt holott el uatartuuala ment
eleztob uoltabuolna Es gondoliuan meg

egyszerű határozószó, mely a felsorolandó páros moudatrészek elé volt bocsátva összefoglalásúl. (Vö. SIMONYI: *Magyar kötőszók* I. 103.) A *Szent Ferencznek* ügyetlen fordításból került a *mind* elé. A *bekességert* alak utolsó *e*-jében két *é*t (-*é-ért*) foglalt egybe az író.

118. *húgyokra*. A *húgy* kihalt régi szó s csillagot jelentett.

119. *gyezerue*. Valószínűleg tollhiba *gyezerue* azaz *gyezeruen* helyett; am. dicsérvén. A kezdő *gy* e szóban jellemző vonása az Ehrenfeld-Codexnek (vö. *gye* am. de HB.). Palóczos sajáttság.

120. *bocsátá*, am. küldé.

121. *érdelme*, am. érdeme. Az *ér* igéből

olyan képzés, mint *fáj*-ből *fájdalom*. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő.

123. *ezde*, a *két* szó ntáun kihuzatlan tollhiba.

124. *éltetvén*, am. tápláltatva.

és hogy esuda. Előrevetett következményes mondat, am. és egy eb sem ugatta meg, *hogy esuda*.

125. *sēm ēggy ēb*, am. egy eb sem. Vö. *es num iggy ember* (HB.).

126. *mēgaggván*, am. előregedvén. A *meqagy* már-már alig használatos, de az *agy* igéből való a ma is közönséges *elaggott* szó.

127. *yozagat*, olv. jóságát. A *z itt s-et* jelent, mint többször a Besztercei Szójegyzékben.

2. A hasonmás szövege.

(Ehrenfeld-Codex 66. l.)

Betűszerinti olvasás.

Zent sebekrewl ualo ezuda

MENE czudalatossággal legenek Az zent ferencznek zent seby méltoc: Teczyk az nemyneinew esmeretes czudaban yelensegest mutatuan Nemy-nemew [fra] predicalo fratereknek gylekezetyben Mer vala az gylekezesben nemynemew predicalo frater ky bodog ferenczet ez keppen gylewly uala ew yonhaban hogy sem yrasban ewtett latnya sem bezedben hallanya sem zyueben hyhetyuala zent sebeknek helyuel ekessewltnek lenye Azert mykoron emondot barat lakoznak hegyek-eluewl ez mondot conuentben: kynek ebellew hazaban meg yrtakuala Zent ferenczet [ew] zent sebeknek helyuel: hytetlensseguel es gylewseguel yndoltatott Az frater el mene tytkon [ke] es az zent attyanak zent seby helyet kesyuel eluakara vgy hogy mendenestewlfoguan m semmy meg nem yellenek De masod napon mykoron azon frater ewlne az aztalnal: neze

Eredeti kiejtés.

Szent sebékről való esuda.

Mennye esudátalossággal légyenek az Szent Ferencznek zent sebi méltók, tetszik az néminēmő¹ észmeretés esudában, jelenségést mutatván² néminēmő prédikáló frátereknek³ gyilekzetében. Mert vala az gyilekzetben néminēmő prédikáló fráter, ki bódog Ferenczét ez képpen⁴ gyilöli vala ő jonhában,⁵ hogy sēm írásban⁶ ötét látniã, sēm beszédben hallania, sēm szívében hiheti vala zent sebeknek helyivel ékésöltnek lēnnie. Azert mikoron e mondot barát lakoznák⁷ hegyek elvöl⁸ ez mondot konvëntben, kynek ebéllő házában⁹ mēgirták vala¹⁰ Szent Ferenczét zent sebeknek helyivel,¹¹ hitetlensseguel és gyilőséguel¹² indóltatott¹³ az fráter, elméne titkon az zent attyának zent sebi¹⁴ helyét késivel elvakará, úgyhogy mēndenestől fogván sēmmi¹⁵ mēg nēm jelēnnék.¹⁶ De másod napon,¹⁷ mikoron az fráter ülne az asztalnál, néze

zent ferencznek kepere es lata ot [al] az helyeken vab sebekett holott el uakartanala ment elezteb uoltakuolna Es [gondoluan] meg

Szent Ferencznek képeré és láta ot az helyékén újabb sebékét, holott elvakarta vala, mént¹⁸ eleztebb¹⁹ voltak volna. És még-

[Eddig a fényképen levő 66. lap. A szöveg folytatása, az eredeti kiejtésre átírva: ||⁶⁷ haraguván gondolá, hogy eleztebbe (?)²⁰ tékéletést nem vakarta volna el. És ideit várván, mikoron sénkí jelen nem volna — mert ki gonoszt mivelkédik, világosságot útál — másodezör²¹ elméne és Szent Ferencznek sebi helyit azannyéban²² vakará el,²³ hogy az képnék alatta való meszeit is²⁴ elromtá.²⁵ De harmad napon, hogy mikoron²⁶ azon fráter az asztalnál ülne, tekinte Szent Ferencznek képeré, és imé látá az szent sebéknek helyét oly szépen²⁷ és újan, hogy sonha újabban még nem jeléntek vala,²⁸ mént té hát.²⁹ Téhát az fráter álnokságnak miáttá mégsététéssöle³⁰ és kégyetlenségnek miáttá rözszeteté,⁴¹ ő bünéhöz tön harmad búnt. És monda ő szivében: Istenre mondom, hogy én az sebéknek helyit úgy vakarom el, hogy sonha továbbá még nem jelénnék. És miképpen szokta vala várni idejét, ki időben embéréknek szémi nem látnák, és elfeledvén, hogy Isten szémeinek³² méndénék nyilván³³ vadnak,³⁴ és mégjelévnén hirtelen haragval vévé késit és kivájá az képről sebéknek jegyit, fésétékét³⁵ és meszet is kivájá. De legottan, mikoron kezdé vájni, kezdé az vájásokbalól³⁶ eleven vér kiszármazni,³⁷ ||⁶⁸ és az vér hirtelen kibuzdólván,³⁸ mégvéréséjté³⁹ az mondott fráternek arezáját⁴⁰ és kezét és köntösét. — stb.]

Jegyzetek.

1. *néminémő*, am. bizonyos. Hasonló összetétel eredetileg a mai *minő* is, mely régen *mi-némő*, *mi-némű* volt.

2. *jelénségést mutatván*. E szavak helyett magyaros fordításban vagy jelzői kifejezés (vö. a latin eredetiben: quodam nobili miraculo... ostenso), vagy vonatkozó mondat állana. A kifejezés különben az Ehrenfeld-Codex szóhasználatára szerint am. különösen megmutatván.

3. *prédikáló frátereknek*. *Prédikáló fráter* am. prédikáló szerzetbeli, vagyis Domkos-rendi.

4. *ez képpen*. Tulajdonkép *az képpen*, am. úgy, annyira.

5. *ő jonhában*, am. szivében, cordialiter. A *jonh* általános régi szó, mely belső részeket, különösen szívet jelent. Mellékalakjai *joh*, *juh*, *eh*, *ih* (l. *Nyelvtört. Szótár*). Vö. ARANYNÁL *Buda halálá*-ban: «Bőrért lefészíték, *johait* földmetszék» (I. é.).

6. *írásban*. Az *írás* szó itt régi, festés, festmény' értelmévei van használva (az eredetiben *pictura*). Az *ír* igének e régi

'pingere' jelentése máig csak a *képirás* és *képiró* szókban maradt fenn.

7. *lakoznák*, am. lakoznék. (Vö. bevez.)

8. *héggyek elvöl*, am. hegyeken túl, a latin eredetiben *ultra montes*. E kifejezésben a régi *elv* (*elü*) főnévnek -öl ragos alakja látható, a mely valamin túl levő részt, túlsó oldalt jelentett s ma csak a háromszéki nyelvjárásban (l. SZINNYEI: *Magy. Tájszótár*) és Kolozsvárnak egy városrésze nevében *Hidelve* (am. a hídon túli rész) van megőrizve. Ezen *elv* szóból való az *Erdély* szó (eredetileg *erdőelve* azaz 'erdőn túli rész', *Transsylvania*) és Oláhországnak régi neve: *Havasalföld* (ebből *Havaselve*, *Havasalföld*).

9. *ebéllő házában*, am. ebédlő házában, v. i. ebédlőjében. A *el* helyett *il* tájnyelvi hangváltozás. (Vö. *palló* e h. *padló* stb.) A *ház* pedig itt szobát jelent, mint a régi nyelvben s néhol még ma is közönséges.

10. *mégírták vala*, am. megfestették, lefestették; a latin eredetiben *depictus erat*. (Vö. fönt *írásban*, 6. jegyz.)

11. *szent sebéknek helyivel*, am. szent

sebeknek helyeivel. A régi nyelvben a birtok többségét jelentő 3. személyű birtokosrag egyszerű *i*-nek hangzott; így alább is *sebi* e h. *sebei* stb. (Vö. SZINKYEI: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 242.)

12. *gyűlösséggel*, am. gyűlölséggel. Az *l* kiesése a *gyűlölség* főnévben hajdan igen gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szótár*).

13. *indóztatott*, am. indíttatott, indítatva, indítva. Az ily alakok megerősítik az *-ít* képzőnek azt a magyarázatát, melyet főntebb előadtunk (l. a *műszabadojt*-hoz való jegyzetet, 104. alatt).

14. *sebi*, am. *sebei*. Vö. főntebb *helyivel* (11. jegyz.).

15. *semmy*. A *semmy* előtti *m* kihúzatlan tollhiba.

16. *még nem jelennék*, am. meg nem látszanék, magyaros módhasználattal: meg nem látszott (úgyhogy semmi sem látszott belőle). A *megjelenik* ige ilyen értelemmel közönséges a régiségben.

17. *másod napon*. Ma rendszeren: második napon. A sorszámnévnek e régies *ik*-telen alakját azonban olykor még ma is használjuk: *harmad napra, negyed napos, harmad rendű, másod osztályú* stb. Egyébként az egyszerű *-ad -ed* képző ma csak a törtek kifejezésére szolgál.

18. *mént*, am. mint. E kötőszó eredetileg **mi-ént* volt (vö. *szer-ént*) s ebből úgy lett *mént*, mint a *miért*-ből *mért* a népnyelvben. Az *é*-nek (*i*) *i*-re változásáról l. főntebb, 16. l.

19. *elezteb*. Biztosan meg nem állapítható az olvasása (*eleztebb* v. *elésztebb*?). Jelentése: előbb. Csupán a codexek korában fordul elő a régiségben is.

20. *eleztebe*. Az előbbinek teljesebb alakja, melyet csak az Ehrenfeld-Codex ismer (l. *Nyelvtört. Szótár*).

21. *masodczor*. Félleg elemző (*masod-*), félleg phonetikus (*-czor*) írásmód.

22. *azanneban*, am. annyira, úgy. Vö. az előbbi szemelvényben *azanna* (16. jegyz.). A *-ben* ragot az *annyi* szón ma is használjuk némileg hasonló értelemmel: *annyan* — *a mennyiben*.

23. *vakará el*. Mai szórend szerint: *elvakará*. (Ugyanígy alább is *vakarom el*.) Hasonló szórenddel különösen a Jordánszky- és Érdy-Codexekben találkozunk. (L. alább, XIX. fej.)

24. *meszeit is*. A latin eredetiben *caementum* áll, a mi a középkorban meszet is jelentett (l. DIEFFENBACH).

25. *elrontá*, am. elrontá. A *ront* közönséges régi alakja a *ront* igének, ép úgy mint *imt* a mai *int*-nek, *hint* a *hint*-nek. Hogy az *m* eredeti bennük, kitérünk a *romlik*, *himlik* (kihalt szó, vö. *himlő*) alakokból is.

26. *hoggy mikoron*, am. a mikor. Olyan mint a régi nyelvben közönséges *hoggy ki* vonatkozó névmás e h. a *ki* (l. *Nyelvtört. Szótár*). A *hoggy* kötőszónak a relativum előjárulására még ma is van egy példánk, a *hoggyha* e h. *ha*, a mennyiben e föltétes kötőszónk eredetileg szintén vonatkozó névmás.

27. *zeppen*, (az eredetiben), olv. szépen. A *p* megkettőzésének alig lehet jelentősége.

28. *ylentekuala*, (az eredetiben) tollhiba *yelentekuala* 'jelentek vala' helyett. Jelentését l. főntebb (16. jegyz.).

29. *té hát*. A két szóba való írás, *te hat* talán nem pusztá véletlenség. A szó ugyan is e helyen annyit tesz: azon alkalommal, akkor, v. i. az(on) koron, s a *tehdát* (régén *tahát* is) eredetileg valóban két elemből áll: a mutató névmásból (**ta- *te-*, a mely megvan a *to-va* és *tül* szókban is) és az időt jelentő *hát* szóból. (Vö. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár* 8. és 761.) A következő szó, a melylyel az új mondat kezdődik, szintén *tehdát*, itt azonban mint kötőszó áll s azért alkotó elemei nincsenek külön hangsúlyozva mint az előbbi hangsúlyos határozói kifejezésben.

30. *męsęttęssőle*, am. megsötétesüle; el volt vakítva álnokságától. Az *'s* képzőt bizonyára kettősen ejtette az író, minthogy még ma is általános az ilyen ejtés: *sebessen*, *erőssek* stb.

31. *ręzsesztetęk*, am. indíttatott, izgatott; a latin eredetiben *incitatus*. A *ręzseszt* ige csupán a codexek korából ismeretes s egy eredetű a mai *rezeg*, *rezdül* és *rezzen* igékkel.

32. *zemeynynek*, (az eredetiben) tollhiba *zemeynek* 'szémeinek' helyett.

33. *nyaluan*, hasonló hiba (a kiadás hibái?) *nyiluan* 'nyilván' helyett.

34. *nyilván vadnak*, am. nyilván vannak, vagyis mintegy nyilván, kitérva; a latinban *aperta sint*. A *nyilván* szót még ma is használjuk így a *nyilván való* kifejezésben. A *vadnak* a régi *vagymak* ejtésnek olyan

hangbeli változata, mint a föntebbi *mennek*, *meggynek* mennek helyett (l. 102. l.).

35. *fűsétéket*, am. festéket. A *-ték* képző előtt még a *tő* teljesebb alakja van meg (vö. bevez.). Figyelemre méltó a névelő régies hiánya. (Vö. a HBeszéd jegyzeteiben, 66. l.)

36. *vájásokbalól*, am. vájásokból, a rag-
nak régi teljesebb alakjával (vö. bevez.).

37. *kiszármazni*, am. kibuzogni, kiömleni; a latin eredetiben *emanare*. Közönséges régi szó.

38. *kibuzdólván*, am. kibuggyanván, kiszökellvén; a latin eredetiben *prosilians*. Szintén gyakori régi szó. A *buzdúl* szót ma már csak átvitt értelemben használjuk: *fölbuzdúlni* stb.

39. *mögvéresíté*, am. megvéresíté. (Vö. fönt *mögyszabadojt*-nál, 106. l.).

40. *arczáját*, am. arczát, vagy a mint a nép ma is mondja: orezáját.

Kiadások. Az Ehrenfeld-Codexet VOLF GYÖRGY adta ki beható ismertetéssel a *Nyelvemléktár* VII. kötetében, a 66. lap hasonmásával. E kiadás különnyomatban is megjelent ilyen címmel: *Az Ehrenfeld Codex. A legrégebb magyar könyv ismertetése és hű le-nyomata. Közzéteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával.* (Budapest, 1881.) Ugyane lapnak hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében* is, I. köt. 130. lap.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. A codex itt hibásan Ehrenreich-codexnek van nevezve. — SZARVAS GÁBOR: *A Ferencz legenda, Magy. Nyelvr.* I. k. 215, 263, 316, 366, 411. ll. Főkép a szókincset ismerteti nagy gonddal. — DEÁK FARKAS: *Észrevételek a Ferencz legendához*, ugyanott I. 322. — ZÁVODNIK MIHÁLY: *Az Ehrenfeld codex nyelvi sajátosságai.* (Egri kat. főgimnáziumi értesítő az 1887—88. évről.) — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar szótók. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből,* XIV. k. 7. sz.) 18. l. Az Ehrenfeld-Codex teljesebb tőalakjainak tárgyalása. — UGYANAZ: *A magyar nyelv*, I. k. 163—168 l. A codex nyelvének bő ismer-
tetése. — SZINNYEI JÓZSEF: *Hibás olvasás, Magy. Nyelvr.* XX. 180. — VOLF GYÖRGY: *Hibás olvasás*, ugyanott XX. 235. — BALASSA JÓZSEF: *Codexünk és a nyelvjárások, Hun-falvy-Album* (Budapest, 1891.) 8. l. Az Ehrenfeld-Codex nyelvjárásának tárgyalása. — A fönt (92. l.) említett latin Ferencz-legendának 1752-iki győri kiadása (*Antiquitates Franciscanae seu Speculum vitae beati Francisci et sociorum eius* stb.) megvan a Nemzeti Múzeumban, V. S. S. 579n. jelzett alatt.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A legrégebb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Münchener és Apor-Codex.

A Biblia legrégebb magyar fordításának töredékei három XV. századi codexben maradtak fenn: a BÉCSI CODEXben, a MÜNCHENI CODEXben s az APOR-CODEXben. Ez utóbbiról csak újabban derítette ki Simonyi Zsigmond, hogy zsoltárai szintén ezen első bibliafordításból való másolatok.

Ez első bibliafordítást Döbrentei Gábor nyomozásai szerint valószínűleg két huszita eretnekséggel vádolt ferenczes pap, bizonyos Tamás és Bálint készítették Moldvába való menekülésük után, a mely 1436 és 1439 között történt. Innen az elnevezés: *ferencziek bibliája*. Mind a Bécsi, mind a Münchener, mind az Apor-Codex azonban csupán másolatait tartották fenn az eredeti bibliafordításnak.

Mielőtt az egész fordítás s főképp a két fontosabb töredék, a Bécsi és Münchener Codex nyelvét jellemeznők, szóljunk egyenkint a három codexről.

A BÉCSI CODEX (másképen, Révai Miklós emlékezetére, RÉVAI-CODEX) hosszukás negyedrétt alakú papiros-codex. Három egykorú kéz írása. Leíróinak nevét s készülése évét nem tudjuk, azonban korát az írás jellegéből ítélve, a XV. századba kell tennünk, s minthogy a pontos keletti Münchener Codexszel egy időben kellett készülnie, vele körülbelül egykorúnak is tarthatjuk (1466.). Tartalmát az ő-szövetség következő könyvei teszik: Rút, Judit, Eszter, a Makka-beusok (töredék), Baruk, Dániel, Ózeás, Joel, Ámos, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhúm, Habakuk, Szofóniás, Aggeus, Zakariás és Malakiás könyvei. Minden valószínűség szerint azonban csak másolat, valamint a másik két codex is. A *bécsi udvari könyvtár* tulajdona.

A MÜNCHENI CODEX (másképen, Jászay Pál emlékére, JÁSZAY-CODEX) negyedrétt alakú s az első 8 hártylevél kivételével papirosra irt codex. Egy levelet kivéve egészen Németi György keze írása, ki az utolsó sorokba tett vallomása szerint 1466-ban végezte be Moldvában, Tatros városában.* Tartalma: a négy evangélista könyvei, melyeket egy hártýára írott teljes kalendárium, a *legrégibb magyar naptár* előz meg. Másolat. Legrégibb kideríthető gazdája a 15. lapon olvasható följegyzés szerint Widmanstadius, egy XVI. századi nyelvtudós volt. Jelenleg a *münchener udvari könyvtár* tulajdona, hol 1834-ben Fejérváry Miklós fedezte föl.

* Ma inkább csak falu Moldva szélén. Oláhul *Totrus*.

Az APOR-CODEX középszerű nyolczadrét alakú, több helyen csonkult papiros-codex. Három kéz írása, melyek közül az elsőét nyelve alapján határozottan a Bécsi és Münchener Codexben fönmaradt bibliafordítás töredékének kell tekintenünk. Az írók neve, valamint a codex készülése ideje ismeretlen. Ez utóbbit azonban az írás jellege alapján a XV. század második felére és pedig inkább a végére mint közepére kell tennünk. Tartalma: a zsoltárok fordítása, himnuszok, imádságok és elmélkedések. Íráshibáiból kitetszőleg szintén csak másolat. Nevét egykori tulajdonosától, *Apor Pétertől*, illetőleg az Apor-családtól kapta. Jelenleg Cserey Farkasné ajándékából az Imecsfalván levő *Székely Nemzeti Múzeum* tulajdona.

E három codexben fönmaradt első bibliafordításunk legfontosabb nyelvemlékeink közé tartozik, s a Bécsi és Münchener Codex következetes és czélszerű helyesírásánál fogva is igen nevezetes. (Az Apor Codexben ez írásmód már némileg rongálva van.)

A Bécsi és Münchener Codex helyesírásáról megjegyezzük a következőket.

Legnevezetesebb ama sajátágunk, hogy minden hangot, a mai kétjegyű mássalhangzókat is egyszerű jeggyel írják. A *cs* hangot a mai nagy *L*-hez hasonló jeggyel fejezik ki, az *sz*-et egyszerű vagy pontozott, illetőleg vonásos *é*-vel vagy *z*-vel, a jés hangokat pedig, a *gy*-t kivéve, mellékjegyes *l*, *ú* és *ť* betűkkel írják. A *gy* hangnál megfordítva járnak el: az egyszerű *g*, *gy* hangot, a vonásos *j* ellenben *g*-t jelent. Csak következetlenségből fordul elő az egyszerű *g* betű a *g* hang jelentésével is. A mássalhangzók közül még a *j* hang kifejezése érdemel említést, a melyet szövegben az *i*-től való megkülönböztetés kedvéért *ih*-val írják, pl.: *akarih* akarj stb. A magánhangzók írásában nagy fontosságú a nyílt *e* és zárt *ě* megkülönböztetése. Amazt tompa ékezetű *è*-vel, ezt pontozott *é*-vel jelölik codexeink. E jelek azonban nemcsak rövid, hanem hosszú magánhangzókat is jelentenek; az *è* tehát annyi mint *e* vagy *é*,* az *é* pedig *ě* és *é*. Kár, hogy a nyílt és zárt hang e megkülönböztetése nincs mindenütt keresztülvívve. A Bécsi Codexben pl. a második kéz *è*-t nem használ, a harmadik pedig igen hanyag a megkülönböztetésben. S még ott is, a hol e megkülönböztetés pontosabb, nem lehet minden egyes jelölést föltétlen hitelűnek tekintenünk. Az Apor-Codexben pedig a pontozott *é*-nek csak gyér nyomai mutatkoznak. Az *ö* és *ü* (illetőleg *ó* és *ü*) szintén meg vannak egymástól különböztetve; amannak alúl farkos *o*, ennek fölül pontozott *i* vagy *ü* (illetőleg *u*) a jele.

A három codex nyelvi sajátágai közül kiemeljük a következőket.

Hangtan szempontból legjellemzőbb a szóvégi *e* hangnak *ö*, *ü* után *ö-re* való változtatása, pl. *földö*, *ülő* ezek helyett: *földa*, *üle* stb. E sajátág előfordul a Vitkovics-Codexben s a XVII. századi Zvonariesnál is; ma csak a göcseji és rábavidéki nyelvjárásban találjuk meg. Ez az ajakhangú ejtésre való hajlandóság magyarázza meg, hogy a Bécsi és Münchener Codexben már *ü* hang van olyan szókban, melyek jóval későbbi emlékekben, sőt részben még ma is az eredeti *i*-t mutatják, pl. *üdvöz*, más emlékekben *idvöz*; *üdő*, *küded*, még ma is *idő*, *kisded* stb.

* E hosszú nyílt *é*-nek fontosságáról az általános részben szólottunk (4. l.).

Az *-ú -ű* és *-ül -ül* képzők meg az *-ül -ül* névrag nyiltabb *ó, ő* hangzóval állanak: *nerő* nevű, *fordól* fordul, *lyányáól* lányául stb.

Nem illeszkedik még codexeinkben a *-szër* rag: *hányszër, háromszër* hányszor, háromszor, s a *-ság -ség* képző a tovább képzett *-ságú -ségű* melléknévben, melyek itt mindig *-ségő* alakkal fordulnak elő: *magasségő* e h. *magasságú*, annyi mint „magasságos”, nagyon magas, stb. A képző eredetére nézve azért is fontosak az ily melléknévek, mert az *-ú -ű* csak jelzős főnévhez járulván nyelvünkben, a *magasségő*-félétet is nyilván még két szónak kellett a codexiróknak érezniük: *magas ségő*, mint pl. *magas természetű* stb. Maga az illeszkedetlen *-ség* mélyhangú szokon, mint a Beszterzei Szójegyzékben, itt nem fordul elő.

Megőrizték még codexeink a *j* hangot az *aszjú, hoszjú, hozjám, hozjad* stb. alakokban s szintígy a sziszegőn végződő igék fölszólító módjában: *emlékőzjél* emlékezzél, *radászja* vadászsa stb.

Teljesebb rés alakjukban maradtak fenn az *-ó -ő* végű melléknévek és ige-
nevek azon esetekben, midőn az *ó, ő* után ma magánhangzó következik, például *dicsőrek* (vagy *dicsőreck*) ebből *dicső*, ma *dicsők*; *dicsőrejt* v. *dicsőrejt*, ma *dicsőit* stb.

A *-alom -elēm* képzős főnevek, valamint az úgynevezett hangvesztő* ige-
tövek ragtalan alakjukban s mássalhangzón kezdődő ragok és képzők előtt is
segédhang nélkül állanak: *értelm* értelēm, *lakodalmnak* lakodalomnak, *resztegl*
vesztegél, *országvrán* országolván stb. Ép így kötőhangzó nélkül állanak a *t*
végű igék befejezett cselekvésű alakjai, mint ma is a keleti székely és palóc
nyelvjárásokban: *futtam, futtál* stb. ezek helyett: *futottam, futottál*. Ellenben
megőrizték codexeink a tövégi hangot a *ri, hi, ri* igék alakjaiban: *riū* vi, *rioná-*
nak vi(v)nának, *riorán* víván, *rijo* ri stb.

Az ige ragozás nevezetesebb sajátosságai még az említetteken kívül,
hogy az *alszik fekszik* igék iktelenül vannak ragozva: *aloszok, aluszsz* (e h.
alszol), *aloszon* alszik, *fékszen* fekszik stb.; hogy az *-it* végű igék fölszólító
módja, mint az Ehrenfeld-Codexben s egyéb codexekben is, *h*-val hangzik, sőt
mint a HBeszédben, *ch*-val írva is előfordul: *zabadoch* és *zabadich* szabadíts;
továbbá az összetett *ir volt* alak (rendesebb alakja *ir vala*) s az ilyen kettős
ragozás: *fizetem valék* e h. *fizetem vala*, a mit az Ehrenfeld-Codexben is meg-
találni.

A birtokos személyragok rendesen *j* nélkül vannak, mint az Árpád-kori
oklevelekben s a codexek nagy részében, pl. *úta* útja, *papa* papja, *földő* földje;
karimon karjaimon, *tagid* tagjaid, *napiban* napjaiban, *napitokban* napjaitok-
ban stb.

A szó képzésre nézve fontos a ható ige nék következő eredeti szerkesz-
témódja: „nem *hatsz* egy fürtöt fejérré *tenned*” e h. nem *tchetsz*; e példa vilá-
gosan mutatja, hogy a *-hat -het* ige képző nem más mint a *hatni* ige. Jellemzi
codexeinket az *-at -et* főnévképző nagy kedvelése, a mai *-ás -és* helyén is:
születet születés, *futat* futás stb., továbbá a kiesinyítő *-csa -ese* a mai *-cska -cske*
helyett: *királycsa, oroszláncsa* királyoeska, oroszlánoeska, stb. A *-nyi* képző itt

* SZINNYEI JÓZSEF: *Rendszeres magyar nyelvtan*, 4. kiad 53. §.

ny helyett *n* hanggal fordul elő: *annē* annyi, *ennē* ennyi; ragozásban pedig teljesebb alakját mutatja: *annēiat* 'annéjat' annyit, *mennēiat* mennyit stb.

Mondattan tekintetben legjellemzőbb a *-ra -ve* képzés igenévnek személyragos használata: *írvám, írvád, írvája* stb., a mi e bárom codexen kívül másutt ismeretlen, pl.: «kit én megesmervém elfuték», «tévelygetek nem tudrátok írást». Másik hasonló nevezetessége a befejezett cselekvés igenévnek következő személyragos használata: «láttonk tégedet éhezted», annyi mint 'éhezve'; «látám a szelletet (am. lelket) leszállatta mennyből», vagyis 'leszállva'.

Szókinése e három codexnek szintén igen fontos, a mennyiben sok olyan szót mutatnak, a mely más emlékeinkben vagy éppen nem vagy csak ritkán fordul elő. Csak a legrégebb bibliának sajátjai: *monnāl* mintegy, *mintha*,¹ *midenēm* nemde (másutt *minēm* és *minēmdē*), *rūtēt* extasis, *csajra* cserebogár (másutt *csaja*), *himlet* elbintés (vö. *himlő*), *elmetvé* elmetszé, *gördölēt* mennydörgés stb. Egyéb ritka, kibált szók: *valāl* birtok, *məgranal* meggyógyúl (különben csak a Budapesti Glosszáokban fordul elő: *nem ranaltatik* non dirigetr 16. l.; *ranalat* és *ranalatus* származékai pedig a Németújvári Glosszáokban), *venerék* ital stb.

Még egy nevezetessége van e legrégebb bibliafordításnak, hogy készítőjét nevezhetjük legelső nyelvújítóknak is. Világosan látszik számos szaván, hogy maga alkotta őket, a Vulgata szavainak lefordítása végett. Ilyenek: *császárlat* imperium, *czimerlet* titulus, *ezrelő* tribunus (vö. *ezredes*), *negyedlő* tetrarcha (másutt *negyedes fejedelem*) stb.

A Bécsi Codexből szövegmutatványul *Eszter* könyvének I. fejezetét hasonmásban a 97. lapot (*Baruch* könyvének kezdetét) adjuk; a Müncheni Codexből hasonmásban a 169. lapot (*János* evangéliomának kezdetét) mutatjuk be s közöljük még azt a részt, a melyben a *Miatyánk* legrégebb magyar szövege maradt fenn (*Máté* VI. 9—13); az Apocodexből való mutatványunk a 138. zsoltár fordítása.

1. Eszter könyvének I. fejezete.

(Bécsi Codex 47—50. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.*²

Régi ejtése.

1] ASuerusnac napiban ki orzag-
lot indiatolfoguan Etiopiaiglan zaz
huzon hēt vidékeken

1. Asvérusnak napiban, ki ország-
lott Indiától fogván Etiopiaiglan
százhuszonhēt vidékēken,

A Vulgata szerint.

1. In diebus Assueri, qui regnavit ab India usque Aethiopiam, super centum viginti septem provincias:

¹ Egyszer előkerül még az Érsekújvári Codexben (533b.).

² A codexet itt a betűk alakjában is követjük ezért szövegünk a Nyelvenléktár szövegétől külsőleg lényegesen különbözik. A Nyelvenléktár ugyanis, hogy a codexek kiadásában lehetőleg egyöntetűen járjon el, a *L* betűt *č*-vel, az *č*-t *c*-vel, a jelöletlen *c*-t *e*-vel, a *č*-t *g*-vel, a *gg* jelentésű *g*-t *č*-vel, a *g* jelentésű *g*-t bokrétája fosztott *g*-vel, az *o*-t *ó*-vel s az *u*, *v*-t *ú*, *č*-vel cserélte föl, a mi nem mondható minden tekintetben sze-

2] mūdōn volt օ orzaganac zēki-
bēn օ orzaganac kezdētē volt Susa
varos

3] Azert օ vralkodaffauac harmad
ēztēndēiebēn tōn igēn nag vëndégse-
gēt օ mēnden feidēlminēc es gēr-
mēkinēc persayaknac ērōssēgōynēc es
Medosiac fenesinēc. es օ vidēkibēlīnēc
feidēlmēknēc ||⁴⁸ օ ēlōtto

4] hog mēgmutatna օ orzagi di-
losegenēc kazdagsagit es օ hatalmanac
nagsagat es fēlmagaztatatasat soc vđō-
bēn tudīa mert zaz es noic zaz na-
pocban.

5] Es mūdōn bētēllēsēdnēc a
vëndēgsēgnēc napi vëndēggē hiuata
mēnden nepet ki lēlētētēc Susisban
a nagtolfoguan mēnd a kūsdedīglēn.
es hēt napocban paranlola a' vëndēg-
seget kézeitētni a kērtuēc es az ērēt-
uēnēc gadoraban ki kirali օlto-
zētēl es kēzzēl ēkēsēn plāntaltatot
vala

6] es mēnden fēlōl satoroc fūg-
gēztētēnēc vala ēg zinōuēc es la-
cinctus zinōuēc es aran zinōuēc

2. Mūdōn volt օ országának szē-
kibēn, օ országának kezdete volt Susa
város.

3. Azért օ uralkodójának harmad
esztendejében tōn igēn nagy vendég-
ségēt օ mēndēn fejedelminek és gyer-
mőkinek, pērsaiaknak erōsségőinek
és mēdosiaiak fényēsinek és օ vidēki-
bēli fejedelmeknek օ elōttō,

4. Hogy mēgmutatná օ országi di-
csőségének kazdagságāt és օ hatalmá-
nak nagyságāt és fēlmagaztatását sok
ūdōben, tudnya mert száz és nyolcz-
száz napokban.

5. És mūdōn betelleyēsēdnēc a
vëndēgsēgnēc napi, vëndēggē hívata
mēndēn népēt, ki lēlētētēc Susisban,
a nagytól fogván mēnd a kūsdedīglēn :
és hēt napokban parancsolá a vëndēg-
ségēt készjētētni a kertnek és az
eresztvénynēc gadorában, ki királyi
öltözettel és kēzzel ēkēsēn plāntaltatot
vala.

6. És mēndēn fēlōl sátorok fūg-
gesztētēnēc vala ēg színōvek és já-
cziuktus színōvek és aran színōvek,

2. Quando sedit in solio regni sui. Susa civitas regni eius exordium fuit.

3. Tertio igitur anno imperii sui, fecit grande convivium cunctis principibus, et pueris suis, fortissimis Persarum, et Medorum inclytis, et praefectis provinciarum coram se,

4. Ut ostenderet divitias gloriae regni sui, ac magnitudinem, atque iactantiam potentiae suae, multo tempore, centum videlicet et octoginta diebus.

5. Cumque implerentur dies convivii, invitavit omnem populum, qui inventus est in Susa, a maximo usque ad minimum: et iussit septem diebus convivium praeparari in vestibulo horti, et nemoris, quod regio cultu et manu consitum erat.

6. Et pendebant ex omni parte tentoria aeri coloris, et carbasini ac hyacinthini, sustentata funibus byssinis, atque purpureis, qui eburneis circulis

rencés eljárásnak. Még megemlítjük, hogy a rövidítésképen mellékjegyekkel írt betűket, melyek szövegünkben apróbb szedésűek, a Nyelvenléktár alul pontozott betűkkel jelöli. Szövegünkben a szögletes rekesz [] olvasható törlést, a fél rekeszbe tett számok pedig a biblia verseit jelentik, a melyek az eredetiben folytatólag, kikezdés nélkül követik egymást.

bibor es barson kötéllekkél kötöz-
tétét ki Elefant tétém mël karikac-
kal valanac toldattattac es Marmor
ozlopokkal tartattatnakuala Es arau
es ezüst zékéc zérzétettékuala a
pagimentomon ki Smaragdus es Pe-
rimis konél torleitététuala Kit irat-
nac ludalatus külömbözètè ékéseit-
uala

7] Kic hivatalasoe valanac kedeg
arau edeneeböl iznakuala. es étkek
külömb es külömb edeneebèn hozat-
tatnakuala Es bor bövön es aiob vèt-
tétikuala ment kirali nagsagnac melto
vala

8] es nēm vala ki n a' nem akarokat
inna kézereiténè De kirali ig zérzettè
vala egmenden asztaokra o feiédelmib-
ből zérzèt vala hog egmenden vennè
mèllèt akarna

9] Vasti kiralnè es vendégségèt tön
nembérieknèc a palotaban hol ||⁴⁹ As-
verus kirali zoktanala lakoztat

10] Es vg hètèd napon mvdön
kirali vig volna es annag ital vtan
borral mëghèuoltuolna paranaLola Ma-
namannac es Bozatanac es Arbona-
nac es Gabathanac es Algatnac es

bibor és bársony kötelekkel kötöz-
tetött, ki(k) éléfanttetem karikákkal
valának toldattattak és mármor osz-
lopokkal tartattatnak vala. És arany
és ezüst székék szerzettettek vala a
págyimentomon, ki smaragdus és pe-
rimis (?) kövel törlejtetett vala: kit
iratnak csudalatus külömbözete ékè-
sajt vala.

7. Kik hivatalasok valának kedég,
arany edényekből isznak vala, és étkek
külömb és külömb edényekben hozat-
tatnak vala. És bor bövön és a jobb
vettetik vala, mént királyi nagság-
nak méltó vala.

8. És nēm vala, ki a nēm akarókat
innya készerejtené, de király így szer-
zettè vala. éggymendèn asztaokra o
fejédelmiből szerzett vala, hogy éggym-
mendèn venné, mëllyet akarná.

9. Vasti királyné és vendégségét
tön nembérieknek a palotában, hol
Asvérus király szokta vala lakoztat.

10. És úgy heted napon, mvdön
király vig volna, és an nagy ital után
borral mëghévölt volna, paranesola
Manamannak és Bozatának és Arboná-
nak és Gabathának és Algatnak és

inserti erant, et columnis marmoreis fulciebantur. Lectuli quoque aurei et
argentei, super pavementum smaragdino et pario stratum lapide, dispositi erant:
quod mira varietate pictura decorabat.

7. Bibebant autem qui invitati erant, aureis poculis, et aliis atque aliis
vasis cibi inferebantur. Vinum quoque, ut magnificentia regia dignum erat,
abundans, et præcipuum ponebatur.

8. Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum, sed sicut rex statuerat,
præponens mensis singulos de principibus suis, ut sumeret unusquisque quod
vellet.

9. Vasthi quoque regina fecit convivium feminarum, in palatio, ubi rex
Assuerus manere consueverat.

10. Itaque die septimo, cum rex esset hilarior, et post nimiam potationem
incaluisset mero, præcepit Mauman, et Bazatha, et Harbona, et Bagatha, et

Zaratnac es Carhasnac èhèt mèddòk-
nec kie òzemèlè èlòt zolgalnak-
nala

11] hog Vasti kiralnèt bèhoznac
kiral èlèibè vètnèn koronat ò fèierè
es mègmutatna minden nèpèknec es
feiedèlmèknec ò zepségèt Mert igen
zèpuala

12] ki nem akara es kiralnac pa-
raⁿLolàffara kit a' mèddòctól para-
Loltuala iòtèt mègutala Azert a kiral
megharaguèc es igen nag hirtèlènkè-
dèibè geridèdè.

13] mègkèrde a bölèkèt toruè-
nèkèt es òrègbèknec zèrzesit tudokat
kie kirali zokasbol mindenkor vèlè
èggèsòlnec vala es mindenèkèt azoc
tanallanaul tezen vala

14] Valanac kedeg èloc es rokom-
bac Tarsena es Sechar es Admatha es
Tarsis es Mares es Marsara es Manucha
Persayaknac es Medosiaknac [kirala
hèt feiedèlmi kie kiralnac oréaiat
latffakuala es èloc ò vtanna zoktanak-
uala vlni

15] kie itélèsenèc Vasti kiralnè
èngèzteltètnèc. Ki Asuèrus kiralnac
paraⁿLolàffat kit a mèddòc miat
paraⁿLoltuala tenni nem akarta-
uala

Zaratnak és Karhasnak, e hèt med-
dőknek, kik ő személye előtt szolgál-
nak vala,

11. Hogy Vasti királnét behoznák
király eleibe, vetvén koronát ő fejére
és megmutatná minden népeknek és
fejedelmeknek ő szépségét: mert igen
szép vala.

12. Ki nem akara, és királynak
parancsolatjára, kit a meddóktól pa-
rancsolt vala, jöttét megutálja. Azért a
király megharagvék és igen nagy hir-
telenkedetbe gerjede,

13. Mègkèrdé a böléseket, törvé-
nyeket és öregbèknec szèrzesit tudó-
kat, kik királyi szokásból mèndènkor
vele èggyesòlnec vala és mèndènèket
azok tanálesával tészèn vala.

14. Valának kedég èlök es rokon-
bak Tarsèna és Lèchár és Admatha és
Társis és Mérés és Marsara és Ma-
nucha, pèrsaiaknak és mèdosiaknak
hèt fejedelmi, kik királynak orczáját
látják vala, és èlök ő utánna szokta-
nak vala ülni.

15. Kik itélèsének Vasti királyné
engeszteltètnék, ki Asvèrus királynak
parancsolatját, kit a meddők miatt
parancsolt vala, tenni nem akarta
vala.

Abgatha, et Zethar, et Charchas, septem eunuchis, qui in conspectu eius ministrabant,

11. Ut introducerent reginam Vasthi coram rege, posito super caput eius diademate, ut o-tenderet cunctis populis et principibus pulchritudinem illius: erat enim pulchra valde.

12. Quæ renuit, et ad regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, venire contempsit. Unde iratus rex, et nimio furore succensus,

13. Interrogavit sapientes, qui ex more regio semper ei aderant, et illorum faciebat cuncta consilio, scientium leges ac iura maiorum:

14. (Erant autem primi et proximi, Charsena, et Sethar, et Admatha, et Tharsis, et Mares, et Marsana, et Mamuchan, septem duces Persarum atque Medorum, qui videbant faciem regis, et primi post eum residere soliti erant.)

15. Cui sententiæ Vasthi regina subiaceret, quæ Assueri regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, facere noluisset.

16] Es fêlêlê nèki Manucha kiral
es a fêiedelmêe hallvan. Vasti kiralne
nem lac a fêiedelmêkê] kiralt sér-
têttê [uala] még Dê es menden fêiedêl-
mêkê] es népêkê] ||⁵⁰ kie vadnae Asuê-
rus kiralnae [napiban] menden vide-
kibên

17] Mert ki mégén kiralnenae
bêzedê menden nêmbêriêchêz hog meg-
utallae ô feriekê] es moaganac Asue-
rus kiral paraLola[ala] hog Vasti
kiralne bêmene ôhoziaia es az nem
akarta.

18] es êzpeldanal Persay es Medosi
fêiedelmêknêe menden feleségêc még-
semmeitê ô ferieknêe paranLolatit
Azert kiralnae haragia ígaz

19] Es ha te nekêd kel memên ki
paranLolat te oréattol es irattasseemêg
Persayaknae es Medosyaknae törüenê
zerênt mêllê]t êlmulni nem illie hog
Vasti semmikêppên touabba kiralhoz
bê nê mennen Dê mas végê ô orzagát
ki tollê]tô] iob.

20] es êz paranLolat ki igên zelês-
ségô te menden vidêkidbên mégbirdê]t-
têssêc es menden fêlêségêc mend nagoe
es mend küsdê]dêc tiztessege]t ioglanac
ô ferieknae

16. És felele neki Manucha, király
és a fejedelmek hallván: Ném csak a
királyt sértette még, de és menden
fejedelmeket és népêket, kik vadnak
Asvérus királynak menden vidékiben.

17. Mert kimégÿen királynéinak
beszêdê menden nêmbêriêkhêz, hogy
mêgutálják ô férjeket és mondjanak:
Asvérus király paranesolá, hogy Vasti
királynê bemenne ô hozjája és az nem
akarta.

18. És ez példával pèrsai és médosi
fejedelmeknek menden feleségêk még-
sêmmêjtik ô férjeknek paranesolatit:
azért királynak haragja ígaz.

19. És ha tê nekêd kêll, mênjên ki
paranesolat tê orzádtól és irattassêk
még pèrsaiaknak és médosiaknak tör-
vénye szêrênt, mêllyet êlmulni nem
illik, hogy Vasti semmikêppen továbbá
királyhoz be nê mênjên, de más végÿe
ô országát, ki tollê]tô] jobb.

20. És ez paranesolat, ki igên szé-
lêsségô, tê menden vidêkidben még-
birdettessêk és menden feleségêk,
mênd nagyok és mênd küsdê]k, tisz-
têssêgê]t jogljanak ô férjeknek.

16. Responditque Mamuchan, audiente rege, atque principibus: Non solum regem læsit regina Vasthi, sed et omnes populos, et principes, qui sunt in cunctis provinciis regis Assueri.

17. Egredietur enim sermo reginæ ad omnes mulieres, ut contemnant viros suos, et dicant: Rex Assuerus iussit ut regina Vasthi intraret ad eum, et illa noluit.

18. Atque hoc exemplo omnes principum coniuges Persarum atque Medorum, parvipendent imperia maritorum: unde regis iusta est indignatio.

19. Si tibi placet, egredietur edictum a facie tua, et scribatur iuxta legem Persarum atque Medorum, quam præteriri illicitum est, ut nequaquam ultra Vasthi ingrediatur ad regem, sed regnum illius, altera, quæ melior est illa, accipiat.

20. Et hoc in omne (quod latissimum est) provinciarum tuarum divulgetur imperium, et cunctæ uxores tam maiorum, quam minorum, deferant maritis suis honorem.

21] Ő tanála kèllètec kiralnac Es tòn kiral Manuchanac tanála zè-rènt

22] Es èrèztè lèuèlèkèt ō orzaganac menden [vidèkè zèrent] vidèkibè kvlomb kvlomb nèluèken es bõtòkon hog mikent egmeaden nemzèt halhatna es oluashatna hog òhazocban fèidèl-mèc es nagobbac ferfiac lennèc Es èz menden nem[p]èknèc ki hirdèttètneec.

21. Ő tanálsa kèlléték királynak, és tòn király Manuchának tanálsa szèrènt;

22. És ereszte leveleket ő országának menden vidékibe külömb-külömb nyelvekèn és bõtökön, hogy miként èggymèndèn nemzet hallhatná és olvashatná, hogy ő házokban fejèdelmek és nagyobbak férfiak lennének: és ez menden nemeknek kihirdettètének.

21. Placuit consilium eius regi, et principibus: fecitque rex iuxta consilium Mamuchan;

22. Et misit epistolas ad universas provincias regni sui, ut quæque gens audire et legere poterat, diversis linguis et litteris, esse viros principes ac maiores in domibus suis: et hoc per cunctos populos divulgari.

Jegyzetek.

1. vers. *Asvérus*, am. Xerxes.

hèt, am. *hét*. Ezen és hasonló hosszú nyílt *é-s* alakokra nézve l. fönt 4. l.

vidèkèkèn, am. tartományokon, super provincias. A *provincia* egyik jelentését (a mi a fővárosokon kívül van) ma is a *vidék* szóval fejezzük ki.

3. v. *tòn vendégségèt*. Vö. *prédikációt tòn* az Ehrenfeld-Codexben (fönt 106. l.).

pèrsaiaknak, am. perzsáknak. Alakja így is magyarázható: *perzs(i)aiaknak*, az *i* kiesésével. Azouban a következő *médosiak*: szó azt mutatja, hogy egyszerűen a népnévhez (*médus*: *médos*: *médosi*) van az *-i* képző függesztve.

erösségöinek. A *-ségü* képző a felsőfok (*fortissimis*) fordítása (vö. bevez.).

fényèsinek. Az *inclutus* 'híres' szó fordítása, mely jelentéssel másutt is előfordúl régibb emlékeinkben.

4. v. *fèlmagasztatását* iactantiam. A *fèlmagasztat* (am. földmagasztal) igének *-ás* képzős származéka. Ma csupán a *magasztal* használatos, mely a *magaszt* igéhez, a *magaszt-at* alapszavához ép úgy viszonylik, mint *marasztal* a *maraszt*-hoz, *nyugasztal* a *nyugaszt*-hoz.

tudnya mert, e h. *tudnia mert* (a mint a codex más helyein elő is fordul), am. tudniillik. Elliptikus kifejezésből magyarázható: *tudnia* (illik), *miért*. Az Ehrenfeld-

Codexben *tudni méit*. (Vö. SIMONYI: *A magy. kötőszók* I. 262.)

nyolezzsáz. A fordító itt nyilván félreértette az *octoginta* szót s azért írt *nyolezvan* helyett *nyolezzsáz*-at.

5. v. *betelleyesèdnének*. Ma csak jövendölésről mondjuk a *beteljesedni* igét. A kifejezés azt teszi: midőn elmúltak a vendégség napjai.

vendéggé hívata. Ma a *-rá -vé* rag helyett hasonló kifejezésben csak az *-ül -ül* és a *-nek* rag használatos: *vendéggül hívni*, *meghívatum vendégemnek*. Az régi nyelv azonban az *-ül -ül-ön* kívül a *-rá -vé* ragot is gyakran használja. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318.)

a nagytól fogván mènd a küsdèdiglèn. A *mind* szónak hasonló használata ma is megvan az ilyen kifejezésekben mint: 'kezdettil fogva *mind* ez ideig'. Vö. még *mind e mai napig, mindaddig, mindaddig* stb.

eresztvénynek. Az *eresztvény* már az oklevelekben is előforduló régi szó, am. növendék erdő, liget, berek.

gádorában, am. csarnokában. Ma is élő szó; mellékalakja *gátor* (l. *Nagy Szótár*).

öltözettel. A *cultu* szó ügyetlen fordítása, a mely itt tulajdonkép megmunkálást (vö. utánna: *kézzel manu*), vagy ékességet jelent.

6. v. *szinövek*, am. színűek (l. bevez.).

ki(k) életfánttetem karikákkal valódnak toldattattuk. A *ki* az eredetiben tollhibából áll *kic* azaz *kik* helyett. *Életfánttetem* am. *elefántcsont*. Ma csak halottról használjuk a *tetem* szót, azonban régi értelmének maradványa a *tetemes*, igen nagy melléknév, mely eredetileg csontost jelentett.

mármor oszlopokkal. A *mármor* egyszerű átvétele a latin szónak. A mai *márvány* alakhoz német révén jutottunk, a mennyiben nem lehet egyéb mint a bajor *marwel* ejtésnek magyarosodása (I. SZARVAS GÁBOR fejtegetését, *Magy. Nyelvtör.* VI. 440).

págyiméntom. Ma *pádíméntom*. A codex *gyés* alakját *d:gy* változással magyaríthatjuk s olyan tájnyelvi ejtésnek kell tartanunk, mint *gyió* e h. *dió*, *gyinnye* e h. *dinnye* stb. a palócoknál. (Vö. *gye* de HB., *gyicsér* dicsér Ehrenfeld-Codex.)

«*Perimis*» kő. Ismeretlen név. A Vulgatában *lapide pario* áll (v. i. pároszi kő, azaz márvány); nem lehetetlen tehát, hogy a latin *parius* melléknévet fordította erre a másoló.

törlőjtetett vala. A *törlőjt* kihalt régi szó, am. szerkeszt, esinál. Előfordúl az Ehrenfeld-Codexben is *törlőjt* alakkal.

iratnak esudálatus külömbözete. *Irat*, főnév, am. festés, festmény, az *ír* igének régi 'festeni' jelentéséből, a mi a *képirás* és *képiró* szavakban máig is fennmaradt. (Vö. fönt. 108. l.) Az egész kifejezés azt teszi: esudálatos változatosságú festmény.

7. v. «*hiuatalasoc*» talán csak tollhiba *hiuatalasoc* 'hivatalosok' helyett.

kedég. A *pedig*-nek közönséges régi alakja (I. ΣΜΟΝΥΙ: *Magy. köztöszók* I. 134). A Bécsi és Münchener Codex rendszeren rövidítve (*ked.*, *kéd.*, *ke.* és *ké.*) írja. L. pl. a Münchener Codex hasonmásán.

külömb és külömb edenyékben. A *külömb és külömb* régi szokott kifejezőmódja a *különfélé*-nek. Így is: *külömb-külömb és külömb-külömb-féle* azaz 'külömb-külömb fajta.' Az utóbbiból származik a mai *különféle*. Az *edény* szó *é*-je e helyen nyílt *é*-vel van ugyan írva, de bizonyára tévedésből, mert néhány szóval előbb *edenebpl* áll s az *ízó* nyelvjárású ERDŐSI JÁNOS is *edín*-t ír (I. *Nyelvtört. Szót.*).

királyi nagyságnak méltó. A *-hoz és -ra* helyett néha *-nek* ragos határozó is

előfordúl régen a *méltó* mellett. Pl. «*Méltó lészén itéletnek*» e h. itéletre (Münchener Codex 21). «*Kiknek nem vala méltó ez világ*» (Érdy-Codex 522).

8. v. *készéréjtené.* A *kénszerít* (ma inkább *kényszerít*) igének régi közönséges mellékalakja *készéréjt*, *készérít* volt.

szürzötté vala. am. rendelte, elrendelte.

éggyméndén. am. mindegyik. Csak e bibliafordításban fordul elő. Nyilván a latin *unusquisque* fordítása.

9. v. *némbériknek*, am. asszonyoknak. A *némbéri* szó csupán a Bécsi és Münchener Codex sajátja. Innen eleveníthették föl valószínűleg az ismeretes *némbér* alakkal.

szokta vala lakoztát, am. szokta lakozását vagyis szokott lakni. E bibliafordításnak jellemző vonása az *-at* *-et* *(-t)* képzős főnév használata a közönséges *-ni* végű főnévi igenév helyett.

10. v. «*annag*», olv. 'an nagy' a nagy A névelő *z*-jének kiesését a névszó kezdő mássalhangzójának kettőzése pótolja, mint a mai népnyelvben is. Ennélfogva valószínűleg valamennyi a névelőt ily módon ejthette hasonló helyzetben nyelvemlékünk írója.

ital, am. ivás. Régi közönséges jelentése a szónak.

méghevölt. am. fölhevült.

Manaman. Bozatu. Gabatha. Algat, Zarat. Többé-kevésbé elferdítései a Vulgatabeli zsidó neveknek.

meddőknek. Az *eunuch* szót fordítja codexünk a *meddő*-vel. Ma csak nőről és nőstény állatokról mondjuk.

12. v. a *meddők*től *paranesolt vala.* A mai nyelvcsokásban egyre jobban terjed hasonló kifejezésekben az *által* névutó használata (vö. latin *per*). Régen s a népnél ma is a *-tól* rag járja. (Alább a 15. versben miatt névutóval: *meddők miatt*).

jöttét megutálá. Szolgai fordítása a latin *contempsit venire* kifejezésnek, mint-hogy *contemno* rendszeren am. megvet, megutál. Tulajdonképp azt teszi: nem törődött a jövetellel, nem akart jönni. (Vö. még fontosabb: *szokta vala lakoztát*, 9. sor.)

hirtelenkédetbe gerjede, am. dühre gerjedt, haragra gyúlt. A *hirtelenkédet* 'furor' csak e három codexben fordul elő.

13. v. *öregbeknek*, am. *öregbeknek*. Régi nyelvünk a középfok-képzőt igen sze-

retit a rövidebb tőhöz függeszteni. E képzésmód maradványa a mai *szelb*, mely ebből lett: *szépb* (e h. *széjébb*). Az *öregbek* szó itt a *maiores* (tkp. elődők, ősök) szószerinti fordítása.

szörzésít. A *szörzés*-nek a régi nyelvben „intézmény, határozat, rendelet, hagyomány” s hasonló jelentései is vannak.

tanácsával, am. tanácsával. Az *t*-es alak közönséges régibb emlékeinkben.

14. v. *elők*, am. első. Régen gyakori e melléknévi használat. A mai nyelvben az *előszó*, *előrés*-szavakban tekinthetni még melléknévének.

rokonbak, e h. *rokonabbak*. (Vö. fönt *öregbek*). Am. közelebbek. A *rokon* szónak ez közönséges jelentése volt a régiségben.

«*Tarsena*», «*Seehar*», «*Manucha*». A Vulgatabeli *Charsena*, *Sethar*, *Mamuchan* neveknek elferdítései. Az előbbi kettő közönséges másolói hiba (*c* helyett *t* és megfordítva).

szoktanak, am. *szoktak*. A több 3. személyű *multnak* régi teljesebb alakja, melyet még VÖRÖSMARTY is használ *Szózat*ában: «Itt küzdtenek honért a hős Arpádnak hadai», e h. *küzdtek*. «S *elhulltanak* legjobb-jaink A hosszú harcz alatt» e h. *elhulltak*.

15. v. *kik ítélésének Vasti királyné engeszteltetnék*, am. a kik ítéletének V. királyné alávettetnék. Az *engesztel*-nek eredeti régi jelentése „alávet, megigáz”, s minthogy a *megengesztelés* (eredetileg „leigázás, alávetés”) megfélekezéssel, megszelídítéssel jár, ezért beszélünk ma a haragvó ember megengeszteléséről, kiengeszteléséről, Istennek bemutatott engesztelő áldozatról stb.

a meddők miatt per eunuchos. Vö. fönt *a meddöktől* (12. v.).

16. v. *és mēndēn fejedelmeket és népüket*. Az első *és*-nek (am. *is*), a második *és*-nek (et) olvasandó. Az *is* kötőszó eredetéről l. a HBeszédnél (61. l.).

18. v. *męgsęmmęjtik*. Itt azt teszi „semmibe veszik”, „nem sokat bajtanak

rá”. Azonban rendszeren „megsemmisít” értelemmel használja bibliafordításunk a *semmit* (más helyeken *semmieit*) szót, mely egyéb emlékeinkben ismeretlen. A nyelvújítás valószínűleg a codexek ismerete nélkül alkotta meg az azonos igei alaptól kiinduló *semmitőszék*-et.

19. v. *męllyet elműlni nęm illik*. Az *elműlni* igének itt „elkerülni” jelentése van, a mi igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. «es num igger ember *mulchotia* ez vermut» HB.) Az *illik* is egyik régi s már elavult jelentésével áll: „licet, szabad”.

töllétől, e h. *töle*. Érdekes példája a ragisméltésnek, melyet nyelvünknek ama természete magyaráz meg, mely szerint a viszonyjelölő elemet a szóvégen világosan érezni kívánja. Hasonló a mai köznyelvben nálánál s némely nyelvjárásban: *veletekkel*. (L. *Elemisméltelés a szóalakulásban*, *Hunfalvy-Album* 57. l.) — A középfok (*jobb*) mellett a régi nyelv *töl* ragot használt a mai *-nál* (*fálnál* fehérebb) helyett. Ma e régi kifejezésmódnak nyoma csupán a *mentöl* (pl. *mentöl* jobban stb.) szóban van meg, a mely annyi mint *mēnd-töl* azaz *mindtöl*, ma *mindnél*, *mindennél*.

igęn szęlęssęgő. E *-ségű* képzős melléknév előtt az *igęn* határozó szó használatát csakis úgy magyarázhatjuk, hogy a képzőt elődeink még némileg főnévnek érezték (l. fönt 113. l.), vagyis a kifejezés az ő nyelvérzékük előtt azt tette: *igęn szęlęs sęgő* mint ma is mondjuk: *igęn ęles eszű* stb. Az effélékben ugyanis az *igęn* tulajdonkép csak a melléknévének (*ęles*) szolgál erősítésére.

«*ioqlanae*», tulajdonkép *ioql'anae*, azaz *joqljanak*. A kifejezés azt teszi: „tisztességet tartozzanak mutatni, tisztelettel tartozzanak viselkedni”. A *joql-* ige csak ez egy helyen fordul elő az egész régi irodalomban.

ereszte, am. küldte.

bötőkön, am. *bütükön*. Teljesen azonos (*bötö*) alakkal előfordul még LÉPES BÁLINT XVII. századi írónál is.

2. Baruch könyve I. fejezetének 1—9. verse.

(A Bécsi Codexből való hasonmás szövege.)

A hasonmás betűszerinti olvasása.

It kezdetic Baruth prophetanac
kõnuo

1] ES èzèc a kõiõnèc igey mèffèkèt
irt Baruch Nerienèc fia Maasie fiaie
Sedechie fae Sedey fiae Elchie fae
Babilloniaban.

2] ötöd. èztèndõbèn a' honac hètèd
napian az 5dõbèn kibèn a Caldeusoc
Ierusalemèt megvõttekuala. es. mæg-
gèrièztèttèkuala ötèt tûzzèl.

3] Es mægolvasa Baruch è kõiõ-
nec igeyt Iekoniasnac Ioachim fianac
Iuda kirafanac fvlèibè mènd. anèpnèc
a' kõiõhoz iõuõkne fvlèibè

4] es a hatalmasoknak kirafoc [fvlèi-
nec] fiaynac fvlèibè. a' kûsdèdtõl fog-
uan mènd a' nagiglan [Babillo-] men-
dènèknec Babilloniaban lakozoknak
Svdinac fofoianal

5] kie haluan sirnakuala bõitõlne-
c vala es imadkoznakuala vrnac zèimèlè
èlõt

6] Es penzt zèdenec mikènt egmen-
dennèc kèzè. tètètè

7] es èrèztèt Ierusalemè Ioachim
paphoz [Ech] Elchie fiához Saloèl

Eredeti kiejtése.

Itt kezdetik Baruch prófétának
könyvõ.

1. És ezek a könyvnek igéi, mely-
lyeket írt Baruch, Neriének fia, Másie
fiájé, Sedeczie fiáé, Sedei fiáé, Elcie
fiáé, Babilloniában,

2. Ötöd esztendőben, a hónap heted
napján, az üdõben, kiben a káldeusok
Jerusalémet megvõttek vala és mæg-
gèrjesztètték vala ötöt tûzzel.

3. És mægolvása Baruch e könyv-
nek igéit Jékoniásnak, Joákim fiának,
Júda királyának füleibe, mènd an
népnek, a könyvõhöz jövõknek füleibe

4. És a hatalmasoknak, királyok
fiainak füleibe a kûsdèdtõl fogván
mènd a nagyiglan, mèndènèknek,
Babilloniában lakozóknak Sudinak fo-
lyójánál.

5. Kik hallván, sírnak vala, bõjtõl-
nek vala és imádkoznak vala Úrnak
szèmélye elõtt.

6. És pénzt szèdènek, mikènt èggy-
mèndènnek keze tètètè,

7. És ereszték Jerusalèmbè Joá-
kim paphoz, Elcie fiához, Saloel

A Vulgata szerint.

1. Et hæc verba libri, quæ scripsit Baruch filius Neriæ, filii Maasiæ, filii Sedeciæ, filii Sedei, filii Helciæ, in Babylonia,

2. In anno quinto, in septimo die mensis, in tempore quo ceperunt Chaldaei Jerusalem et succenderunt eam igni.

3. Et legit Baruch verba libri huius ad aures Jechoniæ filii Joakim regis Juda, et ad aures universi populi venientis ad librum,

4. Et ad aures potentium filiorum regum, et ad aures presbyterorum, et ad aures populi, a minimo usque ad maximum eorum omnium habitantium in Babylonia, ad flumen Sodi.

5. Qui audientes plorabant, et ieiunabant, et orabant in conspectu Domini.

6. Et collegerunt pecuniam secundum quod potuit uniuscuiusque manus,

7. Et miserunt in Jerusalem ad Ioakim filium Helciæ filii Salom sacerdo-

fiáiehoz es az egèb papokhoz es mend
aanèphèz kie q vèlè lelettètènèkuala
Ierusalemèn

8] mikoron vennèc vr templomauac
èdenit mèffèc èl rètètènèc vala
a' templombol mèghioni Iudanac
foldèbè Sibán honac X napian az
èzüst èdenèkèt mèllèkèt alkotot vala
Sedechias Iosie fiá[ie] luda kiralaè

9] mi vtan èlvòttò volna Ierusalem-
ból Nabuhodonozor babillonianac ki-
rala Iekoniast es a fèièdèlmèkèt es a
foglyokat es a hatalmasokat es a
foldnec népèt es viue okèt mègkòtöz-
vèn Babilloniaba

fiájéhoz és az egyéb papokhoz és mēnd
an nēphēz, kik ő vele lelettettének
vala Jērusálēmben :

8. Mikoron vēnnék Ūr tēplomá-
nak edényit, mēllyek elvēttenek vala
a tēplomból, mēghioni Júdának
földébe Sibán hónap tized napján, az
ezüst edényeket, mēllyeket alkotott
vala Sēdēcziás, Jósiē fia, Juda királyáé,

9. Miután elvöttó volna Jērusálēm-
ből Nabuhodonozor, Babilloniának ki-
ralya, Jēkoniást és a fejedelmeket és a
foglyokat és a hatalmasokat és a föld-
nek népét, és vivé őket mègkötözvén
Babilloniába.

tem, et ad sacerdotes, et ad omnem populum, qui inventi sunt cum eo in
Jerusalem :

8. Cum acciperet vasa templi Domini, quae ablata fuerant de templo,
revocare in terram Juda decima die mensis Sivan, vasa argentea, quae fecit
Sedecias filius Josiae rex Juda,

9. Posteaquam cepisset Nabuchodonosor rex Babylonis Jechoniam, et
principes, et cunctos potentes, et populum terrae, ab Jerusalem, et duxit eos
vinctos in Babylonem.

Jegyzetek.

1. vers. *könyőnek*. am. könyrnek. *Kö-
nyő* a *könyr*-nek régibb alakja, mely még
nyomatványokban is előfordul (l. *Nyelvtört.
Szót.*).

fiájé. am. fiáé, a két magánhangzó kö-
zött hiatustöltő *j* hanggal. A következőkben
már egyszerűen *fiáé* áll.

Babilloniában. Alább is így (4. és
9. v.), e h. Babiloniában.

2. v. *mēgvötték*, am. elfoglalták. *Meg-
remi a rárat* stb. e h. 'elfoglalni' általános
régí kifejezés (l. *Nyelvtört. Szótár.*).

mēggērjeszt, am. fölyújít, a szónak
közönséges régi jelentésével. Ma a *gerjeszt*
igét csak átvitelesen használjuk: *haragra,
szerelomre gerjesztēni* stb.

3. v. *mēgolvasá*, am. felolvasá. A *meg-
olvas* igét 'elolvas' értelemben még olykor
ma is megtaláljuk az irodalmi nyelvben.

4. v. *küsded*, am. kiseded. (Vö. bevez.,
112. lap).

7. v. *az egyéb papokhoz*, am. a többi
papokhoz. Az *egyéb* szónak ily használatára
vö.: «Az szízeség Istennél nem kedves az
egyéb jószágos mivelkötöknel kil» (Tilha-
nyí Codex 2. l.). A Vulgátában csak *ad sa-
cerdotes*.

8. v. *mēghioni*. Teljesebb tőalak *meg-
híni*, *mēghíni* helyett. (Vö. bevez., 113. lap.)
A *meghi* ige itt 'visszahí' jelentéssel áll
(vö. *mehtér* e h. *visszatér*), pedig a *revocare*
e helyen voltaképen visszavívással fordí-
tandó.

Sibán hó, am. Sirán hó, a zsidó idő-
számítás egyik hónapja, mely a mi május-
június hónapjainkra esik. A *Sibán* alakvál-
tozatra nézve vö. *bakter* = ném. *Wächter*
(*Wächter*); *ezibil* e helyett *eziril* stb.

9. v. *mēgkötözvén*, am. mègkötözve.
A *-rán -vén* igenévi alak a mai *-ra -re* he-
lyett általános a régiségben.

3. János Evángéliumának kezdete.

(A Münchener Codexből való hasonmás szövege.)¹*A hasonmás betűszerinti olvasása.*

1] KEzdetben vala íge es íge vala istennél es isten vala ígè

2] Ez vala kèzdètben istennèl

3] Mèndènèc o miatta lottènec es o nalanalkül semmi nèm lot MèI lot

4] o benne èlètuala es az èlèt vala² èmbèrecnec fenèssègè,

5] es a' fenèssèg sètètècbèn fènlic es à sètètèc ötèt megnem foglaltac

6] Volt istèntol èrèztetèt èmber kinèc nèue vala Ianos

7] Ez iot tanosagba hog tanosagot uallana a' vilagrol

9] Igaz vilag vala ki megvilagoseit mèndèn èmbert è vilagba iouot

10] E vilagban vala es è vilag o miatta lott es è vilag ötèt megnem èsmèrte

Eredeti kiejtése.

1. Kezdetben vala íge és íge vala Istennél és Isten vala íge.

2. Ez vala kezdetben Istennél.

3. Mèndènèk o miatta lottènek és o nálánál kül sèmmi nèm lott, mèlly lott.

4. Ő benne élet vala és az élet vala èmbèrèknek fényessègè:

5. És a fényesség sètètèkben fénylik és a sètètèk ötèt még nèm foglalták.

6. Volt Istentől eresztetett èmbèr, kinèk nèue vala János.

7. Ez jött tanóságba, hogy tanóságot vallana a világról.

9. Igaz világ vala, ki megvilágoséjt mèndèn èmbèrt, e világba jövöt.

10. E világban vala és e világ o miatta lott és e világ ötèt még nèm esmèrte.

A Vulgata szerint.

1. In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.

2. Hoc erat in principio apud Deum.

3. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil, quod factum est.

4. In ipso vita erat & vita erat lux hominum:

5. Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.

6. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes.

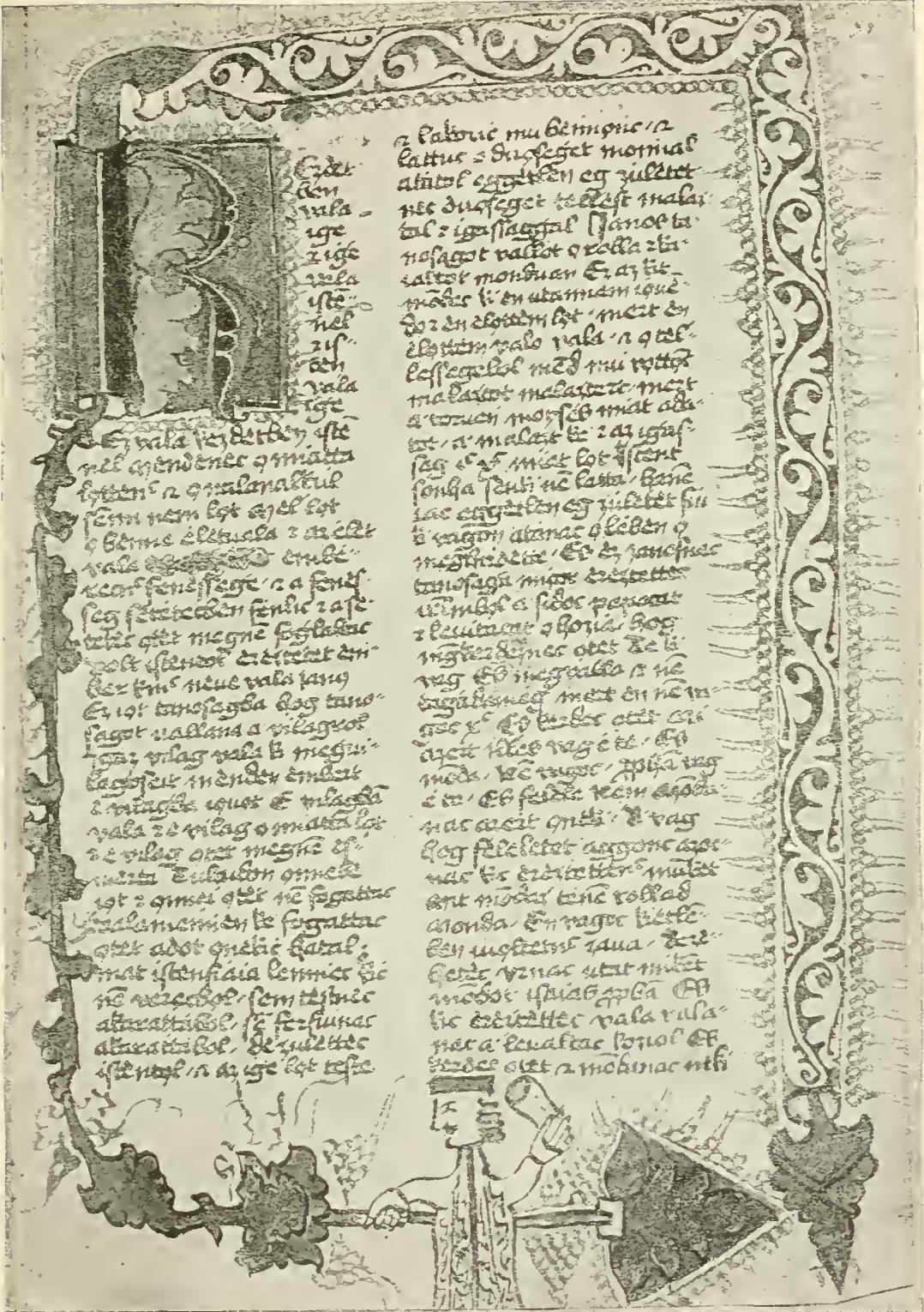
7. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum.

8. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.

9. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

10. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit.

¹ Az egyes függő vonal (|) a hasáb végét jelenti. Egyebekben átírásunk megegyez az előbbi szemelvényekével.² E szó után olvashatatlan törlést látui.

Eder
 am
 vala
 ige
 2 ige
 vala
 iste
 nel
 2if
 an
 vala
 ige

E vala verdetben iste
 nel apendene qmatta
 lottent a qmalanallul
 sem nem lot qtel lot
 q berme eleruala 2 a eler
 vala 2 embe
 reor feneflege 2 a fenef
 leg fericeben fenic 2 a se
 telic otter megne foflatac
 velt ifantot dicitat em
 der km neue vala pang
 Er igt tanofagba dag tanof
 pagat uallana a vilagrot
 pag vilag vala b megu
 lagofat mender embat
 a vilaghe iouet E vilagba
 vala 2 vilag o mada lot
 2 vilag otter megne ef
 mada Eulabon qmada
 igt 2 qmet qte ne fogattac
 vilamemich te fogattac
 otter adot qnetic fatal
 mat iftenficia lemmer te
 ne vercebot sem tihic
 alarattibol se fer funar
 alarattibol de iullethee
 iftenp n a ige lot tefe

2 laborie mu beinque 2
 lattur 2 duofegat normal
 atitot eggaten eg zulleter
 nec duofegat te ellet malat
 tal 2 igt fagat Nanoe ta
 nofagot vallot o rolla 2 la
 ialtot monduan Er a fit
 mober li en utamiam ioue
 dor en elottem lot met ex
 elottem valo vala n qtel
 leffegellot med mu rotter
 malatot malatote met
 a tonuch mo fob mat ada
 lot a malat te 2 a igt f
 sag 2 igt met lot ifent
 fonka fenti ne lara fane
 iac eggaten eg zulleter fu
 b ragon atanac qleben q
 mefthidete Ed 2 panofiac
 tanofaga mior dicitat
 uimbot a fobot perorat
 2 leuitate q hona hog
 ingre de nec otter te li
 rag Ed megralla 2 ne
 dagalimeg met en ne m
 nec 2 Ed lot otter cu
 aget fobis rag e te Ed
 meda ve rugot pija rag
 e te Ed felle rem adota
 nar ariet qnta 2 rag
 hog felleletor aagone aget
 nar te eritotter malot
 ant mota tene rollad
 anonda En ragot felle
 fan uofitery rava 2 re
 fette vrnac utat met
 mobot ifiat qpla Ed
 lic eritotter vala rula
 nar a leualtac fonol Ed
 verbe otter a mobinac nfi

A MÜNCHENI CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1466.)
 Eredetije a müncheni udvari könyvtárban.

11] Tulaidon onnebè iot es onnèi
otèt nem fogattac

12] Valameinèn kedég fogattac otèt
adot onèkie hatalmat istènfiaia len-
niec

13] Kie nem vérecból, sem tètstnèc
akarattfabol, sem ferfiunac akarattfabol,
dè zülèttèc istèntől,

14] es az íge lot teste | es lakozic
mü bènnonc, es lattuc o dilòsegét
monnal afaol eggètlèn eg zülètètèc
dilòseget téffèst malažtal es igasság-
gal

15] Ianos tanosagot vallot o rolla
es kaialtot monduan Ez az kit mon-
dec ki èn utannam ionèndo es èn
elöttèm lot, mert èn elöttèm valo
vala,

16] es o telfessegeből mend mü
vottonc malažtot malažtert,

17] mert a' törueñ moyses miat
adatot, a' malažt kedég es az igassag
iesus xristus miat lot

18] Istènt sonha sènki nem latta
hanem lac eggètlèn eg zülètèt fiu
ki vagon afaac olèbèn o meghir-
dèttè,

11. Tulajdon önnébe jött és önnei
ötet nem fogadták.

12. Valamennyen kedég fogadták
ötet, adott ő nekik hatalmat Isten
fiaia lenniék :

13. Kik nem vérekből, sém testnek
akarattjából, sém férfiúnak akarattjából,
de születtek Istentől.

14. És az íge lött testté és lakozik
mü bennönk és láttuk ő dicsőségét
monnal atyától eggyetlen eggy szüle-
tèttnek dicsőségét, tellyest malasztal
és igassággal.

15. János tanóságot vallott ő rólla
és kajáltott mondván : Ez az, kit mon-
dék, ki èn utannam jövendő és èn
elöttem lött, mert èn elöttem valo
vala.

16. És ő tellyességéből mend mü
vöttönk malasztot malasztért.

17. Mert a törvény Moyses miatt
adatott, a malaszt kedég és az igasság
Jézus Krisztus miatt lött.

18. Istent sonha sènki nem látta,
hanem csak eggyetlen eggy született
fiú, ki vagon atyának ölèben, ő meg-
hirdette.

11. In propria venit, & sui eum non receperunt.

12. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri,
his, qui credunt in nomine eius :

13. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex volun-
tate viri, sed ex Deo nati sunt.

14. Et verbum caro factum est, & habitavit in nobis : & vidimus gloriam
eius, gloriam quasi unigeniti a patre, plenum gratiæ et veritatis.

15. Joannes testimonium perhibet de ipso, et clamat dicens: Hic
erat, quem dixi: Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior
me erat.

16. Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, et gratiam pro
gratia.

17. Quia lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum
facta est.

18. Deum nemo vidit unquam: unigenitus filius, qui est in sinu patris,
ipse enarravit.

19. Es ez Iánosnak tanosága micor èrèztettèc ierusalemból a sidoc papocat es leuitacat o hozia, hog megkèrdezneç otèt Te ki vag

20. Es megvalla es nem tagadameg mèrt èn nem vagoc xristus

21. Es kèrdec otèt Mi azert Illyes vag è tè, Es monda, Nem vagoc, propheta vag è te. Es fèlèle Nem

22. Mondanac azert onèki, Ki vag hog fèleletet aggone azocnac kie èrèztettènec mu'akèt Mit mondaç tenen rollad

23. Monda, En vagoc kiètlebèn iuoltètneç záua, Kezèhetèc vrnac utat mikeat mondot isaias propheta

24. Es kie èrèztèttèc vala valanac a leualtac kozzól

25. Es kèrdec otèt es mondanac nèki

[Eddig a hasonmás szövege. Folytatása az eredeti kiejtés szerint:

¹⁷⁰ Azért té mit kèrèstèlsz, ha té nem vagy Krisztus és sèm Illyés sèm próféta?

26. Felele ő nekik János, mondván: Én kèrèstèlèk vízben; tū közöttetek kegeg állott, kit tū nèm tudtok.

27. Ő az, ki én utánnam jövendő, ki én elöttém lött, kinek nèm vagyok méltó, hogy megógyam ő sarujának sziját.]

19. És ez Jánosnak tanósága, mikor eresztèttek Jèrusálèmból a zsidók papokat és lèvitákat ő hozjá, hogy megkèrdezneç otet: Tè ki vagy?

20. És megvallá és nèm tagadá még: Mert èn nèm vagyok Krisztus.

21. És kèrdèk otet: Mi azért? Illyés vagy-è tè? És monda: Nèm vagyok. Prófeta vagy-è tè? És felele: Nèm.

22. Mondának azért ő neki: Ki vagy, hogy feleletèt adjonk azoknak, kik eresztèttenek münket? Mit mondasz tènneç róllad?

23. Monda: Én vagyok kietlenben ivöltetnek szava. Kèszèhètèk Úrnak útát, mikènt mondott Isaiás próféta.

24. És kik eresztettek vala, valának a lèváltak kozzól.

25. És kèrdèk otet és mondának neki:

19. Et hoc est testimonium Joannis, quando miserunt Judæi ab Jerosolymis sacerdotes et Levitas ad eum, ut interrogarent eum: Tu quis es?

20. Et confessus est, et non negavit: et confessus est: Quia non sum ego Christus.

21. Et interrogaverunt eum: Quid ergo? Elias es tu? Et dixit: Non sum. Propheta es tu? Et respondit: Non.

22. Dixerunt ergo ei: Quis es, ut responsum demus his, qui miserunt nos? quid dicis de teipso?

23. Ait: Ego vox clamantis in deserto: Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta.

24. Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis.

25. Et interrogaverunt eum, et dixerunt ei: Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?

26. Respondit eis Joannes, dicens: Ego baptizo in aqua: medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis.

27. Ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factus est: cuius ego non sum dignus ut solvam eius corrigiam calceamenti.

Jegyzetek.

1. vers. *Kézetben vala íge* stb. A mai bibliafordítások szerint: *Kézetben vala az íge* stb. (Vö. a HB. jegyzetei közt, 66. l.)

Istennél, am. Istennél, hosszú nyílt *e*-vel a mai *é* helyén. (Vö. fönt, 4. l.)

3. v. *«mëndènèk»*, am. *«mëndènèk»* mindenek. A codex itt valamennyi *e*-t nyílt *e*-vel jelöli ugyan, de nem valószínű, hogy valóban ilyen ejtése lett volna a szónak. A mennyiben az író mégis nyílt *e*-vel ejtette volna, egyszerű nyelvjárási különösségnek kellene tekintenünk.

«nèm», am. *nèm*. Szintén valószínűleg zárt *e*-vel olvasandó.

ő miatta, ma: *ő* általa. Vö. a Bécsi Codexben: *a medők miatt* (fönt, 121. l.)

mélly lött. Ma hasonló kifejezésben a dologra vonatkozó főnévi visszahozó névmást, a *mi*-t használjuk, míg a *mely* csak melléknévileg használatos.

5. v. *sötétékben*. A codex az első szótagban nyílt *e*-t ír. a *mi*, ha nem tollhiba, csupán különös tájnyelvi sajátosság lehet, mert a mai *sötét* ejtésnek a régi köznyelvben csak *sötét* felelhetett meg. (Vö. fönt, 15.)

1.) A többes szám (e. h. *sötétség*) a latin *tenebrae* szolgál fordítása.

még nèm foglalták, am. be nem fogadta, *tenebrae eum non comprehenderunt*. S. v. E vers, valamint a 7-diknek befűző mondata nincs meg bibliafordításunkban.

9. v. *igaz világ vala*, am. igaz világság vala. A *világ* szót ily értelemmel még ma is használjuk. Vö. «Edes anyám, gyűjts világot! Nem tudom én, jaj, mit látok!» (GYULAI: *Éji látogatás*).

mégvilágoséjt, am. megvilágosít, az *-ít* képzőnek régi alakjával. (Vö. fönt 106. l.)

11. v. *tulajdon önnébe*, am. tulajdonába, tulajdon magáéba, in propria. *Ön* v. *önn* a régi nyelvben am. *suus. eius. eorum*. (l. *Nyelvtört. Szótár*). Ma is használjuk az *önmaga, önmagának* stb. kifejezésekben. A német *sie* és francia *vous*-nak megfelelő használat csak a nyelvújítás óta van dívatban. A következő *önnei* is azt teszi tehát: övéi.

12. v. *valamennyen*, am. valamennyien. Olyan hangkiesés, mint *penetencze* e. h. *penetenczia* (l. fönt 106. l.).

fiuidá, am. fiairá. A *-rá -re* rag a régi nyelvben, sőt néhol a mai népnyelvben is *e* nélkül áll. Pl. igen gyakori a *mié* alak e. h. *mié* a codexekben s a háromszéki nyelvjárásban (l. SIMONYI: *A magy. névrajzás* 27. 28. l.).

13. v. *de*. Ma az irodalmi nyelv hasonlító tagadás után ellenmondóul a *hanem* kötőszót használja; a népnyelv azonban ma is él még a régies *de* kötőszóval. (Vö. SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 159. s köv. ll.)

14. v. *monnál*, am. quasi. Minden valószínűség szerint így kell olvasnunk legrégibb bibliafordításunknak e jellemző szavát (írva *monnal*), s alig lehet egyébnek tartanunk, mint a *mond* ige 2. személyű föltétes módú alakjának, e. h. *mondnál*, azaz *mondanál*. Hasonló alak ma is a népnyelvben *monnak*, e. h. *mondnak* azaz *mondanak*. A *monnál* (mondanál) alak tulajdonképp azt teszi: úgy mondanál, úgy szólnál, úgy szólván. (A *mond* igének ily tárgyatlan használatára nézve vö. fönt, 103. l.) A kötőszóról l. SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 175.)

15. v. *kajáltott*, am. kiáltott. A *kiált* igének e régi teljesebb *kajált* alakja a népnyelvben még ma is ismeretes (vö. *Nagy Szótár*).

én, am. *én*. Hosszú nyílt *é*-jére nézve vö. a ma is kezdő nyílt *e*-vel ejtett *enyém*, *enyém* alakokat.

18. v. *sénki*. Minthogy a *sem*-ből (*sem-ít*), ez pedig a *nèm* tagadó szóból (= *isnèm*, *s nèm*) származik. zárt *e*-vel olvasandó, bár codexünk *senki*-t ír.

születött. Utolsó szótagját codexünk szintén nyílt *e*-vel írja; mindazonáltal alig lehetett ilyen ejtése. (Vö. külföldről hozatott árú. stb.)

19. és 21. v. *kérdeznék*. *kérdék* am. kérdeznék, kérdék. Első szótagjuk hosszú nyílt *e*-vel olvasandó, mert HELTAI is rendszeren *q* betűvel írja a *kérd* igét (l. *Nyelvtört. Szót.*).

21. v. *té*. Zárt *e*-vel olvasható az általános kiejtés szerint, bár codexünk *te*-t ír.

23. v. *ivöltetnek*, am. üvöltetnek. üvöltésnek. A latinban *clamantis* melléknévi ige-név áll, a mint a mai bibliafordítások is fordítják.

készéhtëk, am. készítsétek. A fölszó-
lító mód ez alakjára nézve vö. fönt, 59. l.

útát, am. útját (l. fönt, 113. l.). Vö. «Ren-
getegekbe nem egy *uta* téved» (Petrófi:
Temetőben).

24. v. *eresztettek vala*, am. küldettek
vala, missi fuerant.

léváltak között, am. a farizeusok kö-
zül. A *farizeus* szónak eredeti jelentése am.
különvált. E jelentést akarja bibliafordí-
tónk a *levált* szóval visszaadni. (A *Nyelvtört.*
Sótár e szót nem említi.) A *közöl* kettős
z-je a *köz* szónak eredeti teljesebb alakját
mutatja, a mely a mai kiejtésben is meg

van még őrizve (*közöl, közöl, helyesírá-
sunk szerint közöl, közöl*).

25. v. *Illyés* (írva *Il'es*). Ma inkább
Illés. A hosszú *ly*-es alak azonban, mely
még szintén használatos, pontosan megfe-
lel a latin *Elias*-nak.

27. v. *mögógygam* (írva *mej oggam*),
am. megoldjam. Az *old* ige általánosan *l*
nélküli alakban fordul elő régiebb nyelv-
emlékeinkben. (Vö. *ordomia, arga* a HBe-
szédben, l. fönt, 69. l.)

kinek... ő sarujának szíját. A
latin mondatnak szóról-szóra való fordítása:
cuius ego non sum dignus ut solvam eius
corrigiam calcamenti.

4. A Miatyánk legrégebb magyar szövege.

A Münchener Codex 23. lapjáról. (Máté VI. 9—13.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

9] Mi atyanc ki vag menñebèn, Scen-
teltèssec tenèdèd

10] Ioyon te orzagod Legen te aka-
ratod, mikent menñen es azonkent
földön,

11] Mi tèsti keñerone felet valo
kenèrèt aggad münèkone ma

12] Es bolassad münèkone mü vè-
tètönkèt, mikent es mü bolatonc nè-
kone vétèttecnek,

13] Es ne vig münket késertètè,
de zabadoch münket gonoztol Amen.

Eredeti kiejtése.

9. Mi atyánk, ki vagy mennyekben
szenteltessék tő neved.

10. Jöjön tő országod. Légyen tő
akaratod, miként mennyen és azon-
ként földön.

11. Mi testi kenyerünk fölött való
kenyeret adjad mű nekünk ma.

12. És bocsássad mű nekünk mü
vétetönket, miként es mü bocsátunk
nekünk vétetteknek.

13. És ne vigy münket késértetbe.
Deszabadoch münket gonosztól. Ámèn.

A Vulgata szerint.

9. Pater noster, qui es in caelis: sanctificetur nomen tuum.

10. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in caelo, et in terra.

11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus
nostris.

13. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos a malo. Amen.

Jegyzetek.

9. v. *szenteltessék*, ma: *szenteltessék*
meg. E kifejezés, valamint a következő
mondatokban *jöjön* (ma *jöjjön el*), *legyén*
(ma így is: *legyen meg*), *adjad* (ma *adj meg*),
bocsássad (ma *bocsásd meg*), *bocsátunk* (ma

megbocsátunk), *szabadoch* (ma *szabadíts meg*)
érdekesen mutatják, hogy az igekötők csak
újabb fejlődmények nyelvünkben. (Vö. a
HBeszédnél *mige* alatt, fönt 67. l.)

tő neved. Ma a személynévmással kapcsolt

személyragos főnevek elé az élőbeszéd névelőt is tesz: Szenteltessék meg *a* te neved. Jöjjön el *a* te országod. stb.

10. v. *mënnÿën*. ma: mennyben. Az -n ragnak régen általánosabb helyhatározó jelentése volt s általában *hol?* kérdésre felelő locativust jelentett. E használat maradványai például a mai nyelvben: *falun* (ellenben: *városban*), *Budapeston* (de: *Pozsonyban*) stb., s ilyen codexünk *mënnÿën* kifejezése is. Azonban ma már rendszeren csak a tárgyak fölszínére való vonatkozással használhatjuk: *asztalon*, *földön* stb. (*asztalban*, *földben* mást jelentenek).

azonként. am. azonképen. Vö. *máskent*. *másképen*; *ekként*: *ekképen*.

11. v. *testi kënyerönk fëlett való kënyeret*. A latin *panem supersubstantialem* fordítása. Ez utóbbi szó helyett Lukács XI. fejezetének 3. versében *quotidianum* áll s az egyház ezt iktatta be az imádságba. A Münchener Codex megfelelő helyén (135. l.) e mondat így hangzik: *Mü möndënnapi kënyerönket adjad münekönk ma*. Ennélfogva Máté VI. fej. 11. verse helyett a mindennapi imádságban őseink is ez utóbbi mondatot imádkozták.

12. v. *vëtetönket*. ma: vétkeinket A Münchener Codexben e bibliafordítás nyelvének megfelelőleg (l. fönt 113. l.) *vëtés* helyett *vëtet* áll.

5. A 138-dik zsoltár.

(Az Apor-Codex 108—110. lapjairól.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Dávidnak psalmosa CXLVIII ez psalmos megh tanyth arra hogy az ysten myndenewth yelen wayyon, es mynden gondolatok, czelekedetek, es tytkos dolgok twdwan wadnak ew nala

1] Vram meg bizoneitottal engemet es meg esmertel engemet:

2] te meg esmerted en vlesemet es en fel keletemet,

3] Meg ertetted mend en gondolatimat tauol en osuenimet: es en kötelemet meg erte ||¹⁰⁹ tted.

4] Es mend en vtaimat meg lattad: mert nincz bezed en neluemben,

5] Íme te vram meg esmertel mindeneket vtolsokat es regieket: te zerzettel engemet es vtedd en ream te kezedet,

A szöveg eredeti kiejtése.

Dávidnak pszálmosa. 148. [Helyesen 138.] Ez pszálmos mégtanít arra, hogy az Isten mindénött jelen nagyon és mindén gondolatok, cselekedetek és titkos dolgok tudván vannak ő nála.

1. Uram, megbizonyítottál engemet és megésmértél engemet:

2. Të megésmérted én ülésemet és én félkeletémet.

3. Mëgértetted mënd én gondolatimat távól: én ösvényimet és én kötelemet mëgértëtted.

4. És mënd én útaimat mëgláttad, mert nincs beszéd én nyelvemben.

5. Íme të Uram, megésmértél mëndéneket, utólsókat és régieket: të szerzettel engemet és vtedd én réam të kezedet.

A Vulgata szerint.

1. Domine probasti me, et cognovisti me:

2. Tu cognovisti sessionem meam, et resurrectionem meam.

3. Intellexisti cogitationes meas de longe: semitam meam, et funiculum meum investigasti.

4. Et omnes vias meas praevidisti: quia non est sermo in lingua mea.

5. Ecce Domine tu cognovisti omnia, novissima et antiqua: tu formasti me, et posuisti super me manum tuam.

6] Czudalatus löt te tudomanod en belöllem meg erössöltetet es nem hatok o hozia,

7] Houa megek te zelletedtöl: es houa fussak te orczádtol,

8] Ha fel menendek ménebe te ot vag: Ha lezallandok pokolba ielen-uag,

9] Ha veendem en tollaimat vilámodat: es lakandom tengernek vegeiben,

10] Es mert oda te kezeid viznek engemet: es tart engemet te iogod

11] Es mondek talantal setetsegek meg nomodnak engemet: es en vilá-gosolatom en generkedetemben,

12] Mert setetsegek nem setetölte-nek meg te tölled: es ey mikent nap meg vilagosoltatik mikent o setete vgan es o vilaga,

13] Mert te birtad en veseimet: fogattal engemet en aňamnak mehe-böl,

14] Vallok teneked mert yedetesöl fel magasztattal czudalatosok te művel-kedetid: es en lelkem igen meg es-merte,

15] Nem reitetet el en zam te tölled kit tötöl reitekben: es en iom föld ||¹¹⁰nek allaiban,

6. Cszudalatus lött te tudományod én belöllem: mégerössöltetett és nem hatok ő hozjá.

7. Hová mégyek te szelletedtől és hová fussak te orczádtól?

8. Ha fölménendék mennybe, te ott vagy: ha lészállandok pokolba, jelen vagy.

9. Ha vëndém én tollaimat, villámodat(tal) és lakandom tengérnek végeiben:

10. És mert oda te kezeid viznek engemet és tart engemet te jogod.

11. És mondék: talántál sötétségök mégnymodnak engemet: és én vilá-gosólatom én gyönyörkedetemben.

12. Mert sötétségök nem sötétölte-nek még te tölled, és éj miként nap mégvilagosóltatik: miként ő sötete, ugyan és ő világa.

13. Mert te birtad én veséimet: fogadtál engemet én anyámnak mé-héből.

14. Vallok te nékéd, mert ijedetösöl fölmagasztattál: csudalatosak te mű-velködetid, és én lelkem igen még-ésmerte.

15. Ném rejtetett el én szám te tölled, kit tötöl rejtékben: és én jóm földnek aljaiban.

6. Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam.

7. Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?

8. Si ascendero in caelum, tu illic es: si descendero in infernum, ades.

9. Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris.

10. Etenim illuc manus tua deducet me: et tenebit me dextera tua.

11. Et dixi: Forsitan tenebrae conculeabunt me: et nox illuminatio mea in deliciis meis.

12. Quia tenebrae non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebrae eius, ita et lumen eius.

13. Quia tu possedisti renes meos: suscepisti me de utero matris meae.

14. Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es: mirabilia opera tua et anima mea cognoscit nimis.

15. Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto: et substantia mea in inferioribus terrae.

16] En tökéletlenségemet láttak te zemeid, es te könyvedbe irattatnak mendenek : napok alkottatnak es senki ő bennek,

17] En nekem kedig igen tisztelendők te barátid isten : igen meg erősejtetett ő fedelmsegek,

18] Meg zamlalom azokat es főnynek felette meg sokasoltatnak : fel költem es méglen véled vagyok,

19] Ha meg ölendez isten bűnösöket : Vereknek férfiai távoztatok el en töllem,

20] Mert mondotok gondolatokban : meg vegek hiúságban ő városokat,

21] Nem de kik gyűlöltek tegedet vram : gyűlöltem e : es te ellenségiden meg leletezemuala,

22] Tökéletes gyűlösséggel gyűlöltem azokat : ellenségim löttének en nekem

23] Bizonyeh meg engemet isten es tuggad en zúuemet kerg meg engemet es esmerd meg en ösvenimet,

24] Es lassad ha vagon hamisságnak útá en bennem : es vig engemet az örök útba

16. Én tökéletlenségémet látták te szémeid és te könyvedbe irattatnak mēndēnek : napok alkottatnak és sēnki ő bennēk.

17. Én nekēm kedig igēn tisztelendők te barátid, Isten : igēn mēgerössējtetett ő fēdelmségēk.

18. Mēgszámlálom azokat és fővénynek fēllette mēgsokasoltatnak : fēlköltem és méglen véled vagyok.

19. Ha mēgölendez, Isten, bűnösöket : vérēknek férfiai távoztatok el én töllem :

20. Mert mondotok gondolattokban : Mēgvégycék hiúságban ő városokat.

21. Nēmde kik gyűlöltek tēgedet, Uram, gyűlöltem-ē : és te ellenségidēn mēglēletēzēm vala.

22. Tökēletēs gyűlölséggel gyűlöltem azokat : ellenségim löttének én nekēm.

23. Bizonyēh mēg engēmet, Isten, és tudjad én szüvemet : kērdj mēg engēmet és ősmērd mēg én ősvényimet.

24. És lássad, ha vagon hamisságnak útá én bennem : és vigy engēmet az örök útba.

16. Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur : dies formabuntur, et nemo in eis.

17. Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus : nimis confortatus est principatus eorum.

18. Dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur : exurrexi, et adhuc sum tecum.

19. Si occideris Deus peccatores : viri sanguinum declinate a me :

20. Quia dicitis in cogitatione : Accipient in vanitate civitates tuas.

21. Nonne qui oderunt te Domine, oderam : et super inimicos tuas tabescebam ?

22. Perfecto odio oderam illos : et inimici facti sunt mihi.

23. Proba me Deus, et scito cor meum : interroga me, et cognosce semitas meas.

24. Et vide, si via iniquitatis in me est : et deduc me in via æterna.

Jegyzetek.

pszálmos. A latin *psalmus*-ból olyan változás mint *plebános* a *plebanus*-ból és más egyebek (vö. fönt 15. l.). Az *ez pszalmos* szavaktól a zoltár kezdetéig (*Vram meg bizonyítottal*) terjedő mondatok az eredetiben mint lapszéli bejegyzés állanak s a zoltár rövid tartalmát foglalják magukban.

mindénött, am. mindenütt. Az *ö-s* alak előfordúl még a nyomtatványokban is.

tudván vadnak, am. tudva vannak. (Vö. fönt *mégkötözvén*, 123. l.)

1. v. *mégbizonyíjtottál*. Itt, valamint a zoltár utolsóelőtti versében, a latin *probo* igét, melynek „megvizsgál, megkísért” és „bizonyít” jelentése is van, hibásan fordítja codexünk az utóbbi értelemmel. A Kulcsár-Codex megfelelő helyén mindkét versben a helyes *mégkésért* „megkísért” ige van használva (346. és 350. l.).

3. v. *távól*, ma : távol. Régen hosszú *ó*-val kellett hangzania, mert az *-ól -öl* meghatározó rag van meg benne (vö. *al-ól jel-öl* stb.).

5. v. *vetted*, am. vetetted. (Vö. bevez. 113. l.).

6. v. *megerössöltetett*, am. megerősítetett. Az ily igealakok támogatói ama nézetnek, hogy az *-ít* (régen *-ojt*, *-éjt*, *-őjt*) képzős igék nem egyebek mint az *-ül -ül* (régen *-ól -öl*) képzős visszaható igéknek míveltető továbbképzései. Tehát *erős-öl-tet-ik* am. *erősíjtetik*, s érdekes, hogy alább, a 17. versben ugyane kifejezést már valóban így találjuk: *megerössíjtetett*. (Vö. fönt 106 l.) Az *erössöl* ige hosszú *ss*-ére vö. *erössen*, *erösssek* a mai népnyelvben.

7. v. *szellet*, am. lélek, spiritus. E bibliafordításnak jellemző szava; de előfordúl egyéb emlékekben is.

9. v. *«villamodat»*. Valószínűleg *villámmodattal* vagy *villámmodatkor* helyett, s a rag csak tollhibából maradt ki; *villámodat* pedig annyi mint „dilueulum, pitymallat” s e három codexen kívül másutt nem fordul elő, tehát szintén bizonyítja az Apocodexnek a Bécsi és Münchener Codexszel való eredeti rokonságát.

10. v. *és mert*. Az *etenim* szó szerinti fordítása, a mely tulajdonképen annyi mint :

ugyanis, mindenestre, valóban. Itt egyszerű *is*-nek felel meg (*etenim illuc* oda is).

jogod. *Jog* a régi nyelvben jobbot, jobb kezét jelent s igen gyakori szó.

mégnymomodnak, am. letipornak, letapodnak. E régi *nyomod* ige olyan gyakoriságú alakja a *nyomni*-nak, mint pl. *lököl*, *bököl* a *lök* és *bök* igéknek.

11. v. *talántál*, am. talán. Gyakori a régiségben. Ma csak a *netalántán* szóban használjuk általánosabban e bővebb határozószót.

és én világosólatom. Az eredetinek *nor* szava hiányzik. A Kulcsár-Codex megfelelő helye szerint: «es *cey* lezen en *vylagossagom*» (348. l.). *Világosólat* azaz „világosulat” am. világosság.

12. v. *mégvilágosóltatik*. Vö. fönt *megerössöltetett* (6. v.).

úgyan, am. úgy. Vö. *hogyan* és *hogy*.
és ő világa, am. az ő világa is. (Vö. fönt 61. l.)

14. v. *«vallok»*. Itt és több helyen az *l* mellett levő jel fölösen van alkalmazva, tehát a szó egyszerűen *ll*-lel olvasandó.

ijedetössöl, am. rettenetesen. *Ijedet* ma *ijelés*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

mívelkédetid, am. műveid. Vö. *mívelkédet* az Ehrenfeld-Codexben (fönt, 103. l.).

15. v. *«töttöl»*. Kétségkívül íráshiba *töttel* azaz *töttül* „tettél” helyett.

jóm, am. javam. A szónak ily személyragos alakjai (*jóm*, *jód*, *jónk* e l. javam, javad, javunk) igen közönségesek a régi nyelvben. Itt a latin *substantia*-t fordítja vele a codex. A Kulcsár-Codex a megfelelőbb *állatom* szót használja (348. l.).

17. v. *fédelmségék*. Összevont alak e h. *fejdel(é)mségék*.

19. v. *véréknek férfiai*. A latin *viri sanguinum* szó szerinti fordítása. A Kulcsár-Codexben : *verenglew emberek* „vérenglő emberek”, mai nyelvünk szerint : vérengző emberek (349. l.).

mégléletezém vala, am. elemésztődöm, elsenyvedek, tabesco. Ez a *léletezik* ige is, Calepinus *leletezés-én* kívül, csupán e három codexben fordul elő.

Kiadások. A Bécsi Codex kiadva: DÖBRENTAI GÁBORTÓL a *Régi Magyar Nyelvműlékek* I. kötetében *Ó testamentomi néhány könyv* név alatt, részletes bevezetéssel, a betűk alakjainak s egy lapnak hasonmásával, néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetésével és szójegyzékkel; és VOLF GYÖRGYTŐL beható ismertetéssel, a *Nyelvműléktár* I. kötetében. Rút könyvét mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel közölte TOLDY FERENCZ, *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. 226—236. Első lapjáról hasonmásot adott HORVÁT ISTVÁN a *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évi II. kötetében megjelent ismertetése mellett. — A Müncheni Codex kiadva szintén DÖBRENTAI GÁBORTÓL, a *Régi Magyar Nyelvműlékek* III. kötetében *Tatrosi másolat* név alatt, a codex nyelvének JÁSZAY PÁLTÓL eredő ismertetésével, s ugyan ő tőle készített szójegyzékkel, DÖBRENTAI némely jegyzeteivel s a betűk és a 15. lap hasonmásával; és VOLF GYÖRGYTŐL ismertető bevezetéssel a *Nyelvműléktár* I. kötetében. Egy részletet, Krisztus hegyi beszédét mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel közli TOLDY FERENCZ, id. műnk. I. 236—246. A könyvtünkben adott hasonmás látható BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* is, I. köt. — Az *Apor-Codexet*, ismertető bevezetéssel, kiadta VOLF GYÖRGY a *Nyelvműléktár* VIII. kötetében. Két verses részlete közölve SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 363—365. l.; jegyzetek hozzá a 480—482. l.

Repertorium. RÉVAI NICOLAUS: *Antiquitates Litteraturae Hungaricae* (Pest, 1803.) 21—23. l. A Bécsi Codex rövid ismertetése. — *A' müncheni magyar codex, Tudománytár* I. k. (1834.) 235. l. — HORVÁT ISTVÁN: *A' Mária Királyné alatt fordított Ó-Testamentomi Töredékek, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 116—121. l. — UGYANAZ: *A' Müncheni Magyar Evangeliumok 1466-dik évből*, ugyanott 1835. évf. V. k. 93—95. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad., Pest, 1862.) I. k. 171—177. l. Bécsi és Müncheni Codexről, és II. k. 78. l. a Jászay- azaz Müncheni Codexről. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzéum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 23. l. a Müncheni Codexről. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. köt. 168—176. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvének beható ismertetése. — UGYANAZ: *Nyelvtörténeti közlések. Akadémiai Értesítő* 1884. évf. 195—202. l. és *Nemzet* 1884. novemb. 9. sz. tárczaezikk. — SZÁNTÓ KÁLMÁN: *Nyelvműlék-tanulmányok. A Bécsi és Müncheni codex-hosszú é-jéről*, *Magy. Nyelvőr* IX. 388. és *Tanulmányok az Egyleti Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta SIMONYI Zs.), 32—37. l. — BALASSA JÓZSEF: *Codexünk és a nyelvjárások*, *Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 9. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvjárásának fejtegetése. — SÁNDOR JÓZSEF: *A Bécsi és Müncheni codexek eredetéről*, *Magy. Nyelvőr* XXI. 124.

HATODIK FEJEZET.

A Németújvári Glosszák.

Glosszáknak vagy glosszáriumoknak nevezzük a nyelvelmékeknek azt a nemét, a mely lapszéli, sorközi vagy szövegközi jegyzetekben és magyarázatokban tartott fönn régi nyelvünkbeli adatokat. Legrégibb ilyen emlékünkhöz a Schlägli Glosszák, azon Hortulariumnak nevezett latin kéziratban, a melyhez a Schlägli Szójegyzéket csatolva találták. (L. fönt, 25. és 86. l.) Minthogy azonban e latin kézirat csak igen szétszórtan, itt-ott ad ilyen magyarázatokat, hasonló természetű nyelvelmékeink közül ¹ a pontos keletű Németújvári Glosszákat találtuk szemelvényül legalkalmasabbnak.

E glosszák egy 1470-ből való latin szentbeszéd-gyűjteményben találhatók, melyet a *németújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* Fejérpataky László történettudósunk 1883-ban fedezett föl. A szentbeszéd-gyűjtemény magyar papok számára készült s azért névtelen írójuk czélszerűnek látta a szöveg némely szavai és kifejezései után egyfolytában a megfelelő magyar kitételeket is odavetni, hogy a prédikátor munkáját a magyar szónoklatra való előkészülésben megkönnyítse. Ezek az úgynevezett *szövegközi* jegyzetek. Később a codex valamelyik használója, de írásából és a nyelvből ítélve még szintén XV. századi kéz, a szók fölé s a lapszélekre jegyezgetett ilyes kisegítő értelmezéseket. Ezek az úgynevezett *sorközi* és *lapszéli* jegyzetek, melyek az első kéztől, a codex írójától eredőket számra nézve jóval felülmúlják.

Az ily nyelvelmékek, valamint a már bemutatott szójegyzékek is,² nem összefüggő szövegek ugyan, mindazonáltal sok becses anyagot foglalnak magukban régi nyelvünket illetőleg s amazokat fölül is múlják annyiban, hogy nemcsak szókat, hanem kifejezéseket, szólásokat, sőt néha egész mondatokat tartalmaznak.

Nyelvelmélkünkhöz nyelvi tekintetben sok érdekes régiséget őrzött meg, különösen a magánhangzók hangszínét illetőleg, a melyeket azonban itt részletesen nem ismertethetünk.³ Említésre méltó három ritka szava: a *lew-*

¹ Ilyen régibb glosszáink még a XV. századból, a Németújvárral rokon és kiadatlan *Budapesti Glosszák* (l. fönt 26. l.), továbbá *Nyirkállai Tamás* (l. 27. l.), a *Batthyány-féle miséskönyv*, *Mátészalkai Zalka László* (mindkettő szintén kiadatlan, l. no.) és *Temesvári Pelbárt glosszái* (l. 28. l.).

² L. a III. fejezetben, 78. s köv. ll.

³ L. rendszeres tárgyalásukat e könyv szerzőjének a *Magy. Nyelvőr* XIV. kötetében megjelent nyelvelmék-tanulmányában.

Spūi - qm̄ dicitur hylēne t̄ hora - inquit ip̄i d̄n̄i

in qua erat hora et hora inquit ip̄i d̄n̄i
aut pater quia illa hora erat in qua dixit ei ih̄s
= nisi ego non = p̄na d̄n̄i d̄p̄t̄ d̄n̄i r̄ d̄n̄i f̄mb̄ia f̄u

et hora et hora et hora
tade filius tuus dicit et cecidit ip̄e et dom̄o c̄ḡt̄a

Dixit mihi ex quo in p̄n̄i ewan̄
fit mentio de fide ser̄o credulitate

quia d̄r̄ in fine ewanḡlii, Credo in ip̄e et
dom̄us eius tota uirgo in isto ser̄mone ad op̄itultate
= am̄eritane, d̄cimus de articulis f̄id̄i p̄ istam ip̄e dom̄i
sp̄it̄al̄i inuē^r m̄lt̄is b̄t̄ia = congregat̄o f̄id̄i l̄i
que m̄o p̄ f̄id̄em ambulat et n̄o p̄ sp̄em 3yuelzime
nem cat̄h̄ol̄ic̄e m̄ss̄e in ya ad cor̄in̄ v̄ d̄r̄ p̄ f̄id̄em
ambulamus et non p̄ sp̄em, fundamenta qūm dom̄o
est xp̄us iuxta illud p̄m̄e ad cor̄e ii, fundamentū
aliud nemo pot̄ ponē p̄t̄ illud quod postū est, quod
est xp̄us ih̄s = f̄id̄is ih̄s xp̄i in fundamento qūm
dom̄us d̄i duodecim ap̄t̄i posuerunt duodecim l̄api
des bas̄os = duodecim articulos f̄id̄i in ap̄t̄e xx
d̄c̄t̄, h̄m̄us ciuitatis qūm fundamenta duodecim noia = m̄ qūm duodecim
duodecim ap̄t̄oꝝ / ap̄t̄i namq̄ post miss̄ion̄ sp̄it̄is
p̄ m̄ndū d̄p̄t̄endi in simul q̄ uenerunt et p̄m̄um
gal̄iā celebrauerunt et n̄ d̄m̄t̄a p̄dicare uiderunt
Simbolum = credo f̄id̄i duodecim articuloꝝ q̄posuerunt
p̄m̄ū articulo f̄id̄i posuit ser̄o d̄c̄ns, Credo in
deum p̄t̄em om̄ipotentē creatorē celi et t̄r̄e, ex quo
p̄t̄ q̄ deus saluare nos uol̄t, quia est p̄t̄ et pot̄, q̄a
est om̄ipotent̄ et f̄id̄i quia sp̄it̄us acaluit d̄m̄ et f̄eam,
d̄r̄ aut̄ om̄ipotent̄, t̄m̄ eḡit̄ d̄z̄eth quia om̄ia
que uol̄t facere pot̄, t̄m̄ quia nullo ad m̄m̄el̄o =
auxilio n̄d̄igit̄, t̄m̄ quia nichil eum impedi
pot̄, potentia t̄m̄ eius est ordinata l̄uct̄ wagon
quia ser̄o (ser̄um am̄p̄am) = ḡ m̄tam̄ uera s̄p̄uēcia

Went. Ullmann J. Budapest.

sag (am. szégyen, összefügg az Ehrenfeld-Codex *leuzat. luzzat* 'scandalum' alakjaival, a melyek még maguk is homályosak), *meraz* (hitványat jelent, igei származéka, *merazul* 'vilescit' megvan a Budapesti Glosszáokban s ezenkívül csupán Melotai Nyilasnál fordul elő még egy hozzá hasouló jelentésű *mera* alak) és *ranalat* (jelentése: siker, a Münchener Codex *vanal* igéjének származéka, mely előfordul a Budapesti Glosszáokban is: *nem ranalatic non dirigitur*).

Hasonmásunk a codex 363. levelének első lapját mutatja be, a melyen több szövegekőzi és sorkőzi magyar jegyzet látható, amazok az első, ezek a második kéztől. Valamennyit, hogy szembeszökőbbek legyenek, vörös vonalak közé foglalták írók.

A magyar jegyzetek betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése a következő:*

- 1 *w atya azaz a keral* (pater) ő atyja, azaz a kérésly
kikben (in qua) kikben
vrunk idvezitenk e regel (dixit ei Jesus) Urunk Idveziténk e réggel
te fiad (filius tuus) tē fiad
5 *eel* (vivit) él
w (ipse) ő
mind w hoza mind w haza nepe (domus eius tota) mind ő
háza mind ő háza népe
* *zynrel zynre nem lathyok most* * (non per speciem) színrel
színre nēm látjok most
* *egert azerth* * (tum quia) äggért azért
10 * *serrel wasyon* * (est ordinata) szerrel vasyon.

Jegyzetek.

1. *kérésly*, am. király. Általános régi alak.

2. *kikben*. Tulajdonkép *kiben* kellene, minthogy a prédikációban ez áll: quia illa hora erat, in qua stb.

3. *idveziténk*, am. üdvözitők. Az ajakhangú magashangok helyett az egyszerű *i*, *e*, *é*, *ü*, *ö*, *ő* általános sajtásága nyelvemlékünknél. (Vö. fönt, 15. l.)

7. *hoza*, bizonyára tollhiba *haza* 'háza' helyett.

8. *színrel színre*, am. színről-színre.

9. *látjok*, am. látjuk. (Vö. fönt, 16. l.) FEJÉRPATAKY olvasásában hibásan *lathyak* áll. Az első személyű alak a latin szövegnek is inkább megfelel.

10. *szerrel vasyon*. A latin *ordinata* est kifejezés fordítása, a *szer* főnévnek régi 'sor, rend' jelentésével.

Kiadás. Nyelvemlékünnket fölfedezője, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ adta ki rövid bevezető ismertetéssel *A Német-újvári Sz. Ferenczrendi zárda könyvtára cz. dolgozatában, Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 114—134. l. Megjelent különnyomatban is (Budapest, 1883.).

Repertorium. ZOLNAI GYULA: *A Német-újvári Glosszák, Magy. Nyelvőr* XIV. 149. 200. 252. 297. A nyelvemlék nyelvsajtáságainak rendszeres tárgyalása. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* I. 177—178. l.

* A latin szót vagy kifejezést, a melynek föléje vagy utána jegyzetvék, rekeszbe, a szövegekőzi glosszákat két csillag közé teszszük.

HETEDIK FEJEZET.

A Birk-Codex.

Egy hosszú ideig elveszettnek hitt emlék ez, melyet a *bécsi császári udvari könyvtár* (Suppl. 3426. jelzet alatt) őriz s mely 1889-ben lett újra ismeretessé, midőn mi voltát Kluch János meghatározta s róla írt értekezését a Történelmi Társulatnak ugyanazon évi január 3-iki ülésén fölolvasták. Nevét *Birk Ernőről*, a bécsi udvari könyvtár nemrég elhunyt nagyérdemű igazgatójáról kapta, kinek szivességéből a Magyar Könyvszemle két lapnyi fényképi hasonmást is készíttethetett róla.

E tartalmánál fogva is érdekes maradvány összesen 4 papírlevélből álló s 1474 évszámmal ellátott kézirat-töredék; elejétől végig egy kéznek írása. Tartalma tulajdonkép két részből áll: az első Szent Ágoston réguláit, másika a Domonkos-rendi apácák szabályait foglalja magában, úgy hogy a kettő eredetileg egy egészet tett, a mennyiben Szent Ágoston régulája a tulajdonképeni apáczarégulák közé egyszerűen minden változtatás nélkül bele van illesztve.

Szerzője Kluch János szerint bizonyos Pál barát, kit szülővárosáról Váczi Pál néven neveznek s ki az esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak egy 1480-iki latin codexét is festette (*Frater Paulus de Wacia*), a ki tehát mint könyvfestő és másoló, de egyúttal mint fordító is helyet követel magának a hazai középkori műveltség történetében. Mert e latinból fordított régulák, melyekben a legrégebb magyar nyelvű szerzetesi szabályokat is bírjuk, Kluch szerint egyenesen e Pál barát eredeti fogalmazványát mutatják, a mennyiben törlései és javításai oly számosak és oly neműek, hogy okvetetlenül a fordítóra s nem egyszerű másolóra engednek következtetni.

Orthographiájából megemlítjük, hogy az *ö* hangot közepén keresztülhuzott *o*-val, a *j* és *g* hangokat pedig a betűk fölé tett ponttal jelöli, mely pont azonban általában az *i* és *j* betűk pótlására is szolgál, úgy hogy például a *z* annyi mint *zj*, a *g* néha *gj* (pl. *haborojanak* = háborogjanak stb.; vö. *latanda* = látandja, holott rendesen *j* a *gy* hang jele). Érdekes különössége még hogy a *ch* helyett gyakran egyszerű *x*-et ír, a mi nyilván a görög *χ* (*ch*) utánzása, épúgy mint az ismeretes *xpc* (*Christus*) rövidítésben is, a hol azonfölül a *p* is nem egyéb, mint a görög *ρ*-nak (*P* és *ρ*), a *c* pedig a *ς*-nak graphikus

áttétele.¹ Az *x* ennél fogva, mint a *eh* jele, nyelvelmélünkben sokszor *es* hangot jelent.

Mutatványunk a 2. levél első lapjának teljes szövegét adja, melyben a dült betűs helyek az eredetiben aláhúzott latin szavakat jelentik, ama szavakat tudniillik, a melyekkel a latin régulákban az egyes szabályok kezdődnek s melyeket a fordító figyelmeztetőül minden egyes magyar szabály elé kiirgatott.

*A szöveg betűszerinti olvasása.*²

Quod si aliqua. Hogy ha valamel soror neki adott marhat el éneztend, vrozásnak iteleteuel karhoztassek. *Indumenta vestra.* Eltözettek apaczafejedelm akarafa zerent meg mostassanak, akar ti töleték, akar ruha mosoktól, hog tizta rubanak [mag] felotte valo kiuansaga belol meg ne zennesohe az lelket. *Lauacrum etiam corporum.* Testeknek mosasa es ferdonek feredesnek gakor volta ne legyen, de az ido kozben, kibe zokas, ferdo adassek: kit kedigen corsagnak zvksege ketheleneit [me hozza ne] rea, hog meg ferreggiek, bozza ne halazzak. *Fiat sine murmure.* Legen morgas nakvl [vr] oruos tanalchauul, az mi egessegert ualo, vg hog meg ha nem akarna es az soror, fejedelmazzon parancholattiaual meg tege, ammit tenni kell egessegert; ha kedig az soror akarna, de talam nem alkozik, o kiuanattianak ne engeggenek; mert nemicort meg ha artana es, hizi hog haznalion ammi edeskettet. *Denique si latens est.* Ha kedig az serelm tesben titkon vagon, isten zolgalo leanianak ha mondanaga, [hog] mie seri serzik, ketsegnekvl higgenek, de maga [ha] ammi edeskettet, ha haznal az serelmek meg vigasztani] vigasztasara auag nem, ha nem bizonyosok benne, oruostol kerdezze. *Neque eant*

Eredeti kiejtése.

Quod si aliqua. Hogyha valamellyszoror neki adott marhat¹ elenyesztend,² urozásnak³ iteletével karhoztassék.⁴ *Indumenta vestra.* Éltözettek⁵ apaczafejedelm akarátja szérént megmostassanak⁶ akár ti töleték, akár rubamosóktól, hogy tiszta rubának fölötté való kívánsága belől még né szennyesöhe az lélket. *Lavaerum etiam corporum.* Testeknek mosása és ferdőnek, feredésnek gyakor volta⁷ né légyen, de az idő közben, kibe⁸ szokás, ferdő adassék; kit kedigen⁹ kórságnak szüksége kéthelenejt¹⁰ réá, hogy megferődjék, hoszszá¹¹ né halaszszák. *Fiat sine murmure.* Légyen morgás nákiül,¹² orvos tanácsával, az mi egességért való, úgyhogy még ha nem akarna és az szoror, fejedelmasszony parancsolatjával mégtégye, ammit tenni kell egességért. Ha kedig az szoror akarna, de talám¹³ nem alkoszik,¹⁴ ő kívánatjának né engedjenek, mert némikort,¹⁵ még ha ártana és, hiszi, hogy használjon,¹⁶ ammi edéskédtet.¹⁷ *Denique si latens est.* Ha kedig az sérelm¹⁸ tesben¹⁹ titkon vagyon, Isten szolgálólányának ha mondandja, mie séri(?) sérszik,²⁰ kétség nélkül higgyenek, de maga ammi edéskédtet, ha használ az sérelm vigasztására²¹ avvagy nem, ha nem bizonyosok benne, orvostól kérdézzék. *Neque eant*

¹ L. SICKEL: *Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger.* (Wien, 1867.), 309. l.

² A szögletes rekesz olvasható törlést jelent. A közönséges rekeszbe tett helyek az eredetiben elmosódott betűk pótlásai.

ad balneas. Se ferdőbe ne menjenek, sem egyéb herre haromnak keuesben. *Nec illa.* Az es kinek naualaia volna vala houa menni, ne azokval menni, kikvel ő akarna, de kikvel feiedelm azzon [p] mondaná, tartozzek menni. *Egrotantium cura.* [Koroknak gondia] korokval valo banas akar corsagnak vtanna eltetendőknek, akar meg hidegleles nekvl vala mierotelenségbe naualgoknak, vala kinek hağassek, hog ő kerie az pinczebel, kinek mire zvkseget latandá. *Siue autem que cellario.* Akar kedig kik pinczen, akar ruhacon akar keűneken, tisztol zerzeteknek zugodas nekik zolgalianak atokfiainak az sororoknak. *Codices certa hora.* Keűne (ket) minden napon egğ bizony oraba kerienek, vdo kiuel kik kerendik, [nekik] ne [adassek] vehessek. *Vestimenta vero.* Zuhakat kegig es sarukat, minden [ken] zvkeseznek kellettendnek, ne halazzak adni, kiknek ezok orizeti alatt vannak. *Lites autem.* Pertek auag sem egğ ne legyen koztetek, auag mint hamarabb meg vegezettek, hog az harag gulosegre ne noien, es gerendat tegien zalkabol es lelket [golga] gelkossa tegien. *Neque enim ad sol(os).* Mert nem csak ferfiakat illet az iras, ki vgnond gvloli atfafiát. gelkos, de ferfiuban, kit isten elozer teremtet, azonallat es parancholatot vett. *Quaecunq̄ue conuicio.* Valamel soror ozzo zitkozodással, vag atokkal, auag meg bvnek [zembe] zemre veteseuel mast meg sertend, emlekeziek elegtetellel mint hamarab meg vigaztani, am mit tott, es az ki meg serult, poroitas nekvl meg bochatni. *Si autem inuicem.* Ha kedigen eggmast meg sertendik, egymasnak vetket tartozzanak meg engedni ti imadsagtokert, kiket bizonyyal mint [gakortab teztok] incab gakorlotok, attol

ad balneas. Se ferdőbe ne menjenek, sem egyéb herre²²háromnál²³kevesben. *Nec illa.* Az es, kinek nyavalyája²⁴ volna, valahová menni ne azokval menni, kikvel ő akarna, de kikvel fejedelm-asszony mondanja, tartozzek menni. *Egrotantium cura.* Kórokkal²⁵ való bánás. Akár kórságnak utánna éltetendőknek, akár még hideglélés nélkül valami erőtelenségbe nyavalygónak, valakinek hagyassék, hogy ő kérje az pinczéből, kinek mire szükségét látandja. *Siue autem quae cellario.* Akár kedig kik pinczén, akár ruhákon, akár kényvekén tisztól szerzettenek,²⁶ zügódás²⁷ nélkül²⁸ szolgáljanak atyjokfiainak, az sororoknak. *Codices certa hora.* Kényveket minden napon eggy bizony²⁹óraba kérjenek; üdő kívül³⁰ kik kérendik, ne vehessék. *Vestimenta vero.* Ruhákat³¹ kegyig³² és sarukat, midén³³ szükségűeknek³⁴ kellettendnek,³⁵ ne halaszszák adni, kiknek ezok örizeti³⁶ alatt vannak. *Lites autem.* Pérték³⁷ avvagy sem eggy³⁸ nélégyn közteték, avvagy mint hamarább³⁹ megvégezzették, hogy az harag gyűlőségre ne nőjön és gerendát tégyen szálkából és lélket gyélkossá tégyen. *Neque enim ad solos.* Mert nem csak ferfiakat illet az irás, ki úgy mond: «Ki gyűlöli atyjafiát, gyélkos»; de ferfiuban, kit Isten előszer teremtett, aszszonyállat és parancsolatot vett. *Quaecunq̄ue conuicio.* Valamellysoror összöszitkozódással,⁴⁰ vagy atokkal, avvagy még bűnnek szemrevetésével⁴¹ mászt megsértend, emlékezők élégtétellel mint hamarább megvigasztani,⁴² amittett, és az ki megsérült⁴³, porojtás⁴⁴ nélkül megbocsátni. *Si autem inuicem.* Ha kedigen eggmást megsértendik, egymásnak vétket tartozzanak megengedni ti imadsagtokért, kiket bizonyyal mint inkább⁴⁵ gyakorlotok [gyakortább⁴⁶ tészték], attól

incab zente tarchatok. *Melior est autem.* Jobb kedig az soror ki iollehet gáhorta haragra kesertetik, de maga siet meg kerni, hog megbochassa neki, az kinek ösmeri hog vetett, hog nem mint az, ki kesoben haragozik, es bochanat keresre nehezeben haiol; ki nem akar megbochatni sororanak, ne remenle, hog imadsaganak haznat vege. *Que autem nunquam.* Az mel soror kedig sonha nem akar kerni bochanatot, anaq nem lelkeient kerioctalan.

inkább⁴⁵ szentté tartásatok.⁴⁷ *Melior est autem.* Jobb kedig az szoror, ki jólléhet gyakorta haragra késértetik, de maga siet megkérni, hogy megbocsássa neki, az kinek ösmeri,⁴⁸ hogy vétett, hogyaném mint az, ki későbbben haragoszik és bocsánatkérésre nehezebben hajol. Ki nem akar megbocsátni szororának, né reménylje,⁴⁹ hogy inádságának hasznát vegye. *Quae autem nunquam.* Az mély szoror kedig sonha nem akar kérni bocsánatot, avvagy nem lelkéjént⁵⁰ kéri, oktalan.⁵¹

Jegyzetek.

1. *marhát*, am. tárgyat, dolgot, a szónak ismeretes régi jelentésével (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *elenyészten*, am. eltüntet, elsikkaszt. Vö. «Az isten az csillagot ismét *elenyészti* az pásztorok elől» (MOLNÁR ALBERT, Scultetus fordításában).

3. *urozásnak*, am. orozásnak, lopásnak. A zártabb kezdő magánhangzóval codexekben közönséges.

4. *kárhoztassék*. A régi *kárhostatik* ige nek felszóllító alakja. Ma inkább azt mondánók: *kárhoztattassék*.

5. *öltözették*, am. öltözteték. Vö. *szümtükkel* a HBeszédben, am. szemetekkel.

6. *mégmosassanak*, a *mos-tat-ik* szenvedő alakból. Ma: *megmosassanak* vagy *megmosattassanak*.

7. *gyakor volta*. *Magyakori volta*. A régi *gyakor* melléknvet ma csak a határozói *gyakran* alakban használjuk, a melyhez úgy viszonylik, mint *bátor* a *bátran*-hoz. (Vö. *Defectivumok a magy. nyelvben, Ety. Philol. Közl.* XV. 1066.)

8. *kibe*, e h. kiben, melyben.

9. *kedigen*, am. pedig. Az *-en* nyomósító toldalék, mint föntebb *úgyan* e h. *úgy* (132. l.), ma *hogyan*: *hogy*, *majdan*: *majd*, régen *onnaton* is e h. *onnat* stb. (l. SIMONYI: *A magy. névragozás* 91. l.).

10. *kételenéjt*, am. *kénytelenít*. Épen olyan orrhang nélküli alak, mint a föntebbi *készérréjt* e h. *kényszerít*. A *Nyelvtört. Szót.* csupán MIKES *Törökországi Leveleiből* idézi.

11. *hosszá*, a *hosszú* melléknévből *-á -é* lativusraggal, mint *sok-ból soká*, mely utóbival jelentése is megegyezik. Előfordúl a Bécsi és Teleki-Codexben is. Már az író korában sem lehetett gyakori szó, mert a közönségesebb *mezze-t* jónak találta fölébe jegyezni.

12. *nákül*, am. nélkül. A mélyhangú alakot megmagyarázza a névutó eredete (l. fönt. 93. l.).

13. *talám*. A népnyelvben ma is közönséges eredetibb alakja a *talán* szónak, mely nem egyéb mint a *találom* igealak összevonása. Vö. *hisz(en)* ebből *hiszem*.

14. *alkoszik*. Itt nyilván azt teszi illik, mely jelentéssel ez ige szintén előfordúl régi irodalmunkban (l. *Nyelvtört. Szót.*).

15. *némikort*, am. némelykor. A szó így elemzendő: *némi kort* azaz 'némi korban, némi korban'. A *-t* ragot időhatározói jelentéssel a mai *-n* vagy *-ben* helyett magán a *mikor* kötőszón is használja régi nyelvünk, pl. «*mykorth* az tewb sororok aloznak» *mikor* a többi szororok alusznak (Virginia-Codex 132).

16. *használjon*. Latinos módhasználat.

17. *edéskédttet*, am. gyönyörködttet. Az *edéskedik* a régi nyelvben am. gyönyörködik, s ebből való az *áléskédttet* gyönyörködttet.

18. *sérelm* sérelem. Ma csak átvitt, erkölcsi értelemben használjuk. Itt am. testi bántalom, baj.

19. *tesben*, e h. testben. Pontos követése a

kiejtésnek, mely a két mássallhangzó közötti *t-t* ma is elejti.

20. *mie* «*seri*» (?) *sérszik*. *Mie* am. mije. (Vö. fönt 67. és 103. l.) A *seri* kétes alak, talán csak kihuzatlan tollhiba. Van ugyan egy *sér* ige s egy *sér* főnév is a régiségben, de csak újabb korú adatokban s ide egyik sem illik. *Sérszik* közönséges régi szó, am. megsérül, megsebesül. Itt inkább 'fáj' a jelentése.

21. *vigasztására*. A *vigaszt* kihaltige; jelentése 'gyógyít'. Belőle származik az átvitt értelmű *vigasztal* (vö. *marasztal*: *marasztal*). Érdekes, hogy a fordító az eredeti infinitívusos szerkezetet (*serelnek meg vigasztani*) czélszerűnek látta a magyarosabb töneves kifejezéssel cserélni föl.

22. *herre*, e h. helyre. Ma is közönséges hasonulás a népnyelvben.

23. «*haromnak*» *kevesben*. A *ktollhiba* l helyett: háromnál kevesben azaz kevesebben.

24. *nyavalyúja*, egyszerűen am. betegsége. Ma többnyire csak *epilepsia* jelentésben használják.

25. *kóroknak*, *kórokkal*. Ma, a nyelvújítás átvitelével, főnévileg használjuk, a régi *kórság* szó értelmében (*víz-kórság* ma *víz-kór*). Tulajdonképp melléknév (am. beteg) s főnévi jelentését a régi irodalomban csupán MOLNÁR ALBERT szótára ismeri.

26. *tisztől szerzettetnek*. Az eredetiben másoldói hibából *zerzettetnek* áll. Hogy hiba, bizonyítja a lapszéli változat: *felvetetnek* azaz 'felvétetnek'. *Szerzettetnek* am. szerzettetnek, rendeltetnek; a *tisztül* szerez kifejezés pedig nyilván azt teszi: tisztviselőül rendel.

27. *zúgódás*. A kihalt *zúgódik* ige származéka. Ma *zúgolódik*, *zúgolódás*.

28. «*nekiik*», tollhiba *nekil*, *nékil* (am. nélkül) helyett. Vö. föntebb is *haromnak* e h. *harommal*.

29. *bizony*. Ma csak határozó a *bizony*, réggen melléknévül is használták 'bizonyos' értelemmel.

30. *kívél*, am. kívül. (Vö. az *é*:*ő*:*ü* változástól fönt, 17. l.)

31. «*zuhakat*», tollhiba *ruhakat* helyett.

32. *kegyig*. Jésvült alakja a közönségesebb *kediq*-nek. Vö. a Bécsi Codexben *págyiménton* (l. fönt 120. l.).

33. *midén*, am. midőn.

34. *szükséknek*. *Szüksés* (ma *szüksös*) am. valamire rászoruló, szűkölködő. Olykor ma is használjuk: *szüksösen* élnek.

35. *källetendnek*. A *kell* ige szenvedő alakja még ma is szokásos, különösen némely vidékeken, s főképp a multban és a fölszólító módban: *källetett*, *kellésék*. Vö. «*Szinészszé* lettem. Megkapám Az első szerepet, S a színpadon először is Nevetnem *källetett*» (PETŐFI: *Első szerepem*).

36. *örizeti*, ma *örizete*. A népnyelv a 3. szem. birtokosrag ez alakját több helyen most is használja: *kezi* keze, *füli* füle stb.

37. *pérték*, am. përeték, përotök. Vö. föntebb *iltözöttik* (5. jegyz.).

38. *sém eggy*, am. egy sem. Előfordul más codexeinkben is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *mint hamarább*. A *mint* (e h. *mentől*, *mentöl*) talán a latin *quam* utánzása (pl. *quam* brevissime stb.). Alább a mai *minél* (latin *quo*, vö. *eo*) jelentésében is előfordul.

40. *össző*, e h. *össze*. Olyan alak, mint a Bécsi és Münchener Codexben *földő* stb.

41. *szemrevetésével*, am. szemrehányásával.

42. *mögvigasztani*. Rendes jelentése 'meggyógyít'. (Vö. föntebb *vigasztás*, 21. jegyz.) Itt azonban am. 'jóvá tesz', a mi könnyen érthető, mert a *gyógyít* is (ebből *jóg-ít*) tulajdonképp am. 'javít'.

43. *mégsérült*. A *mégsérül* ige ma csak krét, testi értelemben használatos. Itt am. megsértetett, megsértődött. Ejelentésfejlődés épen ellentéte a *sévelem* szóénak (l. fönt, 18. jegyz.).

44. *porojtás*, am. szégyen, szégyenkezés, a *pirít* igének sajátos régi alakjából, mely még csak a Bécsi, Münchener és Döbrentei-Codexben fordul elő *poréjt* változattal.

45. *mint inkább* . . . *attól inkább*, minél inkább annál inkább. (A *mint*-ről l. föntebb, 39. jegyz. A középfok melletti *-tól* ragra l. 121. l.)

46. *gyakortább* (a kitörölt kifejezésben), am. gyakrabban. Közönséges régi középfoka a ma is használatos *gyakorta* szónak.

47. *szentté tartásatok*, am. szentnek tartásatok. A *-vá* *-ré* ragnak e *prædicativusi* használata *-nek* helyett a régi irodalomban nem szokatlan (l. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318); a mai nyelv nem ismeri.

48. *ösmeri*, am. elismeri, beismeri.

49. *reménylje*, am. remélje. Ilyféle alakok

(mint még *káromlja* *káromolja* stb.) közön-
ségesek a régi nyelvben.

50. *lélkéjént*, am. lelke szerint, szívből,
a régi *-ént* raggal (vö. *szerént*), melynek egy-
kor kiterjedtebb használata volt. A *j* a két

magánhangzó közötti hiatus kitöltésére
szolgál.

51. *hoctalan*, e h. *octalan* 'oktalan',
a *h* betűnek a régieknél gyakran előforduló
főlös használatával. Vö. pl. *heultesztetyk* 'öltöz-
tetik' (Lányi-Codex 420).

Kiadás. A Birk-Codex szövegét betűszerint közölte KLUCH JÁNOS a *Magyar
Könyvszemle* 1889. évf. 8—21. l. az 1a. és 4b. levélnek hasonmásával.

Repertorium. KLUCH JÁNOS: *Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi ud-
vari könyvtárban*, *Magy. Könyvszemle* 1889. évf. 1—23. l. Beható ismertetés rövid szó-
jegyzékkel. — A nyelvemlék azonos a Váczi Pál-féle apáczarégulákkal, melyeket TOLDY
FERENCZ elveszettnek tartott, l. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.)
II. 100. Ugyane nyelvemlékről szól már HORVÁT ISTVÁN czikke: *Váczi Pál Magyar
Kézírata*, *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. k. 99—100. l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Szabács Viadala.

Eredetiben fönmaradt históriás énekeink legrégebbike¹ a *Nemzeti Múzeum* ama kézirat-töredéke, melyet a Magyar Történelmi Társulat 1871-dik évi vidéki kirándulása alkalmával az ungmegyei Csicseren a Csicsery-család oklevelei között Véghely Dezső történettudós, jelenleg Veszprém megye alispánja, fedezett föl s ugyanazon társulat 1872. évi január 4-iki ülésében Thaly Kálmán ismertetett és bemutatott. E fontos emulékünk egy hosszában ketté hajtott s ennélfogva négy lapot képező, de erősen megrongált nagy félívből áll s a diéső emlékü Mátyás királynak egyik nevezetes hadi tettét, a Mohamet szultán építette, Száva-menti erős Szabács várának ostromát és megvétélét beszéli el. Legterjedelmesebb — 150 sorra terjedő — történeti énekünk, mely Mátyás korából ránk maradt, a melynek azonban, kezdő szavaiból kitetszőleg (*De az felljurt mondot pal kenezy*), eleje hiányzik. Fontossá teszi az is, hogy gyakori és egykorú törléseinél és javításainál fogva eredeti fogalmazványnak látszik. Toldy Ferencz véleménye szerint, melyet a Történelmi Társulat említett gyűlésén kifejezett, ez ének egyike lehet azoknak, melyeket Galeotti szerint a nagy király hőstetteiről ennek asztalánál énekeltek.

E költői maradvány történetileg is beeses, a mennyiben a vár vívásának több eddig ismeretlen részletét tudhattuk meg belőle, minők Ali bég érkezése, a dob- és trombita-epizód, a török ifjú kiszökése, Várdai Simon elesése stb. Az elbeszélés leginkább azon leírással egyez meg, melyet gróf Teleki József *Hunyadiak kora* cz. munkájában² Curæus *Annales Silesiae*-je után közöl. Az előadás közvetlensége pedig arra enged következtetni, hogy az ismeretlen szerzőtől eredő költemény még az ostrom esztendejében, 1476-ban keletkezhetett.

Költői becsét egyszerű, természetes előadása, tömörsége s ritmusának meglehetősen folyékonyasága teszik, mely utóbbi tekintetben jóval fölötte áll a XVI. század költői maradványainak. Sorai általában 10 szótaguak, csak néhol találunk kilenczest vagy tizenegyest s egy helyen tizenkettést.

¹ A legrégibb eredetű *Pannóniai Ének*, valamint néhány szintén régibb korból való kisebb töredék (l. a *Régi Magyar Költők Tára* I. köt. 1. 6. 8. és 9. sz. közleményeit) csak későbbi, részben múlt századi följegyzésekben jutottak hozzánk, ennélfogva gyűjteményünkben nem foglalhatnak helyet.

² IV. köt. 441. s köv. ll.

most angry 1700 near
Lying valogastump homogenous

Sabershol very much of his system

My Nourish got out of the system

General very for General by the end

Virginia very of safety delimiting

At Dismal Channel or sandy delimiting

Shipsa Gaps with my mind get out

As walk very by the way of the end

1707 Zebarsos with in water get out

Dismal Channel with my mind

Shipsa Gaps with my mind

My Nourish very for General

General of my mind very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

My Nourish very for General

Az emlék egész terjedelmében itt következik s hű fényképi mása is itt látható.*

Az ének betűszerinti szövege.

De az fellywl mondot pal kenezy
 Aroknak melyseget ygen nezy
 Ky Sabach erws voltat elmelle
 Honneg mynemw algyw kelmelle
 5 Zorgosth megyen Nandorfeyer varra
 Holy kyrál errwl byzon hyrt vara
 Leg ottan zamtalan sok hayokath
 Feyer varnal az Dunan valokoth
 Nagy hamar fel vontata az zawan
 10 Es Sabach vartayath hoztata zaman
 Nep zamtalansaga kwrnywl alwan
 Nagy erwsseget vyz felwlchynalwan
 Hayokath mond arokba vontathny
 Kwrnywl pattantywkwal falt bon-
 tathny
 15 De ment az hayokoth fel vontata
 Sok felwl Sabach falath boatata
 Wyz arokból wyadalth es tartothtak
 Azzal Sabachnak ygen sem arthat-
 tak
 Mert mondhatatlan zakalosokwal
 20 Sok nylakwal swt zamtalan fokwal
 Kezy pwskakwal, nagy pattantywk-
 wal
 Es kwlwmb kwlwmb algywkwal
 Sebes es gyuan zwnetlen lwttek
 Swt minden ereyekwel raytonk
 lwttek
 25 Nwazert strwmlottak kemellethlen
 Hogy belwl serelm lwt mertekleth-
 len
 Affelet sokzer harcholasth twttek
 Azzal magoknak sok sebet wuttek
 Halalth es vallottak hat nemellyek
 30 Kyrály nagy tistesseget melleth
 Elw Eg yfyw varday Symon
 Kynek annya enaponked syrhon

Az ének eredeti kiejtése.

De az félyől mondott Pál Kenézi
 Ároknak mélységét igén nézi ;
 Ki Sabác erős voltát elmellé :
 Honnég minémő álgyú kell mellé.
 Szorgost mégyen Nándor-Fejérvára,
 Hol király erről bizony hírt vára.
 Legottan számtalan sok hajókat,
 Fejérváruál az Dunán valókot,
 Nagy hamar félvontata az Száván
 És Sabácsvár tájatt hoztatá számán.
 Nép számtalansága környől állván,
 Nagy erősségét víz felől csinálván,
 Hajókat mond árokba vontatni,
 Környől pattantyúkkal falt bontatni.
 De mént az hajókat félvontatá,
 Sok felől Sabác falát bontatá.
 Vizárokból viadalt és tartottak :
 Azzal Sabácznak ígyen sém árthattak ;
 Mert mondhatatlan szakálosokkal,
 Sok nyilakkal, sőt számtalan fokkal,
 Kézi puskákkal, nagy pattantyúkkal
 És különb-külömb álgyúkkal
 Sebes(t) és ugyan szönetlen löttek,
 Sőt mēndēn erejēkvel rajtonk löttek.
 Nu azért strumlottak kéméletlen,
 Hogy belől sérelm lött mértékletlen.
 Affēlett sokszēr harcrolást töttek.
 Azzal magoknak sok sebet vöttek,
 Halált és vallottak hát némellyek,
 Királyi nagy tisztességét mellett.
 Elő ēggy ifjú, Várdai Simon,
 Kinek anyja enaponkéd sirjon !

* A betűszerinti közlésben csupán annyi változást tettünk, hogy az *y*-ről a több helyen meglévő de lényegtelen két pontot — mint ez eddigi nyelvemlékeknél is — egyszerűen elhagytuk. A feloldott rövidítések itt is apróbb betűkkel szedvők. A hasonlóan a lapok sorrendjét római számokkal megjelöltük.

- Byzon w keges wrfyw vala
Ky pattantywnya oth hala
35 Mas Cheh vytez francz few tystes
hadnag
Kyk byzon keges istennel vadnak
Ebbe sonha senkynek nyncz kethseg
Vag tisztulath helen wkwt erczek
Es az twlby othroyal kyk haltak
40 Isten . . . zeretetesek kyk voltak
Ma ymar w erettek ymagyon
Affelet istennek nag halat agyon
Mendennemw nag sok yo tetelervl
Es erws Sabach meg vetelervl
45 Ky alath volt nepnek valogatotta
Dolgat minden ment vytez tartotta
Kytli meg nem mondhat embery
alath
Mely nagy hareholas volt Sabach
alath
Menden ot vytezegeth mutatta
50 Mert kiral wkwth hozza nugatta
Eg jden nagy yeles strwmlasth twnek
Azzal magyarok yo newet wwnek
Kyn hat Cheh wyteznepek nem
voltak
De azokba osthan sokan holtak
55 Mert twlaydon hat wnmagok mykor
Volt volna seteth elw alom kor
Sabachba nagy veztegeseg lwt volna
Vytez Chehnep azert bel ywth volna
Zerthelen magokoth oth rekezhwen
60 Egh hazath vyadalhoz geryesthwen
Leg ottan twlbelwl Twrwknepek
Nagy vyadalth velel twrletenek
Sok kwzwlwk kyk ott ben valanak
Nekyk kezen nekyk vyzbe halanak
65 Oh nawalyas hythwan kemenseg
Myt twn nekyk es az kewelseg
Meg halanak nag vak merwsegbe
Byzon nem vytezew meressegbe
Ezt mi hagywk mynd vgyan azonba
70 Mert semmit nem hoz nekwnk
hazonba
De yelenchw Alybeg ywueseth
Es onnaton ment valoseth
- Bizon, ő kegyes úrfiú vala,
Ki pattantyú miá ott hala.
Más eseh vitéz, Fráncz, fő tisztös had-
nagy,
Kik bizon kegyes Istennél vadnak.
Ebbe sonha sēnkinek nines kétség,
Vagy tisztulathelyēn ōköt értsék ;
És az többi, ott ralylyal(?) kik haltak,
Isten[nek] szeretetēsek kik voltak.
Ma immár ő érették imádjon,
Affelēt Istennek nagy hálát adjon.
Mēndēnmő nagy sok jótételéről,
Es erős Sabác megvételéről,
Ki alatt volt népnek válogatotta,
Dolgát mēndēn mēnt vitéz tartotta,
Kit még nēm mondhat embēri állat,
Mēlly nagy harezolás volt Sabác alatt!
Mēndēn ott vitézségét mutatta,
Mert király ōköt hozzá nügatta.
Éggy idén nagy jelēs strumlást tőnek,
Azzal magyarok jó nevet vőnek,
Kin hát eseh vitéz népek nēm voltak,
De azokba osztán sokan holtak ;
Mert tulajdon hát önmagok, mikor
Volt volna sētét előálmkor,
Sabácza nagy vesztegeség lött volna ;
Vitéz eseh nép azért beljött volna,
Szērtelen magokot ott rekesztvén,
Éggy házat viadalhoz gerjesztvén,
Legottan túlbelől török népek
Nagy viadalt vélék törletének.
Sok közzölök, kik ott benn valának,
Nékik kézēn, nékik vízbe halának.
Oh nyavalyás, hitvány keménség!
Mit tōn nékik es az kevélység!
Mēghalának nagy vak merőségbe,
Bizon, nēm vitézlő merességbe.
Ezt mi hagyjuk mind ugyanazonba,
Mert sēmmit nēm hoz nekünk ha-
szonba ;
De jelēntsük Ali bég jövését
Es onnaton mēnt való [érkēz]ését.

Wolt olyha tyzenewt ezer lowal
 Mynd valogatotnep lowaglowal
 75 Sabachhoz nem messe eg kys
 halmon
 Meg seregleg hog bezedet halyon
 Sabachba nag fel zowal kyaltbnak
 Arrol bwlechesege lwn kyalnak
 Hagya nag sok doboth doboltatny
 80 Trombytakwal es trombytalttatny
 Olyha hasad volt eg mynd ezektwl
 Es volt nag' kyaltas vytezektwl
 Hog zozathoth wk ne vehessenek
 Onnathon annalkwl mehessenek
 85 Alybeg ywthw lwn chak wn kara
 Meg sem fardola semmy munkaya
 Oth ezen wk nagyon ohaytanak
 Egenbe es mynd feyet haytanak
 Nagy bws jonhhal meg vyzza terenek
 90 Vyadalt kezdeny sem merenek
 Az few haytasrol wewek ezekbe
 Hog nynez segedelm mar twbezekbe
 Azon kezde menden velekedny
 Swt few haytason sem elegendny
 95 Azert ygen yffyw Twrwk hamza
 Gondolwan hog volt Magyarath
 haza
 Erws Sabachbol Twrkwk kwzwl
 Nagy syetetessegwel ky zwkny
 kezwl
 Ky zwkwen zorgosth kyalhoz ywta
 100 Leg ottan neky eghelth muta
 Honneg alkob Sabachoth verethny
 Es kwnweb lezen wth meg vehethny
 Az helrwl kezdek zwrnynen verethny
 Mynd kwrywl nag erwssen tw-
 rethny
 105 Jollchet affelwl volt sok kwtez
 De azert yngen menden menden
 vetez
 Ment arrol ymar Twrwnep bezel
 Lwt neky menden vetez nagy vezel
 .
 Mel nagy mondhatatlan vezedelmb
 110 Lwnek az vtan es keges kegelmb

Volt olyha tizénöt ezer lóval,
 Mind válogatott nép, lovag lóval.
 Sabácshoz nem messze éggy kis hal-
 mon
 Mégsereglék, hogy beszédet halljon.
 Sabácza nagy felszóval kiáltnak,
 Arról bölcseége lön királynak.
 Hagya nagy sok dobót doboltatni,
 Trombitákkal és trombitáltatni.
 Olyha hasad volt ég mind ezéktől.
 És volt nagy kiáltás vitézektől.
 Hogy szózatot ők ne vehessenek,
 Onnaton annálkül mēhessenek.
 Ali bég jöttö lön csak ön kára:
 Még sem fordóla sēmmi munkája!
 Ott ezen ők nagyon ohajtanak,
 Éggyembe és mind fejet hajtanak.
 Nagy bús jonhhal még visszatérének,
 Viadalt kezdeni sēm merének.
 Az főhajtásról vévek eszéke,
 Hogy nincs segédelm már több ezéke;
 Azon kezde mēndēn vélekēdni,
 Sőt főhajtáson sēm élégēdni.
 Azért igēn ifjú török Hamza
 — Gondolván, hogy volt magyar —
 ott haza
 Erős Sabáczból törökök közzől
 Nagy sietetésségvel kiszökni készől.
 Kiszökvén, szorgost királyhoz juta,
 Legottan neki éggy helyēt muta(ta),
 Honneg alkóbb Sabáczot veretni,
 És könnyüebb lészēn őt mēgvēhetni.
 Az helyröl kezdek szörnynen veretni,
 Mind környöl nagy erőssen törtetni.
 Jöllēhet affelől volt sok kötēs,
 De azért ingyēn mēndēn, mēndēn ve-
 tez(?) —
 Mēnt arról immár török nép beszēll —
 Lött nēkik mēndēn vetez(?) nagy ve-
 szēly.
 Mēlly nagy mondhatatlan veszēdelmb
 Lōnek azután és kēgyēs kēgyelmb,

- Mert esmerek hog meg nem byr-
hattyak
Swt Chazarnak azt meg sem yr-
hattyak
Azert twkelleth tanalez lwn kwztk
Hog minden szabad lenne wn kwz-
tk
- 115 Ky akarna az valnek Chazarhoz
Awagy magyary Mathyas kyralhoz
Az kenezeth ky oth Chazarth il-
lethne
Sem egh kez kwztk azt ne illethne
Azon zerent Zabachba ben hadnak
120 Es Zabachoth kyralnak megadnak
Ment feyedelmnnek belwl tolma-
czollya
Ezt senky kywul meg se masollya
Mert ez lwn nalok hat twkelletes
Kyralnal kedyg nagy kellemetes
125 Swt yonak tetek w felsegenek
Es hozzya tartonep kwssegenek
Mert nag milto az minden felsegnek
Nag kegelmes legyen ellensegnek
Jelezwl kedyglen mynd azoknak
130 Kyk keges kegelmnnek esny zoknak
Akarattyak zerent twn kegelmeth
Es nag myltosagos engedelmmeth
Ig meg adak zabacz erwssegeth
Benne hagyak algywnak bwhsegeth
135 Mely algywtak kyral twbbwhthete
Es nagyon Sabachoth erwsswhthete
Hagywan benne vytezeknek yauath
Hogy ne lathna towabba az karath
Ez mynd ezen zerent hát meg lewe
140 Twrwknek es mindennek kegel-
met tewe
Kyral vygan Budara eredwen
Twrwk Sereg kwrnywlv teryedven
Hát valanak nekyk nagy chwdaba
Hogy Budanak minden wchayaba
145 Jelennen kyralnak odwaraban
Lathnak Twrwknepeh kazdagh
rwhaban
Kyralnak ekessen odwarlany
Ment kel piaczon varban allani
- Mert esmerek, hogy még nem bír-
hatják,
Söt császárnak azt még sém írhatják.
Azért tökéllött tanáles lön köztök,
Hogy mēndēn szabad lēnne ön köztök :
- Ki akarna, az válnék császárhoz,
Avvagy magyari Mátyás királyhoz ;
Az kéncset, ki ott császárt illetné,
Sēm eggy kéz köztök azt nē illetné.
Azon szērēnt Sabácza benn hadnák
És Sabáczt királynak megadnák.
Mēnt fejēdelmnnek belől tolmácsolja,
- Ezt sēnki kívől még sē másolja,
Mert ez lön nálok hát tökéllētēs,
Királynál kedig nagy kellemetēs ;
Söt jónak teték ő Fēlségének
És hozjá tartó nép kösségének.
Mert nagy miltó az mēndēn fēlségnek :
Nagy kēgyelmes légyēn ellenségnek !
Jelēsöl kediglen mind azoknak,
Kik kēgyēs kēgyelmnnek esni szoknak.
Akaratjok szērēnt tōn kēgyelmet
És nagy miltóságos engēdelmet.
Igy megadák Sabácz erōsségēt,
Benne hagyák álgyúnak bōségēt,
Mēlly álgyúkat király többōjtetē
És nagyon Sabáczt erōssōjtetē.
Hagyván benne vitézēknek javát,
Hogy nē látná továbbá az kárát.
És mind ezēn szērēnt hát mēglēve,
Töröknek és mēndēnnek kēgyelmet
tēve.
Király vīgan Budára eredvén,
Török sereg környōlō terjedvén,
Hát valának nēkik nagy esudába,
Hogy Budának mēndēn ucczájába,
Jelēnnen királynak odvarában
Látnak török népet kazdag ruhában
Királynak ékēssen odvarlani,
Mēnt kell piaczon várban állani.

Ezt meg hallak mynd Twrwk-
orsagba
150 Twrwk Chazar lwn nagy bosso-
sagban.

Ezt meghallák mind Törökországba —
Török császár lön nagy bosszóságban.

Jegyzetek.

1. s. *fellyől mondott*, am. fönt említett, fönt nevezett. E régi hosszú *lly*-es *jellyöl*, *jellyül* alakból magyarázódik a mai népnyelvi hosszú *jés* ejtés (*féjjel*, *fájjel* stb., l. SZINNYEI: *Magy. Tájézt.*). Hogy ez énekben a szó vége *-öl* vagy *-ül*-nek olvasandó-e, el nem dönthetni, mert a *w* *ö*-tis *ü*-t is jelent benne.

Pál Kenézy, am. *Kínizsi Pál*, Mátyás királynak ismert hadvezére. A tulajdonnév utánvetése előfordul egy alábbi szemelvényünkben is: *En Ferencz Dochy*, e h. én Dóczy Ferencz (l. XVI. fejt.).

3. s. «*Sabach*». A vár neve általában így van írva emlékünkb., s ezt az ének orthographiája szerint inkább *Sabacz*-nak kell olvasni, a mi az eredeti ejtésnek (*sábac*) is megfelelőbb s a mint a nép, értesülésünk szerint, ejti is. *Sabac*-nak írja ZAY FERENCZ is *Landorfejvári elvesztésének oka* cz. emlékiratában (idézve *Régi Magy. Költők Tára* I. 384), és *Sabacz*-ot (olv. *Sabács*) ír három XVI. századi latin oklevél is (közölve *Történelmi Tár* 1880. évf. 800—801. l.), a melyek a *cs* hangot *ch*-val jelölik (pl. *Kajdach* Kajdaes). Az, hogy énekünkb. alább kétszer *Zabach* (119. és 120. s.) s egyszer *zabacz* írásmód (33. s.) fordul elő, nem dönti meg a *Sabacz* olvasás helyességét, mert nyelvemlékünkb. a *z* kivételesen *s*-et is jelent (*jelezul* 'jelesöl' jelesül 129. s.), a mint egyéb nyelvemlékekben is látnk, a *cz* pedig (ép úgy mint a *ch* is) *cs*-t és *cz*-t vegyesen jelöl. E régi és eredetibb *Sabacz* ejtésből hangátvetéssel olyas módon lett *Szabács*, mint a latin *processio* szónak magyaros *prozessió* ejtéséből a mai *prozesszió*.

elméllé, am. eszébe vevé, fontolóra vevé. Ez az *elméll* ige (az *elme* főnévből) nem egyéb mint a mai *elmélkedik*-nek kihalt alapszava. (A Nyelvtört. Szótárból kima-radt.)

4. s. *honnég*, ma: *honnét*, *honnán*. Ene-künkb. alakja előfordul egyéb régi emlé-kekben is s a mai *tés* ejtéshez úgy viszony-lik, mint *ismég* és *ismét*, *sőg* és *sőt*.

álgyú. Teljesebb alakja a mai *ágyú*-nak. 5. s. *szorgost*, am. szorgosan, gyorsan, hirtelen. (A *-t* módhatározó ragról lásd fönt 93. l.)

6. s. «*holly*». Az *y* valószínűleg csak minden jelentőség nélküli járulék, a szó tehát egyszerűen *hol*-nak olvasandó.

8. s. *Dunán*, E szó helyett eredetileg *ryzen* 'vizen' volt írva.

valókot, am. valókat. Vö. *ököt*, fönt 102. l.

10. s. *tájatt*. Ma rendszeren csak *tájt* és csupán időhatározói értelemmel járatos: *dél tájt*, *éjjel tájt*. Helyről azt mondjuk *tájtán* v. *tájékán*. A *tájatt* alak a mai ejtéshez úgy viszonylik, mint a HB. *mérett* szava a mai *mért*-hez, vagy *között* a *közt*-höz stb.

hozatátá, ma: *hozattatá*. Az Elhrenfeld-Codex is így írja a megfelelő szenvedő alakot: *hozatatyk* (60. l.) e h. *hozattatik*.

számán. THALY hibásan *zawan*-nak olvasta, mint az előbbi sorban van. A *számán* kifejezés am. szám szerint, valamennyit, egytől-egyig. Ennélfogva a *hozatata* tárgyias igealaknak olvasandó.

11. s. *környöl* v. *környül*. Régi alakja a *körül* határozószónak, mely a *környék*, *környéhez* szavak tövével van összefüggésben.

13. s. *hajókat mond árokba vontatati*. Vö. *munda neki dniv* HB. A *mond* igének itt 'parancsol'-forma jelentése van.

14. s. *pattantyúkval*. *Pattantyú* az *ágyú* egyik régi neve. Vö. föntebb *álgyú* (4. s.).

17. s. *viadalt és tartottak*. A *viadalt tartani* ma nem használatos kifejezés; régen közönséges volt (vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 287). Olyan egyébként, mint *tanácsot tart*, *lakodalmat*, *nérnapot tart* stb.

18. s. *ígyen sém úrthattak*, am. így sem. Vö. *úgyan* e h. *úgy*, fönt 132. l. Olvas-hatjuk így is: *ígyjen sém* (ha t. i. az első *n* csak tollhibából maradt ki), s akkor azt teszi 'korántsem'.

19. s. *szakálosokkal*. A *szakállos, szakálos* régebbi szerkezetű lövő szerszám szakállként lecsüngő kampóval.

20. s. *•fokival*. Így olvasható a nyelvemlékben. THALY *sokival*-nak nézte s e szó jobban is beillenék a mondat értelmébe. A *fok*-ot nehéz kellőképp magyarázni.

23. s. *•sebes*. Bizonyára íráshiba e h. *sebest*, azaz sebesen.

•gyuan. Szintén íráshibának látszik *uyyan* helyett.

szönetlen v. *szünetlen*. A *szünikigének* *ö* hangzós ejtése más emlékeinkben is előfordul, pl. a biztos orthographiájú Müncheni Codexben *ρ*-vel írva: *zönñel* szünjél (18. l.).

25. s. *nu azért*, am. no azért. A no indulatszónak *u* hangzós alakja előfordul SZTÁRAI MIHÁLYNÁL is: *•Nu fel kopasz, nu fel!* (*Régi Magyar. Költők Tára* V. 131).

strumlottak, am. ostromoltak, az eredeti német *sturm* szóhoz még közelebb álló alapszóval (*strum-*), a mely azonban maga így nem fordul elő.

26. s. *mértékletlen*, am. rendkívül nagy. Ma csak az élvezetekről (ételben, italban stb.) használjuk a *mértékletlen* szót.

28. s. *sebét röttek*, ma: sebet szereztek. Vö. *•sem eg érdemét nem vöt* egy érdemet sem szerzett (Bécsi Codex 61); *•omagoknac nag bölleséget röttenée* nagy bölcseséget szereztek (no. 307).

30. s. *királyi nagy tisztességgel mellett*. Mai beszédünk szerint így várnök *e mellett*, vagyis *•ezenkívül*. — SZILÁDY ÁRON szerint e sor után való az ív szélére fölfelé menve írt *elw Eß yffiw*... kezdetű versrészlet, melyet THALY KÁLMÁN a maga olvasásában (*Századok*. 1872. évf. 15. l.) a költemény végéhez vett.

31. s. *elő*, am. első. (Vö. fönt 121. l.)

énaponkéd, mintegy *•éj-naponként*, e h. éjenként és naponként, vagyis éjjel-nappal. Az *éj* és *nap* szók annyira összeforrtak a régi nyelvben, hogy egyebütt is találkozunk az *éj*-nél a rag elhagyásával, pl. *•beytewle negyuen e nappot* v. i. éjet és napot (Ehrenfeld-Codex 27) stb. Az *-nkéd* rag használt régi alakja a mai *-nként*-nek (lásd SIMONYI: *A magyar névragozás* 48. s. köv. l.).

32. s. *•syrhon* olv. *•sírjon*. A *h*-nak e világos *j* jelentése alapján azt gondolhatjuk, hogy az *-ít* végű igék ismeretes *-hon*, *-hén*, *-hön* stb. (pl. *tanohon*) alakjai is egy-

szerűen *j*-vel olvasandók, a miut némely nyelvjárások ma is ejtik: *tanjjon* tanítósnak stb.

35. s. *más eseh vitéz, Fráncz*. E *Fráncz* nevű vitéz nem más, mint *Hagy Ferencz*, Mátyásnak egyik jeles vezére, ki valóban Szabács viadalánál esett el (I. TELEKI JÓZSEF: *A Hunyadiak kora* IV. 441).

fő tisztés hadnagy. A *tiszt* szó itt főnévül áll, tehát a kifejezés am. fő tisztet viselő hadnagy.

38. s. *vagy tisztulathelyen ökök értésék*. E helyet azelőtt homályosnak tartották, míg SZINYEI JÓZSEF meg nem fejtette (I. *Magy. Nyelvőr* XIX. 518). *Tisztulathelyen* am. a purgatóriumban.

39. s. *•othrolyal*. SZILÁDY olvasása szerint *•ott ralyyal* azaz: ott rajjal, vagyis nagy számmal. Azonban mintha *t* látszanék az *r* helyett, s akkor *othtolyal* *ottolyal* nem volna egyéb mint az *ottogyal* szó (am. ott) változata.

40. s. *Isten*... A szó vége már olvashatatlan. Valószínűleg *-nek* rag állt e helyen.

szertetésekek. *Szeretetés* régi szó, am. szereteti, kedvelt, kedves.

41. s. *ő érették imádjon*. Vö. *uimagonoc erette* HB.

42. s. *afflét*, am. azon fölül, azon kívül.

43. s. *mëndennömő* stb. Az itt következő két sor a lap tetejére van fordított állással átvive.

nagy sok, am. nagyon sok. Vö. fönt, 103. l.

46. s. *dolgát mändön mént vitez tartotta*. A *mändön* am. mindenki. A *dolgát tartani* gyakori régi kifejezés; ma: *dolgát végzi*.

47. s. *embëri állat*. Vö. fönt 5—6. l.

48. s. A *volt* szó után keresztülhúzza az áll.

50. s. *nügatta*, am. nógatta. Vö. *nu no* (25. sor). A *hozzá nogyat* kifejezést megmagyarázza TINÓDNAK következő helye: *•No hozzá, no hozzá, hajdúk mondják vala* (*Szegedi veszedelem*).

51. s. *éggy idén*, am. egy időn, egy időben, egyszer.

52. s. *vőnek*, am. vevének. Az egy. sz. *rön* alakot néha ma is használjuk. (Vö. *lön* fönt, 11. l.)

54. s. *azokba osztán sokan holtak*,

am. azok közül stb. A *-ben* ragnak e régi partitívusi használatáról I. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 79. s köv. 11.

55. s. *tulajdon... önmagok*. Vö. «kérdje még *tulajdon önnön magát*» (Nagyszombati Codex 139).

56. s. *volt volna sötét előálomkor*. A *volna* után az eredetiben *naq* (nagy) van betoldva, de aztán kitörölte az író; az *elc alomkor* helyett pedig először *éffely kor* (éfélikor = azaz éjféli kor) állott. Az *előálomkor* (vagyis „az első álom ideje v. idején”) közönséges régi kifejezés. A kitörölt *éfféli kor* szintén. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

57. s. *vesztegség*, am. csendesség. hallgatás. Ma is mondjuk: *ülj veszteg!* azaz ülj csendesen.

58. s. *beljött*, am. bejött. A *be* igekötő nem egyéb, mint a *belé* határozószó. Ennek még teljesen meg nem kopott alakja a régibb emlékekben előforduló *bel*. A *félé, fölé*-ből a rövidülés nem ment ennyire s a *bel*-hez hasonló *fél, föl*-nél már megállapodott, a minek az lehet az oka, hogy a *belé* egyúttal névrág is volt (*uruzagbele országba*) s mint ilyen természetesen jobban megrövidülhetett. — A következő két sor a lapszelen van, lefelé haladólag, bejegyve.

59. s. *szértelen*, am. szertelenül. szertelött, igen nagyon. A régi nyelvben a *-talan -telen* végű fosztó melléknevek határozók voltak, s csak a mióta melléknévvé váltak nyelvérzékünk előtt, azóta teszszük hozzájuk az *-ül, -ül* határozói ragot. Vö. ma is: *hirtelen* ott termett. (L. *Mondattani bírárlatok* 46. l.)

60. s. *gerjesztvén*, am. fölgújtván, mely jelentéssel ez ige közönséges a régi nyelvben. Vö. ma is: *tüzet gerjeszteni*. A hely értelme tehát: egy házat fölgújítottak a viadalhoz, hogy t. i. az éj sötétségét eloszlassák.

61. s. *túl belől*. Ma szokatlan kifejezés. Vö. «*Túl más felől Achilles is indula*» (DÁLNOKI J.: *Trója veszedelme*). *Túl felől* ma is közönséges.

62. s. *törlétének*. A föntebb már előfordult régi *törlött, törlött* igének tovább fejlődött alakja: *törlét*, mint *készít*: *készét*: *készít*.

64. s. *nékik*, am. némelyek. Kihalt névmás; elemeire nézve olyan mint *né-mi, né-mely, né-hol* stb.

kézén, am. kéztől, kéz által.

65. s. *keménség* v. *kemenység*, am. malkacság.

68. s. *merésségbe*, am. merészségbe (a kiejtést követő írásmóddal). Helyette eredetileg ez állt: *huseségbe* azaz *hőseségbe*.

69. s. *hagyjuk... ugyanazonba*, am. hagyjuk abba. Az *ugyanazon* szó az az mutató névmásnak csak nyomatékosabb kifejezése.

72. s. *onnaton*, am. onnat. Vö. fönt, 193. l. 36. jegyz.

«*ment való... seth*». Olvashatatlan hely. Valószínűleg *érkezését* az a szó, a melynek csak négy utolsó betűje vehető ki. Am. mint való (miként való) érkezését.

73. s. *ollyha*. Régi szó, am. mintha, mintegy, majdnem.

74. s. «*lowaglowal*». Valószínűbb, hogy két szónak olvasandó *lovag lóval*. *Lovagló* is lehetne ugyan, de ez alak régibb emlékeinkben nem igen fordul elő.

76. s. *mégsereglék*, am. összesereglett, összegyűlt.

«*bezedet halyon*». Először így állt: *bezedet adgyon*.

77. s. *félszóval*. Régi alakja a mai *fen-szóval* kifejezésnek. A *Sabachba* helyett ugyane sorban eredetileg *onnaton* volt írva.

78. s. *arról bölcsesége lön királynak*. SZILÁDY a jegyzetekben így magyarázza: tudomása lön. Helyesebb azonban e mondatot a következő sorokhoz fogni értelmileg, úgy hogy azt tenné: A királynak bölcs gondolata volt erről, nagy zajt ütett stb.

79. s. *hagya nagy sok dobot doboltatni*. A *hagy* ige a szláv eredetű *parancsol* helyett gyakori a régi nyelvben. Vö. ma is *meghagy, meghagyás* am. megparancsol, parancsolás.

83. s. *szózatot ök nē vèhessenek*, am. ne hallják meg a szót. Vö. *kirt venni* vmiről, *neszét venni* vminek.

85. s. *jöttö*, am. jötte. (Vö. Bécsi és Müncheni Codex, I. fönt 112. l.)

86. s. *még sēm fordóla sēmmi munkáju*, am. nem is volt sikere semmi munkájának. (A *fordola* az eredetiben írás-hiba, e h. *fordola*.) Értelmét megvilágítják a következő mai népies kifejezések: *jócskán fordult rajta* (t. i. haszon), *alig fordult rajta valami*.

87. s. *óhajtának*, am. sóhajtának, a szónak kihalt, régi jelentésével.

88. s. *éggymbé*. Kihalt szó, am. együtt, egyetemben.

89. s. *még*, am. megint. Ma is használatos, különösen a népnyelvben.

93. s. *azon vélekedni*, am. azon gondolkodni.

94. s. *főhajtáson élégedni*. Ma azt mondjuk *emivel megelégedni*, *emirel béérni*. A mondatunkbeli szerkezet *emín elégedni*, *megelégedni* másutt is előfordul a régi irodalomban.

95—98. s. *azért igen ifjú török Hamza* stb. E sorokban egy szökés és árulás epizódja van megénekelve, melyről a történetírók nem tesznek említést. E szerint Mátyás egy hozzá szökött hamzától (THALY szerint 'török tiszt', SZILÁDY szerint csupán am. pajtás, földi) tudja meg, hogy honnan lesz könnyebb a vár bevétele. A *hamza* szó utóbbi értelmezéséből s e szavakból: *gondolván, hogy volt magyar*, azt következteti SZILÁDY, hogy az áruló török ifjú magyar születésű volt, a ki vagy renegát lett, vagy úgy rabolhatták el még gyermek korában.

98. s. *sietetésséggel*, am. sietséggel, gyorsasággal. A *sietetés* (mintegy 'sietéses', am. *festinans*, *sollicitus*) melléknévnek *-ség* képzős származéka. Alapszavával együtt közönséges régi szó.

100. s. *«muta»*. Valószínűleg íráshiba *mutata* helyett.

101. s. *alkóbb*, am. alkalmasabb, tanácsosabb. Régen az *alkú*, *alkó* szót melléknévül is használták, ilyen jelentéssel.

102. s. *könnyűebb*, ma *könnyebb*. Vö. *szomorú*: *szomorúabb* és *szomorúbb*, de *hosszú*: *hosszabb*.

105. s. *«kvtéz»*. Az emlék orthographiája szerint (l. a *Sabach*-ra tett észrevételt) bizvást *kötés*-nek olvasható s akkor THALY szerint vesszőfonadékból, ezölöpökből és földből készített harczátat jelent. SZILÁDY azonban úgy sejtí, hogy valami török szó lappang benne. (Vö. török *kütük* fatörzs, göcs.)

106. s. *«vetez»*. THALY *vitéz*-nek magyarázza. SZILÁDY szerint azonban itt is török szóval volna dolgunk. (Vö. arab-török *veted*, *vetid* karó, ezölöp.) Tény, hogy ugyane szó alább is *vetez*-nek van írva s jelentése is

az, a mi ebben a sorban; a *vitéz* szó pedig kevésbbé illik a hely értelméhez.

109. s. *mélly nagy*. E szavak helyett eredetileg *de ez* állott.

110. s. *kégyés kégyelmbé*. A *kegyes kegyelem* többször előkerülő alakzat a régi nyelvben (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 298).

113. s. *tökéllött tanács*, am. eltökélt, elvégzett tanács, eltökélt határozat. A *tökélről* l. fönt 104. l. A *tanács* az itteni ('végzés, határozat') jelentésben régen igen közönséges volt.

115. s. *válnék*. A *válnék* itt azt teszi, átmehet, átpártolhat'.

116. s. *magyari*. A régi nyelvben közönséges a *magyari* alak *magyar* helyett, s tulajdonképen Magyarországhoz tartozót jelentett.

117. s. *kénesét*. A *kéncs* közönséges régi alakja a *kénc* szónak; a székelységben ma is hallható. Anévelő (*az*) előtt eredetileg egy *de* kötőszó is állt.

118. s. *illetné*. E szó másodszori előfordulása helyén (mert az előbbi sorban a mai jelentésével áll) azt teszi: érintené. Így fordul elő pl. a Bécsi Codexben is: «mél'lékét kézeccél sem kel *illetniek*» (34. l.).

119. s. *azon szérént*, am. azon módon. *hadnák*, e h. *hagynák*. Vö. *vadnak* vagy *nak* (l. fönt, 109. l.).

123. s. *«ez lvn»*. Eredetileg így állt: *ez bezed lvn*.

tökéllötés, am. elvégzett, elhatározott dolog, mely jelentéssel másutt is előkerül a régi nyelvben. Vö. a fentebbi *tökéllött tanács* kifejezéssel (113. s.).

125. s. *tetéke*, am. tetszék. A régi *tet-ik* igének elbeszélő alakja, melynek tövéből a mai *tet-ő* (háztető), a mi a házból messzire ellátszik) s a *tetszik*-nek fölszóllító alakjai (*tessék*, ebből **tetjék*, mint **nevetjen*-ből *neressen* stb.) származnak. Ebből való tulajdonképen a *teteti* magát (vminek) kifejezés is, a mi tehát am. láttatja magát föltünteteti magát vminek. A mai *tet-sz-ik* ugyane tőnek *-sz* képzős hajtása.

126. s. *hozzá tartó*, am. hozzá tartozó, hozzá lú. Vö. «mikoron valaki meghal, a ki ő rajta sír, jegye annak, hogy vagy az ő baráti közzül való az, vagy házabeli, avagy rokonsága, vagy ő hozzá tartott» (Weszprémi Codex 2—3. l.).

127. s. *miltó*, am. *méltó*. Tájnyelvi változat.

130. s. *esni*, am. esdeni. Az esdeni jelentésű *esik* a régi nyelvben közönséges ige (l. *Nyelvtört. Szót.*).

135. s. *algywtak*, tollhiba *algywkat* helyett.

többitteté, am. többítetté, megszaportítá. A *többit* régen nagyon közönséges ige. Ma szokatlan.

136. s. E sor eredetileg így állt: *es kwynyelt Sabachoth nagyjon erussen erwswthete*. A *kwynyelt* olv. ‚környölt‘ v. ‚környült‘ am. *környül*. (Vö. *körüle* és *körülte* v. *körülötte*.)

138. s. *az*, az eredetiben már el van mosódva.

139. s. *ezén szerént*. Vö. *azon szerént*, 119. s.

139—140. s. *«meg lewe Twrwknek es mendennek»*. Eredetileg: *meglewen lewe az kyral miltan* [am. méltán] *mendennek*.

141. s. *«kyral»*. Eredetileg *es nagy. eredvén*, am. indulván.

142. s. *környöllő*. Vö. föntebb *jöttö* (85. sor). Ez alakok arra vallanak, hogy éneünk szerzője a legrégebb bibliafordítás szerzőivel egy vidékről való lehetett.

143. s. *«hat valanak»*. E helyett előbb *azon halwal*, majd *azon calana* állott.

nagy csudába, am. nagy csodálkozásban. Ma is élő kifejezsmód.

145. s. *odvarában*. *Odear* közönséges régi alakja az *udvar* szónak.

146. s. *kazdag*. A *gazdag* szónak közönséges régi ejtismódja.

Kiadások. Szabács Viadalát először THALY KÁLMÁN közölte, betű szerint és mai helyesírással, bevezetéssel és jegyzetekkel, *XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról* című alatt, *Századok* 1872. évf. 8—22. l. — Második közlése, mely ezt több pontban helyreigazítja, SZILÁDY ÁRONTÓL, mai helyesírással és gazdag jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 23—27. l.; jegyz. 285—300. és 384—385. l. — Hasonmások láthatók belőle az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* cz. képes vállalatban, a Magyarországról szóló rész III. k. 253. l. és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 122. l.

Repertorium. THALY KÁLMÁN és SZILÁDY ARON idézett jegyzetei. — G. K. (GÉRESI KÁLMÁN): *Levél a szerkesztőhöz «Szabács viadalja»-ról*, *Századok* 1872. évf. 119—121 l. Helyreigazítások a szöveg olvasásához. — SZILÁDY ÁRON: *Fac simile! Magy. Nyelvőr* I. 87—89. Hasonló helyreigazítások. — FOGARASI JÁNOS: *Észrevételek «Szabács viadalja»-hoz*, ugyanott I. 177—178. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműr. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 24. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Hibás olvasatok*, ugyanott XIX. 518. Egy homályos hely megfejtése.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások.

A babonákban hívő középkori szellemnek egy igen érdekes maradványát mutatjuk be itt legalább szövege szerint*, a melyben egyszersmind legrégibb ilynemű emlékünket is bírjuk. Három *ráolvasás* ez, a melyet családja *bagonyai levéltárában* b. Nyáry Jenő fedezett föl s mutatott be 1871-ben a M. Történelmi Társulatnak.

E rövid de becses mythologiai és nyelvelmlék, a kézirat papírján levő eredeti évszám-jegyzésből következtetve, 1488-ban készülhetett s valószínűleg Esztergom vidékéről, Párkányból származik, minthogy a rajta levő nevek között olvassuk a kakati plébánost is (*plebanus de kakath*), Kakat pedig nem más, mint Párkáynak régibb neve.

Nyelvelmlékünk három ráolvasást foglal magában. Az első lófekélyről való (*ffekel Equorum*), a második «szemdög» (*Semdege*), a harmadik pedig lómarjulás (*Meriules*) ellen. Utánuk egy latin kezességi nyilatkozat olvasható, a mely szerint a kakati plébános, Dénes eskütt, Egyed Imre és Ambarus (Ambrus) László Tót Györgyért 40 frtról Úrnapjáig kezességet vállalnak.

Nyelvelmlékünk betűszerinti szövege s a magyar rész eredeti ejtése a következő.

A szöveg betűszerinti olvasása.

ffekel Equorum deperditur cum ista oracione. Item Inprimitus pro passione domini debet dicere quinque pater noster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Ave maria Incipiendo hanc oracionem cum signo dominice crucis.

Vrunk γρε felden ha jar vala. Egy vton el megyen vala, prothomartir senth isthwanth Elel lelthenala, az soth monta vala vrunk γρε En serethew senthem senth istwan prothomartir. Ez vth melleth latek egy veres pey

A magyar rész eredeti kiejtése.

Fekély

Urunk Krisztus földön ha¹ jár vala, äggy úton elmegyén vala, protomártir² Szent Istvánt elállélte³ vala. Az szót mon(d)ta vala⁴ Urunk Krisztus: Énszeretö⁵ szentém, Szent István protomártir! Ez út mellett láték äggy vörös pey

* Eredetijére e könyv sajtóba jutásáig nem tudtak a családi könyvtárban rátalálni.

louath, Ew es ew hasath fekel war fogta, menten mondiad zenth Janos ewangelistanak hogh ez fekel war fogotta weres pey lo megh tistulion agh kepen menth Jordany vize isten parancholathiaerth vrunk ꝛꝛc filenek minden joth then, hisegh istennek hogy ezt es Joua tesi.

Semdege deperditur

Item tribus vicibus debet Juniperum secare cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba

fienie vaglak, mire arra hogy te vesey Janosrol az semdegete

Meriules exit de pedibus Equorum

Vruuk ꝛꝛc samar batan Ihrmba ha menth ew samara megh santulth vala. azt meglhata bodog asson. az soth monta vala. fiam ihe ꝛꝛc Nam megh santhultli louad ꝛꝛc halla az soth monda En edes silem aniam, meg santulth merth laba ky mariultht En edes fiam ihe ꝛꝛc parancholok the sentli hiredel es the akarathodual hogy az the louad megh vigassek, procul dubio.

Item plebanus de
kakath
Item dionisius Ju-
ratus
Item Emericus
Egyed
Item Ladislaus
Ambarus

fidem iubeo vs-
que festum corpo-
ris christi pro fl.
quadraginta prop-
ter Georgium thot
In die beate So-
phie.

lovat. Ő * és ő hasát⁶ fekelývar fogta.⁷ Mémenten mondjad Szent János évángélistának, hogy ez fekelývar fogotta⁸ vérés pey ló mégtisztúljon, akképpen, mént Jordány vize Isten parancsolatjáért Uruuk Krisztus filének méndén jót tén.⁹ Hiszék Istennek,¹⁰ hogy ezt és jóvá teszi.

Szēm dēge¹¹

Fenyé,¹² váglak. Mire? Arra, hogy¹³ tē veszējd¹⁴ Jánosról az szēmdēgēt el.¹⁵

Merjülés¹⁶

Uruuk Krisztus számár hátáu Jēruzsálēmba ha mént, ő számara mēgsántúlt vala. Azt meglátá Bódog Asszony. Az szót mon(d)ta vala: Fiam Jēzus Krisztus! Nám¹⁷ mēgsántúlt lovad! Krisztus hallá, az szót monda: Én édēs szilēm, anyám!¹⁸ Mēgsántúlt, mert lába kimarjúlt. Én édēs fiam, Jēzus Krisztus, parancsolok tē szent hírdēdel¹⁹ és tē akaratodval, hogy az tē lovad mēgvigaszszék.²⁰

Jegyzetek.

1. *ha*, am. mikor. A *ha* kötőszónak ez időhatározói használata közönséges a régiségben. (Vö. *Nyelvtört. Szót. és SIMONYI: Magy. kötőszók* III. 103.) Érdekes itt a népies szórend is, mely a kötőszót a mondat közepébe ékeli.

2. *protomártir Szent Istvánt*, ma: Szent István protomártírt. Régies szórend, a melynek ma is megvan nyoma a *gróf Károlyi, báró Eötvös-féle* nevezésekben.

3. *elēllēlte* v. *elēllētte*, am. előtalálta, találkozott vele. (Vö. fönt *elōllōl*, 102. l.)

4. *az szót mon(d)ta vala*, am. azon szót mondta, így szólt. Az eredetiben *monta* kiejtés szerinti írásmód.

5. *szeretō*, am. szeretett. Az *-ō -ō* végű igenévnek hasonló szenvedő értelme ma is megvan több kifejezésben, mint: *adó*, a mit adunk az államnak; *szántōföld*, *vetōmag* stb.

* Olvashatatlan szó.

6. *ö. . . és ő hasát.* Az olvashatatlan helyen bizonyára szintén valami testrész-név állt.

7. *fekélyvar fogta.* am. fekélyvar lepte el. Vö. «E betegségtől *fogattatrán* feküvék» (*Nyelvtört. Szót.* 5. alatt).

8. *fogotta.* ma : fogta. Vö. *monlotta* és *mondta*; továbbá az Ehrenfeld-Codexben : *ronott* vont, *nyomorólt* nyomorúlt stb. (l. fönt 92. l.). Ez a hely is a mellett bizonyít, hogy az *isten adta*-féle jelzői kifejezések egész mondatból (*az Isten adta* stb.) keletkeztek, s nem ebből : *Isten adata.* (Vö. *Mondattani búvárlatok* 30. l.)

9. *tén.* am. tön.

10. *hiszék Istennek.* Olyan vouzat, mint a közönséges *hiszek valakinek, nem hiszek neked* stb.

11. *szēm dēge.* am. szem dōge. A *dōg* szó hasonló használatban előfordul MELIUS *Herbarium*-ában is : «A gyökere a holnod allyánae dōgét el viszi» (l. *Nyelvtört Szót.*). Úgy látszik, mérges kelevényt vagy valami hasonlót jelenthet.

12. *fenyé.* am. fenyű. Az *é : ű* hangfejlődésről l. fönt 17. l.

13. *mire? arra, hogy . . .* am. miért? azért, hogy . . . Egészen népies raghasználat.

14. «*vesey*». A szó végéről a *d* talán csak

tolhibából maradt el, ámbár mássalhangzós kezdetű szó előtt nem ritka a fölszóllító alaknak hasonló kopása. (Vö. alább, 166. l.)

15. «*semdegete*». Nem valószínű, hogy a szóvégi *e*-ben a teljesebb alak volna megőrizve, a minőket pl. az Ehrenfeld-Codexben nagyobb számmal is találunk. Inkább az *el* igekötőt kell keresnünk benne, a melynek *l*-je az írónak tollában maradt.

16. «*meriules*». Alább az ige mélyhangú alakkal áll : *ky mariulth*. Ha nem hibás olvasás, olyan magashangú változat volna, a minőt sok mélyhangú szó mellett találhatunk; pl. *kavar* és *kever*, *gyár* és *gyūr*, *dulakodik* és a népnyelvben néhol *dülekedik* stb. Más nyelvemlékünk különben a *marjul* szónak ily alakját nem ismeri.

17. *nám.* am. lám, ime. Igen közönséges szó a régiségben.

18. *szilém anyám.* am., szülöm, anyám. Ma rendesen egyszerűen jelzőül használjuk a *szülő* szót e kifejezésben s azt mondjuk : *szü ő anyám.*

19. *tészenthírédde!* am. a te tudtoddal, akaratoddal. Ma is használja a nép : el ne menj az én *hírem nélkül!* stb.

20. *mégvigaszszék,* am. meggyógyuljon. *Vigaszik,* meggyógyúl' közönséges régi ige. (Vö. fönt *vigaszt*, 140. l.)

Repertorium. Nyelvemléküinket eddig egyedül IPOLYI ARNOLD közölte és méltatta, főkép mythologiai tekintetben, *Magyar ősvallási és nyelvemlék* cím alatt, *Századok* 1872. évf. 1—7. l.

TIZEDIK FEJEZET.

A legrégebb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele.

A *Magyar Tudományos Akadémia* kéziratára örzi azt a pár sorra terjedő, de régiségénél fogva becses kis papirlapot, a melyen a legrégebb magyar nyugtatványt, Vér Andrásnak úgynevezett menedéklevelét olvashatjuk s a mely 1493-ból származik.

E nyelvemléket Gyömrőn a gróf Teleki család levéltárában találták még a múlt században és korúra nézve a rajta levő évszámok különböző olvasása alapján háromféle nézet is uralkodott: 1473-ból,¹ 1423-ból² és utóbb 1493-ból³ valónak állították. Hogy a nyugtatvány keltének évszámait 1493-nak olvasandók, arról meggyőződhetik mindenki, ha a számoknak középkori alakjait nyelvemlékünk jegyeivel egybeveti.⁴ De megfelel e kor a Vér Andrásról ismeretes történeti adatoknak is. Vér András ugyanis II. Ulászló udvarnoka volt⁵ s ugyan ő tőle egy kilencz évvel későbbi keletű záloglevél is fönmaradt, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (l. fönt 39. l.) s melynek írása nyelvemlékünkével teljesen azonos. Ez utóbbi, 1504-ben kelt nyelvemléken Vér András *muronyi*-nak nevezi magát s e *muronyi Vér András* névvel a XV. század utolsó három évtizedéből való okiratokban igen gyakran találkozunk.⁶ Megemlítjük még, hogy *Jenő* helység (*Kis Jenő*), a hol a nyugtatvány kelt, a Febér-Körös másik partján éppen szemben fekszik *Erdőhegy*-gyel, a honnan Erdőhegyi Balázs, Vér András adósa származhatott; a levélben említett *Székudrar* pedig Erdőhegytől nyugatra van.

Nyelvemlékünk — melyet hasonmásban is bemutatunk — betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

¹ Így HORVÁT ISTVÁN olvasta a nyugtatvány dátumát, l. *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. 99.

² 1423-nak olvasta az évszámot JÁSZAY PÁL, l. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. köt. XIII. és 348. l.

³ Ez olvasást palaeographiai hasonmások alapján magunk akartuk fölvetni, midőn utólag NAGY IVÁN czikkében is (*Századok* 1874. évf. 654. l.) ugyanezen nézetre találtunk.

⁴ L. pl. a HORVÁT ÁRPÁD *Diplomatikai Irástan*-ának (Budapest, 1883.) 62. l. vagy LEIST *Urkuundenlehre*-jének (2. kiad., Lipcse, 1893.) 112—113. l. levő számjegy-hasonmásokat.

⁵ L. ENGEL: *Regestrum Erogationum Wladislai II. Regis Anni 1494.*; 167. és 169. lap.

⁶ L. pl. CSÁNKI DEZSŐ *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Budapest, 1890.) cz. művének I. k. 656. 659. 737. 749. 751. 755. 782. ll.

A menedéklel betűszerinti szövege.

en ver andras adom en kezem yrassat hog ados volt volna en nekem erdv hegy balas zaz forintal, zyk vdvárnak [zalaga] zalagosság zerent es az zaz forintnak hvzat meg adta az hvz forintrvl en ver andras telyes menedeket adtam ez erdv hegy balasnak, adatot yenvben kys karacson estin, 1,4,9,3. ennek masya erdvhegy balasnak adtam

Eredeti kiejtése.

Én Vér András adom én kezem írását, hogy adós volt volna én nekém Erdőhügyi Balázs száz forinttal, Szikudvárnak [zálaga] zálagosság(a) szerént és az száz forintnak húszát megadta; az húsz forintrúl én Vér András telyes mēnedékēt adtam ez Erdőhügyi Balásznak. Adatott Jenőben kiskarácsony estin, 1493. Ennek másját Erdőhügyi Balásznak adtam.

Jegyzetek.

írását. Valószínűleg hosszú *s*-sel ejtve, a mint a nép ma is hangoztatja a hasonló *s* végű szókat. (Vö. alább *másja*, a mit ma szintén így ejtünk: *másza*.)

Szikudvárnak (zálaga) zálagosság(a) szerént. A *Szikudvar* (Szekudvar) után eredetileg, a miut még kivehetni, *zálaga* „zálaga” állt, tehát „Szekudvárnak zálaga szeriut”. A helyébe írt *zálagosság* szó végéről a birtokosrag csak tollhibából vagy

hibás fogalmazásból maradhatott el. A *zálagosság* egyébiránt maga is zálogot jelent a régi nyelvben.

mēnedékēt adtam, am. nyugtatást, nyugtatványt. A *menedék* szónak e jelentése közönséges a régi nyelvben. Innen a *menedéklel* (am. nyugtatvány) kifejezés.

„*masya*”, e h. *masyat* mását. A szó végéről a *t* csak tollhibából maradt el.

Repertorium. E nyelvemléket eddig csak HORVÁT ISTVÁN közölte, ismertetés kíséretében, *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. 97—99. — Említés van róla a DÖBRENTAI GÁBOR kiadta *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. k. XIII. és 348. l. (JÁSZAY PÁL véleménye). — Koráról szólott NAGY IVÁN: *Vér András menedéklelele keltéről*, *Századok* 1874. évf. 654. l.

en vez andras adom en kezem igazságot, hogy
adap volt volna en nekem ezdo hogy balaf 303
szintal, jik vbat nek zotanya xalayof 303 kezem
es az 303 foriant val lybat inkog adta az hoz
fontosrol en vez andras teljcs ma medet
adtam ez ezdo hogy balaf val, adokat xubcu
kij karagon stm, 1. d. / 2. 3.

Ennek minija ezdo hogy balaf
= val adtam

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A Guary-Codex.

E nyelvemlékünk egy negyedret alakú, gondosan írt, elején és végen esonka hártya-codex. Egészben egy kéz írása. Leirója egy névtelen Ferencz-rendi szerzetes. Készülése évét pontosan nem tudhatjuk, azonban valószínűleg a XVI. század elejéről származik. Tartalmát vallásos elmélkedések és tanítások teszik. Nevét egykori birtokosától, *Guary Miklós* táblabírótól kapta, kinek ajándékából 1835 óta az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 25.* jelzet alatt).

Orthographiája sokban hasonlít a Bécsi és Münchener Codexekéhez. A *cs* hangot pl. egészen úgy jelöli, mint ezek: *L*-lel, az *ö* hangot alul farkas *o*-val, az *ü*-t fölül pontozott *ü*-vel vagy *i*-vel, a *j*és hangokat pedig *g* (*g*), *n*, *l* és *t* betűkkel.

Nyelve határozottan az *özö* nyelvjárások közül való.

Mutatványul az *imádság dicsérete és haszna* című fejezetnek kezdő részét adjuk (51—52. levél), az 52. levél első felének hasonmásával.

A szöveg betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése itt következik.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnac neube kezdetic az zent imadsagnac dilerete es v neki nag haznalattra Bizon bizon mondom ti nectoc, valamit kertoc en at'amtul en neuembe, agga ti nectoc, zent Janus irta ewangelioymanac tizonhatod rezebe Az kegys xps, mi vronc ihus nag bizodalmat ad mi nekone ebbe, holoth ime hitere fogatta, monduan, bizon bizon mondom, az az, en istensegomre, es en emborsegomre fogadom ti nectoc, hog valamit kertoc en at'amtul en neuembe iduossegre valot, mind |^{51b} meg agga ti nectoc Oh mel igon nagyon orulue amaz carhozot cazdag, ki lazartul egh loppenet vizet ker vala, ha v mastan vronctul ez zent igeket

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik az szent imádságnak dicsérete és ő néki nagy használata.¹ «Bizon, bizon mondom ti néktök, valamit² kértök én Atyámtól én nevembe, adja ti néktök». Szent János³ írta évángyéliomának⁴ tizonhatod részébe. Az kégyös Krieztus,⁵ mi urunk Jézus⁶ nagy bizodalmat ad mi nekönk ebbe, holott ime hitere fogadta, mondván: Bizon, bizon mondom, az az: én istensegömre és én embörségömre fogadom ti néktök, hogy valamit kértök én Atyámtól én nevembe idvösségre valót, mind megadja ti néktök. Oh mély igon nagyon⁷ örülne amaz kárhozott kazdag, ki Lázártól éggy csöppenet⁸ vizet kér vala, ha ú mastan⁹ Uronktól ez szent ígéket

hallanaia neki monдания, de örökke sohha nem erdömlí hallania, sem ű, sem kedég egeb carhozottac, de ez zentsegos igeket, ez edössegos ihus mi nekone mondotta, nem lak éggüt, de zent lucal ewangeliomaba es vg mond, Kerietoc, es vezitoc, keressetoc, es meg lelitoc, lergesetoc, es be bolattatoc, az keres az zent imadsag, az kereses ayo minelkocdet, az lergetes az tokeletos io acarat, es az zent kiunsag. kiuel embor igon acaria idosseget, es igon kiunmia isteanec zent malaztrat, kiuel istent zerehese. es hog mindombe ű zentacaratat tehese De minec elotte zolnac az imadsagnak dileretiröl, es ű nag haznalatt'arol, amac elotte lassoc, es tanoloc azt meg hog mi legon az imadsag Az imadsagot doctoroc kilomb kilomb keppen vegeztec el hog mi legon Elezteb neuezom damascosbeli Janos doctort, ki ug mond, hog az imadsag ez Az elmenec istenhöz fel emelese, anağ alcalmasoknac, es illendoknec kerese, ¶⁵² Hugo new doctor kedeg ig mond, hog az imadsag ez, hog az elmenec neminemü aioytatossaga, ki zarmazic az tizta zivnec kiunsagabol, Casidoros new doctor kedeg ig mond, hog az imadsag, kegos, es alazatos elmenec istenhöz valo iarulatt'a, bizon hitnec, io remensegnec, es zent zeretetnec erossegeuel Zent bernard doctor kedeg mi legon az imadsag ezkeppen vegez el monduac Az imadsag ez Aioytatos ziucl istenhöz valo igekozes, es konör-ges, mindon gonossagnac el tauoztatásert, es mindon ionac nereseiert Azert ig vegeztec el az zent doctoroc az zent imadsagnac mi voltat, es immar zolone ezon imadsagnac dileretiröl, es az ű nag haznalatt'arol, Azert az zent imadsagnac hazanalatt'a ez, mert mindon valaki aioytatossaggal tezi, ezt mindon ve-

hallanája¹⁰ neki monдания! De örökké sohha¹¹ nem érdömlí hallania sem ű, sem kedég egyéb kárhozottak. De ez szentségös igeket ez édösségös Jézus mi nekönk mondotta, nem csak éggüüt,¹² de Szent Lukács ewangéliomába es úgy mond: «Kérjetök és vésztök, keressetök és meglélitök, csérgessetök¹³ és bébo-csáttatok». ¹⁴ Az kérésaszent imádság, az keresés a jó mivelködöt, az csérgetés az tökéletös jó akarat és az szent kívánság, kiuel embör igön akarja idvösségét és igön kívánja Istennek szent malasztját, kiuel Istent szerethesse és hogy mindönbe ű szent akaratját tēhese. De minec elötte szólnánk az imádságnak dicséretiröl és ű nagy használatjáról, annak elötte lássok és tanóljok¹⁵ azt még, hogy mi légyön az imádság. Az imádságot doktorok¹⁶ kilömb-kilömb keppen¹⁷ végezték el,¹⁸ hogy mi légyön. Eleztebb nevezöm Damaskosbeli János doctort, ki úgy mond, hogy az imádság ez: az elmenek Istenhöz fölemelése avagy alkalmasoknac és illendöknek kérése. Hugó nevü¹⁹ doktor kedég így mond, hogy az imádság ez: hogy az elmenek néminemü ájojtatossága,²⁰ ki származik az tizta szívnek kívánságából. Kassidoros²¹ nevü doktor kedég így mond, hogy az imádság kēgyös és alázatos elmenek Istenhöz való járulatja,²² bizon hitnek, jó remenségnek és szent szeretetnek erősségével. Szent Bērnard doktor kedég, mi légyön az imádság, ez keppen vegezi el, mondván: «Az imádság ez: ájojtatos szívvel Istenhöz való igyeközés²³ és könyörgés mindön gonosságnac eltávoztatásáért és mindön jónak nyeréséjért». ²⁴ Azert így végezték el az szent doktorok az szent imádságnac mi voltát, és immár szöljonk ezön imádságnac dicséretiröl s az ű nagy használatjáról. Azert az szent imádságnac használatja ez. Mert mindön, valaki²⁵ ájojtatossaggal tēszí, ezt mindön ve-

Hugo new doctor kedeg ig mód/hog az imadság ez/
hog az elmenet neminemü aioytato ssága/ki zar-
mazic az tizta zivnet kiuanfágabol/ **Cassidoros**
new doctor kedeg ig mód/hog az imadság/kegos/
es alazatos elmenet istenhoz valo iarulattü/bizon
hitnet/ io remenségnet/ es zent zeretetnet erossege-
uel **Rent bernard** doctor kedeg mi legon az imadság
ez képpen vegezi el módüá **Az** imadság ez **Aioytatos**
ziuel istenhoz valo igekozes/ es korigyes/ mindon
gonosságnac el tauoztatásáert/ es mindon ionac
nereseiert **A**zert ig vegezter el az zent doctorac az
zent imadságnac mi voltat/ es immar zolonc ezon
imadságnac ducretuol/ es az v nag haznalattürol/
Azert az zent imadságnac haznalattü ez mert
mindon vilaki aioytato ssággal tezi/ert mindon ve-
zedelmtül meg zabadeytü/ teshter/ es lelokner tocsá-
gat meg vigasztü/ emborner eletet meg hozeytü/ hadba/
es via scodasba diadalinat/ es gozedelmet vezon/ ordo-
goket el tauoztat/ emborner zivnet/ es elmeiet meg
velago sotyü/ istēnet zeretetire fel gerexy/ ellensēgnac
ellene meg erosert/ istēnel valo edoskodesy ad/ istēnet
haznagratul meg otalmaz/ ystent meg engezteli/ az

zedelmtül meg zabadeyt'a, testnec, es lelöknek corsagat meg vigazt'a, embörnec életet meg hozeyt'a, hadba, es viascodasba diadalmat, es gőzedelmet vezön, ördögöket el tauoztat, embörnec zinet, es elmeiet meg velagosoyt'a, istennec zeretetire fel geriezt, ellensegnec ellene meg eröseyt, istennel való edösködest ad, istennec haragiatul meg otalmaz, istent meg engezteli, az |^{52b}. menneket atal hatt'a, az mennei oduart génerkötteti, es az nag' hatalmas istent v' hatalmaba tart'a

szedelmtül męgszabadęjtja, testnek és lelöknek kórságát męgvigaszjtja, embörnek életét męghoszjęjtja, hadba és viaskodásba diadalmat és győzedelmet vészön, ördögöket eltávoztat, embörnek szívét és elmjét męgvęlágosoytja, Istennek szeretetire fęlgerjeszt, ellensegnec ellene męgerősęjt, Istennel való édösködést ad. Istennek haragjátul męgötalmaz, Istent męgengeszteli, az męnnyeket átalthatja, az męnnyei odvart gyęnyęrködteti és az nagy hatalmas Istent ü hatalmába tartja.

Jegyzetek.

1. *és ü néki nagy használatja.* am. (az ő) nagy haszna. (Vö. alább *ü nagy használatjáról*.) A személyes névmás *-nek* ragos alakjának e kitétele a személyragos főnév elé közönséges vonása a régi nyelvnek. Így pl. mindjárt az Ehrenfeld-Codex első fejezetének címében ez áll: «bodog ferenczrewl es tarsyrol, *ewnekyk* czudalatos mynelkedetecrewl.» A *használat*-nak régente 'haszon' volt az értelme. Ma csak vminek használását jelenti.

2. *valamit*, am. a mit. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *Jánus.* A mai *János*-nak régi zártabb hangzós ejtése. (Vö. *csudálatos: csodálatos* stb.) E régi *Ianus* írásmódból vette CSIKY GERGELY *Janus*-ának nevét, a mit azonban minden művelt ember bizonyára latinosan sz-szel ejt, akár csak a római *Ianus* istent. (Vö. még «Sabo *Janusch*» am. Szabó János, egy 1475-iki latin kötelezvényben, *Történelmi Tár* 1891. évf. 506. 507. l.)

4. *évángyéliomának.* Világos megjelölése őseink olaszos latin ejtésének: *évángyéliom*, *gy*-vel a tulajdonképeni *g* helyett. (Vö. VOLF GYÖRGY: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?*)

5. *xps*, am. *Christus*. (L. fönt, 136 l.)

6. *ihus*, am. *Iesus*. Mint a *Christus*-nak előbbi rövidítése, ez is a görög írás átvételéből származik. A *h* ugyanis nem egyéb mint a görög hosszú *é*-nek (*H*) átírása.

7. *męlly igön nagyon.* A mai *męly* helyett egész e század elejéig az itt előforduló *męly* (*męlly*) alak divatozott a fölkiáltó mondatokban is. A *męly* ki sem mutatható a régi irodalomból.

8. *csöppenet*, am. csöpp. Codexünk szava.

9. *mastan.* Közönséges régi változata a *mostan*-nak. Ép így *mast*, ma *most*.

10. *hallanája*, am. hallaná. A tárgyas ragozású föltétes módnak teljesebb 3. személyű alakja, mely a codexek korában még egészen általános volt. *Halla-ná-m*, *halla-ná-d*, *halla-ná-ja* úgy viszonylanak egymáshoz mint a jelen idejű *hallo-m*, *hallo-d*, *hallo-ja*. Ily eredeti teljesebb alakjában őrizte még meg a régiség a föltétes módot a több. számú 1. és 2. személyben is: *halla-ná-juk* hallanók (vö. *hallo-juk*), *halla-ná-ják* hallanának (vö. *hallo-ják*). Ma a göcseji nyelvjárás mutat még ily bővebb alakokat: *mękföldöz-nája* megföldözni, *hoznájik* hozni stb. (I. BALASSA JÓZSEF: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése* 37. l.)

11. *sohla*. A kettős *h*-nak etymologiai alapja van, a mennyiben a *soha* szó *sonhá*-ból lett, amely alakkal már találkoztunk is. (Eredetileg **sēm-ha*.)

12. *ęgyütt*, am. egy helyen, egy helyütt, mely eredeti jelentésével gyakori a régi nyelvben. Ma csak 'mna, miteinander' értelemmel használjuk. Alakja olyan, mint az *ęgybütt-é* (v. i. egyéb helyen) az *ęgyéb*-ből stb.

13. *csęrgessetök*, am. zörgessetek. Ma a *csörget* szót ily értelemmel nem használjuk.

14. *bolattatoc*. Pontatlan írás *bolattatoc*, bocsáttatoc' helyett.

15. *lássok és tanóljok*, am. lássuk és tanuljuk. (Vö. fönt, 16. l.)

16. *doktorok*, am. egyháztanítók, egyházatyák.

17. *kilömb-kilömb képpen*, am. különbözöképen. (Vö. fönt 120. l.)

18. *végezték el*, am. határozták meg. A latin *definitio* (ebből: *finis*) másolata. (Vö. *végzés* = *határozat*.)

19. *neuv*, olv. *nevü*. A *v* ilyen értékkel (*v+u*) gyakori a nyelvemlékekben. (Vö. fönt. 21. l.)

20. *ájojtatosága*. *Ájojtatos* a mai *ájtatos* szónak közönséges régi teljesebb alakja. (Vö. régi *mezjetelen*: ma *meztelen*.)

21. *Kassidoros*. A latin név tulajdonkép *Cassiodorus*. Az író azonban végszótagját magyarosan nyiltabb hangzóval ejtette (vö.

főntebb *Damaskosbeli*), a latin *s* eket pedig régi kiejtésünk szerint *s* (*š*)-nek, a mint ma is ejtjük a *Messias*-ban. (L. VOLF GYÖRGY főntebb idézett művét.)

22. *járuulatja*, am. járulása. (Vö. Bécsi és Müncheni Codex, fönt 113. l.)

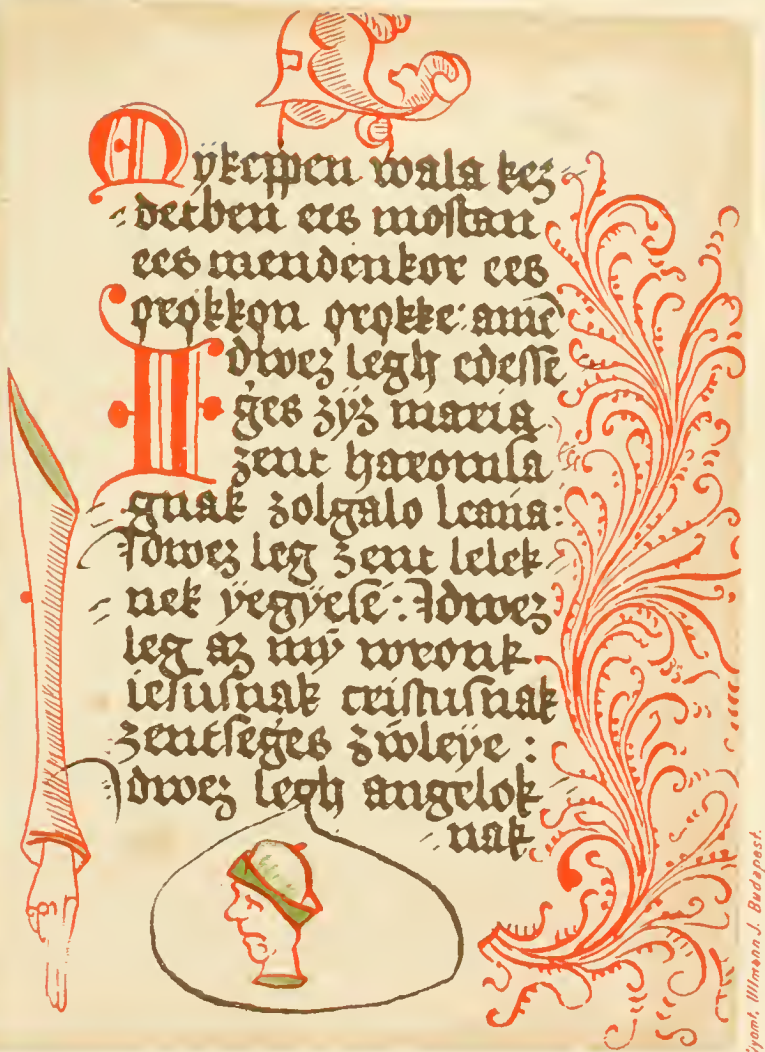
23. *Istenhöz való igyekezős*. *Vmhez igyekezős* a régi nyelvben am. vmire figyelni, vmihez figyelmünkkel fordulni.

24. *nyeréséjért*, am. nyeréséért. (Vö. *lelkéjért* fönt, 141. l.)

25. *mindön, valukistb.*, am. mindenki, a ki csak... Vö. 105. l. 77. jegyz.

Kiadás. A Guary-Codexet kiadta DÖBRENTAI GÁBOR, a *Régi Magyar Nyelvemlékek* IV. kötetében, részletes bevezetéssel és szójegyzékkel. Szerinte e nyelvemlék a XV. század végéről való. — Egy lapnyi hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett (l. Repertorium).

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Emlékeszések a Pokol Kínjáról, a Rágalmasságról, 's a' t. Tud. Gyűjtemény* 1835. évf. III. 99.—104. — TOLDY FERENCZ: *A magyar nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

A PEER-CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XVI. SZÁZAD.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex.

A magyar vallásos lyrának egy jellemző és jeles darabját, *Vásárhelyi András énekét a Szűz Máriához*, a PEER-CODEXben bírjuk. A nemzeti fájdalom és remény szólal meg e borongós hangú költeményben, mely Szűz Máriához, Magyarország védőasszonyához fordul esdekelve (Mária-költészet), s mely még e század elején is kedvelt éneke volt a katolikus egyház híveinek. Az éneknek nemcsak keletkezése idejét, hanem szerzőjét és helyét is hitelesen tudjuk, a versből magából. Az utolsó előtti versszak tanúsága szerint ugyanis *Pestnek városában, ugyanottan Szent Péter ucczájában*, 1508-ban szerzték. Szerzője nevét a versfejek árulják el: *Andreas de Sasarhel*, a mi nem lehet más, mint *Andreas de Vasarhel* vagyis *Vásárhelyi András*. Pest városának *Szent Péter uccája* a mai Kossuth Lajos-utca, s régi nevét az alcantarai Sz. Péterről nevezett Ferencz-rendi kolostortól kapta. Énekünk szerzője a rendnek valószínűleg tagja lehetett.

Maga a PEER-CODEX kis nyolczadrét alakú papiros-codex, három levélnyi hezaggal. Magyarját hat kéz írta; közöttük a harmadik és negyedik kéz folyó írás. Leírói ismeretlenek. Készülése éve sem állapítható meg biztossággal. Vásárhelyi András cantilenájában ugyan meg van említve az 1508. év, de ez csak az ének szerzése idejét jelenti. Egy másik évszám (1526, a 356. lapon) csupán az illető deák rész bejegyzésének idejére vonatkozhatik. Írása jellegéből ítélve, a codex fő részében a XVI. század elejéről való. Tartalma: Sz. Elek és Sz. Pál legendája, imádságok és énekek. Ez utóbbiak közül különösen kettő igen nevezetes: Vásárhelyi András fentebb tárgyalt éneke a Szűz Máriához*, melyet szemelvényül is adunk, és gúnyköltészetünk legrégebbi terméke, *Apáti Ferencz feddő éneke*. Mindkettő a harmadik kéz írása. A codex a múlt század végén *Peer Jakab* kegyesrendi papé volt; innen neve. Jelenleg a *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*Duod. Hung. 27.* jelzet alatt).

E codexnek egy részét tette egykor ama néhány imádság és egy kalendárium, a mely jelenleg *Imakönyv és Cisiokalendárium* czíme alatt mint külön kézirat szerepel a Nemzeti Múzeumban. (L. fönt, 40. l.)

Orthographiájából megemlítjük, hogy a *cs* hangot részint a Bécsi, Müncheni és Guary-Codexek *L*-jével, részint fölül vonásos *č*-vel jelöli; a *gy* hangot egyszerű *g*-vel, a *g*-t ugyanezzel, néha azonban s főképen magashangzók előtt (hogy

* Megvan későbbi másolata is a körülbelül negyedszázaddal fiatalabb, 1531-ből való Thewrewk-Codex 77—82. lapjain, a melylyel a nyelvfejlődés szempontjából is érdekes egybevetni.

gy-nek ne olvassák) fölül vonásos *g*-vel,* az *ö*-t alul, néha fölül vonásos *o* (*o, ö*)-val, az *ü*-t pedig mindig fölül vonásos *ú, ü*-vel fejezi ki.

Nyelvének nevezetes sajátása, hogy számos alakban eredeti hosszú magánhangzókat őrzött meg, a mennyiben e hangokat *e*-vel vagy kettős *ee*-vel írja, ámbár az ez irányú nyomozások még nem mondhatók egészen kétségtelennek.

Mínthogy tulajdonképeni szemelvényünk, Vásárhelyi András éneke (330—337. l.), a harmadik kéznek folyó írásával van följegyezve, a mely hasonmásban való bemutatásra kevésbé alkalmas és érdemes, azért a legjobb jellegű első kéz írásából adunk egy lapnyi facsimilét (169. l.), közölvén az egész kis imádságot, a melynek részét teszi. Hasonmásunk négy első sora azonban még egy előbbi imádság záradéka.

1. A hasonmás szövege és a benne kezdődő imádság.

(Peer-Codex 169—172. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykkeppen wala kezdetben ees mostan ees mindenkor ees örökkön örökke: amen.

Idwez legh edesseges zyz maria zent haromsagnak zolgalo leaña: Idwez leg zent leleknek yegyesé: Idwez leg az my wronk iesusnak cristusnak zentseges zúweye: Idwez legh angeloknak ||¹⁷⁰ hwga: Idwez legh profetáknak ígerethé Idwez legh patriarchakáknak keralne azzonnya: Idwez legh apostoloknak mestere: Idwez legh martyromoknak gozedelme: Idwez legh confessoroknak thwkwore ees zepseghe: Idwez legh zyzeknekh ekesseghe: Idwez legeleweneknek ees megholtáknak meg wygaz ||¹⁷¹ taloya: en welem leg minden babwrwsagymban: es minden kesertetymben ees minden nyawolyamban: Azerth kerlek tegedet bodogsagws zyz maria az the egetlen egh fyaderth: ky teneked ilyen nag tyztessesgeth adh: hog té engemeth el né hagy: deh zégeł meg engemeth minden swksegemben ||¹⁷² mykoron az en lelkem ky menendh az en testembol: hog en batoron yarolyak paradychomnak kapwvara:

Az eredeti kiejtés.

Miképpen wala kezdetben és mostan és mēndēnkor és örökkön örökké. Ámmēn.

Idvöz légy edességēs Szíz Mária, Szt. Háromságnak szolgáló leánya. Idvöz légy Szent Léléknek jegyese.¹ Idvöz légy az mi uronk Jézusnak Krisztusnak szentségēs szüléje. Idvöz légy angyélokknak húga. Idvöz légy profétáknak ígērete. Idvöz légy pátriárkáknak² kērályné asszonnya.³ Idvöz légy apostoloknak mestēre. Idvöz légy mártíromoknak⁴ győzēdelme. Idvöz légy konfēsszoroknak tükōre és szépsége. Idvöz légy szizeknek ékēsége. Idvöz légy elevenēknek és megholtáknak megvigasztalója. En vélem légy mēndēn háburúságimban⁵ és mēndēn kēsértetimbēn⁶ és mēndēn nyawolyámban. Azért kērlek tēgedet, bódogságws Szíz Mária, az tē ēggyetlen ēggy fiadért, ki tē nekēd ilyen nagy tisztēssegēt ad: hog tē engēmet el nē hagyj, de⁷ segēlj mēg engēmet mēndēn szükségēmben, mikoronn az én lēlkēm kimēnend az én testēmből, hog én batoron⁸ járóljak paradicsomnak kapújára,⁹ Is-

* Ez utóbbi esetekben a Nyelvméltár kiadása a dült *g*-t használja.

ystennek zynenekh eleyben ees erdemlyem latnom az té zenth fyadoth : ees az örök örömet wescedelemmel kwl wallanom Amen :

tennek színének eleiben¹⁰ és érdemljem látnom az té szent fiadot és az örök örömet veszedelémnél kwl¹¹ vallanom. Ámmén.

Jegyzetek.

1. «*jeggyesé*». am. jegyese. Hasonló *é* van még codexünkben pl. pár sorral alább az *íjerethe* ,igérete', továbbá a *né* ,ne' szóban s többször a *té* ,te' névmásban. Minthogy pl. a 3. személyű alakokat más helyen kettős *ce*-vel is írja a codex (pl. *lelkee*, 10. l.), valószínűnek látszik, hogy a ragnak még megőrzött eredeti hosszúságát (vö. *jeggyesé-t*, *jeggyesé-rel* stb.) akarja vele kifejezni. (Vö. MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok*, *Magy. Nyelvőr* IX. 300. és 345.) Azonban az sem lehetetlen, hogy az *é* betű pusztán a zárt *ö* jelölésének a maradványa (vö. *è* a Bécsi és Münchener Codexben).

2. «*patriarchaknak*». Nem egyéb mint egyszerű tollhiba *patriarchaknak* helyett.

3. «*azzonnya*». Lehetséges, hogy hosszú *nyy*-nyel ejtették az *asszony*-t az író nyelv-járásában, a mint az alábbi énekben is találjuk: *azzonnyonkh* (13. vsz.). Codexünk ugyanis a hosszú mássalhangzók jelölésében következetesnek mutatkozik.

4. «*mártíromoknak*», am. mártiroknak. A *mártírom*, *mártír* helyett, érdekes alak, a mennyiben valószínűleg a *mártíromság* főnévből van elvonva, a melyet a régi nyelv-érzék olybá vett, mintha melléknévből vagy személyt jelentő főnévből volna képezve, (mint *jó-ság*, *pap-ság*). Pedig a *mártíromság* alig lehet egyéb mint magának az elvont jelentésű, *-ium* képzős *martyr-ium*-nak a hasonló szerepű *-ság* képzővel való megtoldása. Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben: *cataniensis-beli* e h. Catania-beli (102. l.). Ilyen módon lett pl. a *francia* szó is személyt, népet jelentő névvé, illetőleg mel-

léknévvé, e kifejezésből: *Francia ország*, a melyben voltaképen a *Francia* szó már maga is *frank ország*-ot jelent (*Franc-us*: *Franc-ia*, mint *German-us*: *German-ia* stb.) s az *ország* szót csak nagyobb érthetőség kedvéért tette hozzá a magyar ember. A *szittyá* alak is a *Scythia* (magyarosan ejtve *Szittyá*) *ország*-ból vált ki, mert különben latinul *Scytha* volt a népnek neve.

5. «*baburwsagymban*». A szókezdő *b* tollhiba *h* helyett. A *háburú* alak a mai *háború* helyett közönséges volt a régi nyelvben, a *háborúság* pedig annyit jelentett mint viszátkodás, üldözés stb.

6. «*késértetemben*». A *kísértet* szóban mai napig is fennmaradt az *-at* *-et* képzőnek nomen actionis jelentése. Mai nyelvszokásunk szerint annyi mint *kísértés*.

7. «*deh*». Talán az *e* hosszúságát akarja benne a *h* jelenteni (vö. *gye* HB.), ámbár e betűt sokszor minden jelentőség nélkül használja codexünk s nyelvemlékeink általában.

8. «*bátoron*», am. bátran.

9. «*járóljak paradicsomnak kapújára*». Ma azt mondanók: kapujához (vagy kapuja elé). Régen a *-ra* ragnak ilyes használata is közönséges volt. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 118.)

10. «*Istennek színének eleiben*». Ma ily kettős birtokviszony esetén az első birtokos jelzőt ragtalanul mondjuk: Isten színének eleibe. A régi nyelv épen nem idegenkedik a genitívus ragnak ez ismétlődésétől.

11. «*veszedelémnél kwl*», am. veszedelem nélkül. (L. fönt, 93. l.) Az *sc* (=sz) még a HB. korabeli orthographia maradványa.

2. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához.

(Peer-Codex 330—337. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.
cantilena

Angeloknak nagsagws azzonnya.
Wr ihusnak bodogsagws Annya :
meñorsagnak zephseges ||³³¹ aytoya [ȳ
paradychomnak vagh zeles kapwya

Eredeti kiejtése.
Kántiléna.

1. Angyéloknak nagyságus asszonnya,
Úr Jézusnak bódogságus anyja,
Mennyországna szépségés ajtója,
Paradicsomnak vagy szélés kapuja.

Ÿ Néked zolonk zyzeknek virága :
 mend zenteknek oly nagh vígasaga
 angeloknak o nagh tyztasaga
 [paradychomnak] patriarchaknak o nagh
 dychoseghe

Ÿ Dychekedyel angeli zekedben.
 seraphynnak zenth zeretetyben.
 kerwynnak nagh bölchesegheben :
 zekeseknek bölch yteletyben ||

Ÿ ³³² Read neznek zenteknek zemey :
 es veneknek keserwes zúwey :
 es arwakkak nyomorolth yhay :
 bűnössöknök ohayto lelkey

Ÿ Esedezzel my nagh ygazsagonk :
 hogh my zwonkert my nagh batorsa-
 gonk :
 zent fiadnak my nagh tyztessagonk :
 halalonkrol [nak] my nagh remense-
 ghonkh

Ÿ Aldoth the legh ihusnak daykaya :
 zenth athyanak draga kench tartoya :
 zent leleknek o megh nywgoztoya
 ygazsagnak megh vylagosoytoya ||

Ÿ ³³³ Scegeyed megh the benned [bozo]
 byzokot :
 engeztel megh az apostolokoth
 fordeych hozzank az martyromokoth :
 tereych hozzank az confessorokoth

Ÿ Dychoseghe zenteknek mondasy
 zenth haromsagnak nagh tythens ta-
 nacy :
 apostoloknak zent predicalasy :
 martyromoknak nagh zok kyn vallasy

Ÿ Emlkezzele angely esesrol :
 emlekezzele ewanak vethkerol :
 emlekezzele az || ³³⁴ nagh vyz ozonrol
 nyer [yrgalm th] kegelmeth az nagh
 vr ystentol

2. Néked szolonk szizeknek virága,
 Mënd szenteknek oly nagy vígasága,
 Angyeloznak o nagy tisztasága,
 (Paradicsomnak) pátriárkákknak o nagy
 dicsősége.

3. Dicsökédjél angyeli székedben,
 Szeráfinnak szent szeretetiben,
 Kérubinnak nagy bölcsességében,
 Székésöknök bölcs ítéletiben.

4. Rēád néznek szenteknek szemei
 És véneknek keserves szuwei
 És árváknak nyomorólt iliai,
 Bűnössöknök óhajtó lelkei.

5. Esedézzel mi nagy igazságonk,
 Hogy mi szüvönkért mi nagy bátorsá-
 gonk,
 Szent fiadnak mi nagy tisztességönk,
 Halálonkról (-nak) mi nagy reménsé-
 gönk.

6. Áldott té légy, Jézusnak dajkája,
 Szent atyának drága kénestartója,
 Szent Leléknek o megnyugosztója,
 Igazságnak megvilágosjótója.

7. Segéljed még té benned bizókot,
 Engesztelj(d) még az apostolokot,
 Fordéjts' hozzánk az mártíromokot,
 Téréjts' hozzánk az konfesszorokot.

8. Dicsőségös szenteknek mondási,
 Szent Háromságnak nagy titkus ta-
 nácsi,
 Apostoloknak szent prédikálási,
 Mártíromoknak nagy sok kínvallási.

9. Emlékezzél angyeli esésről,
 Emlékezzél Évának vétkéről,
 Emlékezzél az nagy vízözönről,
 Nyér' kégyelmet az nagy úr Istentől.

- Ÿ Syradalmas nekönkh my elethonkh :
es mynekönk my sok vetkezetönk
rettenetes nekönk vetkezetönk
ha te nem lees nekönk my nagh sce-
ghedelmonkh
- Ÿ Arwasagnak kegyes taplaloya :
özvegeknek megh oltalmazoya :
zeghenyeknek megh gazdagheytoya :
zankyweteseknek megh bodogeytoya
- Ÿ Syradalmas ||⁸⁸⁵ nekönk zwletetönk :
fwgelmes sok hywolkodasonk :
rettenes nekönk bay vywasonk :
ha the nem lees nekönk kegyes tapla-
lonk
- Ÿ Azzonnyonkh zephseghes thwköre :
ferfiaknak tyztes gozedelme :
halottaknak nagh hyedelme :
ördögöknek o nagh töredelme
- Ÿ Rolad zolnak zenteknek mondasi :
zenth haromsagnak nagh tytheus ta-
nacy :
apostolonak zent predycalasi :
martyromoknak dyadalmassaghy
- Ÿ Halottaknak ||⁸⁸⁶ megh zabadeytoya
toroköknek megh nyomoroytoya
keralyoknak yo tanach adoya
magyaroknak megh oltalmazoya :
- Ÿ Ezt zerzetek pestnek varosaban :
vgyan ottan zent peter vcayaban :
zwleteth vtan el mwltth ydöben :
ezer oth zaz ees nyolch estendöben
- Ÿ Legen hala az zent haromsagnak :
azonkeppen az aldoth ihusnak
legen hala az zyz marianak :
velem ||⁸⁹⁷ özwe mend az bodogoknak
Amen
10. Siradalmas nekönk mi életönk
És mi nekönk mi sok vetkezetönk,
Réttenetös nekönk vétkezetönk,
Ha te nem léssz nekönk mi nagy segé-
delmönk.
11. Árvaságnak kegyes táplálója,
Özvegyeknek megoltalmazója,
Szegényeknek meggazdagéjtója,
Szánkivetéseknek megbódogéjtója.
12. Siradalmas nekönk születetönk,
Függelmes(?) sok hívokodásonk,
Rétten(et)és nekönk lajvivásonk,
Ha te nem léssz nekönk kegyes táp-
lálónk.
13. Asszonyok(nak) szépségös tüköre,
Férfiaknak tisztés győzedelme,
Halottaknak nagy hiedelme,
Ördögöknek ő nagy töredelme.
- [dási,
14. Rólad szólnak szenteknek mon-
Szent Háromságnak nagy titkus ta-
nási,
Apostoloknak szent predikálási,
Mártíromoknak diadalmassági.
15. Halottaknak megszabadejtója,
Törököknek megnymorojtója,
Kerályoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak megoltalmazója.
16. Ezt szerzették Pestnek városában,
Ugyan ottan Szent Pétér ucezájában,
Születet után elmúlt időben,
Ezérötszáz és nyolcz esztendőben.
- [ságnak
17. Légyen hálá az Szent Három-
Azonképpen az áldott Jézusnak.
Légyen hálá az Szíz Máriának,
Vélem özve mend az bódogoknak.
Ámmén.

Jegyzetek.

1. vsz. *angyélloknak*. Vö. *angeleut, archangelt* HB. A Thewrewk-Codexben már *angyalocnac*.

nagyságus, bódogságus. A Thewrewk-Codexben *nagysagos, bódogsagos*.

2. vsz. *münd*, a Thewrewk-Codexben *mynd*.

3. vsz. *szēráfinnak, kērubbinnak*. E héber többes számok itt még változatlanul állanak; a Thewrewk-Codex már megtoldja s többes képzővel, a mint ma is mondjuk: *seraphynoc, kerubinoc*.

székéséknek. A *székések* am. *székes angyalok*, a mit az Érdy-Codex így magyaráz meg: «Harmad kar bely angyalok nevezetlnek *zekosphnek*, kyknek oly meeltóságus malaztyok vagyok [olv. vagyon] hogy az wr isten ew raytok Ylyon» (557. l.). A Németújvári Glosszák pedig latinul így értelmezi: «*Zekes angyalok* (throni) quorum officium est docere homines, quomodo iudicent» (217. l.).

4. vsz. *ihai*, am. szivei. A már tárgyalt *joh, joh* szónak továbbfejlett alakja. (Vö. fönt, 108. l.)

5. vsz. *igazságunk, reménségönk* stb. E többesszámú *-onk -önk* személyragok a Thewrewk-Codexben már a mai *u, ü*-vel állanak: *ygazsagunc, remensagunc*.

hogy mi szüvönkért stb. Romlott szöveg; a *hogy*-ra nincsen szükség. A Thewrewk-Codexben helyesebben: *sok byneucruel my nag batorsagunc*.

6. vsz. *áldott té légy*. Inversio e helyett: áldott légy te.

nyugosztója. A *nyugoszt* igét ma úgyszólván csak e kifejezésben használjuk: *Isten nyugosztja meg*. (Vö. *Defectivumok a magyar nyelvben, Eggetemes Philol. Közöny XV. 1062.*)

7. vsz.) *segéljed még*, am. segítsd meg. A *segéll* ige ma is él ugyan, de egyre nagyobb tért veszít.

«*engeztel' meg*», am. engeszteld meg; a Thewrewk-Codexben *engeztellyed meg*. Minthogy codexünk alakjában az *l* jé-sítve van, azt kell föltennünk, hogy a mai összevont *engeszteld*-féle alakokat (*engesztel-je-d*-ből) *engesztelj* = *engesztelyd* ejtés előzte meg, ennek a *d*-je pedig példánkban a következő szó mássalhangzós kezdete mi-

att maradt ki. Vö. «jól meggyondolj magad» a Pannóniai Eneken (101. s.), e l. *meggyondolj(ad)*.

«*fordeych*», «*tereych*», am. fordítsd, térítsd. Szintén személyragja kopott alakok, a minők a *t* végű igékben a régiségben és a mai népnél is igen közönségesek.

8. vsz. *mondási, tanási* stb. am. mondásai, tanásai. A többesszámú birtokos személyragnak eredetibb alakja az egyszerű *i*. Az a az egyes számú 3. személy *mondása*-féle alakokból hatolt át. (Vö. SZINYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról, Magy. Nyelvőr XVII. 241. s. köv. ll.*)

titkus, a Thewrewk-Codexben *tytkos*.

9. vsz. *angyéli esésről*, am. angyali bukás, angyalok bukása. A következő két sorbeli *emlekezzel* helyett a Thewrewk-Codexben a régies *emlekezzyel*, «emlékzjél» áll.

«*nyer kegelmeth*», e h. nyerj kegyelmet, a kiejtést követő írásmóddal. Magánhangzója talán még hosszan hangzott, a mint a nép több helyen ma is ejti: *nyér*.

10. vsz. *siradalmas*, am. siralmas, s ennek olyan megfelelője, mint a *bizodalmas* a *bizalmas*-nak. A második szótagbeli *a*-ra nézve vö. *lakudalom* és *lakodalom*, *uradalom* és *urodalom*.

11. vsz. *szánkivetéseknek*. Kiejtés szerinti írás, am. számkivetéseknek. A torokhangú *k* előtt az ajakhangú nasalis is torokhangúvá (*ñ*) változott.

12. vsz. *születetünk*, am. születésünk. A Thewrewk-Codexben már *-és* képzővel, de a tölszótagnak eredetibb *i* hangjával: *zyletesunc*.

«*fugelmes*», am. «függelmes»? Ismeretlen és értelmezhetetlen alak. Valószínűleg íráshiba. A Thewrewk-Codexben *féledelmes*, «féledelmes», am. félelmes (vö. föntebb *siradalmas*).

hivolkodásunk, am. hivalkodásunk. E szó helyett a Thewrewk-Codexben *yzamatunc*, «iszamatunk» áll, a mi annyit jelent mint megbotlásunk, megsikamlásunk.

«*rettenes*». Íráshiba *rettenetes* helyett, a mint a másik codexben áll.

13. vsz. «*azzonnyonkh*». Tollhiba *azzonnyokh* vagy inkább *azzonnyoknak* helyett. (A Thewrewk-Codexben *azzonyocnach*.) A kettős *ny*-ről l. 163. l.

hiedelme. Jelentése nem *fiducia* (a *hisz* igéből), hanem *refrigerium* „enyhület”, a *hűvös, hűlni* szók tövéből. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

14. vsz. *«apostolonak».* tollhiba *apostoloknak* helyett.

17. vsz. *vélem összeve,* am. velem együtt
Az *összeve* a mai *össze*-nek régibb alakja, maga a kifejezés pedig igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 246.)

1—17. vsz. Egybevetve a Peer-Codex és

Thewrewk-Codex énekét, azt tapasztaljuk, hogy amannak nyelve a Thewrewk-Codexnél általában régiesebb. Csak egy pontban mutat a Thewrewk-Codex cantilenája a Peer-Codexbelinél eredetibb nyelvállapotot: a magashangzók labializálatlan ejtésében. A mi a Peer-Codexben már *bünös, tükör, születet, győzedelem, töredelem, vízözön, ördög,* az a Thewrewk-Codex nyelve szerint *bínés, tükör, születés, gyézedelem, töredelem, vízözön, ördög.* Ezekben a két emléknek nyelvjárási különbsége is nyilatkozik.

Kiadás. A Peer-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta VOLF György, *Nyelvemléktár* II. k. A bevezetésben közli a Codextől különszakított s a Nemz. Múzeumban *Imakönyv és Csisokalendárium* cím alatt (I. f. 40. l.) szereplő részeket is, a csízio kivételével. — Egyes részletei közölve a következő művekben: Vásárhelyi András cantilenája és Apáti Ferencz feddő éneke RÉVAL MIKLÓSNÁL, *Elegyes Versek* (Pozsony, 1787.) 288—300. l. a *«Régiségek»* közt; ugyanezek, valamint a Szent Lászlóról szóló ének, rövid nyelvi jegyzetekkel TOLDY FERENCZNÉL, *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 191. 199. 204. l.; összes verses részletei pedig, köztük a fent említett csízio is, bő jegyzetekkel SZILÁDY ÁRONNÁL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 20. 26. 49—51. 53. és 71. sz. alatt. — Egy lapja hasonmását I. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett. *Tud. Gyűjtemény* 1835. évf. V. k.

Repertorium. RÉVAL, NICOLAUS: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 23—26. l. (*Vita MS. S. Alexii. Vita MS. S. Pauli I. Eremitae. Praeum Liber MS.* cím alatt.) — UGYANAZ az *Elegyes Versek*-ben (I. a kiadásoknál). — HORVÁT ISTVÁN: *Szent Elek és Kemete Szent Pál Élete néhány Imádsággal és Énekkel, Tulományos Gyűjtemény* 1835. évf. V. 102—106. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 83. — KALAUZ az *Orsz. Magy. Iparműv. Mus. részéről rendezett Könyvkiállítás-hoz* (Budapest, 1882.) 26. l. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexekben, Magy. Nyelvtör* IX. 300. és 345. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.), I. 16—31.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A Nádor-Codex.

E nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, elején csonka papiros-codex. A kisebb javításokat és pótlásokat nem tekintve egészben egy kéz írása. Leírója ismeretlen, de azonos a Simor-Codex írójával. Készülése éve a 657—658. lapon szavakkal ekként van kitéve: *Irtac ez kovivet istennecc ziletese rtan, ezor kilencz zaz niolez cztendöbe*, a mihez egy későbbi kéztől ez a szó van jegyezve: *erraz* (tévedsz) s egyúttal az év számokkal 1508-ra van igazítva. Tartalma (a mi a Winkler-Codexével nagy részben megegyez): vallásos oktatások és elmélkedések, a passió, legendák, imádságok és énekek, hangjegyekkel. E hangjegyek egyszerű mind legrégebbi ily maradványok, miket magyar szöveggel találunk.* *József nádor* félszázados kormányzásának emlékére a *budapesti egyetem* Nádor-Codex-nek nevezte el s könyvtárában őrzi (*Cod. Hung. N^o I.* jelzet alatt).

Orthographiája főbb sajátágaiban a Guary-Codexével azonos, nyelve pedig határozottan az őzö vidékek nyelvjárásához tartozik.

Szemelvényül ama részeket közöljük, a melyekben az *Ave salutis hostia* és *Miserorum pia adiutrix* kezdetű latin hymnuszok állanak magyar fordításaikkal (*Iduozlej iduozseges hosta* és *Binozoknec kejos segedseg*) és hangjegyeikkel (a codex 695—696. és 701—703. lapjain, a 703. lapot hasonmásban is adjuk). Ezeknek elseje a codexben akként van leírva, hogy a latin éneket a magyar fordítás versszakonként váltja föl, a másikonál a két nyelvi szöveg külön következik egymás után. Ez utóbbinak magyar fordítása csak három versszakig terjed, s minthogy a codex épen ezzel végződik s utána 4 üres levél következik, valószínű, hogy a másoló úgy hagyta félben a munkát s ennélfogva a hymnus magyarjának másolata is töredék maradt. Ugyanez éneknek két első versszaka latinul s első versszaka magyarul a Peer-Codex *Cisio*-jának 18. lapján is megtalálható.

* Ezeket, mint TOLDY írja, MÁTRAY GÁBOR az ötvenes években átírta s nyilvános hangversenyeken nagy tetszéssel adatta elő (l. a codex-kiadás bevezetésében 48. l.).

quam ex hoc adipiscere in
dulgenciam vitam eternam
Benedicere Magasaga es
Benedicere segedseg es mindon
nomorultaknac vigasztolona
megvitoja leg' ennekim az
zonom io segedsegom es io
vruosom **M**ere en testom na
gon kenzatik fene forhasnat
sebeuel sephesultetic es gottce
tic minzen kitol gogitassék
sem segeltessék es vigasztassék
Kerlek tegod zizekner rosaya
ki mondatol mindonokner
malasztos ahnatak sivalma
soknac esedozyel coesagomert

Magasaga J. Benedicere

1. Ave salutis hostia : Idvöz légy idvösségös hostya.

(Nádor-Codex 695—696. 1.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Aue salutis hostia filij dei castaque matris Nam te fide apprehenso, sinceriter pleneque credo Idvözleg idvösségös hostia istennek tisztá anyjának fia, Mert tégödet hitben látlak, tisztán és teljességgel hiszlek Nam tu es meus salvator, totiusque redemptor, qui es natus nimpha dei, qui in cruce expassum est Mert te vág en idvözítöm mind ez velagnac megvaltoya, bizon || ⁶⁹⁶ istennec zent fia, ky a keresztfn fezültethek Dum sacerdos verba finit, Nil de pane remanebit, sed est verum corpus-xpi, quod in cruce ymolatum est Mikor a pap az iget el vegezi nem albat kynernek albattya hanem lezon cristus teste, ky a keresztfn aldoztathek. Deum meum te collaudo animo te magnifico, trinitatj recommenso, verbo isto quo assero En istenöm tégöd dilerlec, lelkömmel en fel magasztallak Zentháromsag dilertessec, es || ⁶⁹⁷ ez ige mia aldoztassec

A magyar ének eredeti kiejtése.

1. Idvöz légy idvösségös hostya,
Istennek tiszta anyjának fia,
Mert tégödet hitben látlak,
Tisztán és teljességgel hiszlek.
2. Mert te vagy én idvözítöm,
Mind ez vőlágnak megváltója,
Bizony Istennek szent fia,
Ki a keresztfn feszültetek.
3. Mikor a pap az igét elvegezi,
Ném állhat kinyérnek állatja,
Haném leszön Krisztus teste,
Ki a keresztfn áldoztaték.
4. Én Istenöm tégöd dicsérlek,
Lelkömmel én félmagasztallak.
Szent Háromság dicsértessék,
És ez ige miá áldoztassék.

*A latin hymnus magában, mai latin írásmódunk szerint.**

1. Ave salutis hostia,
Fili Dei, castaque matris,
Nam te fide apprehendo,
Sinceriter pleneque credo.
2. Nam tu es meus salvator,
Totiusque (mundi) redemptor,
Qui es natus nympha Dei,
Qui in cruce expassus est.
3. Dum sacerdos verba finit,
Nil de pane remanebit,
Sed est verum corpus Christi,
Quod in cruce immolatum est.
4. Deum meum te collaudo,
Animo te magnifico,
Trinitati recommendo,
Verbo isto quo assero.

* A codex latin orthographiája a középkori írásmódot mutatja, a mely a philologiai kutatások eredményein alapuló mai írástól némely pontokban különbözik. Nevezetesen az *ae* és *oe* helyett akkoriban egyszerűen *e-t*, az *i* helyett *j-t* vagy *ij-t*, a *cz*-vel hangzó *ti* szótagban *t* helyett *c-t* írtak. Ez ének szövegében hibák is vannak. Az 1. vszakban *castaque* e h. *castaeque*; a 2. vszakban kimaradt a *mundi* szó, *expassus* helyett pedig hibásan *expassum* áll.

Jegyzetek.

1. vsz. *hostya*, am. ostya. Az eredeti latin *hostia*-nak középkori magyarországi ejtésétől (*hostia*, ma *hosztia* csak) annyiban különbözik, hogy a *ti* hangsoport már *ty*-vé változott benne (vö. *Matthias*: *Mátyás*). Ma a szókezdő *h* nélkül ejtjük: *ostya*.

2. vsz. *mind ez vől-e nek*, am. egész e világnak, az egész világnak. (Vö. fönt, 68. l.)

bizony Istennek szent fia. Esor nem pontos fordítása a latinnak. A *bizony* itt

am. igaz, a mely értelemmel régen közönséges volt. Talán e használat maradványa a mai elliptikus esküdző szólás: *bizony Isten*.

feszülteték, am. feszítették, megfeszítették. (Az alakról l. fönt, 109. l.)

3. vsz. *nem állhat kenyérnek állatja*, am. nem maradhat meg a kenyérnek előbbi miolta. *Kenyér* ma is élő tájnyelvi alak. *Állat* pedig itt am. substantia (vö. *Nyelvtört. Szót.*).

2. Miserorum pia adiutrix: Bínösöknek kégyös segédség.

(Nádor-Codex 701—703. l.)¹

A szöveg betűszerinti olvasása.

⁷⁰¹ Miserorum pia adiutrix et mestorum omnium tu consolatrix reparatrix esto mihi domina auxiliatrix atque curatrix. || ⁷⁰² Arcus meus male vexatur, morbo lupi venenosi sic sauciatur cruciatur non est per quem medetur seu leuetur, atque curetur Rogito te rosa virginum, que diceris graciosa mater omnium flebilium Interpella pro languore tuo filio vt curar morbo Ipse reum esse noseo, et hanc penam condignam mihi vendico sed supplico commenda me filio tuo vnico regi celico A reatu purget animam corporisque conferat piam medelam det gratiam, per || ⁷⁰³ quam ex hoc adipiscar indulgenciam vitam eternam

Ma g a s a g a e z

Bínösöknek kégyös segédség, es mindön nyomorultaknac vigasztaloia meg vityoia, Leg enneköm azzonóm io segédségöm, es io vruosom Mert en testöm

A magyar ének eredeti kiejtése.

1. Bínösöknek kégyös segédség
És mindön nyomorultaknak
Vigasztalója, megújítója!
Légy én neköm, Asszonyom,
Jó segédségöm
És jó urvosom!

*A latin hymnus, mai írásmódunk szerint.*²

1. Miserorum pia adiutrix
Et moestorum omnium
Tu consolatrix, reparatrix.
Esto mihi domina,
Auxiliatrix
Atque curatrix.

¹ E részből való hasonmásunk, a 703. lapról. A lap alsó és bal szélén levő világos foltok könyvedelő molyok rágásait mutatják. A 701. lap szövege az eredetiben kétszeresen van meg: előbb hangjegyek alá jegyezve s aztán folytatólag külön is.

² A codexbeli latin szövegben két hiba van, a 2. vszakban *arcus* e h. *artus*; a 3. vszakban *curar* e h. *curer*.

nağon kenzatik fene farkasnac sebeuel, sephesültetic, es góttretic, ninLen kitől gógíttassek sem segeltessek, es vigasztassek Kerlek tegöd zizeknece rosaya ki mondatol mindönöknece malasztos aınának siralmasoknac, esedözyl corsagomert ||
704 iesus fyadnal gógyhon meg engöm

2. Mert én testöm nagyon kenzatik

Fene farkasnak sebével;
Sebhésültetik és gyötretik.
Nincsen, kitől gógíttassék,
Sēm segéltessék
És vigasztassék.

3. Kérlek tégöd, szizeknek rózsája,

Ki mondatol mindönöknek
Malasztos anyjának!
Esedözjél kórságomért
Jézus fiadnál:
Gyógíhon meg engöm!

2. Artus meus male vexatur

Morbo lupi venenosi;
Sic sauciatur, cruciatur,
Non est per quem medetur
Seu levetur,
Atque curetur.

3. Rogito te, rosa virginum,

Quæ diceris gratiosa mater
Omnium flebilium;
Interpella pro languore,
Tuo filio,
Ut curer morbo.

4. Ipse reum esse nosco,

Et hanc pœnam condignam
Mibi vendico; sed supplico,
Commenda me filio
Tuo unico,
Regi coelico.

5. A reatu purget animam

Corporisque conferat
Piam medelam, det gratiam,
Per quam ex hoc adipiscar
Indulgentiam,
Vitam æternam.

Jegyzetek.

1. vsz. *segédségöm*. am. segítségem. A *segédség* gyakori régi alak a hasonló jelentésű *segéd* szóból, a mely utóbbit ma csak konkrét értelemben, személyről használjuk.

urvosom, am. orvosom. A székelység az első szótagot ma is *u*-val ejti: *urus*, *urusság*, *urusolni*: orvos, orvosság, orvosolni (Táj-szótár).

2. vsz. *sebhésültetik*, am. sebesítettetik. Mint ahogy ez az ige a *sebes* melléknévből, a

seb főnévnek *-s* képzős hajtásából származik, a *h*-t csak úgy magyarázhatjuk benne, hogy az író a *sebesül* igét a *sebeszik* alakjával összekeverte. Az utóbbiban a *h*-nak denominális igeképzői szerepe van. (Vö. BUDENZ: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* 140. lap.)

gyógíttassék, am. gyógyítottassék. A *gyógít*, *gyógúl*, második szótagjukban *g*-vel, közönséges eredetibb alakok a régi nyelvben. Ez igék ugyanis a régi *joq* (jóg?) szónak

származékai s valóban még *jógit, jógút- segéltessék.* am. segítették. A *sejell* féle alakokkal is előfordúlnak nyelvemlé- igének szenvedő alakja. (Vö. fönt 166. l.) keinkben. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIV. 261.)

Kiadás. A Nádor-Codexet TOLDY FERENCZ adta ki, bő bevezetéssel, szótárral s az első lap hasonmásával: *Nádor-Codex. A pesti egyetemi könyvtár eredetieiből bevezetéssel és szótárral.* (Buda. 1857.) Ugyan ő közölt belőle szemelvényeket is, mai helyesírással és rövid jegyzetekkel, alább idéz. munk. I. 261—270 ll. — A 6—109. lapig terjedő részt, mint a Guary-Codex hiányzó elejének megfelelő szöveget, e codex kiadása elé tűzve kiadta DÖBRENTEI GÁBOR, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IV. k. I—XXII. l. — Verses részleteit közli és magyarázza SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 2—4. sz. alatt. — Az első lap hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett is (l. Repertorium).

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A Pesti Fő Iskola Könyvtárának 1508-dik évi Elméllédkönyve s Legendáriuma, Tudom. Gyűjtemény* 1835. évf. VII. 84—92. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 82. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — ZOLTVÁNY L. IRÉN: *A Nádor-Codex nyelvi sajátosságairól, Nyelvtud. Közlemények* XVII. 190—246. és XIX. 1—57.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A Döbrentei-Codex.

E fontos nyelvemlékünk egy nyolczadrét alakú, elején csonka papiros codex. Elejétől végig Halabori Bertalan pap műve, ki a 320. lapon olvasható megjegyzés szerint a zsoldárok másolását 1508-ban írta: «*Bertalan pap bereg varmegjei halabori falrbol nemzett: ez zoltart írta: zületes rtan ezer öt zaz nölc eztendöben*». Tartalma: a zsoldárok fordítása, az Énekek éneke (végén egy *találós mese*, a legregibb ilyenemű maradvány), Jób könyvének néhány része, a passió, prédikációk, breviáriumi dicséretes és evangéliumi darabok. Íráshibáiból kitetszőleg másolat. Nevét *Döbrentei Gáborról*, nyelvemlékeink egykori buzgó gyűjtőjéről és kiadójáról kapta. *A gyulafehérvári püspöki könyvtár* tulajdona.

A Döbrentei-Codex nyelve két szempontból érdekes. Első sorban régieségénél fogva, a mennyiben több oly szót és alakot találunk benne, a minők csak régibb emlékeinknek sajátjai; másodsor mert e codexben bírjuk a tiszavidéki izó nyelvjárás legregibb emlékét.

Mutatványúl Máté evangélista passiójából közlünk egy részt (XXVI. fej. 2—50. v.) a codex 431—435. lapjairól, egybeterve, a hol szükséges, legregibb bibliafordításunknak megfelelő helyével, a Münchener Codex evangéliumával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

2 Az Idöben monda iesus v taneitvanyinak Tudjátok mert neged nap vtan hvsvet lezen es embernek fia el arolatik, hog meg fezeitessek

3 Tahat papoknak fejedelmi egbe gyülekeztek. es nepnek vembí: papok fejedelmének pitvaraba ki mondatik vala kaifásnak.

A szöveg eredeti kiejtése.

2. Az időben monda Jézus ű tanéjtványinak: Tudjátok, mert negyed nap után húsvét leszén és embérnek Fia eláróztatik, hogy megfeszéjtessék.

3. Tahát papoknak fejedelmi égybe gyülekeztek és népnek vémbí, papok fejedelmének pitvarába, ki mondatik vala Kaifásnak:

A Vulgata szerint.

2. Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

3. Tunc congregati sunt principes sacerdotum, et seniores populi, in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas:

4] es tanalot tőnek, hog' iesust alsággal meg tartanaiak. es meg olneiek

5] de mondonak vala Ne idnep napon. netalantan zöndöles lenne az népben

6] holot kedeg volna iesus betaniaba: poklos simonnak hazaban:

7] hozia mene ég azzón emberdraga kenet alabastrommal: es ' vltében, feiere ötte

8] látvan kedeg taneitványok: megduzzadanak mondvan: Mi vezedelm lön ez:

9] Mert ezt sokon el arolhattak volna es adatott volna zegeneknek

10] Iesus kedeg tudvan monda nekik: Mit nehezelték az azzón emberre: mert io dolgot tön en bennem:

11] mert mindenkor zegenek vannak veletek. en kedeg nem minden időben lezek:

12] Mert ez. az kenetet en testembe bolatvan. engem temetesre tötte

13] Bizon' mondom nektek. vala hol hirdetendik. mind világot mia. ez evangélimot: meg mondatik ez es. mit ez azzónember tött ' emléitetere

4. És tanálesot tőnek, hogy Jezust alsággal meg tartanáják és megölnéjék.

5. De mondonak vala: Ne idnepp napon, netalántán zöndölés lenne az népben.

6. Holott kedég volna Jézus Bétániába, poklos Simonnak házában,

7. Hozjá méne éggy asszonyembér drága kenet alabástrommal, és ű ültében fejére ötté.

8. Látván kedég tanéjtványok, megduzzadának mondván: Mi veszedelm lön ez?

9. Mert ezt sokon elárólhatták volna és adatott volna szegényeknek.

10. Jézus kedég tudván, monda nekik: Mit nehezélték az asszonyembérre? Mert jó dolgot tön én bennem.

11. Mert mindénkor szegényék vannak véletek: én kedég nem mindén időben lészék.

12. Mert ez az kenetet én testembe bocsátván, engem temetésre tötte.

13. Bizony mondom néktek, valahol hirdetendik mind világot miá az évángyéli(o)mot, megmondatik ez és, mit ez asszonyembér tött ű emléjtetére.

4. Et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent, et occiderent.

5. Dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo.

6. Cum autem Jesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi,

7. Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et effudit super caput ipsius recumbentis.

8. Videntes autem discipuli, indignati sunt dicentes: Ut quid perditio hæc?

9. Potuit enim istud venundari multo, et dari pauperibus.

10. Sciens autem Jesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.

11. Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.

12. Mittens enim hæc unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.

13. Amen dico vobis, ubicumque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur et quod hæc fecit in memoriam eius.

14] Tahat el mene az tizenkettők-
ből ég kinek || ⁴³² Neve skariot fia ivdas.
papoknak fejedelmihez.

15] es monda nekik Mit akartok
nekem adnotok es en ítet nektek adom
Es tahat ok zerzenek neki harminc
ezíst penzt

16] Es attól fogván keres vala
okos ítet, hog ítet be adhatnaia

17] husvetnek] kedeg elő napian.
taneitvaók menenek iesushoz mond-
van hol akarod zerziönk neked hvsve-
tet enned

18] Es tahat iesus monda Meñne-
tek a városba nekibez. es mongatok
neki Mester monga En idöm közel
vagon. te nálad tezek hvsvetet en ta-
neitvanimval

19] Es taneitvaók tönek. mikent
iesus zerze í nekik Es hvsvetet zer-
zenek

20] Est leven kedeg. íl vala í ti-
zenket taneitvaíval.

21] es í ettekben. monda nekik
Bizon mondom nektek. mert éggiték
engem el adando :

22] es igen meg zomorodvan.
kezde ki mind mondania Vram mi nem
en vagók e

14. Tahát elméne az tizenkettők-
ből éggy, kinek neve Iskariót fia, Júdás.
papok fejedelmihöz :

15. És monda nekik : Mit akartok
nekém adnotok, és én ítet néktek
adom ? És tahát ík szerzének néki har-
mincz ezüst penzt.

16. És attól fogván keres vala okos
ügyet, hogy ítet beadhatnája.

17. Húsvétnek kedég elő napján
tanéjtványok ménének Jézushoz mond-
ván : Hol akarod szerzjünk néked hús-
vétét énnéd ?

18. És tahát Jézus monda : Mënje-
ték a városba nékihöz és mondjátok
néki : Mestér mondja : Én idöm közel
vagyom, té nálad teszek húsvétét én
tanéjtványimval.

19. És tanéjtványok tönek, miként
Jézus szerzé í nekik, és húsvétét szer-
zének.

20. Est lévén kedég, íl vala í tizen-
ket tanéjtványival.

21. És í ettekben monda nekik :
Bizon mondom néktek, mert éggyiték
engém eladandó.

22. És igen megszorodván kezdé
ki-mind mondania : Uram, mi-ném én
vagyok-é ?

14. Tunc abiit unus de duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum :

15. Et ait illis : Quid vultis mihi dare, et ego vobis eum tradam ? At illi constituerunt ei triginta argenteos.

16. Et exinde querebat opportunitatem ut eum traderet.

17. Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes : Ubi vis paremus tibi comedere Pascha ?

18. At Jesus dixit : Ite in civitatem ad quemdam, et dicite ei : Magister dicit : Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.

19. Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus, et paraverunt Pascha.

20. Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis suis.

21. Et edentibus illis, dixit : Amen dico vobis, quia unus vestrum me traditurus est.

22. Et contristati valde, coeperunt singuli dicere : Numquid ego sum Domine ?

23] Es tahat v feleven monda : ki kezvel en velem az talba nvl. engem az arol :

24] lehet embernek fia el megen. mikent irvan vagon v rola. de iai az embernek. ki mia embernek fia el aroltatik Io vala neki ha az ember nem ziletet volna

25] Felele kedeg ivdas ki vtet el arolta. es monda Mester mi nem en vagyok e Monda neki te mondad

26] V' valoraiok leven kedeg. iesus. fel von keueret || ⁴³³ es meg alda. es megtore. es ada v tanitvanyinak Es monda Vegetek es egetek : ez en testem

27] Es poharth veven. halat ada. es ada nekik. es monda. Iगतok mind ebol

28] Mert ez en verem. vy hagasnak. ki sokert ki otletik binoknek bolanattfara

29] Mondom kedeg nektek. nem Izom. matol fogvan. ez zolo tonek sir-iabol : mind az napig : mikoron azt igam vviat. en afamnak orzagaban ti veletek.

30] Es edes Inek mondván el ki menenek olay fanak hegere

23. És tahát ű feleven monda : Ki kézvel én vélem az tálba nyúl, engem az áról.

24. Léhet, embérnek Fia elmégyén, miként írván vagyon ű róla : de jaj az embérnek, ki miá embérnek Fia elároltatik : jó vala néki, ha az embér nem sziletött volna.

25. Felele kedég Júdás, ki ütet elárólta, és monda : Mester, mi-ném én vagyok-é? Monda néki: Tē mondád.

26. Ű vaesorájok lévén kedég, Jézus félvón kényeret, és mögáldá, és mégtöré, és adá ű tanéjtványinak, és monda : Végýéték és égyéték : ez én testém.

27. És pohárt vévén, hálát ada és adá nekik, és monda : Igyatok mind ebból.

28. Mert ez én vérém, új hagyásnak, ki sokért kiötletik bínöknek bolésánatjára.

29. Mondom kedég néktek : Ném iszom mától fogván ez szólótónek zsírjából mind az napig, mikoron azt igyam újat én Atyámnak országában ti veletek.

30. És édés inek mondván, el-kiménének olajfának hegýere.

23. At ipse respondens, ait: Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.

24. Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: vae autem homini illi, per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille.

25. Respondens autem Judas, qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti.

26. Cœnantibus autem eis, accepit Jesus panem, et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait: Accipite, et comedite: hoc est corpus meum.

27. Et accipiens calicem gratias egit: et dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes.

28. Hic est enim sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

29. Dico autem vobis: non bibam amodo de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.

30. Et hymno dicto, exierunt in Montem oliveti.

31. Tahat mond nekik iesus Ti mind meg tantorottok en bennem. ez eyel Merth irvan vagon Meg verem az pasztort. es el ozolnak Lordanak Ivhy

32. Mi vtan kedeg fel kelendek (tamadandok). elöttetek galileaba megek

33. Felelven kedeg peter monda neki Es ha mind meg tantorodandonak te benned. en soha nem tantorodom

34. Monda neki iesus Bizon mondom neked. mert ez eyel. mi elot kakas inekljen: engem haromzer meg tagade

35. Monda neki peter Es ha ketelen volna nekem veled meg halnom teged meg nem tagadlak Azonkent mondanak mind az taneitvañok

36. Tahat iove velek iesus eg getseman nevo faluban Es monda v taneitvañinak Ith vlltetek. mig amoda megek. es imadok

37. Es fel || ⁴³⁴ veven petert es zebedeos ket fiat. kezde zomorodnia: es kesergeni

38. Tahat monda nekik iesus Mind halalig zomoro en lelkem Zenveggetek itt. es vigaziatok velem.

31. Tahát mond nekik Jézus: Ti mind mégtántorodtok én bennem ez éjjel. Mert irván vagyon: Mégverem az pásztort és eloszolnak csordának juhi.

32. Miután kedég félkelendék (támadandok),* elöttetek Galiléába megyék.

33. Felelven kedég Pétér monda neki: És ha mind mégtántorodandonak te benned. én soha nem tántorodom.

34. Monda neki Jézus: Bizon mondom néked, mert ez éjjel, mielőtt kakas inekljön, engem háromszer megtagadsz.

35. Monda neki Pétér: És ha kételesen volna nekém veled meghalnom, téged még nem tagadlak. Azonként mondanak mind az tanéjtványok.

36. Tahát jöve velék Jézus égggy Gyötszémán nevő faluban és monda ú tanéjtványinak: Itt üljetek, míg amoda megyék és imádotk.

37. És félvén Pétért és Zébédéos két fiát, kezde szomorodnia és kesergeni.

38. Tahát monda nekik Jézus: Mind halálíg szomoró én lelkem: szenvedjetek itt és vigyáztatok velem.

31. Tunc dicit illis Jesus: Omnes vos scandalum patiemi in me, in ista nocte. Scriptum est enim: Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.

32. Postquam autem resurrexero, praecedam vos in Galilaem.

33. Respondens autem Petrus, ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.

34. Ait illi Jesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

35. Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter et omnes discipuli dixerunt.

36. Tunc venit Jesus cum illis in villam, quae dicitur Gethsemani, et dixit discipulis suis: Sedete hic, donec vadam illuc, et orem.

37. Et assumpto Petro, et duobus filiis Zebedaei, coepit contristari et moestus esse.

38. Tunc ait illis: Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hic, et vigilate mecum.

* Az előbbi szó fölé írva, vörös festékkel.

39] es onneiet. elö lepek. es oreaiara essek Imadvan es mondvan En ařam ha lehet: mvljek el en rolam ez pohar. de maga bizoń. ne mikent en akarom: de mikent te

40] Es iove az taneitvańokhoz: es lele vket alottokban Es monda peternek Ig nem vigazhattal en velem eg iden

41] Vigaziatok es imaggatok. hog kesertetbe ne menńetek: lehet a lelek kezs de a test beteg

42] Esmeeg maszer el mene. es imada mondvan En ařam ha ez pohar el nem mvlhatik. ha nem igam. legen te akaratom

43] es iove esmeg. es lile vket [all] allottokban: mert v zemek meg nehezolt vala

44] es vket meg haġvan. esmeg el mene. es imadaa harmadzer. azon beszedet mondvan

45] Tahat iove v taneitvańihoz. es mond nekik aloggatok Immar es ńvgoggatok el Ime el kozeleit ido. es embernek fia adatik binosoknek kezekbe:

46] kellett fel. menonk el. Ime el kozeleit ki engem el arol

39. És onnéjett előlépek es orezájára essék imádván és mondván: Én Atyám, ha lehet, múlték el én rólam ez pohár, de maga bizony nő miként én akarom, de miként te.

40. És jöve az tanéjtványokhoz és lélé űket alodtokban. És monda Petérnek Így nem vigyázhattál én vélem egy idén?

41. Vigyázjatok és imádjatok, hogy késértetbe nő ménjeték. Léhét a lélek kész, de a test beteg.

42. Ésmég másszer elméne és imáda mondván: Én Atyám, ha ez pohár el nőm múlthatik, ha nőm igyam, légyen te akaratom.

43. És jöve ésmég és lilé űket alodtokban, mert ű szemék mégnehezölt vala.

44. És űket meghagyván, ésmég elméne és imáda harmadszer, azon beszédét mondván.

45. Tahát jöve ű tanéjtványihoz és mond nekik: Alodjatok immár és nyugodjatok el: ime elközeléjt idő, és embernek Fia adatik bínösöknek kezékbe.

46. Kéljeteġ fel, menjönk el: ime elközeléjt, ki engem eláról.

39. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans, et dicens: Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste, verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.

40. Et venit ad discipulos suos, et invenit eos dormientes, et dicit Petro: Sic non potuistis una hora vigilare mecum?

41. Vigilate, et orate ut non intretis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.

42. Iterum secundo abiit, et oravit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.

43. Et venit iterum, et invenit eos dormientes: erant enim oculi eorum gravati.

44. Et relictis illis, iterum abiit, et oravit tertio eundem sermonem dicens.

45. Tunc venit ad discipulos suos, et dicit illis: Dormite iam, et requiescite: ecce appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

46. Surgite, eamus: ecce appropinquavit qui me tradet.

17] Meeg v zoltaba Ime Ivdas tizenkettőnek éggik. el ivta. es v vele nag sereg. törökkel es dorongokkal. papok fejedelmítől bolattatak || ⁴³⁵ es nepnek vembítől.

48] ki kedeg vtet el arolt a vala: nekik ielt ada mondvan Valamellét mog apolandok (Lokolandok) v az. tarlatok vtet

49] Es leg ottan iesushoz elo menven monda Idvozleg mester es meg apola vtet

50] Es monda neki iesus Baratom mire iottel: tabat elo lepenek. es kezet iesusra vetek. es meg tartak vtet.

47. Még ű szólta, íme Júdás, tizenkettőnek éggik, eljuta és ű véle nagy sereg törökkel és dorongokkal, papok fejedelmítől bocsáttattak és népnek vembítől.

48. Ki kedég ütét elárólta vala, nekik jelt ada, mondván: Valamellyet megapolandok (csókolandok).^{*} ű az, tartások ütét.

49. És legottan Jézushoz előmenvén, monda: Idvöz légy, Mestér. És megapolá ütét.

50. És monda neki Jézus: Barátom, mire jöttél? Tahát előlépének és kezet Jézusra veték és megtarták ütét.

47. Adhuc eo loquente, ecce Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa, cum gladiis et fustibus, missi a principibus sacerdotum, et senioribus populi.

48. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum.

49. Et confestim accedens ad Jesum, dixit: Ave Rabbi. Et osculatus est eum.

50. Dixitque illi Jesus: Amice, ad quid veuisti? Tunc accesserunt, et manus iniecerunt in Jesum, et tenuerunt eum.

Jegyzetek.

2. v. *ű* am. *ö*. (Vö. HB. fönt 63. l.) *mert*. A latin *quia* betűszerinti fordítása.

3. v. *tahát*, ma *tehát*; itt annyit jelent mint *akkor*, a mint KÁLDI fordítja is. E *tahát* a *tehát* szónak régi, eredetibb alakja. Vö. fönt 109. l.

vémbi, azaz *vénbi*, am. *ven(e)bb(je)ni*.

4. v. *tanácsot tőnek*, a Münchener Codexben *tanácsot tartanak*.

álsággal, am. hamissággal, csellel; az *ál* melléknévből.

tartanájk, *ölnéjk*, am. tartanák, ölnék (vö. fönt 159. l.). A Münch. Codexben már az összevont alakok vannak: *megfoghatnac*, *megfoghetve*.

5. vsz. *mondanak*. Ez alak *mondanak* helyett egyik sajátága a Döbrentei-Codexnek. Így alább: *tántorodandanak* e h. *tántorolandanak* (33. v.). Ma is hallható ily ejtés némely vidékeken.

idneprapon, am. ünneprapon. Az *idnep* az *ünnepr* szónak közönséges régi, eredetibb alakja. A Münchener Codexben már hasonulással: *innepr*.

zöndölés, am. zendülés. A Münchener Codexben *háboró*.

6. v. *holott*, am. midőn. Helyjelentésével együtt ily használata is közönséges a régiségben. (Vö. fönt 105. l.)

7. v. *ötté*, am. önté. Az *önt* igének *ött* az általános régi alakja, a mely ma is megvan az *ötvös* és *övény* szókban.

8. v. *mégduzzadának*, am. megharagudtak, megbotránkoztak. A Münchener Codexben: *meitatlankodanac*. Az *arcz földuzzadásáról* vett képes kifejezés. (Vö. *duzzog*.)

veszédelm, am. vesztegetés, perditio. (Mire való a drága kenetnek e vesztegetése, fecsérlése?)

* Az előbbi szó fölé írva, vörös festéssel.

9. v. *sokon*, am. sok pénzen, drágán. Így a Münch. Codexben is.

10. v. *nehézülték*, am. neheztetek. A *nehéz* ige közönséges régi szó. A Münch. Codexben ugyanígy.

én bennem. A latin *in me* fordítása. A Münch. Codexben: *én raitam*.

12. v. *engem temetésre tötte*, am. az én temetésemre. A latin *ad sepeliendum me* kifejezést próbálta a fordító utánozni vele.

13. v. *mind világot miá*, am. az egész világon keresztül, egész világ szerte. A *miá* névutó ily helyhatározói jelentéssel, -t ragos főnévvel kapcsolatban többször is előfordul a régi nyelvben: *ez világot miá*, *mind világot miá*, am. az egész világon (l. *Nyelvtört. Szót.*).

ű emléjtetére, am. az ő emlékezetére. Az *emljetet* (említett, említés) a Döbrentei-Codexnek gyakori szava. Máshonnan nem ismeretes.

14. v. «*skariot*» tollhiba *Iskariot* helyett.

15. v. *akartok nekém adnotok*, ma: akartok nekem adni. Közönséges régi kifejezés mód.

szérzének, am. megállapítottak, kitűzték. (Vö. fönt 140. l.)

16. v. *okos ügyet*, am. okúl szolgáló ügyet (dolgot), okot.

beádhathnája, am. beadhatná, átadhassa (ellenségeinek), elárúlhassa.

17. v. *húsvétnék*. Ma inkább így: *húsvétnak*, minthogy már nem érezzük összetett voltát s nem gondolunk a magashangú *vét* (vétel) alapszóra.

szérzjünk, am. szerezzünk, készítsünk. A *szérz* ige itt régiesen a rövidebb *szérz*-tővel áll (vö. *szérz-ő*, *szérz-és* stb.), a mi a fölszóllító mód megőrzött *j* hangjával együtt mai nyelvérzékünkre nézve szokatlan hangtorlódást (*rzj*) idéz elő.

18. v. *nekühöz*, am. valakihez. (Vö. fönt 149. l.)

tészék husvétét, am. tartok husvétét.

21. v. *ű ettükben*, am. ettükben, évésük közben.

égygíték engem eladandó, am. egyitek elad (el fogadni) engemet. A latin igealak utánzása.

22. v. *ki-mind*, am. mindenki. A *mindenki* szó a régiebb nyelvben nem fordul elő. Helyét a *kiki mind*, *ki-mind* vagy *minden* pótolták.

mi-nēm én vagyok-é, am. vajjon én

vagyok-e. A *mi nēm* (mi nem) kiveszett régi kérdő- és kötőszó.

24. v. *írván vagyom*, am. írva van. (Vö. fönt *tudván radnak*, 132. l.)

jó vala neki, ha... am. jobb lett volna neki, ha... A jelentő mód a latin *erat* utánzása.

26. v. *ez én testem*, am. ez az én testem.

28. v. *új hagyásnak*, am. új szövetségnek, új testamentomnak (t. i. vére; ma szokatlan volna a *-nek* ragos szót appositíóul ily, birtokszava nélkül használni). A Münch. Codexben *ry toruennec*.

kiötletik, am. kiöntetik. Az *önt* ige régi *ött* alakjának (vö. fönt 7. vsz.) továbbképzése. A *szembe ötik*, *szembeötöl* kifejezésekben ma is megvan.

29. v. *zsírjából*. A Münchener Codex az eredetinek (*genimine*) pontosabban megfelelő *nemzesiból* szóval fordítja.

igyam. A latin coniunctivus szolgál fordítása. A Münch. Codexben *izom*.

30. v. *édés ínek mondván*, am. édes éneket mondván. Az *ínek* alak egyik példája az író ízésének, a mire a codex más helyein sokkal több példát találni. Az *éles ínek*-kel a himnust fordítja fordításunk. A szerkezetről l. fönt 104. l.

el-kiménének. A régi nyelvben az ilyen kettős igekötő igen gyakori.

31. v. *megtántorodtok én bennem*, am. megbotránkoztok bennem, scandalum patiemini in me. A régi nyelvben általános ez volt a jelentése a *megtántorodik* igeének.

34. v. *mielőtt kakas ínekljén*, am. mi előtt a kakas énekel. A módhasználat (*ínekljen* = énekeljen) ismét latinos.

háromszér, am. háromszor. A *-szér* ragnak illeszkedés nélkül való előfordulása, a mit a népnyelv ma is több vidéken megőrzött.

35. v. *ha kételen volna nekém veled meghalnom*, am. ha kénytelen volnék veled meghalni. A *ké(ny)telen* itt állítmányul áll a meghalásra vonatkoztatva, holott ma mindig csak személyre alkalmazzuk (*kénytelen vagyok vmit tenni*). A *kételen* alakra vö. fönt *kételenéjt*, 139. l.

36. v. *jöve*, am. jutott, érkezett.

imádok, am. imádkozom. (Vö. HB. fönt 60. l.)

38. v. *szenvedjeték*. A latin *sustincte*

szónak betűszerinti fordítása, e helyett: vá-
rakozatok, a mint KÁLDI fordítja. A Mün-
cheni Codex is helyesebben írja: *marag-
gator ith.*

39. v. *onnéjött.* am. onnét, onnan. Má-
sunnán ismeretlen és föltűnő alak. Közön-
ségesen *onnejt* és *onnajt*-nak találjuk az
onnét szó jés alakját s ezekkel az *onnéjött*
oly viszonyban állhat, mint *közt* és *között*,
érte és *érítte*, *bent* és a régi *bennitt* stb.

előlépék. A *lép* igének ikes alakja (*lép-ik*)
közönséges a régi nyelvben.

essék. am. esék. Az *esik* igének e hosz-
szú *s*-es ejtése még ma is megvan némely
nyelvjárásokban. (L. SZINYEI: *Tájszót.*)

40. v. *léléüket alodtokban,* am. alva
találta őket, lelé őket aludtukban, alvásuk-
ban. A Münch. Codexben *-ben* rag nélkül:
lele gket alattoc. Az *aluszik* régen *aloszik*-nak
is hangzott, s innen az igealak második
szótagjában az *o.*

égygy időn. am. egy óráig. Az *idő* (*idé*)
szót régen 'óra' jelentéssel is általánosan
használták. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

42. 7. *ha nem igyam.* am. ha ki nem
iszom. A latin *n'si hibam illum* szolgálai for-
dítása.

43. v. *lilé,* am. lelé. A *lel* ige régen hosz-
szú hangzóval *lél*-nek is hangzott s ennek
tiszta változata itt a *lilé.*

44. v. *mégghagyván,* am. ott hagyván,
hátrahagyván.

imadaa, olvasatni 'imádá' v. 'imá-
dá'-nak is. Am. imádkozék. Ha a kettős
aa-nak e helyen jelentőséget tulajdonítha-
tunk, az elbeszélő múlt 3. személyének ere-
deti hosszú hangzós alakja volna itt is meg-

őrizve, mint a Jordánszky- és Érdy-Code-
xekben. (Vö. fönt, 12. l.)

azon, am. ugyanazon. Az *azon* névmás-
nak ez volt a régi nyelvben az általánosabb
jelentése. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. v. *bínösöknek kezébe,* am. bü-
nösöknek kezébe. Ily birtokviszony esetén
a régi nyelv a birtokszón is meg szokta je-
lölni a birtokos személy többségét, s a nép-
nyelv ma is él a viszonyítás e nemével: a
Péterék házuk (így mondják pl. Székesfe-
hérvárt), e h. a Péterék háza.

47. v. *még ü szoltába,* am. adhuc eo
loquente, még az ő szoltában, még mialatt
beszélt.

tizenkettőnek égygyik, am. a tizen-
kettőnek egyike, a tizenkettő közül egy. Vö.
fönt, 93. l.

eljuta, am. elérkezett, megérkezett.

törökkel, am. kardokkal. Az Ehrenfeld-
Codex is a *tör* szót használja a *kard* helyett.

48. v. *valamellyet,* am. a melyet. A
valá-val kezdődő névmásoknak relativ hasz-
nálata közönséges régi nyelvsajátság.

mégapolundok, am. megesókolandók,
a mint az író a föléje írt szóval maga is meg-
magyarázza. Az *apol* 'csókol' úgy látszik
nem más mint az *apol* igének alaki és jelen-
tésbeli változata. Régi jelentését ma csak
a székelység őrizi: *apolyat* am. esókolgat
(L. SZINYEI: *Magy. Tájszót.*)

tartsátok ütöt, a Vulgatában *tenete eum*
Tulajdonkép: fogjátok meg őt. Így az 50
versben is *meqtarták ütöt*, tkp. megfogták,
megragadták.

50. v. *mire,* am. ad quid, mi czélből
mi végre. (Vö. fönt, 154. l.)

Kiadás. A Döbrentei-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelv-
emléktár*, XII. k. — Passióit nyelvi jegyzetekkel, mai helyesírással kiadta TOLDY FERENCZ
Régi Magy. Passió rajzokkal (Pest, 1856.) cz. munkájában. Szemelvényeket pedig közölt
belőle alábbi művében, I. k. 247—261. l. — Verses részletei magyarázó jegyzetekkel kö-
zölvék SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára*, I. köt. XXVII—XXXV. sz. a. (jegyz. 353—
365. l.). — Egy lapjáról hasonmást ad BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténete*, I. 113.

Repertorium. A Döbrentei-Codexre először KAZINCZY FERENCZ tette figyelmessé
a tudósokat, *Tudom. Gyűjtemény* 1817. évf. IV. 35. — Röviden ismertette CSERESZNYÉS,
ugyanott 1819. évf. III. k. 75—81. l. és HORVÁT ISTVÁN, ugyanott 1835. évf. VIII.
25—27. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3-ik kiad. Pest, 1862.)
II. 81. — KÁLAUSZ az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz.
(Budapest, 1882.) 25. l. — PÁL ANTAL: *A Döbrentei-codex nyelvi sajátosságai, Gyulafehérvári kat. főgimnáziumi Értesítő* 1888 89-ről. (Ismertette LEHR VILMOSTÓL, *Egyetemes
Philol. Közlöny* XIV. 837—846.)

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A Margit-Legenda.

Régi irodalmunknak egy kor- és műveltségtörténeti szempontból is igen nevezetes prózai maradványa a *Nemz. Múzeumban* (*Quart. Hung. 406.* jelzet alatt) őrzött MARGIT-LEGENDA. Egy magyar királyleánynak, IV. Béla leányának asketikus életét és csodatetteit beszéli el ez érdekes emlékünknél, mely e mellett az akkori kolostori életnek hű rajzát adja s bepillantást enged ama kor vallási fölfogásába, műveltségi viszonyaiba, sőt mellékesen az ország történetébe, irodalmunknak IV. Béla alatti állapotába s a hazai műtörténetbe is. Irodalmi vonatkozásai régi irodalmunk több, azóta elveszett termékének őrizték meg legalább emlékéit. Fölötte érdekes a legenda ezeken kívül a főváros, különösen a Margit-sziget helyrajzára nézve is, melyet azon időben *Nyulak szigeté-nek* vagy *Boldogasszony szigeté-nek* neveztek.¹ Tárgyánál fogva mint tisztán magyar eredetű legenda is különös figyelmet érdemel, s valószínűleg egy régibb latin legenda után készült, melynek anyagánál az V. Innocentius pápa küldöttjeitől, *Umbertus Blancus* és *Magister de la Corre*-tól gyűjtött adatok szolgáltak.² E pápai követek a legenda szerint azért jöttek Magyarországra, «Nyulak szigetében, másképpen Bódogasszony szigetében, hol nyugoszik Szent Margit asszonynek teste, hogy ott megtudakoznának nagy erős bizonság alatt Szent Margit asszonynek szentséges életéről, csodatételéről, kit ez jámbor doktorok és kananokok híven mind megtőnek és mend végig elvégezék és híven megírák, pápának bevivék, nékőnk es írva hagyák, miképpen jól látjátok, az ő legendáját.»³

A fönmaradt magyarszöveg is csak másolat, a mint törléseiből, igazításából és botlásából nyilván látszik. Másolója *Ráskay L.*, a nagy szorgalmú margitszigeti dömés apáca, ki e legendán kívül a Cornides-Codexet, Szent Domonkos életét, a Példák Könyve első felét s a Horvát-Codexet is másolta,⁴ s Volf György szerint bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a

¹ Vö. «Parachola papa eztergamy fylep erseknek. es vacy pispeknek. es rakony apat vrnak. hog el junenek bodog azzonnak elastromahoz. nyulaknak zygeteben. maas keppen bodog azzon zygeteben» (Margit-Legenda 121. l.).

² L. BEÖTHY ZSOLT: *A magy. szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban*, I. 18.

³ L. a codex 122. és 123. lapján. Magáról Szent Margitról, ereklyéiről, szentté avatásáról és cultusáról l. NÉMETHY LAJOS és FRAENÓI VILMOS munkáját: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez* (Budapest, 1885.).

⁴ L. ezekről fönnt az általános rész III. fejezetében a 30. s köv. lapokon.

agyból. tehát nemely napon az
sorvot igen meg szarattanát wala
es senty nem akara nety segellenij
az az. az betegnek. De zent margit
azzon mene az priorissához. es meg
kere az priorissal engedelmességet
hog ev bannyeit az zegen betegél.
Az priorissa kedeg nety meg engede.
es hagyja hogy egy tarsot wegven
vele. Zent margit azzon kedeg huj
wa el vele Soror alincha aytay
petev vrnak lejanjat. Mytoron
el mentenek volna mynd ketten.
Tahat zent margit azzon fel emele
az agybol az zegen vegy men be
teget evnen kezevel. es true egij
samel zetre ~~eg kerek zerevenne~~
es tahat az nagy dohoffagert. es
veer hasnat. es vetesnek utala
tassagert Soror alincha fel fel
re vona magat. elnem zenned
hete az nagy dohoffagot. Ezeket
latuan zent margit azzon. Monda
az sorornak. zereben atyamfya
hate elnem zennedhetevd menijel

zemplénmegyei két Ráska faluról (Kis- és Nagy-Ráska) kapta nevét, s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. század végeig udvari és országos főtisztviségeket viseltek. Előkelő származására vall neméhez és korához mért nagy műveltsége s amaz élénk érdeklődés, melylyel az ország dolgait a kolostor falai közt is kíséri.

Azonban Ráskay Lea a legendának nem egyszerű gépies másolója. Kitűnik ez főképp sajátos orthographiájából, a melyhez kezdettől fogva hűségesen ragaszkodik, továbbá hogy több helyen megjegyzéseket is tesz munkája közben.

Maga a codex nyolczadrét alakú, elején csonka s végén befejezetlen papiros-codex, melyen az eredeti kötés maradványai is műtörténeti nevezetességűek. Egészben véve elejétől végig Ráskay Lea írása, ki e codexet Volf György megállapítása szerint 1510-ben írta. Tartalmát kizárólag a tárgyalt Margit-legenda teszi.

Orthographiája egyike a legkövetkezetesbeknek. Sajátságai közül megemlítjük, hogy az *ö* hangot, s néha az *ü*-t is *er*-vel (az utóbbinak különben *v* a rendes jele), az *i*-t gyakran *j*-vel és *y*-nal, a *ty*-t pedig, mint a *gy* hangot, *gy*-vel fejezi ki. A *ch*-t a *cz* és *cs* hangok jeléül egyaránt használja.

Nyelve az *özö* nyelvjárások közé tartozik.

Szemelvényül két részletet közlünk. Az első, melyből mint lefényképezésre alkalmas részből egy lapnak, az 55-iknek hasonmását is adjuk, Szent Margitnak önfeláldozó betegápolásáról mond példát (a codex 54—56. l.). A másik (a codex 96—108. l.) Szent Margit halálát és temetését beszéli el.

1. Szent Margit mint betegápoló.

(Margit-Legenda 54—56. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Vala egy Soror. ky neuzetetyk vala soror evrsebet. ez vala jgen veen. Ez soror evrsebet esek nagy bozvv korszagban tyzen nyolc eztendeyg. es juta anyye erevtelensagre. es veer hasra. es vetesre semmyt nem emezhet vala. vgy hogy ev magat fel nem jndedhagya az ||⁵⁵ agybol. tahat nemely napon az sororok jgen meg farattanak vala es senky nem akara neky segeleny az az. az betegnek. de zent margit azzon mene az priorissahoz. es meg kere az priorissatvl engedelmessagret hog ev bannyek az zegen betegel. Az priorissa kedeg neky meg

A szöveg eredeti kiejtése.

Vala äggy szoror, ki nevezetik vala szoror Örszëbet.¹ Ez vala igën ven. Ez szoror Örszëbet esék nagy hosszú korszagban tizënnyolez esztendeig, és juta anyyé erötelensagre es vérhasra és vetésre,² sëmmit nëm emészhet³ vala, úgyhogy ő magát fël nëm indëthhatja az ágyból.⁴ Tabát nëmëlly napon⁵ az szororok igën mëgfüradtanak vala és sënki nëm akara néki segëleni,⁶ az az: az betegnek. De Szent Margit asszon mëne az priorisszához⁷ és mëgkëré az priorisszátül engedelmessagregel(?),⁸ hogy ő bánjëk az szëgën beteggel. Az priorissza kedëg néki mëg-

* A rekeszbe [] tett helyek olvasható törlést, az apró betűk föloldott rövidített jelentenek.

engede. es hagyá hogy egy tarsot ve-
gyen vele. Zent margit azzon kedeg
hyva el vele Soror alinchat aŕkay pe-
ter vrnak leyanyat. Mykoron el men-
tenek volna mynd ketten. Tahat zent
margit azzon fel emele az agybol az
zegen regy veen beteget evnen keze-
uel. es teue egy samel zekre [eg kerek
veremre] es tahat az nagy dohossag-
ert. es veer hasnak. es vetesnek vtala-
tossagaert Soror alincha fel fel[r]re
vona magát. elnem zenvedhete az
nagy dohossagot. Ezeket latuan zent
margit azzon. Monda az sorornak. ze-
retev atyamfya ha te elnem zenued-
hetevd menyel ||⁵⁶ fel fele. es hagyad
ennekem ezt tennem. tahat zent mar-
git azzon. az bete[d]gnek agya meg
tyztehtuan Annak vtanna esmeg ev-
nen maga fel veue ev karyayra az
beteget. es be teue az agyban. Ezeket
latvan ez soror jgen chudalkozyk vala.
hogy zent margit azzon el zenuedhet
vala il nagy dohossagot vtalatnekevl.
es hogy el birhata jilyen nagy embert.
mert ez betek evrsebet jgen nagy em-
ber vala. Ezeknek vtanna zent margit
azzon [ve] fel veue az zeket es Mind
azokat kykre evltette vala. es vyve az
vyzhez es evnen kezeuel mynd meg
mosa. Ezenkeppen zolgala ez beteg-
nek zent margit azzon nagy sokzer. ez
vala harom eztendevuel ez zent zvz-
nek halala [er] elevt.

engede és hagyá, hogy egy társot vé-
gyen véle. Szent Margit asszon kedég
hivá el véle⁹ szoror Alinesát.¹⁰ Ajkay
Pétér úrnak léjányát. Mikoron elmén-
tenek volna mind ketten, tabát¹¹ Szent
Margit asszon felemelé az ágyból az
szégén régi vén betegét önén¹² kezével
és tévé éggy sámél-székre¹³ [éggy kerek
verémre]. És tabát az nagy dohosság-
ért¹⁴ és vérhasnak és vetésnek utála-
tosságáért szoror Alinca fél felre¹⁵
voná magát, el nēm szenvedheté az
nagy dohossagot. Ezéket látván Szent
Margit asszon, mondá az szorornak:
Szerető atyámfia,¹⁶ ha tē el nēm szen-
vedhetöd, mēnj el fél felé és hagyjad
énnékēm ezt tēnnēm. Tahát Szent
Margit asszon az betegnek ágya
mēgtisztējtván, annak utánna ősmég
önén maga fél vevé ő karjaira az
betegét és bétévé az ágyban.¹⁷ Ezéket
látván ez szoror, igēn csudálkozik vala,
hogy Szent Margit asszon elszenedhet
vala illy nagy dohossagot utálat nélkül
és hogy elbirhata ilyen nagy embērt,¹⁸
mert ez beteg Őrzsēbet igēn nagy em-
bēr vala. Ezéknek utánna Szent Margit
asszon félvévé az székēt és mind
azokat, kikre ũltette vala, és vīvé az
vízbēz és önén kezével mind mēg-
mosá. Ezēnképpen szolgála ez beteg-
nek Szent Margit asszon nagy sokszēr.
Ez vala három esztendōvel ez szent
szűznek halála előtt.

Jegyzetek.

1. *ki neveztetik valá szoror Őrzsē-
bet.* A -nek rag elmaradása, ha nem pusztá
tollhiba (e h. *evrsebetnek*), a latin *Nomi-
nativus cum infinitivo* hatásából magyará-
zandó.

2. *vetésre.* am. hányásra. Másutt nem
fordul elő hasonló jelentéssel. E szó után
hogy kötőszót várunk; valószínűleg csak
feledeésből maradt ki.

3. *emészhet.* Kiejtés szerinti írás. am.
emész(t)het.

4. *ő magát fél nēm indéthatja az
ágyból.* am. föl nem mozdíthatja magát,
föl nem kelhet.

5. *némēlly napon.* am. egy napon.

6. *segélleni.* am. segíni, segíteni. Olyan
teljesebb alak, mint *ajállani* e h. *ajálni*,
beszélleni, e h. *beszélni*, *szólani* e h. *szólni*.

7. *„priorissa.”* am. főnöknő, perjelnö.
A *priorissa* a *prior* (perjel) szónak olyan
nőnemű alakja, mint az *abbatissa* (apáca)
az *abbas*-nak.

8. *«engedelmesseget»*. Iráshiba *engedelmesseggel* helyett.

9. *hívá el véle*, am. elhívá magával, magával hívá. Az igekötőnek e szóröndje ma erdélyi sajtáság.

10. *«Alincha»*, *Alinesa* (v. Alineza?) nőnév, az *Alina* kicsinyítése.

11. *tahát*, am. akkor. A *tahát* szónak eredeti alakja, eredeti jelentésével. (Vö. fönt. 109. l.)

12. *önön*, am. önön, önmön. A régi nyelvben gyakori az egyszerű *n* es alak, ma rendszeren *önmön*. De: «Szerette Rika asszonyt, önön szép s jó magát» (ARANY *Hátrah. Verséi*, 184. l.).

13. *sámél-székere*, am. zsámoly-székere, zsámolyra. *Sámél* v. *sámély* (sőt *zs-*vel is ejthették már) a német származású *zsámoly* szónak (ném. *schamel* = *schämél*) eredetibb alakja.

14. *dohosságért*, am. bűzért. A *dohos* melléknévet némely dolgokról (pl. *dohos liszt* stb.) ma is mondjuk.

15. *fél félre*, tulajdonképp am. fél oldalra v. i. *félre*, a mint ma egyszerűen mondjuk. Alább *fél fél* szintén am. félre.

16. *szerető atyámfia*, am. szeretett atyámfia, a *szerető* igenévnék régi szenvedő értelmével, a mi a *szerető* szóban (am. a kit szeretünk) máig fönmaradt.

17. *ágyban*, e h. *ágyba*. A régi nyelvben gyakori összezavarása a *-ben* ragnak a *-be*-vel.

18. *emböért*. Itt nőről van használva, a mi ma szokatlan. Hogy a régi nyelv az *ember* alatt férfit és nőt egyaránt érthetett, mutatja ez a megkülönböztető összetétel is: *asszony-ember*.

2. Szent Margit halála és temetése.

(Margit-Legenda 96—108. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykoron jutot volna ez zentseges vzv. az ev betegsegenek tyzen harmad napyara. egy zombat napon. completanac vtanna. Elev tykzo koron. kevrnyvl alvan fraterevknek es sororoknak sokassaga. cristus zvetetynek vtanna. Ezer. keet zaaz. hetven egy eztevendben. Ez zent vzvnek kedeg huzon kykene eztevendben. februar haunak tyzen evtevd napyan. Meg gyvlada ez melto⁹⁷sagos vzv. Az menyey jegesnek zerelmeben. kyt kevan vala. kyt zolgal vala. kyt myndeneknek felette zeret vala. kynek zerelmeert mynd atyat anyat es ez velagy orzagnak byrodalmat el hatta vala. Az ev artatlan lelket. zentseges meltosagos lelket. ayalvan az ev teremteenek. az ev edesseges kevatos jegesenek. El nyvgovek vrban. oly jgen jdegen vala az ev teste mynden faydalmtvl ev halalanak jdegen. mykeppen az ev elmeye. es az ev teste jdegen vala mynden testy romlastvl es fertezetvssegetvl.

A szöveg eredeti kiejtése.

Mikoron jutott volna ez szentségös szüz az ő betegségének tizénharmad napjára. éggy zombat napon kompletának utánna,¹ elő tikszó koron,² környül állván fráteröknek és szororoknak sokassága.³ Krisztus születetinek utánna ezér kétszáz hetvenéggy esztendőben, ez szent szüznek kedég huzsonkilenez esztendőben,⁴ február havának tizénötöd napján möggyvlada ez meltoságos szüz az mennyei jegyesnek szerelmében,⁵ kit kéván vala, kit szolgál vala,⁶ kit mindéneknek féllette szeret vala, kinek szerelméért mind atyját, anyját és ez vülági országnak birodalmát elhatta⁷ vala, az ő ártatlan lélkét, szentségös, méltóságos lélkét ajálván az ő teremteenek,⁸ az ő édességös, kévánatos⁹ jegyesének, elnyugovék Úrban.¹⁰ Olly igén idegén vala az ő teste mindén fájdalmtúl¹¹ ő halálának idején, miképpen az ő elméje és az ő teste idegén vala mindén testi romlástúl és fertezetösségtül.¹²

legottan ez zentseges zveznek ev orchaya chudalatos fenessegegel meg fenessedek, es vala ev zemenek alatta oly jgen zep velagosság mynt ha meg aranyztak volna az ev orchayat zemenek alatta. Mykoron ez zentseges zvez ezen keppen halva fekeneyek az ev agyaban, legottan az vr isten ky nyta az ev jegesenek erdemének kenchet ||⁹⁸ betegvknnek meg gyogehatasaban. Mert azon jdevben fegzyk vala egy Soror nagy nehez kórságban, vgy hogy egyebeknek segedelme nekevl fel nem kelhet vala az ev agyabol. Mert zent levrinc napyatvl fogva zent prisca azzon napyayg, mely napon ez zent zvez ky mult vala ez velagbol, ez Sorort neged napi hydeg lelte vala. Mykoron ez zent zveznek halalat hallotta volna ez beteg Soror, az egyeb sororoktvl, meg keserevdek ev zveuben hog ev nem zolgalhatua ez zent zveznek ev testenel az egyeb sororokkal, es kezde gondolkodny ev zveuben, hog ha az vr isten evtet zent margyt azzonnak erdeme mya meg gyogehatanaya, tahat jgen evrevmest zolgalua zent margyt azzonnak testenel, legottan hog ez soror ezeket gondola, felkele mynden segedelmekevl, es el mene zent margyt azzonnak testenek zolgaryara, es [zolgaryara]zolgala az ev testenel, es ky veue ez Soror az scapulart zent margyt azzonnak nya||⁹⁹ kabol mert jgen zevrnyv vala az kohnyan valo zolgalatert, es tyzta yo scapulart ada ev rea. Ezenkeppen fel evltvztetek nagy siral-makkal es fazkodasokkal, es mykoron volna jmmar veteryenek jdeye fel veneek ez zent zveznek ev zentseges testet es el hozak es le tenek az kar alat yol lehet altalyaban nem neuzezy meg az legenda helyet, hanem

Legottan ez szentségös szűznek ő orcájja csudalatos fényésséggel megfényesüdek, és vala ő szemének alatta oly igen szép világosság, mint ha megaranyzták volna az ő orcáját szemének alatta. Mikoron ez szentségös szűz ezéknéppen halva fekenéjük¹³ az ő ágyában, legottan az ur Isten kinyitá az ő jegyésének érdemének kéncsét betegöknek meggyógéjtásában. Mert azon időben fekszik vala éggy szoror nagy nehez kórságban, úgy hogy egyebeknek segedelme nélkül fél nem kelhet vala az ő ágyából. Mert Szent Lőrincz napjátul fogva Szent Priska¹⁴ asszon napjáig, mély napon ez szent szűz kimúlt vala ez világból, ez szorort negyed napi hideg¹⁵ lelte vala. Mikoron ez szent szűznek halálát hallotta volna ez beteg szoror az egyeb szororoktúl,¹⁶ megkeserődék ő szűvében, hogy ő nem zolgalhatua ez szent szűznek ő testenél az egyeb szororokkal. És kezde gondolkodni ő szűvében, hogy ha az ur Isten ötet Szent Margit asszonnak érdeme miá meggyógéjtanája, tahát igen örömost zolgalua Szent Margit asszonnak testenél. Legottan hog ez szoror ezeket gondola, felkele mindén segedelme nélkül és elméne Szent Margit asszonnak testenek zolgalatjára.¹⁷ És zolgála az ő testenél és kivéve ez szoror az skapulárt¹⁸ Szent Margit asszonnak nyakából, mert igen szörnyű vala az kohnyan¹⁹ való zolgalatert, és tiszta, jó skapulárt ada ő réá. Ezéknéppen félöltöztetek nagy siral-makkal és faszkodásokkal.²⁰ És mikoron volna immár veteryének²¹ ideje, félvévék ez szent szűznek ő szentségös testét²² és elhozák és létévék az kar alatt,²³ jól lehet általyában nem nevezi még az légenda helyét, hanem

chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyasa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak. Oh zereter atyamfyay myndentevk meg gondolhagya mely jgen keserves processio vala ez az zegen sororoknak. mykoron lagyak vala hog evnekyk megkel valnyok az ev edesseges anyoktvl zentseges peldayoknak fenes tevkeretevl. es menden vigassagoktvl. jelesevl azoknak kyk ev kezzelek keues jdevuel ez zent zvznek halala elevt. evneky es ev rayta nagy bozzusagokat nyomorusagokat tevtenek vala bezedevkel es tetemenyekel. ||¹⁰⁰ gyakorta az Sororok mennek vala zent margyt azzonnak testehez. es meg nezyk vala. es lagyak vala hog zeeb pirosb vala. hognem elteben. Ezenkeppen alla ez zent zvznek ev teste vasarnaptvlfogva keddyg. Mykoron ez zent zvz ky muleek ez velagbol legottan meg jzeneek mynden clastromokban hog az fraterek junenek tyztes tarsossagal ez zent zvznek temetesere. Tahat azon vasarnapon. mely vasarnap eyel ez zent zvz ky mult vala ez gyarlo velagbol. nemevnemev frater petevr ky vala gevrevt lector. annak vtanna levu magerorzagban provincialis jllyen zozatot halla veternyenek vtanna. Az baran meg holt. Ennek fevlevtte meg jzeneek eztergamy fylp erseknek es egyeb egyhazy fejedelmeknek. Azert mykoron jmmar kedden el juttek volna az tyztelendev atyak es vrak eztergamy ersek. vacy pisppek. obuday prepost. be menenek az clastromba ||¹⁰¹ hol zent margyt azzonnak ev teste vala egy nemevnemev nozolyan. es fel emele az ersek zent margyt azzonnak orchayarol az velomot kyvel be fevttek vala az ev orchayat. es lata az ersek zent

csak szentgyháznak mondja. De mennyére az légendának folyása tartja, az kar alját mondja szentgyháznak. Oh szerető atyámfiái, mindentök²⁴ meggondolhatja, mély igen keserves proceßsió vala ez az szégén szororoknak, mikoron látják vala, hogy ő nekik még kell válniok az ő édességes anyjoktól, szentségös példajoknak fényös tükérétül és mēndēn vígasságoktól, jelēsül azoknak, kik ő kézzülök kevés idővel ez szent szűznek halála előtt ő néki és ő rajta nagy bosszúságokat. nyomoruságokat²⁵ tētenek vala beszédökkel és tētēmēnyekkel.²⁶ Gyakorta az szororok mēnnek vala Szent Margit asszonnak testéhez és mēgnēzik vala és látják vala, hogy szébb,²⁷ pirosb vala, hognēm²⁸ éltēben. Ezēnkēppen álla ez szent szűznek ő teste vasárnaptól fogva keddig. Mikoron ez szent szűz kimulék ez vēlāgból, legottan mēgizenék mindēn klastromokban, hogy az frātērek jūnēnek²⁹ tisztēs társossāggal³⁰ ez szent szűznek temetésére. Tahat azon vasárnapon, mély vasárnap éjjel ez szent szűz kimult vala ez gyarló vēlāgból, nēmūnēmū³¹ frātēr Pētōr, ki vala Gyōrōtt lēktor, annak utānna lōn Magyērorszāgban³² provincziālis, ilyen szōzatot halla veternyének utānna: Az bārān mēgholt. Ennek fōlōtte mēgizenék ēsztergami Filēp erseknek és ēgyēb ēgyhāzi fejedelmeknek. Azert mikoron immār kedden eljūttek volna az tisztelendō atyák és urak: ēsztergami ersek, vāezi pisppek, obudai prépost, bēmēnēnek az klastromba, hol Szent Margit asszonnak ő teste vala ēggy nēmūnēmū nyoszolyán. És fēlemelē az ersek Szent Margit asszonnak orczājáról az velomot,³³ kivēl bēfōdték vala az ő orczáját. És látá az ersek Szent

margit azzonnak orchayat fenleny. mykron az Sororok nagy mondhatatlan keserevséggel syrnanak. Monda az ersek] azonképpen az fraterok es. jól lehet hog meeg az ersek. es pispék. prepost. es mynd evele valo nagy sokasság syratlan nem tevrhetyk vala ev nagy aytatosságoknak myatta. chudalkozván zent margyt azzonnak ev nagy zepsegen. de maga az ersek vigasztalya vala az Sororokat es fraterevket mondván. Nem kel tynektevk syrnatok ez evrek kyralnak leanyan. de jnkab evrevlnetek kel. mert jmmar az menyey evrek evrekseghnek jutalmat evtet vennye nylyvan lagyvk. Oh mene nagy syralm vala ||¹⁰² ez jdevben. nem chak predictator zerzete bely fratereknek es Sororoknak kyk ot jelen valanak. de meeg ennek felette sok egyeb zerzetevsseknek es. kyk junek vala mynd az ev el temetese-nek napyayglan. Mygnem az ev tyztelendev zent teste. tyztelendev atyának es vraknak kezekmya. az az. eztergamy erseknek. es vacy pispéknek kezekmya. zent ferenc fraterinek es prepost zerzetinek fraterinek jelen voltakra. plebanosoknak. ferfyaknak. azzonyallatoknak. zegenyeknek es nemesseknek nagy sokaganak elevtte es jelen voltara. Nagy tyztességgel el temettettek. Dychyrvén es áldván az vr istent az nagy sokasagu nép.

Zent margyt azzonnak ev testenek el temetese ezenképpen levn. Myko koron ez zent zvj. ez gyarlo vilagbol kyky mult volna. annak vtanna harmad napon az provincialis ehinaltata fabol egy jgen erevs zekrent. es jgen erevssen meg ||¹⁰³ vasasztatya erevshtete vasakal. es vas karikakal. Ennek vtanna beleé tevek zent margyt azzonnak ev zent testet. Ezenképpen

Margit asszonnak orcháját fényleni. Mikoron az szororok nagy mondhatatlan keserűséggel sírnának, azonképpen az fráterek és, jól lehet hogy még az érsek és pispék, prépost és mind ő vele való nagy sokasság siratlan nem tűrhetik vala ő nagy ájtatosságoknak miatta, esudálkozván Szent Margit asszonnak ő nagy szépségén, demaga az érsek vigasztalja vala az szororokat és frátereket, mondván: Nem kell ti néktök sírnatok ez örök királynak leányán, de inkább örülnötök kell, mert immár az mennyei örök örökségnek jutalmát ötet vennie nyilván látjuk.⁹⁴ Oh mennyé nagy siralm vala ez időben nem csak prédikátor szerzetebéli⁹⁵ frátereknek és szororoknak, kik ott jelen valának, de még ennek fellette sok egyéb szerzetősseknek és kik jünnek vala mind az ő eltemetésének napjáiglan, mignem az ő tyztelendő szent teste tyztelendő atyának és uraknak kezék miá, az az üsztérgami érseknek és vácsi pispéknek kezék miá, Szent Ferencz fráterinek és prépost szerzetinek⁹⁶ fráterinek jelen voltakra,⁹⁷ plébánosoknak, férfiaknak, asszonyállatoknak, szegényeknek és nemesseknek nagy sokaságának⁹⁸ elötte és jelenvoltára nagy tyztességgel eltemettetek, diesírvén és áldván az úr Istent az nagy sokaságú nép.

Szent Margit asszonnak ő testének eltemetése ezenképpen lön. Mikoron ez szent szüz ez gyarló világból ki-múlt volna, annak utánna harmad napon az provineziális esináltata fá-ból éggy igén erős szekrent és igén erőssen megvasasztatja, erősíjteté vasakkal és vas karikákkal. Ennek utánna belé tévek Szent Margit asszonnak ő szent testét. Ezenképpen

vene eztergamy ersek. vacy pispek. obuday prepost. fraterevknek Sororoknak sokasagaual. az zekrent kyben vala zent margyt azzonnak teste. az ev zent testevel evzve. es vyvek az zent egy hazba az bodog azzonnak oltara eleyben. az nagy oltar eleyben. nagy tyztessel. Az ersek fevl evltevzeek erseky tyztessel az misere. es meg monda nagy tyztessel es juneplessel. Annak vtanna az ersek evnen maga megzolgala ez zentsegevszvznek ev testenek el temetesenek mynden zolosmayat. Ezenkeppen veneek az zekrent zent margyt azzonnak testenel evzve. es be bochatak az fevldben egy verevmbe auagy serben. kyt astanak vala az nagy oltarnak elevtte. az ev zent testenek. es be nem fevdek fevldel. zent margyt azzonnak testet. sem ||¹⁰⁴ valamivel egyebel. hanem ebak az ev zom fedelecheevel. Ezenkeppen alla be fevdetlen zent margyt azzonnak teste tyzenkeet napiglan. Mykoron be bochattak volna ez zent zvznek testet az seerben. kezde ez zent zvznek testeberl [ev] nagy edeseges illat ky juny. Tabat kezdenek az fraterevk ketevlkevdy. hog netalam az Sororok tevttenek valamynemev jo illatot auagy kenetevt zent margyt azzonnak testehez. es azert volna az nagy jo illat az ev zent testenel. Tabat az provincialis frater myhal. es frater marcellus egyeb fraterevkel evzve. zerelmest meg tudakozeek. Soror margaretatvl. zent margyt azzonnak evcehetevl. ky vala bela kyrálnak huganak. anna azzonnak leanya. es egyeb Sororoktv. hog ha valamynemev kenettel meg kenteeek zent margyt azzonnak testet. Auagy ha az ev testehez tevttek valamj jo illatot. Ezenkeppen mondvan nekyk. Paraneholonk nektevk nagy ervssegel.

vève esztérgami ersek, váci pispék, óbudai prépost fráteröknek, szororoknak sokaságával az szekrént, kiben vala Szent Margit asszonnak teste. az ő szent testével öszve,³⁹ és vívék az szentéyházba az Bódogasszonnak oltára eleiben, az nagy oltár eleiben nagy tisztességgel.⁴⁰ Az érsek fölöltözék érseki tisztességgel az misére és megmondá nagy tisztességgel és innepléssel. Annak utána az érsek önön maga megzolgálá ez szentségés szűznek ő testének eltemetésének mindén szolosmáját.⁴¹ Ezenképpen vevék az szekrént Szent Margit asszonnak testével öszve és bébocsáták az földben egy verömbe avagy sérben,⁴² kit ástának vala az nagy oltárnak előtte az ő szent testének. És bé nem földék földdel Szent Margit asszonnak testét, sém valamivel egyébbel, hanem csak az ő szemfedelecesével.⁴³ Ezenképpen álla befödetlen Szent Margit asszonnak teste tizenkét napiglan. Mikoron bébocsátták⁴⁴ volna ez szent szűznek testét az sérben, kezde ez szent szűznek testéből nagy edéségés⁴⁵ illat kijünni. Tabát kezdenek az fráterök kétölködni, hogy netálám az szororok töttenek valaminümü jó illatot avagy kenetöt Szent Margit asszonnak testéhez és azért volna az nagy jó illat az ő szent testénél. Tabát az provinciális, fráter Mihál és fráter Márczellus egyéb fráterökkel öszve szerelmest⁴⁶ mégtudakozék⁴⁷ szoror Margarétátul, Szent Margit asszonnak öcsesétül,⁴⁸ ki vala Béla királnak hugának, Anna asszonnak leánya, és egyéb szororoktól, hogyha⁴⁹ valaminümü kenettel megkenték Szent Margit asszonnak testét, avagy ha az ő testéhez töttek valami jó illatot, ezenképpen mondván nekik: Parancsolonk néktök nagy erősséggel,

zent engedelmessegnek eree ||¹⁰⁵ vel. es atoknak kennyia alat. hog ennekevm errevl byzousagot mongyatok, hog haty. auagy valaky egyeb ty tudastokra tevt valamynemev kenetevt auagy valamyl jo illatot. zent margyt azzonnak testehez. Tahat az Sororok mynd egeterembe meg eskevnek nagy erevsen. hog sem evk. sem egyebek ev tudasokra. semmynemev kenetevt sem jo illatot oda nem tevttek. Ennek fevlevtte az provincialis az Sororoktvl meg tudakozeek. ez dologrol meeg gyonasokban es. de meeg ot es nem lele kevlemben. Ezenkeppen az sororok mynd az tyzenkeet napyg. meg maradanak zent margyt azzonnak testenel. es az ev zent testeinel tevl. soha kevlemben el nem junek vala. hanem chak mykoron az orakat zolosmakat mongyak vala. es chak mykoron eeznek es aloznak vala. Hanem myndenkoron ez zent zveznek testenel alnak vala. jmadkoznak vala ||¹⁰⁶ nezyk vala. es lagyak vala az ev zerelmes annyokat az seerben fekeny. Ezen jdevben egy nemev nemev frater. kynek vala neve peter. es vala gevry lector. annak vtanna levn provincialis. hatod napon juta ez elastromhoz zent margyt halala vtan. mert hittak vala evtet ez zent zveznek temetesere. Mykoron jutot volna zent margyt azzonnak serehez. kezde erzeny nagy edes chudalatos illatot. Mykeppen ha ot vala mynemev yo illatv kenetevt tevttenek volna el. kezde ez frater jllatozuy ez zent zveznek feyenel. es labaynal. es sokzer erzee ez chudalatos illatot. Monda ez frater peter. provincialisnak. Attyam ez hely chudalatos illattal illatozyk. lassad hog oda valamynemev illatot auagy kenetevt ne tevttenek legenek. Tahat monda az provincialis. az

szent engedelmessegnek ereevel⁵⁰ és atoknak kénja alatt, hogy én neköm errül bizousagot mondjátok, hogyha ti avagy valaki egyéb⁵¹ ti tudástokra⁵² tött valaminémü kenetöt avagy valamil jó illatot Szent Margit asszonnak testéhez. Tahát az szororok mind igyetömbe megeskünek⁵³ nagy erősen, hogy sém ök sém egyebek ő tudásokra sémminémü kenetöt, sém jó illatot oda nem töttek. Ennek fölötte az provinceziális az szororoktól mégtudakozeek ez dologról még gyónásokban es, de még ott es nem lélé külëmben.⁵⁴ Ezénképpen az szororok mind az tizenkét napig megmaradának Szent Margit asszonnak testénél és az ő szent testétül soha külëmben el nem jünnek vala, hanem csak mikoron az órákat, szolosmákat⁵⁵ mondják vala és csak mikoron észnek⁵⁶ és alosznak vala, hanem mindénkoron ez szent szűznek testénél állnak vala, imádkoznak vala, nézik vala és látják vala az ő szerelmes anyjokat az sérben fekönni. Ezén időben eggy némünémü⁵⁷ frátër, kinek vala neve Pétër és vala györi lëktor,⁵⁸ annak utánna lön provinceziális, hatod napon juta⁵⁹ ez klastromhoz Szent Margit halála után, mert hitták vala ötet ez szent szűznek temetésére. Mikoron jutott volna Szent Margit asszonnak séréhez,⁶⁰ kezde erzeni nagy edes, csudalatos illatot. Miképpen ha⁶¹ ott valaminémü jó illatü kenetöt töttenek volna el, kezde ez frátër illatozni⁶² ez szent szűznek fejénél és lábainál és sokszër érzé ez csudalatos illatot. Monda ez frátër Pétër provinceziálisnak: «Attyám,⁶³ ez hely csudalatos illattal illatozik. Lássad, hogy oda valaminémü illatot avagy kenetöt në töttenek légyenek.⁶⁴ Tahát monda az provinceziális az

fráternek. En ez dolgot meg tudakoztam nagy zerelmel. az priorisatvl. es olimpiadistvl. es az egyeb sororoktvl kyk jelen voltanak az ev¹⁰⁷ testenek el temeteseen. nagy erevs hynek alatta. mynt jobban lehetvt. de en semmykeppen nem lelhettem hog az ev testehez valaky valamynemev illatot auagy kenetevt tevt volna. Ez jdevben az seerre megkevnet nem tevttek vala. De zent margyt azonnak [h] el temetese vtan tyzenneged napon tevnek egy otromba faragatlan kevnet az [k] zekrenre auagy koporsora felyvl. vgy mondnak vala az kevmyves mesterek. kyket hoztak vala lombardiabol. egyknek vala neue albert masyknak petevr. hog mykoron az kevnet az serre teueek nagy edes illatot erzenek. Ennek vtanna ez felyvl meg mondot kevmyves mesterevk faraganak koporsot zent margyt azzonnak verevs marvanbol. kyben mastan es fekszyk ez zent zvy. Mykoron ez koporso meg kezevlt volna. keet auagy harom holnap vtan. es mykoron az mesterevk el vettek volna az eleby faragatlan kevnet az seerrevl. es akarnayak az verevs marvan koporsot¹⁰⁸ az seerre tenny. legottan hog meg nytottak volna az seert. es akarnayak rea tenny az verevs marvant koporsot. oly jgen edes illatv para. fvst. es illat ju vala fel az zent margyt azzon koporsoyabol. mynt ha nagy sok rosag voltak volna ot. mykeppen ezen lombardiay kev myves mesterevk ezrely byzonsagot tevttenek. Ezenkeppen levn ez zentseges zvyznek. zent margyt azzonnak temetese. bela kyralnak leanyanak. bodog azzonnak egyhazaban. bodog azzon oltara elevt. bodog azzon zygeteben ky mas keppen neveztetyk nylaknak zy'z'getynek. Vr

fráternek: «Én ez dolgot megtudakoztam nagy szerelmmel⁶⁵ az prioriszszátúl és Olimpiádisztúl⁶⁶ és az egyeb szororoktúl,⁶⁷ kik jelen voltak az ő testének eltemetésén, nagy erős hitnek alatta, mint jobban lehetött⁶⁸; de én semmiképpen nem lelhettem, hogy az ő testéhez valaki valamienemű illatot avagy kenetöt tött volna.» Ez időben az sérre még követ nem töttek vala, de Szent Margit asszonnak eltemetése után tizennegyed napon tőnek⁶⁹ egy otromba faragatlan követ az szekrenre avagy koporsóra félyül. Úgy mondnak⁷⁰ vala az kőmives mesterek, kiket hoztak vala Lombardiából⁷¹ — eggyiknek vala neve Albért, másiknak Pétör — hogy mikoron az követ az sérre tēvek, nagy édés illatot érzének. Ennek utánna az félyül megmondott kőmives mestörök faragának koporsót Szent Margit asszonnak vörös márvánból, kiben mastan és fekszik ez szent szűz. Mikoron ez koporsó megkészült⁷² volna, két avagy három holnap⁷³ után, és mikoron az mestörök elvették volna az elébbi faragatlan követ az sérrül és akarnáják az vörös márván koporsót az sérre tenni, legottan hogy⁷⁴ megnyitották volna az sért és akarnáják reá tenni az vörös márván koporsót, oly igen édés illatú pára, füst és illat jü vala fél az Szent Margit asszon koporsójából, mintha nagy sok rózsák voltak volna ott, miképpen ezen lombárdiai kőmives mestörök ezről bizonságot töttenek. Ezenképpen lön ez szentseges szűznek, Szent Margit asszonnak temetése, Béla királynak leányának,⁷⁵ Bódogasszonnak egyházában, Bódogasszonnak oltára előtt, Bódogasszon szigetében, ki másképpen neveztetik Nyulaknak⁷⁶ szigetinek, Úr

istennek tiztessegere. zyz marianak
evremere. es zent margyt azzon
erdemenek ky mutatasara. Amen
alleluia. ihs. maria.

Istennek tisztessgereg, Sziz Mária
örömére és Szent Margit asszon
érdemének kimutatására. Ámmén.
Álléluja. Jézus. Mária.

Jegyzetek.

1. *komplétának utánna*. *Completa* v. *completorium* a breviáriumi imádság befejező része. Tehát *komplétának utánna* am. imádkozás, breviáriumoszás után.

2. *elő ticszó koron*. am. első kakas-szókor. Szokásos kifejezés régi emlékeinkben.

3. *sokassága*. Ma *sokaság*, azonban régi íróink közül többen bizonyára kettős *s*-sel ejtették. Vö. *riyasság*: *riyaság*: *riyság*, épúgy mint *sokasság*: *sokaság*: *sokság*, mely utóbbi alak szintén előfordul a régi-ségben.

4. *esztendőében*, ma: esztendejében. A *j* nélküli alakra nézve vö. *terümtér-e* HB., fönt 67. l.

5. *möggyúlada . . . az mennyei jegy-snek szerelmében*, am. szerelmére gyulada a mennyei jegyesnek, szerelemre gyuladt a mennyei jegyes iránt.

6. *kit kíván vala, kit szolgál vala* stb. Figyelemre méltó rhetorikai alakzat, mely a legenda prózájában művészi törekvés jelét mutatja.

7. *elhatta*, am. elhagyta. A kiejtés hü föltüntetése.

8. *teremtőének*, am. teremőjének. Olyan alak mint a mai *erdője* az *erdő*-ből, *teleje* a *telő*-ből stb., a két magánhangzó közötti hiatus-töltő *j* nélkül. (Vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A hirtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150.)

9. *«kévatos»*, tollhiba *kevanatos* azaz 'kévánatos' kívánatos helyett.

10. *elnyugorék Űrban*, am. meghalt.

11. *idegön vala az ő teste mindén fájdalomtól*, am. nem érezett semmi fájdalmat, távol volt minden fájdalomtól.

12. *romlástúl és fertőzetősségtől*. Már az imént is úgy volt: *fajdalmtól* vagyis 'fájdalmtól'. A *-tól* rag tehát zártabb színű a mélyhangú szókön s ennélfogva kétség-telen, hogy a magashangú szók *-terl* végzetében is az *er ü* hangot s nem *ő-t* jelent mint rendszeren. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 154) A *fertőzetősség* (fertőzetesség) átvitelesen van használva, erkölcsi rom-

lottság vagy talán, mint egyéb codexekben, fajtalan-ság értelemmel.

13. *fekünnéjék*. A HB. *«mék»-je s* a jelentő módú alakok (*fekszik*, *alszik* stb.) analogiája szerint *fekünnéjék*-et váránk a föltétes mód 3. személyében. E helyett bizonyára az egy fokkal nyiltabb zárt hang-zós *-ék* olvasás veendő fel. Hasonlóképp zárt *e* van a föltétes mód képzője előtti szótagban is (*fekünném* stb.), a melyből két fokú fejlődéssel (*ü: ö: ú*) *fekünném* stb. lett.

14. *«prisea»*. E *Prisea* névből (ejtsd a régi deák kiejtés szerint *s*-sel: *Priska*), mely a latin *priscus* 'ösi' melléknévnek nőnemű alakja, később népetymologia útján *Piroska* lett, mintha a magyar *piros* szóból származott volna.

15. *negyed napi hideg*, ma: negyed napos hideg(elés).

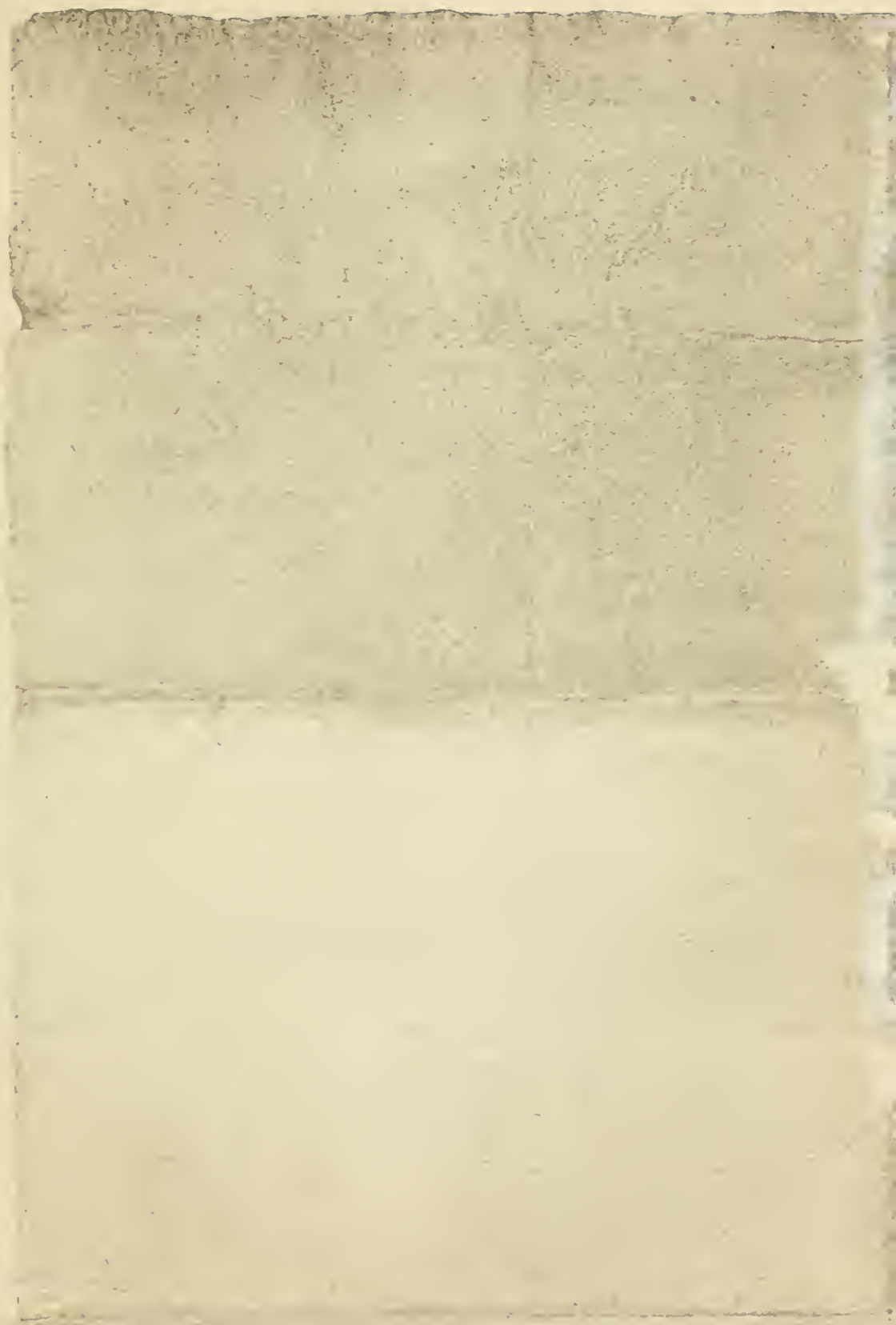
16. *az égyéb szororoktól*, am. a többi szororoktól.

17. *«szolgatyara»*. Bár egymás után két ízben van ekként írva, még sem lehet egyéb íráshibánál *szolgalutyara* 'szolgalatjára' helyett.

18. *skapulárt* *Skapulár*-nak (latinul *scapulare*) nevezik az apácák öltözetében a nyakon keresztül vető kötényt (ném. *schulterleil* vállöltő, vállruha). A latin *scapula*, *ae* v. *scapulae*, *arum* (lapoczka, váll, hát) szó-nak középkori származéka.

19. *kohnyán*, am. *konyhán*. A codexbeli alak az eredetibb. (Vö. újszlovén *kuhja*, ónémet *kuchina*, l. *Nyelvtudom. Közlem.* II. 471.) A hangátvetés úgy történt benne, mint a föntebb már előfordult régi *chnyit*-ben, a melyet ma szintén *chnyit*-nek mondunk (l. 104 l.).

20. *fászkodásokkal*, am. fohász-kodásokkal. Eszót állandóan ezzel az összevont *fászkodás* alakkal használja Ráskay Lea a többi töle másolt codexekben is, s más író-nál nem is fordul elő. Olyan tájnyelvi összevonás ez, mint pl. a dunántuli *há* alak (Székesfehérvár) e helyett *horá*.

Al Maria dzonijal adoth marhanak
Zamanak Registroma:

Egh Natta kijben egh Kosa dijamant waggion.
Egh Umaragd. egh gijwongh sum. Keth Rubijus
Kosa

Maas Natta egh Kosa dijamant egh Wan. Yarom
gijwongh sum. egh Umaragd. Keth Rubijus
gijwongh sum. luvengent.

Harmond Natta egh Saffijl. egh Jarhijus Keth
Yarom Kosa gijwongh. Keth Kosa Rubijus. egh
Lamir egh sum. Al Nassaban gijwongh sum
luvengent.

Nakam walo gijwongh sum. ewtgruutkethweth
Egh dran Nijakba wethwero kross kijben hath
Balaz waggion. hath Saffijl. egh Jarhijus Keth
ewtgruutketh gijwongh sum. egh dran fijos
Kaijga. Kijben egh Balaz waggion. Keth
Rubijus. egh ewtgruut Saffijl. Keth gijwongh
sum. egh ewtgruut ameth. Keth Kijsteb ameth.

Egh aran Kross Kijben Nigh Rubijus egh
dijamant waggion.

Egh Kijo dran Lamot.

Egh aran gijwongh sum. Kijben egh Saffijl waggion.

Egh aran gijwongh sum. Kijben waggion Keth
Maria

Harmond aran gijwongh sum. Saffijl

Nigijed aran gijwongh sum. Kijben Keth Jarhijus
dijamant waggion.

Egh Rubijus aran gijwongh sum.

Egh Umaragd gijwongh sum.

Egh dran gijwongh sum. Kijben egh Umaragd waggion.

Egh parta ere dzroft Kijben Nijolts gijra.

Egh Mosto Kijben Nijolts gijra. Kijben gijra
Medendgijben sum. Kijben gijra waggion.

Maas mosto Kijben Nijolts gijra waggion
Medendgijben. hath gijra waggion.

Nijolts chat. Kijben Nijolts ewtgruut gijra
waggion. Harmond hath Nijolts gijra.

Chijb Chanijr. Chijb gijra.

Harmond Kalam. Kijnt Nijolts aranijas
Kijben ewtgruut gijra waggion. Chijb waggion.

Nijolts gijra.

Egh gijwongh sum. Harmond egh gijra

Egh ewtgruut Kijben Harmond gijra

Egh Aranijas Kupa Kijben ewtgruut gijra waggion.

M. O. I. I.
1617

21. *veternyének ideje*. A *veternye* kihalt régi szó, am. reggel.

22. *ő szentséges testét*, ma csak *szentséges testét*. A személyragos főnév előtt a személyes névmásnak e régies kitétele maig fennmaradt a címzéseekben: *Ő Felsége, Ő Szentsége, Ő Méltósága, Ő Nagysága*.

23. *az kar alatt*, am. a karzat, chorus alatt. E hely többek között szintén egyik bizonyossága annak, hogy a codex írója, Ráskay Lea, maga is a margitszigeti kolostornak volt apáczája, mint Szent Margit. (Vö. VOLF GYÖRGY fejtegetését a Margit-Iegendához irt bevezetésben, *Nyelvmléktár VIII.* k. XII. 1.)

24. *mindöntök*, am. mindenitek.

25. *nyomorúságokat*, am. alkalmatlanságokat, kellemetlenségeket. Vö. «A házi gondviselésben segítségére légyen urának, nem terhe és nyomorúsága» (PÁZMÁNY: *Prédikációk* 249. 1.).

26. *téteményekkel*, am. tettekkel, cselekedetekkel. E régi *tétemény* szót ma úgyszólván csak a *jó tetemény* kifejezésben használjuk.

27. «*zeeb*» olv., «szébb» vagyis «szép», «szebb». (Vö. ez alak keletkezéséről *Magy. Nyelvőr XXI.* 101.)

28. *hogyném*, am. mint. Másképp *hogynem mint* (I. fönt, 106. 1.).

29. *jünnének*, am. jönnének. A zárt ü-s cjtés ma is előfordul nyelvjárásokban: *gyün* jön, *gyüjün* jöjjön, *gyünne* jönne, *gyütt* jött stb. Alább is *juttek* 'jüttek' am. jöttek; *junek* 'jünnek' v. 'jünek' (?). am. jönnek.

30. «*tarsossagal*», 'társossággal' v. 'társossággal'. am. társasággal.

31. «*nemevnemv*», olv. 'némünēmü', am. néminēmü (azaz: némi nemü, némely fajú). Codexünk alakja (*némünēmü* vagy valószínűbben *némünēmü*) azon összetett szók közé tartozik, melyeknek tagjai idővel egymáshoz hasonultak. Ilyenek: *apró-cseprő* e h. *apró-csepü*, *szedett-valutt* e h. *szedett-vett* stb. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 25.)

32. *Magyörországban*, am. Magyarországon. A *magyör* szónak általános régi alakja *magyer*, a miből — minthogy mélyhangú szótag után magashangú (ö) következik benne — azt lehet sejteni, hogy összetételes eredetű.

33. *velomot*, am. *velum*-ot, fátyolt, leplet. Az alakra nézve vö. lat. *templum*: magy. *templom* stb.

34. *az mennyei örök örökségnek jutalmát ötet vennie nyilván látjuk*. Erős latinizmus. Am. látjuk, hogy a mennyei örök örökségnek jutalmát veszi.

35. «*predietatorzerzete bely*». Az első szóban a *e* utáni *t* íráshibából csúsztott bc. A *prédikátor szerzet* am. Domonkos-rend.

36. *prépost szerzetinek*. A *prépost*-szer. am. *premontrei rend*, a melyet *kanonokrend*-nek is neveznek.

37. *jelénvoltagekra*. Ma *jelnlétben*. Így pár sorral alább is: *jelenvoltára*.

38. *sokságának*, am. sokaságának. (Vö. föntebb *sokassága* alatt.)

39. *az ő szent testével öszve*, am. az ő szent testével együtt.

40. *érseki tisz'ességgel*, am. érseki díszszel, érseki díszben.

41. *mögyszolgáló ... minden szolomáját*, am. elvégezé minden szertartását, minden isteni tiszteletét. Itt *szolomá*-nak v. *szolozsmá*-nak olvasandó; ma *szolozsmá*-nak ejtjük és szent éneket értünk alatta.

42. «*serben*», alább «*seerben*», a miből világos, hogy hosszú *é*-vel olvasandó: 'serben'. Am. sirban. A *sír* szónak legrégebbi nyelvemlékeinkben magashangú ragozása volt.

43. *szümfédelecsével*. A *szümfédél*-nek kicsinyített alakja: *szümfédeles*. Másutt nem fordul elő.

44. *béboesátták volna*, e h. bebocsátották volna. Vö. Bécsi és Münch. Codex (fönt 113. 1.).

45. *édösségös illat*, am. igen kellemes illat. Így a 106. lapon is *étös illat* am. kellemes illat.

46. *szerelemst*. Itt nem azt jelenti szerelmesen, szeretőleg, hanem 'szorgosan', a mint más codexekben is előfordul. Bizonyára a latin *diligens*, *diligenter* mintájára használták a *szerelemes* és *szerelemst* szókat 'szorgos, szorgosan' értelemmel is, mint-hogy e latin szavak a *diligō* 'szeretek' ige-nek származékai.

47. *mégtudakozék*, am. tudakozódott, a befejezettség, eredményesség árnyéklatával, a mit a *meg* ige-kötő fejez ki.

48. *öcsesétül*, am. hugától. A nép ma is használja az *öcs* szót nőkről is: *öcsémasz-*

szony-nak hívja pl. az idősebb asszony a fiatalabbat.

49. *hoggyha*, . . . *męgkenték*, am., ha megkenték-e, vajjon nem kenték-e meg. A régi nyelvben általános a *hoggyha* kötőszónak kérdő mondatban való ilyen használata. (L. SIMONYI: *Magyar kötőszók* III. 139, 140.)

50. *ereével*, am. erejével. Vö. föntebb *teremtének*.

51. *valaki egyéb*, am. valaki más. Vö. pár sorral alább: *sem ők, sem egyebek*, am. sem ők sem mások.

52. *ti tudástokra*, am. tudatokra, tudomásotok szerint.

53. *męgeskünek* v. *męgeskönek*, am. megesküvének. Mindkét olvasás lehetséges (vö. *esköszik* és *esküszik*, I. *Nyelvtört. Szót.*), az alak pedig olyan összevonást mutat, mint a már tárgyalt *lőnek* e h. *tevének, tőnek; tevének* stb. (L. 11. l.)

54. *külömben*, am. másképen. A *külömben* szót ma már inkább csak kötőszó-formán használjuk, ámbár még ma is járja ez a kifejezés, mely codexünk helyéhez egészen hasonló: *nines külömben*, am. nines máskép. úgy van. Pár sorral alább e szónak „mások” a jelentése.

55. *az órákat, szolomúkat mondják vala*. A breviáriumi imádságok *órákra* (*horar*) vannak osztva; itt tehát ezeket az imádságokat kell az *órák* alatt érteni.

56. *észnek*, am. esznek. A hosszú hangzós ejtést megerősítik a nyomtatványok, amelyekben *észik, észnek* stb. alakokat találunk (I. *Nyelvtört. Szót.*).

57. *ęggy némünemű frátér*, am. egy bizonyos fráter.

58. *lęktor*. A szerzeteseknél *lector*-oknak a theologia és philosophia tanárait nevezik (I. DU CANGE).

59. *juta*, am. érkezett.

60. *sérelhez*, am. sírjához. (Vö. föntebb *sérben*.)

61. *mikęppen ha*, am. mintha. A *mikęppen* ugyanis tulajdonképp magában véve is egyértelmű a *mint*-tel.

62. *kezde ez frátér illatozni*, am. kezde illatot érezni. Ma csak a tárgyról mondjuk, mely az illatot terjeszti, s mindjárt alább codexünkben is ezzel az értelemmel fordul elő. Hasonló kettős jelentése van a német *riechen*-nek is: „szaga van” és „szagot érez”.

63. *«attyam»*. Codexünk pontos orthographiája mellett az itteni kettős *ty* is megerősíti a szónak föntebb tárgyalt olvasásmódját: *attyám*. (Vö. fönt 102. l.)

64. *lássad, hogy oda valamínemű illatot aragy kenetöt nę tőttenek lęgyenek*, am. lásd. vajjon nem tettek-e oda valamiféle illatot vagy kenetet. A *tőttenek lęgyenek* e h. *tettek lęgyen* olyan kettős ragozású igealak, mint a föntebb már tárgyalt *tudom valék* (I. 93. 113. l.).

65. *nagy szerelmmel*, am. nagy buzgalommal. Ily jelentéssel egyéb codexekben is ismeretes. Vö. föntebb *szerelmes, szerelmest*.

66. *«olimpiadistvl»*. Bodoniéri Olympiades Margit herezegnö udvarnesternöje volt, kit vele együtt Béla király és neje, dalmáciai bujdosásukban tett fogadalmukhoz híven, kolostorba adtak.

67. *és az egyéb szororoktól*, am. és a többi sororoktól.

68. *mint jobban lehetött*, am. mennél jobban lehetett. (Vö. fönt 140. l.)

69. *tőnek*, am. tevének. Vö. *lőnek* am. *tevének* (I. fönt 11. l.).

70. *mondnak*, am. mondanak. A né nyelv ma is használja e rövidebb alakot, természetesen a kiejtés könnyítése végett a *d* elhagyásával: *monnak*.

71. *kőmives mesterek, kiket hoztak vala Lombárdiából*. Műveltségtörténeti adat, mely tanúskodik az ismeretes tényről, hogy Árpádjaink idejében az építőművészet olasz mesterek kezében volt.

72. *męgkészült*, ma. *dkészült*.

73. *holnap*, am. hónap, mensis. A mai irodalmi nyelv különbséget állapított meg *hónap* „mensis” (*hó-nap*) és *holnap* „eras” között. Régen a *mensis* nevét is gyakran *holnap*-nak találjuk. Mondták *holnap*-nak is.

74. *legottan hogy męgnyitották volna az sért*, am. a mint megnyitották a sírt, azonnal. A régi nyelvben gyakori kifejezés módja az úgynevezett érintkező előidejűségnek. (L. SIMONYI: *Magyar kötőszók*, II. 120.)

75. *Béla királynak lęnyúnak*. E kifejezés értelmezője a *Szent Margit asszonynak* kifejezésnek, bár közöttük áll a birtokszó: *temetése*.

76. *«nylaknak»*, íráshiba *nylaknak* helyett.

Szemelvényünkkel egyszersmind Szent Margit élete történetét is befejezi a legenda. A következőkben esodáinak elbeszélése kezdődik.

Kiadások. A Margit-Legendának eddig három kiadása van, ú. m.: PRAY GYÖRGYÉ: *S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.), 251—377. l., az eredeti orthographiával; VAJDA SÁMUEL tihanyi apáté: *Szűz szent Margit asszonyinak élete* (Buda, 1782.) új helyesírással, s végül a VOLF GYÖRGYÉ, beható bevezetéssel: *Nyelv-empléktár*, VII. k. — Szemelvényeket mai helyesírással és jegyzetekkel adott belőle TOLDY FERENCZ, alábbi művében, I. 218—226. — Egy lapnyi hasonmásút látni HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. VI. k. és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalom-történetében*, I. 116.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Boldog Margit Apátságának, IV-dik Béla Magyar Király Leányának Élete Tudom. Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 109—116. és ugyanott 1836. évf. VI. k. 118—119. l. — TOLDY FERENCZTŐL rövid ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 11—14. l. — UGYANAZ: *A magyar nemzeti irodalom története*, (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — VOLF GYÖRGY: *A Margit-legendá írója és kora*, *Flygt. Philol. Közöny* V. 97. — UGYANAZ: *A Margit-legendá és eredetije*, ugyanott V. 192. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzcum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 26. l. — NÉMETHY LAJOS és FRANKÓI VILMOS: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez.* (Budapest, 1885.) — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.), I. 17. s köv. II. — HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.), 71. s köv. II.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Dóczy Ferencz kötelezvénye 1511-ből.

A vallásos tárgyú codex-szemelvények után bemutatunk itt egy érdekes okiratot, az *Országos Levéltárnak* legrégebbi eredeti magyar oklevelét (*O. L. D. 22213.* alatt), melyben Dóczy Ferencz kötelezi magát, hogy a nádornak egy paplant ad, ha Dienesy Tamással és atyafiaival folyó perét kedve szerint intézi el. A paplant bizonyos Mendelnek, a zsidók akkori előjárójának kezéhez igéri juttatni. Ha azonban a per nem kedve szerint dőlne el, Dóczy Ferencz a nádor uramnak semmivel sem tartozik. Bizonyosan igen értékesnek kellett annak a paplannak lennie, hogy a nádor uram magát vele így kötelezvénytétel lekenyerezette.

Az érdekes okiratot teljes hasonmásban adjuk,* betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése pedig itt következik.

A kötelezvény betűszerinti szövege.

En Ferencz Dochy adom emlékezethre hogh en fogattam adnya nadrespan wramnak egh paplanth yllyen ok alath es zerzes alath hogh amynemw perry en welem wayon dyenesy Thamasnak az warady lectornak es az w atthyaffyaynak: zadorlaka es hozzyaya tharthozo wegyel ky zadorlaka masth en kezemmel wayon azth ew kegyelme nadryspan wram weleek megh zerzy es engemeth en akarathom zerenth weleek megh zerzetteth: kyrewl meges ffohadok hythemre hogh ha az en akarathom zerenth ew kegyelme engemeth wee-

Eredeti kiejtése.

Én Ferencz Dóczy¹ adom emlékezetre, hogy én fogadtam adnia² nádrispán³ uramnak egy paplant ilyen ok alatt és szerzés⁴ alatt: hogy a minémű pəri én vélem wayon Dienesy Tamásnak, az váradí lēktornak⁵ és az ő atyjafiainak Zádorlaka és hozjája tartozó végyyel⁶ — ki zádorlaka⁷ mast én kezemmel wayon⁸ — azt ő kegyelme nádrispán uram vélék megszerzi⁹ és engemet én akaratom szerént vélék megszerzödtet.¹⁰ Kiről még és fogadok¹¹ hitémre, hogh ha az én akaratom szerént ő kegyelme engemet vé-

* Az okirat bal szélén levő koronás monogrammn (AC) az Országos Levéltár jegye (am. Archivum Camerarium). Az ugyanott fölülről lefelé haladó elhomályosult írás egy régebbi levéltári jelzés: *NRA. Fasc. 1650. No. 10.* (Neoregistrata Acta, Fasciculus 1650. Numero 10.)

lek megh zerzewtteth az fellywl mon-
doth paplanth Meendel kezebe adom
ky mosth az sydoknak elewtthek ya-
royok, hol kedygh ew kegyelme en
akarathom zerenth megh nem zerze-
neye es engemeth ew weelek az fel-
lywl meg mondoth peresekkel megh
nem zerzewttethne en akarathom ze-
renth Tahath ew kegyelmenek sem-
mywel ne tharthozzam: ky lewel
kewlth thyzeneghezer zywz napyan
ezer ewth zaz thyzenegh ezthendewbe.

lök megszerződttet, az félylül mon-
dott paplant Méndel kezébe adom,
ki most az zsidóknak előttékjá-
rójok.¹²Hol¹³ kedig ő kegyelme én
akaratom szerént még nem szerze-
néje¹⁴ és engemet ő vélék, az fély-
lül megmondott perésékkal még
nem szerződttetne én akaratom sze-
rént, tehát ő kegyelmenek sem-
mivel né tartozzam. Ki levél
költ tizenéggyezér szüz napján¹⁵
ezér ötszáz tizenéggy esztendőbe.

Jegyzetek.

1. *Ferenéz Dóczy*. Vö. *Pál Kenézy* a Szabács Viadalában (l. fönt. 147. l.).

2. *fogadtam adnia*, am. fogadtam adni; fogadtam, hogy adok. A *-nia* végű ige-néről vö. fönt 105. l.

3. *nádréspán*, alább *nádrispán*, am. nádorispán, nádor.

4. *szerzés*, am. föltétel, a mely jelentéssel gyakori a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*). Egészen ez a kifejezés fordul elő pl. az Erdy-Codexben: «Monda az ew attyanak, hogy semyt né feelne, yzennee meg akarattyaat az kyralnak *el* (olv. *illy*, am. *ily*) *ok es zórzees alat* hog az kyral ffyw ew attyawal tyz zeepeegew zyzeket kyldeneenek neky nyassagara» (591. l.).

5. *váradí lëktor*, a nagyváradí káptalan olvasó kanonokja.

6. «*wegyel*», így! Ha nem tollhiba, bizonyára *régygyel*-nek olvasandó s am. völgygyel. A Németújvári Glosszában is előfordul *vegyek*, am. völgyek (136. l.).

7. *ki Zádorlaka*. Vö. *ki nopun* HB. (l. fönt 66. l.)

8. *én kezemnél vagyou*, am. az én birtokomban van.

9. *mëgszerzi*, am. elintézi. Régibb nyelvünkben gyakori ily jelentéssel a *mëgszerez* ige (l. *Nyelvtört. Szót.*).

10. *mëgszerződttet*, am. egyezsége juttat. (Vö. *mëgszerződik* paciscor, convenio, vertrag machen, *Nyelvtört. Szót.*)

11. *kivöl még es fogadok*, am. a mire nézve meg is fogadom. A *foqadok* itt tárgy nélkül áll, 'fogadást teszek' értelemmel.

12. *az zsidóknak előttékjárójok*, am. a zsidók előljárója. A régi nyelvben az *előttjáró* szó még nem forrt össze teljesen összetett szóvá s előtagján, az *előtt* szón is mindig kifejezték a birtokoshoz való viszonyítást, ilyenformán: *a népnek előtte járói* a népnek előljárói, *a mi előttünk járónk* a mi előljárónk, stb. (l. *Nyelvtört. Szót.*)

13. *hol*, itt am. ha. A *hol*-nak e föltételes használata nem szokatlan a régi nyelvben. (l. SIMONYI: *Magyar kövessók*, III. 10).

14. *mëg nem szerzenéje*, am. el nem intézné, t. i. a pört; a tárgy itt el van hallgatva, mert a föntebbi kifejezésből könnyen odaérthető.

15. *tizenéggyezér szüz napján*, am. október 21-én.

Repertorium. E levél először a NAGY IMRE, DEÁK FARKAS és NAGY GYULA szerkesztette *Hazai Oklevéltár*-ban (Budapest, 1879.), 452. l. van közölve VINCZE GÁBORTÓL.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

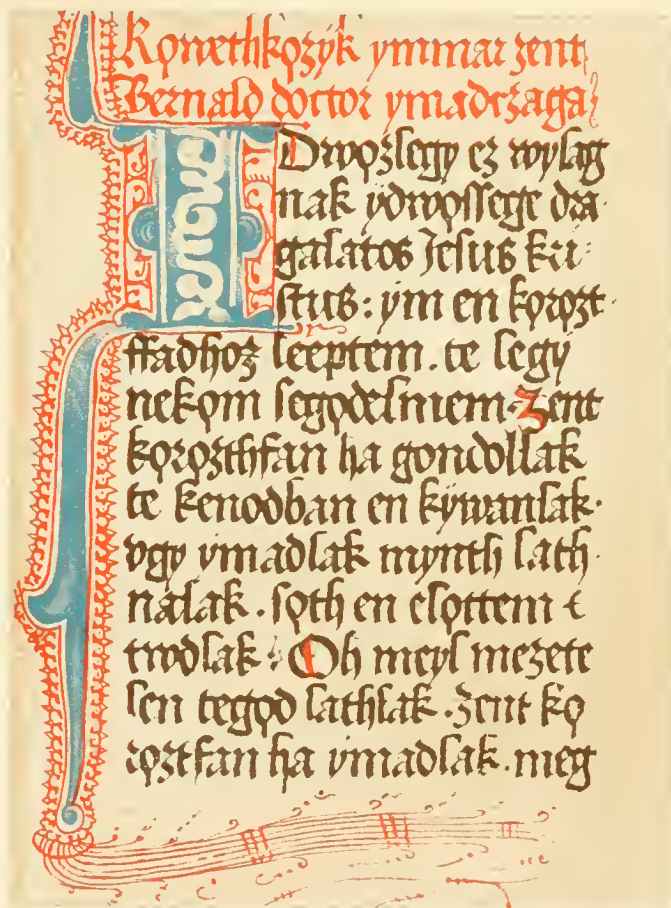
A Czech-Codex.

E nyelvemlékünk egy tizenhatodréti alakú, igen díszesen írott pergamen-codex. Elejétől végig egy kéz írása. Leíróját nem ismerjük, minthogy csak ennyit mond magáról (a 180. lapon): *Ez könyveth yrtha .F. .M. Nadsagos Benygna azzonnak. Nyhay kenesy paal thaarsanak, o nadsaaga klastromaban waasomban. Mykorth yrnaanak kristus zyletecsenek rtaanna. ezor oth zaaz. thyzon haarom eztendoben.* Az *F.* nyilván *fráter*-t jelent, az *M.* pedig bizonyára a kolostori névnek kezdő betűje. Korát e bejegyzésen kívül még a legvégül (198. l.) kitett arab szám is bizonyítja (1513). Az egész codex voltaképpen imádságos könyv, mely — mint az idézett szavak s a 126. lapon kezdődő litániának egyes számban írt könyörgései is bizonyítják — nem közhasználatra készült, hanem minden valószínűség szerint egyedül Kinizsi Pálné, Magyar Benigna számára. Az ő nagyvázsonyi pálos kolostorában írta a névtelen barát codexünket, ennél fogva maga is bizonyára pálos szerzetbeli volt. Ugyancsak Kinizsi Pálné számára készült már előbb, a XV. században egy másik imádságos könyv is, a díszes Festetich-Codex (l. fönt 28. l.). Írója azonban nem szerzője, sem nem fordítója a codexnek, hanem csak másoló, a mi ékes írásából, írásbibáiból s abból is kitünik, hogy az imádságok legnagyobb részét megvannak régibb codexeinkben is: a Festetich-, Peer és Winkler-Codexben. Nevét fölfedezőjéről, *Czech Jánosról* kapta, ki az Érsekújvári Codexszel együtt az érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában fedezte föl. Jelenleg a szerzet ajándekából a *M. T. Akadémia könyvtáráé* (*M. Cod. 12-ed réti, 2. jelzet alatt*).

Nagy fontosságú darab benne *Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz*, melynek két első szakaszát, a 43. l. hasonmásával, szemelvényül bemutatjuk. E hymnus Szent Bernát énekének nem sorról-sorra való s nem is minden versszakot magában foglaló fordítása. Inkább utánzat, melyben sok van a magyar szerzőnek vallásos költői ihletéből. Későbbi leírása megvan az 1534-ből való Thewrewk-Codexben is (283—297. l.), a melylyel helyenkint tanulságos lesz egybevetnünk.

A codex orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö* hangot már nem csupán az alul vonásos *o*-val, hanem olykor fölül jelezettel (*ó*) fejezi ki: az *ly* (illetőleg *l + j*) hangot pedig sokszor megfordítva *yl*-lel írja.

Nyelve az *özö* vidékek nyelvjárásához tartozik, míg a Thewrewk-Codexbeli másolat *özö* vidékről való írónak munkája.

A OZECH-CODEX 43. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1513.)

Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz.

(Czech-Codex 43—49. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.***A szöveg eredeti kiejtése.*Köwethközük ymmar zent Bernald
doctor ymadezaga.Követközik immár Szent Bérnald dok-
tor¹ imádsága.

I.] Idwözlegy ez wylagnak ydwössege
dragalatos Jesus kristus :
ym en köröztffadhoz leepstem.
te legy neköm segödelmem.
Zent köröztffan ha gondollak
te kenodban en kywanlak.
vgy ymadlak mynth lathnalak.
söth en elöttem twdlak :
Oh meyl mezetelen tegöd lathlak.
zent köröztffan ha ymadlak.
meg || ⁴⁴ werethwe. meg hwzlwla.
meg tprethwe. meg vtalwa :
Kegyös pastor te kenodban
en ne legyek meg vtalwan.
esmerý engöm edös waaltom :
legyön te zent kenod gondom :
Keserwllék tyzta zywel.
kywanatos akarathwal.
nem farathczag sem nehesség :
de wygassag ees edössegh :
Ha kenodban örizendlek.
köröztffadon ölelendlek.
kerlek vram meg ne vtaly.
meeltosaagosth engöm meg halgas : ||
⁴⁵ Közel wagyön te halalod
ym elötted te zolgaló
zent fejedeth hozzám hayezad.
en ölembe meg nywgossad :
The bewseghs malasztodba
wongy te hozzad byzonsagban :
hogy lassalak kywanyalak.
zolgaljalak. nywgossalak.
O meyl kegyössseghben latlak.

1. Idwözlégy² ez világnak idwössége²
Drágalátos Jézus Krisztus !
Ím én körösztfádhoz² léptem.
Té légy neköm segödelmem.
Szent körösztfán ha gondollak,
Té kénodban én kívánlak.
Úgy imádlak, mint³ látnálak,
Sőt én elöttem tudlak.
Ó mély mezeitelen⁴ tégöd látlak,
Szent körösztfán ha imádlak.
Mégveretve, meghúzlwla,⁵
Megtöretve, megütälva !
Kegyös pásztor, té kénodban
Én ne légyek megütälván.⁶
Ésmérj engöm, edös Váltóm !⁷
Légyön té szent kénod gondom.
Keserüllek⁸ tiszta szíwvel,
Kívánatos akarathwal.⁹
Nem fáradság sem nehesség,
De vígasság és édösség,
Ha kenodban örizendlek,
Körösztfádön ölelendlek.
Kérlek, Uram, még ne utálj,
Méltóságost engöm meghallgass.
Közel wagyön té halalod,
Ím elötted té zolgaló . . .¹⁰
Szent fejedet hozzám hajtad,
Én ölembe megnnyugossad.¹¹
Te bévségös¹² malasztodba
Vongy¹³ té hozzád bizonsagban,
Hogy lássalak, kívánjalak,
Szolgaljalak, nywgossalak !
Ó mély kegyössseghben látlak,

* A verssorok az eredetiben nincsenek föltüntetve. hanem megszakítás nélkül folyik a szöveg.

- merth keez vagy yonak ees go-
noznak.
kegyötlennek ees kegyösnek.
te sebeydben mynd helth lelnyok.
merth zent werödnek || ⁴⁶ hwllasath
te onekyk ynghen adad:
Kegyös vram Jesus kristus.
ky weretettel. seböswltettel.
kesergettettel.
bethegokertth bethegwltel.
zegenyökön könyörwltel:
Ím en magam hozzád vettem.
kór woltomath hol esmertem.
Bínösökön ky könyörwlz.
hyszom velem nem nehezwlz:
II. Idwözlegy ez wylagnak yo meg
waltoya.
nehezwlteknek kywansaga.
ky körösztfara emelteteel.
keth || ⁴⁷ kezedön figgezteteel.
Thw zent kezek ydwözlegyetök
vy rosawal meg töltetök.
kyketh elteryezthwen. agra keme-
nyön hwztak:
was zegekwel meg gyagdostak.
Kyköl gyöngyelö weröd hullot.
azzw földeth harmatozoth.
Latom hogy foly myndönwnnen
te zeep weröd nagy bewsegwel:
Pyros oyl mynth masth nyth rosa.
my lelkönknek walezagara.
Barson zynw werös || ⁴⁸ kezed
zerelmemben meg ölelöm:
Zomehozoth azzw zamwal.
yzom zent werödeth kywansagwal.
körösztfadath ha zoreytom
syrwa mondom wygasagom:
Kemensegös nagy kenoderth.
te zent weröd hwllasaerth.
adok halath könnyhllatwa.
zent kezedet meg apolwa:
Zent werödben keserödwen.
remensegöm beleed wethom.
the zenth kezed oltalmazzon
halalom koron
- Mert kész vagy jónak és gonosznak,
Kegyötlennek és kegyösnek
Té sebeydben mind helyt lelniök.¹⁴
Mert szent vérödnek hullá-át
Té ő nekik ingyen adád.
Kegyös uram, Jézus Krisztus,
Ki veretettel,¹⁵ sebösültettel,
Kesergettettel,
Betegökért betegültél,¹⁶
Szégenyökön könyörültél:
Ím en magam hozzád vettem,
Kór voltomat hol¹⁷ ésmértem.
Bínösökön ki könyörül-z,
Hiszöm, velem nem nehezül-sz.¹⁸
2. Idwözlegy ez világnak jó megváltója,
Nehezülteknek¹⁹ kívánsága,
Ki körösztfára emeltetél,
Két kezedön figgesztetél.
Tü²⁰ szent kezek, idvöz légyetök,
Új rózsával mégtöltetök,
Kiket elterjesztvén²¹ ágra kemé-
nyön hűztak,
Vas szégekvel meggyakdostak,²²
Kikből gyöngyellő²³ véröd hullott,
Asszú földet harmatozott.²⁴
Látom. hogy foly mindönünnen
Té szép véröd nagy bévségvel.
Piros olymint²⁵ mast²⁶ nyílt rózsa
Mi lelkönknek váltságára.
Bárson színű vérös kezed
Szerelmemben megölelöm.
Szoméhozott²⁷ asszú számval
Iszom szent vérödet kívánságval.
Körösztfadat ha szoréjtom,
Sírva mondom vígaságom.
Keménségös nagy kénodért,
Té szent véröd hullásáért
Adok hálát könnyhullatva,²⁸
Szent kezedet megapolva.
Szent vérödben keserödven,
Reménségöm beléd vetöm.
Té szent kezed oltalmazzon
Halálomkoron.

ees te yogod engom ||
 49 hozzád fogagyon.

És tē jogod engöm
 Hozzád fogadjon.

Jegyzetek.

1. *szent Běrnáld doktor*. A *Běrnáld* a mai *Bernát*-nak eredeti teljesebb alakja, mely az idegen eredetű névtől (olasz *Bernardo*) csupán a másodlik szótagbeli *r* dissimilációjában (*r:l*) különbözik. A *doktor* itt egyházatyvát, egyháztanítót jelent.

2. *idvöz légy, idvössége, köröszt-fádhöz* stb. Mindezek egyéb *ö* hangzós alakok a Thewrewk-Codexben zárt *ě*-vel vannak: *idwezlegy, ydwessege, kerezhtfaadhöz* (így, nyilván íráshibából) stb.

3. *mint*, am. *mintha*. A *mint* kötöszó a *ha* nélkül is használatos a régi nyelvben *mintha* értelemmel (I. SIMONYI: *Magyar kötöszók* III. 196).

4. *mezételen*. A *mezítelen*-nek eredetibb alakja. A Thewrewk-Codexben már *mezytelen*. Még teljesebb formája: *mezejtelen*.

5. *húzlalva*, am. *húzva*. A *húzlal* régi gyakorított alak, olyan mint ma *fog-ból fog-lal, kér-ből kértel*.

6. *én nē légyék megutálván*, am. ne legyek megutálva. A régi nyelvben a *-ra* *-re* helyett közönséges a *-rán* *-rén* a határozó igenévben. A Thewrewk-Codexben az előbbi sorok *huzlalwa, meg toretlwe* stb. szavai helyett is *-rán* *-rén* végű alakok állanak.

7. *Váltóm*, am. Megváltóm. Codexeinkben olykor a közönségesebb *Megrdltó* helyett az igekötő nélküli *Váltó* áll.

8. *keserüllek*, am. szánlak, sajnállak. Ma *megkeserülni valamit* am. megbánni valamit, megszenvedni valamiért.

9. *kívánatos akaratval*. A *kívánatos* itt nem tárgyi (a mit kívánunk), hanem alanyi értelemmel áll (a ki óhajt, kíván). Tehát e kifejezés azt teszi: kívánó, óhajtó akarattal.

10. *ím előttd tē szolgáló*. Itt egy sort az író kifeledett. Pótolható a Thewrewk-Codexből, a *hol* a hely így hangzik: *ym elwtted te zegeny hynes zolgalo leanyod*.

11. *měgnyugossad*, am. nyugtassad. A közönséges régi *nyugot, megnyugot* igének fölszólitó alakja. A *nyugot* ige pedig a *nyugszik, nyugoszik*-kal olyan viszonyban áll, mint az *alkot* az *alkuszik*-kal.

12. *bewsegos*. Valószínűleg *běrségős*-nek olvasandó, mert mint látni való, az *ö* hangnak rendszeren *o* a jele. A Thewrewk-Codex *bewsegos*-e azonban a maga orthographiája szerint *bőségős*-nek ejtendő. A *běrség, běrségős* eredeti teljesebb alakja a *bőség, bőséges*-nek. A *tő r*-je ma is megvan a ragos és más képzővel ellátott alakokban: *bőven, bővül* stb.

13. *vongy*, am. *vonj*. A *vongy* alak bizonyára tájnyelvi változat *j:gy* hangváltozással, a minővel a dunántúli vidéken ma is találkozunk: *várgya* várja, *dohgya* dohja stb. Így van alább is a vers 127. sorában: *wongyad* vonjad (52. l.). Érdekes, hogy a Thewrewk-Codex másolója is eredetileg gépiesen *wongy*-ot irt az előbbi helyen, de aztán a *g*-t kitörölte belőle, mert az *ö* ejtésével nem egyezett meg; az alábbi alak már *wonnyad*.

14. *kész vagy . . . helyt lēlniök*, am. kész vagy, hogy a te sebeidben helyt leljenek. A Thewrewk-Codexben egyszerűbb mondat szerkezettel *lelnek* (több. 3. szem.) áll, ha ugyan nem tollhiba *lelnyek* 'lelniük' lelniük helyett.

15. *weretettel*, tollhiba *weretettel* helyett. A Thewrewk-Codexben helyesen *weretettel*.

16. *betegülte*, am. beteg lettél, megbetegedtél.

17. *hol*, valószínűleg tollhiba. A Thewrewk-Codexben: *yol* jól.

18. *vélem nēm nehezülsz*. A kifejezésnek itt úgylátszik az az érteleme: rám nem neheztelsz, nem haragszol. A *nehezül* ige így jelentéssel előfordul a Nádor-Codexben is: *«igen megkezde nehezülni»*, am. igen kezdett ha ragudni (271. l.).

19. *nehezülteknak*, am. nyomorútnak, nehéz bajba jutottaknak.

20. *tü*, am. ti. (Vö. HB., Bécsi és Münheni-Codex.)

21. *elteryesztvén*, am. szétterjesztve.

22. *měggyakdostak*, am. megszurkáltak, keresztül szúrtak. A régi s némely nyelvújításokban ma is élő *gyak* 'szúr' igének

gyakorító alakja, mint *kap*: *kapdos*, *fog*: *fogdos* stb. Az eredetiben a kiejtést követve *gyagdos* áll.

23. *gyöngyellő*, am. gyöngyöző. BARÓTI SZABÓ DÁVIDNÁL *gyöngyöllik* (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan képzés mint *rózsállik*, *tor-kollik*.

24. *aszú földet harmatozott*, am. az aszú (száraz, szikkadt) földet beharmatozta. *Aszú*, régiesen *asszú* am. száraz, kiszáradt, a mint pl. GYULAI PÁL *Gonosz mostokájában* is olvashatjuk: »Szikra szállott *aszú* füre.» Ma különben mint önálló melléknevet nem használják s esupán az *aszúszőlő* s az *aszú-*

bor szókban (mert aszú szőlőből készítik) maradt fönn.

25. *ollymint*, am. mint; tulajdonkép, oly(an) mint.

26. *mast*, am. most. Altalános régi nyiltabb ejtésű alak.

27. *szoméhozott*, am. szomjuhozott, szomjas. A *szomjú*-nak régibb alakja *szomeh*. A Jordánszky-Codexben pl. »szomjan» így van írva *zomehon* »szoméhon». Ebből való a *szoméhoz* régi igealak.

28. *könnyhullatva*, am. könnyet hullatva, könnyhullatással. Vö. fönt 104. l. 54. jegyz.

Az ének e mutatványon kívül még négy, egyenetlen terjedelmű, szakaszból áll. (L. *Régi Magy. Költők Tára* I. 14—21.)

Kiadások. A Czech-Codexnek két teljes, betűszerinti kiadása van, ú. m.: DÖBRENTEI GÁBORÉ, a *Régi Magy. Nyelvmélekek* II. kötetében, beható bevezetéssel DÖBRENTEITŐL, a betűk s a fölb nyelvsajátságok ismertetésével és szójegyzékkel (CZECH JÁNOSTÓL, az ntöbbihez toldalékkal DÖBRENTEITŐL), négy lap (l. 16. 149. és 186.) hasonmásával; és VOLF GYÖRGYÉ, részletes bevezetéssel, *Nyelvméltár* XIV. k. — *Szent Bernát himnuszát* csaknem teljes szövegével, mai helyesírással közölte TOLDY FERENCZ, *A magyar nemz. irodalom története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) I. 271—282. Ugyanezt, valamint a codexnek egy másik verses részletét, az *Ave maris stella* fordítását egész szövegükben, jegyzetekkel kiadta SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. 12—21. és 188. l. (jegyz. 255—274. és 365—366. l.). — A codexből hasonmások láthatók még az *Akad. Évkönyv.* alábbi kötetében, BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében*. I. 132. és a *Pallas Magyar Lexikonában*.

Repertorium. A Magyar Tudós Társaság *Évkönyvei*. II. k. (1835.) 8—11. és 64. l. — *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. IX. 35. — TOLDY FERENCZ: *A magyar nemz. irod. története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) II. 86. — HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.), 47. l. Szent Bernát himnuszáról.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból.

Az *Országos Levéltárnak* egy (26367. sz. alatt őrzött) tárgyilag igen becses oklevelét mutatjuk be e fejezetben. DRÁGFFY MÁRIÁNAK KELENGYE-LAJSTROMÁT, melyet bátyja, Drágffy János, akkoriban főasztalnok, állított össze, pecsétjével is megerősítve. E Drágffy János később, 1518-ban tárnokmester, 1526-ban pedig országbíró lett s mint ilyen írta az alább (XXVI. fej.) közlendő érdekes végrendeletet aug. 27-én, Mohács mezején, a hol harmad napra a nemzet annyi kitűnőségével együtt ő is halálát lelte. Hogy Mária a lajstrom kiállítójának huga s nem lánya volt, épen e végrendeletből tűnik ki, melyben Drágffy János Katalint, Zsófit és Magdolnát említi lányaiúl, Mária asszonyról pedig mint hugáról emlékezik meg.

A lajstrom nagy félvje hosszában ketté van hajtva, s így a szöveg három hasábra oszlik. Az aláírás fölött viaszba nyomott pecsét áll, elmosódott ezímerrel és körirattal, mely utóbbiból az IOHAN . . . DRAG . . . [IOHANNES DRAGFFY] betűk hasonmásunkon is láthatók. Az eredeti pecséten a DRAGFFY név még egészen is kivehető.

A kelengye-lajstrom a benne felsorolt ruhák és ékszerek neveinél fogva becses műveltségtörténeti emléket szolgáltat.

Íme betűszerinti szövege és eredeti kiejtése.

A lajstrom betűszerinti szövege.

1516 Az Maria azzonyal adoth
marhanak zamanak Registroma:

Egy Nasfa kyben egh Rosa dyamanth
wagyon. egh smaragd. egh
gywngh sem. keth Rubynt Rosa

Maas Nasfa egh Rosa dyamanth
egh lean. három gywngh sem. egh
smaragdh keth Rubynth gywnghes
lewegewel.

Harmad Nasfa egh saffyl, egh Ja-
chynkth három Rosa gywngh, keth
Rosa Rubynt, egh lean, es egh ferfio
az Nasfaban. gyewngyes lewegewel.

Eredeti kiejtése.

Ezërötszáztizénhat. Az Mária asz-
szonnyal adott marhának¹ számának
règistroma.²

Èggy násfa,³ kibèn èggy rózsa
diámánt⁴ vagyon, èggy smaragd, èggy
gyöngyszèm, két rubint rózsa.

Más násfa, èggy rózsa diámánt
èggy lèán,⁵ három gyöngyszèm, èggy
smaragd, két rubint, gyöngyès levè-
gövel.⁶

Harmad⁷ násfa, èggy saffil,⁸ èggy
jáczinkt,⁹ három rózsa gyöngy, két
rózsa rubint, èggy lèán és èggy férfió
az násfaban, gyöngyès lewegövel.

Nakara valo gyewngyeth ewthwen-
kethewt

Egh Aran Nyakba wethew kwes
kyben hath Balaz wasyon, hath saf-
fyl, egh Jachynkth ewthwenketh
gyewngth sem, egh Aran figew raytha,
kyben egh Balaz wasyon. keeth
Rubynth, egh ewregh Saffyl, keth
gyewngth sem, egh ewregh ametisth,
ket kysseb ametisth

Egh aran keresth kyben Negh
Rubynt egh dyamant wasyon,

Egh kys Aran Lanch.

Egh aran gywreuth kyben egh
saffyl wacion.

Egh aran gywreuth kyben wasyon
Rakoth dyamantal Maria

Harmad aran gywrew saffyl

Negyed aran gywrew kyben keth
hegyes dyamant wacion.

Egh Rubintos aran gywrew

Egh smaragd gywrew

Egh Aran gywrew kyben egh
emberfew wacion

Egh parta ew ewstth kyben Nyolch
gyra,

Egh Mosdo kyben [Nyolchadfel]
kylenczedfel gyra, Medenczeyben,
esmeth, kylenczedfel gyra wacion,

Maas mosdo kyben Nyolchadfel
gyra wacion Medenczeiben, heth gyra
wacion.

Nyolch Thal. kyben Neghwen
ewthed fel gyra wacion, harmynch
hath Nehezyk hyan.

Thyz Thanyr. Thyz gyra.

Hussonewth kalan, kynek Nyghe
aranyas, kyben ewth gyra wacion,
Thyzenewth Nehezyk hyan.

Keth gyerthya tharto egh gyra

Egh ewregh sellegth kyben harmad
fel gyra,

Egh Aranyas kupa kyben ewth gyra
wacion ||

* Olvasható törlés.

Nyakára való gyöngyöt ötvenkettőt.¹⁰

Égy arany nyakbavető, köves,¹¹ ki-
ben hat balaz¹² wacion, hat saffil,
égy júczinkt, ötvenkét gyöngyszëm,
égy aran figgő rajta, kiben égy
balaz wacion, két rubint, égy öreg¹³
saffil, két gyöngyszëm, égy öreg
amëtiszt, két kissebb amëtiszt.

Égy aran körészt, kiben négy ru-
bint, égy diámánt wacion.

Égy kis aran láncz.

Égy aran gyűröt, kiben égy saffil
wacion.

Égy aran gyűrét,¹⁴ kiben wacion
rakott diámántal Mária.¹⁵

Harmad aran gyűrő, saffil.

Negyed aran gyűrő, kiben két hü-
gyës diámánt wacion.

Égy rubintos aran gyűrő.

Égy smaragd gyűrő.

Égy aran gyűrő, kiben égy em-
bërfő wacion.

Égy párta-ő,¹⁶ ezüst, kiben nyolcz
gira.¹⁷

Égy mosdó, kiben [nyolczadfel] *
kilenczedfel gira, medenczéiben ësmét
kilenczedfel gira wacion.

Más mosdó, kiben nyolczadfel gira
wacion, medenczéiben hét gira va-
gacion.

Nyolcz tál, kiben negyvenötëdfél
gira wacion, harminczhat nehezik¹⁸
hián.

Tíz tányír, tíz gira.

Huszonöt kalan, kinek nigye¹⁰ ara-
nyas, kiben öt gira wacion, tizenöt
nehezik hián.

Két gyërtyatartó, égy gira.

Égy öreg selleg,²⁰ kiben harmadfel
gira.

Égy aranyas kupa, kiben öt gira
wacion

² Maas aranyas kupa Thyzenketh
Nehezek hyan. hath gyra.

Harmad kupa, hathod fel Nehezyk
hyan. hath gyra.

Negyed kupa ewth gyra Thyzenketh
Nehezek

Ewthed kupa Negh gyra, Thyzen-
keth Nehezek hyan.

Hathod kupa, Negh gyra thyzenket
Nehezek

Egh ewregh gyewngyes partha.

Egh gyewngyes Hay Nyomtato.

Egh gyewngyes fylthew

Harom ewregh Maych

Egh gyewngyes fykethew

Negh gyewngies parta.

Negh aranyas Maych.

Egh weres atlacz gyewngies zoknya

Egh zederyes Barson gyewngies
zoknya

Egh weres aranyas atlacz zoknya
fekethywel peremezeth.

Egh zewld Thabyd zoknya,

Egh keek kamoka zoknya,

Egh skarlat zoknya

Egh sarga zoknya pozto

Egh zewld aranyas Nwsth suba,

Maas zewld aranyas Nussal Beleth

Egh zewld aranyas Hewlgh suba.

Egh keek aranyas Barson, emel-
kedeth Hewlgyel Beleth

Egh weres atlacz suba pegywetel
Beleth

Egh weres aranyas Barson kewntes

Maas weres aranyas Barson kewn-
thes

Egh zewldh, aranyas, kwnthes.

Egh agyban. egh atlacz Matracz
testh zyn

Egh weles Matracz

Keth Thafota fewal Thyndewklew

Keth Thafota wankos

Egh weres aranyas Barson paplan.

Egh derekal

Más aranyas kupa, kiben tizenkét
nehezék hián hat gíra.

Harmad kupa, hatodfél nehezék
hián hat gíra.

Negyed kupa, öt gíra, tizenkét
nehezék.

Ötöd kupa, négy gíra, tizenkét ne-
hezék hián.

Hatod kupa, négy gíra, tizenkét ne-
hezék.

Ěggy öreg gyöngyös pártá.

Ěggy gyöngyös hajnyomtató.³¹

Ěggy gyöngyös fíltó.³²

Három öreg majez.²³

Ěggy gyöngyös fíkető.²⁴

Négy gyöngyös pártá.

Négy aranyas majez.

Ěggy vörös atlacz gyöngyös szoknya.

Ěggy szédérjës bárson gyöngyös
szoknya.

Ěggy vörös aranyas atlacz szoknya,
feketível përemëzëtt.²⁵

Ěggy zöld tábid²⁶ szoknya.

Ěggy kék kamoka²⁷ szoknya.

Ěggy skárlát szoknya.

Ěggy sárga szoknya, posztó.

Ěggy zöld, aranyas nyuszt suba.

Más zöld aranyas, nyusztzal²⁸ bél-
lëtt.²⁹

Ěggy zöld aranyas hölgy suba.³⁰

Ěggy kék aranyas bárson, emelkë-
dëtt hölgygyel béllëtt.³¹

Ěggy vörös atlacz suba, pëgyvet-
tel³² béllëtt.

Ěggy vörös aranyas bárson köntës.

Más vörös aranyas bárson köntës.

Ěggy zöld aranyas köntës.

Ěggy ágyban: ěggy atlacz mátrác,
testszín.

Ěggy velez³³ mátrác.

Két tafota³⁴ főal,³⁵ tindöklö.

Két tafota vánkös.

Ěggy vörös aranyas bárson paplan.

Ěggy dërékal.

Egh weres aranyas Barson kwn-
thes ||

³ Maas agyban, Egh atlaez Matracz
violazyn.

Egh weles Matracz.

Egh derekal

Egh Thafota fewal

Keth Thafota wankos

Egh paplan keek futabol chenalth

Aranyas wankos kethew

Keeth derekal hyo, kamoka

Keeth aranyas atlaez Thewzeth
paplan.

Ez keeth agyhoz Tyzenketh le-
pedew

Thyzenketh abroz

Thyzenketh kezkenew

Harmynch Nyolch aranyas chahol

Ewmagannakys aranyas chahol: —

Negh olaz pozto zoknya saarga
leanynak

Negh zewld zoknya purgamal

Negh pegywethmal suba

Negh wy zewnyegh

Keeth aranyas fewfedel

Johannes Dragffy

manu propria

Ëgy vërës aranyas bárson köntüs.

Más ágyban: Ëggy atlaez mátrácz,
violaszín.

Ëggy velez mátrácz.

Ëggy dërëkal.

Ëggy tafota főal.

Két tafota vánkos.

Ëggy paplan, kék futából ³⁶ esénált.

Aranyas vánkoscëtö.³⁷

Két dërëkal-bío.³⁸ kamoka.

Két aranyas atlaez tözött³⁹ paplan.

Ez két ágyhoz tizënkét lepëdö.

Tizënkét abrosz.

Tizënkét keszkenö.

Harmincznyolcz aranyas csáhol.⁴⁰

Ómagának is aranyas csáhol.

Négy olasz posztó szoknya, sárga,
lëányinak.

Négy zöld szoknya, purgamál.⁴¹

Négy pëgyvetmál⁴² suba.

Négy új szőnyeg.

Két aranyas főfedél.⁴³

Johannes Drágffy

manu propria.

Jegyzetek. *

1. *marha*, itt am. kincs, ékszer, értékes tárgy, ingó jószág. A szónak egyik általános régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Vö. «A vár piaczára ezüstöt, aranyt, Sok nagy becsü *marhát* máglyába kihordat» (ARANY: Szondi két apródja).

2. *rëgistrom*, a latin *registrum*-nak még alig elváltozott alakja. Belöle később, a mássalhangzóban dissimilatióval (*r: l*), a magánhangzóban hasonulással (*ë* h. *a*), *lajstrom* lett.

3. *núsfá*, itt am. nyakék. Jelentett túlbevalót és homlokdísz is, ha függő vagy lelógó ékítményeik voltak.

4. *diámánt*, a *gyémánt*-nak eredetibb alakja. (Vö. olasz *diamante*, német *diamant*.)

5. *lëán*, am. női alakot ábrázoló zománcozós kép. (Vö. alább: *ëggy lëán és ëggy lërnö az násfában*.)

6. *lëvëgő*, am. rezgő a násfákon, hajtükön. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *harmad*, am. harmadik. (Vö. fönt 109. l.)

8. *saffil*, a *zatír* szónak egyik régi változata. Előfordúl *sajil*, *saffil*, *sáily*, *saffir* és *saffivom* alakokkal is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *júczinkt*, a *jáczint* szónak egy anorganikus *k* hanggal megtoldott alakja, mely

* E jegyzeteink tárgyi része — a ruhákra, ékszerekre stb. vonatkozólag — SZENDREI JÁNOS archaeologusunk szives fölvilágosításai nyomán készült.

egyebütt is előfordul a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ugyanolyan hangtoldás, mint a régi íróknál többször előforduló *terempt* a közönséges *teremt* helyett. A régi írók azonban nem a vörös zirkont, hanem a kékes ibolyaszínű zafírt nevezték így (l. SCHMIDT SÁNDOR: *A drágakövek* I. 284).

10. *gyöngyöt ötvenkettőt*. Itt, valamint alább is néhányszor tárgyalakot használ a lajstrom írója, nyilván az *ad* igét gondolván hozzá az illető drágasághoz (nyakára való gyöngyöt ötvenkettőt adtam vagy adtunk).

11. *köves*. am. drágaköves. Közönséges e jelentése a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *balazs*. egy drágakő faj, világosabb rózsavörös színű rubint. Vö. közép-latin *balascus*, carbunculus, cuius rubor et fulgor dilutiores sunt' (DU CANGE); *balasius* am. karfunkelstein (DIEFFENBACH: *Norum Glossarium*); francia *balais*, *rubis-balais*; olasz *balascio*. PESTI GÁBORNÁL *balassa*, másutt *balast* (*Századok* 1873. évf. 63. l., egy 1580-iki lajstromban), *rubint calas* (RADVÁNSZKY: *Magy. családélet és háztart.* II. 27) és *Balázs rubint* (no. II. 123) alakban fordul elő. A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri. (Vö. BALLAGI ALADÁR: *Kecskeméti W. Tétel Ötvenkönyve*. Budapest, 1884. 139. 168. l. és SCHMIDT SÁNDOR: id. munk. II. 188.)

13. *öreg saffil*. am. nagy saffil. Az *öreg* szónak ez az eredetibb jelentése; a nép még ma is mond ilyeneket: *öreg szemű szilva* nagy szemű. *öreg harang* nagy harang, *öreg ujj* nagy ujj, *öreg betű*, nagy betű stb.

14. *gyűrű*, a *gyűrű* szó változatos régi alakjainak egyike (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az *ő*; *ü* viszonyára l. fönt 17. l. Minthogy a lajstrom többi helyein mindenütt *gyűrű* alak áll (*gyűrű*), az sem lehetetlen, hogy itt a *w* csak feledésből maradt ki.

15. *rakott diámmánttal Mária*, am. Máriakép rakott gyémánttal.

16. *párta-ő*. am. párta-őv: itt félkörű iv, pánt, leányok fej-éke. Az *ő* az *ör* szónak nem ritka régi alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

17. *gíra*. az aranynak és ezüstnek régi súlymértéke. Tulajdonképp a márkának régi magyar elnevezése. BELHÁZY JÁNOS nyomozásai szerint a XVI. s ázadban divatozó úgynevezett *magyar v. budai gíra* (mert volt *erdélyi v. szebeni* és *szepesi gíra* is) mai mértékünkben kifejezve 245-585 grammot tett.

Itt a *gíra* szó után a *ragyon* 'van' szót kell hozzágondolni, a mely a következő mondatokban már ki van téve. Tehát *kiben nyolec gíru ragyon*, am. a mely nyolec gírát tesz, nyolec gírát nyom.

18. *nehézík*, am. *nehésék*, a gíra 48-ad része.

19. *kinek négye*, am. a melyeknek négye, a melyek közül négy.

20. *selleg*. am. serleg. Olyan hangváltozás, mint pl. *pallag* e h. *parlag*, *solló* e h. *sarló* némely vidéken.

21. *hajnyomtató*. A haj leszorítására szolgált, néha aranyból vagy ezüsből, drágakövekkel. A *pártá*-tól abban különbözik, hogy míg ez a fej elejére jött, mint egy diadém, addig a *hajnyomtató* a fej tetején hátrább volt föltéve. Ezt leányok és asszonyok is viselték, míg a párta csupán a hajadonok ékessége volt. (Innen *pártában maradni* am. vén leány maradni.) A hajnyomtatóhoz volt erősítve rendszerint a fátyol is, mely a régi magyar női viseletet oly festőivé tette. Több főmaradt viseletképen látható.

22. *fültő*, am. fül-tű. Nagyon ritkán fordul elő. (A *Nyelvtört. Szótár* nem is ismeri.) Minthogy itt a fejkességek között van felsorolva, jelentheti a párta és a fejkötő között álló azon női ékességet, mely a XV. században Olaszországból terjedt el hazánkba. Ennek két nyulványa a fül tövéig lenyúlt s rendszeren gyönggyel volt gazdagon ékítve. Jelentheti azonban azon ötvösművet is, mely óriási fülbevalóhoz hasonlítható s melynek legrégebb példányai hazánkban a keszthelyi népvándorlaskori leletekben fordulnak elő, de a Balkán-félszigeten s hazánk szerb népe között ma is el van terjedve. E *fültők* nagy terjedelmük és súlyuknál fogva nem voltak a fül czimpáján fűrt lyukba akaszthatók, mint a fülbevalók, hanem a fül tövében magára a fültőre erősítették.

23. *majecz*. Közönséges régi szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Jelentette az arany vagy ezüst fonalból szőtt szalagot vagy paszománt.

24. *fíktő*. am. főkötő. A népnyelvben ma is élő változat. (Vö. fönt 14. l.)

25. *péremőzött*. am. prémezett, szegélyezett. A *perém* régi, könnyebb kiejtésű alakja a mássalhangzó-csoporttal kezdődő idegen *prém* szónak.

26. *tábit*, másképp *tábit*. Egy posztószerű szövet neve. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *kamoka*, am. kamuka. Szintén szövetnem.

28. *nyuszzsal*, am. nyusztal. A régi nyelvben a *nyuszt* szónak *nyusz* változata is előkerül (l. *Nyelvtört. Szót.*); ennek *-rel* ragoz alakja a *nyuszzsal*.

29. *béllétt*, am. bélelt. Közönséges régi alak. A ma is általános *béllés* (e h. *bél-él-és*) főnévvel együtt olyan denominális képzésű alak, mint a régi *beszélleni* (e h. *beszéd-le-ni* azaz *beszédelni*), *ebélleni* (e h. *ebéd-le-ni*) ebédelni.

30. *hölgy suba*, am. suba a hölgymenyét bőréből.

31. *emelkedétt hölgygyel béllétt*, am. hölgymenyét bőrrel domborúan, vastagoa bélelt.

32. *pégyvet*. Állatfaj, melynek bőrét béllésnek, prémnek használják. PÁPAI PÁRIZ szótára szerint am. *mus Ponticus*, *seirus Gaetulicus*; *hermelin*. Közönségesebb alakjai: *pétymet* és *pégymet* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *vélez*. A posztó egy könnyű fajtája. Olasz eredetű szó. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 117.; SCHUCHARDT HUGÓ, *Magy.*

Nyelvr XXII. 85. és hozzá ugyanott 135. l.)

34. *tafota*, szövetnem.

35. *főal*, am. vánkos (tulajdonkép a 'fő alja').

36. *futa*, szövetnem.

37. *vánkoskötő*, am. vánkoscötő. Vö. *fékötő* főkötő, föntebb.

38. *dérekal-hío*, am. derekalj-héj. A *hío* (héj, haj) feltünő alak s ha nem tollhiba, a *héj, húj* szónak teljesebb véghangzós alakja volna, minthogy *-ú -ü* képzőt itt nem lehet fölvennünk.

39. *tőzött*, am. tűzött, varrott.

40. *esáhol*. Szláv eredetű szó, inget jelent. Vö. lengy. *czechel*, *czehlo* ing, orosz *čecholü* (MIKLOSICH: *Etymologisches Wörterbuch*). A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri.

41. *purgamúl*, szövetnem. Előfordul többször egy 1539-iki kelengye-lajstromban is (l. *Régi Magy. Nyelvmélekek* III. 34. 35).

42. *pégyvetmál*. A *mál* am. mell. Közönséges szó a régi nyelvben; előfordul a *pégyvetmál*-hoz hasonló következő összetételekben is: *farkas-mál*, *hiúz-mál*, *hölgy-mál*, *nyúl-mál*, *nyuszt-mál*, *róka-mál* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

43. *főfedél*, am. főfedő.

E nyelvméleink mindedig kiadatlan volt s nem is volt említés róla az irodalomban.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A Jordánszky-Codex és töredékei.

Második nagyobb bibliafordításunk a XVI. század második tizedéből, 1516. és 1519-ből való JORDÁNSZKY-CODEXben maradt fenn. E codexet három darabban fedezték föl. Fő része a klarissza-apácák nagyszombati kolostorának eltörlése után 1782-ben Fába Mátyásnak, az esztergomi érseki káptalan akkori jegyzőjének birtokába jutott, ki 1820-ban *Jordánszky Elek* fölszentelt püspöknek ajándékozta. Ez utóbbi tulajdonosától kapta nevét is. Legelső hírt azonban csak 1833-ban találunk róla az irodalomban Gyurikovics Györgytől, a *Tudományos Gyűjtemény* XII. kötete 102. lapján. Később *Jankovich Miklós* a codex elejéből még két levélnek jutott birtokába, a mely részt róla JANKOVICH-TÖREDÉKnek nevezünk. E töredék Nagyszombat városára vonatkozó régi magyar levelek közül került napfényre. Végre 1880-ban *Csemez József* győri főigazgatósági tollvivő, jelenleg budapesti tanárnak birtokában Szombathy, Ignác fölfedezte nyelvemlékünknek harmadik részét is, a CSEMEZ-TÖREDÉKET melyet, miután a Jordánszky-Codexhez való tartozását a Nemzeti Múzeum tudósai megállapították, a törzs-codexnek új tulajdonosa, Simor János esztergomi érsek megvett s a Jordánszky-Codexszel egybekötvetett. Tehát a törzs-codex (a tulajdonképeni Jordánszky Codex) s a Csemez-Töredék jelenleg az *esztergomi főszékesegyház könyvtárának* tulajdona. A Jankovich-Töredéket a *Nemzeti Múzeum* őrzi (198. Fol. Hung. jelzet alatt).

E codex egyike legfontosabb s terjedelemre nézve legnagyobb nyelvemlekeinknek. Ívrét (folio) alakú, két hasábos, színes czífrázatokkal díszített, több helyen csonka papiros-codex s a két töredékkal együtt elejétől végig egy kéz írása. Készülése évét a következő két helyből tudjuk meg. A Bírák könyve végén ugyanis ezt olvassuk: «*Ez az óoh törvéének heeted kenyvéenek recghezety, myuccre my ydvesseghüinkre zylkzeegh, zent dorottya azon napyan, ezer ewth zaaz tyzen kylencz ezteudewben 1: — 5: — 1: — 9 —*».¹ A másik Szent János evangélioma végén így szól: «*Adwenthnak else zerdayan Azon ezteudöben, mykoron Cristus zyle(te)setül foghwan yruanak Ezer ewth zaz tyzen hatod*

¹ Olvasd: Ez az ó törvénynek héted kenyvének végezeti, minére mi idvességünkre szikség. Szent Dorottya asszon napján ezer ötszáz tizenkilencz esztendőben.

esztendőben.¹ Tehát az ó-szövetségi rész leírása 1519. február 6-án, a négy evangéliumé 1516. december 3-án végződött.

Codexünk nem teljes bibliafordítás, s hogy a fordító nem is szándékozott a biblia teljes fordítását adni, kitűnik amaz érdekes megjegyzésekből, melyekkel a munka nehézségeiről panaszkodik. Így pl. Mózes II. könyvének 25. része után mindjárt a 28. rész fordítása következik s a 25. r. végén a fordító ezt a megjegyzést teszi: *«Etth keth kapitulum hean vagyon, my módon es my zerrel montha ur ysten szerzeny az nagyab tabernaculomoth, aragy az ysten Satorath es gyhazath mynden zerzamaral hozya tartozwai es benne valokkal, kynek ertelme es magyarsaga semykeppen en elmeembe nem ffer, de egyebtül sem erthetóm.»*²

Fordítójának sokáig a XV. század második felében élt híres és szentéletű Bástori László budaszentlőrinczi pálos szerzetest tartották, a kirol Gyengyesi Gergely pálos főperjelnek 1525-ben készült pálos krónikájában az van följegyezve, hogy az egész bibliát (*totam Bibliam*) magyarra fordította. Azonban e nézet nem egyéb pusztá gyanításnál, a minek erejét veszi az a föntebb megjegyzett körülmény is, hogy fordítónknak éppen nem volt szándéka a teljes bibliát lefordítani.

A Jordánszky-Codex és töredékei azonban, mint nyelvméleinknek legnagyobb része, szintén csak másolat. Kétségtelenül annak mutatják igazításai és íráshibái.

Orthographiája egyike a legkövetkezetesebbeknek, a mi csak növeli fontosságát. Sajátságaiból megemlítjük a következőket. Az *ö* hangot alul-fölül vonásos *ó*-val, *ew*-vel vagy *ü*-vel (illetőleg *u*-vel) jelöli. A fölül két vonással ellátott *ü*-vel különben rendszerint az *ü* hangot fejezi ki. E két vonást használja a jés hangok kifejezésére is; a *jj*, *ll*, *nn*, *tt* tehát *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangokat jelentenek a Jordánszky-Codexben. E hangok azonban a mai írásmóddal írva is előfordulnak. A két vonásnak valószínűleg hiányjel az eredeti jelentése s a jés hangoknál természetesen a két vonással írt *jj* elhagyását jelenti. Azonban más betűk kihagyását is e jellel pótolja codexünk, pl. a *w*-ét e szóban: *ewre'lee* e h. *ewreulee* azaz örüle; *a''*, *e''* e helyett *az*, *ez* stb. A *ü* betűnél is sokszor egy elül olvasandó *e* pótlását jelenti a két vonáska, minthogy kissé balra esik a kiírt betűtől. Ennélfogva a *hü*, *hük* stb. 3. személyű névmások *ö*-vel is olvashatók, a minthogy olykor valóban *ew*-vel írva is előfordulnak. A codex egyéb orthographiai sajátosságai: hogy szereti a szókezdő *f*-et megkettőztetni; *jjyagt* fiait stb., hogy az *i* hangot rendszerint *y*-nal s a 3. személyű névmást kezdő *h*-val (*hü*, *hük* ő, ök stb.) írja. Ez utóbbi írásmód pusztá orthographiai különösség, tehát a *h*-nak e szóban semmi etymologiai fontossága nincs, a mi kitűnik ama körülményből, hogy a *g* és *t* betűk után is akárhányszor fölösen veti oda írók a *h*-t.

¹ Olvasd: Ádvéntnak első szerdáján, azon esztendőben, mikoron Krisztus születésétül fogván írának ezer ötszáz tizénhatod esztendőben.

² Olvasd: Étt (am. ít) két kapitulum heán vagyon: mi módon és mi szerrel mon(d)ta ur Isten szerzeni az nagyab tabernakulomot avagy az Isten satorát és egyházát mindén szerszámával, hozjá tartozóval és benne valókkal. — kinek értelme és magyarsága semmikeppen én elmembe nem fér, de egyebtül sem érthetóm.

Megemlítjük meg, hogy codexünben a *ez* betű a *ez* és *es* hangot egyaránt jelenti.

Nyelvéről mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az Érdy-Codexével általában azonos sajátosságokat mutat. (Vö. alább, XXV. fejez.) Fő nevezetessége — a miben az Érdy-Codexszel megegyezik — az eredeti hosszú magánhangzók megőrzése némely szókban és alakokban. Ilyen hosszú magánhangzós szóalakok: 1) az elbeszélő múlt alanyi ragozású 3. személye: *terce* ,téré' vagy ,téré' am. tere, *allau* ,állá' v. ,állá' álla; 2) a befejezett jelennek tárgyias ragozású 3. személyű alakja: *nyelte* ,nyelté' v. ,nyelté' nyelte; 3) az alanyi ragozású föltételes mód, valamint a tárgyias ragozású fölszólító mód 3. személye: *allanaa* ,állaná' v. ,állaná' állana, *elnce* ,elné' v. ,elné' élne; *vessee* ,vessé' v. ,vessé' vesse; 4) a névszók 3. személyű személyragos alakja: *ryzee* ,vizé' v. ,vizé' vize, *bunnee* ,benné' benne, s végül 5) egyéb viszonyragos és tóalakok, mint pl. *yghce* ige (vö. *igét*, *igével* stb.), *ydee* ide (vö. *idēbb*), *gyakortaa* gyakorta (vö. *gyakortább*) stb. E kettős magánhangzók közül azonban az *ee* nem látszik valamennyi esetben minden kétségen kívül hosszú *é* vagy *é* hangzónak; nem lehetetlen, hogy — főképp némely szótövekben — egyszerűen az élesebben megkülönböztethető s az *é*-hez ejtésben igen közel álló zárt *ē*-t akarja vele a codexíró kifejezni. Ez alak pl. *egyetembe* (a kiadás 86a. lapján) minden valószínűség szerint zárt *ē*-vel s nem *é*-vel olvasandó: ,egyetembe'.¹ E kérdés egyébiránt még niúesen teljesen tisztázva.

Említésre méltó a codexnek néhány újabbszerű ejtést mutató alakja; így állandóan *vóna*, e h. volna, *herre*, *férre*, *élederre*, ezek helyett: helyre, felre, eledelre stb.

Végül megemlítendő még az Érdy-Codexszel közös ama szórendi sajátága, mely szerint az igekötőt egyszerű kijelentő mondatban is utána veti az igének. Pl. *csének le* az földre, *szálla le* József Egyiptomba stb. ezek helyett: *lcsének*, *leszálla* stb.² E sajátág ma is megtalálható a szokelységben.

Nyelvjárására nézve, az Érdy-Codexszel egyetemben, mind nyelv-sajátságait mind tájzavait illetőleg a mai alsódrávai nyelvjárással mutat meglepő egyezéseket.³

Szemelvényül az ó-szövetség legelső fejezetet adjuk, (a Jankovich-Töredékből), hasonmásban pedig a díszes 40. lapot mutatjuk be (Jordánszky-rész).

¹ Hogy zárt *e*-t a hasonló ejtésű, bár rövidebb hangzású *é*-vel nem nehéz egynek tekinteni, összetéveszteni, bizonyítják mai példák is, mikor a félművelt nép fia e hangot *é*-vel jelöli. (L. *Magy. Nyelvőr* XII. 233.)

² L. SIMONYI *Fordul elő* ez. cikkében, *Magy. Nyelvőr* XIII. 350.

³ L. HEVÉSS KORNÉL fejtegetéseit, *Magy. Nyelvőr* XXIII. 400—404. és 458—463. l. továbbá VOLF GYÖRGY észrevételét a kiadás előszavában, XIV. l.

1. A Genesis könyvének első fejezete.

(Jordánszky-Codex 1—2. 1.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Genesis kenywe.

1] Kezdetben teremthe Isten mennyet es földet,

2] ez föld kedéglén vala yres es hew, es setetseghek valanak ez vylagnak zyneen. Es vrnak hw zent lelke vysel-tetykvala az vyzeken,

3] Es monda vr Isten: legyen vylagossag, es len vylagossagh.

4] Lataa vr ysten az vylagossagot hog yvona, es el valazta az vylagossagot az setetsegthwl.

5] Az vylagossagot nevezee nappalnak, es az setetet eeynek. Ezenkezben bel telven estwe es holwal, leen eg termetet zerent valo nap:

6] Monda esmeg Isten: Legen eresseg az vyzek kezet es valazya el az vyzeket egmashwl.

7] Teremte azert Isten eressegeth es el valazta egmashwl az vyzeket, kyk valanak az eresseghnek felette, azokthwl kyk valanak az eressegnek alatta: ezek azonkeppen bel telven,

A szöveg eredeti kiejtése.

Génézis kënyve.

1. Kezdetben terémté Isten mënyyet és földet.

2. Ez föld kedéglén vala ires és héú és sëtétségék valának ez világnak szinén, és Úrnak úi szent lölke viseltetik vala az vizekén.

3. És monda úr Isten: Légyën világosság. És lén világosság.

4. Látá úr Isten az világosságot hogy jó vóna és elválasztá az világosságot az sëtétségtül.

5. Az világosságot nevezé nappalnak és az sëtétét éjnek. Ezënközben beltelvén estve és holval, lén égy természet szërént való nap.

6. Monda ësmég Isten: Légyën erésség az vizek között és válaszja el az vizeket éggymástül.

7. Terémté azért Isten erésséget és elválasztá éggymástül az vizeket, kik valának az erésségnek fëlette, azoktül, kik valának az erésségnek alatta. Ezék azonképpen beltelvén,

A Vulgata szerint.

1. In principio creavit Deus cælum et terram.

2. Terra autem erat inanis et vacua, et tenebræ erant super faciem abyssi: et Spiritus Dei ferebatur super aquas.

3. Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux.

4. Et vidit Deus lucem quod esset bona: Et divisit lucem a tenebris.

5. Appellavitque lucem diem, et tenebras Noctem: Factumque est vespere et mane, dies unus.

6. Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum: et dividat aquas ab aquis.

7. Et fecit Deus firmamentum, divisitque aquas quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant super firmamentum. Et factum est ita.

* A verseket fél rekeszbe tett számokkal különböztetjük meg. Az eredetiben folytatólag és számozás nélkül állanak.

8] neweze Isten az eresseghet menynek. Ezenkezben esmeg bel telwen estwe es holwal, leen mas nap:

9] Monda esmeg Isten: Gywlfenek egebe az vyzek kyk az egnek alatta vannak ege helyre, es leegen zaraz.

10] Mykoron azonkeppen leth vona, neweze Isten az zarazth feldnek es az vyzeknek gwleközetyt newezee thenghernek. Es lata Isten hog yo vona.

11] Es monda: Nemz'en az feld zeldello fyvet, es magh teneezööt hw neme zerent, es gymölcz teremthö fiat,

12] es kymynd hw magaban tarthwan magot hw zemelyeze'nt, Es lata Isten hog yo vona.

13] Ezenkezben len estwe es holwan, es teleek harmad nap.

14] Monda esmeg Isten: Legenek vylagosoyto allatok az eghnek magassagan es valazyak el egmasthwl az napot es eyeth: Es legenek yegekre ydökre es napokra es eztendökre,

15] hog feenfenek az eghnek magassagan, es vylagosohak ez feldeth. Es azonkeppen bel teleek.

8. Nevezé Isten az erességét mennynek. Ezänközben esmég beltelwén estwe és holwal, lén más nap.

9. Monda esmég Isten: Gyüljenek äggybe az vizek, kik az egnek alatta vannak, äggy helyre és légyén száraz. Mikoron azonképpen lett vóna,

10. Nevezé Isten az szárazt földnek és az vizeknek gyileközetit nevezé tengërnek. És látá Isten, hogy jó vóna.

11. És monda: Nëmzjën az föld zeldellö fivet és magtenyészöt ü nème szërént és gymölcsteremtö fát,

12. És ki-mind ü magában tartwán magot ü szemelye szërént. És látá Isten, hogy jó vóna.

13. Ezänközben lén estwe és holwal és telék harmad nap.

14. Monda esmég Isten: Légyenek vilagosoytó állatok az egnek magasságán és válaszják el äggymástül az napot és éjet, és légyenek jegyekre, idökre és napokra és esztendökre:

15. Hogy fényljenek az egnek magasságán es vilagosóhák ez feldet. És azonképpen beltelék.

8. Vocavitque Deus firmamentum, Cælum: et factum est vespere et mane, dies secundus.

9. Dixit vero Deus: Congregentur aquæ, quæ sub cælo sunt, in locum unum: et appareat arida. Et factum est ita.

10. Et vocavit Deus aridam, Terram, congregationesque aquarum appellavit Maria. Et vidit Deus quod esset bonum.

11. Et ait: Germinet terra herbam virentem et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum, cuius semen in semetipso sit super terram. Et factum est ita.

12. Et protulit terra herbam virentem, et facientem semen iuxta genus suum, lignumque faciens fructum, et habens unumquodque sementem secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.

13. Et factum est vespere et mane, dies tertius.

14. Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli, et dividant diem ac noctem, et sint in signa et tempora, et dies et annos:

15. Ut luceant in firmamento cæli, et illuminent terram. Et factum est ita.

16. Teremthe azért Isten két vylagosoytokat: nagyobath, hoǵ clette lenne az napnak, Es kyssebet hoǵ clette lenne az eynek, es ezyllagokat,

17. es vetee hǵket egnek meelseghere hoǵ vylagosoytanának ez felden

18. es ygazgathnak az napoth es eyeth es el oztanak eǵmashvı az vylagossagot es zetetsseghet, Es lata Isten hoǵ yo vona

19. es esthve holwal bel telwen, len negyed nap.

20. Monda esmeg Isten : nemzyenek az vyzek ezwo mazo es repese eelǵ allatokat ez felden eghnek alatta

21. Es teremthe Isten ||² Nagy Cetthalakath es mynden eelǵ es yngodozo allatokath, kyket nemzeenek az vyzek hǵ zemelyek zerenth es mynden repese allatokat hǵ nemek zerenth. Es lataa ysten, hogy yo vona,

22. Es megh aldaa hǵket mondvan nevekǵgyetǵk es zaporoggyatok, Es tǵlcezetek be ah tenghernek vyzeyth, Az eghy madarak es sokasswlyyanak megh ez felden.

23. Azonkezben len esthve es hollal es teleek ewtǵd nap.

24. Monda esmegh ysten, teremzen

16. Teremte azért Isten két világo-sojtoakat: nagyobbat, hogy elǵtte lenne az napnak, és kisssebet, hogy elǵtte lenne az eǵnek, és esillagokat.

17. És veté űket egnek mel(y)ségére, hogy világo-sojtanának ez földén,

18. És igazgatnák az napot és eǵet és elosztanák eǵgymástul az világo-ságot és sötéttségét. És látá Isten, hogy jó vóna.

19. És estve, holval beltelvén, len negyed nap.

20. Monda eǵmég Isten : Némzjenek az vizek esúszó-mászó és rǵpésé elǵ állatokat ez földén, eǵnek alatta.

21. És teremte Isten nagy czet-halakat és mindǵn elǵ és ingodozó állatokat, kiket némzének az vizek ű személyek szerént és mindǵn rǵpésé állatokat ű némek szerént. És látá Isten, hogy jó vóna.

22. És mégaldá űket, mondván: Névǵkǵdjetǵk és szaporodjatok és tǵlt-séték bǵ a(t) tengǵrnek vizeit: az eǵi madarak és sokassuljanak még ez földén.

23. Azonközben len estve és hollal és telék ötǵd nap.

24. Monda eǵmég Isten: Teremtsǵn

16. Fecitque Deus duo luminaria magna: luminare maius, ut praesset diei: et luminare minus, ut praesset nocti: et stellas.

17. Et posuit eas in firmamento caeli, ut lucrent super terram,

18. Et praessent diei ac nocti, et dividerent lucem ac tenebras. Et vidit Deus quod esset bonum.

19. Et factum est vespere et mane, dies quartus.

20. Dixit etiam Deus: Producant aquae reptile animae viventis, et volatile super terram sub firmamento caeli.

21. Creavitque Deus cete grandia, et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxerant aquae in species suas, et omne volatile secundum genus suum. Et vidit Deus quod esset bonum.

22. Benedixitque eis, dicens: Crescite, et multiplicamini, et replete aquas maris: avesque multiplicentur super terram.

23. Et factum est vespere et mane, dies quintus.

24. Dixit quoque Deus: Producat terra animam viventem in genere suo,

az föld élő lelket hű nemzeesse zerenth, barmokath ezwzokat es feldy vadakath bestyeketh, hű zynek zeme-lyek zerenth. Es mynd azonkeppen leen,

25] es teremthe ysten feldy bestyeketh es vadakat hű természetek zerenth es barmokath. Es lataa ysten hogy yo vona

26] es monda: Tegyűnk emberth my kepűnkre es hasonlatossaghynkra, es vralkoggyeek tenghery halakon, es eghy madarakon es mynd tellyes feldy vad bestyeken, es mynden ezwzo allatokon kyk ez felden yngadoznak

27] Es teremte ysten emberth hű zyneere es hasonlatossagara, wr ystennek zyneere teremtee hűtet, fűrfűyat es azzonyallatoh

28] Es megh aldaa hűket ysten es monda: Nevekűggyetek es sokaswlyatok es telezeetek be ez feldet. es lhayezaatok alaatok hűteth, es wralkoggyatok tenghery halakon es eghy madarakon es kezenseghes lelkes allatokon kyk mynd yngadoznak ez felden.

29] Monda esmeg ysten: yme tynektek attam mynden fyweketh kyk magot teremthnek ez felden es mynd kezenseghes fűakath kyk hűmagokban

az föld élő lelket ű nemzeesse szerént, barmokat, csűszűkat es földi vadakat, bestyeket, ű szűnek, szemelyek szerént. Es mind azonkeppen lén.

25. És teremte Isten földi bestyeket es vadakat ű természetek szerént es barmokat. És látá Isten, hogy jó vóna,

26. És monda: Tegyűnk embert mi képűnkre es hasonlatosságinkra, es uralkodjék tengery halakon es égi madarakon es mind tellyes földi vad bestyékén es mindén csűszű állatokon, kik ez földén ingadoznak.

27. És teremte Isten embert ű szűnére es hasonlatosságára: űr Istennek szűnére teremte űtet, fűrfűyat es asszony-állatot.

28. És megáldá űket Isten es monda: Nėvekűdjetek es sokasűljatok es teltsetek be ez földet es hajtsatok alatok űtet es uralkodjatok tengery halakon es égi madarakon es kezensegűs lėkűs állatokon, kik mind ingadoznak ez földén.

29. Monda esmėg Isten: Ímė tinektek adtam mindén fűeket, kik magot teremthnek ez földén, es mind kezensegűs fűakat, kik űmagokban magot

iumenta, et reptilia, et bestias terrę secundum species suas. Factumque est ita.

25. Et fecit Deus bestias terrę iuxta species suas, et iumenta et omne reptile terrę in genere suo. Et vidit Deus quod esset bonum,

26. Et ait: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et pręsit piscibus maris, et volatilibus cęli, et bestiis, universęque terrę, omnique reptili quod movetur in terra.

27. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei creavit illum, masculum et feminam creavit eos.

28. Benedixitque illis Deus, et ait: Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et subiicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cęli, et universis animantibus, quę moventur super terram.

29. Dixitque Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semem

magot tarthnak hű teneesseghekre, hogy tynektek legyenek eederre

30] es mynd ez feldy lelkes allatoknak es mynden eghy madaraknak, es myndeneknek kyk ez felden yngadoznak, kykben mynd eelő lelek vagyon, hogy legyen myth eenyök. Es mynd azonképpen leen,

31] es megh lataa ysten mynd azokat kyketh teremtetli vona, es mynd yghen yok valanak, es azonkezbzen esthwe es hollal be telwen, hatod nap leen.

tartnak ű tenyességükre, hogy tinékték légyenek eederre:

30. És mind ez földi lélkös állatoknak és mindén égi madaraknak és mindéneknek, kik ez földén ingadoznak, kikben mind élő lélek vagyon, hogy légyen mit énniök. És mind azonképpen lén.

31. És meglátá Isten mind azokat, kiket teremtett vóna, és mind igén jók valának. És azonközben estve és hollal bételvén, hatod nap lén.

super terram, et universa ligna quæ habent in semetipsis sementem generis sui, ut sint vobis in escam:

30. Et cunctis animantibus terræ, omni que volueri eæli, et universis quæ moventur in terra, et in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum. Et factum est ita.

31. Viditque Deus cuncta quæ fecerat: et erant valde bona. Et factum est vespere et mane, dies sextus.

Jegyzetek.

(2. v.) *kedéglén*, am. pediglen. (Vö. *kedélg.*)

héú, am. hiú. Hosszú *éjéröl* l. a HB. *hélón* alakjánál (fönt 66. l.).

viseltetik vala, am. vitetik vala. jár vala. A *feribatur* fordítása.

(4. v.) *vóna*, am. volna (l. bevez.).

(5. v.) *holval*, am. reggel. Közönséges régi szó. Töve *hol-* megmaradt a mai *holnap* *cras* szóban.

(6. v.) *válaszja*, am. válaszsza. Az *-aszt -eszt* végű igéknek általános eredetibb alakja, mely a fölszólitó mód jelét (*j*) még fölmutatja.

(7. v.) *ezék azonképpen beltelvén*, am. ez így beteljesedvén, ez így megtörténvén.

(11. v.) *némzjén*, am. nemzzen. A fölszólitó módban ilyen hangtorlatos alakok közönségesek a régi nyelvben. (Vö. alább *lényljenek*, 15. v.)

gyümölcsteremtő, am. gyümölcstermő. A *teremt* igét *terem* értelemben alább magában is megtaláljuk, s a régi nyelvben ezzel a jelentéssel is általános volt (l. *Nydr-*

tört. Szót.). — E versben valamint a következőnek elején a codexbeli fordítás hézagot mutat, a miben a két vers hasonló tartalmánál fogva pusztá másolói hibát, átugrást kell látnunk.

(12. v.) A másolói ugrás következtében e vers a latin *habens unumquodque sementem* kifejezés fordításával kezdődik.

ki mind, am. mindegyik. (Vö. fönt 180. l.) *ű személye szörént*. A Vulgátának *secundum speciem suam* kifejezése van vele hibásan fordítva, e h. ő neme szerint, ő faja szerint. A fordító ugyanis a *species* szónak 'alak, külső' jelentését vette, ezt pedig a régiek a *személy* szóval fejezték ki, pl. «Az angyal azon *személyben* [am. azon alakban] fráter Bérnáldnak jelénék» (Ehrenfeld-Codex 18.) stb. A szövegben egyszerű mind íráshiba is van: *zemelyezént* e h. *zemelye zrent*.

(13. v.) «*holwan*», íráshiba *holwal* helyett.

(14. v.) *világosojtó állatok*, am. világitók, világitó testek, luminaria.

(17. v.) *mélységére* v. *mélségére*. Hogy

l-lel vagy *ly*-lyel ejtette-e az író, biztosan nem lehet megállapítani.

(20. v.) *rēpēsé*, am. *repeső*, repülő. Codexeinkben főnévileg használva is gyakori szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). ARANY is él vele az ódon nyelvezetű *Buda Halálá*-ban, „madár” értelemmel: «Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e. Kit felakasztottak magas ösztörré, Sátorom elébe, törvény szava nélkül, Ronda *repesőknek* utálatos étkül» (III. é.).

(21. v.) *ingadozó állatok*, am. mozgó állatok. Az *ingadoz* igének általában ez volt a régieknél a jelentése. Az eredetiben tulajdonképp *ingolozó* áll, de minden valószínűség szerint pusztán íráshibából. (Alább pl. rendszeren *ingadoz*.)

22. *a(t) tengernék*. Nyilván a főnév kezdő mássalhangzójának megkettőzésére utal a névelőnek *ah* írása: *at tengēr*. A népnyelv ma is így ejti a névelőt hasonló helyzetben.

sokassúljanak még, am. sokasodjanak meg. A *sokasul* igét a Jordánszky-Codex rendszeren kettős *s*-sel írja *s* azért valószínűleg *sokassul*-nak olvasandó. Ép így írják a régiek többször a *sokasság* szót is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

(23. v.) *hollal*, am. *holval*; ugyanolyan hangváltozás, mint pl. *hallal*, a *hal* főnévnek *-vel* ragos alakja, az eredeti *hal-ral* helyett stb. Valószínűleg nem is egyéb a *holval* második szótagja, mint a *-vel* rag. (Vö. *nappal*, *őj-jel*.)

(24. v.) *ű nēmzesse szērént*, am. ő

neme szerint. Itt ismét a *genus* szót fordítja helytelenül a magyar biblia szerzője. A személyrag előtt az *s* megkettőztetése ma is megvan a népnyelvben, pl. *más*sá, *tojás*sá stb.

bēstye, am. vadállat, bestia. Nem is egyéb, mint e latin szónak magyarosodott alakja. (Vö. fönt 106. l.)

ű színék, személyék szērént. A latinban csak *secundum species suas*. E hely világosan mutatja, hogy a *species*-t külsőnek, alaknak gondolta fordítónk, mert két ilyen jelentésű synonymummal is fordítja itt: *szín* és *személy* (régí jelentésében, vö. föntebb).

(62. v.) *tēgyünk embērt*, am. alkossunk, teremtsünk. A *tesz* igének változatos használatai közt ilyen jelentése is volt a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

hasonlatosságinkra. Többes alak (am. hasonlatosságainkra) az egyes számú *hasonlatosságunkra* helyett.

(28. v.) *lēlkēs állat*, am. állat. Közönséges régi kifejezés. Hasonló jelentéssel előfordúl az egyszerű *lēlkes* szó is (vö. fönt 105. l.).

(29. v.) *terēmt*, am. terem. (Vö. fönt, *gyimölcsērtēmt*.)

tenyēsség, am. tenyészség. Kiejtés szerinti írásmód. (Vö. *egység* e h. *egészség*.)

ēlederre, am. *eledelre*. Hosszú *ē*-vel olvasandó, mert még nyomtatványokban is (PÁZMÁNYNÁL, ZVONARICSNÁL) *ēdel*-t találunk. Az *lr*; *rr* változásról l. bevez.

2. A hasonmás szövege.

(Jordánszky-Codex 40. l.)

[Mint hogy a lefényképezésre legalkalmasabb 40. lap mondat közepén kezdődik, előre bocsátjuk, mindjárt a kiejtésre való átírással, a codex előbbi lapjának e hely értelméhez szükséges néhány sorát. Meg kell jegyeznünk, hogy e szöveg az Exodusnak nem teljes és nem pontos fordítása, hanem csupán rövid kivonata a könyv 36—40. fejezeteinek. A Vulgata szövegét tehát nem lehet e részszel szembe állítanunk.* A 39. lapnak e sorai a következők:]

Mindēnt megszērzenek azért Bezēleel és Óliáb mind az több¹ bölcsékkel, kiknek űr Isten bölcsességēt és értelmet adott vala, kik² mind szikségősök valának az szánktuáriomnak épületire³ és ékösségēre, kiket mind űr Isten parancsolt vala Mojsēsnek. Kik mikoron naponkéd⁴ mükálkodnának,⁵ az népek kedēg mindēn rēggel, hollal nagy sokakat⁶ ||

* A lap második hasábjában közepén a *Leviticus* 1. fejezete kezdődik, a mely ismét rendszeres fordítás.

A hasonmás betűszerinti olvasása.

⁴⁰ Vyznek vala kyk mynd wr ystennek tyztössseeghere es aldozattyara kellemetesek valanak, mynek okaerth az mesterek kezereyteteenek yewnye moyseshez mondwan, tebbet hoz wgy mond, az neep, honnem mynt zykseegh vona, hagyaa azért moyses megh kyaytany, hogy senki tebet ne hozyon az sanctuariomnak eppwletye myerth, hogy eelegh vona ymaran kyt hordottanak vona, es megh zőncenek Myndent megh zerzeenek azerth tellyes zywel nagy bölzen es nagy kylemb kylemb ezodakeppen: mynd kowacz mywzerenth, mynd takacz myw zerenth mygh nem myndent teekelletes kezwlettre hoznanak, mykeppen megh paranczolta vala moysesnek wr ysten: myndent wgy teenek az yzrael ffyay semy fogythkozast nem twnek benne vala kyk megh valanak hagywa. Az papy rwhakath es megh zerzeek kykben aaron es az hw ffyay zolgalnanak wr ystennek elette mykeppen megh vala paranczolwa kyketh mykoron megh latta vona moyses be tellyesedween ottan megh aldaa hwketh. Esmegh zola wr ysten moysesnek modwan. Az elsew honabba, es az honapnak elsew napyan allasad ffel az en Satoromath, es helyhessed hw bele az aranyas zekrenth: es vony velomot hw elette: es oda zerezwen az aranyas aztalth, zerezd rea mynd kyk megh vannak paranczolwan, Az aranyas gyertatartok hw zewethnekywel, es az aranyas oltarth kyn aldozny kel wr ystennek elette, az Sanctuariom elöth, Es veegy zenth kenetöth, kywel kend meg mynd az Satort tellyessegghel mynden ezközeewel az aldozathuak oltarath mynden edenywel hogy megh zentöltes-

Eredeti kiejtése.

visznek vala, kik mind úr Istennek tisztössségére és áldozatjára kellemetések valának, minek okáért az mesterek készérjitetének jönie ⁷ Mojséshez, mondván: Többet hoz, ugymond, az nép, honnem ⁸ mint szikség vona. Hagya azért Mojsés megkiájtani, ⁹ hogy senki többet ne hozjon az szánktuáriomnak éppületire, ¹⁰ miérthogy ¹¹ elég vona immáran, kit hordottanak vona; és megszőnének. Mindent megszőrzének azért tellyes szívvvel nagy bölcsen és nagy kilémbkilémb esoda képpen, mind kowácsmű ¹² szerént mind takácsmű szerént, mígнем mindent tékélletes készületre hoznának. ¹³ Miképpen megparancsolta vala Mojsésnek úr Isten, mindent úgy tének az, Izraél fiai, semmi fogythkozást nem tőnek benne, valakik ¹⁴ megvalának hagyva. Az papi ruhákat és megszőrzék, kikben Áron es az ő fiai szolgalnának úr Istennek elette, miképpen még vala parancsolva. Kiket mikoron megglátta vona Mojsés bétellyesedvén, ottan ¹⁵ megáldá őket. Esmég ¹⁶ szóla úr Isten Mojsésnek, mondván: Az első hónapba ¹⁷ es az hónapnak első napján állassad ffel az én sátoromat es helyhessed ¹⁸ ő bele az aranyas szekrént, es vony velomot ¹⁹ ő elette, es oda szőrzévén ²⁰ az aranyas asztalt, szőrzd réá ²¹ mind, kik még vannak parancsolván: az aranyas gyertyatartót ²² ő szévétnekivel ²³ es az aranyas oltárt, kim áldozni kell úr Istennek elette, az szánktuáriom előtt. És végy szent kenetöt, kivel kend még mind az sätort tellyessegghel mindén eszközével, az áldozatnak oltárát mindén edényvel, hogy megszentöltes-

senek, Es myndent zent olay kenet-
tel zentölj megh, hogy zenthseghesek
leegyenek, Es gyevez aaront es az
hű ffayth az zenth egyház aytanak
eleybe es eleeb megh ferezthwen vyzle
ötöztesth fíel hűketh zentli rwhak-
ban, | Hogy zolgallyanak ennekem:
Es az hű papy kenetesők mynd
erekke haznalatos leegyen Es wgy
tbeen moyses mynth megh paranczola
hű neky wr ysten, Es mykoron myn-
denek teekelletesseghel megh zerez-
tettenek vona rend zerenth, Ottan se-
teth köd be bamlaa az sátort es
wr ystennek dyczösege zalla hű
rea. Es nem mehet vala moyses,
myerth hogy az seteth köd myndent
be fogoth vona es wr ystennek felség-
hes vota, oth yelen vona, Ha mykoron
az köd fíel zaal vala hű rola akko-
ron oda meennek vala az yzrael
ffay Ha kedeegh myghlen fölötte
aal vala, ugyan ottan azon helyen la-
kozna vala. Nappal azért koronked
seteth köd foghya vala be az Satorth.
Es eeyel feness thyz mynd az yzrael
ffay neepeynek latasokra, vala hol
lakoznak vala.

eth veegheztyek el moysesnek ma-
sod kenywe ky exodosnak neweztyek
ymar Eth el kezdetyk Mo-
ysesnek harmad kenyvee

Elsew Capitulum

Incipit liber leuiticus ymaran eeth
el kezdetyk moysesnek harmad ken-
we ky papságnak, es aldozatnak
meltosagarol zool, es bezeel.

Hozyaa hywa azerth wr ysten mo-
ysesth, es bezeelle hű vele az zenth
Satorba mondwan. zool az yzrael ffay-

senek. És mindent szent olajkenet-
tel szentölj még, hogy szentségűsők
légyenek. És gyéjts' Áront és az
ű fiait az szent egyház ajtának²⁵
eleibe, és elébb megfűrésztrén vízbe,
ötöztesd²⁶ fíel űket szent ruhák-
ban, hogy szolgáljanak én nekém,
és az ű papi kenetésők²⁷ mind
érökké használatos²⁸ légyen. És úgy
tén Mojsés, mint megparancsolá
ű néki űr Isten. És mikoron min-
dönék tekelletességgel megszeréz-
tettenek²⁹ vóna rend szerént,³⁰ ottan
sétét köd bebámlá³¹ az sátort és
űr Istennek dicsősége szálla ű
réá. És nem mehet vala Mojsés,
miérthogy az sétét köd mindent
befogott vóna és űr Istennek felség-
gűs vóta³² ott jelen vóna. Ha miko-
ron az köd felszáll vala ű róla, akko-
ron oda mennék vala az Izraél
fiai. Ha kedég míglen³³ fölötte
áll vala, ugyanottan azon helyen³⁴
lakoznak vala. Nappal azért koron-
kéd sétét köd fogja vala bé az sátort
és éjjel fényűs tíz mind az Izraél
fiai népének látásokra,³⁵ valahol
lakoznak vala.

Étt³⁶ végéztetik el Mojsésnek másod
kenyve, ki Exodosnak³⁷ neveztyek.

Immár étt elkezdetik Mojsésnek
harmad kenyve

Első kapitulum.³⁸

Incipit liber Leviticus. Immáran étt
elkezdetik Mojsésnek harmad kenyve,
ki papságnak és aldozatnak méltosá-
gúról szol és beszell.

1. Hozjá hívá azért űr Isten Moj-
süst és beszelle ű vele az szent sa-
torba, mondván:

A Leviticus első hét verse a Vulgata szerint.

1. Vocavit autem Moysen, et locutus est ei Dominus de tabernaculo tes-
timonii, dicens:

nak es mongyad azth hűnekyk, Valameely ember aldozatot akarand tenny wr ystennek hű barmaybol, hymöth es zepletelent aldozyeek, Es vygye az egyhaz aytoya eleybe, wr ystennek megh enghezteleesere. Es vesse oth az hostyanak feyeere hű kezeeth es keellemetes lezen es hű byneynek boezanattyara foganatos es haznalatos, Es oth le vaghya az barmoth, es aaron papnak ffyay ffel veeznek az aldozathnak veereben. es az oltarnak köröss körwl öntözyk, meel oltar vgyan ottan az ayton belöl vagon, es meg nywzwan. az aldozatot. az tagoth konezra. vaghallyak, es az oltaron nagy zeneth

2. Szólj az Izraél fiainak és mondjad azt ú nékik: Valamelly embőr aldozatot akarand tenni úr Istennek ú barmaiból,

3. Himöt és szepletelent aldozjék és vigye az egyház ajtója eleibe úr Istennek megengesztelésére,

4. És vesse ott az hostyának³⁹ fejére ú kezét es küllemetös lészén es ú híneinek boesánatjára foganatos es használatos.

5. És ott lévőgja az barmot, és Áron papnak fiai félvésznek az aldozatnak véreben⁴⁰ és az oltárnak köröskörül öntözik, melyly oltár ugyanottan az ajtón belöl vagon.

6. És megnyúzván az aldozatot, az tagot konezra vagdalják

7. És az oltáron nagy szenet⁴¹ *Ed-dig a hasonmás szövege. A vers befejezése: rakván és⁴² az megkonezolt tagot szépen réá szerézyjék.]*

2. Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Homo, qui obtulerit ex vobis hostiam Domino de peoribus, id est, de bobus et ovibus offerens victimas,

3. Si holocaustum fuerit eius oblatio, ac de armento; masculum immolatum offeret ad ostium tabernaculi testimonii, ad placandum sibi Dominum:

4. Ponetque manum super caput hostiae, et acceptabilis erit, atque in expiationem eius proficiens.

5. Immolabitque vitulum coram Domino, et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem eius, frudentes per altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi.

6. Detraetaque pelle hostiae, artus in frusta concident.

7. Et subiicient in altare ignem, strue lignorum ante composita.

Jegyzetek.

1. *az több*, am. a többi. *Több, több* általános rövidebb alak a régi nyelvben a mai *többi* helyett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *kik*, itt am. a mik, a mely dolgok.

3. *éppületire*, am. fölépítésére. Az *-at* *-et* képző itt, mint a Bécsi és Münchener Codexben, a mai *-ás* *-és* használatának felel meg. A kettős *p* az *ép* szóban régen közönséges volt. Ma is így ejtjük az *éppen*-t e h. *épen*.

4. *naponkéd*, am. naponként. Az *-nként* ragnak régi alakja *-nkéd* volt. (L. SIMONYI: *A magy. névragozás* 45. l.)

5. *múkálkodnának*, am. munkálkodnának. *Múka* a *munka* szónak közönséges régi mellékalakja (l. *Nyelvtört. Szót.*).

6. *sokakat*. Itt dologra vonatkozik: nagyon sokat, nagyon sok ajándékot. Ma csak személyről szoktuk a több. számú alakot használni.

7. *készérettetének jönie*, am. kény-szerítettének, kénytelenek voltak jönni, illetőleg mai kifejezésünk szerint: menni (Mózeshez). A személyragos infinitivus e használatmódjáról vö. fönt 106. l.

8. *honnem*, am. hogynem. A *gyn*: *nn* hasonulás szintén újabb fokú fejlődés (vö. *róna*, *herre*, l. a bevez.). A *hogynem mint kötőszó* ról. fönt 106. l.

9. *hagyá megkiáltani*, am. kikiáltatta. A Vulgata szó szerinti fordítása. A *kiált* szintén már továbbfejlődött alak a mai irodalmi *kiált*-tal szemben.

10. *éppületire*. Az eredetiben *éppületye*; az *r* tollhibából kinaradt.

11. *miérthogy*, am. minthogy. Általános régi kötőszó. Mai maradványa a népies *merthogy*, pl. Petőfiné a *Nézek, nézek kifele* cz. költeményben: «Sétifkáltam így én is valaha, *Merthogy* voltam, voltam én is katona». (Vö. SIMONYI: *Magy. köztárszók* III. 239.)

12. *kovácsmű*. Az eredetinek *nyű* alakja az itt álló két kifejezésben bizonyára *mű*-nek olvasandó s nem *miv*-nek, mert a *u* betűn kettős ékezet látható. A *kovácsmű*, *takácsmű* szókban a *mű* nem mai jelentésével áll, hanem mesterséget jelent (vö. *Nyelvtört. Szót.*); tehát *kovácsmű szörént* am. kovácsmesterség szerint.

13. *mígnem mindent tékélletés készületre hoznádnak*, am. mígnem mindent tökéletes elkészüléshez juttattak, mígnem mindent teljesen elkészítették.

14. *valakik*, am. a mik csak.

15. *ottan*, am. legott, mindjárt. Régi nyelvünkben általános a szónak e használata (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *ésmég* Az *ismét* szónak általános régi eredetibb alakja.

17. *hónapba*. Az eredetiben kiejtés szerinti írásmóddal *honapba*.

18. *helyhessed*, am. helyezzed. A régen közönséges *helyhet* igének fölszóllító alakja. Képzésére nézve ugyanolyan mint a szintén elavult *sebhét* 'sebez'.

19. *vélom*, a latin *velum* magyarosodott alakja; itt am. kárpit.

20. 21. *oda szerzvéen, szerzéd réá*. A *szerez* ige mindkét kifejezésben azt teszi: állít, helyez, tesz. A Vulgátában a megfelelő hely (Exod. XL. 4) így hangzik: «Et illata mensa, *pones* super eam, quæ rite præcepta sunt». A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri igénknak ily használatát.

22. *gyertyatartót*. A codexben a szó végén az ismeretes másolóhiábával *k* áll *t* helyett. A codex másolója ugyanis az eredetijében levő szóvégi *t-t* *c*-nek nézte s mint ilyent a betű latinus jelentéséhez képest *k*-val helyettesítette.

23. *szévétnekivel*, am. szövétnekeivel, azaz gyertyáival, fáklyáival. A régi nyelvben közönséges szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma jóformán csak képes kifejezésekben használjuk: az ész világító szövétneke stb.

24. *gyéjts'*, e h. *gyéjtsd*, azaz gyűjtsd. Az *é* és *ü* viszonyáról l. fönt 17. l. A fölszóllító mód *d* ragjának hiányáról vö. 166. l.

25. *ajtának*, e h. *ajta-á-nak*, ma: ajtajának. A régi nyelvben nem ritka az előbbi (*j* nélküli) alaknak ilyen összevonása, különösen az *ajtó* szóban. (L. SZINYEI: *A birtokos személyragozásról. Magyar Nyelvőr* XVII. 151.)

26. *ötöztesd*, am. öltöztessd, olyan újszerű hangkopással, mint *róna* e h. *volna* (vö. bevez.).

27. *az ü papi kenetésök*, am. az ő papi fölkenetésük, fölkenésük. Érdekes a *kenetés* főnév, a mennyiben az *-ás* *-és* képzőnek a szenvedő tőalakhoz való függesztését újabban többször hibáztatták, *fojadalás*-t ajánlva pl. *fojadtalás* helyett, stb.

28. *használatos*, am. hasznos. Régen ez volt a *használatos* szó értelme, valamint a *használat* szó is hasznót jelentett. (Vö. fönt 159. l.)

29. *mégszeréztettének*. Itt nem a mai 'megszerez, beszeres' értelemmel áll, hanem azt teszi: elvégeztették. A Vulgátában (Exod. LX. 31): *postquam omnia perfecta sunt*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

30. *rënd szerént*, itt am. sorra, sorban, egymásután.

31. *bébámlá*, am. befölel, opernit. A *bá-mol* kihalt ige, mely a régi nyelvben sem szerföltt gyakori s csupán *be-* és *el-* ige-kötökkel fordul elő.

32. *jélségés vóta*, am. felséges volta. (Vö. föntebb *vóna* *volna*, *ötöztet* *öltöztet*.)

33. *ha kedég míglen*, am. a míg pedig. A *ha míglen* a mai *a míg*-nek felel meg, mint pl. a *haki*, *hami* a mai *a ki*, *a mi*-nek. Föltűnő a *pelig* kötőszó szórendje.

34. *azon helyén*. Ugyanazt jelenti mint az előbbi kifejezés (*ugyanottan*), v. i. ugyanazon helyen. Az *azon* névmásnak tudvalevőleg 'ugyanaz, ugyanazon' volt a szokot-

tabb jelentése régi nyelvünkben. E használat maradványa: *azon módon*, tulajdonképp am. ugyanazon módon.

35. *Izraél fiai népének látásokra*. Ertelemszerinti szerkesztés *népének látására* helyett.

36. *itt*, am. *itt*. E nyiltabb magánhangzós alak gyakori a codexek korában (l. *Nyelvtört. Szót.*) s pontosabban felel meg a mélyhangú *ott*-nak mint a mai *itt* ejtés.

37. *Evodosnak*, am. Exodusnak. Olyan magyaros változat, mint pl. *plébános* a latin *plébanus* helyett.

38. *kapitulom*, am. capitulum. (Vö. *templom* a latin *templum*-ból.) Ugyanc latin szónak más fejlődésű alakja a *káptalan* szó, melynek nyilván a *-talan* végű melléknévek hatása alatt lett ilyen ejtése.

39. *hostya*, am. a latin *hostia*. Itt, valamint a régi nyelvben általában, nemcsak alakilag, hanem jelentése szerint is meg- egyezik latin másával, a mennyiben áldo-

zatot jelent. Később az *ostya* alak fejlődött ki és csak a kovásztalan vékony lepénykét (német *oblate*) értjük rajta.

40. *fölvésznek az áldozatnak vérében*, am. fölvésznek az áldozatnak véréből. A *-ben* rag itt a határozatlan tárgy- nak kifejezésére szolgál, vagyis partitívusi jelen- tése van, a mi a régi nyelvben általános volt (l. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 79. s köv. ll.).

41. *szenet*, am. tüzet. A régi nyelvben a *szén* szónak 'tűz' az általánosabb jelen- tése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

42. A régi nyelvben előfordul olykor, hogy a *-ván* *-vén* igenév határozott igének van tekintve s hozzá a tulajdonképeni állítmány és kötőszóval kapcsolódik. Félművelt em- berek beszédjében, kik a már elavult *-vön* *-vön* alaknak jelentésével nincsenek tisztá- ban, ma is sokszor hallunk ilyen kifejezés- módot.

Kiadás. A Jordánszky-Codexet a Jankovich- és Csemez-Töredékekkel együtt, rész- letes bevezetéssel s egy lap hasonmásával VOLF GYÖRGY tette közzé a *Régi Magy. Nyelv- emlékek* V. kötetében, melynek főrészt tulajdonképp még TOLDY FERENCZ nyomatta ki (l. fönt 43—44. l.). — Mutatványokat mai helyesírással és néhány nyelvi magyarizattal TOLDY FERENCZ adott belőle. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 137—145. — Hasonmást látni még belőle HORVÁT ISTVÁN idézendő ismertetése mellett és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténet* ében, I. köt.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Ó és Új Testamentomi Bibliái Töredékek 1516—1519-dikből. Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. III. 113—117. — TOLDY FERENCZ fönt id. munk. II. 87. és 101—106. — VOLF GYÖRGY: *Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása.* (Értele-ések a nyelv- és széptudományok köréből VII. k. X. sz.) — CSONTOSI JÁNOS *A Jordánszky-codex győri töredéke* [Csemez-Töredék], *Magy. Könyvszemle* 1880. évf. 136—156. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Mus. részéről rendezett Könyvkiállítás- hoz* (Buda- pest, 1882.) 28. l. A Jordánszky-Codex s a Jankovich-Töredék rövid ismertetése. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL: *A Jordánszky- és Érdy-codex, Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written in a dark ink on aged, slightly yellowed paper. The script is dense and fills most of the page. The text appears to be a list or a series of entries, possibly related to a collection or a set of records. The words are difficult to decipher due to the cursive style and the age of the document. The text is written in a single column, starting from the top left and moving downwards. The paper shows signs of wear, including some staining and discoloration, particularly towards the bottom and right edges. The overall appearance is that of an old, well-used manuscript.

HUSZADIK FEJEZET.

A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi-Codex.

Egy beeses költői maradványunkat, a *Mátyás király halálára való emlékdal* — mely minden valószínűség szerint közvetlenül a nagy király halála után 1490-ben, vagy nem sokkal későbbben keletkezhetett — a XVI. század első negyedéből való Gyöngyösi Codex tartotta fenn.

Ez egy kis negyedréti alakú papiros-codex. Magyar része négy ismeretlen kéz munkája. Kora pontosan nem tudható, Volf György szerint azonban a XVI. század első negyedéből származik. Tartalma imádságok, melyeket egy Szent Lászlóról való ének s a Mátyás király halálára szerzett s alább bemutatott emlékdal előz meg, s egy Szent Lélekről szóló ének zár be. Előbb a *gyöngyösi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé volt — innen neve — s először Horvát István ismertette 1836-ban a *Tudományos Gyűjtemény* IX. kötetében (107—110. l.). Jelenleg az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 8-r. 3. sz. alatt*).

Orthographiájának említésre méltó sajátága, hogy minden mellékjegy alkalmazása nélkül kizárólag a latin abécze betűit használja.

A *Mátyás király halálára való emlékdal*, melyet e codexből (4. l.) mutatványul és hasonmásban is adunk, egyike amaz alkalmi verseknek, melyek Mátyás korában úgy látszik divatban voltak,¹ azonban jelen alakjában néhány évtizeddel későbbi följegyzésű.

A Mátyás király halálára való emlékdal.

(Gyöngyösi-Codex 4. l.)

A dal betűszerinti szövege.²

1, Ne hay walo yo mathyas kyal
sok orzagokath the byral
Nagy dichereththe Akoron walaly
ellensegednek ellenne allal

A dal eredeti kiejtése.

1. Néhai való jó Mátyás király!
Sok országokat té bírál,
Nagy díesérettel akkoron valál,
Ellenségédnek ellenne állal.

¹ Ilyen pl. a *Mátyást mostan választotta* kezdetű utcai ének is, melynek szövegét SZÉKELY ISTVÁN XVI. századi krónikáiról őrizte meg számunkra. (L. *Régi Magyar Költők Tára* I. 23.)

* Az eredetiben, mint a hasonmásban látható, a vers nincs sorokra törve, a versszakok azonban mindig új sorral kezdődnek. Átirásunkban a szögletes rekesz olvasható törlést jelent.

- 2) hatalmassagodath yelenthed
 beclnek hog warosath the meg
 vened
 ekes sereged oth felethed
 kyraly zeked benne helheztheted
- 3) Nemeth orzagoth mykorth kewa-
 nyad
 zenth koronához walazthad
 ees nagh sok rezre hassogatađ
 magyary wraknak tyztwl mynd el
 oztad
- 4) Akoron the lel oly igen draga
 theged kewanya che praga
 meg herwadoz oth zep zeld aga
 nem kelemethes neky wiraga
- 5) Terekechtwl nerel ayandokokath
 ne puztyhanad orzágokath
 ne kerengetlned bassayokath
 ne fenegedned w chazarokath
- 6) Igekezel wala sok orzágokra,
 ees nag hathalmas warosogra
 az vizen alo weleneere
 ees benne walo [bwlh] beleh ola-
 sokra
- 7) Magyar orzagnak fenes thykere
 laga *
 ees rethenetes baynaka
 numuroltagnak kies hajlaka
 nagh ekessegnek ees the walal oka
- 8) Nagh ekessege thyztessegennek
 nagh batorsaga felelmeknek
 otalmazoya magar nepeknek
 rettenethes lel az lengeleghek
- 9) Kyralok kezeth lel the hatalmas
 ees nagh igeknek dyadalmas
 neped kezeth nagh byzodalmas
 legh wristennel Imar nyugodalmas
2. Hatalmasságodat jelentéd,
 Bécsnek hogy városát tē megvén-
 néd,
 Ékēs seregéd ott feletéd,
 Királyi székéd benne helyhēztetéd.
3. Némētországot mikort kívánád,
 Szent koronához választád,
 És nagy sok részre hassogatađ,
 Magyarı uraknak tisztul mind el-
 osztád.
4. Akkoron tē lel oly igen drága,
 Tēgēd kívána cse Prága.
 Mēghērvadozott szép zēld ága,
 Nēm küllemetēs néki virága.
5. Tērēkēktul nyerél ajándokokat,
 Nē pusztítanád orzágokat,
 Nē kerēngetnéd bassújokat,
 Nē fenyegetnéd ű esászárokat.
6. Igyekēzél wala sok orzágokra,
 És nagy hatalmas városokra,
 Az vizen álló Velēnezere
 És benne való bēles olaszokra.
7. Magyarországnak fényēs tikere,
 világa
 És rēttenetēs bajnaka,
 Nyumurołtagnak kies hajlaka,
 Nagy ékēssegnek es tē walal oka.
8. Nagy ékēssege tisztēssegēnknek,
 Nagy batorsága felelmēnknek,
 Otalmazója magyar népēknek,
 Rēttenetēs lel az lengyelēknek.
9. Királyok között lel tē hatalmas
 És nagy igyeknek diadalmas,
 Néped között nagy bizodalmas.
 Légy űr Istennél immár nyugodal-
 mas.

Jegyzetek.

(1. vsz.) *nēhai való*. Minthogy a *walo* szó utólag van beszúrva, a szokatlan kifejezést úgy magyarázhatjuk, hogy az eredeti *nēhai jó Mátyás király* kifejezést *nēha való jó Mátyás király*-ra akarta az író vál-

toztatni, a már leírt *nēhai (ne hay)* szóból azonban elfeledte az utolsó betűt kitörölni. A *való* szónak ugyanis csak határozószó mellett volna helye.

«*dicherethte*». A szó vége már el-

² E négy betű az eredetiben a *thykere* szó fölé van írva s valószínűleg *vilaga* azaz 'világa' helyett áll, a mi ki is adná a következő sorokkal a hiányzó rímét.

fakúlt; az utolsó *e* után még bizonyosan egy *l* betű állott, tehát am. dicsérettel.

«*walaly*», am. valál. Az *y* fölösleg, a mi nem ritka a régiek írásában.

«*ellenne állál*», am. ellenállál. A birtokosragnak kitétele az *ellen* szón e kifejezésben szokásos volt a régieknél (I. Régi Magy. Költők Tára I. 304).

(2. vsz.) «*Bécsnek hogy városát tē megvännéd*», am. hogy Bécsnek városát megvetted. Érdekes a *hogy* kötőszónak inverziója, a mi igazolja újabb költőinknek ebbeli szabadságát.

«*felethed*». E helyet TOLDY *feleléd*-nek olvassa (A magy. nemz. irod. története 3. kiad. I. 202), SZILÁDY ellenben *feletéd*-nek, a mi azt teszi: félelmet okoztál neki. Mi ez utóbbi olvasást tartottuk valószínűbbnek.

«*helyhēztetéd*», am. helyezéd. A *helyhēztet* ige tehát itt voltaképen ugyanazt teszi mint az egyszerű *helyhēz*. A két azonos jelentésű alaknak teljes analogiája a mai *kettőz* és *kettőztet*.

(3. vsz.) «*kewanyad*», am. kívánád. A következő versszakban is *kewany* am. kívána. Mindkét helyen valószínűleg egyszerű *n*-et kell olvasnunk (vö. fönt *walaly* am. valál), mert különben nem fordul elő ez ige *ny*-es alakkal.

«*szent koronához választád*», am. a szent koronához csatolád. (Vö. Régi Magy. Költők Tára I. 305.)

«*hasogatád*», am. hasogatád. A *hasad* ige és származékai a régi nyelvben nagyon gyakran *kettős ss*-sel fordulnak elő (I. Nyelvtört. Szót.).

«*tisztül mind elosztád*». A régi nyelvben közönséges szólás: *tisztül adni* vkinek vmely várost vagy országot. Pl. az Érdy-Codexből való szemelvényünkben (I. XXV.

fej.) olvashatjuk: «Az országot *adá tisztül* égy régi ösinek» (a codex 496. lapján). «Királné asszon Warkoch Tamásnak *adá Váradot tisztül*» (I. Nyelvtört. Szót.). A kifejezés értelme: rábízta az illető város vagy ország kormányzását. Az énekünkben előforduló *tisztül elosztani* ezen a szóláson alapszik s azt teszi, hogy a széthasogatott Németországot egyes magyar urak mint kormányzók közt szétszította.

(4. vsz.) *lél*, am. levél, lettél. Párja a ma is használt *lön* régi *lén* alakjának. (Vö. fönt 11. l.)

«*ese*». Így írtuk át annak jeléül, hogy a szó csak e két hangból állt, a mint egyéb-iránt ma is csak írásban van meg a *h* a ragtalan *eseh* alakban.

(5. vsz.) «*ne pusztítánád*», am. hogy ne pusztítánád. (Vö. *kérlek, ne beszélj* e h. *kérlek, hogy ne beszélj*.)

«*keröngetnéd*», am. üldöznéd. Közönséges régi ige. (L. Nyelvtört. Szót.)

(6. vsz.) «*igyekzél vala sok országokra*», am. törekszel vala sok ország után. A régi nyelvben igen szokásos kifejezőmód igénknek e *-ra* ragos vonzata. (L. Nyelvtört. Szót.)

(7. vsz.) «*nyumorúltaknak*», am. nyomorultaknak. E zártabb ejtése más emlékekben ismeretlen.

«*hajlaka*», am. hajleka. A *hajloka* alaknak változata (vö. *ajándék: ajándok* stb.), második szótagjában nyitabb hanggal.

(8. vsz.) «*tisztességünknek*», am. tisztességünknek. (Az *ē—ü* viszonyáról l. fönt 17. 18. l.) Az eredetiben a birtokosragnak *k*-ja tollhibából kimaradt.

(9. vsz.) «*nagy igyeknek diadalmas*», t. i. levél. A *-nek* rag használata itt szokatlan. Am. nagy ügyekben diadalmas.

Kiadások. A Gyöngyösi Codexet teljesen VOLF GYÖRGY adta ki, rövid bevezetéssel, *Nyelvemléktár* II. k. — A Szt. Lászlóról és Mátyásról szóló énekeket kiadta DÖBRENTAI GÁBOR, *Régi Magy. Nyelvmélekek* IIb. köt. 6. és 5. l. (az előbbi Döbrentei Mária-éneknek tartotta), és SZILÁDY ÁRON, egy harmadik verses darabbal együtt, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. 22. és 29. l.; a Mátyásról szóló éneket közli TOLDY FERENCZ is, alábbi munk. II. k. 202. l. — Az első lap hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, a Mátyásról szóló emlékdalé pedig a *Régi Magy. Nyelvmélekek* II. kötetében.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szent Brigida Imádságai Gyöngyösön* stb., *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. IX. 107—110. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 31. l.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból.

Egy érdekes békelevelet mutatunk be e fejezetben, melyben KESSERŐ MIHÁLY boszniai püspök és huga KRISZTINA egy pörük után, Verbőczy István helytartó s több főúr és neves jelenletében, kibékülésüket fejezik ki. A békelevelet 1824-ben Paulányi József, udvari kancelláriai fogalmazó, fedezte föl s jelenleg — mint a hasonmásán látható lebélyegzések is mutatják — a *Nemzeti Múzeum* tulajdona.

A nyelvemlék tulajdonkép három részből áll: a latin bevezetésből s a két megbékélő testvér magyar békenyilatkozatából, melyeket Verbőczy helytartó sajátkezű írásával láttamoz és megerősít.

Íme a nyelvileg is becses emlék betűszerinti szövege és olvasása.

A bekelevél betűszerinti szövege.

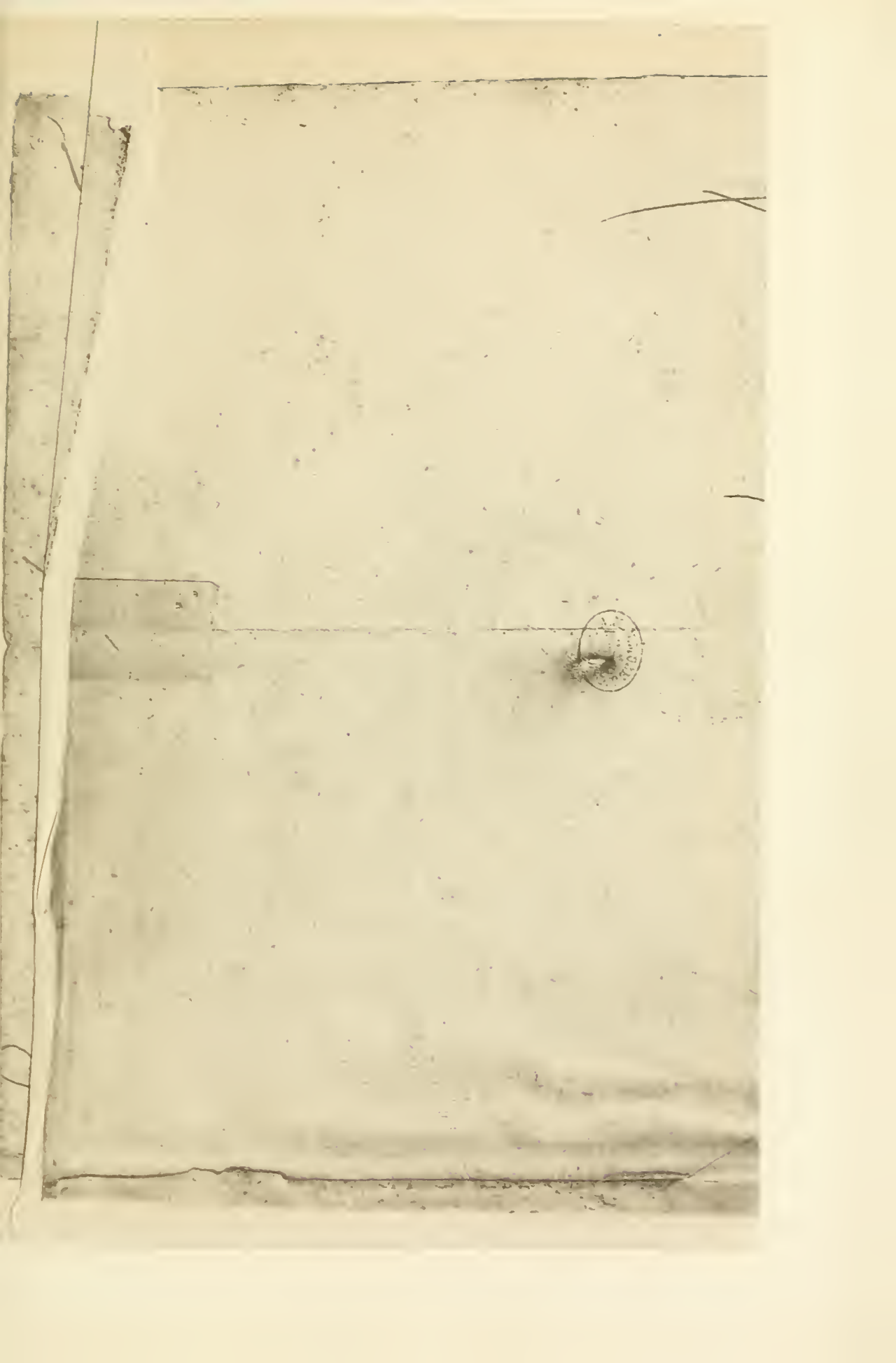
Forma verborum Reconciliacionis Reuerendi domini Michaelis Kesserew Episcopi Bozneusis ac Generose domine Cristine Sororis sue carnalis. In Nyarasapath coram Egregijs Stephano de Werbewez locumtenente ac Magistro Nicolao de mylethynecz prothonotario personalis presentie Regie Maiestatis, necnon Michaelis Kenderesy de Gyal Gregorio pesthyeny de marthonos regio consiliario Ladislao was de Gyalw comite comitatus Zolnokexterioris. Johanne doczy de Zeg. Gregorio de mykola. petro de Ibran, Lazaro poka de Isthwanbaza Jowachyn de Zentblewrynez ac multis alijs Nobilibus Secundo die festi Beati martini Episcopi et confessoris Anno 1. 5. 2. 3. facte, et primo forma verborum domine Cristine.

Forma Verborum domine Cristine

A latin bevezető rész mai orthographiával.

Forma verborum reconciliacionis reuerendi domini Michaelis Kesserő episcopi Bosnensis¹ ac generosæ dominæ Christinae sororis suæ carnalis, in Nyáras-Apát,² coram egregiis Stephano de Verbőcz locumtenente ac magistro Nicolao de Miletinecz protonotario personalis presentie regie maiestatis, necnon Michaelis Kendőréşy de Gyál,³ Gregorio Pőstyéni de Martonos regio consiliario, Ladislao Vas de Gyalu comite comitatus Szolnok exterioris,⁴ Johanne Dőczy de Szég, Gregorio de Mikola, Petro de Ibrány, Lazaro Póka de Istvánháza, Joachim de Szentlőrincz, ac multis alijs nobilibus, secundo die festi beati Martini episcopi et confessoris, anno 1523. factæ. Et primo forma verborum dominæ Christinae.

Forma verborum dominæ Christinae.

Forma bezborum femininarum Penesendi Domini Mitzelis de sereno Eri
Zosien ac Generose Domine Crisime sororis sue ronalis. Mitzianisapathy
roram Egrigys Dreyano de verberet comitum ac Mitzianisapathy
de miltigynel profubatoris personalis pnie Regie maiestatis. vnam Mitzianis-
penderis de Egid Gregorius pntigynel de nantionos regio consularis
Ladislas vnas de Sialus comite/obitatus Johanne exterioris. Regine doct
de J. E. Gregoris de mibala. Petro de Form. Lasaro vokal de Ft. Guanyasa
Jovarsim de Jent Glevivius ac vultis alijs Nobilibus Sempudo die festi Beati
marthi Episcopi et confessoris Anno 1. 7. 2. 7. facte/et prius forma
bezborum Domine Crisime.

Ms. N. 1150
Litterarum

Forma bezborum Domine Crisime

to vram ees to Bathyam, az Mijámero per, ees Indotari a vragh Joop Mij
bewezenitewit, vromt ew fwelege elenw Wolhamak, azokery extgem Joop
The Regielmediek en veam neheslege waggion, ten al mijfeyen Egiebetfeyw
ettetgem wala, az keppen keimergentgem wala. vromtallik ew fwelegenek,
Joop Ege Regielmed flevot. Eek netem fherwent hetgetfene, de wofgan
Eekthem. Joop. The Regielmed en netem bewyhelede nem Wolh, mijnty en
elechube attak wala, Azerly ferem Regielmedef. mijnty yo vrommaty, ees
to Bathyamot. Joop emnetem neg. Bogastad al mijty efferw en Peam
neheslege, ees Laab engemetty Tozevde ftywof. Merly en mijnden yomath
The Regielmedtherw warom mijnty To vorantbol ees yo Bathyamthol

Ed p. M. G. v. d. w. J. van L. d. v. d. w. J.

Forma beatorum domini Kyriaci

kyriacum byzomyaba. nem thurosom obdu. Myerth en the netes wogt
fogadum woobda. a3 myrth the elwode adpaf woold. Myerth emmy
3 kyriacum eea nem woold. i hogt en the netes by thene fogadum
woobda. Agert en ees tecke byger sel myrth yo algeronoth ees yo
hu gonoth. hogt ha my frudagoo ees tekeleges e3 soleg myrth
woobden eem ecey. ne nete. 3 e. meer. a3 myrth en myweelgen a3
en 3 by kyriacum eghendum myweelgen. fimen thora eenduncty
luchel myrth te e em e at by myrth ees bygeronoth.

Ad sacrosancti romani imperii in christiano imperio. M. C.

Jo wram Ees io Bathyam, az My nemew per, ees Indolath awagh zook My kewzewtewnk, wronk ew fewlsege elewth woltanak, azokerth erthem hogh The kegelmednek en ream nehezsege wasyon, Een az nykeppen Egyebekthwl erthethem wala, az keppen kenyergewthem wala wronknak ew felsegenek, hogh the kegyelmed felewl Een nekem therwenth thetethne, de mosthan Eerthem, hogh the kegyelmed en nekem kewtheles nem wolph, mynth en elewbe atthak wala, Azerth kerem kegyelmedeth, mynth yo wramath, Ees io Bathyamath, hogh ennekem meg Bochassad az myth ebbewl en Ream nehezethel, ees Laas engemeth Jo zerethethwel, Merth en mynden yomath The kegyelmedthewl warom mynth Jo wramthol ees yo Bathyamthol.

Lecta per Me Werbewezium Locumtenentem || Forma Verborum domini Episcopi

Jo hwgom Byzonyaba. nem thwdom okath. Myerth en the neked wgh fogattam volna, az mynth the elewdbé atthak wolph, Merth semmy zyksegem rea nem wolph, hogh en the leked hythemre fogattam volna, Azerth en ees kerlek thegedeth mynth yo azzonyomoth ees yo hwgomoth, hogh ha my fáradságod ees kewiseged ez dolog myath wolph, en ream erethe ne nehezél'. merth az myth en mywelthem az en Thyztessegem olthalmaban mywelthem, Innen thowa Ewremesth Lathlak mynth zerelmes athyamfyath ees hwgomath,

Idem Werbewezy qui suppra. In Testimonium promissorum. m. p.

A magyar rész eredeti kifejtése.

Jó uram és jó bátyám! Az minémő pőr és indólat⁵ avagy szók mi közöttünk uronk ő fölsége előtt voltak, azokért értém, hogy tő kegyelmednek⁶ én réám nehézsége⁷ vagon. Én, az miképpen ügyebektől⁸ értettem vala, azképpen kenyérgöttem⁹ vala uronknak ő fölségének,¹⁰ hogy tő kegyelmed felől én nekém térvént tetetne¹¹: de mostan értém, hogy tő kegyelmed én nekém köteles¹² nem volt, mint en előmbe adták vala. Azért kérem kegyelmedet mint jó uramat és jó bátyámat, hogy én nekém mégboesással,¹³ az mit ebből én réám nehezéltél,¹⁴ és láss engemet jó szeretetvel. mert én minden jómat tő kegyelmedtől várom mint jó uramtól és jó bátyámtól.

Lecta per me Verböczyum locumtenentem. Forma verborum domini episcopi

Jó hógom! Bizonyába¹⁵ nem tudom okát, miért én tő nekéd úgy fogadtam volna,¹⁶ az mint tő elődbe adták volt. Mert sümmy szikségem réá nem volt, hogy én tő nekéd hitémre fogadtam volna. Azért én és kérlek tégedet mint jó asszonyomot és jó hógomot, hogy hami fáradságod és költségöd ez dolog miatt volt, én réám érte ne nehezélj. Mert az mit én miveltem, az én tisztességem oltalmában miveltem. Innen tova¹⁷ örémest látlak mint szerelmes atyámfiát és hógomat.

Idem Verböczy, qui supra, in testimonium promissorum, manu propria.

Jegyzetek.

1. *episcopi Bosnensis*. A XIII. században alapított *boszniai püspökség* a régebbi eredetű *szerémi püspökséggel* 1773 óta a *diakovári* (szerém-boszniai) püspökségben van egyesítve.

2. *Nyáras-Apát*. Régen helység volt Pest megyében. Előfordul *Nyarasapathy*-nak írva is. Ma puszta, Czegléd mellett, s neve *Nyársapát*. (L. Csánki Dezső: *Magyarors. történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I. 32.)

3. *Gyál*. A Hunyadiak korában még szintén helység; ma puszta, Soroksár mellett. (L. ugyanott 28. l.)

4. *Szolnok exterior*, am. Külső-Szolnok megye.

5. *indólat*, am. harag, fölundulás. A szónak e jelentését örzi ma is az *indulatos* melléknév.

6. *té kégyelmednek*. A régi nyelvben a *kegyelmed* ezimezést mindig a névmással (*te*) kapcsolva használták, a mint harmadik személyről ma is csak így mondjuk *ő kegyelme, ő kölme* stb.

7. *nehézség*, am. neheztelés, harag. A régi nyelvben szokásos ilyen jelentéssel (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *égyebektől*, am. másoktól.

9. *könyörgöttem*, am. könyörögtem. Hasonló tövű igéknél ma a múlt alakokat a segédhangzóval bővült *könyörög-* tőalakból képezzük. Némely vidéken a régies ejtés ma is divatozik, pl. Egerben: *csarargottak* esavarogtak, *vásárlottam* vásároltam stb. (l. *Magy. Nyelvr.* XVIII. 23).

10. *uronknak ő felségének*. Ma *urunk* ő *felsőségének*. A mai nyelv szokás ugyanis az egész kifejezést mintegy önálló szót ragozza. (Vö. *Mondattani bírártatok* 19, 20. l.)

11. *törvént tétetne*, am. ítéletet mondana, igazságot szolgáltatna. A régi nyelv-

ben szokásos szólásmód, épúgy mint a belőle származó összetett főnév is: *törvénytétel* am. ítélet. (L. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *köteles*, am. lekötelezett, adós, tartozó. A szót ma is hasonló értelemben használjuk; a különbség jőformán csak annyi, hogy személyre vonatkoztatva (köteles vki iránt) ma már nem alkalmazzuk, míg a régieknél közönséges volt az ilyen kifejezés mód, mint pl. *szüleinkhez kötelesek vagyunk* stb. (l. *Nyelvtört. Szót.*).

13. *mégbocsássad*. Érdekes a *te kegyelmed* ezimezés után a második személyű igealak használata, a mi a régi nyelvnek általános eredeti sajátága. Kezdetben ugyanis magasabb személyekkel szemben is a 2. személyű alakokat, a tegezést szokták volt alkalmazni. Ennek maradványa, hogy a *felsőged, méltóságod, nagyságod* stb. megszólításokon mind a 2. szem. birtokosrag van alkalmazva. A régiek azonban e megszólító kifejezések mellett az igét is megtartották 2. szem. alakban, holott ma a nyelvtani egyeztetés győzött s e szók mellé minthogy grammatikailag tulajdonkép harmadik személyű elvont fogalmak, az igét is harmadik személyű alakkal alkalmazzuk: *engedje meg méltóságod* stb.

14. *nehézeltél*, am. a mit rossz néven vettél, a miért nehezeltél. (Vö. fönt 180. l.)

15. *bizonyába*, am. bizonyosan. Általános régi alak (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *ügy fogadtam volna*, am. olyan fogadást tettem volna, olyan kötelezettséget vállaltam volna. Hogy a dolog tulajdonképpen miben állt, a békelevélből nem lehet megtudni.

17. *innen tova*, am. inentől, ettől fogva, ezentúl. Általános régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

Kiadások. E békelevél már három ízben is közölve volt. Először a fölfedező, PAULÁNYI JÓZSEF tette közzé 1824-ben a *Magyar Kurír* melléklapjának, a *Kedveskedő*-nek 18. számában. Másodszer HORVÁT ISTVÁN közölte és ismertette, hasonlóan, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. X. k. 106—108. l. Harmadszor DÖBRENTAI GÁBOR adta ki rövid ismeretetéssel, *Régi Magy. Nyelvművek* IIb. 17—19. l.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A Weszprémi-Codex.

Kis nyolczadrét alakú, végén csonka papiros-codex. Két kéz írása, leírói azonban ismeretlenek. Kora is csak általánosságban határozható meg, a mennyiben a XVI. század első negyedéből származhatik. Klarissza-apácák számára készült s tartalma: Krisztus kínszenvedéséről való prédikáció és Szent Bonaventura könyve az élet tökéletességéről. Ez utóbbi rész azonban csonkán maradt. Első ismertetője, Horvát István irodalmi régiségeink szorgalmas búvárának, *Weszprémi István* egykori debreczeni orvosnak emlékezetére szentelte s innen viseli nevét. Jelenleg Winkler Mihály, néhai pécsi kanonok,¹ ajándékából az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 8.* jelzet alatt).

Megemlítjük, hogy 115. lapján egykori birtokosának neve is föl van jegyezve, ekképen: *Az Somodi nemem konue ez.* A 108. és 109. lapok között pedig egy hosszában összehajtott csik papiros áll bevarrva, a melynek egyik belső oldalán újabb írással s egymás alá helyezett betűkkel a következő szavak olvashatók: *siuem lolköm Viragom czinigem*, azaz: szivem, lelkem, virágom, czinegém; a másikon pedig: *araniom gombom agom leuelem*, azaz: aranyom, gombom, ágom, levelem.

Horvát István a codex második részének, Szent Bonaventura értekezésének latin eredetijére is rámutatott,² s minthogy erről a *Nyelvemléktár* kiadásában nincs említés, jónak láttuk rövid szemelvényünket épen e részből venni, hogy a szöveget eredetijével is szembeállithassuk s hogy a fordítás iránt a figyelmet fölkeltjük.

E szemelvény a codex 117—119. lapjairól való.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Az eredeti kiejtés.

Bodog kyth the, taneytaz, vram es az the, tervenyedrel meg taneytandod ewteth Senkyth bewchnek nem ytelek	Bódog, kit tē tanējtasz, Uram, és az tē tērvényēdrél mēgtanējtandod ötet. Sēnkit böcsnek nēm itélék
---	---

A latin eredeti.

Beatus homo quem tu erudieris Domine et de lege tua docueris eum :
Neminem censerī sapientem fateor, nisi eum solum, quem Spiritus sancti

¹ Kiről a Winkler-Codex kapta nevét (l. fönt 29. l.).

² S. BONAVENTURAE Opera. (Lugduni, 1668.) VII. k. 631—639. l. Az értekezés címe: S. Bonaventurae Erimii Ecclesiae Doctoris Opusculum de perfectione vitae ad sorores.

lenny hanem csak azth akyth zenth, leleknek, malasztja meg taneytand: Mert dauid profeta byzonsagh tewen: csak az bizony bodog csak az, bizonyossággal, bwleh kynek elmeyet lelkeh vr isten meg taneytya: Mert csak vrnak teruenye vagyon zeplew, nekwl, csak az meg enzhetetlen: csak az thereytwen lelkeketh ydwessegre Ez ternennek ew tanusaga awagy thaneytasa nem csak kywel, bethvben, ||¹¹⁸ keresendew de Inkab aheytatos, elmenek, kyansaganak myatta: kyuanando, kedyg lelekben es yozagban, tudnya, illik hogy az belél taneychon ky csak ew maga tuggy kyuel az theruennenek kemensegeth belsew edessegre változtatny: Meg taneyth kedyg vr istennek teruenye: myth kellyen tenny: myth kelyen el, tauoztatny, myt hynny: myt ymadny myt kyuanny: myt feelny: Taneyth Zeplew telennek es megh, enzbetethlennenk, lenny: taneyt fogadasokat meg tartani: thet byneket meg syratlly: taneyt ez vylagiakat es testieketh meg vtalni Taneytya mynd az, telyes, zyuet: telyes lelket: telyes, elmet, csak Iesus cristusban, thereyteni, Ez tanusagnak hasonlasara ||¹¹⁹ Mynden ez vylagi bewlchesseg, kabasag, es balgatagsag:

lenni, hanem csak azt, a kit Szentléleknek malasztja megtanéjtand. Mert Dávid próféta bizonyág tévén,¹ csak az bizony² bódog, csak az bizonyossággal³ böles, kinek elméjét, lélekét úr Isten megtanéjtja. Mert csak Úrnak térvénye vagyon szeplő nélkül, csak az megérizhetetlen,⁴ csak az téréjtvén⁵ lélkéket idvésségre. Ez térvénnek ő tanúsága⁶ avagy tanéjtása nemcsak kívül, bétűben keresendő, de inkább áhéjtatos elmének kívánságának miatta. Kívánandó kedig lélekben és jószágban,⁷ tudnia illik hogy az belél tanéjtson, ki csak ő maga tudja kívül az térvénnek keménségét belső edésségre változtatni. Męgtanéjt kedęg úr Istennek térvénye, mit kelljén tenni, mit kelljén eltávoztatni, mit hinni, mit imádni, mit kívánni, mit félni. Tanéjt szeplőtelennek és megérizhetetlennek lenni. Tauéjt fogadásokat męgtartani, tett bínéket męgsíratni. Tanéjt ez világiakat és testieket męgutálni. Tanéjtja mind az teljes szívet, teljes lélkét, teljes elmét csak Jezus Krisztusban téréjteni. Ez tanúságnak basonlására⁸ mindén ez világi bölesesség kábaság és balgatagság.

docuerit vinctio. Ille enim, teste Dauid Propheta, solus vere beatus est, solus vere sapiens, cuius mentem Dominus erudierit. Lex enim Domini sola est immaculata, sola irreprehensibilis, sola conuertens animas ad salutem. Huius autem legis doctrina sive eruditio, non foris tantum quaerenda est in litera: sed potius deuotae mentis affectum. Est autem desideranda in spiritu, et virtute, vt ille videlicet intus doceat, qui solus novit exteriorē legis asperitatem in interiorem dulcedinem commutare. Docet autem lex Domini quid agendum, quid fugiendum, quid credendum, quid orandum, quid desiderandum, quid timendum. Docet immaculatum esse et irreprehensibilem. Docet seruare promissa, deflere commissa. Docet mundana contemnere, carnalia respuere. Docet enim eor totum animam totam, mentem totam in solum conuertere Iesum Christum. Ad huius doctrinae comparationem, omnis mundana sapientia est

Mondya zenth bernard: Mondya valaky, akarya, en nem mondom lewlchnekh: mykoron nem feeli istent sem, zerethy.

Mondja Szent Bérnárd: Mondja, valaki akarja, én nem mondom bölesnek, mikoron nem féli Istent, sem szereti.

stulta et fatua. Bernardus: Dicit quicumque vult, ego non dicam sapientem, dum non timebit Deum, neque diligit.

Jegyzetek.

1. *Dávid próféta bizonság tévén.* am. Dávid próféta bizonsága szerint. A szerkezethez hasonlók a ma is használatos *úgy szólván, négy nap múlva* (régén *múlván*) stb. kifejezések. A *-rán -vén*-nek tárgyrag nélküli névszóval való kapcsolatáról l. fönt 104. 106. l. (ez *mondván, szája felnyitván*).

2. *bizonyy*, am. valóban. A szónak ez eredeti jelentése a mai használatban legtöbbször alig érezhető.

3. *bizonysággal*, am. valósággal, valóban. A *bizonyy* szó iménti jelentésének származéka (vö. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak 'testimonium' jelentéssel használjuk.

4. *mögérizhetetlen*, am. megőrizhetetlen. Az eredetiben *meg enzhetlen* illetőleg *megh enzhetetlen* áll, a mire VOLF GYÖRGY a figyelmet külön is fölhívja. HORVÁT ISTVÁN olvasása szerint *mejerizhetetlen*. Minthogy *enzhetlen* szót sehol másutt nem találunk, a két alakot valóban alig tarthatjuk egyébként mint az *erizhetetlen* másolói elferdíté-

sének. A latinban ugyanis *irreprehensibilis* áll, a mi feddhetetlent jelent: fordítónk azonban a *reprehendo* igének 'visszatart' (rossz útról) jelentését révén alapúl. megőrizhetetlennek fordíthatta.

5. *téréjtvén*, am. térítvén. A latin *convertens* participiumnak hibás határozói alakkal való fordítása.

6. *tanúság*. A latin *doctrina* szó van vele fordítva s a régieknél a *tanuság* szónak e jelentése általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*), holott ma ily értelemmel *tanulság*-ot, *tudomány*-t vagy *tanulmány*-t mondunk, míg a *tanuság* csak 'testimonium'-ot jelent.

7. *jószágbau*, am. in virtute. A szó régén ilyen jelentéssel is általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *hasonulására*, am. hasonlítására, összehasonlítására. Az egész kifejezés az eredetiből kivehetőleg azt teszi: ezen tanulsághoz (tudományhoz) hasonlítva, ezen tudományhoz képest.

Kiadás. A Weszprémi-Codexet, rövid bevezetéssel, kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelv- emléktár* II. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle HORVÁT ISTVÁN, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól, Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. VIII. 21—25. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nyelv. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 97. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok. I. A Weszprémi codex hosszú mássalhangzóit.* *Magy. Nyelvtör.* IX. 97. és a Simonyi-féle *Tanulmányok az Egyiptomi Magy. Nyelvtani Társ. köréből* (Budapest, 1880.) 1—6. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvtárállításhoz* (Budapest, 1882.) 30. l.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

A Vitkovics-Codex.

E nyelvi tekintetben igen heceses és pontos orthographiájánál fogva is figyelemre méltó nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, belül hézagos és hátul csonka papiros-codex, mely elejétől végig egy kéztől származik. Ismeretlen írója valószínűleg klarissza apácza volt, a ki azonban íráshibáinak természetéből ítélve a codexnek egyszerűen csak másolója. Készülése éve 1525, mely a codex 103. lapján számokkal van följegyezve. Tartalma: új szerzetesek regulája és imádságok. Fölfedezte *Vitkovics Mihály* Egerben 1803-ban, s róla viseli nevét. Jelenleg a *Nemzeti Múzeum* tulajdona, a hol «Sz. Bonaventura szerz. új regulája. 1525. Vitkovics» fölirattal, *Duod. Hung. S.* jelzet alatt őrzik. Mostani kötött állapotában a codex eredeti levelei össze vannak zavarva.¹ Az eredeti sorrendet azon másolat alapján lehetett megállapítani, melyet róla Vitkovics még 1804-ben Révai Miklós számára készítettett s mely ugyancsak a Nemzeti Múzeumban őriztetik (Quart. Hung. 470. alatt).

A codex 72. és 73. lapja közötti hézagba az újabban fölfedezett, 12 lapnyi *Miskolczi Töredék* teljesen beleillik, a mely vele egy kéz írása is lévén, nem lehet egyéb mint a codexünknek egy különvált töredéke.²

Orthographiájának nevezetesebb sajátosságai, hogy a *cs* hangot, mint főntebb már több codexben találtuk, L alakú betűvel, az *ö*-t alul vonásos *o*-val, a jés hangokat pedig a betűk fölé jobbra helyezett kihagyó jellel (*y*, *l*, *n*, *t*) jelöli. E jelet azonban, mely itt nyilván az *y*-t pótolja, egyéb betűk után is használja codexírónk a *j* hang pótlására, pl. *nap'a* napja, *pelda'a* példája stb. S ugyane jellel lülönbözteti meg az *ü* hangot is az *u*-t jelentő *u*, *v*-től: *u'*, *v'*.³ Sajátsága még e codex orthographiájának, hogy a *j* hangot sokszor *yh* kapcsolattal fejezi ki, pl. *ryh* új (1. l.), *ayhtatossagra* ájtatosságra (4. l.), s hogy az *o* és *u'*, *v'* betűket (az *ö* és *ü* hangok jeleit) sokszor az egyszerű *o* és *u*, *v* helyett is használja, pl. *iöt* am. jót (3. l.), *tu'dn'a* tudnia v. tudnya (8. l.) stb.

¹ A hasonmásban bemutatott lap is például, mely a codexnek eredetileg s a Volf kiadásában is harmadik lapja, a mostani bekötés szerint a 12. oldalon található fel.

² Vö. fönt 35. l.

³ A *Nyelvemléktár*-ban e betűk egyöntetűség kedvéért az általános *ü*, *é* jegyekkel vannak átírva, épúgy mint az *o*-t is *ó* helyettesíti.

Nyelvének kiemelendő sajátása a több helyen mutatkozó régieség;* ilyen régies ejtésű alakok pl. *mo* ma, *hot* hat (sex), *rok* vak stb. Megemlítjük az ilyen többes számú 3. személyű alakokat is, mint *allonac* állanak *haytonac* hajtanak, *kyaltonac* kiáltanak stb., továbbá a főnévi igenévnek palóczos jés ejtését, mint: *fog'atkoz'n'i*, *fogyatkozny'i* fogyatkozni, *imatkoz'n'i* imádkozni stb., s végül a Bécsi, Münchener és Apor-Codexből ismert ily fele formákat, mint *elotto*, *előttö'* előtte, *fölöto*, *fölöttö'* fölötté stb. (Vö. fönt 112. l.)

Mutatványt a codex elején levő *Új szerzeteseknek regulája* című részből adunk az 1—6. lapokról, a 3. lap hasonmásával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnac neube kezdetie vyh
zerzeteseknec Regulaia

Zent pal apastal a Romaiaknac irya
vala eg' kon'venec tizenketöd rezeben
az vyhi zerzeteseknec monduan Epö-
letec meg, erzekensekteknek vyh vol-
taban, hog' meg bizonynyhthassatoc,
mu' legen istennec, io kellemetes es
tökellertes akaratt'a, hog' akyc e vilag-
ban a bu'nnece myatta valanac vndo-
koc es sotetesec, mostan az zerzetben
helheztetnen a vegig valo penitencia-
nac myata meg vyh ||² ihtassanac
hog' vilagosok leg'enece, hog' mondas-
sec oroloc, Nemikoron sotetec valatoc,
mostan keg'eg vrbanc vilagosoc vattoc.
azert |vg' iaryatoc ment vilagossagnac
fyai Azert akyc akarnac lelkekben es
elkolokben meg epiltetn'i ig'ekez'enece
ez ala valo irasokhoz eteket zobn'a
etc.

Az imalagrol CI

Miert vronc iesus az zent ewange-
liomban azt mong'a, hog' zu'ksec men-
denkoron imatkoz'n'i es soha meg nem
fog'atkoz'n'i Annac okaert enlelkeg'el
v'dodet el koltened auag' imalag||³ban,
auag' iras olvasasban, anag' io gondo-
latban, anag' zolgalatban, Mert az

A szöveg eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik új szerzetesék-
nek¹ regulája.

Szent Pál apastal a rómaiaknak írja
vala äggy könyvének tizenkettöd részé-
ben az új szerzeteseknek, mondván:
Épöljetek meg² érzékenységtöknek új
voltában, hogy megbizonyíthassátok,³
mi⁴ légyen Istennek jó, kellemetes⁵ és
tökéletes⁶ akarattja, hogy a kik e világ-
ban a bűnnek miatta valának undo-
kok és sötétésék,⁷ mostan az szerzetben
helyheztetvén, a végig való penitën-
cziának miatta megújítottassanak,
hogy világosok légyenek, hogy mondas-
sék ő rólok: Nemikoron⁸ sötéték válá-
tok, mostan kegyég⁹ Úrban világosok
vattok. Úgy járjatok, ment vilagosság-
nak fia. Azért a kik akarnak lelkekben
és elkölcsökben¹⁰ megépijtetnyi,¹¹
igyekéjzenek ez alá való¹² irasokhoz
életüket szobnia.¹³

Az imádságról. (Capitulum primum.)

Miért¹⁴ uronk Jézus az szent éván-
gyéliomban azt mondja, hogy szükség
mëndénkoron imádkoznyi és soha meg
nem fogyatkoznyi, annak okáért öncsel-
kédjél¹⁵ üdödöt elköltenéd avagy¹⁶
imádságban, avagy irás-olvasásban,
avagy jó gondolatban, avagy szolgálát-

* VOLF GYÖRGY megjegyzése szerint «nyelvére és orthopráphiájára nézve majd-
nem ép oly régi mint az 1466-ból való Münchener Codex» (l. *Nyelvemléktár* VIII. köt.
XXXV. l.)

meg nem zonic imatkozni, ki meg nem zonic iot lelekedni, Az imatsagban kegeg' g'akorlatoson es kesedelmesen meg marag', zu'ednee melseges aihatosagaua, es alazatosagaua, Mert a maga meg alazonac imalaga, a bolnee mondasa zerent, az eget altal hatia, Valamit kegeg' imatsagodban kerendez, meg n'eresnee bizodalmaival keryed, Mert vg' mond a meg lölhatatlan bizonsag, valamit imalagtokban kerendetec, hig'etec ||⁴ mert vezitec es meg lezen tinektec A te imalagod leg en, nag'sagos zeretben meg erosihetet, Mert vg' mond zent gergel doctor, hog' az tokelletes imalagnac haznalatia, zeretnec magassa A te imalagod toaba leg'en, kesedelmes, zemermes, igaz, g'akorlatos, es siralmas, Es miert az imatsag semi nem eg'eb, hanem neminemö elmenec fel emelesenec istenhez ku'ldese, Annae okaert minec elöto imadkozni kezdes, zerez'ed temagadat, belölualo ayhtatosagra, ha akarz, in'tni az isteni kostonasra, auag' edessegre, Mert zent gergel tanö bizö ||⁵saga zerent, az imatsag az zu'uee nem az ayakake, Mert isten nem az kon'ogonec zauara ig'ekezie, de az imatkozona zu'uet nezi, Es azert mong'a vala az bol salomon, tyam az imatsagnac elöto, meg zerez'ed lelketec, es ne akar' o'annac lenned, a mel embör istent keserti, Az imatkozö kegeg' akor mondatie istent keserten'i. mikoron zu'ueenec seminemö zerzesenelku'l meg'en az zozerent valo imatsagra, es ottogel isteni edesseget ker, de lac alig auag' soha meg nem n'erheti, mert ez ifeten, nem mondatie ayhtatos imatkozona, de incab, ||⁶ ayhtatlannac, es igeknec vगतोयाना, Azert ha az imatsagban haznalni akarz, elözör zu'uedet, ayhtatosagra zerez'ed, Mert ez ilen zerzesrol mondatie, az

ban. Mert az meg nem szönik imadkozni, ki meg nem szönikjöteselekedni. Az imadsagban kegyeg gyakorlatoson¹⁷ es kesedelmesen¹⁸ megmaradj szüvednek mélységös ajtatossagával es alazatosagával, mert a maga-megalazonac imadsaga, a bölesnek mondasa szörent, az egetaltalhatja. Valamit kegyeg imadsagodban kerendesz, megnyeresnek bizodalmaival kerjed. Mert úgy mond a megesholhatatlan bizonsag: Valamit imadsagtokban kerendetek, higgyetek, mert veszitek¹⁹ es meglészén ti nekték. A te imadsagod légyén nagysagos²⁰ szeretben megerosihetet. Mert úgy mond Szent Gergely doktor, hogy az tokelletes imadsagnac haznalatja szeretnek magassa. A te imadsagod toábbá²¹ légyén kesedelmes, szemermes, igaz, gyakorlatos²² es siralmas.²³ Es miert az imadsagsemmi nem egyeb,²⁴ hanem neminemö²⁵ elmenec felemelésenek Istenhez küldese, annak okaert minec elöto imadkozni kezdesz, szerzjed te magadat belöl való ajtatossagra,²⁶ ha akarsz jutnyi az isteni kostonasra avagy edességre.²⁷ Mert Szent Gergely tanöbizonsaga szörent az imadsag az szüvé, nem az ayakake,²⁸ mert Isten nem az könyörgonec zavara igyekzik²⁹ de az imadkozónac szüvét nezi. Es azért mondja vala az böles Salomon: Fiam, az imadsagnac elöto megszerzjed lelketec,³⁰ es ne akarj ollyamalak lenned, a melly embör Istent keserti. Az imadkozö kegyeg akkor mondatie istent kesertenyi, mikoron szüvének semminemö szerzese nélkül³¹ mégyén az szó szörent való imadsagra³² es ottogyél³³ isteni edességöt ker, de csak alig avagy soha meg nem nyerheti, mert ez illeten nem mondatie ajtatos imadkozónac, de inkább ajtatlanac³⁴ es igeknek ugatójának. Azert ha az imadsagban haznalni akarsz,³⁵ elöször szüvedet ajta-

ban: auag' ızas oluafafban auag'
io gondolatban auag' zolgalat
ban. Mert az meg nem zomc i:
matkosni: ki meg nem zomc ıpt
lelekedni. Az imatsagban kegyeg
fakorlatoson es kesedelmesen
meg marag' zunednet melse:
ges ahtatos saguabeg alazatos:
saguab. Mert a maga meg a:
fazonat imaraga a bolinet mon:
dasa zerenti az eget altal hatta.
Valamit kegyeg imatsagodban ke:
rendez' meg neresnec bizodalma:
val kezped. Mert vij' mond a meg
lothatatlan bizonsag. Valamit i:
marag'okban kezendetet. Hige ter

profetanae myatta, Vram mendenható isten az o zu'oknac zerzeset halgata meg a te főled. Azert oluastatic az zent atfac eleteben. Valami nemoknac akarone leletetni az imatsagban, Annac eloto, ol'anoknac zerezu'e meg ma-konkat

tossagra szereszjed. Mert ez ilyen szer-zésről mondatik az prófétának miatta: Uram, mendenható Isten, az ő szüvök-nek szerzését hallgatá még a te főled!³⁶ Azért olvastatik az szent attyák³⁷ életében: Valaminömöknek akaronek leletetnyi az imádságban, annak előtti olyanoknak szerzjük még magonkat.³⁸

Jegyzetek.

1. *új szerzetésék*, am. novitiusok.
2. *épöljetek még*, am. erősödjete meg, újuljatok meg. A régi nyelv az *épül*, *meg-épül* igéket általában ezzel a jelentéssel használta. A mai „edificatur” jelentéssel igen ritkán fordulnak elő.

3. *mégbizonyíjthassátok*, am. megbizonyíthassátok. Az *-ít* képző az eredetiben itt és általában *-yit* v. *-iht*-vel van írva, a mit valószínűleg *-ijt*-nek vagy *-ijt*-nek kell olvasni. Ez az *-ijt* ejtés az eredetibb *-éjt*, *-ajt*-ből könnyen megmagyarázható.

4. «*mi*». Bizonyára tollhiba *mi* helyett.

5. *kellemetés*, am. tetsző (Istennek tetsző akarata). A régi nyelvben általános szavunknak e jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

6. *tökéltetés*. Itt am. eltökélt, határozott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *sötétésék*. A köznyelvi ejtés szerint *sötétések* volna; nyelvemlékünk azouban alább a mélyhangú *világos* szó többesét is így írja: *világosok* e h. világosak.

8. *némikoron*, am. egykor, valamikor. Közönséges régi szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Elő-résztét, a *némi*-t ma is használjuk, a *né-mely*, *né-ha*, *né-hol* szókkal együtt. (Vö. a *né-ki*-ről, fönt 149. l.)

9. *kegyég*, am. pedig. Vö. *kedég* és *kegyig*, fönt 120. és 140. l.

10. *elköles*. Az *erköles* szónak általános régi eredetibb alakja, a melyből a mai *r*-es ejtémód dissimilatio útján állt elő, épügy mint a hogyan a régi *méljöld*-ből *mérjöld* lett. (Vö. Késos Ignác: *A mássalhangzók dissimilatiója a magyarban. Magy. Nyelvőr* XI. 492.)

11. *mégépijtetnyi*, am. megújíttatni. A *megépi*t igét ilyen jelentéssel is használták őseink (l. *Nyelvtört. Szót.*). Vö. föntebb *épöljete meg*.

12. *alá való*, am. alábbi. Ma csak át-

vitt értelemben beszélünk *aláaló* dologról, *aláalóság*-ról.

13. *szobnia* vagy *szobnya*, am. szabni.

14. *miért*, am. mert, mivel. (Vö. fönt 105 l.)

15. *inceselkedjél*, am. iparkodjál, törekedjél. Régen ez volt az *inceskedik* ige általános jelentése. E mellett még *leselkedést*, *leskelődést* is jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*) s ez utóbbiból fejlődött ki a mai használata.

16. *avagy* — *avagy*, am. vagy — vagy. Ma így párosan nem használjuk.

17. *gyakorlatoson*, itt am. állandóan. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*).

18. *készedelmesen*, am. huzamosan, sokáig tartóan. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

19. *résziték*, am. elveszíték, elnyeritek.

20. *nagyságos*, am. nagy, igen nagy. A *-ságos*, *-séges* képzővel bővült melléknevek általában ilyen fokozó értelműek a régi nyelvben.

21. *toábbá*, am. továbbá. Vö. *halálal* halálálal HB.

22. *gyakorlatos*, am. „gyakori”, vagy mint föntebb (l. *gyakorlatoson*) „állandó”. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

23. *síralmas*, am. panaszos, siránkozó stb. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

24. *semmi nem egyéb*, am. semmi egyéb, nem egyéb.

25. *némimű*. E szó itt nem az *elmé*-re, hanem az egész *elme-felémelés* kifejezésre vonatkozik. A hely értelme tehát: bizonyos elme-felémelésnek Istenhez kiildése.

26. *szerzjed té magadat ájtatos-ságra*, am. indítsd magadat ájtatosságra. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *édességre*, am. gyönyörűsége, élvezetre. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

28. *ajakaké*, am. ajkaké.

29. *nem az könyörgőnek szavára igyekszik*, am. nem szavára ügyel a kö-

nyörgőnek (hanem szívét nézi). Az *ügye-kézik* (*ügyekézik*) egyébiránt ugyanazon tőnek hajtása, mint az *ügyel*.

30. *mégszérzjed lélkédet*, am. indítsd föl lelkedet. Vö. föntebb *szérzjed te magadat ájtatosságra*.

31. *szívének sémminemő szerzése nélkül*, szívének minden megindítása (hozzá készítése) nélkül. A *semmi, senki* tagadó névmásoknak ilyen használata ma is megvan nyelvünkben, pl. *semmi nélkül kezdett hozzá* e. h. minden nélkül stb. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIII. 245—248. és XXI. 315.)

32. *szó szerént való imádság*, am. pusztán szóval való imádkozás.

33. *ottogyél*, am. legott, azonnal. Az *ott* szónak ma már nem használt régi változata, mely *ottogyol*, *ottogyal* és *ottogyon*,

ottogyan stb. alakokkal is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *ájtatlannak*. Az *ájtatos* szó ellentéte. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma alig használjuk; inkább azt mondjuk *díhatlan* vagy *nem ájtatos*.

35. *az imádságban használnyi akarsz*, am. ha azt akarod, hogy imádságodnak haszna, sikere legyen. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

36. *föled*, am. füled. A *fül*-nek ilyen alakja is előfordul többször a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

37. *attyák*. Bizonyára így kell olvasnunk az *att'ac* alakot. Vö. *attya* stb. az Ehrenfeld-Codexben, fönt 102. l.

38. *«makonkat»*. Íráshiba *magonkat* helyett.

Kiadás. A Vitkovics-Codex egyetlen kiadása VOLF GYÖRGY-től való, ismertető bevezetéssel, *Nyelvremléktár* VII. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle HORVÁT ISTVÁN, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Az új Szerzeteseknek Regulájuk 1525-dik évből Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. XI. 91—93. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 29. l.

Seachmas meabair a' bhoy, fagg dy odu faggid manny
menyan, a' bhoy, ydghenfeire ne waggid
mery tumbay faggid tumbay nem tumbay
mabair, dy faggid mery ydghen faggid odu waggid
mery dy odu tumbay - mery menis mery faggid
dy ydghen tumbay mery tumbay, a' bhoy tumbay
a' bhoy dy Seachmas suffimay, faggid tumbay ne
mery meabair waggid, mery gondaluy faggid
dy tumbay ne waggid, mery tumbay
tumbay tumbay tumbay, waggid dy mery faggid
dy ydghen tumbay faggid dy mery faggid tumbay, faggid
dy waggid tumbay faggid dy mery faggid tumbay
dy faggid tumbay faggid dy mery faggid tumbay
faggid waggid, a' bhoy tumbay mery mery tumbay
ne waggid, dy a' bhoy tumbay mery tumbay
mery tumbay faggid dy Seachmas meabair
mery dy tumbay, mery faggid dy tumbay
dy tumbay tumbay tumbay 9 September 1525

Tumbay faggid

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Thurzó Elek szerelmes levele 1525-ből.

Az *Országos Levéltárnak* egy harmadik (*O. L. D. 24774.* alatti) ereklyéjét mutatjuk be e fejezetben, THURZÓ ELEK tárnokmesternek jegyeséhez, Székely Magdolnához írt levelét, melyet főképen érzelmes hangja tesz érdekessé.

A rövidke levél betűszerinti szövege és eredeti kiejtése a következő.

A levél betűszerinti szövege.

Zerelmes magdalena azzon, hogy en oda hozzyad nem menthem, ezt semmy, ydegenségre ne weghyed merth emberth senkyth eremesben nem lathok naladual, de tegnap megh yram hogh oka waghyon myrth en oda Lyndwaba most nem mehetek kyth ydew jartaban megh erthes, azyrth kerlek azon en zerelmes athyamfiya, hogy ebbewl ne wegh magadnak walamy, nehez gondolathodt es eghebre ne wellyed, merth zywenzerinth kywannalak lathnya, volna es myrewl solunk elegh ylless dolgoghrol, ha hele es ydew volna En azt erthem, hogh ky morhahoz byzstal, hogh czak the magad thwdnad hogh annak walamy heya waghyon, azert a rawass nep mya karth ne wally, en a thy dolgothokath nem erthem wrysthen tarczon megh en serethew magdalmam nagh yo egességben, mynketh ell sse weleghi Datum nemethwywarba 9 septembris 1525. Thurzo Elek.

Eredeti kiejtése.

Szerelmes Magdalena asszony,¹ hogy én oda hozjád nem mentem, ezt sémmi idegénségre nē végyed,² mert emberth sēnkit éremesben³ nēm látok náladnál. De tēgnap megírám, hogy oka vagyon, mirt⁴ én oda Lindvába most nēm mēhetek, kit idő jartában⁵ mēgértesz. Azirt kérélek azon,⁶ én szerelmes atyámfia,⁷ hogy ebből nē végy magadnak valami nehéz gondolatot⁸ és égyébre nē véljed, mert szivem szerint⁹ kívánnalak látnia. Volna és miről szóljunk elég illyes dolgokról, ha helye és idő volna. Én azt értém, hogyki morhához bíztaal,¹⁰ hogy csak tē magad tudnád, hogy annak valami héja vagyon. Azért a ravasz nép miá kárt¹¹ nē vallj. Én a ti dolgotokat nēm értém. Úr Isten tartson mēg, én szerető Magdalmám, nagy jó egességben. Minket el nē feledj. Datum Németújvárba 9. septembris, 1525. Thurzó Elek.

Jegyzetek.

1. *asszony*. E szót a régiek hajadonokra is alkalmazták, a minek maradványa egyébként maga a *kisasszony* szólítás is.

2. *idegütségre ne vággyed*, am. idegenségnek ne véljed.

3. *örömesben*, e h. *örömben*, am. örömben.

4. *mírt*, am. mért, miért.

5. *idő jártában*, am. idővel, idő folytán, idő multával.

6. *kérlek azon*. Régen általános raghasználat; ma: *arra kérek*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *atyámfia*. E szó itt a szokásos álta-

lanosítással van használva, a mennyiben nőre vonatkozik.

8. *nehéz gondolatot*, am. aggasztó, rossz gondolatot.

9. *szívem szörint*, am. szívből. Az eredetiben, úgy látszik a kiejtést követve, *szipenszerinth* áll; az első betűt pedig előbb s-nek írta a levélíró.

10. *hogyki morhához bíztál*, am. a mely jószágban bíztál. A *hogyki*-ről vö. fönt 109. l.

11. **karth**. Két utolsó betűje el van mosódva.

Repertorium. Ez eddig kiadatlan nyelvelmékről esupán egy helyen van rövid említés: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓNAK *Az Országos Levéltár oklevél-kiállítása cz. czikkében*, *Magy. Könyvszemle* 1882. évf. 126. l. — Thurzó Elekről l. NAGY IVÁN: *Magyarország családai* XI. 201. 204.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Az Érdy-Codex.

A legnagyobb magyar legendagyűjtemény s egyszersmind a legterjedelmesebb régi magyar kézirat a nyelvi szempontból nagybecsű ÉRDY-CODEX. Egy középszerű folió alakú papiros-codex ez, legnagyobb részt apró folyó írással, kisebb részben, a darabok és fejezetek címzeiben s az episztolákban és evangéliumi szakaszokban, rideg betűkkel két hasábosan írva. (L. a hasonmást.) Az egészet egy kéz munkájának tarthatni s leírója egy ismeretlen karthauzi szerzetes volt, ki a végsor vallomása szerint 1527-ben Szent Kelemen napján vagyis november 23-án fejezte be. Ez évszám még kétszer kerül elő, az 515. és 605. lapokon, tehát a codex utolsó negyed részében, s mint hogy a *Prologus* a munka egyik okául a *pestifera luteriana heresis*-t vagyis a reformációt említi, ez pedig hazánkban csak 1520 után kezdett terjedni: ennél fogva a codex írásának kezdetét ez éven túlra, s az utolsó rész készülésének időtartamát véve alapúl, legalább is 1524-re kell tennünk, ámbár szerzetes lévén a leírója, ki az ily munkához bőséges idővel rendelkezett, nem lehetetlen, hogy az egész kézirat az 1526. és 1527. évek alatt készült. A nyelvemlék érdekét emeli ama körülmény is, hogy ez az egyetlen irodalmi emlék, a mely a magyar néma barátoktól fennmaradt. Tartalma tulajdonképp prédikációk az egész évre, azonban egy részében az egyházi év kilenczven főbb szentjének legendáit is magában foglalja s nem csekély érdeket nyer az által is, hogy a magyar egyházban különösen tisztelt szentek legendáit, Szent István és Szent László királyokét, Szent Imre herceget, Szent Erzsébetét, Szent Gellértét stb. elbeszéli.

Codexünk legnagyobb részt Temesvári Pelbárt, XV. századi híres egyházi író * latin munkáinak alapján készült, azonban néhány máshonnan beiktatott compilatiót leszámítva, egészében véve már szintén csak másolat.

Készülése helyét valamint régi birtokosait és viszontagságait nem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy e század elején a nagyszombati érseki papnevelő intézet könyvtáráé volt. Innen 1814-ben Stipsics Ferencz apátkanonok följajlására folytán a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának birtokába jutott, a hol *Quart. Hung. 358.* jelzet alatt «Nagyszombati kézirat» címmel őrzik. Nevét Toldy Ferencz adta, ki legelső ismertetőjéről, *Érdy Janosról*, Érdy-Codexnek nevezte el.

Orthographiája valamint nyelve is nagy részt megegyezik a Jordánszky-

* Vö. fönt 28. l.

Codexével, ámbár mindkét tekintetben vannak közöttük jellemző különbségek. Az *o* hangot általában csak fölül vonásos *ó*-val jelöli ugyan, de a rideg írásban, jobban megtekintve, az alsó vonáskát is megtalálhatjuk, mint a Jordánszky-Codexben. Használja rá e mellett, mint codex-rokona, az *ew* kapcsolatot is. A fölül balra két vonással ellátott *u* itt már csak *ü* hangot jelent. A jés hangokat ugyanúgy jelöli mint a Jordánszky-Codex, azzal a különbséggel, hogy itt a két vonásos *ij*, *l* stb. ritkább a *gy*, *ly*-féle írásmódnál. A két vonás különben az Érdy-Codexben is általánosabb értékű kihagyó jel, így pl. *hoz'* am. *hozy* vagyis *hozj* hozz; *yar'* am. *yary* járj stb. Az *f* kettőztetése gyakori az Érdy-Codexben is, ellenben az *o* névmásnak kezdő *h*-val való írása itt már nem fordul elő.

Nyelvében is vannak, mint említettük, kisebb jellemző eltérések. A fő sajátságokra nézve azonban, különösen a hosszú magánhangzók megőrzésében megegyezik a Jordánszky-Codexszel (l. fönt XIX. fejezet).

Hogy a codex kétféle írását bemutathassuk, a 140. lapnak adjuk hasonmását. Tulajdonképi szöveg-szemelvényünk azonban a Szent István legendának kezdő része, a codex 495—498. lapjairól.

1. Részlet a Szent István legendából.

(Érdy-Codex 495—498. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Wr Iesus Cristus zyletetynek wtanna oly mynt zaaz heyen ezer ez-tendő felee yrwan mykoron teeb orzagok kózót wgy mynt ez orzagh Croni-cayaban talallyok az Seyttyay magarok Constantinapolt es eegheez görógh orzagot ffeel dwltaak volna es ez wylagon zertezerenth kereztyenseegben es sok pwtasagot tóttenek volna myeert ewk poganok valanak. Vala azon ydó-nek wtanna egy hatalmas Capitan feyedelem kynek Taxon vala newe es mynd eegheez alföldet raacz orzagot mynd gherek orzaghygh hodoltattya vala Es lakasa vala taxon óreeny az alföldön. Ez feyedelemnek ydó yartaban leenek keth ffyay: Geyssa es Myhaal'. Ez Myhal feyedelemnek leenek esmegh keth ffyay: eegy newezee kopaz lazlonak az masodykat Vazwlnak. kopazlazlonak ydó yartaban leenek harom ffyay Andras Bela es leunte. Belatwl leen zent lazlo lengel orzagban, kyról

A szöveg eredeti kiejtése.

Úr Jézus Krisztus születetinek¹ utánna ollymint² száz héján ezer esztendő felé írván, mikoron több országok között, úgymint ez ország krónikájában talállok, az szittyai³ magyarok Konstantinápolyt és⁴ egész⁵ Görögországot földülták volna, és ez világon szerte szérént⁶ kérésztýenséegben és sok pusztaságot tóttenek⁷ volna, miért ők pogánok valának: vala azon időnek utánna egy hatalmas kapitán fejedelem, kinek Takson⁸ vala neve és mind egész alföldet, Rácországot mind Görögorszáig hódoltatja vala, és lakása vala Takson-Örény⁹ az alföldön. Ez fejedelemnek idő jártában lének két fiai: Géjsa¹⁰ és Mihály. Ez Mihály fejedelemnek lének esmég két fiai: egyiket¹¹ nevezé Kopasz Lászlónak, az másodikat Vazulnak. Kopasz Lászlónak idő jártában lének három fiai: András, Béla és Levente. Bélátúl lén Szent László Lengyelországban, kiról

nylvabban vagyon meg yrwan zent lazlo kyal eeleteeben.

Taxonnak az elssew ffyatwl kynek vala newe Geysa, azon ydóben mykoron Cristus zyletetynek wtanna yrnanak kylenecz zaaz bathwan kylenecz ez tendóben wr istennek kywalt keeppen valo malazttyabol zyleteek zent Isthwan kyal, zent Isthwan kyraltwl teeb ffyay kózót zyleteek az eedes zyz zent ymre hercegeh, kynek zentsseeges eele teet ha isten egheesseegben hagyán az ew zent ynnepe napyan megh hall yok nylvabban. Mastan emléközzywnk az ew zent atyanak meltosagus zent eeleteról. Mykoron azért Bodogsagus zent Isthwan kyal ffeel serdült ember koraban ywtot volna gyoropodyk vala mynt meenyből adatot nemes magzat, zent ayandek, mynd wr istennek mynt embereknek latasara yo elkóchben Iamborsagban zent malaztban, isteny feelelemben es zeretben es mynden nek wtanna zentsseeghes eeletben. leel keet eeltetween ayo'tatus ymachagok kal, elmeeyeet meennyey gondolatok kal ez vylaghytesty eeleteetzent beyttel vygazassal es zarandok yarassal; felette kylemben honnem az mastany wrak feyedelmek es nemessek ||⁴⁹⁶ Mykoron azért wr isten az kyralysagban megh eróssóytotte volna ottan pokol bely sathban wtanna erede hogy el ey tenee mert nehezsee tarttya vala hogy azewzent eedemeenek myatta ez orzagot kezeeból ky zalasztotta volna. Vala azertaz ydóben Somogyssagban egy pogán hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe az reeghy kopaz zyrynd feyedelemnek maradeka, ky meegh zent Isthwan atyanak eelteeben ees eróssen wralkodyk vala mynd egheez Somogysagban es zalassagban. Mykoron zent Isthwan kyralnak attya Geysa ky mwt volna tamada ffeel ez gonoz kegyetlen

nylvábban¹² vagyon megírván Szent László király életében.

Taksonnak az első fiátúl, kinek vala neve Gėja, azon időben, mikoron Krisztus sziletetinek utánna írának kilenczszáz hatvankilencz esztendőben,¹³ úr Istennek kiváltképpen való malasztjából szileték Szent István királ. Szent István királtúl több fiai között szileték az édés sziz Szent Imre¹⁴ herczég, kinek szentségés élet, ha Isten egészségben hagyand,¹⁵ az ő szent innepe napján meghalljok nylvábban. Mastan emléközjünk az ő szent atyjának méltóságus szent életéről. Mikoron azért bódogságus Szent István királ félserdült embér korában jutott volna, gyoropodik vala mint mennyből adatott némés magzat, szent ajándék, mind úr Istennek mind embereknek látására jó elköcsben,¹⁶ jámborságban, szent malasztban, isteni félelemben és szeretetben és mindennek utánna szentségés életben, lélkét éltetvén ájojtatus¹⁷ imádságokkal, elméjét mennyei gondolatokkal, ez világi testi életét szent béjttel, vigyázással¹⁸ és szarándokjárással,¹⁹ féllette kilémben,²⁰ honnem az mastani urak, fejedelmek és némessék. Mikoron azért úr Isten az királságban mégeróssójtotte volna, ottan pokolbéli sátán utánna erede, hogy elejtené,²¹ mert nehézzé tartja vala,²² hogy az ő szent érdémének miatta ez országot kezéből kiszalasztotta volna. Vala azért az időben Somogyságban²³ éggy pogán hatalmas herczég,²⁴ kinek Kuppán vala neve, az régi Kopasz Szirind fejedelemnek maradeka, ki még Szent István atyjának életében és eróssen uralkodik vala mind egész Somogyságban és Szalasságban.²⁵ Mikoron Szent István királnak atyja, Gėja kimült volna, ámada fél²⁵ ez gonosz kegyetlen

hercegh. Akarwan zent Isthwan kiral gonossaag zereht maganak veenny, az zent kyralt meg ólly ez mynd ez egheez orzagnak wrasagaban esny Zent Isthwan kiral halwan az gonoz zandekot egyben hywaa az magyary wrakat es dychóseeges zenth Marthon pyspeknek seghódelmeet keerwen ky zalla kwppan herceg ellen Es tewee hadnaggya Vencellinus newó wrat ky yewt vala hozyaa neemeth orzagbol. Es mykoron nagy eróss ytkózetót tóttenek volna wristennek yrgalmassagabol, adateek az dyadalom zent Isthwan kyrálnak Es azon hadban Vencellinus hadnagy meg ólee kwppan hercegot, kyeert nagy sok ayandekot es tyztósssegót veen az zent kyraltwl. Es az gonoz hytetlen Somogy hispant vagataa neeggyee Zent Isthwan kiral Eggyk rezeet kyldee yztragomy kappwra. Az masodykat Wesprymee az harmadykat el ffeel Gyórrée, az Negyedyketh el bee erdelben, myeert mynd egheez orzagnak ellessege volt.

Masod hada zent Isthwan kyrálnak leen Erdely waydawal, kynek Gywla vala newe kynek leanyatwl valo vala zent Isthwan kiral, kynek Sarolth vala newe Gyeysanak felessege. Mykoron azertyrnanakezerketh eztendóben zent Isthwan kiral nyomoteek erdely vayda ellen es mykoron meg gyezte volna fogaa meg Gywlaat mynd azzon felesseghewel es keth fyyaywal, kydee be magyar orzagba foghwa mert annak elette gyakortaa valo yzenettel es yrasal yntótte vala ewtet hogy lenne kereztyyennee es zenneek meg ez orzaagh haborgatasatwl. De sohareea nem haytataa, hanem az hytetlensegból | Nagy erószak es wgy mynt akarattya ellen mynt ew hozyaa tartozowal ky haytaa es megh kereztyóltetee. Annak wtanna Iamborwl eelween wgy tartaa mynt yo

herceg, akarván Szent István királ anyját²⁶ gonosság szérént magának venni, az zent királt mególlyi és mind ez egész orzágnak uraságában esni.²⁷ Szent István királ hallván az gonosz szándekot, eggyben hívá az magyary urakat, és díesőségés Szent Márton pispéknek segódelmétkérvén. kiszállá²⁸ Kuppán herceg ellen és tövé hadnagygyá Vencellinus nevő urat, ki jött vala hozjá Némétországból. És mikoron nagy eróss²⁹ itkózetót tóttenek volna úr Istennek irgalmasságából, adaték az diadalom Szent István királnak. És azon hadban³⁰ Vencellinus hadnagy mególly Kuppán hercegöt, kiért nagy sok ajándekot és tyztósssegót³¹ vén az zent királtól. És az gonosz hitetlen Somogy hispánt³² vágatá négygyé Szent István királ. Eggyik részét kildé izztragomy³³ kappúra, az másodikat Veszprimé,³⁴ az harmadikat el-fél³⁵ Györé, az negyediket el-bé³⁵ Erdélben, miért mind ez egész orzágnak ellensége volt.

Másod hada Szent István királnak len erdéli vajdával, kinek Gyula vala neve, kinek léányától való vala Szent István királ, kinek Sarolt³⁶ vala neve, Gyéjsának felesége. Mikoron azért írúnának ezérkét esztendóben, Szent István királ nyomoték³⁷ erdéli vajda ellen, és mikoron meggyézte volna, fogá meg Gyulát mind asszon-feleségével³⁸ és két fiaival, kide³⁹ bé Magyarországba fogva, mert annak éléte gyakortá⁴⁰ való izenettel és írással intótte vala ótet, hogy lenne kereztyyenné és szénnék még⁴¹ ez ország háborgatásától.⁴² De soha réá nem hajthatá,⁴³ hanem az hitetlensegből nagy erószak és úgymint⁴⁴ akaratja ellen, mint ő hozjá tartozóval,⁴⁵ kihajtá és megkereztyóltetee. Annak utánna jámborúl élván, úgy tartá mint jó

attyaát es holtok után feyveer varat nagy tyztóssseeggel temetette el. Es erdensegh az ydótól foghwa magyar orzaghhoz halgatot mynd ez ydeygen.

Harmad yeleshada leenzent Isthwan kyrálnak az Bologarok es olahok ellen hawas el földeeben, kykkel annewal erőssebben vyaskodeek mygh erőssel helyen lakoznak vala, kyknek feyedelmók keean vala. De mykoron meg gyezte vala ewket nagy mondbatatlan keenchót eskazdagssagot nyere es az orzaghót adaa tyztól ég reeghy ósnynek kynek zoltan vala newe. Es haza yewe az zent kyrálnagy nyeresseeggel magyar orzagban. Az Zoltan feyedelem kedeegh hawas el földeeben nagy erekes leen es hatalmas kytól zarmazanak az Zoltanok es ez orzagtól elzakadwan nagy sok nyomorwsaggal fyzeteek meg az yo teelt Zent Isthwan kedeeg az nagy nyeresseegből nagy sok zent egyházakat es kalastromokat rakattata ez orzagban wr istennek azzonywnk zyz marianak Es az meennyey dychóseeges zentóknek tyztóssseegókre, kyket kylemb kylemb varasokkal valalokkal es kyól belől valo zeepseegókkal meg erőssóythween kyket az mastany Iobaghwrak es Nemessek feel eeghetnek el pwtzythnak es magoknak foglalnak, kyknek bozzw alloya az teremte w isten.

Enneel sokkal tób hadakozasy volta-nak bódog zent kyrálnak ez zegheen orzagnak otalma mellet kyket ha mynd megyrnank ydó sem zenwednee. Annak okaert keesalkoggywnk arról ew zent newe dycheeretyre meely zorgalmas lett legyen myndew azzon felesseegewel keslawal zent egyházaknak gond vyseleeseeben. Wgyolwastatyk rolok az orzagh Cronicayaban hogy myndden eztendóben el yaryaak vala ez orzagok meg latogatwan neezógethween myndden zent egyházakat kykben

atyját es holtok után Fejérvárat⁴⁶ nagy tisztóssseeggel temetette el. Es Erdénség⁴⁷ ez időtől fogva Magyarországhoz hallgatott⁴⁸ mind ez ideiglen.

Harmad jelés hada lén Szent István királnak az bologárok⁴⁹ es olahok ellen Havaselföldében,⁵⁰ kikkel annéval⁵¹ erőssebben viaskodek, míg⁵² erőssebb helyen lakoznak vala, kiknek fejedelmók Kéán vala. De mikoron meggyezte vala őket, nagy mondbatatlan kéncsöt es kazdagságot nyere es az orzaghót adá tisztól eggy régi ósinek, kinek Zoltán vala neve. Es haza jöve az zent királ nagy nyeresseeggel Magyarországhban. Az Zoltán fejedelem kedég Havaselföldében nagy értékés⁵³ lén es hatalmas, kitől származának az Zoltánok, es ez orzagtól elszakadván, nagy sok nyomorúsaggal fizetek még az jótételt. Szent Istrán kedég az nagy nyeresseegből nagy sok szentéyházakat es kalastromokat⁵⁴ rakattata ez országban úr Istennek, asszonyunk Szűz Máriának es az mēnyei dicsőséges szentóknek tisztóssseegókre, kiket kilēmb-kilēmb varasokkal, valálokkal⁵⁵ es kívül-belől való szépségókkal megerőssóyjtén, kiket az mastani jobbágyurak es némessék félégetnek, elpusztójtnak es magoknak foglalnak, kiknek bosszú-állója az teremte úr Isten.

Ennél sokkal több hadakozási volta-nak bódog zent királnak ez szegén orzagnak otalma mellett,⁵⁶ kiket ha mynd megírnánk idő sēm szenvedné.⁵⁷ Annak okáért késálkodjunk⁵⁸ arról ó zent neve dicséretire, mēlly szorgalmas lett légyen mynd ő asszon-felesseegével, Kēslával,⁵⁹ szentéyházaknak gondviselésében. Úgy olvastatik rólok az ország krónikájában, hogy myndden esztendóben eljárják vala⁶⁰ ez orzaghót,⁶¹ meglátogatván, neezógetvén myndden szentéyházakat, likben

kýwl belól ha my fogyatkozaast lattanak addeeg onnan el nem mentenek mygh zerewel meg nem eppóytettek. Azonképpen kesla keralne azzon myse mondo rwhakat olthaar ótózetóket kerezthóket es egyeb egyhaazbely rwhakat ||⁴⁹⁷ Megh neezóghetween megh wyogat vala Towabbaa egyhazy neepekról es feyedelmekről az zent kyralnak oly nagy gongyra vala hogy ennen maga meg latogatta ewket visitalta examinálta ha yol eel awagy gonozwl, ha anyazent egyhazhoz laa, ha vygyaz az zeegeen nepón ha pastorssagaat zerewel vysely akar papok voltanak awagy Calastromban lakozo barátok, ha kyt latot hallot reesthnek twnyanak lenny meg feddótte Corrigalta, ha kyt latot hallot zent eeletwnek lenny azt lelke zerent zerette es eelt tanachawal. Es ersekkee pyspekkee emelte zentólte ewketh, mynt olwastatyk hogy zent Martonbol az apathwr zeretből yztragomy ersekkee valazta valazta eegy zent eeletw fratert kynek Sebestyen vala newe, Calachay ersekkee frater Astricosth, peey pyspekkee frater Maurosth eelleyen zent atyákat kyk nem pwztojtottal mynt az mastanyak kyk gonossagra nem kóltótteek az zent egyhaaz yozagaat mynt az mastanyak, kyk el nem reekkentótteek Cristusnak rezeet yozagaat mynt az mastanyak. kyk sem hasaritra, sem torkossagra, sem draga rwhazatokra nem veztóghetteek az zent alamysnaak mynt az mastanyak: Annak okaert mynemew Iamborsagban es zent eeletben eeltenek az reeghyek nyllwan vallya anya zent egyhaz. Vyzon ellen az mastany orzaglo es egyhaz byro feyedelmekkel pokol nem menyorzagh telyk bel. Merth zent Gergel doctor mondasa zerent annee halarra meltok mene sok zamtalan gonoz törweent

kívül-belől ha mi fogyatkozást láttanak, addég onnan el nem mentenek, míg szerével⁶³ még nem éppójtették.⁶³ Azonképpen Késla kőrálúé asszon misemondó ruhákat, oltár-ótozetóket,⁶⁴ kérésztóket és egyéb egyházbéli ruhákat megnézógetvén megújogát⁶⁵ vala. Továbbá egyházi népekről és fejedelmekről⁶⁶ az zent királnak oly nagy gondja vala, hogy énnéu maga meglátogatta őket, vizitálta, égzaminálta, ha jól él⁶⁷ avagy gonoszúl, ha anyaszentégyházhoz lát,⁶⁸ ha vigyáz az szégen népön,⁶⁹ ha pásztorságát szerével viseli, akár papok voltanak avagy kalastromban lakozó barátok. Ha kit látott, hallott réstnek, tunyának lenni, megfeddótte, korrigálta; ha kit látott, hallott zent életűnek lenni, azt lelke szerént⁷⁰ szerette és élt tanácsával, és érsékké, pispékké emelte, szentólte őket, mint olwastatik, hogy Szentmártonból, az apátúr-szeretből⁷¹ izztragomi érsékké választa⁷² égygy zent életű frátért, kinek Sebestyén vala neve, kalacsai érsékké frátér Asztrikost,⁷³ pécsi pispékké frátér Maurost,⁷⁴ — éllyen⁷⁵ zent atyákat, kik nem pusztójtották⁷⁶ mint az mastaniak; kik gonosságra nem kóltóttek az szentégyház jószágát mint az mastaniak; kik el nem rékkentóttek⁷⁷ Krisztusnak részét, jószágát mint az mastaniak; kik sém hásártra⁷⁸ sém torkosságra sém draga ruhazatokra nem veztógették az zent alamisnát⁷⁹ mint az mastaniak. Annak okáért minémő jámborságban és zent életben éltének az régiek, nyllván vallja anyaszentégyház. Viszon-ellen⁸⁰ az mastani országló és egyházbíró fejedelmekkel⁸¹ pokol, nem mennyország telik bel! Mert Szent Gergel doktor mondása szerént anné halarra méltók, menné⁸² sok számtalan gonosz törvént,

hamyssagot es fórtelmes peldaat holtok wtan hattanak.

Towabbaa meely nagy yrgalmas zywó volt bodogságus zent Isthwan kyal nylwan meg ysmertettetyk kyról wgy olwastatyk hogy mynden koron ew kyal aranyas erzeenye tellyes volt aran foryntal es peenzel, soha oly zeghen hozyaa nem ywhetót awagy chak latot volna wton elmwlly ees, hogy he won el bochatta volna. Egy eeyel ke deegh ffeel kele es meene kózykben az zeegenyeknek egy sakcho peenzel, hogy az zeeghenyek azt lattaak volna reea rohananak es myndpeenzeet el ragadozaak | Mynd zeep kyal ew zakalaat ky zaggataak, hogy mykoron azt zenwette volna az isten embőre es Cristus Iesusnak vyteze nem aloytaa tyztóletlenségre es bozzwsagra. De nagy eremmel es halaa adassal az eedes teremtó wr istennek zent zyleye keepe eleyben meene es terdre esweu monda nagy ffeel zowal es syrassal. Omeennyey dychóseeghnek kyalne azzonya es ennekem : yme kyt te kyrallyaa tetteel az te vytezydmynemew tyztósséggel ylle teek. Ha ellensegem tótte volna raytam haat te zent seghedelmeddel meg allanaam bozzwmat. De ezt kywanom ennekem az erek bodogságban meg fyzethny Idwezeytenknek mondasa zereent. Ty feyetőknek egy hay zaala sem veez el: hogy ezenkeppen ymachagaat el veegezte volna az zent kyal zyweeben meg vygaztaltateek azzonywnk mariatwl es nag halaa adassal hazaban meene.

Ymaran lassok meg mykeppen az angyaly zent Coronawal meg koronaztateek. Az ydőben mykoron Geyssa meg holt volna neegyed eztendőre kelween kyldee be Calachay erseket Romaban wr papához, kynek Astricus awagy Anastasius lesthaa vala newe

hamissagot es fórtelmes példát holtok után hattanak.

Továbbá mély nagy irgalmas szívő volt bódogságus Szent István királ, nyilván megismertettetik. Kiról úgy olvastatik, hogy mindénkoron ő királi aranyas erszenye tellyes volt aran forinttal es pénzzel; soha oly szégén hozjá nem juhettó,⁸³ awagy csak látott volna úton elmúlni⁸⁴ es, hogy hévon⁸⁵ elbocsátta⁸⁶ volna. Eggy éjjel kedég félkele es méne közikben⁸⁷ az szégényeknek eggy sakcsó⁸⁸ pénzzel. Hogy az szégények azt látták volna, réa rohanának es mind pénzét elragadozák, mind szép királi ősz szakállát kiszagaták. Hogy mikoron azt szenvedte volna az lsten embőre es Krisztus Jézusnak vitéze, nem alojtotta tyztóletlenségre⁸⁹ es bosszúságra, de nagy érémmel es háláadással az édes teremtő úr Istennek szent sziléje képe eleiben méne es térdre esvén, monda nagy fészóval es sírással: «Ó mennyei dicsőségnek királné asszonya es én nekém!⁹⁰ Ímé, kit te királylyá tettél, az te vitézid minémő tyztósséggel illeték. Ha ellenségem tótte volna rajtam, hát te szent seghedelmeddel megállanám bosszúmat. De ezt kívánom én nekém az érek bódogságban megfizetni,⁹¹ Idvözjtenknek⁹² mondása szeréent: Ti fejetőknek eggy hajszaa sem vész el.» Hogy ezenkeppen imádságát elvegezte volna, az zent királ szívében megvigasztaltaték asszonyunk Máriától es nagy háláadással házában méne.

Immáran lássok még, miképpen az angyali szent koronával megkoronaztatek. Az időben, mikoron Géjsa megholt volna, négyed⁹³ esztendőre kelvén⁹⁴ kildé bé kalacsai érsékét Romában úr pápához,⁹⁵ kinek Asztrikus awagy Anasztázus Lestá⁹⁶ vala neve,

hogy ez wyonnan valo kereztyeneknek magyar orzagban kyldene papay aldosth hogy a' mynem w zent egyházakat rakattatot volna zentöltetneek megh, es eeg' kyraly koronaat kywel zentöltetneek ffeel az kyralsagra mert meegh chak valasztatus volna. Azon ydóben masfelól Myska ees lengel kyral wr istennek malaztyabol kereztyennee lett vala. Es wgyan azert az az kyraly meltosagnak Coronazattyaert kyldót vala be wr papához, kynek ymaran megh zerzette vala az zent Coronayaat. Es meel napon ky akarnaa kyldene az lengyel kyralnak kówetyt, Azon eeyel istennek zent angyala meg yeleneek wr papanak almaban mondan. Az Coronaat kyt zórzótteel honapy napon ysmeretlen neepnek kówety y'wnek hozyad kyk Coronaat keerne az ew fejedelmóknek atyay aldostmassal Es kethseeghneel kyl azoknak aggyad, mert ewtet ylety az ew nagy eerdemes voltanak myatta. Es azonkeppen Astricus ersek masod napon ||⁴⁹⁸ Wr papához bel ywthwan es az kówethseegót megh yelenthween, mynden volta keeppen: Hogy azt hallotta volna wr papa nagy erembe leen raytta es myndent megh enghede nagy atyay zeretettel Es az angyaly coronat neky adaa. Annak felette eeg' aran kereztyót hogy zent kyral elót hordoznaak, az zent egyházakat keddeeg mynt akarnaa wgy zentöltetnee. Es monda: yollehet en zent apostol helyót leegyek, De meltan Cristus Iesusnak apostola ky myat enny neepet haytot megh az wr isten. Annak wtanna Astricus ersek nagy eremmel haza yewe zent kyralhoz es az lengel orzagbely kyralnak mas Coronaat zerezette. Mynemew zent eeletben eeltleegyen keddeegh dychóseeges zent Isthwan kyral mynd holtyk ky yelenthety ygheeról ygheere kywe.

hogy ez újonnan való kérésztjéneknek Magyarországbán kildene pápai áldost, ⁹⁷ hogy am minémő szentégyházakat rakattatott volna, ⁹⁸ szentöltetneek meg, ⁹⁹ és egy királyi koronát, kivel szentöltetneek fél az királságra, mert még csak választatus ¹⁰⁰ volna. Azon időben másfelől Miska és, lengyel királ, úr Istennek malasztjából kérésztjénné lett vala, és ugyanazért, az az királyi méltóságnak koronázatjáért kildött vala bé úr pápához, kinek immáran megszerzette vala ¹⁰¹ az szent koronáját. És mēlly napon ki akarná kildeni ¹⁰² az lengyel királynak követit, azon éjjel Istennek szent angyala megjelēnék úr pápának álmában, mondván: «Az koronát, ¹⁰³ kit szőrzöttél, hónapi napon ismeretlen népnek követi júnek ¹⁰⁴ hozjád, kik koronát kérnek az ő fejedelmőknek atyai áldomással, és kétségnél kil ¹⁰⁵ azoknak adjad, mert ötet illeti az ő nagy érdēmés voltának miatta.» És azonképpen Asztrikus érsék másod napon úr pápához beljutván és az követségöt megjelēntvén ¹⁰⁶ mindēn volta képpen, ¹⁰⁷ hogy azt hallotta volna úr pápa, nagy érēmbe lén rajta ¹⁰⁸ és mindēnt megengede nagy atyai szeretettel és az angyali ¹⁰⁹ koronát néki adá, annak felētte ¹¹⁰ egy aran kérésztöt, hogy szent királ előtt hordoznák, az szentégyházakat kedég mint akarná, úgy szentöltetné. És monda: «Jóllēhet én szent apostol helyött légyek, ¹¹¹ de méltán Krisztus Jézusnak apostola, ki miatt enni népet haytott még ¹¹² az úr Isten.» Annak utánna Asztrikus érsék nagy érēmmele haza jove szent királhoz és az lengyelországbely királynak más koronát szērēztete. Minémő szent életben élt légyen kedég dicsőségēs Szent István királ mind holtig, kijelēnteti ígéról-ígere kivé. ¹¹³

Azt latt yok hall yok hogy meegh sem yob. Sem ollyam magyar orzagban nem tamadot kyben anne yrgalmassaagh es ygassagh lett volna, kyknek myatta meeltan eerdemlee az zent meennyey Confessorssagot ez vylaghy es meennyey zent Coroonat, es mynd egheez kereztt yensegben valo dycheeretes ffl magzatatsth.

Azt lát yok, hall yok, hogy még sém jobb sém ollyan¹¹⁴ Magyarorszá gban nem támadott,¹¹⁵ kib en anné irgalmasság és igasság létt volna, kiknek miatta¹¹⁶ méltán érdémlé az szent mēnyei konfēsszorságot, ez világi és mēnyei szent koronát és mind egész kērēsztyēnségben való dícséretēs fēl magasztatást.¹¹⁷

Jegyzetek.

1. *születetinek*, am. születetinek, születésének. (Vö. fönt 113. l.)

2. *ollymint*, am. mintegy, körülbelül. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *szittyai*, am. scythiai, Magának a *Scythia* országnévnek a magyarban eredet szerint a *szittyá* szó felel meg, bár nem az országot, hanem a népet jelenti. (Vö. fönt 163. l.)

4. *«es»*, *«ees»*. Az Érdy-Codexnek föltűnő saját sága, hogy a mai *és* kötőszót következetesen egyszerű *es*-nek, az *is*-t ellenben *ees*-nek írja. Amazt *es*-nek, ezt *és*-nek (vagy szintén *es*-nek?) kell olvasnunk. Az *és* eme régi *es* ejtéséből származott a mai *s* változat. (Vö. SIMONYI: *A magy. kötőszók* I. 5.)

5. *«egheez»*, am. egész. Általában így van írva e codexben. Első szótagjában talán csak zárt *ē*-t akar az *ee* jelenteni, bár a hosszú magánhangzó a rokonyelvi alakokból könnyen meg volna magyarázható. (L. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összeh. Szót.* 767.)

6. *szërte-szërént*, am. szerte-széjjel, mindenfelé. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

7. *pusztaságot töttenek*, am. pusztítást tettek, vittek véghez. Előfordúl másutt is a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *«Tavon»*, olv. Takson. Valamint az *s* betűt általában *s*-nek ejtette a régiek olaszos latin olvasása, ép úgy az *r* is *ks*-nek s nem *kcs*-nek hangzott. (Vö. *rols* szavazat, a latin *vor*.)

9. *«stavon óreeny»*. Régi oklevelekben előfordul egy *Ewrym*, *Euren*, *Eurem* helység, a mai Üröm (l. CSÁNKI: *Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában*, I. 16). Ez azonban Budától északnyugatra fekszik, tehát alig lehet azonos a codex *óreeny*-ével.

a mely az alföldön volt. Inkább a Czegléd közelében fekvő *Örkény*-re kell tehát gondolnunk.

10. *Géjsa* v. *Gyéjsa*. A codex orthographiája szerint így kell e nevet olvasnunk. Annyi mint *Géza*. (E név eredeti hangzásáról hosszabb vita folyt a *Turul*-ban KARÁCSONYI JÁNOS és NAGY GÉZA között, VII. k. 36—39. l. IX. 121—122. l. X. 38—42. és 42—48. l.)

11. *éggykiket*. A codexben tollhibából csak *eeqyk* áll.

12. *nyilvábban*, am. világosabban, bővebben. Az alak nem más mint a *nyilván* középfoka, s a *csúnyán*—*csúnyábban*, *ritkán*—*ritkábban* stb. melléknevek analogiájára keletkezett. (Vö. *Szómagyarázatok* 20. és 35. l.)

13. *mikoron írának kilenezszáz hatvankilenez esztendőben*, am. mikor 969-et írtak. Általános régi kifejező mód.

14. *édēs szíz Szent Imre*. Az *édes* szó itt akként van használva, mint az *édes fiam*, *édes barátom* stb. kifejezésekben.

15. *«hagyan»*, az eredetiben tollhiba *hagyanul* helyett.

16. *elkőesben*, am. erkölcsben. Vö. fönt *elkölcs*, 235. l.

17. *ájojtatus*, am. ájtatos. Vö. *ájojtatos*, fönt 160. l.

18. *vigyázás*, am. virrasztás. A szónak ez volt régen az általánosabb jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

19. *zarándokjárás* v. *szarándokjárás*, am. zarán loklás. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

20. *kilēmben*, am. különben, különbül.

21. *elejtené*, am. megejtse, legyőzze kísértésben.

22. *nehézzé tartja vala*, tulajdonkép

am. *nehéznek* tartotta, v. i. nehezelt, haragudott érte. A *-vá -vé* ragnak e használata gyakori a régi nyelvben. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318.) Ma is megmaradt e kifejezésben: *bolondd tartani vkit.*

23. *Somogytság* és alább *Szalaság*. Érdekes gyűjtő alakok Somogy megye, Zala megye értelemmel.

24. *herczög*, am. vezér. A régi nyelvben általában 'vezér, dux' volt e szó jelentése. Ma rendszerint csak az uralkodó családok tagjait illetjük vele, latinra azonban most is *dux*-szal fordítjuk. (Vö. francia *duc, archiduc.*)

25. *támada fél*, am. föllázadt.

26. *anyját*. TOLDY szerint ez oda pótlaladó a ragtalan *kyral* szó után.

27. *egész országnak uraságában esni*, am. az egész ország uraságába (birtokába) jutni. A *-ben* ragról *be* helyett l. fönt 185. l.

28. *kiszállta K. ellen*, am. Kuppán ellen ment, megtámadta Kuppánt. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

29. *eröss*. A szóvégi kettős *ss* nem lehet pusztá orthographiai fölösleg, mert a népnyelv ragos alakokban ma is így ejti: *erössen, erőssék* stb. (Vö. föntebb *erössen uralkodik vala.*)

30. *hadban*, am. harezban, hadjáratban. A *had*-nak e jelentése általános a régi nyelvben. Vö. alább: *másod hada Szent Istrán kívárlnak*, azaz második hadjárata stb.

31. *tisztösségöt*, am. megtisztelést.

32. *hispánt*, am. ispánt, azaz főispánt. A szó kezdő *h*-val HELTAINÁL is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *isztragomi*, am. esztergomi. *Isztragom* volt e városnévnek régi ejtése.

34. *Veszprimé, Györé*, am. Veszprémbé, Györbe. Az egyszerű *-é* lativusragot látjuk rajtuk, a melyet ma csak a *föl-é, bel-é* stb. határozószók őriztek meg. A régi nyelvben még a városneveken is általános használatban volt. Mai nyoma a *-be* raggal továbbragozott *Szöged-é-be*, am. Szegedre.

35. *el-fel, el-bé*. Az eféle páros ige-kötők ismeretes sajátosságai régi nyelvünknek.

36. *Sarolt*, am. Sarolta.

37. *nyomoték*, am. ment, a kihalt *nyomotik* 'lép, megy' igéből, mely főkép a Jordánszky- és Érdy-Codexben fordul elő. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

38. *asszon-feleség*, am. feleség. A

régieknél szokásos kifejezősmód. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

39. *kidé*, am. küldé. A régi nyelvben az *l* nélküli *kül* és *küd* alakokkal többször találkozunk (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az utóbbi a népnyelvben ma is közönséges ejtés mód.

40. *gyakortú*, am. gyakorta. Egyike az Érdy-Codex eredeti hosszú hangzós alakjainak. Vö. *gyakortább*, fönt, 140. l.

41. *szénnék még*, am. szünnék meg. Az *é: ü* hangfejlődésről l. fönt, 17. l.

42. *háborgatásátúl*. A *szünik* ige mellett a *-töl* rag a régi nyelvben általános vonzat (l. *Nyelvtört. Szót.*), bár a mai főnévi igeneves szerkezet is használatban volt: 'szünnjék meg az országot háborgatni'.

43. *rüü nem hajthatá*, am. rá nem bírhatta, rá nem kényszeríthette.

44. *ügymint*, am. mintegy. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. *mint ő hozzá tartozóval*, am. mint hozzátartozójával, mint rokonával. A kifejezéshez bizonyára a *bánik* igét gondolta hozzá az író, mert e *-vel* ragos szó kéri a mondatszerkezetből.

46. *Fejérváratt*, am. Székesfehérváratt.

47. *Erdénség*. Hangváltozást (*l: n*) mutat e helyett *Erdélség*; képzésére nézve a föntebbi *Somogytság, Szalaság* párja.

48. *Magyarországához hallgatott*, am. Magyarországhoz tartozott. A régi nyelvben közönséges volt a *hallgat* igének ilyen használata (l. *Nyelvtört. Szót.*). A fölfogás ugyanaz benne, mint a hasonló jelentésű és eredetű német *gehören, angelören* igékben.

49. *bologúrok*, am. bolgárok. Hasonló bővebb alakjai még az Érdy-Codexnek: *kalmár kalmár, palogár polgár*. Mindkettő a Jordánszky-Codexben is így található.

50. *Havaselföldében*, am. Havasalföldön v. i. Oláhországban. (Vö. fönt, 108. l.)

51. *annéval*, am. annyival, annál. Az *n*-es alakra vö. fönt 114. l.

52. *míg*. E kötőszónak a mai nyelvhasználat szerint a *mennyivel* (vagy *minél, mennél*) felel meg. A codexek azonban az *annyival* kifejezés párjával többször használgák. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 97.)

53. *örökös*, am. örökös.

54. *kalastromokat*, am. klastromokat. Vö. föntebb *bologár* bolgár.

55. *valálokkal*. A *valál* itt a város szó

synonymumaként van használva. (Vö. *Nyelvtört. Szót. és fönt* 8. l.)

56. *ótalma mellett*, am. oltalma érdekében.

57. *idő sém szenvedné*, am. az idő sem engedné.

58. *késáskodjunk arról*, am. gondolkozunk arról. A *késáskodik* rendszerint küzdést, harczolást jelent a régiségben (vö. *Nyelvtört. Szót. és fönt* 8. l.); e helyen azonban átvitelesen az elmében való meglányást-vetést, gondolkodást fejezi ki.

59. *Készlával*, am. Gizellával.

60. *eljárják vala*, am. bejárták.

61. *orzagok*, másolói hiba *orzagot* helyett; az eredetiben levő *t*-nek *c*-vel (am. *k*) való összetévesztése.

62. *szérével*, am. rendje és módja szerint. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

63. *éppöjtették*, am. építették. A kettős *pp*-ről l. fönt 220. l.

64. *oltár-ötözet*, am. oltárterítő. A *Nyelvtört. Szótár* csupán HELTAIBól ismeri. Az *ötözet* (öltözet) alakra vö. fönt *ötözet*, 221. l.

65. *mégújogat*, am. megújítgat. Olyan alak mint a mai nyelvben *tisztogat*, *hasogat* stb. ezek helyett *tisztítgat*, *hasítgat*.

66. *egyházi népekről és fejedelmekről*, am. papokról és papi fejedelmekről. egyháznagyokról.

67. *ha jól él*, am. jól él-e? A *ha* mint függő kérdés kötőszava a régi nyelvben általános volt. (Vö. SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 133. s. köv. II.)

68. *anyaszentegyházhoz lát*, am. az anyaszentegyházra gondja van. A régi nyelvben a *rm*-hez *lát* kifejezés ilyen jelentéssel közönséges (l. *Nyelvtört. Szót.*).

69. *vigyáz az szegén népon*, ma: vigyáz a szegény népre. Így írja MOLNÁR ALBERT is: «Erősen *vigyáz* azon, hogy valakihez miképpen férhessen» (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan vonzatlétérés a maitól, mint föntebb *kérlek* azon (238. l.).

70. *lélke szerént*, am. lelkéből. Vö. *szírem szerint*, fönt 238. l.

71. *apátúr-szerzet*, am. Benedek-rend, nyilván a szerzet apátságairól nevezve így. Érdekes az összetételben az *apátúr* szó is, a mely tulajdonképen am. *apát úr*.

72. *választu*, am. kiválasztott, kiszemelt; ma: érsekké tett, érsekké nevezett ki. (Vö. ILOSVAINÁL: «Király ötet fejéhez *választá* és tizenkét lóra néki hópénzt adata» *Régi*

Magy. Költ. Tára IV. 246.) Az eredeti en a *valasztu* tollhibából meg van ismételve.

73. *Asztrikos*, am. *Asztrik*. A latin *Astricus* alak magyaros ejtése. Alább *Asztrikus* (Eredeti neve *Radla*, a mint a csehek nevezik is.) Mindkét helyen kalocsai érseknek van mondvá; azonban HORVÁT MIHÁLY fejtegetése szerint esztergomi érsek volt (l. *Századok* 1868. évf.).

74. *Mauros*, am. a latin *Maurus* név. Ugyanolyan magyaros változat, mint az előbbi.

75. *ellyen*, am. *ilyen*. A mai alakhoz úgy viszonylik, mint a föntebb már magyarázott *itt* az *üt*-hez (l. 222. l.).

76. *•puztoyottal*, tollhiba *puztoyottak* (am. pusztították) helyett.

77. *elrökkent*, am. elsikaszt. A *rökkent* kihalt szó, melynek egyik jelentése 'elrejtteni' volt, innen aztán eltüntetést, elsikasztást is értettek rajta. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma csak alapszava, a *rekken* ige él ez egy kifejezésben: *rekkenő hőség*.

78. *hásárt* v. *hászárt*, am. játék (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma e magyaros alakkal csak a *hászártos* származékban van meg, a mely czivakodót, megférhetetlen embert jelent, a szenvedélyes játékosok között gyakori czivakodásról. A szó különben nem egyéb mint a véletlent, szerencsét stb. jelentő franczia *hasard*, a mit a *hasard*-játék (szerencse-játék) kifejezésben mi is használunk. A régi nyelvben még ez eredeti jelentéssel is megtaláljuk, pl. «een rwhaymon *hasartok retenek*» super vestem meam miserunt sortem (Kulesár-Codex 41).

79. *•alamysnaak*, másolói hiba *alamysnaat* helyett, mint föntebb *orzagok*.

80. *viszon-ellen*, am. ellenkezőleg. Csupán az Érdy-Codexből ismert kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

81. *országgló és egyházbíró fejedelmek*, am. a most kormányzó egyháznagyok. *Egyházbíró* olyan kifejezés, mint a szintén elavúlt *világbíró* (azaz: világ ura). Érdekes a eodexirónak rájuk mért erős feddő szava.

82. *menné*, am. *mennyi*. Vö. fönt, 114. l.

83. *jühetött*, am. jöhetett. (A *jön* igének ily *ü* hangzós alakjairól vö. fönt 193 l.)

84. *úton elmúlni*, am. az úton (maga mellett) elhaladni, menni. Az igének e régi jelentéséről l. fönt 68. l.

85. *hévon* (vagy *hevon*, *hevon?*), am.

üresen, üres kézzel. A *hiu* melléknév -n ragos alakja; ugyanaz mint a HB. *hion*-ja (l. fönt 66. l.). A rés olvasást tünogatja MOLNÁR ALBERT-nek *hion* határozó alakja; a *hion* (*hion*) ejtést pedig a codexekben előforduló *hiuan* (vö. *szomorú*: *szomorúan*).

86. *elbocsátta*, am. elbocsátotta. (Vö. fönt 113. l.)

87. *közikben*, am. közükbe, közibük, közjük. Az egész kifejezés tehát am. 'a szegények közé'.

88. *sakesó* v. *zsakesó*, am. zaesko. Eredetibb alakja a mai szónak, épúgy mint *szökese* (tulajdonképp *szököső*) eredetibb a közönségesebb *szöeske*-nél.

89. *alojtotta tisztületlenségre*, am. vélte tisztéletlenségnek. Az *alojt* a régi *alít*, vél, gondol' igének teljesebb alakja. Ez az *alít* ma csak némely nyelvjárásokban él még (l. SZINNYEI: *Magy. Tájszót.*). Mellette a -re ragos határozó olyan vouzat, mint föntebb Thurzó levelében *idegénségre nő végyed* (l. 238. l.), vagy mint ma is: *nem tudom mire vélni*. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 135.)

90. *én nekém*, t. i. királyi asszonyom.

91. *kívánom . . . megfizetni*. Ma nagyon is elterjedt idegenszerűség: *kérem elküldeni* stb.

92. *Üdvözjiténknek*, am. Üdvözítőknek. Az *i*: *ü*; *ö*: *ő* és *é*: *ő* hangfejlődésről l. az I. r. 2. fejez.

93. *negyed*. Rendszerint nyílt *e*-vel mondja a mai nyelvcsokás. A codex írása azonban (*negyed*) a zárt *ë*-s olvasást javallja.

94. *negyed esztendőre kelvén*, am. a negyedik esztendőben (mintegy: fölkelvén a negyedik esztendőre). E kifejezésmód általános régi nyelvcsokás: *reggelre kelve*, *holnapra kelvén*, *nyárra kelvén* stb.; sőt tovább terjedő analogiával azt is mondják, a mi voltaképen már logikátlanság: *estvére kelve*, *éjtszakára kelve*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

95. *úr pápához*. Mai szórenddel: a pápa úrhoz. Az *úr* szó használata ilyen név mellett már szintén elavult. (Vö. *szent Péter urot*, a HBeszédben, fönt 69. l.)

96. *„Astricus arcagy Anastusius lesthaa*». Az első esztergomi érsek *Asztrik* és *Anasztáz* nevek alatt szerepel; ez utóbbi szerzetesi neve volt. (Vö. föntebb *Asztrikos-nál*.) KARÁCSONYI JÁNOS történettudós szerint *Asztrik* és *Anasztáz* két külön személy lett volna: *Anasztáz* (eredeti nevén *Radla*)

esztergomi, *Asztrik* kaloesai érsek (l. *Századok* 1892. évf.). A *Lesta* (*Löstá* v. *Löstá?*) nevet TOLDY az *Anastusius* «magyar formájának» tartja (*A magy. nemz. irod. története*, 3. kiad. II. 167).

97. *pápai áldomást*, am. pápai áldást. Ma az *áldomás* szót csak a szerencsekivánatok kifejezésével járó lakoma vagy ivás kifejezésére használjuk.

98. *szentgyházakat rukattatott volna*, am. templomokat építtetett.

99. *szentöltetnék még*. Hibás egyeztetés e h. *szentöltetnének még*.

100. *választatus*, am. választásos, választott (de föl nem szentelt, meg nem koronázott).

101. *mégszörzette vala*, t. i. a pápa, am. megkészítette, elkészítette.

102. *ki akarná kildeni*, am. el akarta küldeni. Az eredetiben *kydene* íráshiba *kyl-deny* 'kildeni' helyett.

103. *az koronát*. Érdekes és egészen az élő beszéd közvetlenségét tükröző mondatfűzés, hogy a *koronát* tárgyhoz tartozó állítmány (*azoknak aljad*) csak több mondat beékelése után következik.

104. *jűnek* v. *jűnnek*, am. jönnek, jönnek. Vö. föntebb *jűhetott*.

105. *kétségnél kil*, am. kétség nélkül. A *nélkül* névutó eredetéről l. fönt 93. l.

106. *az követségöt megjeléntvén*, am. előadván, kijelentvén a követség ezélját.

107. *mindén volta képpen*, am. részletesen, teljesen.

108. *nagy örömben lön rajta*, am. nagy örömben lön rajta, nagyon örült rajta.

109. *angyali koronát*, mert az angyal intelmére adta a magyar király követének.

110. *annak fölette*, am. azon fölül (tulajdonképp: a fölött).

111. *jöllehet én szent apostol helyött légyek*. A hangsúly az alanyon van: jóllehet én vagyok a szent apostol helyett (a szent apostol helyettese).

112. *hajtott még*, am. térített meg, meghódított. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

113. *kivé*. A *ki* igekötőnek, illetőleg határozószónak eredeti teljesebb alakja, melyet csak az Érdy- és Jordánszky-Codex őrzött meg. (*Kivé*: *ki* olyan rövidülés mint *beté*: *be*.) A *kivé* e helyen fölösnek látszik, mint-hogy az állítmányban (*kijelentti*) már megvan. Az egész mondat egyébként romlott szövegre vall.

114. „*ollyam*», am. olyan. Kiejtés szerinti írás a következő szó *m*-je miatt.

115. *támadott*. A régi nyelvben igen gyakori a *támad* szónak ilyen használata. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

116. *kiknek miatta*, t. i. az irgalmas-ság és igazság miatt.

117. *felmagasztatás*, am. dicsőítés, magasztalás. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

2. A hasonmás szövege.

(Érdy-Codex 140. l.)

Betűszerinti olvasása.

Eeth el kezdetyk eztendenketh walo zentek yllew ynnepenek ewangelioma:

Elezer egyhaznak zenthsege nap-yarol.

1] Az ydöben Be menween Jesus yaar wala Jeryeoban

2] Es yme egy Zakeus neŵ ember: ky vala az nylwan valo byneseknek feyedelmek: kazdagh es vala ew

3] es eenezelkődyk vala Jesusth lathathni ky vona: es nem lebeth vala az sok neeptwl merth ew allapattyaban kysded vala:

4] Es előwe syethween haga ffil egy Bacoleza fiara, hogy onnan lathathnaa ewtet: mert mellöle keel vala el menny:

5] Es mykoron az herre ywtot vona: ffil tekeenthween Jesus lataa ewteth es monda ewneky. Zakhee hamar zaal le: mert ez may napon az the hazadnaal kel ennekem lakoznom:

6] Es syethwen le zalla es hazahoz fogadaa ewtet nagy eremmel.

7] Es mykoron mynd azth lathnaak zwggódnak vala raytta mondwan: merth az bynes emberhez terth vona:

8] Elöwe alwan azert Zakeos monda Jesusnak. Wram ym mynden yoza-gomnak nasonffeleeth zeghenyeknek adom: es ha kyt megh karosoytottam neegy keppen adom megh:

9] Monda Jesus ottan ő neki: Mert ez may napon ydwessegh adatot ez haznak: nyert ew ees Abrahamnak ffa leegyen:

Eredeti kiejtése.

Étt elkezdetik esztendénkét¹ való szentek illő innepének² évángélioma.

Elészér egyháznak szentsége nap-járól.

1] Az időben béménvén Jézus jár vala Jërikóban.

2] És íme éggy Zakëus nevű embër, ki vala az nyilván való bínësèknek³ fejedelmék, kazdag és⁴ vala ő,

3] És éneselkődik vala Jézust lát-hatni, ki vóna, és nem lehet vala az sok néptül, mert ő áliapatjában⁵ kisd-ded vala.

4] És elővé sietvén⁶, hága ffil éggy bakoleza-fára,⁷ hogy onnan láthatná ötet, mert mellöle kell vala elmënni.

5] És mikoron az herre jutott vóna, ffiltekéntvén Jézus, látá ötet és monda ő neki: Zakhëè,⁸ hamar szállj lë, mert ez mái napon az të házadnál kell én nekëm lakoznom.⁹

6] És sietvén lészállá és házához fogadá ötet nagy éremmel.

7] És mikoron mind azt látnák, züggódnak vala¹⁰ rajta, mondván, mert¹¹ az bínës embërhez tért vóna.

8] Elöve állván azért Zakëos,¹² monda Jézusnak: Uram, ím mindën jószágomnak hasonfelét¹³ szëgényëk-nek adom; és ha kit megkárosojtottam, négyképpen¹⁴ adom mëg.

9] Monda Jézus ottan ő neki: Mert ez mái napon idvëssëg adatott ez ház-nak, miërt ő és Ábrahamnak fia légyën.

10] Mert ugyan es keresghethny yewt embernek fya: es ydwezeyteny az ollyant ky el vezethl vala.

Ez may zenth ewangeliomot yrta megh Bodoghsagos zenth Lucacz ewangelista kenyweenek tyzen kylenched reezeben, kyben wr Istennek seghedseghewel három nemes tanwsagwnk leezen lelkwknek ydweseegeheere. Elssew lezen Anyazenth egyhaznak zentölendew meltosagarol: kynek nywabban valo ysmeretyre megh kel twdnwnk hanykeppen magyaráztatyk az zenth egyhaz: Kyre reea felelween doctoroknak mondasok zerent. Ewthkeppen valo egyhazat találwnk zenth egyhazban: [kyth] kynek okaat es fundamentomaat tallalyon bólez egyk kenyweenek nyolczad reezeeben prouerbiorum VIII. hol otth wgy vagyom megh yrwan: Az Isteny bólezesseeg hazat zerzee ennen maganak es heet ozlopokat vaga ky ew alaya, Doctoroknak magyaráztatyok zerent. Ez nemes haaz awagy egyhaz ewt reezre oztatyk awagy veetetyk, Elssew mondatyk: mynd az meenyey kezenseeghes eeghek: masod wralkodoo meennyey dyezőseghnek haza. Harmad vytezkodó anyazent egyhaaznak haza. Neegyed: kereztyen embery leleknek hayloka: Ewtód: az edes

10] Mert ugyanés keresgetni jött embérnek Fia és idvözéjteni az ollyant, ki elveszött vala.

Ez mái szent évángéliomot írta meg bódogságos Szent Lukács ewángélista, könyvének tizénkilenced részében, kiben úr Istennek segítségével három némés tanúságunk lészén lélkünknek idvességére. Első lészén anyaszentéyháznak szentölendő méltóságáról. Kinek nyilvábban való ismeretire még kell tudnunk, hányképpen magyaráztatik az szentéyház. Kire réá felelvén, doktoroknak mondasok szerént ötképpen való egyházat találunk szentéyházban. Kinek okát és fundamentomát találjuk¹⁵ böles eggyik könyvének nyolczad részében (Proverbiorum VIII.),¹⁶ holott úgy vagyom mégírván: Az isteni bölesesség házat szerzé énnén magának és hét ozlopokat vaga ki ő alája. Doktoroknak magyaráztatok szerént ez némés ház awagy egyház öt részre osztatik awagy vétetik. Első mondatik mind az mennyei kézségés egek; másod uralkodó mennyei diességnek háza; harmad vitézködő anyaszentéyháznak háza; négyed kérésztyén embéri léleknek hajloka; ötöd az édés

[Eddig a 140. l. szövege. A mondat befejezése: szeplételen szíz anya Máriának tiszta méhének bódogságos hajloka.]

Az evángéliomi szakasz (Lukács XIX. 1—10) a Vulgata szerint.

1. Et ingressus perambulabat Jericho.
2. Et ecce vir nomine Zachæus: et hic princeps erat publicanorum, et ipse dives:
3. Et querebat videre Jesum, quis esset: et non poterat præ turba, quia statura pusillus erat.
4. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum ut videret eum: quia inde erat transiturus.

5. Et cum venisset ad locum, suspiciens Jesus vidit illum: et dixit ad eum: Zachæe festiuans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.

6. Et festiuans descendit, et excepit illum gaudens.

7. Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes quod ad hominem peccatorem divertisset.

8. Stans autem Zachæus, dixit ad Dominum: Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: et si quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum.

9. Ait Jesus ad eum: Quia hodie salus domui huic facta est: eo quod et ipse filius sit Abrahæ.

10. Venit enim Filius hominis querere et salvum facere quod perierat.

Jegyzetek.

1. *esztendénkét*, am. esztendönként. Az *-nkét* rag egyik régi változata *-nkét*; rendszeren *-nkél*. (Vö. fönt 220. l.)

2. *illő innep*, am. megülnendő, megtartandó ünnep. A mai *ünnepet ülni* kifejezés igéje régen *illeni* és *ülteni* alakban volt járatos, sőt eredetibb *illeni*, *ülteni* változatait is megtaláljuk még, a melyeknek *id-*, *üd-* töve az *ünnep* szó előtagjával azonos. Ezt ugyanis a régiek *idnep*-nek és *üdnep*-nek (azaz **id-nap*) mondták. Az *ünnepet ül*-ben tehát nem a mai *ülni* 'sedere' igével van dolgunk.

3. *nyilvánvaló bínésék*, a *publikánusok* fordítása.

4. «*es*». E helyen a rendes írásmódtól eltérőleg egyszerűen *es*-nek írja codexünk az *is* kötőszót, azonban valószínűleg itt is *és*-nek (*ces*) olvasandó.

5. *ő állapotjában*, am. természetben, alkatában. Az *állapot* szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Alakja úgy viszonylik a maihoz mint *nyugat* a *nyugot*-hoz.

6. *elővé sietvén*, am. elősietvén. Az *elő* szónak általános régi teljesebb alakja; *előre*-nek is olvashatjuk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Azonos vele a HBeszédnek *eleve* szava, bár jelentésük különbözik.

7. *bakoleza-fa*. A latin *sycomorus* (vad fügefafa) fordítása. Másntt nem kerül elő. Valószínűleg összefügg a régieknél gyakrabban előforduló *barkóca-já*-val, a mely berkenyét jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. «*Zakhee*». Nem egyéb mint a latin *Zachæe* vocativus alak.

9. *lakoznom*, am. maradnom, tartózkodnom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

10. *zúggódnak vala*, am. zúgolódtak. A régi *zúggódnak* igének (l. fönt 140 l.) hosszú *gg*-vel ejtett alakja, a mely ejtémód a *zúggódnak* általában gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *mert*. A latin *quod*-nak hibás fordítása.

12. *Zakëos*. Vö. fönt *Asztrikos, Mauros*, 249. l.

13. *hasonfelét*, am. felét, fele részét. A régieknél közönséges kifejezőmód (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az összetétel olyan mint a mai *hasonmás* szóé.

14. *négyképpen*, am. négyszeresen.

15. «*talallyon*». Bizonyára am. *találjok*. A szóvégi *k* helyett levő *n* emlékeztet a Jordánszky-codex *ragyon*, *leszen* alakjaira, ezek helyett *ragyok*, *leszek* (l. fönt VOLF kiadásának előszavát, XV. l.)

16. Helyesen IX. fej. 1. vers.

Kiadások. Az Érdy-Codexnek egyetlen teljes kiadása VOLF Györgytől való, behatár bevezetéssel, *Nyelvemléktár* IV. és V. k. — Kisebb-nagyobb részleteket kiadott belőle TOLDY FERENCZ következő műveiben: *Magyarországi Szent Erzsébet legendája*. (Pest. Szent-István Társulat, 1857.) Az Erzsébet-legendája betű szerinti kiadása (l. fönt 45. l.). *Magyar*

szentek legendái a carthausi nértelentől (Pest, Szent-István-Társ., 1859.). Sz. István, Sz. László stb. magyar szentek legendái (l. ugyanott). *Immaculata. A régi magy. anyaszent-egyház hét szent beszédben* (Pest, Szent-István-Társ., 1855.). Három szent beszéd codexünk-ből (l. fönt 44. l.). Ezekon kívül *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest, 1855.) cz. kiadványában közli a codexünkben levő prózai Katalin-legendát (l. ugyanott), s *A magy. nemz. irod. története*-ben (3. kiad. Pest, 1862.) Sz. István legendáját a róla való szent beszéd nélkül (II. k. 160—174. l.) s a Remete Sz. Pál testének Magyarországra hozataláról szóló beszédet (II. k. 175—185. l.), mindkettőt mai helyesírással s rövid nyelvi jegyzetekkel. — A Sz. István legendát a beszéddel együtt kiadta ERDY JÁNOS is *Szent István első magy. király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint* (Pest, 1854.) cz. munkájában; a Sz. László legendát pedig a *Tudománytár* I. kötetében megjelent ismertetése mellett, 217—234. l. a legenda kezdetének hasonmásával. — A codexben található verses részleteket kiadta és magyarázta SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 204. és 219. l.

Repertorium. LUCZENBACHER [ÉRDY] JÁNOS: *A nagyszombati codex, 1490—1527.*, *Tudománytár* I. k. (1834.) 216—234. l. — MÁTRAY GÁBORTÓL ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 189. s köv. ll. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 93. — SZIGETHY ISTVÁN: *Az Érdy-codex némely hangtani sajátosságai.* *Nyelvtud. Közlem.* XV. 55—73. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműr. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 31. l. — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 20—21. A codex legendáiról. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — VEINSTEIN HEVESS KORNÉL: *A Jordánszky-és Érdy codex, Magy. Nyelvtör XXIII. köt.*

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Drágffy János végrendelete, 1526-ból.

Ugyanazon *Drágffy Jánostól*, kitől fentebb (XVIII. fej.) egy kelengyelajstromot láttunk, az *Országos Levéltár* még egy ereklyének őrzi egykorú másolatát (24323. sz. alatt). Ez Drágffy Jánosnak Mohács mezején, a gyászos veszedelem előtt két nappal, 1526. évi augusztus 27-ikén kelt *végrendelete* melynek egy teljesebb változata már a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi folyamában, majd 1873-ban a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőben is megjelent (l. a repertoriumban). Drágffy János, mint a fentebbi emlékhöz való bevezetésben már említettük, 1526-ban országbíró volt. Ő vitte a mohácsi csatában az ország nagy zászlaját s a végrendekezés utáni harmad napon «hazánk disze, virága» között «nemzeti nagylétünk nagy temetője» őt is eltemette.

Az érdekes emlék, melynek teljes hasonmását is adjuk, betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

A végrendelet betűszerinti szövege.

Drágffy Janos testamentom Levele-
nek massa

Drágffy Janos Belthewkj keoszepe-
seo solnok warmegyének es karazna-
nak eorewke walo Ispanya, keoseonete-
met es magam ayanlasat Irom nek-
teok mint Jo leanyomnak es Jo sol-
gaymnak, Tuggyatok Jo Lyanyom
homonnay katalin, es Jo solgaym,
Berendi Dauit komam, es Jo opmester
vraym, Banhazi pal, Darochi estwan,
vay Mihaly, Mayadi Janos, Buryan
pal, kaplyan Imreh, tyes Jo demeter
es Rumi ferencz, hazaymat ty Reatok
Byztam, mynemw testamentomokat
en hazammal Erdewd waraban ty
eleottetek twttem wala, wduóssegnek

Eredeti kiejtése.

Drágffy János tēstāmēntomlevele-
nek mássa.

Drágffy János bélttöki,¹ Középső
Szolnok vármegyének és Karaszna-
nak² öröké³ való ispánja,⁴ köszönet-
met és magam ajánlását írom néktök
mint jó leányomnak és jó szolgálím-
nak. Tudjátok jó lyányom, Homonnay
Katalin,⁵ és jó szolgálím, Bērēndi
Dávit⁶ komám és jó opmestēr⁷ uraim,
Bánházi Pál, Daróczi Ęstván, Vay
Mihály, Majádi János, Buriáu Pál,
Kaplyan⁸ Imreh,⁹ ti és jó Dēmētēr és
Rumi Ferencz — házaimat ti reátok
bízta — minēmü tēstāmēntomokat
én házamnál Erdöd várában ti
előttetek töttem vala, üdvösségnek

dolgában Egy kewes helyen nem techyk Ennekem, mellyeket reowiden cleo samlalok,

Az espitalyra nagy gondot viselyetek az segenyek benne meg ne ehezzenek, az olah falut gywrwst es az Erdewdi kylenechedet vamot az espitalnak hagyom. lykofalwat es mindszentben sakachyan walo Reseymet, az Erdodi desmat hagyom az Erdeŵdi plebanos-^{aghoz.}nak. Az misek az soltarok Erdewdeon Belthewkewn meg ne fogyatkosanak, vgy mint az zent anna azzony miseye, es az Concepcio Mariae mindennap mondassanak, penteken az humiliauit, sombaton az egredimini el ne hagyattassanak az Isteni solgalatok meg ne aloggyanak, mert az En lelkennek űdwossege ezekből Lesen,

Towabba Jo Leanyom homonnaj Katalyn azzony, Jo komam Dauit vram es Jo opmesterim kyk az testamentom tetelben en velem Jelen voltatok mykor Irtam, meg emlekezzetek minde-
nekről es Jol esetekbe vegyetek mychoda az en akaratom. Felesegemnek az mit hattam az Erdewdeon tŵt Testamentomomban Urasagaban hagyom, kis Lyanyomnak soffinak hagyom maramarosbely Josagomat, Farkas fyamnak hagyom Erdeod warat, Andrasnak kŵwarat, Gasparnak Boldisarnak hagyom szalaban kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestŵl fogwan. Jol tuggyatok mykeppen volt az Contractus keoztwnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon, En elvegeztem az en attyam fyawal hugommal Dragffy Marya asonnyal mynden dolgot Jo vegre. Gaspar fyamates be bochyattam az kanisaj Josag[ra]ba. Boldisartes vtanna bochyassatok, Solyomkŵt michket sentlazart pachyalt videkes-teól Chehit tartomanyostwl hagyom

dolgában ěggy kewes helyen nem tetszik en nekem, mēllyeket röviden előszámlállok.

Az ěspitalyra ¹⁰ nagy gondot viseljeteĵek, az szěgěnyěk benne měg ně ěhězenek. Az olah falút, Gyűrtűst ¹¹ ěs az erdōdi kilenezedět, ¹² vāmot az ěspitalynak hagyom. Hikōfalvát ¹³ ěs Mindszentben, Szakácsiban való részeimet, az erdōdi dězsmát hagyom az erdōdi plěbános-nak (-sāghoz). ¹⁴ Az misěk, az zsoltarok Erdōdön, ¹⁵ Běltőkön měg ně ¹⁶ fogyatkozzanak, űgy mint az Szent Anna asszony misěje ¹⁶ ěs az *Conceptio Mariae* ¹⁷ mindennap mondassanak, pěntěkěn az *Humiliauit*, ¹⁸ szombaton az *Egredimini* ¹⁸ el ně hagyattassanak, az isteni szolgálatok měg ně alodjanak, ¹⁹ mert az ěn lělkěmnek űdvōssěge ezekből lěszěn.

Továbbá jō lěányom, Homonnay Katalin asszony, jō komám, Dāvīt uram ěs jō opmestěrim, kik az těstāměntomtětelben ěn velem jelen voltatok, mikor irtam, měgemlěkězzetěk minděněkrōl ěs jōl ěszětěkbe vegyětěk, micsoda az ěn akaratom. Felesěgěmnek az mit hattam ²⁰ az Erdōdön tōtt těstāměntomban, urasāgaban hagyom. ²¹ Kis lěányomnak, Zsōfīnak ²² hagyom Māramarosbeli jōszāgot. Farkas fiamnak hagyom Erdōd várát, Andrāsnek Kōvārat. Gāspārnak, Boldizārnek hagyom Szalāban Kanizsay Lāszlō attyāmfa jōszāgāt minděněstŵl fogvān. Jōl tudjātok, mikěppen volt az kontraktus kōztŵnk, mělly kontraktuslevěl nallatok vagyon. ěn elvegeztem az ěn attyāmfiával, hūgommal Drāgffy Māria asszonnyal minděn dolgot jō vegre. Gāspār fiamat ěs běbocsātam ²³ az kanizsai jōszāgba, Boldizārět ěs utānna bocsāsātok. Sōlyomkōt, Micskět, Szentlūzārět, Paczalt ²⁴ viděkěstōl, Cselit ²⁵ tartomānyostŵl ²⁶ hagyom

magdalanak es fereneznek, valamelyket magdalena serety azt vegye |

Solyomkwnkes Jol tuggyatok minden Eredetyt es fundamentomat Lewelees az kwwarj tarhazomban wagyon az nagy fekete sekrenben mykeppen az en kegyelmes vram Layos kyraly ű felsege adata prini Imrehnek Nadrespan vramnak az en varamat Debreó varat mind tartomanyostwl vgy mint Cherebe, Nadrespan vramnal tyzezer foryntba wagjoa Debreó vara, En nallam Somlyokű vysontagkepen tyzezer foryntba wagyon, Ennek dolga bekeseghen hagyattatot,

Az erdewdi testamentomomban hatam wala magdalanak tizezer forintot de Jol tudom hogy az penz naponkent el kel, nem tudom magdalena Leanyom myg El, azert azmint el rendeltem Igj akarom hogy legyen,

Annak vtanna koma Dauit Vram, mykor en valek erdelyben Retteg neweó varosban, az en atyamfyaywal, vgy mynt erdely vaydawal, sepesi geórgel, Somy Gasparral, es apafj miklossal az atcarial, kendi gallal.] akkor tes Jelen valal velwnk, tudod myt vegeztwnk, mely dolgokrwl most ennekem nem zűkseg emlekezmem, vayda vramat minden szűksegtekben meg talallyatok, Semmimodon twlle el ne Idegenűllyetek, ez mynden gondotokra sorgalmatos gondot vysel, es tj nektek oltalmul hagyom az en atyam fyat vayda Vramat.

Ez testamentom levelet Irtam az en Jambor atyamfyay előtt, kyket eleó samlalok, Varadi pwsópok eleót, kinek prini ferenez newe, Deshaj peter eleot, Nadasdi Matyas, Nadasdi balas, Ramoehja marton, pestesi ferenez Sarmasagi Myklos, Berendi gyeorgy elót Irtam, Az vr Istenert kerlek es az zwz maryaert az w fyayrt az

Magdalanának és Fereneznek. Valamellyiket Magdalena szereti, azt vegye.

Solyomkőnek és jól tudjátok minden eredetét és fundamentomat — levele és az kővári tárházomban²⁷ wagyon az nagy fekete szekrében — miképpen az én kegyelmes uram, Lajos király ű felsége adatá Prini Imrehnek, nád-rés pán uramnak az én váramat, Debrő várát mind tartományostúl, úgymint esérébe. Nádrés pán uramnál tizezer forintba wagyon Debrő vára, én nállam Solyomkő²⁸ viszontagképpen tizezer forintba wagyon. Ennek dolga békeségben hagyattatot.

Az erdődi tés táméntomomban hatam wala Magdalanának tizezer forintot; de jól tudom, hogy az pénz naponként²⁹ elkél; nem tudom, Magdalena leányom míg³⁰ él, azért az mint³¹ el-réndéltem, így akarom hogy légyen.

Annak utánna koma Dávit uram, mikor én valék Erdélyben Retteg nevő városban az én atyámfiaival, úgymint erdélyi vajdával, Szepesi Györggyel, Somi Gáspárral és Apafi Miklóssal, az atkárival³² [Kendi Gállal], akkor tē és³³ jelen valál velünk. Tudod, mit végéztünk, mēlly dolgokrúl most én nekēm nēm szűkség emlekezmem. Vajda uramat minden szűkségtekben mēgtaláljátok, sēmmi módon túlle el nē idegēntűljetek. Ez³⁴ minden gondotokra szorgalmatos gondot visel, és ti nektek oltalmul hagyom az én atyámfiát, vajda uramat.

Ez tés táméntomlevelet irtam az én jámbor atyámfiái előtt, kiket elő-számállok: váradi püspök előtt, kinek Prini Ferenez neve, Dézsházi Pētēr előtt, Nadasdi Mátyás, Nadasdi Balázs, Ramocsa Márton, Pestesi Ferenez, Sarmasági Miklós, Berendi György előtt irtam. Az űr Istenért kérlek és az Szűz Máriáért, az ű fiáért, az

Christusirt ebben egyebet ne tegyetek, es ez Lewelnek massat mindyarast vayda vramnak kwljjetek erdelybe,

Ez testamentom Lewel keolt mohacz meseyen sent Janos nyaka vagasa napyanak eleotte walo hetfeon, az fel-sege taborabol Layos kyralyebol, mykor Irnanak ennye eztendewben ezer eot saz huzon hat.

Krisztusirt: ebben egyebet ne tegyettek es ez levelnek mását mindjářást vajda uramnak küldjették Erdelybe.

Ez testáméntomlevél költ Mohács mezején, Szent János nyaka vágása napjának⁸⁵ előtte való hétfőn, az felsége táborából, Lajos királyéból, mikor írának ennyé esztendőben: ezer öt-száz huszonhat.

Jegyzetek.

1. *Drágffy János béltöki*. mai szokás szerint: béltéki D. J.

2. *Középső - Szolnok vármegyének és Karaszúnának*. am. Közép-Szolnok és Kraszna megyének. Régen két külön vármegye, ma Szilágy megye név alatt egyesítvék.

3. *öröké* v. *örökké*. Az előbbi ejtés szintén fölvehető s az alak olyan mint *sokból soká*.

4. *ispánja*. am. főispánja. (Vö. fönt *hiszán*, 248. l.)

5. *jó lyányom Homonnay Katalin*. Itt valamint az alábbi megszólításban is nyilván nejét, homonnai Drugeth Katalint (I. NAGY IVÁN: *Magyarország családai* III. 380) illeti e kedveskedő névvel, mint a hogy legjobb embereit szolgálának nevezi.

6. *Dávit*. am. Dávid. Következatosan *t*-vel írva, tehát bizonyára így is ejtették. Epen olyan szövégi hangkéményedés, mint *reszket*. *viszket* a régi *reszked*, *viszked* helyett.

7. *opmestër*, am. udvarmester, hofmeister. Gyakoribb régi változata: *hopmester*. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *Kaplyan*. E tulajdonnév azonos a ma is meglevő *Kapjon* (régebben *Kaplyon* és *Kaplyan*) helynévvel. (Vö. CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarorsz. történ. földrajza a Hunyadiak kordban* I. 477.)

9. *Imreh*. Az *Imre* névnek régi teljesebb alakja. (Vö. német *Emerich*.)

10. *éspítály*, am. ispotály, kórház.

11. *Gyűrűs*. Az Erdőtől (Szatmár m.) délkeletre fekvő helység (I. CSÁNKI DEZSŐ id. munk. I. 476). Irták hasonló alakban a Bihar megyei Győröst is (I. ugyanott 109. l.). A Drágffyak birtokviszonyait I. ugyanott I. 493. 570. 587. és 632. l.

12. *kilenczed*, a jobbágytelekhez tartozó szántóföldek terményeinek kilenczed része, mely a földes urat illette. Az 1848-iki törvényhozás megszüntette.

13. *hykofalvat*, olv. Hikófalvát? A *Tud. Gyűjt.*-beli változat *Chrisofalvát*, a *Protestáns Figyelmező*-beli meg *Chisófalvát* ír. Ugyanitt *Szakácsiban való helyett szakaszban való* áll. *Szakácsi* ma is meglevő helység. Tasnádtól keletre. (Vö. CSÁNKI id. m. I. 563.) — A *részemet* szó után e szavak: az *Erdodi desmat* a sor fölé vannak beszúrva.

14. *plebanosnak*. E szónak utolsó szótágja fölé *aphoz* van jegyezve, tehát javítást jelent erre: *plebanosaphoz* azaz *plébánosához*.

15. *Erdewdeon . . . ne*. Ezekben, valamint még alább is, minden különös jelentőség nélkül áll az alul horgos *e* betű.

16. *Szent Anna asszony miséje*. Tulajdonkép Anna napjára, július 26-ára szóló mise. Drágffy János azonban úgylát-sz k alapítványt tett, hogy e mise mint fogadalmi mise mindennap mondassék, ha t. i. valami ünnep nem gátolja.

17. *Conceptio Mariae*, december 8-iki mise. Mindennapi elmondatását ugyanúgy kell magyaráznunk mint az előbbi miséét.

18. *Humiliavit. Egredimini*. Mind a kettő szintén bizonyos misét jelent. Am azt Krisztus szenvedéséről vagy öt sebééről nagybőjt valamelyik péntekén, ezt Krisztus töviskoronájának emlékezetére a hamvazó szerdát követő pénteken szokták mondani. Drágffy azonban ezeket is mint fogadalmi miséket minden héten, pénteken illetőleg szombaton, elmondatni kívánja. A misék nevei: *Humiliavit* és *Egredimini* nem egye-

bek mint úgynevezett *introitus*-aiknak (mise-kezet) első szavai. Amannak *introitus*a Sz. Pálnak a filippiekhez írt leveléből (II. fej. 8. v.), ez az Énekek énekéből (III. f. 11. v.) való.

19. *még ne alodjanak*, am. meg ne szünjenek. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *hattam*, am. hagyttam. Ma is így a népnyelvben.

21. *uraságában hagyom*, am. birtokában hagyom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

22. *Zsófiának*. A végrendelet tanúsága szerint Drágffy Jánosnak két lánya: *Zsófia* és *Magdolna* s négy fia volt: *Farkas*, *András*, *Gáspár* és *Boldizsár*. (NAGY IVÁN csak három gyermekét ismeri: Zsófiát, Magdolnát és Gáspárt, l. *Magyarorsz. családai* III. 380.) Alább említett huga pedig, *Drágffy Mária* asszony nyilván nem más, mint a kinek kelengyéjéről ugyanő a XVIII. fejezetben tárgyalt lajstromot készítette.

23. *bébocsáttam*, am. beboesátottam, azaz behelyeztem, betettem. Az alakra nézve vö. fönt 113. l.

24. *Paczal*. Így kell olvasnunk, bár a *chy* a testamentom más helyein *cs* hangot jelent. Ma is meglevő helységek ugyanis *Kis- és Nagy-Faczal* (l. CsÁNKI id. m. I. 562).

25. *Csehi*, ma Szilágy-Cseh (l. CsÁNKI id. munk. I. 549).

26. *tartományostúl*, am. határostul, a hozzá tartozó földterülettel. (Vö. fönt 102. l. és *Nyelvtört. Szót.*)

27. *tárház*, am. kamara, kincstár, készlettár. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

28. «*Somlyokú*», az eredetiben tollhiba *Solyomkú* (Sólyomkő) helyett, a mint a többi helyeken mindenütt írva van. *Sólyomkő* régen vár volt Biharban (l. CsÁNKI id. munk. I. 595).

29. *naponként*, am. napok folytán.

30. *míg*, am. meddig. Ma a *míg* szót így, kérdő névmásul már nem használjuk. Régen még gyakran megtalálni e használataiban (l. *Nyelvtört. Szót.*).

31. *azmint*, am. a mint. (Vö. fönt 5. l. és *Monlattani bírálatok* 51. s köv. ll.)

32. «*atcarival*» (így!), valószínűleg am. atkárival (*Atkár* Heves megyei helység). A teljesebb változatban mindkét közlő *akkori ural* kifejezést közöl.

33. «*tes*», olv. *tű* és v. *tés*, am. te is.

34. *ez*, az eredetiben elmosódott *betük*. Hogy e *betüknek* kellett ott állni, a *Prot. Függy.*-beli változatból állapíthatjuk meg.

35. *Szent János nyaka vágása napja*, am. Szent János fővétele napja, vagyis augusztus 29-ike. E nap 1526-ban szerdára esvén, a végrendelet kelte augusztus 27-ike volt.

Repertorium. Drágffy János végrendeletének e mása eddig kiadatlan volt. A bevezetésben említett teljesebb változatot kiadta Br. MEDNYÁNSZKY, *Tudom. Gyűjtem.* 1818. évf. VIII. 24. s köv. ll. és RÉVÉSZ IMRE, *Magy. Protestáns Egyházi és Iskolai Független IV.* (1873.) évf. 94—97. l. E két változat csupán egyes kifejezésekben és szóalakokban különbözik egymástól. Mindkettőt mai helyesírással adják közlők.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A Kazinczy-Codex.

A magyar széppróza történetére nézve igen becses emléküink a KAZINCZY-CODEX. Egy kis nyolczadrét alakú papiros-codex ez, fő részeiben három ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes másolata s valószínűleg klarissza-apácák számára készült. Az első kéz írása, mint az 1., 38., 58. és 136. lap arabs évszáma mutatja, 1526-ból, a másodiké a 166. lapon levő évszám szerint, 1527-ből,¹ a harmadiké a 202. lapnak szóval való följegyzése szerint 1541-ből származik. A Kazinczy-Codex tehát a leghosszabb időközben írt codexünk. A harmadik kéz írása, mely a könyvünkben ismertetett nyelvtörténeti korszakon már kívül esik, a 173. lappal veszi kezdetét. A 166—170. lapokon levő tízparancsolatot még későbbi, de legfeljebb XVII. századi kéz írta. Tartalmát prédikációk, erkölcstanító példák és legendák teszik. Szépprózai szempontból nevezetes részei: *Szent Bárlám élete*, melynek bevezető részéből vesszük szemelvényünket is, és *Szent Elek legendája*. Fölfedezte Vitkovics Mihály Egerben, régebben pedig valamely pozsonyi apáczakolostoré volt. Jelenleg, Jankovich Miklós gyűjteményének megvétele óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona, hol *Duod. Hung. 22.* jelzet alatt őrzik. Nevét Toldy Ferencz adta, ki *Kazinczy Ferenczről* a régi magyar irodalom körüli érdemeiért nevezte el.

Szemelvényünket a *Szent Bárlám élete* című legendának kezdetéből vesszük, a mely egy ind mythoson, a buddhizmusnak fő legendáján² alapul.

E szemelvény a codexnek 1526-ban készült részéből, a 83—89. lapokról való, hasonmásunk pedig épen a legenda kezdetét, a codex 83. lapját mutatja be.

¹ A *Könyvkiállítási Kalauz*-ban sajtóhibából 1529 áll.

² L. bővebben BEÖTHY ZSOLTNak és HORVÁTH CYRILLnek a repertoriumban idézett műveiben.

Ornak neuete kezdetik az ze-
nth barlaamnak elethe kerom
azert en ky eze irtam mind az
okat ky ez kon uecket oluasandok
hoß zeréttel oluasak mert igon zep
Az zenth barlaam: kynek
elefet az tyztolletos dam-
ascenus tanos dottor: zeréttel
tel ozue zedoggette: es megh-
irtha: az zenth iofafath ky-
ralth: ysteny malazth y ben-
ne Cellek egduen: az pogtan-
sagnak allapattarol: az for-
gztien hytre terube imellet-
ten: kepén: Mikoron forgonse-
gos india: forgztien barátok-
kal tellies uona: feltamada
ej neminemg battalmas kyr-
al: kynek neuicuala auennir:
ky az forgztienogketh: ielosten

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnak neube kezdetik az zenth barlaamnak elethe kerom azert en ky ezt irtam mind azokat kyk ez konuec ket oluvasandok hog zeretettel oluvasak mert igon zep

Az zenth barlaam: kynek eletet az tyztolletos damascenus Janos doctor: zerezzettel ozne' zedogette: es megh irtha: az zenth iosafath kyralth: isteny malazth v benne celledkoden: az pogansagnak allapatfarol: az koroztien hytre terithe imelletten kepen: Mikoron kozonsegos india: koroztien barátokkal tellies uona: feltamada eg neminemo hattaalmas kyral: kynek neue' uala auennir: ky az koroztienoketh: ielosen ||⁸⁴ az barátokath: igon haborgattyauala Történek kegiglen: hog az kyralnak eg neminemo barattya: ky az v uduaraba első uala: isteny malaztbl az kyrali palotát el hága: es baratta lon Melletth mikoron az kyral megh hallot uona: az nag haragnak miatta dihoskodny kezde: es vteth az puztanak belsöibe zorgalmatossagal megh kerestete: Mikoron megh talaltak uona nehezen: eleben uitete: latuan kegiglen alaualo ruhaua feel otzozteth: ky annakelte zokot uala draga ruhakba iarnia: es az sok bojtoknek miatta megh heruatnak leny: ky annak elöte sok kencokkel: es draga etkekkel zokot uala elnie Monda neki O balgatagh es eluezot elmeyo: mi ||⁸⁵ okaiert ualoztattad az tyztossegot zydalmassagra: es te magad germokoknek iateku zorzoted: kynek az monda: Ha ennek okat keuanod entulem meghertenod: az te ellenségedet tauol toled el tauoztasad Az kyral kegegh meghkerduen: hog kyk uonanak az v ellenségy

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik az Szent Bárlámnak élete. Kérom azért én, ki ezt irtam, mind azokat, kik ez könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel¹ olvassák, mert igön szép.

Az Szent Bárlám, kinek életét az tisztölletös² Damaszcénus János doktor szeretettel³ öszveszedögette⁴ és megírta, az Szent Jósafát királyt, isteni malaszt ú⁵ benne cselekdövn,⁶ az pogányságnak állapotjáról az körösztien hitre téríté ímellyeténkép-pen.⁷ Mikoron közönségös⁸ India körösztien barátokkal telles vóna, feltamada⁹ eggy néminemő¹⁰ hatalmas király, kinek neve vala Avennir, ki az körösztienöket, jelösből¹¹ az barátokat igön háborgatja vala. Történek kegiglen,¹² hogy az királynak eggy néminemő barátja, ki az ú udvarába első vala, isteui malaztbl az királyi palotát elhagyá és barátta lon. Melylyet¹³ mikoron az király meghallott vóna, az nagy haragnak miatta dihoskodni kezde és üt az pusztának belsöibe¹⁴ szorgalmatossággal megkeresteté. Mikoron megtalálták vóna nehezen, eleben viteté.¹⁵ Látván kegiglen alávaló¹⁶ ruhával felötöztet,¹⁷ ki annak elötte szokott vala draga¹⁸ ruhákba járnia, és az sok bojtoknek miatta meghervadtnak¹⁹ lennie, ki annak elötte sok kencökkel és draga etkekkel szokott vala elnie, monda néki: „Ó balgatag és elveszött elméjő! Mi okájért²⁰ változtattad az tisztösségöt szidalmasságra²¹ és te magad gyermeköknek játéku szörzötted?”²² Kinek az monda: «Ha ennek okát kívánod én tülem megértenöd, az te ellenségedet távol toled eltávoztasad.» Az király kegeg²³ megkérövn, hogy kik vónának az ú ellenségi,

Monda amaz: Az haragh es az keuan-
sagh: mert ezok bantiak megh: hogh
az bizonsaghi megh ne esmertethes-
segh: ielon legenek kegek az monda-
soknak hallassara: az bocessegh: es
az igassagh: kynek monda az kyal
Legon ng amynt mondad: Tehat
az monda Az balgatagok: azokat
mellek uannak megh utalliak: ol-
minth nem uonanak: Azokat kegig-
len mellek nincek: igekoznek
hoziaiok olednie: ualaky azerth
m||⁸⁶egh nem kostolanga azoknak
edossegit: mellek uannak: nem tanul-
hattia megh azoknak byzonsagit: mel-
lek nincek Ennek utana: sokat zofo
az kyalnak elote: urunknak emborre'
letelerol: es az hitrol: Tehat monda
neky az kyal: ha tenekod elezteb feel
nem fogattamuona: hog az haragut
el tauoztatnam: az te testodet ingen
maid tyzre uettetnem: keelfel
azert hamar: es fusel az en zomeim-
nek elole: hog tegod touaba ne las-
salak: es gonozul el ne' uezesselek
Az istenek embore kegiglen: nagh
zomurusagal mene' el az kyalnak
elole: ezert hog martiromsagot
nem zenuedhete Ezonkozbe miko-
ron az kyalnak magzatya nem uona:
zillettetetek vneky eg igon zeep
firfu magzat: kyt iosafat||⁸⁷nak neuez-
tete Ozue' guituen kegek az kyal
oromeben: nag sok nepet: hog az
zyletot germokert: az istenoknek
aldoznanak: otuen egbe nezö böcse-
ketes hiuata hozya: hog minth
lene Jouendöbe az v magzatianak
dolga: zeretettel megh tudakoznak: es
vneky megh ielontenek Sokan azert
kozolok mondak az germokot iouen-
döben nagnak lenny: hatalmassag-
ban: es kazdagsagban: de egk ky az
tohinel böceb uala: az kyalnak
imezt felele Ez germok ky tenekod

monda amaz: «Az harag és az kíván-
ság. Mert ezök bántják még,²⁴ hogy
az bizonság²⁵ még né esmertethessék.
Jelön légyenek kegyék²⁶ az mondások-
nak hallássára²⁷ az böcsesség és az
igasság.» Kinek monda az király:
,Légyön úgy, a mint mondad.' Téhát
az monda: «Az balgatagok azokat,
méllyek vannak,²⁸ megutálják, olly-
mint²⁹ ném vónának; azokat kegig-
len, méllyek nincsek,³⁰ igyeköznek
hozájuk ölelnie. Valaki azért még
ném kostolandja azoknak édösségit,
méllyek vannak, ném tanulhatja még
azoknak bizonságit, méllyek nincsek.»
Ennek utánna sokat szóla az király-
nak előtte Urunknak embörré lételé-
ről és az hitről. Téhát monda néki az
király: ,Ha té neköd eleztebb fél ném
fogadtam vóna,³¹ hogy az haragut³²
eltávoztatnám, az té testödet ingyen-
majd³³ tizre vettetném. Kélj fél³⁴
azért hamar és fuss el az én szémeim-
nek elöle, hogy tégöd továbbá né lás-
salak és gonoszúl el né veszesselek'.³⁵
Az Istennek embore kegiglen nagy
szomurúsággal mene el az királynak
elöle, ezért hogy³⁶ mártiromsagot
ném szenvedhete. Ezönközbe, miko-
ron az királynak magzatja ném vóna,
szillettetetek³⁷ ú néki eggy igön szep
firfu magzat, kit Jósafátnak nevez-
tete. Öszvegyüjtven kegyék az király
örömében nagy sok népét, hogy az
sziletött gyermekért az istenöknek
áldoznának, ötven egbe néző böcse-
ket³⁸ és hivata hozjá, hogy, mint
lénne jövendöbe az ú magzatjának
dolga, szeretettel megtudakoznák³⁹ és
ú néki megjelöntének. Sokan azért
közölök mondák az gyermeköt jöven-
döben nagnak lenni hatalmasságban
és kazdagságban. De eggy, ki az töb-
binél böcebb vala, az királynak imezt
telele: »Ez gyermek, ki té neköd

zillettetetöt O kyaľ: nem lezon az te orzagodba kyaľ: de ez te orzagodnaľ hassenhatatlan iobba: mert az koroztien hitnek: mellett te haborgac: ez germok iövendöbe tyztöllöie lezon: ezt kegiglen ez löc v magatul nem monda: hanem isteny ihles³⁸bol Haluan kegek ezt az kyaľ: igon megh retten'e raitha: az uarasban maganak eg igon zeep palotat rakattata: es az germokot az palotaba be helhozta: zorze kegek v melle nomos ifyakkat zolgalatra: es parancola vnekyk: hog az germok elöth se korsagot: se uensegot: se halalt: se kegiglen zegensegöth ne emlotenenek: se egebet ualमित: ky vneky ualamy zomorusagöth hozhatna: de mindönöket gonörusegössöket mondananak: v elötte: hog az v elmeie gonörösegekben foglaltatuan: semyt az iövendökröl ne gondolhatna Ez yfyak kozol kegeglen haa ualamelliknek törtéuik uala megh korulnia: az kyaľ azt onnetan ottan ky uitety uala: es mas ifyat allatuala helebe Parancola touaba az kyaľ: hog ez gel³⁹rmöknek elötte: ualamy emlekozötöt urunk Cristosrol ne tennenek

szillettetött, ó király, nem lézön az te országodba király, de az te országodnál hassenhatatlan⁴⁰ jobba, mert az körösztvén hitnek, melylyet te háborgatsz, ez gyermek jövendőbe tisztöllöje lézön.» Ezt kegiglen ez böcs ü magatúl nem monda, hanem isteni ihlésből.⁴¹ Hallván kegyék ezt az király, igön megrettene rajta.⁴² Az városban magának eggy igön szép palotát rakattata és az gyermeköt az palotába behelyhözteté. Szörze⁴³ kegyék ü mellé nömös ifiakat szolgálatra és parancsolá ü nékik, hogy az gyermek előtt se kórságot, se vénségöt, se halált, se kegiglen szégenységöt ne emlotենenek,⁴⁴ se egyebet valamit, ki ü néki valami szomórúságot hozhatna; de mindönöket gyönöröségössöket mondanának ü elötte, hogy az ü elméje gyönöröségökben foglaltatván,⁴⁵ semmit az jövendőkröl ne gondolhatna. Ez ifiak közzöl kegeglen⁴⁶ ha⁴⁷ valamellyiknek történik vala megkörülnia,⁴⁸ az király azt onnetan⁴⁹ ottan⁵⁰ kiviteti vala és más ifiat állat vala⁵¹ helyébe. Parancsolá továbbá az király, hogy ez gyermeknek elötte valami emléközötöt⁵² Urunk Krisztosról ne tենnenek.

Jegyzetek.

1. «*szertettel'*». A mellékjegyes *l'* betű codexünkben igen sokszor csak egyszerű *l* hangot jelent, épúgy mint a *g* fölött is nem egyszer minden jelentőség nélkül áll a vonás (*g*).

2. *tisztölletös*, am. tiszteletes. Alább is (a 87. lap végén) *tisztöllöje*. Codexünkben a mássalhangzók fölös megkettözése nem ritka ugyan (pl. alább *szertettel'* am. szeretettel, *hattal'mas* hatalmas), mindazonáltal e szókat hosszú *ll*-lel is olvashatjuk, a mennyiben az *-l* képzös igék némely vidéken ma is általánosak ilyen ejtésmóddal (l. pl. *Mátyusföld nyelvjárása* 45, 46. l.).

3. *szertettel'*, am. szorgalommal. Nyilván ilyen értelemmel áll itt e szó, a mint a *szertetes* és *szertemes* melléknevek is tudvalevőleg szorgalmast, gondost is jelentettek a régiéknél. (L. *Nyelvtört. Szót.*; a *szertet* szónak ilyen használatára azonban nem idéz példát e szótárunk.)

4. «*ozue'*», am. öszve, össze. Az *e* betű után látható mellékjegy a magánhangzó hosszúságát jelenthetné, ha ugyane jelet az *l*, sőt az *n* betű után is minden jelentőség nélkül nem használná codexünk. Nyen *e'* van még alább a következőkben: *neue'* neve, *embörre'* embörré, *mene' el'* mene el stb

5. «*r*» ,ü' ö. VOLF szerint a kiadásában használt *f* betűnek az eredetiben alul-fölül vonásos *r* felel meg (l. előszó, V. l.); szemelvényünk szövege azonban az eredetiben mindenütt egyszerű fölül vonásos *r* betűt mutat. (Olvasásunknak egyéb eltérései a kiadásban bizonyára toll- vagy sajtóhibák lesznek.)

6. «*eellekquen*», am. cselekedvén. A kettős *ll*-ről ugyanazt mondhatjuk mint föntebb (2. jegyz.). bár a *esellekquén* olvasást az igének származása támogatná (vö. BUDEZS: *Magyar-Ugor Összehas. Szót.* 363. és 375. l.).

7. *ímellyeténképpen*, am. imlyeténképpen. Vö. *ilyen* ilyen, *ett* itt, fönt 249. l.

8. *közönségös India*, am. egész India. A régi nyelvben a *közönséges* szó ilyen jelentéssel is gyakori (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *feltámadá*, am. támadott, született. lett. Vö. fönt *támad*. 251. l.

10. *egygy némünömö*, am. egy bizonyos (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *jelösben*, am. főképpen, különösen. Tulajdonkép: jelesebben.

12. *kegyiglen*, am. pedig, pediglen. A változatos *pedig* kötőszónak egyik alakja, melyet a codex helyesírása szerint valószínűleg *y*-vel s nem *gy*-vel (*kegyiglen*) kell olvasnunk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 134—138. l.)

13. *mellyet*, ma: a mit (illetőleg magyarosan: ezt).

14. *belsőibe*, am. belseiben, belsejében. A nominatívusi *belső* alaknak elhatalmazása a rendes *belseiben* helyett. (Vö. a mai nap mind jobban terjedő *üllői, brassói* stb.-féle melléknéveket a régies *üllei, brassai* ejtés helyett.)

15. *elében viteté*, am. maga elé viteté, maga elé rendelé.

16. *alávaló*, am. hitvány, közönséges. A szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak erkölesi értelemben használjuk.

17. *föltöztet*, am. felöltöztött. Rövidebb tőből való igenévi alak. (Vö. *kárhoztak* e. h. *kárhoztak*, fönt 106. l.) A *feel* igekötő kettős *ee*-jének az eredetiben alig lehet jelentősége.

18. «*drága*», olv. drága. (Vö. 1. jegyz.)

19. *mëghërvadt*, am. sápadt, megfogyott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *mi okájért*, am. mi okáért, mi okból. A két magánhangzó között a *j* csak hiatusöltő. (Vö. *lëkéjért* 'elkeéért', fönt 141. l.)

21. *szidalmasságra*, am. szégyenre, gyalázatra. Közönséges szó, főkép codexeinkben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

22. *játékúul szörzötted*, am. játékká, játék tárgyává tetted.

23. *kegég*. Egyik alakja a *pedig* kötőszónak. (Vö. fönt 12. jegyz.)

24. *bántják mëg*, am. megátolják, megakadályozzák. A *mehlánt* igének egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

25. *bizonság*, v. *bizonyság*, am. igazság (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak 'testimonium' értelemmel használjuk.

26. *kegyék*. Szintén a *pedig*-nek egyik régi változata. (Vö. *kegég*, 23. jegyz.)

27. *hallássára*, am. hallására. Vö. *másá* a mai ejtésben is, e. h. *másu* (l. fönt 156. l.).

28. *azokat, mëllyek vannak*. Latinos többesszám, e. h. 'azt, a mi van'.

29. *ollymint*, am. mintha (l. *Nyelvtört. Szót.*).

30. *ninesek*, am. nincsenek. Így alább is s előfordul másutt is a régi nyelvben, pl. «*Ninçek* el tytkolva az mi nyomoruynk» (BEYTHE ISTVÁN: *Epistolák* 241. l.). Nem egyéb mint a *nincs* szónak egyszerű többesképzővel ellátott alakja (vö. *kincs* — *kincsek*).

31. *fëlfogad*, am. megfogad, megígér. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

32. *haragut*, am. haragot. Régies tövégi hangzó. Vö. *Ádámút, paradísumút* a HBeszédben.

33. *ingyën-majd*, am. azonnal, egyszerűbe. Kihalt régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *këlj fël* v. *kelj fël*. Az előbbi olvasást az orthographia, de főkép a ma is meglévő *kël* ejtés s némely régi íróinknak *këlsz, këlni* stb. alakjai támogatják (l. *Nyelvtört. Szót.*).

35. *elveszesselek*, am. elpusztítsalak, elveszítselek. A régi *elveszet* műveltető igének felszólító alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Nagybányán. Szatmár megyében az *elveszítse* stb. helyett hasonló műveltető alakkal ma is azt mondják: *elveszesse*.

36. *ezért hogy*, am. azért hogy.

37. *születtették*, am. születék, szüle-

tett. (A műveltető képző fölös ismétléséről vö. fönt 103. l.)

38. *égbe néző böesek* (azaz *bölesek*), am. esillagjósok, astrologusok. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *szeretettel megtudakoznák*, am. szorgosan kikutatnák. A *szeretettel* kifejezésről l. fönt 3. jegyz. A *megtudakoznák* nem a ma is használatos, intransitív jelentésű *tudakozik* ige, hanem a régi *tudakoz. megtudakoz*, a mely ugyanazt teszi, mint a mai *tudakol, megtudakol*.

40. *hasonthatatlan*. Bizonyára ebből: *hasonlhatatlan*, a mi hasonlíthatatlant jelent, a régi átható értelmű *hasonl* (hasonlóvá tesz, hasonlónak tart) igéből. Csupán a Gömöry-Codexben fordul elő még ez alak. A kettős *ss* a *hasonl* igében, de főképp a vele egy többlől eredő *hasad* szóban nem volt ritka. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

41. *ihlésből*. Ma *ihletből*. A kihalt régi *ihl, ihel* 'inspiro' igének származékai. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

42. *mégréttene rajta*, am. megrettent miatta. Régies határozó-használat. A nép ma is mondja: *félek rajta, hogy* stb.

43. *szörze*, am. szerze, azaz rendele (l. fönt 120. l.).

44. *emlőtenének*, am. említenének. Az *említ* ige régi teljesebb *emléjt* alakjának *emlőjt* változatából. *Emlőjt* és *emlőt* épügy viszonylanak egymáshoz mint *emléjt* és *emlé*.

45. *gyönyörőségökben foglaltatván*, am. gyönyörőségekben elfoglalva.

46. *kegéglen* v. *kegyéglen*, am. pediglen, pedig. (Vö. fönt 12. jegyz.)

47. «*haa*», am. ha. A kettős *aa*-nak itt annyival kevésbé lehet etymologiai jelentősége, minthogy a szó a codexben sor végén áll, a hol a másoló barátok sokszor egyszerűen helykitöltés végett kettőztették meg betűiket.

48. *történik vala megkórúlnia*, am. meg talált betegedni, véletlenül megbetegedett. *Megkórúl* a régi *kór* 'beteg' melléknévből am. megbetegül, megbetegedik. (Vö. fönt 140. l.)

49. *onnétan*, am. onnét, onnan. Az *onnét*-nak olyan megtoldott alakja, mint *ottan* az *ott*-nak, *úgyan, hogyan* az *úgy, hogy*-nak. (Vö. fönt 132. l., továbbá *onnaton* 103. l.)

50. *ottan*, am. legott. (L. fönt 221. l.)

51. *állat vala*, am. állít vala, állított. Az *áll* igének egyszerű műveltető alakja, mely a mai *állít* értelmében közönséges szava volt régi nyelvünknek. Vö. «*Állata* örzeni négy alabárdost» (ARANY: *Tetemre hívás*).

52. *valami emléközetöt ne tennének*, am. semmi említést ne tegyenek. *Emléközet* itt 'emlékezés, megemlékezés', tehát mai kifejezésünk szerint 'említés, megemlítés' értelemmel áll. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

Kiadás. A Kazinczy-Codexet kiadta VOLF GYÖRGY, ismertető bevezetéssel, *Nyelvemléktár* VI. köt. — Első lapjának hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Prélikátiók és Legendák 1526. és 1527-dik évből, Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. XII. köt. 77—79. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. történet* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 92. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok. II. A Kazinczy-codex hosszú mássalhangzóit, Magy. Nyelvőr* IX. 149. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.) 7—15. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkéllításhoz* (Budapest, 1882.) 30. l. — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 3. és 28—35. l. Bárlám és Jozafát legendájáról. — HORVÁT CYRILL: *Nemz. irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.) 77—86. l. Ugyanazon legendáról.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex.

Régi elbeszélő költészetünknek egyik igen nevezetes maradványa a KATALIN-LEGENDA, melyet a terjedelmes és képekkel s ezírázott kezdőbetűkkel díszített ÉRSEKÚJVÁRI CODEX tartott fenn számunkra. E nyelvemlékünk egy közepeszerű folió alakú papiros-codex. Terjedelemre nézve csupán az Érdy- és Jordánszky-Codexek állanak előtte. Lapjai nagyobb részt két hasábosak, csekélyebb részben osztatlanok. Három kéz írása. Legnagyobb részét, mintegy hét tizedét s a festett képeket Sövényházi Márta Domonkos-rendi apáca készítette, ki a Thewrewk-Codexen is dolgozott s codexünknek úgyszólván szerkesztője volt; másik két leírója ismeretlen, de valószínűleg ugyanolyan rendű apácák s ugyanazon kolostor tagjai voltak. Festett képei, bár rajz és festés dolgában igen kezdetlegesek, műtörténeti becsesel bírnak.

Codexünk az 1529., 1530. és 1531. években készült akként, hogy leirói egymást föl váltva dolgoztak rajta. Az 1530. év, valamint Sövényházi Márta neve a 310. lapon van kitéve: *«Ez yrasmak wege wagon vr fyw zyltetheknek utanna ezer oth zas Harmyncz eztendewben wyz kerest octawayan sewenhazy soror marta keze myath es dyczertessék az ur istennek az ew aldot zenth newe amen»*.^{*} Minthogy vízkereszt oktavája jan. 13-ikára esik, e megjegyzés pedig a 310. lapon áll, világos, hogy a codex írásához már legalább is a megelőző 1529. évben kellett apácáinknak hozzá fogniuk. Az 1531. év az 544. lapon van szintén szavakkal följegyezve.

A codex tartalma: evangéliumi szakaszok, vallásos elmélkedések és tanítások, szentbeszédok és legendák. Ez utóbbiak közül legnevezetesebb *Szent Katalin verses legendája*. Azonban codexünk is, mint nyelvemlékeink legnagyobb része, másolat. Kiténik ez törléseiből, igazításaiból és íráshibáiból. Másolóinak egyik sajátosága — a mit a codex nyelvének vizsgálatában sohasem szabad felednünk — hogy a sorok végét, csak hogy beteljenek, fölös betűkkel, az utolsó betűt, főképp magánhangzók megkettőztetésével, a következő sor első mássalhangzójának előleges kitételével vagy egy *h* odatoldásával töltik ki. Innen van a sok hosszú magánhangzós, illetőleg kettős *ee*-vel *aa*-val stb. írt szóalak az

^{*} Oly.: Ez írásnak vége vagyon Úrfű sziletetnek utanna ezerötszáz harmincz esztendőben Vízkereszt oktaváján, Sövényházi szoror Márta keze miatt, és dícsértessék az úr Istennek az ő áldott szent neve. Ámmén.

Érsekújvári Codexben. A codex tartalma különböző könyvekből van kompilálva. Hogy azonban e kompiláció Sövényházi Mártától és társaitól ered-e, vagy maguk is már egy könyvben találták a többféle anyagot, azt nem lehet eldönteni. A könyvnek fő forrásai Temesvári Pelbárt művei és a *Gesta Romanorum* című középkori latin regés könyv.¹

A codex régebbi viszontagságai ismeretlenek, csupán annyit tudunk, hogy a XVI. és XVII. században folyton apáczák bírták és használták. Fölfedezője Czech János, ki a róla elnevezett Czech-Codexszel együtt az *érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* 1833-ban fődözte fel. Nevét fölfedezése helyéről viseli. Jelenleg a *M. T. Akadémia* könyvtáráé, a hol *M. Cod. irrét* *SI. sz.* jelzet alatt őrzik.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö*-t rendszerint alul vonásos *o*-val, az *ü*-t pedig hol pusztá, hol fölül egy vonásos *w*-vel, Sövényházi Márta pedig *ÿ*-forma betűvel jelöli. Az *ö* hang jelén azonban néha az alsó vonáson kívül még fölül is két vesszőt látni (így pl. szemelvényünkben *eulnők* ölnők, *dyczöwlvén* di-csöülvén), a melyek, mint a Jordánszky- és Érdy-Codexben is, voltaképen hiányjel-
lek s példánkban bizonyára az *e* betű kihagyását (vö. *eo*, l. fönt 20. 21. l.) jelentik. Hogy e felső vonáskák kihagyó jelül szolgálnak, mutatja ugyancsak szemelvényünkben az *igyól* szónak *yyól* írása is, a melyben az *ö* betű nem lehet tollhiba s inkább azon *j* hang kihagyására utalhat, a melyet még Molnár Albertnél is megtalálunk (*igyól*), s a melyből kifolyólag a szót az *igy* és *jól* határozók összetételének tarthatjuk. Ezen kívül meg kell még említenünk — mert Volf Györgynek figyelmét egészen elkerülte — hogy az Érsekújvári Codex számos helyen a fölül pontos *é* betűt is használja (l. pl. a hasonmásban az *ely* élj, *énés* én is stb. szókat), a melynek nyilván vagy hosszú *é* vagy zárt *ë* lehet a jelentése.²

Nyelvének jellemző sajátága a számos hosszú (az írásban kettőztetett) magánhangzó. Ezek egy része az Érdy- és Jordánszky-Codex alakjaival egyezik, más része azonban, mint Volf György kimutatta, pusztá sorkitöltő betűkettőzésben leli magyarázatát. Megemlíthető sajátága még a több. 3. személyű birtokosragnak *-uk* *-ük* alakja is, a miben Volf György a codex másolójának dunántúli eredetére következtet.

Szemelvényül a nevezetes Katalin-Legenda befejező verseit adjuk (a codex 517—520. lapjairól) az 519. lap hasonmásával.

¹ Mellékesen megjegyezzük, hogy codexünkben már a törökökre is van egy hely vonatkozás, az 571. lapon, a hol ezt olvashatjuk: «*Ez yllyen nyomorsagh lezen elwzer az Ismaelnek fyay myat az az ez atkozot hyetlen törökök myat kyk ez wylagon jelewrte el hatalmaznak*».

² Sem ez az *é*, sem a föntebb említett *ö* betű nincs feltüntetve Volfnak kiadásában s az előszó sem emlékszik meg róluk.

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

az Czazar ||⁶¹⁷ Ezen megh Haragweek,
 Es zekyben fel ylthepeek,
 Sentencyat zolghaltata,
 Es az zywzre az halalt íg adaa mond-
 uan

S e n t e n c i a

Een ky wagyok maxencyws
 ghonozokat, ky megh kénoz
 Ez zeles wylaghnak wra,
 Es yghassaghnak adoya,
 Imyl' Senthencyat adok
 Ez leaúra, halalt adok
 mert romaban, my ezth zewrzewk,
 Es yo wegghel megh tewkellewk,
 hogy ky ystenynket nem hine,
 awagy ewket nem thyzthelue,
 haath azt sok kennal kenzanok,
 Es ewt halallaal megh ewlnők,
 Dee ez leany ezt el hatta,
 Es Crysthwst Istennek wallotta,
 az my hythewnket meg mewette,
 Istenynket nem tyzthölte,
 azert waros kywel eel ky wygyek,
 ees ő neky nyakat wagyak,
 Es az latrok menye, ezth hallak,
 az zyzet ewk ottan el raghadak,
 es Mykoron wyzyk wala,
 zebden ezt enekly wala,

Regnum mundi et omnem ornatum
 seculi contempsi propter amorem do-
 mini mei Ihu xpi Quem uidi quem
 amavi in quem credidi et dilexi &
 Ez wylagoth mynd kenzéwel,
 meg wtaltam tellyességvel,
 Czak een edees jegyesemert,
 az en edes lewsomertth,
 kyt een lathek Es zerethek,
 ky newéerth nagy kent wallek,
 hogy ew ezt enekly wala,
 ewth sok nép kewety wala,
 az azzonyok syrnak wala,

Eredeti kiejtése.

Az császár ezen mégharagvék¹
 És székiben föllitépék,²
 Szönténcziát szolgáltata
 És az szűzre az halált így adá, mond-
 ván:

«Én, ki vagyok Makszéncezius,
 Gonoszokat ki mégkénoz,³
 Ez szélés világnak ura
 És igasságnak adója,
 Ímilly szönténcziát adok.
 Ez leányra halált adok,
 Mert Rómában mi ezt szörzők⁴
 És jó véggel⁵ mégtökéllők,⁶
 Hogy ki isteninket nem hinné,
 Avagy őket nem tisztelné,
 Hát azt sok kénnal kénzanók
 És őt halállal mégölnők.
 De ez leány ezt elbatta⁷
 És Krisztust Istennek vallotta,
 Az mi hitünket mégmevette,⁸
 Isteninket nem tisztölte.
 Azért város kívül⁹ el-kivigyék
 És ő néki nyakát vágják.»
 És az latrok¹⁰ mennyé¹¹ ezt hallák,
 Az szizet ők ottan elragadák.
 És mikoron viszik wala,
 Szépdén¹² ezt énekli wala:

«Ez világot mind kénésével
 Mégutáltam tellyességvel,
 Csak én édés jegyészémert,
 Az én édés Jézusomért,
 Kit én láték és szereték,
 Ki nevéért nagy kent vallék.»¹³
 Hogy ő ezt énekli wala,
 Őt sok nép követi wala.
 Az asszonyok sírnak wala,

* Az eredetiben a versek, mint a hasonmás is mutatja, folytatólag vannak írva. Közben a latin helyek az eredeti latin legendából származhatnak.

az zyzek bankodnak wala,
 kit katheryna meg lathwan,
 neky ygy bezelle mondwan,
 Dragalatos nemes zizek,
 Es kegyelmes azzony neepe,
 een kenomath syraastokal,
 keerlek hoǵ megh ne banczatok,
 Inkab welem wygagyathok,
 mert Istenemet yol lathom
 ym engem hyw ygyól [lathom] hallom,
 de syryathok maghathokon,
 Es leendew fyathokon,
 hoǵ kyk pogansaglyban laktok,
 nagy kaar ha benne meg halthok,
 mert zegenyek mynd el weztek,
 Es mynd pokolra syllyethok,
 ees mykort oda ywtot wolna,
 hol az nyak wagho heel wolna,
 Oth az nyak waghonak zolla,
 Es ew neky yly zot monda,
 kyt az sok ncep ygyol halla,
 kerlek theged yo barátom,
 mert ymmar az en edes wramath yol
 laathom,
 hogy egy kewessee wary engemeth,
 hogy ||⁵¹⁸ Imagyam mar wramath,
 kyt hogy az hoher meg halla,
 neky arra ydewt hagyta,
 katernyna nagy ekessen, lee terdeplek,
 Es ylyen kepen remenkewdek,

Oratio agonista yginis
 katherine &

O decus et Salus credencium O Spes
 et gloria virginum Ihu bone gracias
 tibi ago qui intra collegium ancilla-
 rum tuarum dignatus es me connume-
 rare

Oh ennekem en ydwessegem,
 Es en bizony edessegem,
 Oh zyzeknek nag remenye,
 Es ew nekyk dyczoseghek,
 Oh ennekem nag ekewssek,
 Vram yesws the nagy felsegh,
 fewldnek meane erewseghe,
 en lelkiemnek edewsseghe,

Az szizek bánkódnak wala.
 Kit Katërina meǵlátván,
 Nékik így beszéle, mondván :
 « Drágalátos némés szizek
 És kegyelmes asszonymépek !
 Én kénomat sirástokkal,
 Kérlek, hogy még ne bántsátok,
 Inkább vélem vígadjatok.
 Mert Istenemet jól látom.
 Ím engem hív, ígyól¹⁴ [látom] hallom.
 De sírjatok magatokon
 És léendő fiatokon,
 Hogykik pogányságban laktok,
 Nagy kár, ha benne meǵhaltok.
 Mert, szégények, mind elveszték
 És mind pokolra sillyedték.»
 És mikort oda jutott volna,
 Hol az nyakvágó hely¹⁵ volna,
 Ott az nyakvágónak¹⁶ szólla
 És ő néki illy szót monda,
 Kit az sok nép ígyól balla :
 « Kérlek téged, jó barátom,
 Mert immár az én édés Uramat jól
 látom,
 Hogy éggy kevésse várj engemet,
 Hogy imádjam már Uramat.»
 Kit hogy az hóhér meǵhallta,
 Néki arra időt hagyta.
 Katërina nagy ekessen létérdeplék
 És ilyenképpen remenködék :¹⁷

« Oh én nekem én idvésségem
 És én bizony édösségem !
 Oh szizeknek nagy remenye
 És ő nekik diésőségök !
 Oh én nekem nagy ekösség,
 Uram Jézus, te nagy felség,
 Földnek, mennynek erőssége,
 Én lélkemnek édössége !

errewl neked halat adok,
 hogy mastan te zolghalo leanyod wa-
 gyok,
 Es thegedet azon kerlek,
 ho'g azok kyk en ertem teged kernek,
 zewksegewkben es nyawalyaokban,
 akar hol oth ez wylagban,
 ewketh wram meg halghassad,
 es ammyt keerne'k o nekyk meg agyad,
 Ehsegh tewlek el tawozyek,
 Es halal oth ne wralkogyek,
 Es nalok legén mynden bewseegh,

Expecto pro te gladium xpe rex
 bone Thu paradiso meum da spiritum
 Et fac nram meam agentibus memo-
 riam &

Oh en edes wram yesws,
 Immar erthed ym meg halok,
 zent newederth halalt wallok,
 Immar wram thegewd nezlek,
 azert teghed azon kerlek,
 hogy az en lelkemet hozyad weegyed,
 Es Mennyorzagiban helheztesed,
 nekewd wram hala legyen,
 lelkem veled menyben legyen,
 Theged ylleth nagy erewseeg,
 Es tewkellethes nagy ekessegh,
 Mennyorzagiban nagy dyezewsegh,
 eennekbely nagy ydwesseegh,
 Es wylaghy nagy feenesseegh,
 Jozaaghbely nagy tyztosseegh,
 Neked legyen hatalmassag,
 ez wylagiban nagy kyralsagh,
 Nekewd legyen nagy dyczeret,
 Es weegh nekwl walo eelet,
 Nekewd legion mynden yozag,
 fewlden mennyen mynden orzagh,
 Es Menye az zyz mynt ezt monda,
 magat Crystwsnak ayanla,
 hogy lelket hozya fogadna,
 Es kéréséth neky megh halghathnaa,
 az eeghbewl yly zo ||⁵¹⁹ Mondathek,
 Es yly feleleth adathek mondwan

Veni electa mea Speciosa mea ecce
 tibi beatitudinis ianua apperitur ecce

Erről nékéd halát adok,
 Hogy mastan te szolgáló leányod wa-
 gyok,
 És tégedet azon kérlek,
 Hogy azok, kik én értem téged kérnek
 Szükségökben és nyavalyáokban¹⁸
 Akárholt¹⁹ ez világban,
 Őket, Uram, meghallgassad
 És ammit kérnek, ő nékik megadjad.
 Éhség tőlök eltávozzék
 És halál ott ne uralkodjék
 És nállok légyen minden bőség.

Oh en édés uram, Jézus,
 Immár érted im meghalok,
 Szent nevedért halált vallok.
 Immár, Uram, téged nézlek.
 Azért téged azon kérlek,
 Hogy az én lelkemet hozjád végyed
 És mennyországban helyhöztesed.
 Néköd, Uram, hála légyen,
 Lélkém veled mennyben légyen!
 Téged illet nagy erősség
 És tökéletes nagy ékesség,
 Mennyországban nagy diesőség,
 Énekbéli nagy idvésség,
 Ez világi nagy fényesség,
 Jóságbéli nagy tisztőség.²⁰
 Néköd légyen hatalmasság,
 Ez világban nagy királyság!
 Néköd légyen nagy díseret
 És vég nélkül való élet!
 Néköd légyön minden jószág,
 Földön, mennyen minden ország!
 És mennyé az szíz mint ezt mondá,²¹
 Magát Krisztusnak ajánlá,
 Hogy lelkét hozjá fogadná
 És kérését néki meghallgatná:
 Az égből illy szó mondatek
 És illy felelet adaték, mondván:

Mondat het, Es vly sele
letz adaget, mondran
veni electa mea speci
osa mea ecce tibi betu
dimis ianua aperitua ec
ce quietis eterne mansi
o tibi parata adventu
tuum expectat id

Jemy een hozyam en va
lazottam, nobend nagr
po mungolmat alkotta
Jemyol ymmar En
zeep vegeresem ammyt
kerol mynd megh tezem
urech byk enyemec tje
orted kere nek, Egethefeghot
tenlem wez nek, Es kvere
tjez pmadfagot, Annak aa
dok bodogfagahtoe, hvalaalo
dett nagr vryfagot, nobed
adom memporzaagot, Je
wol dy Es legy ivelen, zy
natten Wolam vrygagruie
tbezeten meq wite nekou
mar **A** memporzagot, Es
Thagedet waat zent harom
fagot, Jemyol mar en odene
Zemam vrylagha, ne hagio
munkadat hraham, laagha
teneked tchetefgedet, es enes
megh fzyzethem zolgalago
dati, Es vrytzegefgedet, Ray
tad vrytad mynd mempor
zagruie benne wals nagr
lok pozagruie meq halwa
az zy zolvaaz wak wago
nak, Es vryen monda,

Virgo ad Spiculatoro
Baratgom een bez wa
lyok, mere naar vramert
ym meg halok, ha konf fe
rom el wegatorid wesanak
zavat togetowd, azomba
wakat se hanta, Es a mat
wagho hogv ezte latfagot
waghaftat wgy legpentece
hogv ez vrylagfot, Es ve
tgozee, holot keetj zoda pe
lonck, Oley mere hogv fe
pet wewiek, wcer nem va
ra on wakatol, de they fo
ha derokabol, az zryzefeg
nek vgyvere, kypen la bel
mynd mnght oelenag zo
da megh entj ez leym, hogv
membol angvalok zallaniak,
Es o nek v emmet zolgalaa
nak, hogv on tetet el fel
wewiek, Es synay hgyve
re el fel wryvek, fvy oda
oly mozze wala, hogv huz
napp menerv feeld wala
holok, nagr sol zodat lez
nek, Korok gthafeged wcz
nek, lette kagryt menyor
zaggham, oly nagr dyzo
fagghon, Es bodogfaggham
wagyon hogv nem wgy
hogv meq mondatgnek,
wagv kagghen meq vr
katnok, de zaak meq sem
gondolhatyvk, mnght ne
zemwikel megh latyvk.

quietis eterne mansio tibi parata ad-
wentum tuum expectat &

Jewy een hozyam en ualaztottam,
nekewd nagy yo nywgomat alkottam,
Jewyel ymmar En zeep yegyesem,
ammyt kerel mynd megh tezem,
merth kyk engemet the erted keerne.
Seghetseghe tewlem weznek,
Es kyert thez ymadsagot,
Annak aadok bodoghsaaghot,
lialalodert nagy wysaagot,
neked adom mennyorzaagot,
Jewel ily Es legy welem, zynetlen
welem wygagy, ueghezetlen
meg nylt nekeud, mar Mennyorzagh,
Es Thegedet waar zent haromsagh,
Jewyel mar en edeus zemem wylagha,
nem hagiom mwncadat hyaban,
laatham teneked tehetsegedet,
es enes megh fyzethem zolgalathodat,

Es wytézsagedeth,

Rajtad wygad mynd mennyorzagh,
es benne walo nagy sok yozagh,
ezt meg halwan az zyz zola,
az nyak wagonak Es ygyen monda :

Virgo ad Spiculatorem

Jo barathom een kez wagyok,
mert maar vramert ym meg halok,
ha kewl feyem el wehetewd
wradnak zawat tehetewd,
azomba nyakat le hayta,
Es a niak waghó hogy ezt latha,
Egy waghassal wgy legyenthee,
hogy ez wylagból ky weghezee,
holot keeth ezoda yelenek,
elew mert hogy feyet weweék,
weer nem yara ew nyakabol,
de they folya derekabol,
az zyzeseghnek yegyere,
kyben lakek mynd mygh eele,
mas ezoda megh énth ez lewn,
hogy menyből angyalok zallanak,
Es o neky ennyet zolgalaanak,
hogy ew testet el fel wewewék,
Es synay hegyere el fel wywek,

«Jőj én hozjám, én választottam,
Neköd nagy jó nyugolmat alkottam.
Jőj el immár, én szép jegyészem,
Ammit kérel, mind megteszém.
Mert kik engemet té érted kérnek,
Segétségét tőlem vésznek;
És kiért téssz imádságot,²²
Annak adok²³ bódogságot,
Halálodért nagy újságot;²⁴
Néköd adom mennyországot.

Jövel, élj és légy vélem szinetlen,
Vélem vígadj végezetlen.²⁵
Mégnyilt néköd már mennyország
És tégedet vár Szent Háromság.
Jőj el már, én édös szemem világa,
Ném hagyom munkádat hiában!
Látám té nékül téhetségedet
És én es megfizetém szolgálatodat és
vitézségedet.

Rajtad vígad mind mennyország
És benne való nagy sok jószág.»
Ezt méghallván, az szíz szóla
Az nyakvágónak és ígyen monda :

«Jó barátom, én kész vagyok,
Mert már Úramért im méghalok.
Ha köll, fejem elvéhetöd,
Urának szavát téhetöd.»
Azomba²⁶ nyakát lőhajtá
És az nyakvágó hogy ezt látá,
Éggy vágással úgy legyénté,²⁷
Hogy ez világból kivégezé.
Holott két csoda jelenék.
Elő, mert hogy fejét vevék,
Vér nem jára²⁸ ő nyakából,
De tej folya dörékából
Az szizességnek jegyére.²⁹
Kiben lakék³⁰ mind, míg ele.
Más csoda mégént ez lőn,
Hogy mennyből angyalok szállának
És ő néki ennyét³¹ szolgálának,
Hogy ő testét el-félvévék
És Sinai högyére el félvivék,

ky oda oly mezze wala,
 hogy hwz napy menew feeld wala,
 holoth nagy sok ezodak leeznek,
 Korok eghessegeth weeznek,
 lelke kegygh menyorzaghban,
 oly nagy dyczöseghben Es bodogh-

saghban, wagyon
 hogy nem wgy hogy meg mondhat-
 wagy kegyghen meg yrhatnok, [nok,
 de csak meg sem gondolhatywk,
 mygh nem zemwnkel megh lattywk, ||
⁵²⁰ Hogy kegygh oda mehessuak,
 az zyznek ygy remenkegiuak

O felix katerine exora dominum tu
 virginum regina da premia diuina Re-
 gisqae solium &

Bodogh zywz Katerina,
 kynek thestet tartya syna,
 Immad ertwak theremthenket,
 Es nyeryed ydwessegwnket,
 nyeryeed mynden kewanathonkat,
 ygaz yozaghban ayeythatwnkath,
 hogy the weled dyczöwlvén,
 wygadhassuak mynd ewreke,

kyt engegiem mynekwnk atya fyw
 zent lelök egy örök elo ysten mynd
 örökwl örökke amen Weghe wagyon
 amen

Ki oda oly messzé wala,
 Hogy hús napí mēnő fēld⁵³ wala.
 Holott nagy sok csodák lésznek,⁵³
 Kórok egésségét wésznek,⁵³
 Lēlke kegyig mēnyországban
 Olly nagy dicsőségben és bódogságban
 wagyon,

Hogy nēm úgy, hogy mēgmondhatnók,
 Vagy kegyighen mēgírhatnók,
 De csak mēg sēm gondolhatjuk,⁵⁴
 Mignēm szēmünkkel mēglátjuk.
 Hogy kegyig oda mēhessünk,
 Az sziznek így remēnkējünk :

Bódog szüz Katērina,
 Kinek testét tartja Sina,
 Imádd értünk teremtēnket
 És nyerjed idwességünket,
 Nyerjed mindēn kēwánatonkat,
 Igaz jószágban ájējatunkat,
 Hogy tē wéled dicsőülvén,⁵⁵
 Vigadhassunk mind örökké!

Kit engēdjēn minēkünk Atya, Fiú,
 Szent Lēlök ēggy örök élő Isten mind
 örökül örökké.⁵⁶ Ámmēn.

Vége wagyon. Ámmēn.

Jegyzetek.

1. *ezēn mēgharagvék.* Maxentius császár hasztalan kínoztatja, hiába veti börtönbe Szent Katalint, törhetetlen marad: keresztény hitét el nem hagyja s neijévé nem akar lenni. Erre vonatkozó régső kijelentése miatt haragszik meg a császár annyira, hogy kimondja rá a halálos ítéletet. — Az -n ragos határozó a *haragszik* ige mellett általános régi sajtáság. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 188.)

2. *fēliltepék,* am. fölült (királyi székébe). *Iltepk* vagy *ültepk* az *ül* igének kihalt régi származéka, melylyel főkép a corderekben találkozunk.

3. *«megh kénoz»* „mégkénoz” megkínoz (l. bevez.).

4. *szörzök,* am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

5. *jó véggel,* am. jó czéllal. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) A *wég* szónak e régi használatát őrzik ma is a *mi régre, mi régből, mi végett* kifejezések.

6. *mēgtökéllük,* am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *elhatta,* am. elhagyta. Ma is általános ejtémód a népnél. A szó jelentése itt: nem gondolt, nem törődött vele. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *mēgnevette,* am. megnevette. *Meret* a *nevet* igének közönséges régi alakja.

9. *város kívül,* am. a városon kívül. Vö. ma is *rendkívül* e h. *renden kívül*: *a

nagy világon *e kívül* (VÖRÖSMARTY) e h. ezen kívül.

10. *latrok*. A *lator* szó itt katona, poroszló értelemmel áll.

11. *mennyé*, am. mihelyt, a mint. Kihalt régi kötőszó. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 63.)

12. *szépdén*, am. szépen. Képzésére nézve olyan mint *lassu dan. édes-dén*.

13. *ként vallék*. A *.habeo* jelentésű *vall* ige van e kifejezésben, mint a mai *szégyent vall, kudarcot vall, kárt vall* szó-lásokban is. Ép így alább *halált vallok*. (Vö. fönt 105. l.)

14. *igyól*, am. jól. Valószínűleg az *igy* és *jól* szók összeolvadása, a mint régi használata s a szótárak magyarázata sejteti. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt bevez.)

15. *nyakvágó hely*, am. vesztőhely.

16. *nyakvágónak*, am. hóhérnak.

17. *reménködéék*, am. könyörgött, esdekelte. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

18. *nyavalyókban*, am. nyavalyájokban, nyavalyájukban. A birtokosragnak eredetibb alakja (vö. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150).

19. *akárholott*, am. akárhol. Vö. *holott* am. *hol*, fönt 105. l.

20. *jószágbéli nagy tisztösség*. A *jószág* szónak itt hatalom vagy erény a jelentése. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

21. *mennyé... mint ezt mondá*. A *mennyé* mellett a hasonló jelentésű *mint* kötőszó pongyola fogalmazásból vagy másolói hibából áll.

22. *téssz imádságot*, am. imádkozol. Vö. *prédikációt tön* az Ehrenfeld-Codexben, am. prédikált (l. fönt 106. l.).

23. *aadok*, olv. *ádok* v. *adok*. Bár az *ad* igeinek hosszú hangzós ejtése a 3. szem. alakban (*ád*) ma is megvan, sőt a

népnyelv néhol még a 2. személyt is *áccz* (ádsz)-nak ejti, régi íróinknál pedig más alakokban is előfordul e hosszú hangzó: codexünk e helyét még sem lehet föltétlenül *ádok*-nak olvasni, mert a kettős *aa* — mint a hasonmás mutatja — sor végén fordul elő. (Vö. bevez.)

24. *«wysaagot»*. *Ujságot*-nak olvastuk, bár nem lehetetlen, hogy tollhiba *wyysaagot* v. *wyysaagot* (vígságot, vigaságot) helyett.

25. *vélem vígadaj végezetlen*. Érdekes példája a legendában különben nem ritka alliterációnak.

26. *azomba*, tulajdonkép *azonban*, am. azalatt. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *legyénté*, tulajdonkép am. legyinté. Azonban míg ma gyöngédebb ütést (meg-lyegintés) jelent, régen általában csak ütés, vágás volt az értelme. Még GVADÁNYI is azt írja pl.: *«Isákánnyal leggygyentek egy jót tarkójára»* (*Rontó Pál.*)

28. *jára*, am. jött, folyt. Vö. *«mezeytelen labakkal jaruan romabol»*, am. jöven Rómából (Domonkos-Codex 120).

29. *az szüzességnek jegyére*, am. a szüzesség jelére, jeléül.

30. *kiben lakék*, am. a melyben (t. i. szüzességben) volt.

31. *ennyét*, am. ennyit. (Vö. fönt 102. és 113. l.)

32. *húsz napi mēnő fēld*, am. húsz napi járó föld.

33. *lésznek, vésznek*. Rövid *ē*-vel is olvashatók: *lésznek, vésznek*, épúgy mint négy sorral föllebb a *wewek téék*-nek v. *vórek*-nek is olvasható.

34. *mēg sēm gondolhatjuk*, am. el sem gondolhatjuk, el sem képzelhetjük.

35. *dicsöülvén*, am. megdicsöülvén.

36. *örököül örökké*, am. öröktől (fogva) örökké. (Vö. fönt 106. l.)

Kiadás. Az Érsekújvári-Codexet egész teljességében, ismertető bevezetéssel VOLF GYÖRGY adta ki. *Nyelvmléktár* IX. és X. köt. — A verses *Katalin-Legendát* mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s az első sorok hasonmásával kiadta TOLDY FERENCZ, *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* stb. című kiadványában (l. fönt 44. l.), és SZILÁDY ÁRON, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 31. s köv. ll. (jegyz. 306. s köv. ll.). — A Krisztus kúszuvedéséről szóló részeket mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s a 19. lap kezdőbetűjének és néhány lap képeinek hasonmásával közli TOLDY FERENCZ, *Régi Magy. Passió rajzokkal* stb. című munkájában (l. fönt 44. l.). — Négy kisebb verses részletét magyarázatokkal kiadta SZILÁDY ÁRON, id. munk. I. köt. 195. és 219. ll. (XLV. XLVI.

XLVIII. és LXIV. sz. a.) — Kisebb (prózai és verses) szemelvényeket adott belőle még TOLDY is. *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 185. és 206. l. — A codex utolsó darabját, az Orsolya-legendát, eredeti és mai helyesírással, néhány nyelvi magyarázattal s a codex tartalmának rövid ismertetésével kiadta SZABÓKY ADOLF. *Viertes Programm der städtischen Ober-Realschule in Pest, für das Schul-Jahr 1857/58.*, 5—18. l. — Szöveg- és képhasonmások láthatók belőle BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* is I. köt. 114. 115. és 117. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 94. — B. J.: *A Katalin-legendá 2508—13. sorában levő kép.* *Egyet. Philol. Közl.* IX. 218. — HORVÁT CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformáció koráig* (Budapest, 1891.) 86. s köv. ll. A Katalin-Legendá bő fejtegetése.

SZÓJEGYZÉK.

- Abraam* Ábrahám 53
achszin asszony 69
ád, ádsz ad, adsz 273
adó 153
ajfélétt 148
ágyas 86
agy ige 107
agy síy aggság 5
agler 82
ágy 81
ágyfédél 81
ágyfel 81
ágylep 79, 82
áhitatlan 236
ajkak ajkak 235
ajállani 184
ájótatos ájtatos 160
ájótatosság ájtatosság 160
ájótatus ájtatos 247
ajtának ajtajának 221
ájtatlan 236
ajtó kül ajtón kívül 93
ajtón ajtó 79
akárholott 273
a ki, a mi eredete 5
akó 90
alamizsnávala alamizsná-
 val 93
alattok alva 181
alá való „alábbi” 235, „hit-
 vány” 261
alázatost alázatosan 93
áldomás 250
alétt síy alattság 5
álggyü ágyü 147
Alincsa (Alincza) 185
alít vmire 250
alkalmasint 93
alkalom 69
alkó alkú (melléknév) 150
alkoszik 139
alkot 69, 201
alkú 150
alkuszik 139, 201
állapat állapot 253
állat főnév 6, 105, 106, 132,
 170, 217
állat ige 265
állkapeza 86
állonak állanak 233
álltetem 86
álmú 1. *álm*
alodtokban alva 181
alojt vmire 250
álm 7, 60
aloszik alszik 181
aloszok alszom 113
aloszon alszik 113
álság 179
alszik iktelenül 113
által 101
alt(at) 60
aluggyék aludjék 60
aluszsz alszol 113
alut alatt 60
Anasztáz 250
angyalokat angyalokat 69
angyal angyal 57, 166
angyeli esés 166
angyalkut angyalokat 57, 69
annak felette 250
anne, annéjat anyyi, annyit
 114
annéval annyival 248
annéval — míg 248
annye anyyi 102
apátúr 249
apátúr-szerzet 249
apol 181
apolgat 181
apró-csepű apró-cseprő 193
aranyas aranyos 84
aranyas fedél 84
arany fondl 84
arany pártá 84
aranyas pártá 84
arany tő 84
aratás 89
arató 89
arkangyál arkangyal 57, 69
arezdjút arezát 110
árnyikház 91
árpa 89
arra azért 154
áspiskígyó 103
asz főnév 89
asszony 238
asszonya asszonya 163
asszony-embér 185
asszony-feleség 248
asszonyi állat 5
asszonyokat asszonyokat 102
 104
asszonyonk asszonyunk 163
asszu asszu 202
Aszérus 119
aszjú asszu 113
asztag 89
Asztrik, Asztrikos, Asztrikus
 249, 250
aszú 202
átall 67
«athval» 79
Atkár helynév 259
attól annál 140
attya atya 102, 236
attyám atyám 194
atyámfia 238
atyámfia atyámfia 104
avagy — avagy 235
az azon 153
azanná, azannya 102
azannéban 109
az égyéb 123, 192
az hogy a hogyan 105
az ki a ki 5, 66

- az mi a mi* 5
az mint a mint 2, 59
aznak annak 68
azomba 273
azon ugyanaz 181, 221
azról, arról 68
azonban 273
azonként 129
azon módon 150
azon szörnyt 150
az több a többi 220
- Bab* 90
babhively 90
bagoly-borsó 90
bakoleza-fa 253
bakter 123
balassa 207
balast 207
balaz 207
Baldzs-rubint 207
bálván, bálvány 23
bámul 221
barát 57, 64
barátjo barátja 7
barázda 89
barkóca-fa 253
báró Eötvös Eötvös báró 153
baromi lélkés 102
bátoron bátran 163
bazaliskos basiliscus 103
be igekötő 104, 149
béad 180
bébdmol 221
bébocsáttam behocsátottam 193, 259
belém stb. 5, 57
belénd 88
bel igekötő (be) 104, 109
beljött bejött 149
béllés 208
béllés ruha 84
béllött 208
belőlem stb. 5, 57
belrekeszt berekeszt 104
belseiben 264
belsőibe 264
betelik betelik 216
belüle belőle 7
bennék bennük 18
bennem stb. 57
benneteket 71
- bennett bent* 181
bennetük benneteket 71
bereth 82
bérlagjéngy 84
Bérnáld Bernát 201
bérvök, berük bürvök 88
bese 7
beste bestia 106
bestye bestia 217
beszélteni beszélni 184, 208
betegül ige 201
betöllyesedik 119
betű 121
bévség böség 201
bévségös böséges 201
bévségös na. uo.
bíbor bereth 82
bínös bünös 167
bínös bünös 181
bímüt bünt 67, 75
bírság 61, 70
bírságnop bírságnap 55, 61, 70
bírságnop jutva 70
bízalmas 166
bízik emihez 238
bizodalmas 166
bízonság, bizonyosság 264
bízony 140, 170, 231
bízonjába 228
bízonyossággal 231
bocsát ,megbocsát' 128, ,küld' 107
bódog 69
bódogosságus boldogságos 166
bolcsó búcsú 69
boldog 69
Boldogasszony szigete 182
bologár bolgár 248
boszniai püspökség 228
boudug boldog 69
boudug ua. uo.
bököd 132
böleseség 149
bötő betű 121
brassói brassai 264
brátim barátain 57
búcsú 69
bucásssa boesásssa 69
bucésó búcsú 69
bucésú ua. uo.
búza-fő 89
buzdúl 110
- chärmül hármül, három-szor* 56, 60, 70
chohtát holtát 56, 67
chomuc hamú 56, 64
completa, completorium 192
Conceptio Mariae, mise 258
cságtat' cságtatvány 86
csáhol 208
csája 114
csájra 114
császárlat 114
cse csehi 225
cseescsmő 76
Csehi helynév 259
cselekedik cselekedik 264
cseind 14
csep 90
csepű csepű 90
csepűs csepűs 90
csepesz 83
csephadaró 90
csepsz 1. csepesz
cserék 85
cserge 85
csörget 159
csicsér-borsó 90
csillag csillog 16
csíttehenedik 93
csíttehenet 93
csíttehet 93
csorosztlya-vas 89
csönd 14
csöppenet 159
csörget 159
csuda 151
csudálatosság 101, 106
csudálatus csudálatos 120
csudálatus csudálatos 75, 76
csurगतé ,eresz' 86
czékla 88
czibül czivil 123
czímcrlet 114
czimterem czimterem 93
- Dávit Dávid* 258
de 127, 163
dég dög 154
de maga 102
dérrkal-hío? derekalj-héj 208
diamánt gyémánt 206
dicsér 106, 120
dicső 113

- dicsőül* ige 273
dicsőcek dicsők 113
dicsőrijt dicsőit 113
dühösködik dühösködik 18
diktálnok diktálnak 7
dínya 88
dobgya dobja 201
dohos 185
dohosság 185
doktor 159, 201
dolgát tartja 148
dög 154
düleködik 154
- ebélni* ebédelni 208
ebellő ház 108
edény 120
édés 193, 247
édesden 273
édés inek hymnus 180
édéskedik 139
édéskédlet 139
édesség 235
édességös 193
éjfélikor 149
égbe néző böcs 265
égé égő 18
egész 247
eggy egy 54
eggyél egyszer 70
eggyembe 150
eggyetlenben 106
eggy idén egyszer 148
eggyik 70, 93, 181
eggyemendén 120
eggy néminemő 264
eggy néminemű 194
eggy szál 89
eggy szár 89
eggyül 1. *eggyél*
eggyütt 159
Egredimíni, mise 258
egy 1. *eggy*
egyéb 194, 228
egyebütt 159
egyéb valaki ragozása 104
egyetembe 211
egyház 94
egyházbíró fejedelm 249
egyházi fejedelm 249
egyházi nép 249
egyreny 79
éh ,belső rész' 108
- ehnyét, ehnyít* enyhít 104, 192
éhség éhség 92
éjtszakára kelve v. kelvén 250
eke 89
ekeszarr 89
eketartó 89
e kívül 93
él ige 65
elagyott 107
elbámol 221
el-bé 248
elbocsátta elbocsátotta 250
elé, elébb elő, előbb 14
élé élő 18
életben ritet 264
eledel 65
eledel ededel 217
élederre ededelre 211
eljánttetem 120
elég: életet 4
élegetni emín 150
elibe elejébe 103
elejt 247
eláll, eléll előtalál 153
elenyeszt 139
eleség 65
éleszt 1. *éleszje*
elétt előtt 18
elere 64, 253
«elezteb», «eleztebe» 109
el-fel 248
elhagy 272
elhatta elhagyta 192, 272
elhulltanak elhulltak 121
elíg alig 103
eljár 249
eljut 181
el-kimegy 180
elköcs erkölcs 247
elköcs erkölcs 235
ellen ellen 102
ellenmeáll 225
ellyen ilyen 249
elmell 147
elmetré elmetszé 114
elmúlni 68, 121, 249
élnie 65
élnyi élni 7
elnyugszik Úrban 192
elő ,első' 121, 148, 192
elő igekötő 253
elődlokkor 149
előlel 102
- előlépik* előlép 181
előllől előlel 102
előresz 121
előszó 121
elő tixszó koron 192
előttjáró előljáró 197
elővé, előre 253
elrékkent 249
elromt elront 109
elterjeszt 201
éltés 76
élet életet 76
életetik ,tápláltatik' 107
eltökél 104
eltözet öltözet 139
elü 108
elv 108
elvégez 160
elveszet elveszít, elveszt 264
elveszít 264
elvesztesse 264
elvöl 108
ember, nőről 185
embéri emberei 105
embéri állat 148
ember sig emberség 5
émdül eendel 66
emészhet emészthet 184
emik 76
emléjt említ 265
emléjtet 189
emlékézjél emlékezzél 166
Emlékezzenk régiekről 10
emlékőzet 265
emlet 76
emlét említ 265
eml-ik 76
említ 265
emlő 76
emlőjt említ 265
emlöt említ 265
én én 127
énaponkéd 148
eneselkedik ineselkedik 235
eny ing 83
engelé engede 12, 56
engesztel 121
engáll ingváll 83
enné ennyi 114
ennék ennék 58
ennek utánna 101
ennyé ennyi 273
ény iny 16
épp ép 220

- éppen épen* 220
éppőjt épít 249
éppület fölépítés 220
épül 235
érdem érdem 104, 107
Erdély 108
érdem 104, 107
érdemet vesz 148
Erdélség Erdélység 248
ere 7
eré erő 14
ered 151
ereével erejével 194
erékös örökös 248
érem öröm 250
éremesben am. örömben 238
ereszt 121, 128
eresztény 119
erköles 235, 247
erősítetik erősítettik 132
eröss, erőssék, erőssen erős
stb. 19, 109, 132, 248
erösségő 119
erössől erősül 132
érsek 8
értelm értelém 113
és 121, 247
és 161, 121, 247
esés 166
esik, esd 151
esik rmibe 248
esköszik esküszik 194
esmég isnét 221
és mert etenim 132
és nüm, sem 61
esptády ispotály 258
essik esik 181
estére kelve v. kelvén 250
észik eszik 194
esztén ösztön 90
esztendénkét esztendönként
253
esztendőben esztendejében
192
esztendőre kelve v. kelvén 250
ett itt 222
éval 6
éványéliom evangélium 159
«Ewren, Ewren, Ewryn» 247
Exodus Exodus 222
éz íz 16, 18
ezé ez 92
ezenne, ezenné, ezennyé 102
ezén szérént 151
ezérjőfic 88
ezérlő 114
ezért hogy 264
ézetlen izetlen 18
ezképpen 108
fa, fá 56
fájdalm fájdalom 192
fájdalom 107
fálin 129
farkas-mál 208
«faselth»? 83
fászkodás fohászkodás 192
fátyal fátyol 83
fédelmég fejedelmiség 132
fédéz 14
fegyverködik 103
fegyverközik 103
feinek fejének 104
fejér fődél 84
fejér fődédél fehér főfedél 84
fejér gyöngy 85
Fejérváratt Fehérvárt 248
fejűl fölül 147
fekélycar 154
fekélycar fogotta 154
fekümmük feküdnék 192
fekümmék feküdném 192
feket fektet 104
fékítő főkötő 84
fekő fekvő 104
fekszén fekszik 113
fektet 104
fél l. föl
fél főnév 61, 64
föld föld 17
föld kívül földön kívül 93
fele jelzőül 67
felebarát 64
feledelmes 166
feledére feledé 58
felek rajta 265
félél fölül 93
felelé felele 12, 56
felelett felelt 92
felelm félelem 102
félet 225
félettünk fölöttünk 18
fél felé 185
fél febre 185
féljogad 264
félhité félhitű 18
félhitű 18
félítetik 272
félindítja magát 184
félkel, félkél 264
féllyől, féllyül felül 147
féllyől mondott 147
félmagasztat 119
félmagasztatás 119, 251
félöl 104
félőtöztet felöltözöttet 264
félszóval 149
félumad 105, 248, 264
fene 102
fene gyerek 102
fenyő fenyű 154
fényés 119
férdő 91
féredni, féredő 91
Ferenz Dóczy Dóczy Fe-
rencz 197
Ferenzenek Ferencznek 92
férjő férő 206
ferre félre 211
fertézetösség 192
festék festék 110
fész 61, 68, 79
fészek *uo.*
feszültetik feszítettik 170
«fész» HB. l. fész
fiadat fiadat 102
fiad fiaivá 66, 127
fiájé fiáé 123
fiat 79
fikető, fikető főkötő 14, 207
fil fül 7
filto fül-tű 207
fiot fiat 76
fiús 84
fiú fű 88
fizetem valék fizetem vala
113
fog 154
fogad tárgy nélkül 197, 228
fogadás, fogadtatás 221
foghagyma 88
foglal 201
fogotta fogta 154
fokhagyma 88
fonál 8
forbát 81
fordéjt fordít 166
fordét fordít 16, 18
fordól fordúl 93, 101, 149
fordólt farkas 101
fordúl l. fordól

- fő* lábfej 85
főal 208
földöz 14
főfédél 208
főjjel fölül 147
főkötő 14
föl fül 236
föl ígekötő 149
földő földje 113
főtelen 90
francia 163
Franciaország 163
„fuselth?” 83
futa 208
futamas 104
futamik 104
futát futás 113
füttam futottam 113
fűggelmes? 166
fül 7
fürdik 91
fürisztje? fürösztí 75, 76
- gabona* 89
gáddor 119
gárnátus 85
gátor 119
gazlagságó 5
Géza Géza 247
gélyrafű 89
gereblye 90
gereg dímnye görög d. 88
gerjeszt 123, 149
gerla 90
gernátus 85
Géza 247
gíra 89
gíra 207
gírta 90
golyóbis 65
golyóbis 65
gomba 89
gördöllet 114
gyagdos gyakdos 202
gyak 201
gyakor 139
gyakorlatos 235
gyakorlatoson 235
gyakortá gyakorta 140, 211
 248
gyakortább 140
Gyál helynév 228
gyalkos gyilkos 104
- gyapponik* 6
gye de 66, 120
Gyéjsa Géza 247
gyéjts gyűjtsd 221
gyékér gyökér 88
gyémánt 206
gyémöles, gyémöles gyü-
 möles 65
gyéngy gyöngy 84
gyézedelem győzedelem 167
gyicsér dicsér 106, 120
gyikény gyékény 82
gyilkos 104
gyülség gyűlölség 109
gyümölcs gyümölcs 54
gyümölcsé túl gyümölcsétől
 53, 57, 66
gyümölcsiktől gyümölcsök-
 től 54, 65
gyümölcs túl gyümölestől 57
gyümölestereöntő gyümölcs-
 termő 216
gyínnye dinnye 120
győ dió 120
győrő gyűrű 84
gyógít gyógyít 171
gyógyul gyógyul 171
gyolkos gyilkos 104
gyönnyellik 202
gyönnyöllik 202
gyönnyörőség gyönnyörűség
 265
Győrő Györbe 248
győztes 76
gyüjjon jöjjon 193
gyülhődség 102
gyülhözs/s 102
gyülhözszik 102
gyülhözés 102
gyülhözszik 102
gyülhözszég 102, 105
gyülekeztek gyülekezettek
 106
gyümölcs 54
gyün, gyünne jön, jönne 193
gyűrő gyűrű 207
gyűrő gyűrű 207
Gyűrűs helynév 258
gyütt jött 193
- ha* 153, 249, 265
há hová 192
háboró háború 179
háburú háború 163
- habus* habos 86
had 248
hadlára hallá 58, 66
hadlára choltát 67
hadnák hagynák 150
hadút 7
hagy 149, 221
hagyma 88
hajkétel hajkötél 84
hajlaka hajléka 225
hajlék 225
hajlok 225
hajnyomtató 207
hajt 248
hajtonak hajtának 233
haki 221
hal piscis 7
halad 8
halál 8
halálal halálával 57, 66
halálnak haláluak 66
halált vall 273
halálut halált 57, 67
hallad halad 8
hallandaja hallaná 159
hallassa hallása 264
hallgat emihez 248
hallik 69
halni halom 79
halom 79
hami 221
ha méglen 221
hamis 88
hamú l. chomuc
hanza 150
hanem 127
háporja 88
háportya 89
haragszik emin 272
haragut haragot 264
harmad harmadik 109, 206
harmatos 202
háromször háromszor 180
hárum három 86
hasad 265
hasaló(?) jiv 88
hasard-játék 249
hásárt 249
hasogat 249
hasonfele eminek 253
hasonl 265
hasonlás 231
hasonlhatatlan 265
hasonmás 253

- hassad* hasad 225, 265
hassonl 265
hassogat hasogat 225
hassonhatatlan 265
használ 236
használat 159, 221
használatos 221
hát 109
hatsz tömél tehetsz 113
hattam hagytam 258
Harasalföld 108
Haraselföld 108
Haraselföhle 248
Haraselve 108
ház 91, 108
házodot házadat 65
házóá házává 65
házsárt 249
házsártos 249
hébe-hóba 6
hében-hóban 6
hégy 17
hégyek elvöl 108
Hegymagas l. *Higymagos*
hēj 208
helyez 70
helyhēt 221
helyhēz 225
helyhēzje helyezze 53, 59, 70
helyhēztet 225
helyi helyei 109
héón 61, 66
herezēg 248
herre helyre 140, 211
hēt hét 119
héú hiú 216
héuon, héuon 249
héuság hiúság 66
héuon 249
hí 113
Hídelve 108
hídelēm „enyhülés” 167
hígygek, hígyjek 60
hígy „hegy” 23, 68
hígyholm hegyhalom 23
hígy „fülbevaló” 79, 84
hīj 208
hímlet 114
hímlik 109
hímłó 93, 109, 114
hímt hint 93, 109
hío ? hēj 208
hír 154
hírhőszik 105
hírhörék 105
hírhüszik 105
hírhürek 105
hírtelenkület 120
hispán ispán 248
hisz *ekinek* 154
hisz határozószó 139
híszén 139
hítes 59
hítödöt hitedet 106
hítves 59
hiú 65
hiuan 250
hiún 61
hiúz-mál 208
hív *emivé* 119
hivalkodás 166
hivolkodás hivalkodás 166
hivon 250
hodnem 106
hodnem mint 106
hodu-útu l. *hadút*
hogy 225
hogyan *hogy* 265
hogyha 109, 194
hogyhana 93, 102
hogyki a ki 109, 238
hogy mikoron a mikor 109
hogynēm 106, 193
hogynēm mint 106
hol 82, 197
hold 89
holdnap hónap 194
hollal 217
holni 82
holnap *cras* 216
holnap hónap 194
holnapra *kelve* 250
holott, ahol 105, „midőn” 179
holtomiglan 102
holvai 216, 217
«komuy» ? 82
homus hamis 70, 88
hon *hol* 82
honné ? 82
honnég honnan 147
honnēm *hogynem* 221
hopmestēr 258
horoguvék haraguvék 58
hort 79
hosszá 139
hosszú 113
hostya *ostya* 170, 222
hoszjú *hosszú* 113
hot *hat* 233
hotolm hatalom 59
hozjá *hozzá* stb. 113
hozjá *tartó* 150
hozjá *tartozó* 248
hoztat *hozat* 147
hoztatik *hozattatik* 147
hozzá *nógat* 148
hozzá *tart* 150
hölgy *hermelus* 208
hölgy-mál 208
hös „fjú” 105
höséség 149
hugy *hogy* 67
húgy „csillag” 107
húgyan *hogyan* 67
Humiliarit, *mise* 258
hosszú *hosszú* 92
húsrét 180
húsvétet *tesz* 180
húzzal 201
«Hykofalwa» 258

idé *ide* 104, 211
idé *idő* 148, „óra” 181
idélb 104
idegenségre *vesz* 238
ideit *idejét* 104
idén 14
idleni 253
idnap *ünnap* 179, 253
idő 14
idő jártában 238
idvösség *üdvösség* 201
idvöz *üdvöz* 112, 201
idvözíté *üdvözítő* 250
idvözité *üdvözítő* 135
idvösség *üdvösség* 201
idvöz *üdvöz* 201
iggy *éggy* 14, 54, 55
ige *ige* 211
igy *ügy* 225
igyekezik *emíhez* 160, *i.*
emire 225, 235
igyen *igy* 147
igyjól 267
iggyól 267, 273
ih 108, 166
iharfa 69
ihász 69
ihél 265
ihl 265
ihlés 265

- ihlet* 265
ihlat 71
«ihus» rövidítés 159
ijedet 132
ijedetes 132
iktat 59, 71
ildetiütül üldözésétől 59, 61, 69
ildéz üldöz 69
illeszje éleszsze 53, 59, 65, 71
illatozni 194
illeni „megülni” 253
illet 150
illik 121
illő innep 253
Illyés Illés 128
iltepi 272
imád 56, 60, 68, 148, 180, 181
imáda, imáda „imáda” 181
imádkozik 60
ime, imé 104
iméqváll ingváll 83
imellyetén imilyen 264
imlet 75, 76
immáran immár 103
Imreh Imre 258
int int 109
incselkődik 23
indulat indulat 228
indóltatott indíttatott 109
indulatos 228
inek ének 180
inekljen énekeljen 180
ing 83
ingadoz 217
inyjén-majd 264
inyjén sem 147
inkább 69
innen *tora* 228
inntet 61
inttüinek intésének 56, 59, 67
iny 16
ír „fest” 108, 120
írás „festmény” 108
írása írása 156
írat „festmény” 120
írjalom 69
ír vata alak 113
írvám, írvád stb. 114
írván *ragyon* írva van 180
ír volt alak 113
is 61, 253
isa 61, 64
isémüküt ösünket 58, 64
ismég ismét 147
ismét 147
ispán 258
isten isten 56
istenudta 154
istenéut 93
istennél istennél 127
isten tül istentől 57
iszamat 166
iszop iszap 79
Isztragom Esztergom 248
ital 120
«iv», olv. ü 53, 64
iveg üveg 81
ivöltet üvöltés 127
íz 16, 56
ízetlen 18
Izsák 53, 54, 55
jáczinkt jáczint 206
Jánus János 159
jár 273
járatos 76
járol járul 163
járór járó 56, 68
jártas 76
járul *vmire* 163
járulat 160
jáspiskijó áspiskigyó 103.
játéki szöröz 264
jara, jelzőül 67
jég 5, 16
jegy 273
jegyese jegyese 163
jegyzettettén jegyeztet-
vén 103
jegyzvén jegyezvén 103
jelénen 106
jelenségést 108
jelenvolta 193
jelöshen 264
jó „jobb”, *dexter* 71, 106
jobb jobb 19
jochtotnia iktatnia 59, 71
jog 132, 171
jógt gyógyít 172
jogt. ige 121
jógt gyógyít 172
joh 108, 166
jóm, jód stb. 132
jonh 108, 166
jonkább inkább 69
jorgosun 69
jorgot 61, 69
jóság 231, 273
jó tetemény 193
jav. *javben* jó, *jóban* 70
jav felöl jobb felől 71
jön 180
jöttö jötte 149
jörel 105
juh belső rész 108
juharcja 69
juhász 69
jüt 194
jutandana 93
jutva 53
jühetött jöhetett 249
jünek, jünnek jönnek 250
jünnének jönnének 193
jüttek jöttek 193
Kabaricza 85
kajált kiált 127
kalapács 86
kulastrom klastrom 248
kalomár kalmár 248
kamoka 207
kánzsa 85
kanapé 82
kanonok-rend 193
kapitulom capitulum 222
Kapjon helynév 258
Kaplyan, Kaplyon no.
káptalan 222
kapúja kül kapuján kívül
103
kápuszta 88
Karaszna Kraszna 258
kárhoztakot kárhozottakat
104, 106
kárhoztatik 139
kar chorus 193
karim karjaim 113
káromlja káromolja 141
kárpít 82
kárt *vall* 105
katona 94
késsdag gazdag 151
késsátuk kiáltsátok 54, 70
kéltátuk kiáltsátok 54, 70
kebil köből 90
kedég pedig 120
kedégen pedig 216

- kedig* pedig 140
kedígen pedig 139
kegy pedig 264
kegylen pedig 265
kegylen pedig 264
kegygy pedig 235
kegygylen pedig 265
kegygek pedig 264
kegyelm kegyelem 150
kegyelmöd 228
kegyes kegyelm 150
kegyűdni 60
kegygy pedig 140
kegygylen pedig 264
kegygyilmél kegyelmével 58, 60, 70
kegygyilmét kegyelmét 60, 68
kegygygygy'n HB. 60, 61
kék 88
kel 250
kél kel 264
kelet kilit 91
kéll 'tetszik' 105
kellemetős 235
kélletik 140
keményiség, keménységjés 102
kémény 91
kémény kegyetlen 104
kéményös, kéményüs 91
keményiség 149
kénc kincs 150
kendör 90
kenetős 221
kénszerít 120
kentés köntös 82
ként vall 273
kényeklő könyöklő 81
kényérgöttem könyörögtem 228
kényyszerít 120, 220
kénytelenít 139
kepe 89
képest 93
képvás 108
képiró 108
király király 135
kérd, kérdez kérd, kérdez 127
keröngyet 225
kérlek azon 238
kérlet 201
kérubin 166
késa 8
késádkodik 249
késedelmes 235
késedelmesen 235
késönté 84
késönté akasztalóu 84
késentyő 84
kesereg keserég 16
késértet kísértet 163
keserül 201
keserív keserü 56, 67
keservében 67
keserves 67
Kösta Gizella 249
késsöntő 84
készhetők készítsétek 128
készörjít kényszerít 120, 220
készörít no.
készületre hoz 221
kétden kénytelen 180
kétden kénytelenít 139
kétöz kötöz 18
Kétjókázi 17
kettöz 225
kettözött 225
kéván kíván 192
kéve 89
kézén kéz által 149
kéz köz 17
kéz 4, 16, 17, 197
kéz 1. kéz
kezdőtütül kezdetétől 75, 76
kéztt között 18
közélek közülük 10, 11
ki névmás 66, 104, 105, 139, 197, 207, 220, 273
kiájt kiált 221
kiált 127
kiáltonak kiáltanak 233
kibuzdól 110
kid küld 248
kietlen 94
kiküld kiküld, elküld 250
kiki mind 180
küld küld 14, 250
kilömben különben 247
kilenczed 258
kilit 91
kilit? 91
kilömb-kilömb képpen 160
ki mind 180, 216
kinyér kenyér 170
kinzötujátül kinzatától 56, 59
kiöntetik kiöntetik 180
királ király 19
királycsa 113
kisál 8
kisádkodik 6, 8
kisasszony 238
kisértet 163
kis ház 91
kis répa 88
kiszáll 248
kiszármazik 110
kiterjeszt 105
kivdnatos 201
kivé ki 250
kivél v. *kivél* kívül 18, 93, 140, 272
kives köves 83
kivül, kívül 19
kiz köz 17
Közép-Korompa 17
kóltis koldus 70, 88
kolnya konyha 104, 192
koltoy 6
kompléta 1. completa
konholy 90
konty 83
konyha 104, 192
kór 140, 265
kórság 140
kóró 89
koronként 6
kosár 90
koszoró koszorú 84
koszoróu koszorú 83
kótoy 6
koródszmű 221
köbél köből 90
kőfal 90
köldb 86
köles 89
kölü 90
kölyü 90
könnyhullatra 202
könnyűebb könnyebb 150
könyő könyv 123
könyöklő 181
környöl körül 147
környölő 151
környölt 151
környül körül 147
környült 151
körösztfa keresztfa 201
kösöntyű 84
kötél 106
köteles 106, 228

- kötelesség* 106
kötelez 106
kötés 150
kötez? 150
köves 83, 207
köz 17
közép közép 17
Középső Szolnok vármegye
 258
közikben közibük 250
közönségés egész: 264
közönségős l. *közönségős*
közükön l. *küzükön*
közül közül 128
Kraszna megye 258
kudarczat vall 105
kupa 81
kuppal? kupa 81
kútfő 23
küld küld 248
kües köves 83
küeshegy köveshegy 23
kül névutó am. kívül 93
külömben különben, más-
képen 194
külömb és külömb 120
külömb-külömb 120
külömb-külömbféle 120
külömbözet 120
különféle 120
külyü 90
küsdel *kisdél* 106, 112, 123
küzdtenek küzdtek 121
küzükön közükön 15, 55, 70
- lábaihoz* lábaihoz 92
laboda 88
lajstrom 206
lakadalom 166
lakik 273
lakodalomnak lakodalomnak
 113
lakodatom 113, 166
laknák laknék 93
lakoziák lakozéék 93
lakoziák 253
lakoziák lakoznék 108
lángja lángja 106
lapát 90
lapás lapos 70, 88
lapis sás 88
lasnak 82
- lássok* lássuk 159
lassudan 273
látjátuk látjátok 53
látjok látjuk 135
látor 273
lát emihez 249
luzsnak 82
lédn, léány 206
lebeg lebég 16
lector l. *lektor*
legottan hogy 194
legyént 273
legyint 273
lejjessen lehessen 75, 76
lektor 194, 197
lél lel 76, 102, 181
lél levél, lettél 225
lélah 82
lélek: lélkem 4
léletkezés 132
léletézik 132
lelhetnénk lelhetnénk 76
lélik ért lélekért 57
lélke szerint 249
lélkéjét lelke szerint 141
lélkés 102, 103, 105, 106
lélkés állat 217
léllah 82
lelniek lelniük 201
lemezcsa 89
len 90
lén lön 18, 225
lense 90
lepődő 85
lépik lép 181
Lésza, Lesza 250
leszállattu leszállva 114
lészen 19
lésznek lesznek 273
lett ,történt' 76
•leubezes• 93
•leuzat• 93, 135
lécált 128
levégő 206
levék, levél stb 11,
levél ,van, szokott lenni' 6
levél l. *levél*
levének 11
•lewsag• 93, 134
•leuzat• 93, 135
likett 89
lil lel 181
lilium lilium 88
lilki ért lelkéért 57
- Lindra Léndra* 14
lolja 6
lolu 6
lolra 6
lopus lapos 79
lón ló 79
lónakol loakol 23
loragló 149
lórakaró 89
lovakol loakol 23
lők levék 10, 11
lököd 132
löl lel 102
lön, lönök 11
lött ,történt' 76
lüköt 90
lükött 89
lyány, feleségről 258
- mag* 89
magá kötőszó 102
magamot magamat 102
magasságó 5, 113
magaszt 119
magasztal 119
magasztat 119
magvető magvető 89
magvető no.
magyarí magyar 150
magyer magyar 193
majez 207
majdan 139
mák 90
mál 208
malaszt 57
marula, maralá marada
 12, 56
maraszt 119
marasztal 119
marha 139, 206
marjúl 154
mármor 120
mártírom 163
mártíromság 163
márvány 120
másja mása 156
másol második 109
másu mása 156
most most 159, 202
mostan most 159
mátrász mátráz 82
mátráz no.
Mátyás 170

- Mauros* 249
meddő 120
médnek *mennek* 102
médosi 119
még kötőszó 150
még főnév 67
még *míg* 102
mégaggy 107
mégaluszik 259
mégapol 181
mégbánt 264
mégbizonygjt 132
mégbizonygjt 235
mégduzzad 179
mégé 68
mégényét *megenyhít* 104
mégengesztelés 121
 «*megenzhetetlen*»? 231
mégépjétnyi 235
mégépjít 235
mégépöl 235
mégépül 235
mégérizhetetlen 231
megerősített *megerősít-*
tett 132
mégeskőnek *megesküvének*
 194
mégeskűnek *megesküvének*
 194
mégfoglal 127
mégfordól 149
mégfordul, *visszafordul* 104
méggerjeszt 123
méggondol 273
méggyakdos 201
méggyúlad *szerelemben* 192
mégahagy 181
mégaharagszik *emén* 272
mégahat 102
mégahervadt 264
mégahervolt 120
mégahí 123
mégahíoni *mégahívni* 123
mégahírhörök, *mégahírhüecék*
 105
mégahr, *mégahfest* 108
mégahjelenik 109
mégahjelent 103, 250
mégahjön, *visszahjön* 104
mégahkőz *mégahkínoz* 272
mégahkeserül 201
mégahkésért *mégahkisért* 132
mégahkészl 194
mégahkiájt 221
mégahkórul 265
mégahletézik 132
mégahlen *míg(len)* 102
mégahmeret *mégahnevet* 272
mégahmostatik 139
mégahnem önött 70
mégahnyomod 132
mégahnyugot 201
mégahógygam *mégaholdjam* 128
mégaholvas 123
mégahörizhetetlen 231
mégahretten rajta 265
mégahsémniét 121
mégahsémmit 121
mégahsereglík 149
mégahsérül 140
mégahsétéssől 109
mégahsokassúl *mégahsokasodik*
 217
mégahszabadojt *mégahszabadít*
 106
mégahszénik *mégahszűnik* 248
mégahszéréz, *elintéz* 197, *el-*
végez 221, *földindít* 236,
elkészít 250
mégahszérződik 197
mégahszérződöt 197
mégahszolyál 193
mégahszűnik emítől 248
mégahtántorodik 180
mégahtart, *visszahtart* 104,
mégahfog 181
mégahtillott 67
mégahtökél 272
mégahtudakol 265
mégahtudakoz 265
mégahtudakozik 193
mégahújogot 249
mégahútál 120
mégahcanal 114
mégahcérését *mégahvéresít* 110
mégahcresz, *elfoglal* 123
mégahcraigaszik 154
mégahcraigaszt 140
mégahcildágosét *mégahvilágosít*
 127
mégahcildágosóltatik *mégahvilá-*
gosóltatik 132
mégahgy 17
mégahgyén 19
mégahföld *mégahföld* 235
mégahhelt 148
mégahly, *ami* 127, 264, *mégahly*
 159
mégahlyik 70
mégahlség *mégahlség* 216
mégahltó emének 120, *m. emi-*
el 101
mégahly 1. *mégahly*
mégahlyik 1. *mégahlyik*
mégahlség 216
mégahlségést *mégahlségesen* 93
mégahnd *mind* 16, 65, 166
mégahndén, *mindenki* 148
mégahndenek (*nyilt e-vel*) *min-*
denek 127
mégahndöröstől fogván 103
mégahndénnémő *mindennemű*
 105, 148
mégahndék 156
mégahndéklevél 156
mégahnéjet *mégahnyit* 114
mégahnjő *mégahnj* 103
mégahnné *mégahnyyi* 249
mégahnyyé kötőszó 273
mégahnyyei 70
mégahnyyén, *mégahnyyben* 129
mégahnyyi 56
mégahnyyország 69
mégahnyő föld 273
mégahnyént *mégahny mint* 109
mégahnyente, *knente* 70
mégahnyéntől 121
mégahnyenyekző *mégahnyekző* 79
mégahnyér *mer* (*audet*) 19
mégahnyera 135
mégahnyeraz 135
mégahnyerazúl 135
mégahnyérce 90
mégahnyéréség *mégahnyéréség* 149
mégahnyérett *mégahnyért* 57, 66, 147
mégahnyérföld 235
mégahnyérjülés 154
mégahnyért 105, 179, 253
mégahnyért 1. *mégahnyért*
mégahnyérthogy 221
mégahnyértékletlen 148
mégahnyész 109
mégahnyételt 83
mégahnyételt ruha 83
mégahnyévet *nevet* 272
mégahnyéz 4
mégahnyézé *mégahnyéző* 89
mégahnyéztelen *mégahnyéztelen* 160, 201
mégahnyéztelen *mégahnyéztelen* 201
mégahnyémiatt 69, 180

- miám* miattam 69
miatt 69, 101, 120, 121, 127
miátt miatt 101
midén midőn 140
midenem 114
midőn eredete 102
mié mivé 127
miért 57, 66, 105, 235
miérthogy 221
míg 248, 259
mígé meg- 55, 67
mígen míg 103
mígé szokosztja megsza-
kasztja 67
míglén 102
miképpen ha 194
mikor 139
mikoron, *mikoronn* 19, 102
mikort 139
miloszt, *milosztben* malaszt,
malasztban 57, 64
míltó méltó 151
mínd 16, 65, 106, 119, 170
mindaddig 119
mindeddig 119
mindén 148, 160, 180
mindenestől fogván 103
mindenőt mindenütt 132
mindentők mindenitek 193
mindenütt 132
minden volta képpen 250
mind mind 106
mindön mindenki 160
minem 114, 180
minemde 114
minemő 108
minemü 108
minő 108
mint „minél” 140, 194,
„mintha” 201
mint . . . attól . . . minél-
annál 140
mi okáért 264
mié „miért”, „mi célból”
154, 181
mírt miért 238
Miskolez 69
Miskoucz I. *Miskolez*
mié olv. *mü* 53, 64
mi végtől 272
mi végett 272
mi végre 272
mívelkedet 103
míveltelen mák 90
mívelt mák 90
mo ma 233
mogyoró 88
mond 103, 127, 147
monda 65
mondási mondásai 166
mondju mondj 92
mondnak mondanak 103,
194
mondanak mondanak 179
mondok mondlunk 92
mondotta 65
mondta 65
„mogyoró” mondj 92
monnak mondanak 103,
127, 194
monnál 114, 127
monta monda 153
monyaró mogyoró 88
monyaró-hagyma 88
morha marha 238
mostatik 139
mög 67
magának magának 68
múka munka 220
múkátkodik munkálkodik
220
mülehotja múlhatja 59, 68,
121
múlni 68
munda monda 65
munda neki *énié* 65
mondó mondá 58, 66
„munkhi uruzaghele” HB, 69
munka 220
musja mossa 75
mü mi 64
mü 221
münköt minket 65
müvelkedet 132

nád 88
nadályfir 88
nádrésván nádorispán 197
nagy búsan 103
nagy *clig* 103
nagy *le* (bocsátotta) 103
nagy *sok* 148
nagyságus nagyságos 166,
235
ndkül nélkül 139
nálánál 121
nálkül nélkül 93

nám 154
napi napjai 113
napítok napjaitok 113
naponkél naponként 220
naponként 6, 259
násja 206
ne *hog* *ne* 225
negyed negyedik 109
négyed negyed 250
negyedes *fejédelem* 114
negyedik 71
negyeddő 114
negyed *napi* negyed napos
192
négyképpen 253
néha 235
néhai *raló* 224
nehéz *gondolat* 238
nehézék 207
nehez *nehez* *tel* 180, 228
nehezék I. *nehezék*
nehézség 228
nehézül 201
nehézült 201
nehézze *tart* 247
néhol 235
nekem nekem stb. 19
neki neki 65
néki „eius” 159
néki 149, 180
nékül nélkül 140
nélkül 93, 163
nem e li. *nem* 127
nem *non* 55, 75
némber 120
némberi 120
némelly 149, 184, 235
nemez 82
némi 101, 149, 235
némikoron 235
némikort 139
némileg 101
némimemő néminemü 108,
235
némimemü néminemü 193
nemzés 217
nemzésse nemzése 217
nemzet *sígy* nemzetség 5
nemzjen nemzzen 216
netalántán 132
négy négy 207
nincsek nincsenek 264
nap nap 14
nöm nem 66

- nu no* 145
núgat nógat 148
nűm nem 55, 66, 75
nyakvágó 273
nyakvágó hely 273
Nyárus-Apát, Nyárus-Apáti 228
nyárra kelvén 250
Nyárus-Apát 228
nyavalya 140
nyavalyaókban nyavalya-
 jukban 273
nyer 19
nyér nyer 19
nyeréséért nyeréseért 160
nyertes 76
nyílrábban 247
nyílvala nyilván 93
nyílván 109, 247
nyílvánvaló 109
nyílvánvaló bűnös 253
nyomod 132
nyomorólt nyomorúlt 92
nyomorúság 193
nyomotik 248
nyugalom 69
nyugaszt 119
nyugasztal 119
nyugat 69
nyugodgyék nyugodjék 60
nyugolm nyugalom 69
nyugoszik nyugszik 201
nyugoszt 166
nyugot nyugat 69
nyugot íge 201
nyugszik 201
nyugulmáb-lí nyugalomába
 57, 60, 69
Nyulat szigete 182
nyúl-mál 208
nyomorúlt nyomorúlt 225
nyusz nyuszt 208
nyuszt-mál 208
nyüst 83

oehszin asszony 69
odjon adjon 53
odutt adatott 69
odutta adta 57, 65
odvar udvar 151
óhajt 150
okájért okáért 264
okos ügy 180

oldja 54
oljha 149
olymint 202, 247, 264
olju oly 92
oltár-ötözet 249
onnajt onnan 181
onnaton onnat, onnan 103,
 139, 149
onnójt onnan 181
onnejt onnan 181
onnótan onnan 265
opnester 258
órak 194
«orchon» 83, 84
orcatakaró 83
orczon? 83, 84
oroszlánca 113
orras orros 86
ország 70
országvaló országolván 113
orton? 83, 84
ostya 170
osz 1. asz
átalma mellett 249
átalom 104, 249
«otholyal»? 148
ottan Jégott 221, 265
otogyal 148, 236
otogyan 236
otogyél 236
otogyol 236
otogyon 236
«otholyal»? 148
ovdonia oldania 69
«ovga» 54
oz az 55, 66
ozchuz ahihoz 56, 57, 68
ozuk azok 53
ozut azt 67, 75

ő öv 207
öcs, nőről 193
öcsémasszony 193
ő felsége 193
ő kényelme 228
ő kelme 228
őköt őket 120
ölfa 23
ölnéjék ölnék 179
öltözt 119
ő méltósága 193
ön 127

ő nagysága 193
önön önnön 185
önmagá 127
ön 127
önön önnön 185
önött 70
önön 185
ördög ördög 167
ördögös 67
öreg 207
öregb öregebb 120
öregbek maiores 121
örizeti örizete 140
Örkény helynév 247
öröké 106, 258
örökké 106, 258
örököl 106
örökül örökké 273
örömet 93
örülvel örülve 93
ös, ős 65
ösi 65
ösmer 140
össző össze 140
ő szentsége 193
öszön 90
össze össze 167, 193, 263
öt 55
ötlik 180
ötöztet öltöztet 221
ött önt 179, 180
ötvény 179
ötros 179
övé 70
öz üz 104
özön özön 167

Paczal helynév 259
pádimentom 120
págyiméntom pádimentom
 120
pahár pohár 81
palánta 91
palánk 91
palást-szél 83
Pál fordulása 103
Pál Kenéz 147
parlag 207
padló padló 108
polgár polgár 218
palota 91
panis supersubstantialis 129

- papa* papja 113
paplon paplan 85
pár (hagyma) 88
paradisom 65
paradisum paradicsom 65
paradisumut paradicsomot 65
paraj 88
párna 82
párnahaj 82
párta 84, 207
pártában marad 207
párta-ő párta-őv 207
pasztinák 88
patika 91
pattanté pattantyú 86
pattantyú 86, 147
pedig 120, 139, 140, 216, 235, 264, 265
pégymet 208
pégyvet 208
pégyvetmál 208
péneze pinceze 91
pénezetorok 91
peneteneze penitencia 106, 127
pérém prém 207
pérmézett prémezett 207
périmis (?) kő 120
pérsai 119
Petur am. Pétör 10
petymet 208
piknhog 103
piknhok 103
píllag pillog 16
pinceze 91
pürgamál' 90
pírít 140
Piroska 192
pítvar 91
plánk palánk 91
plánta palánta 91
plébános 132
pocsnó? 83
polyva 89
porga 90
porijt pirít 140
porojtás 140
posztón posztó 80
prédikáló fráter 108
prédikátor-szérzet 193
prém 207
prépost-szérzet 193
priorissa 184
Priska Piroska 192
prošeezió 147
protomártír Szent Istrán 153
pszálmos psalmns 132
publikánus 253
pukul pokol 55
pur por 14, 55
purgamál 208
purgamál' 90
puszta 94
pusztaságot tesz 247
Rakattat 250
red' hajít 248
redelt? 84
röggelre kelve v. *kelvén* 250
régistrom lajstrom 206
rėjo rí 113
rökken 249
rökkenő hőség 249
reménkődik 273
reménylje remélje 140
rendkívül 93, 272
rönd szérént 221
répa 88
röpül röpül 93
röpösé repeső 217
röpöső 217
rör 79
részlet részt 57, 67, 70
részint 93
reszke reszket 258
retek 88
rezes 84
rezeszt 109
rí 113
rochtonk rajtunk 75
róka-mál 208
rokolya 83
rokon 121
rokonb rokonabb 121
romlik 109
romt ront 109
ros rozs 89
rósa 88
rozs 89
rózsa 88
rózsállik 202
rózsaríz 88
rubén v. *rubin* 85
rubint valas 207
ruha 82, 83
rütet 114
s kötőszó 247
Sabóc 147
sáfil 206, 207
sajfir 206
sajfirrom 206
sáfil 206
sáfill 85, 206
sáfilly 85, 206
sáfol v. *sáfol* 85
sakesó zacskó 250
sámel zsámoly 185
sámel-szék 185
sámoly zsámoly 185
sarkantyú 86
saru 85
Sarolt Sarolta 248
sás 88
sátor 82
scepüsi szeptüsi, szeptüsi 10
sebessen sebesen 109
sebet vész 148
sebhessültek sebesítették 171
sehhesszik 171
se'het 221
sebi sebei 109
sejéd 69, 171
segédseg 171
segél 166
segell 166, 172
segélleni 184
segítetik segítették 172
selleg serleg 207
sem 61
semmejt 121
semmi 66, 105, 236
semmit semmivé 66
semmitj 121
semmi nélkül 236
semmi nem egyéb 235
semmitöszék 121
senki 105, 127, 236
senki, nyilt e-vel 127
sepré seprő 90
sér főnév és ige 140
sér sir, sejtulerum 193, 194
sérrelm 139
sérés 103
sérszik 140
setét sötét 17, 127
setétek 'sötétség' 127
Sibán hó 123
sietetés 150
sietetesség 150

- sír* főnév 193, 194
síradalmas 166
síralmas 235
sítét sötét 17
sítít sötét 17
Sírán hó 123
síveg süveg 83
skapulár 192
soha 105
sohha soha 159
soká 139, 258
sokakat 220
sokaság 192
sokasság sokaság 192
sokassul sokasul 217
sokon „drágán” 180
sokság 192, 193
solló sarló 207
Sólyomkő 259
Somogydáy 248
sonha soha 105, 159
soporlah, *soporlach* 84, 85
soporlath? 84
sorkantó sarkantyú 86
sög söt 147
sömmi semmi 66
sötét 17
sötétések sötétések 235
strumlottak ostromoltak 148
sun som 79
süveg 83
Szabács ejtése 147
szabadích szabadítás 113
szabadítás 113, 128
szabadóh szabadítás 113, 128
szabadójt szabadít 106
szája *fülygítván* száját föl
 nyitva 104
szája kedvint 93
Szakácsi helynév 258
szakállos, *szakálos* 148
szalad főnév 89
Szalaság 248
szallad szalad 8
szalma 89
szalú 79
számdán 147
számdrtül *v* *r* *isk* 88
számkivetés számkivetés 166
szántó 89
szántó föld 154
szántóras 89
szapora *fir* 88
szapu 90
szardándokjárás 247
szébb 4, 121
szébb szebb 19, 193
szed 19
szél szed 19
szellett-*velett* 193
szegín, *szegíny* szegény 70
szegényház 91
szegényt vall 105
székörnye 85
székés 166
székés *angyal* 166
szél margo 90
szélő szőlő 18
szélességő 121
szellet 132
szém 64
szémbetlik 180
szémdég, *szém* *dege* 154
személy 216, 217
szémérésék 89
szémfédeles 193
szém-lesütre 104
szémrevetés 140
szén 222
szénik szünik 18
szént szent 69
Szent Anna *usszony* *miséje*
 258
szenteltessék szenteltessék
 meg 128
szentii szentjei 70
Szent János *nyakavágása*
napja 259
szenvel 180, 249
szényeg szönyeg 82
szép 4
szépb szebb 4, 121
szépdén 273
szépségü 102
szőr 135
szőrfőn 166
szerelem 60, 194
szerelem 194
szerelemes 193
szerelest 193
szerelemü szerelem 60
szőrönt szerint 16, 18
szertetés 148
szertettel „szorgalommal”
 263, 265
szertető 153, 185
szőrével 249
szőröz „ellátároz” 103, „ren-
 del” 120, 140, 180, „szerez,
 készít” 180, „állít, helyez,
 tesz” 221, „indít, fölindít”
 235
szőrönt 16, 18, 93
szörnye szörnyü 18
szörrel *ragym* 135
szerte 105
szertelen 149
szerte-szőrönt 247
szertés 121, 197
szörzi *magdt* 103
szörzjónk szerezzünk 180
szörés szörvés 84
szörvtnek 221
szüdalmasság 264
szülé szülő 154
szülem *anyám* szülő anyám
 154
születet születés 247
születtetetik 264
szín 217
színocek színűek 119
színrél *színre* színről-színre
 135
szír szürke 79
szíró szürü 89
szittyja 163
szittyai 247
szivem szörint 238
szíz szüz 14
szízesség szüzesség 273
szó szörönt való 236
szob szab
szoba 91
szobodúchcha szabadítsa 59,
 60
szokosztja szakasztja 53
szoktanak szoktak 121
szólani szólni 184
szoldlatonak szolgálatnak
 92
Szolnok 69
Szolnok *ceterior* 228
szolosma zsolozsma 193, 194
szoméh szomjú 202
szoméhozik szomjuhozik 202
szorgost 147
Szounuk, *Szounok* Szolnok
 69
szózatot rész 149
szőske 250
Szőpédébe Szegedre 248
szőlése 250

- szőléség szelidség 101
szőlő 18
szőnetlen szünetlen 148
szőnik szűnik 148
szőré szérű 89
szőrnű 18
szőröz, vmivé tesz 264. rendel. 265. elrendel. 272 (vö. szerez)
szövétnak 221
szüks szükös 140
szükös 140
születet születés 113, 166
szülik születik 69
szümtükkel szemetekkel 57, 64
szüré szérű 89
szürke 79
szüz ségnek szüzességnek 5, 75, 76
- **ta*, **te* 109
tábid 208
tabir ruha, tábir ruha 85
tábit 208
tajota 208
tagid tagjaid 113
tahát tehát 109, 179, 185
tájatt tájt 147
takácsmü 221
Taksony 247
talám talán 139
talántál 132
támad 251
tanács 150
tanácsai tanácsai 166
tanács tanács 121
tanácsot tesz 179
tanéjt, tanéjt tanít 18
tanét tanít 16, 18
taníjon tanítson 148
tanóhon tanítson 59
tanóljok tanuljuk 159
tántorodandonak tántoro-
dandanak 179
tanulság 231
tanúság 231
taplón tapló 89
tar tarka 79
tárház 259
tarka 79
társóság, társosság társaság 193
- tart 181, t. vmivé 140, 247
tartandják tartanak 179
tartomány 102, 259
távol távol 132
«Taxon» Takson 247
«Taxon órceny» 247
tē, te 127
tēbb több, többi 220
tē hát 109
tēhát 109
tē kégyelmed 228
tökéltetés tökéletes 221
tél 7, 16
tömlöz tömlöcz 91
temet 70
tömlöz tömlöcz 91
templom 94
tēn tōn 18, 154
tenyészég l. tenyészég
tenyészég 217
tēpértē tēpörtü 89
tērd-hajtra 104
tērelelem töredelem 167
tēréjt térít 164, 231
terēm 79, 91
terēngt teremt 207
terēmt 216, 217
teremteének teremtejének 192
terēmtetteket 104
term terēm (főnév) 79
terūmtēve teremteje 67
terūmtēve teremte 58
terēvnt tesz 228
tēs te is 259
tesben testben 139
testi tēlkēs 103
tēs 103, 106, 119, 217, 228, 247, 273
tēszen tesz 103
tēszi teszi 103
tētm 104
tētem 120
tētem 104
tētemény 193
tētemes 120
tētēs 105
tēteti magát 150
tētik 150
tētő 150
tētszik 150
tēttes 105
tēker tükör 167
- tikszó 192
tiloggyál 60
tiloszik 60
tilovék 60
tilt 60
tilutá tiltá 58, 60, 66
tilut tiltott 60, 67
tömlöczből tömlöczből 54, 57
tiszt 148
tisztēs 101
tisztēség 193
tisztogat 249
tisztöltēs tiszteltes 263
tisztöllő tisztelő 263
tisztöll szöröz 140
tisztőség 248, 273
tisztulathely 148
tisztül ad, tisztül eloszt 225
titkus titkos 166
tū olv. tū 53, 64
tiszenégyezer szüz napja 197
toábbá továbbá 235
topló tapló 89
torkollik 202
torma 88
torony 90
torsa 88
torza 88
tōu tō 79
tora 109
torábbá, többé 104
tō tū 15
többit 151
többöjt 151
többül többször 70
tök 88
tökél, tökéll 104, 150
tökéltēs 104, 235
tökéltelen 104
tökéllētēs 150
tökéllēt (tanács) 150
töllētöll tōle 121
tömlöz 57
tōnek tevének 194
tōr 181
tōr : tōrik 69
tōrek 89
tōrlējt 120, 149
tōrlēt 149
tōrlōjt 120 149
tōrtēnik 265
tōrtēnytētel 228

- tötte nek legyenek tettek le-*
gyen 194
törís 88
törís kes 88
tözött *tüzött* 208
tudakol 265
tudakoz 265
tudakozik 265
tudástokra 194
tudhatjuk tudhatjuk 76
tudnia mert 119
tudni mert 119
tudnya mert 119
tudom valék tudom vala 93
tudván van tudva van 132
túl 109
tulajdon 127, 149
túlbelöl 149
túljelöl 149
tupló *tapló* 89
turchukat torkukat 67
tü ti 53, 64, 201
tű acus 15
tű bennetük ti benneteket 71
tümtjük temetjük 53, 70
türisk 88
- udvar* 90
ugar 89
ugurka-dinnye 88
úgyan úgy 132, 139, 265
ugyanazon 149
úgy hogy úgy a hogyan 76
úgy mint 248
úgy mond 103
új hagyás 180
új szerzetés 235
ülly oly 67
unszol 92
úr 69, 250
uradalom 166
uraság 70, 248, *uraságában*
esik 248, *uraságában hagy*
vminek 259
úr isten 69
uradalom 166
úromk urunk 58, 68
úromkhoz urunkhoz 57,
 58, 70
urozás orzás 139
úr pápa 69
urunknak ő felségének 228
urus orvos 171
- urusság* *orvosság* 171
urusság ország 70
urusságbelő országba 57
urros orvos 171
úta útja 113, 128
után, utánna stb. 102
- ű ö* 63, 179
üdeni 253
üdnep ünnepe 253
üdő idő 112
üdvöz 112, 201
ügyekézik 236
ügyel 236
üldöz 69
üldöztö üldözte 7
ülleni 253
üllői üllei 264
ültepek 272
ünnep 179, 253
ünnepet ül 253
ünütt, ünüttei 61, 70
ürlüny ördög 15, 53, 55, 67
Üröm helynév 247
üt öt 70
üveg 81
ürt öt 70
üz 104
- vadlani vallani* 67
vad mák 90
vadnak vannak 102, 109
vagyonk vagyunk 92
valaki 160, 221
valaki egyéb valaki más 194
valdl főnév 8, 114, 248
valamélly a mely 181
valaméllyik 93
valamennyen valamennyien
 127
valami 105, 159
valaminek felöle vmi felöl
 104
valaminek miatta vmi miatt
 101
valamivel öszve 193
válaszja válaszsza 216
választ 225, 249
választatus 250
vállik 150
váll ,bir 8, 67, 105, 106,
 273
- való* 224
valókat *valókat* 147
váltégy váltig 18
váltig uo.
váltó megváltó 201
vanal 114, 135
vanalat 114, 135
vanalatus 114
vánkas vánkos 82
vánkos uo.
vánkoskötö vánkoskötö 208
vár 90
várás város 16, 102
várassa városa 101
várás szerte 105
várlok 91
várnya várja 201
város 16, 102
város kívül városon kívül
 272
varrott csepesz 83
vég 272
végzés 160
véggy (?) völgy 197
vegjest 93
véka 90
véle vele 19
véleködni 150
vélem, véled stb. 64
vélem öszve 167
veletékkal veletek 121
velez 208
vállal 8
velum velum 193, 221
vél vmire 250
vémbi, vémbi vénebbjei 179
Veneceze Velenceze 106
venerék 114
verém 68
vérenglö 132
vérés hagyma 88
vérésöl véresül 93
verjek verjük 18
vermüt vermet 55, 68
verő 86
veröm verem 68
vértével vértjével 103
vesz 148, 149, 235, 238
veszdelem ,vesztegetés 179
veszdelemben veszedelemben
 106
veszej(d) vesztsd 154
vesznek vesznek 273
Veszprimé Veszprémbé 248

<i>veszteg</i> 149	<i>világosjító állat</i> 216	<i>vongy rongyad</i> vonj. von-
<i>vesztegl</i> vesztegel 113	<i>világosok</i> világosak 235	jad 201
<i>vesztegség</i> 149	<i>világosólat</i> 132	<i>vonott</i> vont 92
<i>vét</i> 19	<i>világosóltatik</i> világosítottatik	<i>vóta</i> volta 221
<i>vét</i> vet 19	132	<i>völgy</i> 197
<i>vét</i> vétel 180	<i>világot</i> miá 188	<i>vőn. vőnek</i> veve, vevének
<i>veternye</i> 193	<i>villa</i> 66, 90	148
<i>vetés</i> ,seges' 89. ,hányás' 184	<i>villánodat</i> 132	„ <i>xpc</i> ” 136
<i>vétet</i> főnév 129	<i>vimád</i> imád 56, 68, 93	„ <i>xps</i> ” 159
<i>vetéve</i> veté 58	<i>vimádjomuk</i> imádjunk 58, 70	
„ <i>vetez</i> ” ? 150	<i>vimádjonok</i> érette 69	
<i>vetőmag</i> 153	<i>viola</i> 88	<i>zab</i> 89
<i>vetted</i> vetetted 132	<i>vionának</i> vivnának 113	<i>zafir</i> 206
<i>vérék</i> vevék 273	<i>viorán</i> vivván 113	<i>Zaköos</i> Zachaeus 253
<i>vé</i> 113	<i>viseltetik</i> 216	<i>zálag</i> zálog 156
<i>riadalt tart</i> 147	<i>visked</i> viszket 258	<i>zálagosság</i> 156
<i>vidék</i> 119	<i>viszon-ellen</i> 249	<i>zanolt</i> 88
<i>vidla</i> villa 66	<i>ritéz</i> 94	<i>zanut</i> 88
<i>vigaság, vigasság</i> 192	<i>vív</i> viv 113	<i>zápona</i> 82
<i>vigaszik</i> 154	<i>víz</i> íz? 56, 67	<i>zarándokjárás</i> 247
<i>vigaszt</i> 140	<i>vízi lenese</i> 90	<i>zöld</i> zöld 14, 17
<i>vigasztal</i> 140	<i>vízkor</i> 140	<i>zele</i> 7
<i>vigasztás</i> 140	<i>vízkor-ág</i> 140	<i>zömdölés</i> 179
<i>vígság</i> 192	<i>vízözen</i> vízözön 167	<i>zúgy</i> zúg 253
<i>vígyázás</i> 247	<i>vojjmuk</i> vagyunk 58, 64	<i>zúggódik</i> 253
<i>vika</i> véka 90	<i>vak</i> vak 233	<i>zúgódás</i> 140
<i>vijel</i> 84	<i>voks</i> vox 247	<i>zúódik</i> 140
<i>világ</i> 127	<i>vola</i> vala 12, 65	<i>zszakcsó</i> zacsokó 250
<i>világbele'</i> világba 68	<i>Volál</i> helynév S	<i>zsámoly</i> 185
<i>világbíró</i> 249	<i>valor</i> való 56, 65	<i>zsenge</i> 89
<i>világént</i> 93	<i>volna</i> volna 211	<i>zsolozsna</i> 193, 194

Nyelvtani Mutató.

Birtokos személyragok alakjai:

Egy. 3. szem. -a -e mai -ja -je helyett 67, 103, 106, 113, 192, 194 | -i mai -e v. -je h. 103, 104, 140 | -á -é v. -a -é mai -a -e, -ja -je h. 163, 211 | összevont alak: *ajtá-nak* e h. *ajtajának* 221.

Több. 1. sz. -muk -mük 7, 58 | -onk 58, 68 | -onk -önk -önk 6, 18, 65, 166, 225 | -ank -enk a göcseji nyelvjárásban 6.

Több. 2. sz. -tük mai -tek -tok h. 64.

Több. 3. sz. -ok -ök mai -juk -jük h. 273 | -uk -ük az Érs. Cod.-ben 267 | -ik mai -uk -ük, -juk -jük h. 70, 93.

Több birtokot jelentők: -im mai -jaim -jeim, -aim -eim h. 113 | -id mai -jaid -jeid, -aid -eid h. 113 | -i mai -jai -jei, -ei h.

70, 105, 108, 113, 166 | -ii, ma -jei 70 | -ink, ma -aink 217.

Hangtani jelenségek:

1) Magánhangzók fejlődésének főbb irányai 13. s köv. ll. | a: o fejlődés 7, 16, 233, e: ë 16, e helyett ö: földő, ülő. stb. 7, 112, 233, ë: e 15, ë: i 16, ë: ö 15, ë: ő: ü 17, ë: é 16, é: e 4, é: i 15, 16, 71, é: ő 15, é: ő: ü 17, i: é 15, i: é: ő 17, i: ü 15, i: ü 15, o: a 15, o: i 70, 88, o: u 16, ó: ú 15, 16, ő: ü 16, ő: ü 15, 16, u: i 70, 88, u: o 15, 264, ü: ö 15.

Eredeti hosszú hangzók 56, 211.

Magánhangzó-megnyúlás: ös: ös 64.

Ízés 7, 15, 16, 173.

Özés 14, 157, 167, 168, 183, 198. Labiali-
zálás 14, 15, 112, 167.

Hangrendi változás: 206 (2. j.), *lakozák*
e h. *lakozék*, *lakoznák* e h. *lakoznék* 93, 108,
merjülés an. *marjulás* 154.

Magánhangzó-kiesés: *alszik*: *alszik* stb. 70.
Kettőshangzók 76, 79.

Zártabb hangzók 15, 55, 74, 79, 86, 92,
104 (64. j.), 233.

Nyiltabb hangzók 16, 92.

2) Mássalhangzók:

ch hang a HB.-ben 56, 67, a KTör.-ben 74.

Anorganikus hangok: *k* 206, *l* 69, *p* 207.

Hangtorlat a fölszól. módban 180, 216.

Hiatustöltő *h* 58, 70, *j* 123, 141, 160, 264.

Mássalhangzó megnyújtása: *mássa*, *írassa*
stb. 156, 217, 264; *-l* ige képző megnyúj-
tása 263.

Mássalhangzó-rövidítés *ll*: *l* 8.

Assimilatio: *dl*: *ll* 108, 208; *gym*: *nn*
221; *gyt*: *tt* 192, 258, 272; *lr*: *rr* 211; *lyr*: *rr*
140, 211; *rl*: *ll* 207; pótlónyújtás a névelőn:
an nagy (e h. *az nagy*) 120, *at tenyer* 217.

Mássalhangzó-kiesés: *d* rag elveszése a
fölszól. módban 166, 221; *j* kiesése 166; *l*
kiesése 265; *t* kiesése: *tesben* testben 139,
emészhet 184, *éremesben* 238; *r* kiesése
66, 235.

Mássalhangzó-változások: *d*: *gy* 66, 107,
120, 140; *d*: *t* 258; *gym*: *dn* 102, 106,
109, 150; *h*: *j* (*lőjössön*) 76; *j*: *gy* 201;
ll: *dl* 66; *l*: *n* 248; *l*: *r* dissimilatio 235;
m: *n* 93, 109, 166; *n*: *ny* pl. *élnyi* élni
7, 233; *r*: *l* dissimilatio 201, 206; *s*: *es*
65; *r*: *b* 123.

Helyesírás: általában tárgyalva
17—21; *e* és *é* a Bécsi és Münch. Codexben
4; *ę* a nyomtatványokban 4; *h* fölös hasz-
nálata 141.

Egyes nyelvelmékek helyesírásáról l. az
illető szemelvények bevezetéseit, A Krisztina-
Legenda helyesírását l. 37.

Igealakok használata: *ír vala*
68; *ír volt* 113 | latinos módhasználat 180, 181 |
-andó -endő igenév használata 180 | főnévi
igenév használata 65, 105, 106, 197, 201,
220, 235, 250, 265 | *-rán -rén* határozó
igenév használata 104, 106, 123, 132, 180,
201, 222, 231.

Ige képzők: *-ag* ma *-og* pl. *pillag*
pillog 16; *-amodik -énődik* mozzanatos
képző 66; *-chot*, ma *-hat* 59; *-íjt*, *-éjt*, ma *-ít*
18, 106, 132, 265; *-él*, ma *-ül* 17, 93; *-ént*,
ma *-int* 18; *-ét*, ma *-ít* 16, 18; *-h* denom.

képző 70; *-hat* képző eredete 113, alakja a
HB.-ben 59; *-höz* denom. képző 70;
-íjt, ma *-ít* 235; *-ik* mint a passivum kép-
zője 69; *-ít* 16, 18, 60, 106, 132, 235, 265;
-ínt 18; *-l* megkettőztetve (*-ll*) 263; *-oijt*
-óijt 60, 106, 132; *-óijt -óijt* 106, 132, 265;
-ül -ül an. *-ül -ül* 15, 19, 93, 113; *-tat*
képző 59; *-tot* ma *-tat* 59; *-újt* ma *-ít* 60;
-ül -ül no.; műveltető képző megkettő-
zése 103, 264.

Igeköötő 66, 67, 128, 180, 248.

Igeragozás: *-ik* megőrzése a föltét.
módban 58 | *-ik* rag h. *-ék* 192 | ikes igék
a Bécsi és Münch. Codexben 113 | *-muk*
-mük mai *-nk* h. 7, 58 | *-onk -önk* mai
-unk -ünk h. 16, 17, 18, 58, 92 | *-nok* ma
-nak 69, 75 | *-ra -re* 3. szem. rag *-ja -je*
h. 58 | tárgyas ragozás *j* hangja 53, 75 |
-jok -jék -jök, ma *-juk -jük* 16, 18, 135,
159 | *-ok* ma *-uk* 159 || fölszól. m. *j* hang-
jának megőrzése 59, 113, 166 | tárgyas
fölszól. mód 3. személye hosszú hangzóval
211 | fölszól. m. *-d* személyragjának ki-
esése 166, 221 | *-aszt -eszt* végű igék föl-
szól. módja 216 | *-ít* végű igék fölszól. módja
18, 59, 113, 148 || föltétes m. teljesebb
alakjai: *-nája*, ma *-ná* stb. 18, 159, 179,
180, *-ná -né* v. *-nd -né* 3. szem. alak 211 |
föltét. m. 3. szem. *-ndék* e h. *-nek* 93, 108 ||
elbeszélő alak 3. személye hosszú hangzó-
val *enyedé* stb. 12, 56, 181, 211; *-ák* raggal
e h. *-ék* 93; teljesebb tárgyas elbesz. ala-
kok: *vetére* veté 58, 64; összevont tárgyas
elbeszélő alakok *mundó* stb. 58 | teljesebb
egy. 3. szem. múlt alak: *ronott* vont stb.
92; teljesebb több. 3. szem. múlt alak:
szoktanak 121; tárgyas múlt 3. személye
hosszú hangzóval 211; *-t* végű igék össze-
vont múltja: *juttam* 113, 132, 193, 259 |
-and -end és *-ánd -énd* 19 | *jutandana* 93 |
ír volt 113 | *tudom valék* tudom vala 93,
fizetem valék fizetem vala 113, *tötenek*
lőgyenek tettek legyen 194.

Jelentés tan i t ű n e m é n y e k: *-sá-
gos -ségős, -ságyú -ségű* melléknevek jelentése
102, 235; *-ó -ő* igenév jelentése 153. Egyes
szók jelentésbeli fejlődésére nézve vö. szó-
jegyzék.

Kiegészítő latinos használata: *ki*
nevezetik *Örzséhet* 184; kiegészítő egyez-
tetése 68.

Kötőszók: l. a szójegyzékben.

Névelő hiánya: 66, 110, 127, 128, 180
(26. v.).

Névrágok (alakjaik és használatuk):
 -á mai -rá h. 127 | -al am. -val 57 | -balól
 -belől ma -ból -ből 4, 57, 93, 110 | -be 4,
 57, 185 | -bél ma -ből 18 | -belé -beli 4, 57 |
 -belől ma -ból 4, 57, 93 | -ben 57, 64, 70,
 109, 148, 185, 192, 222, 247, 248 | -ból -ből
 4, 15, 57, 93 | -bül -bül 15 | -chuz ma -hoz
 57 | -é lativus rag 65, 248 | -ég. mai -ig 18 |
 -él helyhat. rag, ma -öl (ül) 93 | -ént: -int
 16, 18, 93, 141 | -ért 4, 57, 66 | -hel am.
 -vel 57, 70 | -hoz 57, 92, 160 | -huz. ma
 -hoz 92 | -iglan -iglen 102 | -ként 129 | -n,
 -nn 102, 129, 149, 150, 180, 238, 272 | -n
 nyomósító rag 103, 132, 139, 149, 265 |
 -nál -nél 127 | -nél am. -nél 127 | -nek 4,
 57, 75, 119, 120, 154 | -nkéd 148, 220 | -nként
 148, 220, 253 | -nkét 253 | -nok, ma -nak
 75 | -ól -öl am. -ül -ül 19, 93, 113, 132 |
 -ra, -re 163, 225, 238, 250 | -rél am. -röl
 11, 18 | -ról röl- 11 | -rul -rül 15 | -ször
 illeszkedés nélkül 113, 180 | -t időhat. 139 |
 -t módhat. 93 | -tt helyhat. 248 | -től ma
 tól 18 | -tól -től 4, 57, 60, 120, 121, 192,
 248 | -tül -tül 57, 65, 192, 248 | -ül -ül 19,
 60, 70, 93, 113, 119 | -vá -vé 66, 119, 127,
 140, 247 | -vala am. -val 93 | -val -vel 57,
 64, 66, 70, 93, 101 | husvét szó ragozása
 180 | ragisméltódás 121, 163 | *Zakhee* latinos
 vocativus 253 | lat. accusativus a magyarban
 nominativusúl használva 65.

Névszóképzők: -alom -elcm 59,
 113 | -at -et 56, 59, 69, 113, 120, 163, 220 |
 -csa -ese 113 | -d számnévképző 109 | -dik
 számnévképző 109 | -tü ma -et főnévk.
 56, 59, 69 | -ik a sorszámnevekben 70 |
 leg-gel képzett felsőfok 102 | -nia végű
 főnévi igenév 105, 106, 197, 220, 235, 265 |
 -nyi főnévi igenév e h. -ni 7, 233 | -nyi
 melléknévképző 113 | -ó -ő igenévképző 56,
 59, 67, 113 | -ó -ő melléknévképző am. -ü
 -ű 15, 19, 113 | -olm ma -alom 59 | -otu ma
 -at főnévk. 56, 59 | -s képző kettőzése 109,
 132 | -sdg -ség 5, 75, 79, 86, 113 | -ságú

-ségű 5, 113 | ségő -am. -ségű 5, 113 | -síg
 am. -sdg -ség 5, 79 | -t, am. -at -et 67, 76 |
 -talan -telen 149 | -té am. -tyű -tyű 86 | -tt
 melléknévi igenév személyragozva: éhezett
 -tel éhezve stb. 114 | tyű -tyű 86 | -ü -ű
 melléknévképző 15, 113 | -ra -re határozó
 igenév személyragozása: írvám stb. 114 |
 -vala, -vel. am. -va -ve 93 | -ván -vén 104,
 106, 123, 180, 201, 220, 231.

Névtűtők használata: által 120; kí-
 rül, küll 93, 103, 272; mellett 148, 249;
 miá 180; miatt 120, 121, 127; nélkül 93,
 104, 163, 250; szerint, szerint 238, 249.
 Névtűtők személyragos alakokkal -nek ragú
 főnév mellett: *eminek* miatta 101, *eminek*
felőle 104.

Személyes névmás mint vissza-
 ható 104.

Szóegyeztetés: 68, 105 (91. j.),
 222 (35. j.), 228.

Szórend: 166; vezetéknev a keresz-
 tnev után 147, 197; előnév a név után
 258; *protomártír Szent István* 153; *gróf*
Károlyi e h. *Károlyi gróf* 153; *mind* szó-
 rendje 61; *igekötő* szórendje 109, 185, 211;
ha szórendje 153; *hoggy* iiversiója 225;
is szórendje 68, 132; *pedig* szórendje 221;
sem szórendje 107, 140; következményes
 mondat előre vetve 107.

Szótvövek: teljesebb tövek 56, 57 |
 tövégi magánhangzós megőrzése 92, 113 |
 hosszú véghangzós tövek 56, 211 | *é* hangzós
 tövek 4, 19 | hangvesztő tövek: 113, *kényer-*
göttem *könyörögtem* 228, *jegyzvén* *jegyez-*
vén 103, *reménylje* 140, *káromlja* *káro-*
molja 141, *énekljén* *énekeljen* 180, *ajakak*
ajakak 235 | *rés* tövek 56, 64 | fokképző mel-
 lett rövidebb tő: *öregb* 120, *rokonb* 121
 -tok -tők -tők rag járulása a rövidebb
 tőhöz 64, 139, 140 | többes képző járulása
 a rövidebb tőhöz 69.

Visszahozó névmás eredete 5, 105,

Nyelvemlékek Lajstroma.

Anonymus, I. Névtelen Jegyző.
 Apor-Codex 26, 111.
 Apostolok Méltósága, I. Könyvecske a szent
 apostoloknak méltóságáról.
 Aranka-Codex, I. Teleki-Codex.

Babonás Ióorvoslás 40.
 Bagonyai ráolvasások 27, 152.
 Batthyány-Codex 37.
 Bécsi Codex 26, 111.
 Beriszló Péter éneke 41.

- Besztercezi Szójegyzék 25, 78.
 Birk-Codex 26, 136.
 Bod-Codex 38.
 Bodó Ferencz végrendelete 41.
 Budapesti Glosszák 26.
 Cantio Petri Berizlo, l. Beriszló Péter éneke.
 Cornides-Codex 31.
 Csemez-Töredék 32, 209.
 Csizió a XV. sz. második feléből 26.
 Csizió a XVI. sz. elejéről 40.
 Czech-Codex 31, 198.
 Debreczeni Codex 33.
 Dóczy Ferencz kötelezvénye 41, 196.
 Domonkos-Codex 32.
 Döbrentei-Codex 30, 173.
 Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz 41.
 Drágffy János végrendelete 42, 255.
 Drágffy Mária kelengye-lajstroma 41, 203.
 Ehrenfeld-Codex 25, 92.
 Ének a kereszthez 39.
 Érdy-Codex 35, 239.
 Érsekújvári Codex 35, 166.
 Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz 42.
 Festetic-Codex 28.
 Geszthy László éneke 41.
 Gömör-Codex 31.
 Göttweigi Töredék 29.
 Gyöngyösi Codex 39, 223.
 Guary-Codex 37, 157.
 Halotti Beszéd 24, 51.
 Horvát-Codex 34.
 Jankovich-Töredék 32, 209.
 Jordánszky-Codex 32, 209.
 Kazinczy-Codex 35, 260.
 Kesserő Mihály és huga békelevele 41, 226.
 Keszthelyi Codex 34.
 Kolozsvári polgárok lajstroma 1453-ból 25.
 Königsbergi Töredék 24, 73.
 Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról 34.
 Köszöntő 1485-ből 26.
 Krisztina-Legenda 37.
 Kriza-Codex 36.
 Kulcsár-Codex 36.
 Landorfeyrwar el wezesse 42.
 Lányi-Codex 32.
 Lans Sancti Nicolai Pontificis 42.
 Lobkowitz-Codex 31.
 Magyar följegyzések 1517-ből 41.
 Magyar levél 1525-ből 42.
 Magyar levél 1528-ból 42.
 Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Batthyány Boldizsár miséskönyvében 27.
 Magyar szitkozódás 1458-ból 26.
 Margit-Legenda 30, 182.
 Mátészalkai Zalka László glosszái 27.
 Miskolczi Codex, l. Miskolczi Töredék.
 Miskolczi Töredék 35.
 Münchener Codex 26, 111.
 Nádor-Codex 30, 168.
 Nagyszombati Codex 30.
 Némethjvári Glosszák 26, 134.
 Névtelen Jegyző 24.
 Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya 27.
 Orvosi jegyzet a XVI. sz. elejéről 40.
 Orvosi rendelvénymellbaj ellen 28.
 Peer-Codex 38, 161.
 Peer-Codex csiziója, l. Csizió a XVI. sz. elejéről.
 Példák Könyve 30.
 Piry-hártya 28.
 Pozsonyi Codex 33.
 Puthnok Imre levele Rákóczy Ferenczhez 42.
 Ráolvasások 1516-ból 41.
 Sándor-Codex 39.
 Schlägli Glosszák 25.
 Schlägli Szójegyzék 25, 86.
 Simor-Codex 38.
 Siralomének Both János veszedelmén 27.
 Szabács Viadala 26, 142.
 Szegedi Balázs jegyzetei 40.
 Szent Krisztina élete, l. Krisztina-Legenda.
 Szent Margit élete, l. Margit-Legenda.
 Teleki-Codex 35.
 Temesvári Pelbárt glosszái 28.
 Thewrewk-Codex 36.
 Thurzó Elek szerelmes levele 42, 237.
 Tihanyi Codex 36.
 Váradi Regestrom 24.
 Vér András menedéklevele 27, 155.
 Vér András záloglevele 39.
 Virágének 1505-ből 40.
 Virginia-Codex 38.
 Vitkovics-Codex 35, 232.
 Weszprémi-Codex 39, 229.
 Winkler-Codex 29.
 Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez 40.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Nyelvmlékeinkről általában.

	Lap
I. fejezet. A nyelvmlékek fontossága a nyelvűvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén	3
II. fejezet. Nyelvmlékeink olvasása	10
III. fejezet. Nyelvmlékeink a könyvnyomtatás koráig	22
a) Nyelvmlékeink kereszténységünk első két századából	23
b) Nyelvmlékeink a XIII. és XIV. századból	24
c) XV. századi nyelvmlékek	25
d) XVI. századi írott nyelvmlékek a könyvnyomtatás elterjedéseig:	
α) XVI. századi codexeink	29
β) Egyéb emlékeink a XVI. sz. első harmadából	39
Nyelvmlék-kiadások	43
Repertorium	46

MÁSODIK RÉSZ.

Szemelvények régi nyelvmlékeinkből.

I. fejezet. Legrégibb nyelvmlékünk. A Halotti Beszéd	51
II. fejezet. Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék	73
III. fejezet. Szótáriródmunk legelső zsengei:	
1. A Besztercezi Szójegyzék	78
2. A Schlägli Szójegyzék	86
IV. fejezet. A legrégebb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex	92
V. fejezet. A legrégebb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex	111
VI. fejezet. A Németújvári Glosszák	134
VII. fejezet. A Birk-Codex	136
VIII. fejezet. Szabács Viadala	142
IX. fejezet. Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások	152
X. fejezet. A legrégebb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele	155
XI. fejezet. A Guary-Codex	157
XII. fejezet. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex	161
XIII. fejezet. A Nádor-Codex	168
XIV. fejezet. A Döbrentei-Codex	173
XV. fejezet. A Margit-Legenda	182
XVI. fejezet. Dóczy Ferenc kötelezvénye 1511-ből	196
XVII. fejezet. A Czech-Codex	198
XVIII. fejezet. Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból	203

	Lap
XIX. fejezet. A Jordánszky-Codex és töredékei	209
XX. fejezet. A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi Codex	223
XXI. fejezet. Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból	226
XXII. fejezet. A Wespzprémi-Codex	229
XXIII. fejezet. A Vitkovics-Codex	232
XXIV. fejezet. Thurzó Elek szerelmess levele 1525-ből	237
XXV. fejezet. Az Erdy-Codex	239
XXVI. fejezet. Drágffy János végrendelete 1526-ból	255
XXVII. fejezet. A Kazinczy-Codex	260
XXVIII. fejezet. A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex	266
Szójegyzék	275
Nyelvtani mutató	291
Nyelvemlékek lajstroma	293

SAJTÓHIBÁK.

27. l. fölülr. 9. sorban *nemzeti* . . . *Pest* szavak a 12. s. elejéhez olvasandók.

10. s. *Stylindáriumban* h. olv. *Stylionáriumban*

11. s. *Szavak* h. olv. *Szovak*.

63. l. alulr. 6. s. <i>miseria'</i>	h. olv. <i>misericordia(m)</i> .
76a. l. jegyz. 9. s. <i>kimerénec</i>	« « <i>kimenénec</i> .
81b. l. jegyzet címuszavában <i>ágyfél</i>	« « <i>ágyfél</i> .
84a. l. jegyzet címuszavában <i>jélfédél</i>	« « <i>jélfédél</i> .
106. l. 115. jegyz. <i>nemt erwnk</i>	« « <i>nem terwnk</i> .
132. l. az 1. vers jegyzetében <i>mögkesért</i>	« « <i>mögkésért</i> .
132b. l. 14. v. jegyz. <i>vallok</i>	« « <i>vall'ok</i> .
alulr. 4. s. <i>mögletezöm</i>	« « <i>mögletözöm</i> .
139b. l. 17. jegyz. <i>edésködtet</i>	« « <i>édésködtet</i> .
<i>edésködik</i>	« « <i>édésködik</i> .
158a. l. alulr. 8. s. <i>tauoztatá-</i>	« « <i>tauoztatata-</i> .
160. alulr. 4. s. <i>Emlékbeszédek</i>	« « <i>Elméltkedések</i> .
223. l. fölülr. 2. s. Gyöngyösi-Codex	« « <i>Gyöngyösi Codex</i> .
235a. l. fölülr. 5. s. <i>leletetüi</i>	« « <i>leletetn'i</i> .
6. s. <i>zerez'u'c</i>	« « <i>zerez'u'c</i> .
266 l. fölülr. 17. s. <i>kerest</i>	« « <i>kereszt</i> .

10-3678

10-3678

4 Zolnai, Gyula
115 Nyelvenlekeink
H8L7

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

